

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОХЛИ ЛУФАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТЎХЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

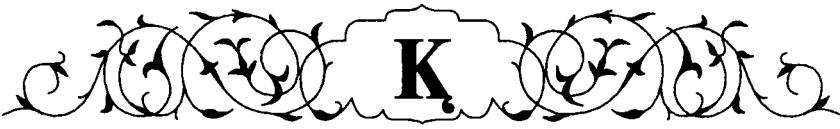
Лугат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Лугатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Лугат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий аҳборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашиёти

Тошкент

Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқини мақсадида фойдаланиш мумкин. Тижорий мақсадларда фойдаланиш (сотиш, кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.

K

ҚАБАРИНҚИ айн. қаваринқи.

ҚАБАРИҚ айн. қавариқ. Қора атлас күйлагини туртиб чиққан қабариқ күкраги бекни телба қилар даражада ўйнаб турибди. Ҳ. Ғулом, Машъал. Ҳис овлаган хотирам гүё Нур тўпловчи қабариқ шиша. Ҳ. Шарипов.

ҚАБАРМОҚ айн. қавармоқ. Унинг ингичка бели, чинни кантар кўксидек қабариди чиққан кўкси, ўғон сочлари шундай кўриниб турарди. Мирмуҳсин, Умид. Раҳматилланинг оёқлари қабарид, қонталаш бўлиб кетибди. А. Кўчимов, Ҳалқа. ..кўзларининг милки бир оз қабарган. Л. Тожиева, Мехрим сизга, одамлар.

ҚАБАРЧИМОҚ айн. қабармоқ. Ишладик, ишладик тўкиб маржон тер, Қўллар қабарчида ва бўлди қадоқ. Қўллар қабарчиса.. қўлма хавотир, Мехнат билан кетар юракдаги дод. Ҳ. Салоҳ, Тошкент билан сұхбат.

ҚАБЗ [а. قبز – олиш; тутиш; сиқимлаш, тутамлаш; тўхтатиб қолиш] айн. қабзият 2. Қабз ўлмоғимга боис ҳажринг ҳужуми эрмийш. Увайсий.

ҚАБЗА [а. قبزه – чангаль; ҳовуч; тутқич, даста; қўлга киритиш] 1 Тутқич, даста. Маҳкам дарҳол ичкарига кириб, эшикнинг қабзасидан тортди. П. Қодиров, Уч илдиз. Аҳмаджон пулемётнинг қабзасини маҳкам ушлаган ҳолда.. душманни кузатар, афтидан, шеригининг сўзини эшиштмас эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бир кафт тутимиға тенг узунлик ўлчови. Теша сони одатда 4–5 қабза, кетмон сони эса 12–15 қабза бўлади.

3 Тутам, даста. Бир қабза пиёз. — Ойниса бедадан бирор қабза олиш у ёқда турсин, ҳатто назар солгани қўрқарди. Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚАБЗИЯТ [а. قبضیت – қисилиш; тўхтаб қолиш; ич қотиш] 1 Ич қотиши, узоқ вақт ич келмаслиги ёки қийинчилик билан келиши. Эчки гўшиши ҳам парҳез, уни қабзият бўлганда ейилса, ични суради. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Қабзият вақтида истеъмол қилинган овқат моддалари ичакларда узоқ – бир неча кун турб қолади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариши қилиш.

2 эск. Диққат ошган, юрак сиқилган ҳолат; дилгирлик. Тошкент Ўрта Осиёнинг энг жонли бир шаҳри.. томоша қилиб, вақтингни чоғ қилиш мумкин, бироқ менда нимадандир диққатлик, қабзият ҳамма ёғимни ўраб олган. «Муштум». Мен аламзада шўрликни оғир қабзиятда кўрган кампир.. «турктароватингизни кўриб, ҳар куни чорак этдан тушяпман», деб мени бисёр тангликка солди. Файратий, Довдираш.

ҚАБЗИЯТЛАНМОҚ эск. Диққат бўлмоқ, диққатчилиги ошмоқ. Ортиқ даражада қабзиятланган Ёқуб ота ҳаммани койиб ташлади.. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚАБЗЛАНМОҚ айн. қабзиятланмоқ. [Онаси қабзланиб:] Э болам, кўнглингиз эр тилар ўҳшар, ошиқманг, ошиқкан қиз эрга ёғимас. Гулханий, Зарбулмасал.

ҚАБИЛ [а. قبیل – нав, хил; тарз, йўсун] Ү.-п. к. ва ч.к. шаклида кўмакчи вазифасида кўлланади: қабилида Қиёс, ўҳшатиши муносабатини билдиради; тарзида, йўсунда.

Раиснинг «Кўркқан олдин мушт кўтарар» қабилида қилган ҳозирги ҳаракати ўтирганларга ёқмади. С. Маҳкамов, Шогирд. Ақли бор одам, факир киши панада, қабилида ўзини бир четга олиб, ишини ўхшатиб юраверади. В. Фоуров, Вафодор. Сен менга тегма, мен сенга тегмайман, қабилида иш тутиши – энг хавфли мараз. Ф. Мусажонов, Химмат. Қабилидан 1) кам қўлл. айн. қабилида. Еган оғиз уялар, қабилидан Ўзбек ойим ҳам муомалани қудаларга қилди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу том ва деворлар гўё.. «бўлса – бўлар, бўлмаса – ғовлаб кетар» қабилидан қилиб, омонатгина қўнқайтириб қўйилгандек қўринади. Ҳ. Шамс, Душман; 2) от ёки отлашган сўзлар билан қўлланиб, ўхшатиш, қиёс маъносини билдиради; каби, сингари. Қоравой полвон улар қабилидан эмас, сиёсатдан ҳам оз-моз баҳслашар.. эди. Й. Шамшаров, Тошқин. Қобилака ўзини сенсираб, тракторини сизсираидиганлар қабилидан. «Ўзбекистон қўриклиари».

ҚАБИЛА [а. قبیلہ – авлод, насл; уруғ] 1 Уруғ-аймоқ, бир ота-онадан тарқаган бир неча гуруҳ ўюшмаси, этник бирлик. Турк қабилалари. ■ ..шаман ва мажусий қабилалари кўп обидаларни ер билан яксон қилганикларини устоздан сұхбатда эшиштган эди. Мирмуҳсин, Мемор. Тарихий мавзумотларга қарагандা, бу ердаги қабилалар Америкага европаликлар боршидан анча илгари картошка экиб, ҳосил олишган. «Фан ва турмуш».

2 Насл-насаб жиҳатидан бир хил бўлган кишилар тоифаси, гуруҳи. Ҳўжалар қабила жиҳатидан тўртга бўлинардишар. С. Айний, Эсдаликлар.

ҚАБИЛАВИЙ [а. قبیلہ وی / قبیلہ وی] – қабилага оид, алоқадор] Қабилага оид, қабилаларга хос бўлган (қ. қабила 1, 2). Қабилавий низолар. Қабилавий урф-одатлар.

ҚАБИЛАДОШ Бир қабилага мансуб бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан). Жанобларига хайриҳоҳ бўлганим учун қабиладошларимдан қаттиқ ситам кўрдим. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҚАБИЛАЧИЛИК Кишилар қабила-қабила бўлиб яшаган жамият; кишиларнинг қабилаларга бўлинниб яшашига асосланган ижтимоий тузум. Қабилачилик даврини ўт-

казаётган ҳалқларда динлар ҳам бошқача, қурбонликлар ҳам ўзгароқдир. Газетадан.

ҚАБИХ [а. قبیح – жирканч, ярамас; дагал; кўпол; ахлоқсиз] Ахлоқ-одоб, инсонийлик қоидалари талабига зид; жирканч, разил, ярамас. Қабих иш. Қабих одам. ■ Ғуломжон бу қабих найрангбозликдан қаттиқ ғазабга келса-да, ўзини оғир тутиб, оғир сўзлашга ҳаракат қилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ичқиликбозлик кўплаб қабих жиноятлар манбаидир. Газетадан.

ҚАБИХЛАШМОҚ Тобора қабих, разил бўлиб бормоқ, қабиҳлик, разиллик йўлига ўтмоқ; разиллашмоқ.

ҚАБИХЛИК Қабих, ярамас иш, хатти-ҳаракат, қилмиш. Ҳар қандай қабиҳликдан қайтмайдиган одам. ■ Мақсад – юракларга солишидир рахна Мудҳии қабиҳликнинг кирдикоридан. Ж. Жабборов. Ўзингиз биласиз, [Бергер] ҳеч қандай қабиҳликдан қайтмайдиган одам. А. Мухтор, Чинор.

ҚАБЛ қ. қабил. Саломатми? Тетикми? Руҳи қалай? Дилшод ҳам худди шу қаблда жавоб қилди: саломат, тетик, руҳи жуда баланд. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАБЛАЛМИЛОД [а. قبل المیلاد – милоддан аввал(ги)] эск. кт. Милодгача, янги эрагача, милоддан олдинги.

ҚАБЛАТТАРИХ [а. قبل التاریخ – тарихдан аввал(ги), қадимий] эск. кт. Жуда қадимий, ёзув ва ёзма ёдгорликлар, ёзма асарлар майдонга келмаган даврга оид.

ҚАБО [а. قبۃ – устки кийим, чакмон] эск. Узун ва кенг устки кийим. Ҳонзода бегимнинг нағис қадди-қомати, ишак матодан кийган камалакдай товланувчи қабоси. Аҳмад Танбалга бугун ҳар қачонгидан ҳам жозибали қўринади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАБОҚ эск. қ. қовоқ II. Сўз сўзласа, қабогингни уясан.. «Муродхон». Қабоқлари кенг-кенг, оғизлари тор. Лутфий.

ҚАБОҲАТ [а. قباحت – қабих иш, қабиҳлик, разиллик; беадаблик] 1 от Қабих иш, ярамас хатти-ҳаракат; қабиҳлик. «Қандай насткашлиқ, қандай ярамас қабоҳат! Шу маҳалгача сезмаганимга ҳайронман!» деб ўйлади Ғуломжон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Интизор ҳар уй диловар, Дилкушолар базмига, Гар оёқ қўйса қабоҳат, Йифлагай остона ҳам. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 сұф. Қабоқатли, разил, қабиҳ. **Қабоқат иш.** — Бозорнинг устини туман олибди, Одамларга қабоқат күн бўлибди. «Очилдов». Бу қабоқат қирғин поёнига етмай, давлатпаноҳ айёллари қуршовида жар ёқасида қатор тизилган ўлимдорлари томон юрди. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҚАБОҲАТЛИ Қабоҳат билан тўлибтошган; қабиҳ, разил, ифлос. Неча вақтлар бўлди, тентираб юрган, Қабоҳатли қаттиқ кунлар кечирган. «Йисулув».

ҚАБР [а. قبر — тўр] Одам ўлиги (мурдаси) кўмиладиган ёки кўмилган маҳсус жой; тўр. Чинорли мозорда xўп меҳрибон, xўп дилкаш одам — Бобоқул отанинг қабри бор. С. Анорбоев, Оқсой. Бу қабрларда дорга осилган Низомиддин ва унинг олти ўртоги.. ётгандай бўлиб кўринарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАБРИСТОН [а. + ф. قبرستان — қабрлар, тўрлар макони; мозор, тўристон] Марҳумлар дағн қилинадиган маҳсус жой; тўристон. Шу куни отасининг мозорига бориб, шам ёқди, қабристондаги шайхларга назр берди. Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир.

ҚАБРТОШ Қабр устига ўрнатиладиган, мармар, харсангтош ва б. материалдан тайёрланадиган ёдгорлик. Борса-келмас эврилди — Эримадинг сен. Қабртошлар тирилди — Эримадинг сен. Э. Шукур, Ҳамал айвони.

ҚАБУЛ [а. قبول — маъқуллаш; ижозат бериш; битишув, розилик] 1 Таклиф, илтимос ва ш.к. га билдирилган розилик, маъқуллаш. Қабул жавоби. — Кумуш қабул ифодасини бергандан сўнг, қушбеги даҳлизда қараб турган кўрбошига: -Кирсинглар, — деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Завқ-сафо ни тезроқ тотишга интилган Мирзакаримбоя эътироҳ қисса ҳам, ниҳоят, қабулга [никоҳни кечиктишишга] мажбур бўлди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бериладиган, тақдим этиладиган, топшириладиган нарсани олиш; қабул қилиш. Ҳирмонлар донга тўлиб, фалла ортган автомашиналар карвони қабул пунктилари томон шошилмоқда. Газетадан. Бойсунқур мирзо мадраса қурилишини ниҳоясига етказиш ва тантанали қабул маросимлари ни ўтказишларига раҳбарлик қилишни устод Қавомдан илтимос қилди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Ишга, ўқишига, аъзоликка, сафга, қаторга ва ш.к. га олиш, ўтказиш, қўшиш. Институтга қабул бошланди. Курсга қабул тўхтатилди. Қабул имтиҳонлари муваффақиятли ўтди. Қабул комиссияси ишга тушди. — **Бу ўйлги қабулга менинг ҳам бир оз алоқам бор, — деди у.. — ҳаракат қилиб кўришим мумкин.** П. Қодиров, Уч илдиз.

4 Суҳбатлашиш, арз ёки шикоятни тинглаш, кўриш ва ш.к. мақсадларда кимса хузурида бўлиш, хузурига чақириш ёки кўйиш. Қабул маросими. Қабул соатлари. Бошлиқ қабулида бўлмоқ. — **Фаттоҳ Үлмасбеков** бугунги қабулни бир амаллаб тутгатди-ю, аммо ўзи ҳам буқчайиб қолгандаи бўлди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Куннинг иккинчи ярмida Ойқизининг қабул вақти эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Врач қабулига биринчи бўлиб ёзилай, деб хўрор қичиқирмасдан келгандим. «Муштум».

5 Эфир тўлқинларини ўзига олиш, ушллаш, тутиш. Қабул қилувчи аппарат. Радиостанция маълумотларни бериб бўлгач, қабулга ўтди.

Даргоҳида қабул қилмоқ эсқ. кт. 1) хузурига киритмоқ, кўймоқ; 2) дин. ижобат қилмоқ. **Бемор..** кўзини очиб, қизчасини ёнига тортди ва пичирлади: -Худо қизимнинг саҳарлари қилган дуосини даргоҳида қабул қилди. А. Қаҳҳор, Бемор. **Қабул қилмоқ** (ёки этмоқ) 1) рози бўлмоқ, кўнмоқ; маъқул деб топмоқ, кўшилмоқ. **Таклифни қабул қилмоқ.** Шартини қабул қилмоқ. Узрни қабул қилмоқ. — ..бизларнинг бу раъимизга қарши тушиб, ҳарчанд рад қисса ҳам, ниҳоятида онасининг сўзини ерда қолдирмаслик учун қабул қилган эрди. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) олмоқ (тақдим этилган, топширилган нарсани). Қиз гулдастани қабул қиларкан, мастона кўзларини йигитга тикди. Газетадан. **Пахтани ўз вақтида қабул қилиш, тозалаш, авайлаб-асраш..** ниҳоятда зўр масъулиятни талаб қиласди. Газетадан; 3) ўз қаторига, сафига олмоқ. **Партияга қабул қилмоқ.** — **Азизим.. Сиз санъаткорлар оиласига қабул қилиндингиз.** «Муштум»; 4) хузурида бўлишга рухсат бермоқ, киритмоқ. ..бу оғирлик бурундан сармунший бўлган кишининг устидаги қонуний вазифа бўлиб келганикдан кишиларни уйда қабул қилишга Анвар мажбур эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён; 5) мухокама этилган масала юзаси-

дан яқуний, хулосавий тұхтамни белгиламоқ, шундай тұхтамға келмоқ. Қарор қабул құлмоқ. **Резолюция** қабул құлмоқ. **Табрикнома** қабул құлмоқ. — **Бу масала** юзасидан қарор қабул қилингандан кейин, иккінчи масалага ўтилди. А. Қаҳжор, Құшчинор чи-роқлари; 6) әғір тұлқинларини тұтмоқ. **Космик** кема локатори ҳаракатта келиб, тезгина тұғриланиб олди-да, радиодан берилеттін сигналларни қабул қыла бошлади. Газетадан; 7) бирор гап ёки нарсани ўзи бирикіб келтін сүз ёки жумла билдірган мәйнода инобатта олмоқ, тан олмоқ маңыниси билдіради. **Хазратим**, берган ұғынгизни бебаҳо гавҳар ұрнида қабул қылумиз.. П. Қодиров, Юлдузли тұнлар. **Мұлла** Фазлиддин Ҳонзода бегимнинг мақтасын ишга оид oddий гаплардек қабул құлмаса, құнглидаги нозик ҳисларни сездіриб құйса, ўн жонидан бири ҳам омон қолмаслигini сезди. П. Қодиров, Юлдузли тұнлар; 8) бирор мазхаб ёки дінга кирмоқ, ўтмоқ. **Ислом** дінини қабул қылған халқлар.

ҚАБУЛХОНА [қабул + хона] 1 Расмий идораларда иш билан келувчилар навбат күтіб ўтирадынан ёки қабул қилинадын хона. **Фаттох Ұлмасбеков** үйлакдагилар олдидан қошларини чимириб ўтди-ю, қабулхонага кирди. Ы. Ұсмонов, Сирли соҳил. **Шербек** суршитириб юриб, Зоология институтини топиб олди. **Тұғри** директор қабулхонасига кириб борди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 тар. Қаровсиз қолған болалар уйи; етимхона.

ҚАВАРИЛМОҚ кам құлл. айн. қавармоқ. **Салим баққолнинг** қора, чүтір юзлар.. дұмалоқланиб, қаварилиб чиққан бурни.. ҳеч кимеге ёқмайды. **Үйғун**, Турсуной.

ҚАВАРИНҚИ кам құлл. айн. қаварық 3. **Бир томони** қаваринқи линза.

ҚАВАРИШ Турли механик таъсирлар натижасыда баданнинг бирор соҳаси тери-сига шикаст етиши (күпинча оёқ бармоклари, товони, құлнинг кафти ва панжаларыда юз беради).

ҚАВАРИҚ 1 от Узоқ ишлаш, ишқаланыш ва б. сабаб билан терида ҳосил бұлған шиши, пұфак. **Құлдаги** қаварықлар.

2 сұғт. Шиши, пұфак ҳосил бұлған; қаварған. **Дарә** қызға әрқаланғандек, тұлқын күтариб қирғоққа чиқар вә унинг қаварық оёқларини ялаб кетар еди. «Ёшлик».

3 Гумбазсимон бўртган; бўртиб чиққан. **Қордай оппоқ** яктағининг ёқасидан ҳабашларникідек қора қаварық кўкраги бўртиб чиқиб турарди. С. Кароматов, Олтин кум.

ҚАВАРИҚЛИ қаварифи, қаварықлари бўлган, қаварықлар билан қопланган. **Қаварықли** темиратки. қаварықли шиши.

ҚАВАРМОҚ 1 Ишлаш, ишқаланыш ёки күйиш натижасыда қаварық ҳосил бўлмоқ. **Кун** бўйи кетмон чопиб, қўлим қаварди. — **Менинг ҳам дастёрчилик қилавериб, оёғим қаварди.** Ойдин, Фонарь тагида. **Бетон** қориши машинасини айлантириши вақтида қаварив кетган қўллари зирқиради. Ш. Рашидов, Кудратли тұлқин.

2 Туртиб чиқмоқ, бўртиб турмоқ. **Иккисининг..** бўйин томирлари арқондай қаварган, билак пайлари темирга айланган. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Етилиб, пишиб, яққол сезилиб бўртиб турмоқ. **Меҳмонни** кузатиб қўйганидан сүнг Ганжанинг қўнглида қаварив турган ўт бирданига ловуллаб кетди. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

Қўкси (ёки юрак-багри, қўнгли) қаварди с. т. Қаттиқ хафа бўлди, ранжиди, кўнгли ўқсили, оғринди. **Гапи** қурсин, юрак-багрим қаварди, Гўрўглига бориб, бергил хабарди. «Гўрўгли». **Закот** деди, ўн тўрт маҳрам буюрди, **Маҳрам** келиб, менга берди хабарди, **Закот** деган гапга кўнглим қаварди. «Ал-помиши». **Оёғи** қавармоқ Юравериб, қатнайвериб чарчамоқ. **Тили** қавармоқ Гапиравериб чарчамоқ. **Йигит** қўлини силтади: -Запчасть [эҳтиёт қисмлар] дөявериб, тилларимиз қаварив кетди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ҚАВАРТИРМОҚ 1 Қавармоқ фл. орт. н. Юравериб, оёқни қавартирмоқ. — Замбил қўлингни қавартирган бўлса, қонда орқала. И. Раҳим, Чин мұхаббат. Эрқакларнинг кўзлари газабдан чақчайған, бўйин томирларини қавартириб, бўғилиб бақиришади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Муболага құлмоқ; бўртирмоқ. **Нури** эрдан қўнгисиз еди. Айниқса, кейинги күнларда эрининг қусурини ўз хаёлида ғоят қавартириб юборди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАВАРТМА айн. қаварық 1. Агар ташқи томондан қаралса, ўтка пұфакчалари ярим

доири кўринишидаги қавартмалар билан қопланган бўлиб кўринади. «Анатомия».

ҚАВАРЧИҚ

ҚАВАТ 1 Қат-қат нарсаларнинг ҳар бир қати, қатлами ва уларнинг ораси. У дўлтни тахлаб, кўрпанинг қаватига кўйди. — Қават-қават мармарни кўрганмисан? Гўши ташандай бир қават ёғ, бир қават гўшт бўлади. С. Анербоев, Оқсой. Саккиз қават кўрпада оёғини узатиб ётган кексаларнинг бел боғлаб, далага чиқиши бошқаларга ўрнак. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ахир у [Майна] иғнанинг тешигидан етти қават осмонни кўрадиган мерган. Элу юрт орасида унинг таърифи зўр. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Хоналари устма-уст солинган биноларнинг бир баландликдаги хоналардан иборат қисми, қатори. Бинонинг бешинчи қавати. Остки қаватда яшамоқ. — Баширжон қават нафбатчисидан калитни олиб, ўз номерига кирди. Н. Аминов, Қаҳқчаҳ.

3 Устма-уст жойлашган токча, полка ва ш.к. нинг ҳар бир поғонаси. Мунисхон жавонлардан бирини очиб, унинг юқориги қаватидан бир тўп сурат олди. А. Қаҳҳор, Сароб.

4 с. т. Ён, қатор, саф. Отамиз бизни қаватларига олиб, дехқончилик қилдилар. Н. Сафаров, Оловли излар. Мана, йигитлардан сўра, даштда денгиз яратоётганлар шулар. Ўғлинг ҳам шулар қаватида. Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар.. Ўн учга кирган акам Солижон онам қаватларига кириб қолди. Газетадан.

5 Ип ва ш.к. га тизилган нарсаларнинг ҳар бир тизими; шода. Маржон шодасининг уч-тўрт қавати узилиб кетган, ўша узук шодалардан марварид доналари худди кўз ёшидай ерга томиб турарди. К. Яшин, Ҳамза.

6 кам кўлл. Марта, карра. [Холисхон:] Ҳаммаси эсимдан чиқиб, минг қават тағин гайратландим. Ҳамза, Паранжи сирлари.

7 Сидра. Шоҳим бир-икки қават эски кўйлак-иштондан бошқа нарсаси бўлмаган бўйчани устига керосин тўкиб ёндиримоқда эди. С. Айний, Қуллар.

ҚАВАТИГА рвш. с.т. Қаторасига, арапаш. Қаватига ҳаммани койибвермоқ.

ҚАВАТЛАМОҚ 1 Қават-қават қилиб термоқ, тахламоқ ёки буқмоқ. Кўрпани қаватламоқ. Чалпакни қаватламоқ. Газеталарни қаватлаб тахламоқ. — Арабхон бегим шоҳи-

атлас кўрпачалардан иккитасини танча тўрига қаватлаб солди. Ойбек, Улуғ йўл.

2 Ип, каноп ва ш.к. нарсаларнинг бўлакларини, қатларини ёнма-ён тизиб, ёндаштириб ёки букиб йўғонлаштироқ. Канопни қаватлаб эшмоқ. — Сафархалтадан йўл учун олинган ипни олти қаватлаб пишишиб, кўрпа қавиқ нина билан каллани ўз жойига кўйиб тика бошладик. Ф. Ғулом, Шум бола.

ҚАВАТ-ҚАВАТ 1 Бир неча қаватдан, қатламдан ташкил топган, бир неча қаватта эга бўлган; қат-қат. Қават-қават тоғ жинси. — Дурагайларда думба ёғи баданига уриб кетади. Қават-қават мармарни кўрганмисан? Гўши ташандай бир қават ёғ, бир қават гўшт бўлади. С. Анербоев, Оқсой.

2 Қаватлаб тахланган, терилган ёки буқланган. Қават-қават кўрпа. — Нечар марта кўргансан, келган куни кўрсатдим-ку, — деди Эрали қават-қават қилиб буқланган хатни сержантга узатаркан. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қатор-қатор тизилган, тортилган, ёнма-ён турган, кўйилган (узун ва ингичка нарса ёки чизиқлар ҳақида). Қават-қават қилиб пишишилган ип. — У ўйлда бораракан, қават-қават тиканли симлар билан ўралган цехларнинг кўриқчилари ундан пропуска сўрай бошладилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАВИМА Орасига пахта солиб қавилган. Қавима кўрпа. Қавима шим.

ҚАВИМОҚ Авра-астари орасига пахта солинган нарсаларни икки томонга ипни ўтказиб тикиб чиқмоқ. Тўнни қавимоқ. Пахтали шимни қавимоқ. — [Қосимжон] Ўйга келганда, ойиси айвонда кўрпа қавиб ўлтиради. Ў. Умарбеков, Она.

ҚАВИҚ 1 Чок тури; қавиладиган нарсалар (тўн, дўппи, кўрпа ва ш.к.)нинг икки томонига ўтказиб тикилган чоки. Йирик қавиқ. Гулдор қавиқ. — Эъзозхон паранжи ичидан бошини кўтариб қаради. Развозхонинг иччам кирза этигини, майда қавиқ пахталик шимини кўрди. Ҳ. Ғулом, Машъял.

2 Қавиш иши. Қавиқни ўрганмоқ. — Унсин хола қизининг уч янги кўрпасини қоплаб, қавиқдан чиқарди. А. Ҳайитметов, Унсин хола. Қўлига игна киргани баҳона бўлди-ю, юрагига сиғмаётган қавиқни ҳам ўшишишиб кўйди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҚАВИҚЧИ Қавиши иши билан шуғулланувчи одам. *Моҳир қавиқчи.*

ҚАВЛ [а. قَوْل – сўз, гап; мулоҳаза, фикр] 1 кам қўлл. Лафз, сўз. Қавли йўқ одам. ■ Ўламан деб мард қавлидан тоярми? «Равшан».

2 эск. айн. эътиқод.

ҚАВМ [а. قَوْم – ҳалқ, миллат; кишилар тўдаси, гуруҳи] 1 Бир авлоддан тарқалган, ўзаро қариндошлик муносабатлари билан боғланган кишилар бирлашмаси; уруғ, аймоқ, қабила. Гарчи сизнинг қинчоқ қавмига мансубиятингиз бўлса ҳам, *Мусулмонқулни ҳайдашда бизга унумилмаслик.. хизматлар қилдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 дин. Бир масжидда ибодат қилувчи кишилар, бир масжиднинг намозхонлари ва уларнинг ҳар бири. *Жиловхонада намоз куттиб ўтирган қавмлар ичида Самад бўқоқ, Шукур сўфилар ҳам кўринар эдилар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. ..хатта тўйига етти маҷит қавмини тақлиф қилган бўлса, маҳалла учун жонкуяр *Маҳкамбой терисига сигмай қоларди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

3 Кишиларнинг маълум бир иш ва б. жиҳатдан бўлган бирлиги, гуруҳи; тоифа. *Ҳалиги қавмдаги муаллифлар энди ошкора ошина-оғайнингарчилик, лўттибозлил, гуруҳбозли.. ўйлига ўтиб олдилар.* Газетадан. -Мен бир ожиз фуқаронгизман, – деди у дарҳол, – аҳли шуаро ила фузало қавмига кўрсатган иноятларингиз таҳсинга сазовордир. С. Сиёев, Ёруглик.

4 (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида – қавмида) «Қаторида» маъносини билдиради. Менга-ку жаноза ўқийдиганлар топилади. Аммо сенлар тўнгиз қавмида кетасанлар. Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. Зокир темирчи гозийнинг қиличидан ўлган, шунинг учун ҳам у коғир қавмида кетган эмиш. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАВМ-ҚАРИНДОШ, қавму қариндош Узоқ-яқин қариндош-урӯғ, хеш-ақрабо. *Ўрмонжон.. Баҳрободдаги ўй-жойини, қавм-қариндошини, ёр-дўстини ташлаб келиб, биз билан жафо чекиб ўтирибдими, баракалла!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАВОМ [а. قَوْم – мадад, таянч; маъно, моҳият; қавмлар] 1 Қавм; қавмлар. *Хумсон ҳам расво бўлди дегин.. у манзилларнинг қавоми инсофли эди-ку?!* Ойбек, Болалик.

2 Қавом (эркаклар исми).

ҚАВРАК Қир-адирларда эрта баҳорда униб чиқадиган ўтсимон кўп йиллик ўсимлик ва унинг ёш пайтида ейиладиган ўзаги. *Ҳар ер-ҳар ерда қаврак ўсимлиги танаси бошика ўсимликлардан баланд кўтарилиб туради.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

ҚАВС I [а. قَوْس – камон, ёй; равоқ; тиниш белгиси] Ўзбек тилида кенг қўлланадиган, икки элементли (қўшалоқ), асосан, гап ўртасида ва охирида ишлатиладиган чегараловчи тиниш белгиси. *Кичик қавс. Ўрта қавс. Катта қавс. Қавсга олмоқ. Қавсдан чиқармоқ.* Қавс ичидаги математик ифода.

ҚАВС II [а. قَوْس – Ўқ-ёй буржи] 1 (А-катта) астр. Ўн икки буржнинг бири, Ақраб ва Жад(ий) буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида тўққизинчи ойнинг арабча номи (22 ноябрь – 21 декабрь орасидаги даврга тўғри келади). Қавс суви – дардга даво, Қуёш, ҳаво – танга даво. Мажол. ■ Бизда мезон, ақраб ва қавс ойлари қуруқ бўлиши керак, бўлмаса, кузги ҳосилни, айниқса, гўза-пахтани иигиштириб ололмаймиз. С. Айний, Куллар.

ҚАВСОБ [а. + ф. قَوْس بَاب – қавс суви] Қавс ойида, яъни ноябрь охири – декабрь бошларида ерни сугориш учун бериладиган сув; қавс суви. -У ҳам, – деди бригадир, – кузда шудгор қилинган, қавсоб, чиллаоб берилган, гўнгли тупроқ солинган. С. Айний, Куллар.

ҚАВЧИН Ўзбек ҳалқи таркибиға кирган қабилалардан бири. Қишлоқ одамлари олчин, паритўн, қавчин.. дея атамиши уруғ-аимоқларга бўлинниб олишади. Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

ҚАД(Д) [а. Қад – бел, қомат; ўлчам, миқдор; ўлчов] 1 Бўй-баст, гавда бичими; қомат, сумбат. Қадди келишган одам. Қадди букилган чол. ■ *Гуломжон.. чиройли қаддини букиб, онаси устига энгашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. Соқолининг оқлигига қарамасдан, унинг қаддидиа кексалик аломати сезилмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Олимов.. қадди барваста, семизигна киши эди.* Х. Назир, Сўнгги чақмоклар.

2 Тананинг оёқлардан ўқори қисми, гавда. *Костюм ҳали бўйига нисбатан ингичка бўлган қаддига кенглик қилди, кўкраги бир оз халта бўлиб, ёқаси кўчиб турибди.*

П. Қодиров, Уч илдиз. *Бек қаддини ёстиқ устидан күтариб, Комилга жилмайиб қаради.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

З Киши ва нарсаларнинг бўйи, баландлиги. Үн кунлик меҳнат орқасида ҳар томони беш газли ва қадди уч ярим газли бир ҳужра ҳосил бўлади. А. Қодирий, Обид кетмон. Энди у озди, соқоллари ўёди, юзи қорайди.. қадди чўзилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Хирмонлар қаддини кўкдан оширинг..* Ғ. Ғулом.

Қад кўтармоқ 1) бўй чўзмоқ, ўсмоқ. *Райхонлар қад кўтариб, ҳид сочди..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Муроталининг ҳовлисида қад кўтарган ўрик бутун қишлоқда мавжуд бўлган дарахтларнинг энг киттаси ва чиройлиси эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) тикланмоқ, курилмоқ. *Клуб деворлари кун эмас, соат сайин қад кўтара борди.* «Муштум». Уч ҳафта ичида гиштин сардоба ердан икки-уч газ қад кўтариб, узоқ-узоқлардан кўзга ташланадиган бўлиб қолди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳар ер-ҳар ерда.. кабоб, сомса, палов пиширадиган ошхоналар тезда қад кўтариб, ишга тушди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Қад ростламоқ** 2. *Бинокор қадами етган жой тез обод бўлади, улкан завод-фабрикалар қад ростлайди.* Газетадан. **Қадди расо** 1) қ. *расо.* Қадди расо йигит; 2) тик ўсган, адил. *Қадди расо тераклар.* **Қаддини кўтармоқ** айн. **қаддини ростламоқ.** Супада ёнбошлиб ётган йигит қаддини кўтариб, атрофга қаради. — *Қаддини кўтаргунча, заводчи бойлардан солиқ олинмасин, — деди..* Ёлмонбой. Ж. Шарипов, Хоразм. **Қаддини ростламоқ** 1) қаддини тик, меъёрий ҳолатга олмоқ. *Курбон ота энгашиб, самоварнинг остига сим тиқаётган эди, қаддини ростлаб, Сидиқжонга қаради.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. ..*пулларни кўрпачага узала тушиб, ҳузур қилиб хаёлан санаб ётган Пояша хола Лавлига кўзи тушиби-да, қаддини ростлади.* Д. Нурий, Осмон устуни; 2) кўчма ўзини тутиб олмоқ. *Гарчи қаддини ростлаб олган бўлса ҳам, ҳали ёш, ёмғирда қолган гўзалар Муҳиддиннинг кўз ўнгидан ўтарди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди; 3) иш, аҳволшароитни яхшиламоқ, дуруст ҳолга келтиримоқ. *Шаҳар бозорида отаси берган пулни сармоя қилиб, дўкон очган Тожи савдо-*

сотиқни авж олдириб, қаддини ростлай бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАДАЛМОҚ 1 Қадамоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Бу ўил ургу барвақт қадалди.* Кўкракка қадалган қатор орденлар. — *Ҳамманинг кўзи қора чарм қопланган эшикка қадалган.* А. Муҳиддин, Чап чўнтақ.

2 Кўзини тикмоқ; тикилмоқ. *Сочларини ёйиб, ўқдай қадалди.* К. Яшин, Ҳамза. Чол ўғлига қадалиб олганди.. «Шарқ юлдузи». Валижон.. биллур тошлар орасидан қайнаб чиқаётган тиник сувга қадалиб, хиёл жим қолди. О. Ёқубов, Ларза.

3 *Юрмоқ, турмоқ* каби баъзи сўзлар билан кўлланиб, қимирламай шу сўзлар англатган ҳолатда бўлиш маъносини билдиради. ..*бу ерда қолган кишилар стулларга михлаб кўйилгандай қадалиб ўтиришиларидан шахсий ишлари кўриладиган кишилар эди.* И. Раҳим, Ихлос. ..*мажхул киши юзини ойдинга бериб, хароба уй остида қадалиб турганиликдан унинг ким эканлигини таниш осон эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бемор бир оздан сўнг чой сўради.* Кеин янга қадалиб ётаверди. Ю. Шомансур, Қора марварид.

ҚАДАМ [a. مَدَد — оёқ кафти, товон; оёқ, одим] 1 Юриш жараёнидаги ҳар бир оёқ ташлаш, оёқ босиш; одим. *Илдам қадам.* Шахдам қадам. — *Очил «бу гапларнинг менга алоқаси ўйқ», дегандай қилиб, қадамини тезлаштириди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Ёнидаги қорабайир буни сезди шекилли, бир неча одим ўтиб, қадамини секинлаштириди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шу вақт болохона нарвонида гурс-гурс қадам товуши эшишилди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. — *Мардонқул ака, — деди у бошлиқнинг юришига қадамини мослаб..* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Саодатхон бир-икки қадам босиб, янга орқасига қайтиди.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 Ҳар бир қадам оралиғига тенг масофа, оралиқ масофа. *-Ассалому алайкум, — дедим остоноадан бир қадам нарида туриб.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Содик аминнинг капаси унгурдан юз қадамча гарбда, тогнинг соябон бўлиб осилиб тушган каттакон тоши остида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 кўчма Иш-фаолият, ривожланиш ва ш.к. да олға силжиш, илгарилаш. *Ўртоқ Аҳмедов, бу тажриба пахта агротехникасида олға кўйилган каттама қадам, дейди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 кўчма Бирор жой, томонга қаратилган, йўналган юриш; ташриф. Унинг бу ердан қадами узилди (кесилди). У бизниги қадам босмай қўйди. — Агар қадамимни бой сезиб қолса, Гулнорнинг аҳволи оғирлашмайдими? Ойбек, Танланган асарлар. Хайрият, хайрият, Абдурасул!. Сенинг ҳам қадаминг биз томонларга тушар экан.. П. Турсун, Ўқитувчи. Сенинг учун келди совчи қадами.. «Баҳром ва Гуландом».

5 кўчма Иш-фаолиятдаги ҳар бир хатти-ҳаракат; амал. Одам баъзан бир марта нотўғри босиб қўйган қадами учун умрбод жавоб беради. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Ахир, кам гапириб, қадамини билиб босса, ишини билиб қўлса ва зимдан қора ниятлар ўйлидан кета берса, уни дарҳол билиш осонми, ахир? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Бир қадам 1) айн. қадам 2. Бир қадам нарида турибди; 2) жуда қисқа оралиқ, оралиқ масофа ҳақида. Ўзингиз кўрдингиз, бугун гузардан бир қадам ҳам жилганим йўқ, гувоҳ бўларсиз дейман-да. М. Исмоилий, Фарона т. о. Қадам босмоқ 1) қадамлаб юрмоқ. .. Тұрғунай тиззасини ушлаб, зўрга қадам босарди. А. Қаҳҳор, Мастон; 2) бирор жой, маконга бормоқ, келмоқ; ташриф буюрмоқ. Йўқ, амаки, уйга энди бир умр қадам босмайман. С. Аҳмад, Уфқ. Бугун саккиз кун бўлди, қадам босмайсиз-а? С. Сиёев, Ёруғлик; 3) иш-фаолиятда муайян тарзда иш тутмоқ, хатти-ҳаракат қилмоқ. .. ўша босган ножёу қадами бошига бало бўладиган бўлди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Қадам олиш Иш-фаолиятда, ҳаётда ўзини тутиш, бундаги ўзига хос хатти-ҳаракат, ҳолат. Иккаласининг кайфлари баландми ё Опа келтирган ҳуҳхабар эсанкиратиб қўйганми, ишқилиб, қадам олишлари бошқача. О. Ёкубов, Ларза. .. Абдусамадқорининг сўнгги кунлардаги қадам олиши Ўрмонжоннинг ҳар иккала тахмини ҳам тўғри эканини аниқ кўрсатиб турар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Қадам отмоқ (ёки ташламоқ) 1) қадам босиб юрмоқ, одим отмоқ. Иккала от бир қиёсда баравар қадам ташлаб борар эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо; 2) кўчма силжимоқ, юрмоқ, бормоқ. Қуёш ташлар гарб сари қадам. Файратий. Қадам ранжида қилмоқ қ. ранжида. Устоз ёзувчи хотириасини эъзозлаш учун қалам соҳиблари, олимлар.. музейга қадам ранжида қилдилар. Газетадан. Қадам таш-

ламоқ айн. қадам босмоқ 1; қадам қўймоқ. Мақсадсиз ташланган қадам — ўқсиз милитиқ билан овга чиқишдек гап. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Ўтган йил билан ҳам хайрлашдик. Янги йилнинг бўсағасига қадам ташладик. Н. Сафаров, Оловли излар. Қадам қўймоқ 1) айн. қадам босмоқ 1, 2. Уйнинг зинасига энди қадам қўйганда, похол остидан чиққан кампир: -Хой, болам, немис бор! — деб қичқирди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Дўст билан обод уйинг, Гар бўлса у вайронга ҳам. Дўст қадам қўймас эса, вайронадур кошона ҳам. Э. Воҳидов; 2) журъат қилмоқ; киришмоқ, бошламоқ. Бу ишга қадам қўймасдан илгари, бир карра сизнинг олдингиздан ўтиши, раъйнгизни билишга тўғри келди. Ойбек, Танланган асарлар; 3) бирор ёшга тўлиб, кейингисига ўтмоқ. Ўн иккига қадам қўймоқ. — О, учга қадам қўйиб қолди-ку. Тили бираам ширин бўлиб чиққанки, сира кўя берасиз. М. Исмоилий, Фарона т. о. Қадамини узмоқ Бормайдиган, келмайдиган бўлмоқ. Нега бизнигидан қадам узиб кетдингиз, ё кўнгил қоларлик иш ўтдими биздан? К. Яшин, Ҳамза. Ҳар қадамда 1) ҳар бир қадамга тенг масофада. Ҳар қадамда белги қўйиб борарди; 2) жуда кўп, оралари жуда қисқа, тифиз жойлашган нарсалар ҳақида. «Масжиди жомий» бўйлаб ҳар қадамда гадой, қаландарлар, тиланчи болалар, кампирлар.. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАДАМА 1 Қадаб, тўғнаб ёки тикиб, чатиб қўйиладиган. Қадама жиояк. Қадама ёқа.

2 Безак яратиш, безатиш, ясатиш ва ш.к. учун қадалган нарса. Ўша чолғуларни ўйладим бу гал, Чиройда беқиёс, кўзни олади. Садаф қадамалар ёнар мукаммал.. А. Исроилов.

ҚАДАМ-БАҚАДАМ айн. қадамма-қадам. Саломатнинг қонини Низомиддинов қадамбақадам босиб борарди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚАДАМГОҲ [а. + ф. қадам + ғарб — (авлиёлар) қадами изи] кам қўлл. айн. қадамжо(й) 2. Моҳир мебъмор ва наққошларга қадамгоҳ бўлган кўхна Хиванинг архитектура ёдгорликларини томоша қилиши нақадар завқли. Газетадан.

ҚАДАМЖО(Й) [а. + ф. қадам + ғарб — (авлиёлар) қадами теккан жой] 1 дин. Зиёрат қилиш, сифиниш учун бориладиган, мўъжизали, муқаддас деб саналувчи жой; зиё-

раттоҳ. Резидент ўрнидан туриб, ҳарита олдига келди: -Руслар мусулмонларга қадамжоларни зиёрат қилиш учун тўсқинлик қилишмайди. К. Яшин, Ҳамза. Комил ишонч билан айтиши мумкинки, бу муқаддас қадамжо [Чашмаи Айюб] чиндан ҳам мўъжизадир. Газетадан. Имом Бухорий қадамжосида барпо этилган муҳташам мөъморий обида қурилишига ҳам бир оз ҳисса қўшганман. Газетадан.

2 қўчма Қўриш, бирор нарса ўрганиш, намуна олиш учун бориладиган серфайз ёки азиз жой. Тошкент қадамжойдир.. Азиз жой экан. М. Шайхзода. Бу жойларни очиб, қадамжо қилишига эса бирмунча азият чекиши керак. С. Кароматов, Олтин қум.

ҚАДАМЛАМОҚ 1 Қадам ташлаб юрмоқ; одимламоқ. Майна олдинга қадамлади. Ҳамма унинг чироили юзига, келишган қомати, ҳарбий кийимига ҳавас билан боқди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 (-иб қўшимчали рөдш. шаклида – қадамлаб) Қадам ташлаб, қадам билан. Извош муюлишига яқинлашиб қолганда, йўртиб келаётган от тўсатдан қадамлаб юра бошлади. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Тураб ҷодирга жой чамалаб, қадамлаб қозик ўринларини белгилаб олди. С. Кароматов, Олтин қум.

ҚАДАМЛИ Қадам чамасидаги; ..қадам келадиган. Юз қадамли масофа. Икки қадамли жой.

ҚАДАМЛОВЧИ Қадамламоқ фл. сфдш.

Қадамловчи экскаватор айн. одимловчи экскаватор қ. одимловчи.

ҚАДАММА-ҚАДАМ рвш. Изма-из, кетидан қолмай, из қувиб; бирин-кетин. Мен келдим, (кетимдан) қадамма-қадам у ҳам келди. — Унда устозининг ортидан қадамма-қадам юриб, у босиб ўтган ўйлдан бориши, ўшанинг ўзидаи бўлиши орзуси ҳам кундан-кунга улғаярди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚАДАМОҚ 1 Тирамоқ, тақамоқ. Тахтанинг бир учини деворга қадамоқ. — -Бу яшамай ўлгурнинг ўзи ёмон, — деди она муштини ерга қадаб. А. Қаҳҳор, Сароб. [Бектемир] Иккита танкни кўрди, бири қийшайган, иккинчиси эса тумшуғини ерга қадаган. Ойбек, Қўёш қораймас.

2 Санчмоқ, сукъмоқ. Ҳанжар қадамоқ. — Пичоқчанинг учини консерва банкасига қадаб, безакдор сопи устидан кафти билан ура бошлади. Н. Аминов, Суварак.

3 Тўғнамоқ, тақмоқ. Тўғногич қадаммоқ. Тўғногич билан қадаб қўймоқ. — Мен бирон қоғозни ўқимасдан кўл қўйсам, сен бирон кўйлакнинг ёқасини қийшиқ қадаб қўйсанг, ишга совуққонлик билан қараганимиз учун жавобгар бўламиз. А. Қаҳҳор, Айб кимда? Дастрорпеч.. гавҳарларни Ботирнинг.. салласига қадаб қўйди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 Ўрнига тушириб бириктирмоқ; солмоқ, тақмоқ (тугма, пистон ва ш.к. ни). Гимнастёркасининг ёқасига қўл юборди-ю, тугмасини қадашга улгуролмай, яна сўзида давом қилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

5 Ўрнатмоқ, тикмоқ; босиб, суқиб, ўрнига жойлаштирмоқ. Глухов пичоқ билан бирпастда беўжшовгина юлдуз ясади, бармоқдай қизил қалам билан уни бўяди-да, ёғоча бириктириб, қабрга қадади. Ойбек, Қуёш қораймас.

6 қўчма Экмоқ, тикмоқ. [Бўтабой] Шудгорни кесиб, чигит қадаётгандар олдига борди. С. Аҳмад, Ҳукм.

Қўзларини (ёки кипригини) қадамоқ Тикилиб қарамоқ, боқмоқ, тикилмоқ. У [Комилжон] шоғёрга бошқа савол бермай, икки кўзини машина ойнасига қадаб боради. И. Раҳим, Ихлос.

ҚАДАР I [а. ۱۰۰ – миқдор, ўлчам, даража] қўм. 1 (б. к. билан) Таққослаш, ўхшатиш, даража муносабатларини, маъноларини билдиради; каби, ўхшаш, -дек. Косани олиб, катта қошиқ билан шошиб-пишиб ичди. Косада ош уч эллик қадар озайди. Ойбек, Танланган асарлар. Дунё қадар мардлилк сиққан кенг қучогингга, Яширган миллион халқнинг ғазабли саси. Х. Пўлат. Биз ўзимизни ичкарига олгач, дарвозабон ўзининг ҳазми кўтарган қадар бизга тўнгиллайдир-да, дарвозани берклаш ҳаракатига тушади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 (ж. к. билан) Чегара муносабатини, маъносини билдиради; довур, -гача. Ўйдан вокзалга қадар. Етти яшардан етмиши яшарга қадар. — Дарвоза остини то ҳамсоялар эшигига қадар супуриб кириб ўлтириб, оналари билан чой ичмоққа машгул бўлар эрди. Ҳамза, Танланган асарлар. Шу ўйланинг охирига қадар корхонада бешта дастгоҳ тайёрланада. Газетадан.

Бир қадар Маълум даражада, бир оз, бирмунча, сал. Бу ишлар бир қадар битган-

дан кейин, Сидикжон онасини олиб келгани Баҳрободга борди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Икки оға-ини бир қадар саросимага тушиб, ўринларидан туриши. Ойбек, Танланган асарлар. Мумкин қадар Имкони борича, иложи борича. Қамбар маҳалланинг номини айтиб, у ердаги тор кўча, боши берк кўчаларни, эшикларни мумкин қадар синчилаб тушунтириди. Ойбек, Танланган асарлар. Бўлиб ўтган воқеага мумкин қадар беозор баҳо бериб, қизни унтитиб, тинчишини истар.. эди. «Шарқ юлдузи». **У қадар** 1) унга тенг келадиган, унчалик. *Масалани у қадар ечолмасам керак; 2) айтишига арзигудек, деярли. Унинг нимаси мени ўзига тортар экан? У қадар гўзалиги ҳам, бошқа одамлардан ортиқлиги ҳам йўқ-ку?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАДАР II [а. قدر – тақдир, ёзмиш] эск. кт. Тақдир, қисмат, ёзмиш.

ҚАДАРЛИ с. т. Қадар, довур, -гача.

ҚАДАҚ шв. Оловкурак; хокандоз.

ҚАДАҲ [а. қадаҳ – пиёла, жом, май идиши] Май ичиладиган идиш; жом. Биллур қадаҳ. Олтин қадаҳ. Бир қадаҳ вино. — Мударрисов бўшаган қадаҳни дастурхон четига қўяр экан, кампир.. «дуруст-ку», дегандай қош қоқиб, йигиталига қараб қўйди. Д. Нурий, Осмон устуни. Ароқдан қўлқиллатиб қўйиб, ўрнидан турди.. Қадаҳнинг бирини бошлиқка узатди. Н. Аминов, Суварак.

ҚАДДИ-БАСТ айн. қадди-қомат. Қадди-бастси келишган, чайир билакларидан куч ёғилиб турган .. йигитлар ўтганларида, «Ким экан у?» деб сўз қотмайдиган сулув бормикин?! Газетадан.

ҚАДДИ-ҚОМАТ Бўй-баст, сумбат, қомат. Қадди-қомати келишган ўигит. — У сочи оқара бошлаган, лекин қадди-қомати ўигитларникидек хипча, бўйи ўртадан тикроқ киши эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ҚАДИМ [а. قديم – ўтган, илгариги, кўхна, эски] 1 от Узоқ ўтмиш, қадимги замон, узоқ ўтмиш давр. Қадимдан қолган одат. — Чорвоқ даласи қадимда Мадамин билан Олахўжабойга қарашли эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қадимнинг қоидасига мувофиқ, ҳар икки томоннинг шумтака болалари бир-бirlарини қорга думалатиб, бир нафас муштлашиб олдилар. Ойбек, Танланган асарлар.

2 сфт. Узоқ ўтмишдаги; қадимий, кўхна. Қадим замон. — Бу йўллар кўп қадим йўллардир. F. Ғулом. Ҳунармандчиликнинг ривожланиши катта савдо ўйлидаги қадим шаҳарнинг бошқа узоқ музофоту ўлкалар билан алоқасини авж олдириди. К. Яшин, Ҳамза.

3 Илгарилари, қадимда. Ҳовлиларга кираверишдаги катта ва сервиқор дарвозаларни айтимайсизми, қадим бундай дарвозаларни Орифхўжабойлар қуради. Мирмуҳсин, Умид.

ҚАДИМГИ 1 Узоқ, ўтмиш замонларда ёки узоқ замонлардан бери мавжуд бўлган, узоқ ўтмишга оид; қадимий, кўхна. Қадимги туркӣ тиллар. Қадимги форс ёзуви. — Ҳозирги Ўзбекистон тутроғида яшаган қадимги халқлар ўзларининг мустақил, бой маданиятларига эга бўлганлар. К. Яшин, Ҳамза.

2 Илгариги, аввалги. Фарғона водийсидан Тошкентга қатнайвериб, довон ошиб, товоонлари тош бўлган қадимги батрак Абдурасул бу кунларда ўз муддаосининг амалга ошаётганини ҳис этар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАДИМГИЛАР Қадимда, анча аввал яшаб ўтган одамлар, ота-боболар. Бундай ёзилибгина бир гаплашса-чи. Қаёқда! Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада – қадимгилар хўп топиб гапиришган-да. С. Анорбоев, Оқсој.

ҚАДИМГИЧА 1 Қадим қандай бўлса ўшандай, ўзгаришсиз, илгаригидай. Ўелининг қабри қадимгича турмоқда эди. F. Расул, Тўнгич ўғил.

2 Эски одат бўйича; эскича. Қадимгича тўй.

ҚАДИМДА Қадим вақтларда, илгарилари. Ривоятларга қараганда, қадимда Маккага борган диндорлар ҳурмо олиб келишиб, яқинларига улашар эканлар. «Ўзбекистон кўриқлари». Қадимда Ургут қишиларнига босқинчилар тез-тез ҳужум қиласига экан. «Саодат».

ҚАДИМДАН рвш. Узоқ ўтмишдан, қадимги замонлардан. Қадимдан қолган урфодатлар. — Товуш тўлқинларини тутгич вазифасини ўтвочи қулоқ супраси табобатда катта аҳамиятга молик экани Шарқ тиббиётидаги қадимдан маълум. «Фан ва турмуш».

ҚАДИМИЙ [а. قدیمی – қадимга, ўтмишга оид] Қадимга оид, қадимдан бор, ўтмишдан сақланиб келаётган. Қадимий урфодатлар. Қадимий шаҳар. Қадимий анъана-лар. — Қадимий Хоразм ўзининг бетакрор маданий обидалари билан машҳур. «Саодат». Тупроғи серунум, иқлими мӯътадил, аммо суви камчил Қашқа воҳасини боғ-роғларга айлантириш қадимий орзу эди. «Ўзбекистон қўриқлари».

ҚАДИМОНА Қадимги урф-одат, анъана ва ш.к. га хос, мос. Тансиққа ҳам бурмасиз, ҳашамсиз, узун ва жуда кенг қадимона кўйлак кийшини буюрар эди. Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚАДИМЧА кам қўлл. айн. қадимгича 2. Болохона бўғот томли, кўримсизгина бўлса ҳам, ичи бежирим – қадимча эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАДИМШУНОС [а. + ф. قدیم‌شناس – қадимиятни, ўтмишни ўрганувчи] кам қўлл. айн. археолог. Эндиликда қадимшунослар ихтиёрида тадқиқотлар учун 7 та археологик топилма бор. Газетадан.

ҚАДОҚ I Қиймат жиҳатдан 1 фунтга тент бўлган қадимги оғирлик ўлчов бирлиги (1 фунт = 409, 512 г.). Бир қадоқ чой. — Афанди ишонмай, мушугини тортиб кўрса, тўрт қадоқ чиқибди. «Латифалар».

Қадоқ тош, қадоқтош Нарсаларни тарозида тортишда тарози палласига қўйиладиган ўлчовли тош. Ҳар бир сўзи қадоқ тошдай вазмин бу киши кейинги кунларда янада камгапроқ бўлиб қолган. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ҚАДОҚ II 1 айн. чега. Битта қадоқ билан бутун бўладиган ликопча.

2 сфт. Қадоқланган, чегаланган. Салтонбу.. қадоқ пиёлага [шилпилдоқ] солиб берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАДОҚ III: қадоқ чой, қадоқ қанд Қоғоз ёки бошқа нарсага жойлаб маҳкамланган, маълум миқдордаги чой, қанд.

ҚАДОҚ IV Одам терисидаги кўп ишқаланадиган ва қисиладиган жойнинг қалинлашуви, қаттиқ қавариқ (кўпроқ оёқ панжалари, товон, кафт, батзан қўл панжаларида учрайди). Вали ака.. қўлининг қадоқлари озор беришидан кўрқаётгандек, хотинининг пешонасини авайлаб силади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Собир ака.. оғир меҳнатдан эзилган, қўллари қадоқ, мушаклари

чайир бўлиб кетган эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Қадоқ қўл(ли) ёки қўли қадоқ 1) қўли қадоқ бўлган, қўлини қадоқ босган; 2) кўчма ўз кучи билан тирикчилик қиладиган, бирорвнинг кучидан фойдаланмайдиган; меҳнаткаш. Қадоқ қўли миллионлар Янчди зулм таҳтини, Барпо этиб бўстонлар, Тонди қувонч, баҳтини. З. Диёр. Бойларга қарши курашини Ниёзга ўхшаш айрим кишилар эмас, ҳамма қўли қадоқлар олиб бориши керак. Б. Рахмонов, Баҳор арафаси.

ҚАДОҚЛАМОҚ I 1 Оғирликни қадоқ билан ўлчамоқ, тортмоқ. Қадоқлаб бозордан мева олиб, санаб еб, ёзни ўтказасизлар. Шуҳрат, Жаннат қидиргандар.

2 Тортиб, маълум оғирликда ёки миқдорда ўлчаб пачкаламоқ. Чой(ни) қадоқламоқ. Қанд(ни) қадоқламоқ. Унни қадоқламоқ. — Шўрсув конида майдаланган олтингугуртни полиэтилен халтачаларга қадоқлаш ўйлга қўйилган. Газетадан.

ҚАДОҚЛАМОҚ II айн. чегаламоқ. Тожибой қадоқчилик «дўқони»ни ёяди, мезбонларнинг синиқ идиши-товоқларини тўплаб, қадоқлашга тушади. С. Абдулла, Мавлоно Муқими.

ҚАДОҚЛАММОҚ I Қадоқламоқ I фл. маъжҳ. н. Чой қадоқланадиган фабрика.

ҚАДОҚЛАММОҚ II Қадоқламоқ II фл. маъжҳ. н.; чега билан биритирмоқ. Салтонбу уч еридан қадоқланган.. эски пиёлада на-макоб қилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАДОҚЛАММОҚ III Қадоқ бўлмоқ (қадоқ IV). Қўллари қадоқланган, қўзлари ўтдай ёнган.. Ф. Гулом.

ҚАДОҚЛИ I Қадоқ оғирлигидаги. Беш қадоқли тош. — Кетмончиларнинг энг катта деб билган ўн қадоқли кетмонлари ҳам мулла Обидга ёқмайди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚАДОҚЛИ II Қадоқланган, синган жоий ямалган, чегаланган. Қадоқли пиёла.

ҚАДОҚЛИ III Қадоғи бор, қавариб, қадоққа айланган, қадоқ босган. Қадоқли қўллар.

ҚАДОҚЛОВЧИ I Қадоқламоқ фл. сфди. Қадоқловчи цех. Қадоқловчи дастгоҳ.

2 Касби қадоқлаш бўлган шахс. Чой қадоқловчи.

ҚАДОҚЧИ айн. чегачи. Илкингга қўндириб қуш, ул сенга номуносиб, Боқиб ўзинг-

га иш қил, касбинг қадоқчи, ҳожум. Мұқи-
мий.

ҚАДОҚЧИЛИК Қадоқчи иши, касби. Қыргыз ҳожи тирик эмши, Андижоннинг узум бозорида қадоқчылық қыялпты экан. С. Ахмад, Қадрдон далалар.

ҚАДОҚЧОЙ Үраб юмалоқланган ма-
лум миқдордаги чой, қадоқланган чой. [Мұ-
хаммадсаиднинг] Үзи ё ағғонистонлик, ё
хиндистанлик мусулмон бўлиб.. узоқ мамла-
катлардан қадоқчой, таҳтачой келтириб
сотар эди. А. Мұхтор, Опа-сингиллар.

ҚАДР [а. қадр — миқдор, ўлчов; даража,
мартаба; тақдир, қисмат] 1 Жамиятда, ки-
шилар ўртасида тутган ўрин, ўзга(лар) то-
монидан бўлган ҳурмат, эътибор. Үз қадрни
билимаган бироннинг қадрни билимайди.
Мақол. Дарё сувини баҳор тошишар, Одам
қадрни меҳнат ошишар. Мақол. — Оҳ, она
түргоргим, ўсган жойларим.. Кўнглимда сақ-
ланар ҳурматинг, қадринг. Миртемир. Киши-
нинг қадри амали ва унвони билан эмас, ва-
танига, ҳалқига қўлган хизмати билан ўл-
чанади. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Офтоб
оийм.. қизининг қадрни бунчалик аршларга-
ча кўтмармоқда бўлган йигитга ўзида ўйқ
чексиз муҳаббат, поёнсиз эҳтиром сезмоқда.
А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳаётда тутган ўрин; аҳамият, мұхим-
лик ҳолати. Зар қадрни заргар билар. Ма-
қол. — Газламанинг қадри жуда ошиб кетди.
Эрталабки нарх кечга тўғри келмайди. Ой-
бек, Танланган асарлар. У томонларда мева-
нинг қадри баланд дейишади, ростми? Н. Са-
фаров, Ҳаёт мактаби. Биз ҳамма нарсаннинг
қадрни ўзи ўйқолгандан кейин биламиз. Ү.
Хошимов, Нур борки, соя бор.

Қадр қилмоқ, қадрига етмоқ ёки қадрни
билимоқ 1) обрў-эътиборига, қадр-қимма-
тига яраша иззат-ҳурмат қилмоқ, қадрла-
моқ. Бола қадрига етмаган она қадрига ет-
майди. С. Абдуқаҳор, Кўзлар; 2) аҳамияти
нақадар азиз, аҳамиятли, қийматли экан-
лигини билимоқ, аҳамиятига, қимматига
яраша эъзозламоқ. Саломатликнинг қадри-
га етмоқ. Гул қадрни булбул билар. Мақол.
— Қулликни сезмаган ҳурлик қадрига ета
олурми?! Ҳамза. Қадри ўтмоқ Аҳамияти, ўр-
ни сезилмоқ, ўрни билинмоқ, ўйқлиги се-
зилмоқ. Дўстимнинг қадри ўтди, у бўлса,
бунчалик қийналмас эдим. — Исрорл Аҳме-

довнинг қадри, айниқса, ҳозир ўтъяни. И.
Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАДРДОН [а. + ф. қадрдан — қадрини би-
лувчи, баҳо берувчи; яхшиликни билувчи] 1 Үзаро қадр-эътиборли, бир-бирини жуда
қадрлайдиган. Бу киши бизга жуда қадрдон.
Иккаламиз эски қадрдомиз. — Шуми ҳали
қирқ йиллик қадрдондан чиққан гап? А. Қаҳ-
ҳор, Янги ер. Ултартмалик Асрорқул Ҳайдар
отанинг қадрдон ошинаси бўлади. А. Қаҳҳор,
Асрор бобо.

2 Кўпдан бери таниш, ўрганиш бўлган,
ўрганиб қолинган, қадрли бўлган. Қадрдон
болалар. Қадрдон қишилогим. — Нормат қадр-
дон батальонига келиб, ошна-оғайнилари
билин учрашаркан, севинчини юрагига сиг-
диролмай, жуда гапдон бўлиб кетди. И. Ра-
ҳим, Чин муҳаббат.

Ота қадрдоним Отамни танийдиган қадр-
доним, отамнинг дўсти. Ота қадрдонларим
билин таништирганингиз учун раҳмат, ама-
ки. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАДРДОНЛАШМОҚ Үзаро қадр-эъ-
тиборли муносабатда бўлмоқ; қадрдон бўл-
моқ. Феруза, чўл қишилогидаги бегона киши-
ларнинг бир она қорнидан талашиб тушган-
дек қадрдонлашиб кетганини ўз кўзи билан
кўрди, ишонди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.
Ўқтам техника фанлари доктори Ўрмонов
билин қадрдонлашиб қолди. Ойбек, О. в.
шабадалар.

ҚАДРДОНЛИК Қадрдонларга хос мұ-
носабат, ҳолат. Сиз олийжанобсиз: эски қадр-
донлик ҳурматига, кўнгил учун кулиб боқар-
сиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..андишиасиз
кишининг муомаласини қилса, ўттиз ийлдан
ортиқроқ умр кўрган қадрдонлик ўйламас-
дан айтилган бир оғиз сўз қурбони бўлур
эди. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ҚАДРИЯТ [а. қадрият — қиймат, аҳамият;
қимматбаҳо буюмлар; ҳалқ бойлиги] Воқе-
ликдаги муайян ҳодисаларнинг умумин-
соний, ижтимоий-ахлоқий, маданий, ма-
навий аҳамиятини кўрсатиш учун кўлла-
надиган тушунча. Инсон ва инсоният учун
аҳамиятли бўлган барча нарсалар, мас., эр-
кинлик, тинчлик, адолат, маърифат, ҳақи-
қат, яхшилик, моддий ва маънавий бойлик-
лар ва б. қадрият ҳисобланади. Аммо ошко-
ралик дегани хоҳлаган кимсаннинг хоҳлаган
пайтда қадриятларимизни оёғости қилиши
дегани эмас. Газетадан. Бутун бир миллат-

нинг қадриятлари топталса, йўқола бошлиса, бу ўша ҳалқинг фожиаси эмасми? Газетадан. Бу қадриятларнинг бари айнан миллий қадриятлар билан уйғулашган ҳолдаги на намоён бўла олади. «Тафаккур».

ҚАДРЛАМОҚ 1 Обрў-эътиборига, қадр-қимматига яраша иззат-хурмат кўрсатмоқ, қадр қилмоқ. *Устозларини қадрламоқ.* — Созандаларни, устозларимизни қадрланг, ҳурматланг.. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Аҳамиятига, қимматига яраша эътибор бермоқ, шунга яраша муносабатда бўлмоқ. *Инсоний фазилатлардан бири — дўстлик ва ўртоқликни қадрлашдир.* Газетадан. Йўлдош ота ерни қадрлаб, паҳтани фарзандидай кўрадиган одамларни *Мирзачўлга* чорлаган экан. «Ўзбекистон қўриқлари».

ҚАДРЛИ 1 Қадр-эътиборга лойиқ; ҳурматли. Қадрли ўртоқ. Қадрли ўқитувчи. — Ҳамма уни гёё узоқ вақтдан бери кутилган қадрли бир меҳмондай қувончли юз билан қаршилади. Р. Файзий, Уч қиз. *Нарзи, узоқдаги ота-онаси каби, бу ердагилар учун ҳам азиз ва қадрли жигарбанддир.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Қадри, қиммати юқори, қадр-қимматини йўқотмаган. ..*мехнатинг қадрли, ҳаётинг файзли..* Газетадан.

3 кам қўлл. айн. **қадрдон 2.** —«Фарҳод» бизга қадрли жой, —деди кулиб *Мирҳадар.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Сўйла, ўртогим, менга, Сўйла менга, қадрлим.* Ҳ. Олимжон.

ҚАДРСИЗ 1 Қадр-эътибори йўқ, ҳеч ким ҳурмат қилмайдиган, назарга илмайдиган. *Қадрсиз киши.* Қадрлассанг, қадринг ошар, қадрсиздан ҳамма қочар. Мақол.

2 Ҳеч қандай қиммати, аҳамияти, қадри йўқ, ҳеч нарсага арзимайдиган. *Қадрсиз нарса.* —Хотинларнинг меҳнати айниқса қадрсиз, сув текин бўлишини ўшанда билдим. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАДРСИЗЛАНМОҚ 1 Обрў-эътиборини, қадрини йўқотмоқ, назардан қолмоқ. Энди сенга қадрсизланган бўлсалар, аммо бизнинг қошимизда уларнинг қадру қимматлари юқори. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қийматини, аҳамиятини йўқотмоқ. *Пулнинг қадрсизланиши.* *Валютанинг қадрсизланиши.*

ҚАДРШУНОС [қадр + ф. شناس - би-лувчи, ўрганувчи] эск. кам қўлл. Киши ёки

нарсанинг қадр-қийматини биладиган, қадрига ета оладиган, қадрлайдиган.

ҚАДРШУНОСЛИК эск. Қадрлаш, қадрига етиш хислати, хусусияти. — Қадршуносликларингга раҳмат, ўртоқ! — дейди, — мулла *Обиднинг қадрига етдинг, менга шу бас.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚАЕР [асли қай ер] сўр. олм. Қайси ер?, қайси жой?; қайси томон?, қаёқ? Қаер сизга ёқади? Бу қаернинг анори? Қаеринг оғрияпти? — Ҳали ҳеч қаерни кўрганимча йўқ. А. Қаҳҳор, Янги ер. Аҳмаджон.. ўзига келгач, разм солиб қараса, ҳеч қаери майиб бўлмабди, фақат билагидан қон оқар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚАЕРГА [асли қай ерга] сўр. олм. Қайси ерга?, қайси жойга?; қайси томонга?, қаёқка? Китобни қаерга қўйдинг? У қаерга кетди?

ҚАЕРГАДИР [асли қай ергадир] гум. олм. Номаълум (бир) жойга, номаълум (бир) томонга; бирор жойга; бирор томонга. *Хатни қаергадир қўйган эдим, топа олмаяпман.* — Коровуя кўчанинг у юзига ўтиб, қаергадир кириб чиқди. А. Қаҳҳор, Картина. *Унинг ҳаракати гёё қаергадир шошилаётгандай* эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЕРДА [асли қай ерда] сўр. олм. **1** Қайси ерда?, қайси жойда?; қайси томонда? Қаерда ишлайсиз? — Мен ўраман бедани, бедаларингиз қаерда? — Ёрматга қараб деди Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. қаёқда 2, 3.

ҚАЕРДАГИ [асли қай ердаги] сўр. олм. **1** Қайси ердаги?, қайси жойдаги?; қайси томондаги? Қаердаги китобни олай?

2 Риторик сўроқларда: ҳеч ким ўйламаган, ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган, қаёқдаги каби маъноларни билдиради. Қаердаги гапларни ўйлаб топасан.

ҚАЕРДАДИР [асли қай ердадир] гум. олм. Номаълум (бир) ерда, жойда; номаълум (бир) томонда; бирор ерда, жойда; бирор томонда. *Биз сиз билан қаердадир учрашганмиз.* — Қаердадир қизилиштон қариллади, попишак «пу-пу-пуш-пии» деб қўйди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАЕРДАН [асли қай ердан] сўр. олм. **1** Қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси томондан?, қаёқдан? Сувни қаердан олиш мумкин? Мехмонлар қаердан келишиди?

2 Қандай қилиб?, қаёқдан? Сен қаердан зўравон бўлиб қолдинг?

3 Кимдан?, ким орқали? Бу гапни қаердан эшилдинг? — А, севаман? Бу ёмон гапни қаердан ўргандинг? Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЕРДАНДИР [асли қай ердандир] гум. олм. Номаълум (бир) ердан, жойдан; но-маълум (бир) томондан. Йўлни «маъку» деди. Ўрз, қаердандир, катта тарвуз келтириб, ўртага қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЕРЛИК [асли қай ерлик] сўр. олм. Асли қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси жойда туғилиб ўсган? Она, сўрамоқнинг айби ўйқ, сиз бу томонларнинг одамларига ўҳшамайсиз, қаерлик бўласиз? С. Айний, Куллар.

ҚАЕН [асли қай ён] эск. кт айн. қаерга. Бахт этагин тутқизмас, Фам кутар, борса қаён. Миртемир. Адашган кимсадек Фурқат қаён боргум билолмасман.. Фурқат.

ҚАЕК [асли қай ёқ] айн. қаер.

ҚАЕКДА [асли қай ёқда] 1 айн. қаерда 1. У қаёқда? Ўрда қаёқда?

2 Инкорни, акс ҳолат мавжудлигини билдиради. -Энди тамом бўшатдиларми сени? -Бўшатиш қаёқда! Қочдик. Ойбек, Танланган асарлар. Камбағалга мактаб, ўқиши қаёқда эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

З Қиёслаш, таққослаш маъносини билдиради. Бўта қаёқда-ю, Низомиддин қаёқда. С. Аҳмад, Ҳукм. Тракторист танқид қилганига санъаткор асти чидаи олмас эди; трактор қаёқда-ю, масалан, «чорзарб» қаёқда, тракторист қаёқда-ю, ашулачи қаёқда! А. Қаҳҳор, Санъаткор.

ҚАЕҚДАГИ 1 [асли қай ёқдаги] айн. қаердаги. Қаёқдаги уй яхши.

2 Хаёлга келмаган, йўқ ердаги. Қаёқдаги ўйни ўйлайсиз. Ултон бек бўлган бўлса, бўпти-да. «Ёдгор». ..қаёқдаги гапларни топиб, боини оғрима бошлади. «Гулдаста».

ҚАЕҚДАДИР [асли қай ёқдадир] айн. қаердадир.

ҚАЕҚДАН [асли қай ёқдан] айн. қаердан. Сен буни қаёқдан олдинг? Қаёқдан билагон бўлиб чиқдинг? — Ассалому алайкум! — деди раисга рўпара бўлиб. Раис товуш қаёқдан келганини билмай аланглади. А. Қаҳҳор, Башорат.

ҚАЕҚДАНДИР [асли қай ёқдандир] айн. қаердандир.

ҚАЕҚҚА [асли қай ёққа] айн. қаерга. Қаёққа қарасанг, қовун. — От кўчанинг айрилишига етиб, «энди қаёққа юрамиз», дегандек тўхтаган эди, эгаси яна «чух», деб жавоб берди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЕҚҚАДИР [асли қай ёққадир] айн. қаергадир. Баландда, юлдузли кўкда, қаёққадир самолётлар учиб ўтди. Ойбек, Қўёш қораймас.

ҚАЗИ Отнинг тўш ва пешноп гўшти; шундай гўштдан отнинг йўғон ичагига тикиб тайёрланган озиқ-овқат маҳсулоти. Янги қази. Бир ўзиллик сур қази. — Ўн етти отнинг эти, мойи, қазиси дегандек, икки юз саксон пуд ораларида тош беради. А. Қодирий, Обид кетмон. Кечки норин учун катта қозонда ёғи қази пишади. Иккинчи қозонда қўй этидан шўрва қайнайди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЗИЛИ Қази солинглан, қази солиб пиширилган. Мен ўзимга тўқ, ҳар куни қазили ош ейман. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАЗИЛМА 1 геол. Ер остидан қазиб олинадиган нарсалар (кўмир, нефть, руда ва ш.к.). Фойдали қазилмалардан олинадиган минерал ўғитлар.. Газетадан.

2 археол. Ер остида қолиб кетган ва қазиб топиладиган қадимий ёдгорликлар ёки уларнинг қолдиқлари; топилма, топилдик.

3 Қадимий ёдгорликларни ёки уларнинг қолдиқларини топиш ва текшириш юзасидан олиб бориладиган қазиш ишлари. Қадимги Тошкент ўрнида археология қазилмалари ўтказилмоқда. Газетадан.

ҚАЗИМОҚ 1 Ерни ковлаб, ўйиб, бирор нарса тайёрламоқ. Ариқ қазимоқ. Окон қазимоқ. Қудук қазимоқ. Бирорвга чоҳ қазисанг, ўзинг ўиқиласанг. Мақол. — Заранг ерларни лўм билан уриб, шундай қазийдик, ҳамма ҳайрон қолади. Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. Ҳалқимиз катта-катта каналлар қазиб, дарёларни бўғди. «Муштум».

2 Еrostи бойликларини ковлаб чиқармоқ, олмоқ. Қўмир қазимоқ. Руда қазимоқ.

— Сиз дарров шу олтинларни қазиб олиб, кунингизга яратинг. «Эртаклар».

ҚАЗИШ 1 Қазимоқ фл. ҳар. н. Демак, ўрталиқ ҳали катта, кўп кунлар, балки ойлар қазишга тўғри келади. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 айн. қазув. Эрта билан фотиҳа берасиз.. қазиш ишларини бошлаб юборамиз. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАЗИШМА Еости қазув ишлари. *Сибирлик археологлар трасса бўйлаб қазишмалар чоригда тош аср қуролларини ўргандилар.* Газетадан.

ҚАЗМОҚ с. т. Қазимоқ, ковламоқ. Қазган билан туганмас кўмур.. Ҳ. Олимжон.

ҚАЗНА Дағал ипак, пилла чиқитидан ҳамда яроқсиз пиллалардан олинган паст сифатли ипак. ..қиши кунлари гўза чувиш, иншигириши, пилла қайнатиб қазна қилиш каби ишлар билан шуғулланар эди. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚАЗНОК Омбор вазифасини ўтовчи кичикроқ хона, ҳужра. *Шу уй ёнида кичик, қоронги бир заҳ қазноқ бўлиб, бу омбор эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу йилги ғалласи йиғирма пудга базур етган эди. Уни қоплаб, қазноқда кўз қорачигидай асраб ўтирганди.* С. Сиёев, Аваз.

ҚАЗО [а. قضا - ҳуқуқшунослик, суд ишлари; қозихона; ижро, ҳукм; тақдир, қисмат] Үлим; вафот; ўлиш, вафот этиш; ўлим соати, ажал. Қазоси етди. Жон бор ерда қазо бор. Матал. — Куним битиб, қазо-йим яқинлашиб қолди шекили.. Ойбек, Улуг йўл. Загчакўз.. Қамишкападаги ҳар бир воқеадан бехабар қолмас, тўй ёки қазога дарров етеб келар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Худойга топширдим, Кумуш, қазом етеб, кўролмай ўлсан, мендан рози бўл!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қазо қилмоқ 1) ўлмоқ, вафот этмоқ. *Орадан икки йил ўтгач, онаси қазо қилди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон; 2) дин. вақтида ижро қилмай ўтказиб юбормоқ, вақтида бажармай, ижро қилмай қолдирмоқ. Элмурод биринчи куни беш вақт намозни тугал ўқиди. Иккинчи куни учтасини ўқиб, иккитасини қазо қилди. П. Турсун, Ўқитувчи. Кимки танжоним соғ, умрим узоқ, қайфим чоғ бўлсин деса, намоз, рўзани қазо қилса қилсин, аммо чаҳ-чаҳни қазо қилмасин. К. Яшин, Ҳамза. **Қазову қадар** [а. بالقضاء والقدر - тақдир тақозоси билан, тасодифан] Тақдир, қисмат. Жониворларнинг бир жойда муқим турганини камдан-кам одам кўрган: доимо тиширчилаб юришади. Қазову қадар уларнинг гаёдасиниям шунга муносиб яратган. Ш. Бўтаев, Кўргонланган ой.

ҚАЗОЙИ [а. قضاي - қазога, тақдирга оид; ҳуқуқий]: қазоий муаллақ 1) муқаррар ўлим, ажал. Булар баҳтига қазоий муаллақ

Баззоз ҳожининг бошига етиб, унинг бутун мол-мулки билан хотинини Миродилнинг кўйинига солиб қўйди. У. Исмоилов, Сайланма; 2) кўчма балоҳур, ҳаромхур. *Домла поччангиз билан.. авлам, муфти, ҳоказо қазоий муаллақлар зўр бериб қўйруқ тажийдирлар.* «Муштум».

ҚАЗУВ 1 Қазиш ишлари.

2 Хива хонлигига қанал (ёп) ва ариқларни ҳар йили тозалаш таомили. Туркманлар қадим замонлардан бери қазувдан озод этилган эса-да, Исфандиёр уларни қазувга солди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАЗУВЧИ 1 Қазимоқ фл. сфдш. Ариқ қазувчи ёшлар..

2 Қазиш ишларини бажарувчи шахс, мутахассис. ..қишилоқнинг этагидаги, қазувчилар манзил қурган бу пастак тоғ.. Музлоқ тоғ деб аталаради. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЗФОҚ 1 Бошнинг сочли қисмida пайдо бўладиган майда қипиқлар. Қазфоқ бош териси қуриганда пайдо бўлиб, кўпинча соч тўкилишининг асосий белгиси ҳисобланади. Газетадан.

2 Ипак қурти, ёш бузоқ ва ш.к. нинг нишхўрт аралаш ахлати.

ҚАЙ сўр. олм. Қайси?; қандай? Қай вақтда ўқийсиз? Қай маҳалда келдингиз? Қай даражада? Қай аҳволда? — Бир ошно излайдир девона дилим, Қай тараф қарасам — туман, залолат. Э. Шуқур, Ҳамал айвони. Бувим сўзлар хўрсиниб, Ўтмишидан ўксиниб: -Ўт ўрдим, машоқ тердим, Қай иш дуч келса қилдим. К. Муҳаммадий. Тонгла маҳшарда қай юз билан сенга боқаман? Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЙБИР 1 Баъзи, айрим. Қайбир кунларда? Қайбир кишилар. — Улардан қайбiri фарогатда, қайбiri эса азоб-уқубатда эканини чуқур тушунди. Газетадан.

2 Ҳар қандай, қайси бир. Бобом бир сўз десалар-чи, Сўз устидан чиқарканлар. Қайбир ишга қўл урсалар, Кечиктирмаи қиларканлар. К. Муҳаммадий.

ҚАЙГА сўр. олм. с. т. Қаерга?, қаёққа? Қайга кетмоқдасан бунчалар шошиб? А. Орипов.

ҚАЙД [а. قید - кишин; тугун; ўлчам, масофа; рўйхатга киритиш, ёзиб кўйиш] кт.

1 Таъкидлаш; таъкид. Иккинчи дафтарни кўлга оламан. Бу эса театр тарихининг қим-

матли ҳазинаси — унумиллас саналар, ноёб фикрлар, қайдлар, таклифлар жамламаси. А. Юнусов, Чинор ва ниҳол.

Қайд қилмоқ (ёки этмоқ) Таъкид билан айтмоқ, тилга олмоқ. *Сиз мени жаҳонга-та, деб тўғри қайд қилдингиз.* А. Ҳакимов, Илон изидан. ..тарбиявий ишлар дуруст йўлга қўйилмаганилигидан аянчи аҳволлар содир бўлаётганлиги қайд қилиб ўтилди. Н. Сафаров, Оловли излар. *Академик Отабоев.. бу ёш олим ҳам тиришиб ишләётганини қайд этган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Ёзиш, ёзиб қўйиш, рўйхатдан ўтка-зиш; рўйхат. *Қайд дафтари.*

Қайд қилмоқ (ёки этмоқ) Ёзиб қўймоқ, акс эттирмоқ (маълумот сифатида). *Заррабинда ҳар хил ҳашарот, қурт-қумурсқа, илдизларни синчилаб кўради, янги тутмилган кундалигига қайд қилади.* С. Нуров, Нарвон. -Кимнинг нима дарди борлиги дафтаримда қайд этмаган, — деди врач. Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАЙДА сўр. олм. с. т. 1 Қаерда?, қайси ерда?, қайси жойда?; қайси томонда? *Кўпчиллик қайдга бўлса, тўқчиллик шунда бўлар.* Мақол. — *Салим қайдга? Чакиринг.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. қаёқда 2, 3. ..узоқ сафарга пул керак. Текин қимиз, эт қайдга? Ойбек, Танланган асарлар. *Одамни уялтирунган, сиз айтган санъаткорлар қайдга-ю, мен қайдга?!* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАЙДАМ с. т. Билмадим, билмасам, қаердан билай. -Бизнинг қишилоқлик Отакўл эмасми? — деди Давлатёр. -Қайдам? Қамиш-кападанман, деб юрарди, ишқилиб. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЙДАН сўр. олм. с. т. 1 Қаердан?, қайси ердан?, қайси жойдан?, қайси томондан?; кимдан? *Қайдан келдинг? Бу гапни қайдан эшигдинг?* Юрган йўлдан топади, ўтирган қайдан топади. Мақол. — *Йўлчи шига разм солиб, қайдан бошлиши кераклиги ни ўйлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаёқдан?, қай сабабдан?, қандай қи-либ? *Сенинг ишқинг менга қайдан ёпишиди!* Танамга ўт тушиб, жоним туташди. «Қў-шиқлар».

ҚАЙИЛИШ 1 Қайилмоқ фл. ҳар. н.

2 Кўча, йўл, сув ва ш.к. нинг бурилиш жойи; муюлиш, қайрилиш, бурилиш. *У қа-*

йилишига етганда, орқасига бир қараб қўйди. Дарёнинг қайилиши жойи.

ҚАЙИЛМА кам қўлл. Қайилган жой, бурилиш жойи. Эминжон, мана энди, қайилма атрофини қўриқлаб турибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЙИЛМОҚ с. т. Қайилмоқ. Мих қа-йилиб кетди. Йўловчи чап томонга қайилди.

— *Томдан сакрашда қайилиб, тўпиги ўйнаб кетган оёғи ҳадеганда тузала бермай, ке-йинчалик Бўрихўжга чап оёғини терсрөк бо-садиган бўлди.* Мирмуҳсин, Чиниқиши.

ҚАЙИН I «Ота», «она», «эгачи», «син-гил» сўзлари олдидан келиб, шу сўзлар билан ифодаланган қариндошларнинг эр ёки хотинга қариндошлик муносабатини билдиради. *Куёвнинг қайин отаси.* Келиннинг қайин онаси. *Қайин оғам.* — Улар менинг қайин ишиларим, камбағал, уятчан кишилар, ўзлари келишдан уялиб, аризаларини мендан юбордилар. С. Айний, Қуллар.

ҚАЙИН II Шимол томонда ўсадиган, тераксимон тик, пўсти оқ дарахт. Қадрдан дублар, арчалар, қайинлар ғамғинлик билан бош эгиб, орқада қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЙИН III: қайин анор Доналари тўқ қизил, ўртача нордон анор (асосан Фарғонада водийсида бўлади). Серсув қайин анорнинг шарбатлари энагимдан тирқираб оқиб кетмоқда. Ф. Ғулом, Шум бола.

ҚАЙИНБЎЙИН Эрнинг яқин қариндошлари (унинг хотинига нисбатан) ёки хотиннинг яқин қариндошлари (унинг эрига нисбатан).

ҚАЙИНЗОР Қайин дарахтлари билан банд ер, жой, майдон.

ҚАЙИР [а. قعیر — чуқур, теран] Водий тубининг, дарё тармоқлари ва сунъий каналлар этаклари (қирғоқлари)нинг дарё тошганда сув босадиган жойлари; еrosti суви юкори (юза) бўлган ерлар. Зарафшон дарёси қайирида, яъни дарё суви босадиган ўтлоқ ерларда ҳам ботқоқликлар бор. П. Ғуломов, Зарафшон этакларида. *Ибтидоий сугориш дехқончилиги билан бир қаторда қадимги хоразмликлар қайириларда.* дехқончилик қилганлар. И. Жабборов, Кўхна харобалар сири. *Бу — дарё ўртасидаги оролчами?* Биз бу ерларни ўрта қайир деймиз. Газетадан.

ҚАЙИР II шв. Қовун экиладиган бўз ер.

ҚАЙИРМА 1 Қайириладиган, қайтари-
ладиган; букиладиган; буқлама. Қайирма-
ниçoқ. ■ Қайирма ёқа кўйлак устидан Ки-
иб олган янги чопонни. Э. Раҳим, Янги қадам.

2 Эгилган, букилган, қайрилган. Узун
ёғоч бошига боғланган қайирма учли ўтири-
темир ойдинда ялтиради. Ж. Шарипов,
Хоразм.

3 Тепки (милтиқ, тўппонча ва ш.к. да).

ҚАЙИРМОҚ 1 Букиб қаватламоқ, бу-
киб қаватлаб кўймоқ, қайтармоқ. Гилам-
ни қайириб кўймоқ. Дастурхоннинг четини
қайириб босмоқ. ■ Этиги лой бўлганидан,
Йўлчи танчага ўтиримай, наматнинг учини
қайириб, пастроқча чўккалади. Ойбек, Тан-
ланган асарлар. Енглари шимарилган Ко-
милжон, этагининг пешини қайириб олган
Давронов энг олдинда борарди. И. Раҳим,
Ихлос.

2 Эгмоқ, буқмоқ, эгиб, букиб қийшай-
тиromoқ. Михни қайирмоқ. Даражтнинг шохи-
ни қайирмоқ. ■ Ер кетмоннинг бетини
қайирадиган даражада тош-метин бўлиб
музлади. С. Анорбоев, Оқсой. Ғуломжон
кўрди-ю, шарпа вахимини ҳам унүтиб, шох-
ларни икки ёнга қайириди-да, орасидан сукил-
ди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Эгиб, букиб ёки буриб, бирор томон-
га қайтармоқ ёки синдиримоқ. Қўлларини
қайирмоқ. ■ Жўхорини амакимнинг ўғли
учдан бирга қайириб, уқалаб келтириб бер-
ди. Ф. Ғулом, Тирилган мурда.

4 Бурмоқ, буриб бирор томонга йўл-
ламоқ, бошламоқ, янги изга солмоқ. [Очил
ака:] -Бу ҳазил гапми? -деди-да, бригадаси
томон отининг бошини қайирди. А. Ҳайит-
метов, Пўлат бармоқлар. Оқбўранинг ярмини
эмас, тўртдан бирини қайириб келгани-
миздаям, қишигумиз - кўл, ўзимиз - ўрдак
бўлардик-ку! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 кўчма ёмон йўлдан қайтармоқ; ўз йў-
лига солмоқ. Ҳой, калла.. Эр деганни хотин
қайириб олиши керак. Ҳозир қайириб олма-
санг, кейин ҳолингга маймунлар ўиғлайди. А.
Қаҳҳор, Тобутдан товуш. Баъзи бир амал
эгаларининг оғзини мойлар, агар.. райондан
чиққан бирор тасини шундай сийлай олса,
«Қайирдим, бу энди ўзимизнинг одам», деб
кўп талтаяр эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Қайтариб олмоқ, олиб, ушлаб, чеги-
риб қолмоқ. Қарзимни қайириб қолди. ■

Булар [косиббачалар].. чойга, нонга, ўтири-
га, туз-қалампирга ортиқча пул тўлаб ке-
тар эдилар. Албатта, мен уларни ўз ҷүн-
тагимга қайириб қолар эдим. Ф. Ғулом, Шум
бала.

Шохини қайирмоқ (ёки синдиримоқ) Бир-
ор ёмон ниятдан воз кечишига мажбур
қилмоқ; таъзирини, адабини бермоқ. [Му-
аттар:] Бир яланоғёқ Пўлатнинг шохини
қайиролмаган йигит осмондаги юлдузга қўл
чўса, қизиқ бўлар экан. Н. Сафаров, Шарқ
тонги. Қайириб ташламоқ 1) жеркиб, силтаб
ташламоқ, қаттиқ ўшқириб, гапини бўлмоқ.
- Бечора болаларни иссиқ инларидан қувиб
чиқаргандаринг ҳам етар, таҳтада нима
гуноҳ! Ёқма! - деди Ғуломжон. Лекин қози
уни қайириб ташлади: - Оғзингни юм, бе-
тавфиқ! М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) ба-
ланд келиб, (бирорнинг гапини, фикрини
ва ш.к. ни) рад қилмоқ, беҳудага чиқармоқ.
Қанотини қайирмоқ қ. қанот 1.

ҚАЙИШ I 1 Пардозланмаган, яхши
ишлов берилмаган ҳом чарм; паст навли
чарм. [Синоҳлар] Оқ қайишдан камар, сўли-
га қилич осилиб, ўнг томонига тўппонча
қистирилган, ҳар қаторда тўрттадан от-
лик келмоқда эдилар. А. Қодирий, Ўтган
кунлар. Давидбоя узун қайши қамчисини
ҳавога кўтариб, жиловни бўшатди, отлар
олдинга интилиб, тарақ-туруқ билан ўўр-
тиб кетди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Турли мақсадлар учун ишлатиладиган
узун чарм тасма (камар, тиркиш, бояч ва
ш.к.). Ўқтам этигини аскарча қунт билан
тозалаб, қайишни бўшатиб, кўрпачага ўтири-
ди. Ойбек, О.в. шабадалар. - Улар бир-бир-
ларини қўллашади: ясовулбошини қозикалон,
қозикалонни хон, - деди [Аваз] устарасини
қайишга қайраб туриб. Ж. Шарипов, Хоразм.
Бадиа отининг олдига келиб, уни эркалади,
эгар, жабдук уриб, қайишларини маҳкамлаб
боғлади. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 айн. тасма 3. Вентилятор қайши.

ҚАЙИШ II шв. Ҳамир овқатнинг бир
турни: сувда пиширилган ҳамирни сузма ёки
қатиқ билан аралаштириб ейилади.

ҚАЙИШМОҚ 1 айн. майишмоқ. От-
нинг ингичка бели сал қайишшиб, унинг ус-
тидаги чавандоз аста чайқалди. Ҳ. Ғулом,
Машъял. Мингбошининг бўйруғи, эрининг
ғазабли ҳайқириғи билан қадди букилиб,
оёқлари қайшиша бошлаган Жўраҳон бир неча

зум ўзини ўйқотиб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бели қайишмоқ 1) айн. **майишмоқ**. Кўзларингиз хираланиб, белингиздан куч кетганда, елкангиз буқчайиб, белингиз қайишганда, оғир ишга буюрганлари тўғрими, ахир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) бели толиб увушиб, қотиб қолмоқ. *Нигора.. эгарда энгашиб ўтирганидан қайшишиб қолган белини энди ростлаган ҳам эдики, қаршидаги буталар орқасидан бир кўпнак отилиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой; 3) кўчма меҳнат қилмоқ, тер тўкмоқ. *Ерни белингиз қайшишиб топганингизда, жонингиз ачир эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Тоб ташламоқ, букилмоқ. *Тахта қайшишиб қолибди.*

3 кўчма Бирор ишга бўй бермоқ, эгилмоқ. *Бас энди, ёта берма. Сал меҳнатга ҳам қайши.* Ф. Гулом, Тирилган мурда. *астасекин уй юмушларига қайшияпти бечора.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

4 кўчма Жон куйдирмоқ; бўлишмоқ. *Мансуркори ака камбагал оиласдан бўлгани учун, албатта, ўз камбагалига қайшишади.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бир хил қизлар бор, қийин аҳволга тушган ўигитга кўпроқ қайшишади.* П. Қодиров, Қадрим.

Қовурғаси қайишмоқ Ачинмоқ, куйинмоқ. *Синглим учун қовурғам Қайшишади, ёрёр.* «Оқ олма, қизил олма». *Йигитсан, қовурғам сенга қайшишади..* «Муродхон».

ҚАЙИШҚОҚ Эгилувчан, эгилса ҳам синмайдиган; эластик. *Қайишқоқ металл.* Қайишқоқ ёғоч. — *..кичик ва ўрта ўшдаги мактаб болалари гавдасининг суклари таркибида органик моддалар жуда кўп бўлади, шунинг учун ҳам қайишқоқ бўлади.* «Фан ва турмуш».

ҚАЙИҚ Дарё, кўл ва б. сув ҳавзалари учун мўлжалланган сузиш воситаси. Эшқакли қайиқ. *Моторли қайиқ.* Қайиқ ҳайдамоқ. — *Мени дарёдан Умурзоқ ота деган чол қайиқда ўтказиб қўйди.* Ҳ. Гулом, Машъъал. *Қайиқлар кўпракка етар-етмас тўхтади.* Талабалар қирғоққа чиқишиди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАЙИҚСОЗ Қайиқ ясовчи уста.

ҚАЙИҚСОЗЛИК 1 Қайиқ ясаш иши, касби. *Қайиқсозлик қилмоқ.*

2 Халқ хўжалигининг қайиқ ишлаб чиқариш билан шугулланувчи тармоғи. *Қайиқсозлик корхонаси.*

ҚАЙИҚЧИ 1 Қайиқни юргизувчи, бошқарувчи, қайиқ ҳайдовчи. *Кўпрак ўйқ экан, дарёдан ўтай деб, қайиқчини чақирибди.* Қайиқчи нул сўраса, полвон муштини кўрсатибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 айн. қайиқсоз.

ҚАЙЛА 1 Майда тўғралган гўшт ва сабзавотдан қовуриб тайёрланадиган, сўнгра тайёр овқат устига солинадиган кўшимча масаллиқ. *..ниёзлари қин-қизил қовурилган қайлали мошкичиридан кўзга илин-илин-мас ҳовур кўтарилади.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 шв. Овқатга солиб пиширилган шапалоқ-шапалоқ ҳолдаги хамир, шундай ҳамирли таом. *Аммам боёқиши ёғли қайла қилмас.* Иштаҳа билан едим. Ойбек, Болалик.

3 маҳс. Майда чарм резгилари билан сирачдан тайёрланган қуюқ, бўтқасимон қоришима (пойабзалдўзликда ишлатилади).

ҚАЙЛИҚ шв. Қаллиқ. *Қайлиғинг қани?* Ёсен ҳам наранжи ёпнитириб қўйдингми? П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЙМОҚ 1 Бир неча вақт турган, сақланган сут бетида пайдо бўладиган ёки сутдан сепаратор ёрдамида ёки бошқа йўл билан ажратиб олинган қуюқ, ёғли маҳсулот. *Қуюқ қаймоқ.* Яхши сутнинг қаймоғи сермой бўлади. — Сутдан қаймоқ, қатиқ, сариёғ тайёрланади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

Қаймоқ боғламоқ 1) бетида қаймоқ қатлами ҳосил бўлмоқ; 2) кўчма бети қаймоқ каби парда билан қопланмоқ. *Сув қаймоқ боғлабди (яъни юпқа муз билан қопланади).* Мураббо қотиб, қаймоқ боғлабди. *Қаймоқ чой* Қаймоқ солинган чой, қаймоқли чой. *Шодимат.. асалга аралаштирилган сариёққа нонни ботириб, қаймоқ чой билан роса туширди.* А. Муҳиддин, Ошналар. *Қаймоқдек ёқди* Жуда маъқул тушди, жуда ёқди. *Унинг бу сўзлари менга қаймоқдек ёқди.*

2 кўчма Киши ёки нарсаларнинг энг яхши қисми, сараси, асиллари. *Йигитларнинг қаймоғи фронтда..* Лекин иш сустлашгани ўйқ. С. Зуннунова, Олов. — *Жуда соз, — қичқирди Ўсаржон.* — Сўзнинг қаймоғи танқид! Ойбек, О.в. шабадалар.

3 кўчма Бирор иш, нарса ва ш.к. нинн натижаси, ҳосили, хулласи. *Ернинг қаймоғи — меҳнат қилганини.* Ойбек, О.в. шабадалар.

Қаймогини олмоқ 1) сутнинг қаймогини ажратмоқ; 2) кўчма натижасини ёки хулласини олмоқ. Бир йиллик меҳнатимизнинг қаймогини оладиган вақт келди.

4 с.т. Сув бетига ялпоқ тош ёки бошқа нарсани отганда, унинг бир неча бор сув бетига тегиши, шу тегишдан ҳосил бўла-диган ҳолат. *Нодир билан Музаффар паст-роқда ким кўп «қаймоқ» қилиши ўйнашарди. Нодир.. яссироқ тош олиб, сув оқимига қарата отар, тош эса сув юзида сакрай-сакрай, беш-олти «қаймоқ» ҳосил қиласарди.* Ж. Абдулахонов, Тўфон.

ҚАЙМОҚДОН Қаймоқ солинган, соли-надиган идиш. *Беш тийинга ярим қаймоқ-дон қаймоқ, икки тийинга битта обинон олиб, бир чеккага чўнқайиб, қаймоқ ея бош-ладим.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚАЙМОҚЛАНМОҚ 1 Қаймоқ боғламоқ (сут ҳақида).

2 кам қўлл. Қаймоқ тегиб мойланмоқ.

Лаби (ёки оғзи) қаймоқланди Лабига қаймоқ тегди; қаймоқ еди. *Бойвуччанинг қизил лаби қаймоқлансан деб, Илк саҳар-дан оқшомгача пода боқасан.* Ф. Фулом.

ҚАЙМОҚЛАШМОҚ с. т. 1 Куюқ сух-батлашмоқ, гурунглашмоқ, қуюқ сухбат билан вақт ўтказмоқ. *Муроджоннинг буваси у билан қаймоқлашгани-қаймоқлашган.* Н. Мақсудий, Умидли бола. *Икки дўст то пешингача қаймоқлашиб ўтиридалар.* С. Сиёев, Аваз. ...*Узи бир жонон билан қаймоқлашиб турарди.* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

2 кўчма Куюқлашмоқ; кучаймоқ; кўн-гилли, ёқимли тус олмоқ. *Ўртада гап қай-моқлашиб, Иброҳимхўжанинг тузогига Му-ҳаббатхон, Муҳаббатниңг тузогига Ибро-ҳимхўжа илингган экан. «Муштум». Тоште-мирнинг Иван aka билан дўстлиги тагин ҳам қаймоқлашиди.* Ҳ. Фулом, Сенга инти-ламан.

ҚАЙМОҚЛИ Қаймоғи бор; қаймоқ со-линган. Қаймоқли нон.

ҚАЙМОҚХЎР Қаймоқ ейишни яхши кўрадиган; қаймоқни кўп ейдиган. Қаймоқ-хўр одам.

ҚАЙМОҚХЎРЛИК Мириқиб, тўйиб қаймоқ ейиш, қаймоққа тўйиш. Қаймоқ-хўрлик қилмоқ. — *Бахтимизга бобо ферма-да эканлар, юр, қаймоқхўрлик қиласадиган бўлдик, — дедим Муродга.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ҚАЙНАМА 1 Катта сой, дарё ва ш.к. нинг сув уормаланиб, қайнагандай варак-лаб турадиган жойи; гирдоб. *Амударёда тош ўйқ ҳисоб.* Аммо гирдоб — қайнамалар жуда жуда кўп. Газетадан.

2 маҳс. Ариқ сувини йўл остидан ўт-казиш учун мўлжалланган гидротехника инишоти. [Сув] Қайнама — бетон ҳовузчалар орқали ерости қувурларига қўйилиб, дала ёқалаб югурга кетди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. Қайнама куришда ёғин сувлари ҳам ҳисобга олинади. «ЎзМЭ».

ҚАЙНАМОҚ 1 Кучли иссиқдан кўпи-риб, буғланиб бақирлаб турмоқ. *Юз градус иссиқликда сув қайнайди.* Қозонда шўрва қайнамоқда. — *Бақирлаб қайнайётган до-рини бирор қошиқ билан шопириб турди.* А. Қаҳдор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 кўчма Қайнаган ҳолатни билдирувчи товуш чиқармоқ (ичида сув, суюқлик бўл-ган идиш ҳақида). *Самовар қайнади.* Тикил-ган қозон қайнамас. Мақол. — *Печка устида учта котелок [қозонча] буғ бурқтириб, ша-кирлаб қайнарди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

3 кўчма Ҳудди қайнаган кўринишили ҳолатда бўлмоқ; отилиб чиқмоқ (булоқ, дарё кабилар ҳақида). Аммо дарё қайнар, кўнирар — *Тўнка остин ялаб ўтирад.* «Муштум». Қадимий чинор тагида чойхона, унинг ҳов-лисида билурдек тиник чашмалар қайнаб ётади. Газетадан. Қайнаб тошсин нефть булоқлари. Ё. Мирзо. ...*уларнинг ҳозирги ҳол-ларини сезиб ётган Кумушнинг-да қайнаб чиққан кўз ёшлари икки чеккасидан ёстиқ-қа оқиб туша бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Пишиб ейишли ҳолга кел-моқ. *Икки қўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас.* Мақол. — *Декчада сабзи-ниёз ҳам мириқиб қайнади.* Ҳ. Фулом, Машъал. [Пул-дорларнинг] Қоринлари тўқ. *Бола-чақалари роҳатда, уйларида қази-қарта қайнайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 кўчма Ачимоқ, бижғимоқ, ачиб-биж-гиб бижирламоқ; шу тариқа етилмоқ. *Бо-кага босилган узум қайнай бошлади.* — *Кўп кишиларнинг уйларида мусаллас билан бўз-лар хумлаб қайнаб ётса, иккинчи томонда расмий суратда ичкилик сотиш билан ти-риклик қуловчилар ҳам ўйқ эмас эшилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 кўчма Кучли хатти-ҳаракатли, қўзғалган, тўлқинланган ҳолатда бўлмоқ (кўпчилик одамлар ҳақида). Султонмурод қайнаган оломон ичидаги турткни еб, босилиб, эзилиб, узоқ юрди. Ойбек, Навоий. Кун союқ, лекин бозор қайнарди. Ойбек, Улуг йўл.

7 кўчма Кучли, қизғин тус олмоқ. Далаларда иш қайнайди: кимлар пахта теради, кимлар беда ўради, кимлар шудгор қиласди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уста Ҳазрат-қўлнинг қурилиши майдончасида ҳам меҳнат қайнайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

8 кўчма Жаҳли, асаби кучли қўзғалмоқ. Телефон дастасини қўйол ҳаракат билан, пешонасидан тер чиққунча айлантиради-да, жавоб ололмай қайнаб кетади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

9 кўчма Айрим сўзлар билан бирикиб, шу сўзлар англатган нарсанинг кучли, ортиқ даражада бўлишини билдиради. Ичидаги қайнаган ҳислар булоги қўлига қалам олдиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мен унчамунчага бепарво қизлардан, деб юрсам, ичидаги шунақа фикрлар қайнаб ётган экан. П. Турсун, Ўқитувчи. Жапақнинг миясида саволлар қайнаб тошиди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ростини айтсан, шу замонда гап-сўз қайнаб кетган, лекин бирорининг ҳам маъноси ийк. Ойбек, Танланган асарлар.

10 кўчма Ниҳоятда исимоқ; «ёнмоқ». Кун қайнаб кетган. Тўрт томонни ёндириб ётган саратор оловининг тафти чайла ичкарисига дам-бадам урилади. «Ёшлик».

11 кўчма Кўп миқдорда тиқилиб кетмоқ. Булоқда балиқ қайнаб ётиди. — Бу коридорда танаффус вақтида одам қайнайди. П. Қодиров, Уч илдиз. Ҳовлига чиққанда, катта ҳовли хотинлар билан қайнар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Ичи қайнамоқ Диққати ошмоқ, асаби қўзғамоқ. Қаршибой ота.. саломатлигини ўйқотган ошинасига озор беришни истамаса ҳам, ичи қайнаб кетди. Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқладар.. Унинг ишига разм соларкан, ичи қайнаб кетгудай бўларди-да, жаҳли чиқиб: -Ё ҳайдаб юбораман, ё чаққон ишлашни ўргатиб қўяман, — дерди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Шўри қайнади айн. шўри қуриди қ. шўр. -Яна камбагалларнинг шўри қайнайди денг.. — деди Йўлчи ғазабланиб. Ойбек, Танланган асарлар. Қони қайнамоқ 1) қони жўш урмоқ. Томирларда қони қай-

наб, қўзларидан ўт чақнарди, мушак гўштлари пўлатдай қотиб кетган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) қаттиқ жаҳли чиқмоқ, тутақмоқ. Самандаровнинг қони қайнаб кетди: -Мундай гапирсангиз-чи. Забон борми?! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАЙНАНА Қайнин она (эрнинг онаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг онаси унинг эрига нисбатан). Фотиха ўқилиб, куёв қайнанага узр айтди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙНАТА Қайнин отаси (эрнинг отаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг отаси унинг эрига нисбатан). Эри ва нодон қайнатасидан тұхматтаға қолғанида, Жұрахон уни [Хафизаны] ҳимоя қилиб, сұдда бир соат гапирган. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Сидиқжон қайнатаси Зұннунхўжсанинг «Сиз менинг ҳам куёвим, ҳам ўғлимсиз», деганини эслаб, кулиб қўйди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАЙНАТМА 1 Қайнатиб, яъни қовурмасдан пиширилган, тайёрланган (асосан таом ҳақида). Қайнатма шўрва.

2 маҳс. Қайнатиб тайёрланган нарса, дори. Қадимдан гулхайрининг қайнатмаси билан кўйкўтади, ўтка шамоллаши.. каби қасаликлар даволанган. Газетадан.

ҚАЙНАТМОҚ Қайнамоқ 1, 2, 4, 5, 8, 9 фл. орт. н. Сув қайнатмоқ. Чой қайнатмоқ. Шўрва қайнатмоқ. Самовар қайнатмоқ. Қонини қайнатмоқ. — Назаровнинг муваффақиятлари унга тинчлик бермади, ғазабини қайнатарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЙНАФА Қайнин оға (эрнинг акаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг акаси унинг эрига нисбатан). Ишқ завқидан чала масти бўлган Лаъли чўзиқ-чўзиқ хуррак тортатётган эрини аллақачон унтиб юборганидек, қайнагасининг айвондан тикилиб турганини ҳам сезмади. Ҳ. Фулом, Машъял.

ҚАЙНИ Қайнин ини (эрнинг укаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг укаси унинг эрига нисбатан). Эрталабки чойдан сўнг уста Олим ўзининг қайниси билан.. ипакка оҳор бериши ила овора эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙНОВ Қайнамоқ фл. ҳар. н. Қайнови тиниб ётган қозон.

Бир қайнови ичидаги (ёки кам) Ақли пастроқ, етишмайдиган; думбул.

ҚАЙНОҚ 1 Қайнаган, қайнаб турган; күйдирадиган даражада иссиқ. Қайнок сув. Қайнок шұрва. Қайнок чой.

2 Ҳарорати баланд; ҳароратли, иссиқ. Қизининг ҳасратини түшүнгән она унинг қалин сочларини, қайнок пешонасини силәй бошлади. И. Раҳим, Чин мұхаббат. Шербек-нинг қайнок нафаси урилганиданми, Нигоранинг юзлари ловуллаб кетди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 күчма Жүш урган, авж олган; қызғын, жүшқын. Қайнок иш. Қайнок мәхнат. Қайнок жанг. — Тұғонбек.. қайнок сиёсий кураларга.. боши билан шұнғиди. Ойбек, Навоий. Шу қайнок вақтда үйқаңыб, бир ниәла чойни юз құлтум қылади. Ойбек, О. в. шабадалар.

4 күчма Кучли, кучайған, тұлиб-тошган, ошиб-тошган. Қайнок ғазаб. Қайнок қасос ҳиссі. — Ҳозир уларнинг дийдор күришлари, биринчи марта бошларидан ке-чираётгән қайнок түйғулари.. ҳар қандай үпичлардан күра баландроқ, софроқ эди. П. Қодиров, Үч илдиз.

5 күчма Куч-ғайратта тұлған, куч-ғайрати тұлиб-тошган; оловли, үтли, оташин. Қайнок ёшлик. Қайнок юрак. — Бу қайнок ёшлар.. Шодлик ёши, учрашув ёши. Иккимизнинг қалбимизни ҳам Қиздиарды зафар қүёши. Уйғун.

6 күчма Одамлар билан тұлиб-тошган, одамлар гүжғон ўйнаган. [Йұлчи] Иккі қу-лож арқонни белбоғ устидан бойлаб, ҳаммол-лик құлиш учун бозорнинг эң қайнок жойига борди. Ойбек, Танланған асарлар.

ҚАЙНСИНГИЛ Қайнин сингил (әрнинг синглиси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг синглиси унинг эрига нисбатан). Улар [Нурининг келинойилари] шошиб-пишиб үрінларидан түршиди-да, қайнсингилни қарши олиш учун ҳовлиға түшиши. Ойбек, Танланған асарлар.

ҚАЙНЭГАЧИ Қайнин эгачи (әрнинг опаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг опаси унинг эрига нисбатан).

ҚАЙРАЛМОҚ 1 Қайрамоқ фл. ўзл. ва мажх. н. Яхши қайралған пичоқ.

2 Тобланмоқ, чиниқмоқ. Мәхнатда қайралған ғығит.

ҚАЙРАМОҚ 1 Тош ёки бошқа нарсага ишқаб үткірламоқ, қархлаб, үткір, кескір қылмоқ. Устарани қайрамоқ. Пичоқ қайра-

моқ. — Этигининг құнжыдан пичоқ чиқарыб, пиёланинг орқасига қайрап бошлади. Т. Алимов, Одамсиз уйлар.

2 күчма Пешламоқ, үткірлаштироқ. Иродани қайрамоқ. Онғы қайрамоқ. — Құнчылук үртасида ғапира оласанми? Лабдаханни бир қайраб, ишга солғын бўлмаса, ука. П. Турсун, Ўқитувчи. А. Қодирий юқорида номлари саналған газета-журналларда фаол иштирок этиб, қаламини қайрайди. Газетадан.

3 күчма Бирор кимса, ташкилот, мамлакат ва ш.к. ни бошқасига қарши гижигжламоқ, тезламоқ, ҳезламоқ, оёқлантироқ. [Сұхсурөв:] Идорадаги душманларим сизни ҳам құлға олғанини, менга қарши қайраб соглғанини билардим. А. Қаҳхор, Тобутдан товуш. Ҳаммани раисга қарши қайраб қўйиб, энди ётиғи билан ғаплашмоқчимисиз?! «Муштум».

Тишини қайрамоқ 1) ейиш-ичишга тайёрланмоқ, дам сақламоқ. Тишинги қайраб тур, ука, сал қўл бўшасин, катта түй қилиб бераман. Атайлаб битта хумга ҳаросни босиб қўйдим! Ойбек, О.в. шабадалар; 2) ўч олиш мақсадида ёки умуман ёмонлик қилиш ҳаракатида бўлмоқ, шунинг пайида бўлмоқ. Душманлар писиб юрган бўлсалар ҳам, алам ичида тишиларини қайраб юрибдилар. П. Турсун, Ўқитувчи; 3) умуман, бирор нарса хатти-ҳаракатида, илинжида, истагида бўлмоқ. Йигитларнинг сараси ҷўлға қайраган тишин. Р. Бобоғон. Янги машинада мунча пахта тераман деб, пул, орден, мукоғотларга тишини қайраб юрганлар ундан кўп. С. Нуров, Нарвон; 4) кам қўйл. ғазаб билан тишиларини ғижирлатмоқ. Арслонқул тишини қайраб, Тұғонбекка ўқрайди-да, тез юриб кетди. Ойбек, Навоий.

ҚАЙРАФОЧ Ёғочи қаттиқ, шохлари тиғиз жойлашган, барғи майда ва тўқ рангли, қалин соя берадиган, сувсизликка чидамли дарахт. Бир боғ жўхориноя аравага ўқ бўлмайди, лекин битта қайрафоч бўлади. А. Қаҳхор, Кўшчинор чироқлари. Қурғоқчиликка чидамли дарахтлардан яна бири майдада барғли қайрафочдир. Ж. Абдуллахонов, Орият. Тут ёғочдай мевали онам, Қайрафочдай мевали онам.. «Оқ олма, қизил олма». Яқиндагина уст-бошини тузатиб, қорамтирир кўк тусга кирған қайрафоч дарахтлари.. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚАЙРИЛИШ 1 Қайрилмоқ фл. ҳар. н.

2 Йўл, ариқ, дарё ва ш.к. нинг бурилиб, ўз йўналишини ўзгартирадиган жойи; қайлиш, бурилиш. *Маҳаллаға қайрилишида, ёг'е уни кутиб турган каби, эллиқбоши Олимхон учраб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Шарқдан узоқ ўйл босиб келган поезд.. разъезд қайрилишига етганда.. тун қоронгисида кўздан ғойиб бўлди.* М. Мұхамедов, Қаҳрамон изидан.

ҚАЙРИЛМА 1 Ёйсимон эгилган, ёйсимон эгилиб, қайрилиб турадиган. *Усмонжонни кўрган Адолат секин кўзини пастга олди. Узун қайрилма киприклар соя ташлади.* С. Зуннунова, Гулхан. Чакка сочларини қўнгир қилиб, пешонаси устига ярим ойдек қайрилма гажак тушириб юради. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Қайриладиган, қайтариладиган, йифма. *Қайрилма солги пичоқ.*

3 Қайтариб кўйиладиган, қайтарма. *Мирза Баҳром қайрилма ёқа жужунча камзулининг қўйин чўнтағидан кичкина даттарча чиқариб, Тавҳидийга берди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ҚАЙРИЛМОҚ 1 Қайрмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Китобнинг варғи қайрилиб қолибди. Мих қайрилиб кетяпти.* — Эҳе, машина лиқ тўла темир асбоб. Бир хили ўроққа ўхшаб тиги қайрилган. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. [Саодат] Ҳосили кўплигидан шохи ерга қайрилиб тушган олма дарахтларига узоқ тикилди, нималарнидир ўйлади. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Булбули гўё эдим, синди қанотим қайрилиб, *Не гуноҳим бор эди — қолдим онамдан айрилиб.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

2 Бурилмоқ, ўтирилмоқ. Эркак тўнига яшироқ ўранди-да, орқасига қайрилиб, уй томон ўйл олди. Н. Аминов, Суварак. *Кутидор ҳовлисига қайрилар экан, бек билан хайрлашиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тозилар қайрилди келган йўлига, Офтобой эргашди тозиларига.* «Рустамхон». *Ғуломжон тўхтаб, орқасига қайрилди. Мадаминхўжса етиб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Букилмоқ, буқчаймоқ; мункаймоқ. *Багри тош қайрилма қош менга насиб қулгаймикин, Ёки қаддим қошидек ҳажрида қайрилгаймикин.* С. Аҳмад, Хукм.

4 кўчма Эътибор бериб қарамоқ, парво қилмоқ, илтифот кўрсатмоқ. *Қайрилма-*

ганга қайшишма. Мақол. — Сен қайралсанг мендай мунглиғ ҳолига, Билмайман кетдими Оқтош элига. «Рустамхон». Ким бизга қайрилди, Очлик, қаҳмат тўрт томон. Миртемир. [Рокия:] *Воў, юртда нима кўп, қиз кўп.* [Турғун:] *Кўп бўлган билан биронтаси қайрилиб қарамаса.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

Пихи қайрилган қ. пих I. Пихи қайрилган тафтишчилар ҳам бирон марта камомад тополмаганлар. Й. Шамшаров, Тошқин.

ҚАЙРОҚ 1 Кесувчи асбобларнинг тигини ўтқир қилиш учун ишлатиладиган, одатда, узунчоқ ва япалоқроқ силлиқ ёки маҳсус ишланган тош. *Тош туз туйшладиган ўғир ичидан узун қайроқни олиб, пичоқни қайрай бошлиди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Касбим — сартарошлик.* Битта қайроғу битта устара дастмоя.. Газетадан.

2 Жисми садоланувчи урма чолғу; раққос(а)лар қўлда шиқирлатиб ўйнайдиган бир жуфт чўзинчоқ (қайроққа ўхшаш) тош. *Шермат билан Алишернинг ёғочоёқда турриб, қайроқ билан уфорига ўйнашини айтмаймайсизми?!* М. Қодиров, Асака дорбозлари. *Хоразм қайроқлари яна қайси халқ қўлида шундай жаранглаши мумкин?* «Шарқ юлдузи».

3 (3-ш. эгалик шаклида — қайроғи) кўчма Умуман, ўтқирловчи, ҷархловчи нарса. *Китоб — ақл қайроғи.* *Қўлнинг кучи бирни енгса, билимнинг кучи мингни енгади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

4 айн. қайроқи. У қайроқ буғдои унидан ёғли патир, сомса ёпди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЙРОҚБОЗ Қайроқ шиқирлатиб ўйновчи раққос(а).

ҚАЙРОҚБОЗЛИК Қайроқ шиқирлатиб ўйнаш, қайроқ билан рақс тушиш

ҚАЙРОҚИ 1: қайроқи ер (ёки тупроқ) Тоғ этакларида тош қатлами устида пайдо бўлган, соз тупроқли, деҳқончилик учун яроқли ер. *Тоғлик районларда ва тоғ этакларидағи районларда, қайроқи ерларда боғдорчилик, узумчиликни, полизчиликни ривожлантирамиз.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. *Қайроқи экин* Шундай ерларга экиладиган экинлар.

2 Шундай ерларда, Ўзбекистонда ва умуман Ўрта Осиёда етишириладиган йирик буғдои нави. *Қайроқи буғдои.* — *Мана, Элгелди бовур, қизинг супрасига яратиб тур-*

син, қайроқи ун.. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

З күчма с.т. Юқори сифатли, ишлов берилган нарсаларга нисбатан кўлланади. *Камта тажрибаси, кенг билими.. халқ мақоллари ва маталларидан, қайроқи сўз ва ибораларидан моҳирлик билан фойдаланишига имкон бермоқда.* Газетадан. *Анави нақшинкор, қайроқи балконларни айтмайсизми!* Гулпанжаралари ишакдан тўқилган каби. С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак. *Иккала ҳамдард, Пирзоданинг таъбирича, қайроқи қорадоридан данак миқдорида отишиб, кейинидан чойхўрликка тутишиди.* «Шарқ ўлдузи».

ҚАЙРОҚТОШ 1 айн. қайроқ 1. Ёрмат қизидан хурсанд бўлди.. Пичоқ, қайроқтошини ва гўшт-мой солиши учун тогораларни тозалаб, тайёр қилишини буорди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Силлиқ ёки қайраб, чархлаб, махсус шакл берилган тош. *У гапирап экан, Петербург шаҳрининг майдо қайроқ тошлар терилган кенг-кенг кўчалари.. кўз олдидан ўтарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚАЙСА Бутунлигича данаксиз қурилган ўрик. Қайса тайёрлаш учун яхши пишган ўрик, данаги билан 2-3 кун сўлитилгач, данаги мева банди ўрнидан сикуб чиқарилади ва.. қуритилади. «ЎзМЭ».

ҚАЙСАР [а. قیصر – подшоҳ < лот. saesar < Caesar – Рим императори Гай Юлий Цезар номидан] 1 от Рум подшоси; умуман, подшо, ҳоқон. *Жаҳоннинг фотихи Искандар, Рум қайсари, қотил Чингиз.* Ф. Фулом. *Урушга кирганда – қоплон юрагинг, Қайсар сифат болам, қайдин бўласан?* «Рустамхон».

2 сфр. Тутган ерини кесадиган; ўжар, тихир, терс. *Қайсар бола.* — *Тура қолинг, энди жуда пайти, одам бунчалик қайсар бўлмайди.* Узр сўранг, узр. Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. *Қайсар Зухрага гап уқтириш қийинлигини билган Йўлдош юк халтасини елкасига осди.* Х. Фулом, Тошкентликлар.

З кўчма Киши иродасига бўйсунмайдиган; ўжар, асов. *Қайсар табиат.* — *Қайсар сув яна кўтарила бошлади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Лекин фактлар қайсар нарса, уни хаспўшлаб бўлмайди.* А. Эшонов, Х. Умаров, Одамларни ўйлаб.

ҚАЙСАРЛАНМОҚ кам қўлл. Қайсарлик қўлмоқ. *-Сиздағанги раисдан-чи тўйқизтасини шу столда, ҳа, шу столда кўрдим, – деб Денисенко қайсарланди.* И. Ўқтамов, Сирли қотиллик.

ҚАЙСАРЛИК Ўз билганидан, тутганидан қайтмаслик; ўжарлик. *-Нима дессаниз дeng, ойижон, бари бир унга [Холдорга] тегмайман, – деди қайсарлик билан Малика.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

Қайсарлик қўлмоқ Ўз билганида, тутганида туриб олмоқ, ўзганинг айтганига, йўлига юрмаслик. *Дастлабки кунлардаги сўроқлардан натижса чиқмади.* Қобил қайсарлик қилиб, ўз сўзида туриб олди. Ҳ. Фулом, Машъал. *Терговчи, гапи мўлжалга текканини сезди, энди бобо қайсарлик қилиши фойдасизлигини тушуниб, ҳамма гапни айтиб беради, деб кутган эди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ҚАЙСИ сўр. олм. 1 Бир неча киши ёки нарсадан биттасини аниқлаш учун бериладиган сўроқни ифодалайди. *Отабек гангаб, шошиб сўради: -Қайси қизига унашиб келдингиз? -Кутидорнинг ёлғиз қизига!* – деди Ҳасанали. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қаймоқни бир ялаб, қайси шаҳарнинг қаймоги эканини айта оласизми? Мен дарров айтаман. А. Қаҳҳор, Икки ёрти – бир бутун.

2 Киши ёки нарса белгиси, хусусияти, сифати ҳақидаги сўроқни ифодалайди: қандай, қанақа. *Иккинчи эҳтимол: Гулнорни олиб қочганлар.* Жиноятчи чиркин қўллар бор! Улар ким? Қайси мақсад билан бу жиноятни бажарадилар? Буни билмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида кўлланади. Сен қайси ўйдан бошласанг, шу ўйдан юраман.

Қайси бир гум. олм. Кимлиги, қандай, қаерда ёки қачонлиги номаълум; аллақайси, аллақандай, аллақаерда(ги). Қайси бир куни. Қайси бир шаҳарда. — Қайси бир ковакда чумчук болалари чирқиллайди. Ойбек, Танланган асарлар. ..беш-олти ўйлар бурун қайси бир идоранинг извошини минар экан.. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. **Қайси куни** Бундан бир неча кун аввал; тунов куни. Қайси куни *Худойқулнинг янги кўйлак-иштонда қувончи ичига сигмай юрганини кўриб, кўзларимдан ёш чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. Қайси куни отаси, «Иккинчи теримга туша-

миз», дегандек бўлиб эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЙСИКИ 1 боғл. Бош гапдаги бирор отни (кўпинча эгани) аниқлаб келадиган эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қиласди. Бешкапа қишлоғидаги бирдан-бир аёл, қайсики юз процент тушунмаган.. Тў-фанико Мелиева қишлоқнинг отидан норози бўлиб шундай деган эди. А. Қаҳҳор, Кўшчи-нор чироқлари.

2 кам қўлл. айн. **қайси 1.** Қайсики қишлоқ-қа тушар отидин, Элни йигиб, воқиғ этар зотидин. Муқимий.

ҚАЙТ [а. قىتىش - қусиши; қусуқ]: қайт қилмоқ с. т. Кўнгил айниб, еган-ичганини қайтариб ташламоқ; қусмоқ. Пиёз ҳидиданми, оғиздан кўпик чиқа бошлади, сал ўтмай қайт қилиб юборди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Қиз ўнкаси оғизга келгандек, нафаси бўғилиб, қайт қиломай тўлғана бошлади. А. Мухтор, Чинор.

ҚАЙТА 1 Янгидан, бошқатдан, яна (аввал мавжуд бўлган ҳаракат, ҳолатнинг давоми, янгидан юз бериши маъносида). -Слодатхон эндиғина ёғган зонтини қайта очди. С. Зуннунова, Янги директор. Муяссар қабристондаги боййўленинг ваҳимали «ҳув-хув»-лашидан уйғониб кетди-да, қайта ухлай олмади. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Лолалар бир оз уринқираган, аммо вазадаги сув унга қайта ҳаёт баҳи этган эди. «Гулдаста».

2 Такрор ҳолда, такроран, яна. Гафур Ғулом билан бир кўришганимча, қайта учрашишга журъат қиломай юрадид. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Темиржон кетишини ҳам, қайта қўнғироқ тумгасини босишини ҳам билмасди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

3 Аввалгисидан фарқли ҳолда, маълум ўзгаришлар билан; бошқатдан. Навоий бу бинони қайта ишлатган: биринчи маротаба шарқ наққошлигига хос ранг-баранг нақшин гуллар билан безатган. Мирмуҳсин, Меъмор..карнизи фақат тўрт энлик чиқарилганилиги учун ёмғир-чочин девор сувоқларини ювиб кетади, деб томини қайта ётар эмишмиз. «Муштум». Коридорлар.. фан кабинетлари юксак дид билан қайта жиҳозланди. Газетадан.

4 (снқ. сонлар билан) Марта, карра. Пулни иккى қайта санамоқ. — У ҷоқларнинг лаззатини шунда яна бир қайта ялагандек,

лаблари титради, юраги урди. Ойбек, Танланган асарлар. Отабек тўғрисидаги ташвиши боягидан ўн қайта ортган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 айн. **қайтага.** Қайта бизнисига бора қолайлик. — Кутинган пайт келди. Лекин ёмғир ва шамол бўлгани қайта яхши бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи. Гапиринг, изза қилинг. Болалар мактабда ўқиб, қайта бевоши бўлиб кетяпти. А. Қаҳҳор, Асарлар.

Қайта ишлаш 1) ишлаб, тузатиш, ўзгаришлар киритиш, шу мақсадда ишлов бериш. Асарни қайта ишлаш. Мақолани қайта ишлаш. — Ўгирин ишида киностудиянинг монтаж, овоз, фильмни қайта ишлаш ҳамда мураккаб съёмка цехлари фаолият кўрсатади. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш; 2) янги маҳсулот олиш мақсадидаги иш(лар)ни амалга ошириш. Ҳомашёни қайта ишлаш. Нефтини қайта ишлаш. — Бир грамм соғ радий олиши учун бир неча тонна уран рудасини қайта ишлашга тўғри келади. «Фан ва турмуш». **Қайта қуриш** 1) маълум ўзгаришлар киритиб, қайтадан қуриш. Бинони қайта қуриш; 2) бирор системани янгилик асосида ўзгариш, ўзгаришлар билан қайтадан тузиш. Ўрта ва олий мактабларни қайта қуриш учун маълум вақт ва китта ишталаф қилинади. Газетадан.

ҚАЙТАГА 1 Аксинча, билъакс. Онахон бу гапга парвосиз қаради, қайтага чеҳраси очилди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Мен сиздан ҳеч гинам ийқ. Қайтага бошогриқдан қутулдим. С. Нуров, Нарвон.

2 Яххиси, ундан кўра. Бизники мана шу бурчакдаги эшик.. Қайтага буқун бизникида қолсангиз бўлмасми-а? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙТАДАН рвш. Янгидан, бошқатдан. Қайтадан ёзмоқ. Қайтадан ишламоқ. Қайтадан тикламоқ. Қайтадан қурмоқ. — Мактуб унинг [Кумушнинг] юрак жароҳатини қайтадан тирнаб ташлаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Терговни қайтадан бошлаймиз, қишлоқдан кетиб қолманг, — деди терговчи. С. Анорбоев, Оқсой. Бектемир чувалган пайтавасини ечиб, болдириларини ишқалаб, қайтадан аскарчасига ихчам ўради. Ойбек, Күёш қораймас.

ҚАЙТАЙ(ИН) шв. Нима қилай, қандай қилай, қўлимдан нима келарди, иложим қанча. Қайтай, хафа қилдим сендаи қўзим-

ни. «Рустамхон». Қайтайнин, бошима бўлди қиёмат, Кеча-кундуз ишим оху надомат. «Равшан».

ҚАЙТАЛАБ айн. марталаб. Уч қайталааб кир ювди. Газетадан. Сиз билан отамга муддаомни неча қайталааб айтдим-ку.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙТАЛАМОҚ 1 Такрор айтмоқ ёки қилмоқ; такрорламоқ, қайтармоқ. -Уч кишига танҳо ўзи? – қутидор ишонмаган эди. – Азатнинг ёлғиз ўзи, – деб уста Олим илгариги сўзини қайталади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Такрорланмоқ, қайта содир бўлмоқ. Касали яна қайталади. Қайталаидиган қасаллик.

ҚАЙТАЛАНМОҚ айн. қайталамоқ 2. Қайталаандиган терлама. Касалликнинг қайталаши.

ҚАЙТАМАН иш. Қандай қиласман, нима қиласман. Так-так-а ҳо-ҳо, ўзбекни(нг) оти, ииқилиб тушсан, қайтаман. «Эртаклар».

ҚАЙТАНГА с. т. Қайтага. Жанжал қамаймади. Қайтана гўйайди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ҚАЙТАРГИЧ маҳс. Ўзига келиб урилган тўлқин, нур ва ш.к. ни қайтарувчи ёки зарарсизлантирувчи асбоб. Нур қайтаргич. Овоз қайтаргич. Яшин қайтаргич.

ҚАЙТАРИШ 1 Қайтармоқ фл. ҳар. н. Саволга жавоб қайтариш. Молни эгасига қайтариши.

2 Қайтариқ, такрор. Тўртинчи кўринишда ортиқча қайтаришлар бўлмади. С. Кароматов, Ҳижрон.

ҚАЙТАРИҚ 1 Такрорланадиган ёки такрорланган ибора, гап ва ш.к. Бундан ташқари, спектаклда қайтариқлар ҳам кўзга ташланади. Газетадан. Ҳар қалай, қуруқ мақтovлар, қайтариқлар ўрнини.. ҳаётий шеърлар олмоқда. Миртемир, Тоғдай таянчим.

2 Қайтариш, такрорлаш, такрор. Дарсни қанча қайтариқ қилсанг, шунча пухта ўзлашади.

3 кам қўлл. айн. қайтим. Пул тўлаб, қайтаригини олмоқ.

4 Эски эътиқодга кўра, касаллик, фалокат ва ш.к. ни даф қилиш, иситилган кишидан совитиш ва ш.к. мақсадларда дуо ўқиш, дам солиш ва шундай дуо ўқиб дам солинган нарса. Қаердан бўлса ҳам, ўша ҳиндини топасан ва назрини бериб, яхшилаб

қайтариқ қилдирасан. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эзивички бериб, тутатқи тутатиб, бошимиздан бало-қазоларни қайтариқ қилиб ҳайдайман. К. Яшин, Ҳамза.

ҚАЙТАРМА 1 Қайтариб, қайириб, буқлаб қўйиладиган, қайирма. У [Аваз] ўйига етиб бориб, чироқни ёқди, қайтарма ёқа камзулини ёди. Ж. Шарипов, Хоразм. Тима зовурдан чиқиб, тупроқ уюмидан сакраб ўтган Алижон қайтарма этигига ёпишган тупроқни жаҳл билан қоқди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

2 иш. айн. қайтариқ 4. Азайимхонларга юборинг, тумор қилдириб тақсин, дами ўт-кирларга юборинг, дам солдирисин, қайтарма қилдириб исчин, сиз ҳам ичинг. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Канизак Сидиқжонни] Ўзига иситиб олган. Эсизгина, буни билганимда, ўша ердан қайтарма қилдириб келар эканман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Аёлларнинг билгани – ирим, билгани – қайтарма, билгани – азайимхон. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

3 Халқ куйларидан бирининг номи.

4 с.т. Пул муомаласида унинг маълум қисмини ўзига (ўгринча) уриб қолиш. Кассир Ҷавронов ишчиларга маош бераётган вақтида.. ўнталиқдан бир-иккитасини қайтарма қилиб, тишининг оқини кўрсатиб кўяди. «Муштум».

ҚАЙТАРМОҚ 1 Қайтмоқ фл. орт. н. Коптокни тепиб, орқага қайтармоқ. Подани изига қайтармоқ. Тракторни ўнгга қайтармоқ. Аслига қайтармоқ. Ҳаётга қайтармоқ. Ҳатга жавоб қайтармоқ. Тешанинг юзини қайтарадиган ёғон. Нур қайтарадиган ойна. Яхшиликка яхшилик қайтармоқ. — Гулнор бўгда ишлашга югурар экан, Гулсумбиби қайтарди. Ойбек, Танланган асарлар. [Ўзбек ойим:] Кеча ўрда бек ойимдан менга арава келган экан, феълим айнаб турган эди, бормай, аравани бўш қайтардим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳафа бўлма. Онани қайтариб бўлмайди.. Синглингни қидириб топамиз. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Олинган нарсани жойига қўймоқ ёки эгасига келтириб бермоқ, юбормоқ. Қарзни қайтармоқ. Китобни кутубхонага қайтармоқ. Ишлатилган асбобларни жой-жойига қайтариб қўймоқ. — Тўлаган аканинг аризасини, оти билан сигирини қайтариб бериш – эртага яна бир неча ариза тушувига

йўл очиши демакдир. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Салтонбу ичилмаган сувни кўрга-га қайтариб тўйди-ю, шошиб келиб, ун ёнига қўнқайди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Чойни қайтармоқ Чойни бир неча бор пиёлала, ундан яна чойнакка қўймоқ. Тоза-гул чойни пиёлада шопириб қайтара бошлади. Ҳ. Ғулом, Машъял.

3 Такрор қилмоқ, такрор этмоқ, такрор-ламоқ. Савонни қайтармоқ. Ҳатони қай-тармоқ. Дарсни қайтармоқ. Ҳатни қайта-риб ўқимоқ. — [Ашулани] Иккинчи қайта-риб айтшида унга Ҳонимбоби қўшилишиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Раис Низомиди-новга танбех қилди: -Гапирилган гапларни қайтарманг-да, ҳамто ўзингиз айтган гапларни тақорларётирсиз! Конкрем фактиларга ўтиңг. А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

4 Букмоқ, қайирмоқ. Этакни қайтармоқ. Ёқани қайтармоқ. Дастурхоннинг четини қайтариб тикмоқ. — Мунисхон қора бархит пальтосининг ёқасини бошигача қайтарган ва учини бир қўли билан ияги остидан ушлаган, бирорни кутган вазиятда ту-рар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

5 Кимсани бирор номақбул ёки ножўя ишдан, хатти-ҳаракатдан тийилишга ун-дамоқ, тиймоқ. Ичкиликдан қайтармоқ. Че-кишдан қайтармоқ. — Менга шунча яхшилик қилдингиз.. янги келган вақтингизда ме-ни ёмон йўлдан қайтардингиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Даф қилмоқ, йўқ қилмоқ, йўққа чи-қармоқ. Ҳужумни қайтармоқ. Бирлашган ёв-ни қайтарар. Мақол. — Баталъон шу куни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

7 этн. Қайтариқ қилмоқ, қайтариқ қи-либ даф этмоқ, йўқ қилмоқ. Марғилон-ликнинг домласи жуҳуд ҳам эмас, мусулмон ҳам эмас. Ҳиндиларнинг ҳам ҳанноси, бас, ҳанноноснинг сеҳрини на мусулмон домласи қайтарсан-у, на жуҳуд. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 Рад этмоқ, йўқ демоқ, қабул қилмас-лик. Раъини қайтармоқ. Илтимосини қай-тармоқ. — Ақлли, номусли қиз ўз дадаси-нинг гапини ҳеч вақт қайтармайди. Ойбек, Танланган асарлар. Дадамга менинг арзимни айтсангиз, албатта, қайтармас. А. Қоди-рий, Ўтган кунлар.

Гап қайтармоқ Айтганини қилишдан, бажаришдан бўйин товлаб айтишмоқ, баҳса-лашмоқ, тортишмоқ. [Акбархўжа:] Агар боланинг руҳи синса, шунақа бетгачопар, каттаға сўз қайтарадиган қайсар бўлади. П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўлини қайтармоқ** Бирор нарса узатган, тутган кишининг қўлидан узатилган, тутилган нарсани олмаслик. Мана бу узумни олинг, жуда яхши пишибди, қўлимни қайтарманг. Ойбек, Танланган асарлар.

9 Қусмоқ, қайт қилмоқ. Ўрнимдан тур-сам, бошим айланади, овқат есам, қайта-риб ташлайман. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

Кавш қайтармоқ қ. кавш. Тутун қай-тармоқ қ. тутун. Шахтини (ёки шаштини) қайтармоқ 1) астойдил киришилган иш-ҳаракатдан қайтармоқ, ҳафсаласини пир қилмоқ, қўнглини совитмоқ. [Умурзок:] Майли, болакайларнинг шахтини қайтарма, ҳарна ёрдам беришгани. «Ҳайт» деган тияга мадор. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) га-забидан туширмоқ, мулойим, ювош қилиб қўймоқ. Тантибойвачча Йўлчининг шахти-ни қайтариш ва ўзига муте қилиб олиш ниятида унга пул узатди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЙТАРУВЧИ 1 Қайтармоқ фл. сфш. Йўлчи [йўлдан] қайтарувчи кишига кўзини ёмон олайтириди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 маҳс. Аслига келтирувчи, тикловчи нарса, модда. Қайтарилиши реакциясига ёр-дам берадиган моддалар қайтарувчилар деб аталади. «Кимё» дарслиги.

ҚАЙТАСАН шв. Нима қиласан, қандай қиласан, қўлингдан нима келади, на чора. Томирингни мақтама, ёмон чиқса қайтасан? Мақол.

ҚАЙТИБ 1 Қайтмоқ фл. рвдш. Изига қайтиб, кабинетига кирди.

2 Бошқа, қайта, яна. Низомжон сувга қайтиб тушмади. С. Аҳмад, Уфқ. Ҳоннинг ишораси билан олқишилар тинди, ҳамма жо-йига қайтиб ўтириди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Авазнинг қисташига қарамай, қайтиб ҳандалакка қўл урмади. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАЙТИМ Тўловдан ортган ва эгасига қайтариб бериладиган пул. Бир аёл шошилиб, газ сув ичди-да, қайтимига сотувчидан икки тийинлик чақа берини сўради. Газетадан.

ҚАЙТИШ 1 Қайтмоқ фл. ҳар н. Қуда-ларнинг қайтиши чинга айлангандан кейин,

йўл тараддуди бошланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Куннинг қайтиши ҳамон молларни ёйишсин. С. Анорбоев, Оқсой.

2 шв. Ўлиш, вафот қилиш; ўлим. -Яна кимдир қайтиши қилибди-да, -деди чол қадоқ қўлларини жуфтраб, юзига фотиҳа тор-таркан. Газетадан.

ҚАЙТМАС 1 Қайтмоқ фл. бўлишсиз сфдш. Йигит сўзидан қайтмас, ўйларс - изидан. Мақол.

2 Ҳайикмайдиган, кўрқмайдиган; ботир.

ҚАЙТМОҚ 1 Келган ёки келаётган томонига йўналмоқ, юрмоқ; айланиб дастлабки ерига келмоқ. Орқасига қайтмоқ. Саёҳатдан қайтиб келмоқ. Изига қайтиб кетмоқ. Автобус шу ердан қайтади. — У [Сидикжон] уйга хийла таёби очилиб қайтди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 кўчма Яна олдин бўлган ишга, айтилган гап, фикр ва ш.к. га келмоқ. Лирик чекинишдан кейин асосий мавзуга қайтмоқ. — ажойиб замондошимизнинг достони узун. Вақти билан унга яна қайтармиз. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Аввалги ҳолати, даражаси ва ш.к. га келмоқ, уни эгалламоқ. Мана, ўиқилдим, деб ит азобини кўрган мингбоши мана эндигина аслига қайтиб, эркин нафас олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 махс. Тўсиққа урилиб, йўналишини ўзгартироқ. Оқ сиртдан нур яхши қайтади.

5 кўчма Воз кечмоқ, тарқ этмоқ, чекинмоқ. Фикридан қайтмоқ. Сўзидан қайтмоқ. Айттар сўзни айт, айтмас сўздан қайт! Мақол. — Уни, худодан қайтган, деб таёқ билан саваладилар. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

6 (асосан бўлишсиз шаклда) Ўзини тиймоқ; тийинмоқ. У њеч нарсадан қайтмайди. Сен учун ўлимдан ҳам қайтмайман. — Ҳомид бу тухматдан ҳам қайтмас ва ўз тухматини маҳкамама олдида мантиқий раввишда исбот ҳам қила олур эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..улардан нујундирб олиш, бензинни талон-торож қилишдан ҳам қайтмайди. Газетадан.

7 Даражаси, кучи пасайиш, сўниш томонга йўналмоқ. Беморнинг иситмаси қайтди. Совуқ қайтди. Бозор қайтди. Ундан ихлосим қайтди. — Кеч кириб, қуёшнинг тапти қайтганда, вагон-ремонт заводининг ёшлиари.. «саҳна» ясадилар. А. Мухтор, Опа-

сингиллар. Низомиддиновнинг титрорги қайтгандек бўлди. С. Аҳмад, Ҳукм.

Ёши қайтмоқ Ҳаёти кексалик томон юз тутмоқ. Ёши қайтиб, соқолига оқ оралаган бўлса-да, йигитлардек бақувват эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

8 Қабул қилинмай, ўтмай ёки ортиб қолиб қайтарилимоқ, қайтариб берилмоқ ёки қайтариб юборилмоқ. Мол бозордан қайтди. Пул ортиб, юз сўми қайтиб келди. Ўн сўмдан уч сўм қайтди. — Бўлмаса, бу ёққа ола қолинг, қайтган мол ўзимизга тан! «Ёшлик».

9 Эвази тегмоқ, эвази эгасига келмоқ. Боланг тифайли ҳар қанча оғирчилик бўлса, устингга ол. Бу қарз болангдан қайтади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Бу яхшиликларингиз биздан бўлмаса, худодан қайтсин. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

10 Тўмтоқ, ўтмас бўлиб қолмоқ (нарсаларнинг учи ёки тифи ҳақида). Пичоқнинг юзи қайтибди.

11 кам қўлл. Бурилмоқ, қайрилмоқ. Ана шу йўл билан тўғри бориб, чапга қайтасиз. «Гулдаста».

12 с.т. Кексалик ҳолатида бўлмоқ, шу ҳолатда (ёшда) ўзини бардам тутмоқ. Баззи одамлар кексайганда яхши қайтади. — Кексайганда Акбар акадек қайтиши бошқаларга ҳам насиб бўлса эди. Й. Шамшаров, ўурумсаройликлар.

13 шв. Ўлмоқ, вафот қилмоқ.

ҚАЙТОҚ(И) кам қўлл. Қайтарилиб турадиган, қайтарилиган; қайтарма, қайтарилима. Бодом гули оқ экан, Барглари қайтоқ экан. Наврўз насими билан Чиройли порлоқ экан. Т. Тўла. Тўламат мўйловини силаб, жияги қайтоқи дўппини чеккасига кўндириб, қўш белбогини сурниб, чопонининг карнайнусха узун енгини силтаб ташлаб, даврага тушди. С. Анорбоев, Оқсой.

Дўпписи қайтоқи айн. дўпписи яримта қ. дўппи. ..доим дўпписи қайтоқи, чеккасида холи бор. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҚАЙЧИ Юпқа нарсаларни, мато, қофоз ва ш.к. ни кесиш учун ишлатиладиган, ўтра еридан бир-бираига винт билан бириткирилган иккى тигдан иборат дастали асбоб. Ўткир қайчи. Ток қайчи. — Кампирнинг қўлидаги конвертни олди-да, кичкинагина қайчиси билан қирғогини кесди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қайчи билан чимдид қирқилган

мўйлови тагига яширинган лаблари пичирлар.. С. Анербоев, Оқсой.

Қайчи қуда айн. қарши қуда қ. қарши.

ҚАЙЧИБАРГ Қайчисимон керилган узун-узун учили барг (мас., байзи гўзаларнинг ёки чинорнинг барги). Соғлом гўзанинг.. барги қорайиб, қайчибарг бўлиб қолади. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

ҚАЙЧИЛАМОҚ Қайчи билан кесмоқ, қайчи билан кесиб ишлов бермоқ, тузатмоқ. Гулларни қайчиламоқ. — Уста яна банд. Бир мўйсафид кишининг мўйловини қайчилаб қўймоқда эди. Ф. Фулом, Шум бола. Сочимни қайчилаб ташладим-да, чўлиқ бола бўлиб кийиниб бордим.. А. Мухтор, Чинор.

ҚАЙҚАЙМОҚ шв. Қаққаймоқ. Бу ёлғиз маконда сенга нима бор, телпагинг қайқаймай ўлгур қаландар. «Муродхон».

ҚАЙҚИ шв. Қайилган, эгилган, эгри-бугри. Қайқи ўроқ. — Култой Алпомишини кўриб, кўнглини хушлаб, ийлқи боқадиган қайқи таёғини ушлаб.. бир сўз айтиб турган экан. «Алпомиши».

ҚАЙФУ 1 Бошга тушган руҳий азоб; ғам, мусибат. Оғир қайфу. Чуқур қайфу. Қайфу тортмоқ. — Жўрахоннинг нобуд бўлиши юрт қайғусига айланди. Назармат, Жўрлар баланд сайдайди. Тўғри, [Шоҳиста] баъзи вақтларда нималарни дир ўйлаб, бир оз маъюсланар.. аммо бунчалик қайғуга ботмасди. М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб. Ҳасратли ҳужрамда қайғудан бўлак Ҳамма кетиб бўлди бирма-бир.. Э. Шукур, Ҳамал айвони.

2 Кўзланган мақсад йўлидаги безовталик хатти-ҳаракати, ўй-фикр; ташвиш, ғам. Эчкига — жон қайғуси, қассобга — мой қайғуси. Мақол. — Йигитлар ўз истиқболлари қайғусида янги бино, янги рўзгор тузайдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАЙФУДОШ Кимсанинг қайғусига шерик бўладиган киши, ҳамдард; дардкаш. Унга [Унсинга] дардларини ўртоқлашувчи сирдош — қайғудош бўлмоқчи бўлиб, ҳол-аҳволини сўради. Мирмуҳсин, Созанда. Азангда қайғудош, тўйингда ўртоқ. Т. Тўла.

ҚАЙҒУЛАНМОҚ кам қўлл. айн. қайғурмоқ. Кўкнга боргач, биринчи ишим ўғлинигизни қутқазиши бўлсин, жойсиз қайғуламангиз, ҳожи! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙҒУЛИ 1 Қайғу-алам чекаётган. Қайғули киши. — Унсин севикли ва қайғули ягона дўсти.. бўлган акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзини, кўзини суриб ёта берди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қайғу-аламга эга; қайғуга соладиган; мусибатли, аламли; ғамгин, маъюс. Қайғули кунлар. — Нега қайғули кўринасан, Офтоб? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бугунги қайғули ҳодиса уни бу ўйга эртароқ келтириб қўйди. Ҳ. Фулом, Машъал. Санъаткорни яқиндан билган ёки томошаларини кўрган киши бу қайғули хабарга асло ишонгиси келмасди. Т. Обидов, Юсуфхон қизик.

ҚАЙҒУРМОҚ 1 Қайғу-алам чекмоқ; куймоқ. Қайғурманг, опажон. Қора кунлар ўтар, ёргуликка чиқармиз. Ойбек, Танланган асарлар. Қаҳрамон қизнинг фожиали ўлимими эшитганлар ҳаммаси қайғуриб ўйгладилар. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бирор кимса, нарса, иш ва ш.к. ҳақида ўйламоқ, унинг хатти-ҳаракати, ташвишида бўлмоқ. Нодира онаси ўрнида Анварнинг бошини силади, ювиб тарафи ва Анварнинг истиқболи учун қайғурди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Мўл-кўл ем-ҳашак — кўп гўшт, сут, ёғ демакдир. Шунга кўра молларнинг қишики озуқаси ҳақида ҳозирдан қайғурайлик. Газетадан.

ҚАЙҒУСИЗ 1 Қайғу-аламдан холи, тинч, хотиржам, осуда. Қайғусиз ҳаёт.

2 Ҳеч қандай ғам-ташвиши йўқ, ҳеч нарсани ўйламайдиган; бегам, беташвиш. Қайғусиз одам.

ҚАЛА шв. Шаҳар, қалъа.

ҚАЛАЙ I сўр. олм. с. т. 1 Қандай?, қанақа? Бола қалай экан? Оёқ-қўли чаққонми? П. Турсун, Ўқитувчи. Бу ерда ҳайрон бўлиб тургандан кўра гузарга борсанг, қалай бўларкин? М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қалайсан ёки қалайсиз? 1) аҳволинг (аҳволингиз) қандай?, яхшимисан (яхши-мисиз)?; 2) кест. хўш, энди аҳволинг (аҳволингиз) нима бўлди?; ҳорма(нг) энди! Энди қалайсан, қўлга тушдинг-ку.

2 Сўроқ гап олдидан кириш сўз вазифасида ишлатилади. Қалай, нонвойликдан бир нима ортадими? Ойбек, Танланган асарлар. Қалай, мулла, бизнинг ёқлар сизга маъқул бўлдими? П. Турсун Ўқитувчи.

ҚАЛАЙ II [a. قلے, قلۇغ, قلۇغىن] 1 — эртиб ажратиб олиш; қалай ёқи — قلە، قلۇغىن — ишқор]

Менделеев даврий системасининг IV гурӯҳига мансуб кимёвий элемент; болғалагандар тез яссиланадиган, юмшоқ, кумушсимон оқ рангли металл. Соф қалай. Қалай қотишмаси.

2 Идишларнинг бетини қоплаш, оқартириш учун юргутирилган шундай металл қатлами. Қалайи кўчган идиши.

ҚАЛАЙИ эск. айн. қалай. Буларнинг 24 таси калий, кальций, рубидий, қалайи каби элементларнинг узоқ яшовчи радиоизотопларидир. «Фан ва турмуш».

ҚАЛАЙЛАМОҚ 1 айн. кавшарламоқ. Самоварнинг тешигини қалайламоқ.

2 Қалай юргутироқ, қалай билан қоплаш оқартироқ. Идишларни қалайламоқ.

ҚАЛАЙЛИ Таркибida қалай бўлган. Қалайли баббит.

ҚАЛАМ [а. قلم – қамиш перо; услугуб; хат, дастхат] 1 Ўртасига ингичка, узун графит жойланган чўп шаклидаги, хат ёзиш, расм солиш, чизма чизиш учун ишлатиладиган ёзув, чизув асбоби. Қора қалам. Ранги қаламлар. — Чернецов кўк ва қизил қаламлар билан безаб ташланган харитага қаради. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Мўй қалам ёки қалами мўй қ. мўйқалам. Тош қалам айн. грифель.

2 Пероси ўзидан чиқарилган ручка. Савағич қалам. — Кейин бир парча қофоз олиб, қамиш қаламни қитирлатиб ёза бошлади. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Бу иккиси қофозга михлангандек гап-сўзсиз қаламни қирр-қирр қофоз устида юритиб турар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Пўлат қалам эск. айн. перо.

3 Умуман, ёзиш, ижод қилиш қуроли. У кўйимга тутқазиб қалам, Қўзларимдан олди уйқуни. Э. Воҳидов. Усмон Носир ўтган ўйларида чаман унган, қалами Пушкин, Лермонтовларни ўзбек тилида гапиртирган. Газетадан.

4 кўчма Ёзма асар ижод этиш; ёзма ижод, ижод. Яхши йигит, сизнинг қалам кучингиз жуда ҳам зўр экан-ку. З. Фатхуллин, Сўннам юлдуз. Унинг қаламига мансуб шеърий асарлар.. таъсирчанлиги билан кишини ўзига мафтун этади. Газетадан.

Қалам учи (ёки ҳақи) Ёзилган нарса учун бериладиган ҳақ; гонорар. Дуо қилиб, қалам учисига бўзни узатдим – олмайди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Бир ой ўтгач, га-

зетада босилган илк ҳикоясига қалам ҳақи келди. «Ёшлик». Қалам юргизмоқ (ёки тебратмоқ, сурмоқ) 1) ёзмоқ, хат машқ қилмоқ. Уларнинг зеҳни ўтқирроқлари ҳозир бемалол хат танийдиган, қалам юргизадиган бўлиб қолиши. Ҳ. Ғулом, Машъял; 2) адабий асар ёзмоқ, ижод этмоқ. У шеърнинг турли навларида қалам юритади. Ойбек, Навоий. Маъруф Назаров.. қўшиқчилк соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти. Ҳ. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Қалами ўтқир Ижод, ёзиш қобилияти даражаси юқори. Фазлиддин эса, қалами ўтқир журналист эди. Д. Нурий, Осмон устуни. Аҳмаднинг бўлимга кўп фойдаси тегиши мумкин, қобилияти бола, қалами ўтқир. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Қаламга олмоқ Бирор асар, мақола ва ш.к. ни ёзишга киришмоқ; ёзмоқ. Бу кун мен шу «Ўтган кунлар»ни қаламга олганимда ҳам, ўша ўзимни зериктирган фаслни ташлаб кетишга мажбурман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.. вафодорликни улуғлаб, бевафоликни ранж билан қаламга олдик. Газетадан. Қурдат қалами Ҳудо томонидан битилган, белгиланган. Ҳар банда қурдат қалами билан ёзилганни кўради. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Қошни қора қилиш учун суртиладиган қора модда ва уни қошга суртиш учун ишлатиладиган чўпсимон асбоб. Сени ҳаромда яхшилаб ясантираман, қошларингга қалам, қўзларингга сурма тортаман. Мирмуҳсин, Чўри.

6 маҳс. Тош, тахта каби қаттиқ жисмларни ўйиш, кесиш ва гул солиши учун ишлатиладиган металл асбоб. Ҳайкалтарош қалами.

7 шв. Тилим, тилик. Бир қалам гўшт.

Қалам қош 1) унча эгилмаган қоп-қора чиройли қош. Тўғри, қалам қошга ўсма қўйилса бузармиш. С. Анорбоев, Оқсой; 2) шундай қошли киши. Кўп ўйигит айриди қалам қошидан. Гайратий. Қоши қалам айн. қалам қош 2. Бирдан қоши қаламим Пайдо бўлди ниҳоят. Ё. Мирзо.

ҚАЛАМА Қалаб, устма-уст териб ясалган. Тошлоқ ўйл овулни четлаб ўтади. Йўлнинг ўнг томонида пастак қалама тошевор чўзилиб кетган. Ш. Холмирзаев, Оқ отли. Болохона деганлари дарвазахонанинг устига қурилган, сал қийшайиброқ турган

қалама бир хонали уй экан. И. Шомуродов, Маглубият.

ҚАЛАМДОН [а. + ф. قلمدان – қалам ва ш.к. ёзиш қуроллари сақланадиган идиш] Ичига қалам, ручка солиб қўйиладиган кутича. [Акрам]. Қаламдондан ўғон қизил қаламни қўлига олиб айлантириди-да, жойига солиб қўйди. С. Аюробоев, Оқсой.

ҚАЛАМДОШ Бирор соҳада ёзма асар ёзувчиларнинг бири (бошқасига нисбатан) ёки умуман, ёзувчи ва шоирлар (бирбирига нисбатан). Мен ўз қаламдошларимга мурожсаат қилмоқчиман.. Ойбек, Халққа хизмат – баҳт.

ҚАЛАМИ I [а. + ф. قلمى – қаламга алоқадор; қаламга ўхшаш; қаламда бажарилган] Қўлда тўқилган, таги оқ йўл-йўл гулли ип мато. Бир қўйлаклик қалами. ■ Оёғига кўн этик, энгига чий алакдан яктақ тўн, қалами иштон берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қалами дўкон Қалами тўқиладиган дўкон, дастгоҳ. Норматпаранг ўзи косиб, лекин уни қалами дўкондан эмас, кўкноридан бойиған дейишиади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАЛАМИ II Сопол буюмларга қалам ёрдамида чизиб, безак ишлаш усули ҳамда шу усуlda яратилган безак, нақш.

ҚАЛАМКАШ [а. + ф. قلمکاش – қалам чекувчи, қаламда чизувчи: ёзувчи, шоир] Қалам тебратувчи, ёзувчи (шоир, ёзувчи, журналист, таржимон ва ш.к. ҳақида). Малика Мирзаева шеърият чаманига ўзига хос овоз билан кириб келган қаламкашлардан. Газетадан.

ҚАЛАМОҚ 1 Устма-уст, ёнма-ён ёки тартибсиз равишида тикиштириб, тўлдириб тахламоқ, термоқ. Газламаларни араваларга тоғ-тоғ қалаб, олиб кетадилар. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ёқиши, ёндириш учун ўчоқ ва ш.к. га жойламоқ, тиқиб ташламоқ. Ўчоққа ўтин қаламоқ. ■ [Бектемир] Ўтинни майдалаб, роса диққат билан чайла ўртасига қалади. Ойбек, Қуёш қораймас. Нонвой чол пешонасини бойлаб, тандирга ўт қалаяпти. С. Ахмад, Уфқ.

Гўрига гишт қаламоқ қ. гўр.

ҚАЛАМПИР айн. гармдори. Аччиқ қалампир. Туйилган қалампир.

ҚАЛАМПИРГУЛ Хушбўй гулли бир йиллик ўтсимон боғ ўсимлиги ва унинг гули.

ҚАЛАМПИРМУНЧОҚ Бир турли тропик доим яшил дараҳт ва унинг доривор ва зиравор сифатида ишлатиладиган шонаси. Қандайдир сирли, ғойибона куч мени қалампирмунчоқ ҳиди анқиб турадиган ўша қадрдан гўшага чорлайверади. «Саодат». ..ҳар қандай ярага дори бўлган балзаммой, қалампирмунчоқ, томирдори – қўйинг-чи, ҳамма нарса бор. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚАЛАМРАВ [а. + ф. قلمرو – қалами юрувчи; таъсир доираси, ҳокимият чегараси] эск. кт. Бирор ҳукмдорнинг ҳукми юрадиган ҳудуди ва унинг қўл остида бўлган ерлар. Қаламравидаги барча шаҳарлар ва қишлоқларга саркорлар тарқатди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАЛАМТАРОШ [а. + ф. قلمتاش. – қаламни тарашловчи] Тиги сопи ичига қайириб, ёниб қўйиладиган пичоқча; пакки. Икки тиғли қаламтарош. ■ [Саримсоқ ота] Сарғиш белбогига қирғий бурнига ўхшаш қаламтарош, соқолтароқ ҳам осиб олган. Мирмуҳсин, Чиниқиши.

ҚАЛАМЧА 1 Кичкина қалам; қолдиқ қалам. [Петров] Йўлчини саводли қилишига астойдил уринди. Қўлга базўр илинадиган кичкина қалам билан (у бу қаламчани еркўкка ишонмас эди) маҳорка қоғозларига ёзаб, Йўлчига русча ҳарфларни танитди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 қ. х. Пайвандлаш ёки кўкартириб кўчат қилиш учун кесиб олинган новдача. Анор, узум, тол, терак, атиргуя кабиларни қаламчадан кўпайтириш мумкин. ■ Олимларимизнинг берган маълумотларига қарандо, лимонни экиб, қаламча.. қилиб кўпайтирилади. Газетадан.

ҚАЛАМҚОШ (тўғриси қалам қош) қ. қалам.

ҚАЛАНДАР [а. قلندر – дунё ташвишларидан кечиб, дайдиб юрувчи дарвеш] 1 Диний ғазаллар ўқиб, мусулмон динини тарғиб қилиб дарбадар кезувчи, таркидунё қилган, гўшанишинликка берилган суфий. Чойхонада узун бўйли, узун кулоҳли қаландар кўзларини юмиб, янгроқ овозини баланд қўйиб, Машрабдан ғазаллар ўқиши. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Дунёдан воз кечган, таркидунё қилган киши; зоҳид. Бизлар ҳозир юрт устида қаландар, Бемакон, бенаво бўлган дарбадар. «Ширин билан Шакар».

3 Ўзбек халқ қуйларидан бирининг номи.
4 Қаландар (эркаклар исми).

ҚАЛАНДАРБАЧЧА [ф. قلندر بچه – қаландарнинг боласи, фарзанди] Қаландарнинг шогирди.

ҚАЛАНДАРЛИК Суфийлик-зоҳидлик ҳаракати.

ҚАЛАНДАРХОНА [қаландар + хона] тар. Қаландарлар йигиладиган ва тунаидиган жой. Эшоннинг уйлари зикр тушадиган хонақоға тушашган эди. Қаландархона ҳам шу ерда эди. F. Гулом, Шум бола.

ҚАЛАНМОҚ 1 Қаламоқ фл. мажҳ. н. Печага қаланган ўтин шитирлаб ёнмоқда. — Ҳайдар токчага қаланган китобларни кўздан кечирди. Ойбек, Навоий.

2 Жуда кўп йигилган, тўпланган ҳолда бўлмоқ; қалашиб ётмоқ. Тонгга яқин тўплар, машиналар, танклар қаланган, жсангилар қайнаган котта манзилнинг қўйнига кирди. Ойбек, Куёш қораймас.

ҚАЛАНГИ кам қўлл. Бетайин, дайди (шахс ҳақида). -Бугун ҳам уйга келмабди, қаланги, – деб ромни қаттиқ бир муштади-ю, гандираклаб жўнади. С. Сиёев, Ёргулик.

ҚАЛАНГИ-ҚАСАНГИ айн. қаланги ва қасанги; ҳар хил бўлмағур, бетайин одамлар, саёқлар. Жуда кўп қаланги-қасангиларга мадад қўлни чўзди. Н. Қобил, Унтилган соҳиллар. Шокирвой гулдек хотини ва фарзандлари бўла туриб, текин машшат кетидан қувган қаланги-қасангилар билан топишб олди. Газетадан.

ҚАЛАЧА эск. Шаҳарга хос; шаҳарча. Куз, дехқон бозорини мўлжаллаб, беш юз пар амиркон, хиром заифона маҳси ва юз пар қалача кавуш ғамлаган эдим. С. Абдулла, Мавлавий Мирсидиқнинг ижодлари.

ҚАЛАЧИ қ. қалъачи. Қаладан қалампир юклар қалачи. «Алпомиш».

ҚАЛАШМОҚ 1 Қаламоқ фл. бирг. н. Учиши чорчўп атрофига ўтириб, ўт қалашди. Саратон кўрган қуруқ ўтин шитирлаб ёна бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тўп-тўп, уйилган ва кўп миқдорда бўлмоқ. Ҳөвлида парталар, скамейка, стуллар қалашиб кетган. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

3 кўчма Кўп бўлмоқ, йиғилиб қолмоқ. -Рахмат, – деди у [Ўқтам] ошиқиб. – Отдан тушдим-у, бу ёққа юрдим. Ишларим қа-

лашиб ётибди. Ойбек, О.в. шабадалар. Пастда йигитнинг ҳароратли шивир-шивири эшиштади: тўйдан бери айтиб тугатолмаган, юрагида қалашиб ётган дардини, чеккан изтиробларини, қувончини сўзлаётгандир? С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛБ I [а. بـلـ – юрак, дил; ўрталик, марказ; лашкарнинг ўртаси] 1 Юрак. Мен узоқ вақтгача ухлай олмай ётдим, нафасим қисилиб, қалбим нотинч тегарди. М. Жабборов, Севинч ёшлари. Мирзакаримбойнинг хотини Лутфинисо тўсатдан, қалб хасталигидан бўлса керак, бир кечада вафот этиди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Кишининг руҳий ёки маънавий дунёси, ички ҳис-туйғулари маркази рамзи; юрак, дил, қўнгил. Қалби пок одам. Қалб амри. Қалб ҳарорати. Қалби қувончга тўла. Қалбига ўйлопто. — Қиз ўз қалбини Йўлчига багишлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Бобур юқори қаватга қайтиб чиқар экан, қалбини тўлдирган шодликлар орасида сурнай навосидек жарангли ва ёқимли бир түйғу янграб эшишилаётганини сезди. П. Кодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАЛБ II [а. بـلـ – айланиш, бурилиш, ўзгариш; ўзгартириш; ҳукуматни ағдариш] 1 Алдам-қалдам, қинғир ишлар қиладиган, қаллоб, нопок. Қалб қозони қайнамас, қайнаса ҳам қуолмас. Мақол.

2 Нопок, эгри, қинғир. Қалб ишга қўл урмоқ. — Ҳиммати-ку.. ўйқ, яна ўзи ҳам ўлгудек баҳил, нияти қалб ўигит. «Муштум».

ҚАЛБАКИ [а. + ф. قلبـي – ўзгарган, сохта] Ҳақиқий эмас; сохта, ясама; ёлғондакам. Қалбаки пул. Қалбаки ҳужжат. Қалбаки имзо. Қалбаки табассум. — Тоза тиллами, қалбаки тиллами – кўярпиз! С. Анорбоев, Оқсой. Шаҳар банкida ёнгин бошланганлиги ҳақидаги қалбаки маълумотни ўт ўчириши қисмига Ҳасановнинг ўзи хабар қилган эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҚАЛБАКИЛАШТИРМОҚ Сохталашибтироқ, қалбаки ҳолатга солмоқ. Ҳужжатларни қалбакилаштироқ.

ҚАЛБАКИЛИК 1 Қалбаки эканлик. Ҳужжатнинг қалбакилиги билиниб қолди.

2 Қалбаки иш, хатти-ҳаракат, риёкорлик. -Рұхонийларнинг макри, қалбакилиги ҳақиқатан чегарани билмайди, – деди Муҳаммад Жамол жирканиб. Ойбек, Нур қидириб. Қалбакилик инсонни бебурд қиласди, тақсир.

Үйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Азиз қалбингни пок эт, қалбакиликдан ҳазар даркор. Ҳабибий.*

ҚАЛБАКИЧИ кам құлл. Қалбаки иш құлувчи; сохтагар. *Мана шуларнинг ҳаммаси қалбакичиларни хилма-хил тұхматларни ўйлаб чиқарыша.. мажбүр құлмоқда.* Газетадан.

ҚАЛБАКИЧИЛИК Ишдаги қалбаки ҳолат, қалбаки иш. *Бағзы қуриши раҳбарлари.. юзакичилек, қалбакичилекка ўйл қүй-моқдалар.* «Муштум». Эртага текширишда *Жўранинг қалбакичилеклари албатта очилади.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҚАЛБАН [а. قلبى – чин юракдан, самимий] рвш. кт. Бутун юракдан, қалбдан, дил билан. *Аваз Мутрибни пинҳоний ифодасиз бир меҳр билан сүяди, унга ҳамиша қалбан интилади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Уста Журжоний, мен сизнинг изтиробларингизни қалбан сезиб турибман.* Мирмуҳсин, Меймор.

ҚАЛБДОШ кт. кам құлл. Бутун рухи, дүнёқараши, орзу-истаги ва ш.к. бир хил бұлған, қалби бир (қ. қалб 2). *Құпчиликнинг меҳрибон, қалбдош сарқардалари бұлған раисларимиз ўзларига билдирилган ишончни ҳамиша юксак тұтадылар.* Газетадан.

ҚАЛБИЙ [а. قلبى – юракка алоқадор; самимий] кам құлл. Қалбдан бұлған, қалбга оид. *Бунда унине қалбий нисоҳи тобора чуқурлашиб боради, онғли камолотнинг янги қопқаларини очади.* И. Фауров, Шарқ Прометейи.

ҚАЛБЛИК Қалб эканлик (қ. қалб II). *Құли қалблік.* — Қалблікка қалбқу-я, лекин құлға түшириб бұлсан. «Муштум».

ҚАЛДИРАМОҚ Қалдир-құлдур овоз чиқармоқ. *Момақалдироқ қалдираади.* — *Оғимиз тағида ётған узун темир құвур қалдираар әди.* Ш. Фуломов, Инсон құли гул.

Тиля қалдирамоқ Меъерида гапиролмай қолмоқ; ғулдурамоқ. [Солижон] Яна бир нима демоқчи бұлди-ю, бироқ тили оғизда қалдирааб: -Мени кечириңе, — деб құя қолди. Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинглар. Рузрон хола кўз ўнгига қуръон келди-ю, тили қалдирааб қолди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚАЛДИРОҚ 1 сфт. Қалдир-құлдур қиладиган, қалдираған. -Тур ўрнингдан, амалдор! — деди башни қалдироқ овозда. Н. Қобил, Унтутилган соҳиллар.

2 от Кучли қалдир-құлдур овоз. *Вазмин түпілардан ерда, самода учған қалдироқларға қулоқ солди.* Ойбек, Қуёш қораймас. Сурон солса агар зұр қалдироқлар, Яшин тегса агар, Юз ышиллик чинорға ларза тушади. Миртемир. Ерни, күкни қамрагандай титратган бу садо олдида табиатнинг ҳар қандай дахшатли қалдироги ҳам ожиз бўйлиб қолади. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚАЛДИР-ҚҰЛДУР Гулдураган, қалдираған узлуксиз овоз. *Ичим қалдир-құлдур қиляпти.*

ҚАЛДИРГОЧ 1 Чумчуксимонлар туркумининг бир оиласини ташкил этадиган, қаноти ингичка ва узун, жуда тез учадиган, қора-ола кичкина құшча. *Түя қалдирғоч.* Шаҳар қалдирғочи. *Тоғ қалдирғочи.* — Бир неча қалдирғоч Салорнинг оқиши бўйлаб учар ва учған кўйи «валфажр» ўқир эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Бирор нарсанинг пайдо ёки содир бўлиш белгиси; бошлаб берувчи, даракчи. *Ха, қамтири, севиниб қолдингизми?* Эшишиб хурсанд бўлдим. Рустам қалдирғочини юборибди, ажабмас, кетидан ўзи ҳам қанот қоқиб келиб қолса. В. Фофуров, Вафодор. Чегарадош ерларда Жиззах чўлини қалдирғоч хўжалиги ташкил топди. «Ўзбекистон қўриқлари». Жамоамизда янги ва улуғ ишининг.. қалдирғочлари бўласиз. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. ..Ҳожиақбар Шайховни ўзбек илмий-фантастик адабиётининг қалдирғочларидан бири, деб атаса бўлади. Газетадан.

ҚАЛИН 1 1 Кўндаланг ўлчами катта (одатда ясси-ёйик нарсалар ҳақида). Қалин китоб. Қалин таҳта. Қалин қозоз. Қалин намат. Пўчоги қалин қовун. — У дафтарнинг қолган ёзувларини ҳам ўқир экан, қалин лабларига титроқ кирди. «Муштум».

2 Бир неча қаватли ёки орасига нарса солиб ишланған (асосан, кийим, кўрпа ва ш.к. буюмлар ҳақида). Қалин кўрпа. Қалин тўн. Қалин кийинмоқ. — [Фосиҳ афанди] Қалин кўрпача устида савол-жавобга қулоқ солиб ўтиради. М. Исмоилий, Фаргона т. о. ..эски қалин чопон.. лозиму құйлак олиб чиқди. Мирмуҳсин, Меймор. [Кутидор:] Ўзингни тежа, қизим, ўрнингни қалин қилиб бурканиб ёт, терласанг ёришасан, қизим? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Бир-бирига жуда яқин жойлашган; зич, тифиз. Қалин соч. Қалин майса. Қалин ўрмон.

— Қуёш секин-аста кўтарилиб, қалин шохлар орасидан мўралай бошлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. ..қалин ўт устида ўтириб, атрофни кўздан кечирди. А. Раҳмат, Соқов бола.

4 Туташ ҳолатли; қуюқ. Уларнинг ҳовлисидан қошига қалин ўсма қўйган, қомати барваста, чехраси қувноқ аёл чиқиб келянти. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Икки ўртоқ.. қатор дараҳтлар қалин соя ташлаб турган кўчага бурилиши. С. Кароматов, Олтин қум. «Жинчироқ» ҳам кўринмайди, уй ичи қалин тутун. Ойбек, Танланган асарлар. Йўлни кўзлаб ўтирган эдим, у ёқдан.. қалин чанг кўтарилганини кўрдим. С. Айний, Куллар.

5 Кўп, мўл. Қалин қор. — Бозор куни бўлганидан, рассталарда одам қалин. Ойбек, Танланган асарлар. Тўй эгаси йирик қўшма корхона раҳбари бўлгани учунми, одам жуда қалин эди. Газетадан. Ташибари супуриб-сидирилган, қалин қилиб сув урилган бўлиши керак. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

6 кам қўлл. Йўғон. Наридан келади қалин бир овоз. М. Шайхзода. Соқолли кампир бир қўлини Нурининг бошига енгил қўйиб, баланд, қалин товуш билан.. сўзларни оҳангдор чўзиб қичқирди. Ойбек, Танланган асарлар.

7 кўчма Яхши ва мустаҳкам алоқали; қадрдон, яқин, жонажон. Уменинг қалин ўртогим. — Низомжоннинг энг қалин ошиаси Каримжон ҳам фронтга кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Тантибойвачча у билан бир ўйлдан буён қалин дўстлашиб, ҳар ҳафта улфатчилик қилишига бошлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Олимлар саноат ва қишилк хўжалиги ходимлари билан қалин ҳамкорликда.. бир қанча ишларни бажардилар. Газетадан.

Териси (ёки бети) қалин қ. тери I.

ҚАЛИН II этн. Никоҳ тўйида куёв томондан келин томонга бериладиган, тўла надиган пул, мол ва ш.к. У тўй шарту шароитлари устида, қалин устида савдолашиб ўтиримай, фотихага қўл кўтарди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Бизга ҳеч нарса – данғиллама тўй ҳам, қалин ҳам, сен ҳам керак эмас, деб уқтириши. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Чиқиб олиб берай шоҳнинг қизини,

Қалинни берганча қараб тураман. «Алпомиши».

ҚАЛИНЛАМОҚ кам қўлл. айн. қалинлашмоқ 1-3. Оломон борган сари қалинланиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЛИНЛАТМОҚ Қалинроқ қилмоқ, қалинлаштиromoқ.

ҚАЛИНЛАШМОҚ 1 Кўндаланг ўлчами ошиб, йўғон, қалин тортмоқ, қалин бўлмоқ. Қоғоз қалин бўлса, китоб қалинлашиб кетади. — Томларда, дараҳтларда қор анча қалинлашган. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир-бирига яқин жойлашмоқ, тифизлашмоқ, зичлашмоқ. Суғорилган майса қалинлашди. Шойи ювилгач, қалинлашди. Ўрмон тобора қалинлашмоқда. Осмондаги булутлар қалинлашмоқда.

3 Мўл бўлмоқ, кўпаймоқ. Кўчада одам қалинлашиди.

4 кўчма Қалин дўст, яқин ўртоқ бўлмоқ, яқинлашмоқ, дўстлашмоқ. Шу кунларда улар жуда қалинлашган. — Солдатлар йўл-йўлакай бир-бiri билан жуда қалинлашиб кетди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ҚАЛИНЛАШТИРМОҚ Қалинлашмоқ фл. орт. н. Сочни қалинлаштирадиган дори. Сувоқ деворни қалинлаштиради.

ҚАЛИНЛИК Қалин ҳолат, қалин ҳолат, муносабатга эгалик. Тахтанинг қалинлиги. Деворнинг қалинлиги. — Ҳар бирининг [понанинг] узунлиги бир газ, қалинлиги гугурт қутисининг бўйидай, эни ярим қаричча бўлиб, то нариги учиғача икки томони бир зайда ютқаланиб борарди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Ахир у менинг Анна билан қалинлигимни биларди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚАЛИНЧИ этн. Кимса эшигига хўжайин томонидан тўланган қалинни қоплаш учун ишлаб турган хизматкор, қарол. Бошига қозоқи тумоқ кийгани подачи ўигит ҳаммадан айришиб, четга чиқди-да, ёшгина хотинини эргаштириб кета бошлади. Бу Аллонбийнинг қалинчиларидан бири эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАЛЛИК 1 Бирор йигитта унаштирилган қиз (шу йигитга нисбатан). Фотиманинг Тошкентдан ёзги таътиғга келишини сабрсизлик билан кутиб турган Маттёқуб қаллиги келиши биланоқ тўйни бошламоқчи. Ж. Шарипов, Ҳоразм.

Қаллиқ ўйнаш этн. Никоҳгача (шариатга хилоф равиша) унашилган қиз – бўлажак келин билан маҳфий учрашиш.

2 Эрли ёш жувон, ёш хотин. *Абдуваҳоб бўлса.. ўз эрки билан ишлайди, қора кўз қаллиқаси билан чиқиб экин экади, дараҳт ўтқазади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 с. т. Куёв бўлмиш йигит (унаштирилган қизга ёки хотинига нисбатан). *Маликанинг ишораси билан бир қиз Ойқиз ва унинг қаллиғига мевали патнисни тутди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ҚАЛЛОБ [а. ۋلۇق – ҳаракатчан; бекарор, ўзгарувчан] Ўз манфаати йўлида тўрли найранглар ишлатувчи, алдам-қалдам, қинғир, қалб ишлар қўлувчи; фирибгар. *Ширин қизлар, қаллоб ошиқ қўлин олманг, Даврон суринг ҳур меҳнатда, асли толманг.* А. Пўлат. *У қаллоб сизни йўлдан оздириласин.* Мирмуҳсин, Умид.

ҚАЛЛОБЛИК 1 Қалб ишлар билан шуғуланиш. *Қўрқувнинг энг заҳарли меваларидан бири – ёлғон билан қаллоблик.* Ҳеч ким ўз-ўзидан ёлғончи бўлмайди. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Қинғир, қалб иш. **Қаллоблик қалмоқ.** ■ Сиз бундай қаллобликни илгари ҳам қилган эдингиз. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАЛЛОБЧИЛИК с.т. айн. **қаллоблик 2.** Шоғёрлар ўртасида қаллобчилек авжига минган. «Муштум».

ҚАЛМОҚ I қ. **қалмоқлар.** Қалмоқ тили. Қалмоқ ҳалқи. Қалмоқ қиз.

ҚАЛМОҚ II с.т. Қармоқ. Дарёга қалмоқ ташлаган киши илинганини олади-да. Қайси бир балиқчи тўрига тушган лаққани ташлабди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЛМОҚИ Қалмоқларда бўладиган, қалмоқларга хос; қалмоқча. [Ўзбек ойим] Иккита рўмолига ҳам қониқмай, ўзининг келинлигидан ўралмай қолган қалмоқи саллачасини қўшган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қалмоқи мол Қорамоннинг иссиққа чидамсиз бир тури, нави.

ҚАЛМОҚЛАР Россия Федерацияси таркибидаги Қалмоқистон Республикасининг туб аҳолиси, туркӣ тилларнинг бирида сўзлашуви ҳалқ, қалмоқ ҳалқи.

ҚАЛМОҚЧА 1 Қалмоқ ҳалқига, маданиятига, урф-одатига, тилига оид. *Қалмоқча раҳс.*

2 Қалмоқ тили. Қалмоқча(ни) биласизми? Қалмоқча сұхбатлашимоқ.

ҚАЛОВ 1 Қаламоқ фл. ҳар. н.

2 айн. тутганириқ, Жанақ ўтлов ўртасидаги ўчоқда қаловига қамиш солиб, тезак тутатди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Қаловини топмоқ 1) тўғри қаламоқ; 2) кўчма йўлини, иложини топмоқ; ишнинг кўзини билиб иш тутмоқ. Қаловини топса, қор ёнар. Мақол. ■ Гап айланаб-айланаб, қишлоқ хўжалик техникасига бориб тақалди. Қалови топилиб қолди шекилли, Икромжон бирдан очилиб кетди. И. Раҳим, Хислат.

ҚАЛОҚ I Бурунда қотиб қолган мишиқ.

ҚАЛОҚ II шв. Чилчўп.

ҚАЛПОҚ I Юпқа наматдан қилинган бош кийими. Бахмал жиякли оқ қалпоқ. ■ У. эгнига брезент чакмон, бошига оқ намат қалпоқ кийган. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ҳар қандай тўқима ёки матодан тикилган бош кийим. Болалар қалпоги. Покхол қалпоқ. ■ Ошпаз оқ қалпогини пешонасадан юқори кўтарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Таманно эртасига магазиндан шалвар, офтобдан яхши сақлайдиган оқ қалпоқ.. сотиб олди. Мирмуҳсин, Қумри ва Таманно. Дарвоза олдида.. бошига учли қалпоқ кийган давангирдай қаландар турарди. С. Сиёев, Ёргулик.

3 с. т. Каска. *Мис қалпоқ.* Пўлат қалпоқ.

■ Ақкар полвон ҳансираф ва бошидан каскасини олиб, ерга тўйтарди: манглайни эзib юборди бу чўян қалпоқ! Ойбек, Күёш қораймас.

4 шв. Дўппи, каллагаш.

5 Нарсалар устини қоплаб, беркитиб турадиган соябон ёки қопқоқ. Шипга осигуриқ қирқинчи чироқнинг қалпоги уй деворларининг тена ёғига чўзиқ соя солган. Ҳ. Фулом, Машъъал.

6 Бирор нарсанинг қалпоқли қисми, каллаги; каллак. *Мих қалпоги.* Замбуруғ қалпоги.

Қалпоқ қилиб киймоқ Бирор нарсанни қойил қилиб бажарувчи, бирор иш-фаолиятнинг жуда устаси бўлган шахсга нисбатан қўлланади. – Ишни қалпоқ қилиб кийиб қўямиз, – деба жавоб қайтардик. Ҳ. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. *Ўртмоқ Солибоев* кўзбўямачиликни қалпоқ қилиб

кайиб юрган кунлардан бирида.. митинг бўлиб қолди. «Муштум».

ҚАЛПОҚДОР айн. қалпоқли 3.

ҚАЛПОҚДЎЗ Қалпоқ ва умуман бош кийим тиқувчи уста, ҳунарманд.

ҚАЛПОҚЛИ 1 Қалпоқ кийган, бошида қалпоғи бор. *Отлиқ.. беҳилардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб, уни ҳидлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қалпоқсимон қопқоқ билан ёпилган, қалпоқ кийдирилган. *Барак шинининг ўртарогига осиғлиқ тунука қалпоқли қирқинчи лампа хира нур сочиб турибди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

3 Каллакли, каллакдор, қалпоқдор. Қалпоқли замбуруғ.

ҚАЛПОҚЧИ айн. қалпоқдўз.

ҚАЛТИЛЛАМОҚ с. т. Қалтирамоқ, титрамоқ; силкиниб қўймоқ. *Ёлғизоёқ қўприқ қадам босганда қалтиллаб турар эди.* — *Сайдхоннинг.. учбуруч шаклидаги мошгуруч соқоли қалтиллаб олди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка.

ҚАЛТИРАМА 1 Қалтираб, тебраниб турадиган, қалтироқ, титроқ.

2 тиб. Ихтиёрсиз қалтирашдан, аъзонинг бирор ери ихтиёрсиз учиб туришидан иборат касаллик.

3 шв. айн. қоқшол II.

ҚАЛТИРАМОҚ 1 Кучли тарзда титрамоқ; қалт-қалт қилмоқ. *Совуқдан қалтирамоқ. Бўйнида иллати борнинг оёғи қалтирайди.* Мақол. — *Адолат сурбет Бозоровни кўриши билан газабдан қалтиради ва титроғини босиши учун пахта тераверди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Охирни мадори кетаётганини сезди, тиззалари қалтиради.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қўрққанларидан даг-даг қалтираб туришибди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 кўчма Шундай ҳаракатни эслатувчи, шунга ўхшаш ҳолатга нисбатан қўлланади (нарсалар ҳақида). *Чўлнинг у ер-бу ерида қовжираб турган шувоқ муттасил кезиб юрган чўл шабадасида қалтираб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қоғоз қўлимда шамолдаги баргдек қалтирас, ҳарфлар сакраб, сўзлар тутқич бермасди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Баширжоннинг овози қалтираб, томоги қуруқшаб кетди.* Н. Аминов, Суварак.

ТИЛИ ҚАЛТИРАМОҚ кам қўлл. айн. тили қалтирамоқ қ. қалтирамоқ. *Сатторқул.. ҳарчанд гапиришга уринса ҳам бўлмади, тили қалтираб қолаверди.* «Муштум».

ҚАЛТИРАНМОҚ кам қўлл. айн. қалтирамоқ 1. *[Анвар:] Сени.. сенга мумкинми, Раъно! -Мумкин! – деб қалтиранди Раъно.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАЛТИРОҚ 1 Кучли гарздаги титроқ (қ. титроқ 1). Уни қалтироқ босди. *Бутун аъзо-и баданига қалтироқ кирди.* — *Бекнинг вужудини қоплаб олган қалтироқ тобора кучаяр, қалбининг дукиллаб уриши ўзига эшишилаб турарди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Бу заҳ хонада Адолатни қалтироқ босди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бозор қалтироқдан, кўрқувдан тамоман толиб, мудраб кетган экан, кўз очиб қараса, тонг отибди.* А. Мухтор, Чинор.

2 сфт. Қалтираган ҳолатли. *Бой аъзои баданидаги яраларнинг аламини тортатётгандай безовталаниб, яна қалтироқ қўллари билан чилимга ёпишди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *-Яхшимисиз, Ҳаётхон? – деди қалтироқ товуш билан йигит.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЛТИС 1 Алоҳида эҳтиёткорлик талаб қиласидиган, нозик. *Қалтис савол.* — *[Равшан полвон] Масала жуда қалтис эканини Жамоловдан ҳам яхшироқ тушуниб қолди.* О. Ёқубов, Ларза. *Ёш бўлса-да, дадаси сингари дадил тушади, курашнинг кўп қалтис ҳунарларини отасидан ўрганиб олган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Хавф-хатар билан боғлиқ бўлган, оқибати ёмон бўлиш эҳтимоли бор, хатарли. *Қалтис қадам.* *Қалтис тажриба.* *Қалтис ҳазил.* *Қалтис ҳунар.* *Қалтис сиёсат.* — *[Майна] Бу хатарли, қалтис сафардан аслу чўчимасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Аҳмаджон ака, жуда қалтис иш-да.* *Бир чувингиз чиқса борми..* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Самарқандга таваккал қилиб бораётганд Бобур жуда қалтис ишга бел боғлаганини сезарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Ўйламай, билмай, ихтиёрсиз қилинган; ноқулай. *Терговчи гапни қалтис бошлиб қўйганидан пушаймон бўлди.* И. Қаландаров, Шоҳидамас, баргида. *Қалтис ўиқилиб, бирон жойи майиб бўлган киши бунинг оғригини ўша тобда эмас, кейин билганидек.* Сидикжон бу можаронинг бутун даҳшатини.. кейин билди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Қалтис емоқ айн. шикастланмоқ. Ўшанда оёғи қалтис еган, лекин табиблар уни чиққан деб қайта-қайта шиқирлатиб сола берганларидан, бир оёғи қалта бўлиб қолган. Ойдин, Ҳикоялар. **Қалтис кетмоқ** Эҳтиётсизлик билан оқибати ёмон бўлиши мумкин бўлган иш, гап-сўз қилмоқ. Сиз жуда қалтис кетдингиз-да. Бирдан «мўътабар» одамларнинг ёқасига ётишидингиз.. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАЛТ-ҚАЛТ: қалт-қалт титрамоқ Қаттиқ, зир-зир титрамоқ. Замира кутимаган жанжалдан қалт-қалт титрар эди. П. Қодиров, Уч илдиз. **Қалт-қалт қилмоқ** айн. қалтирамоқ. Қўйлар.. очлик ва совуқдан қалт-қалт қилар эди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛЪА [а. قل۰ – девор билан ўралган кўрғон, шаҳар] 1 тар. Душман ҳужумига қарши мустаҳкам девор ва хандақ билан ўралган, мудофаа воситалари, истеҳкомлар билан таъминланган шаҳар. *Андижон қаласи мустаҳкам. Бобур мирзо у ерда бўлса, қалъа янада мустаҳкам бўлур.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Катта бой, ер эталарининг сарой кўргони; қаср, арк. *Туроббийнинг қалъасида тўққиз от чоптирим ердан кўринадиган битта терак бўларди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 шв. Шаҳар. *Канизларнинг кўни турили қалъалардан олиб келинган ёш гўзаллар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мингта қалъадан далим яхши, Охун. Бизнинг қизларимиз ҳам жуда шўх бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзим қишлоқиман, қалъадан нарида тураман..* С. Сиёев, Ёргулик.

ҚАЛЪАЧИ тар. Шаҳарларга, хусусан, Россия шаҳарларига бориб савдо-сотиқ қилувчи йирик маҳаллий савдогар. [Йўлдошибой] «Қалъачи» савдогар бўлиб, майиз, ўрик ва бўз пахталик чопонларни Оренбург, Қазали ва Оқмачит каби шаҳарларга олиб бориб сотиб, у томонлардан Россия молларини олиб келиб сотарди. С. Айний, Эсадаликлар.

ҚАЛҚИМОҚ 1 Суюқликнинг бетида чайқалмоқ, тебранмоқ. Қайиқ сувда қалқиб турибди. — Сув юзида қамиш гарамлар қалқиб сузар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Юзада, бирор нарса устида лапангламоқ; у ён-бу ён чайқалмоқ, силкинмоқ,

Ердан кўтарилган чанг-тўзон оғир-оғир қалқиди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ўртада устига қора гулдор жойнамоз ёпилган тобут.. елкама-елка қалқиб ўтади. Т. Ашуроев, Марварид тут. *Назокат қора хонатлас кўйлак кийиб олган, қизил дуҳоба нимчаси остида тўла кўкраги қалқиб турарди.* Х. Ғулом, Машъял.

3 Иҳтиёrsиз, қандайдир таъсир билан бирор томонга силтанмоқ. *Трамвай қўзғалганда, бир мўйсафид қалқиб кетиб, икки йигитга тегиб кетди.* «Муштум». Малоҳат юрак олдириб қўйгани учунми ёки чўчиими, ўтирган стулида бир қалқиб кетди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

4 кўчма Нотинч ҳолатда, ҳаракатда бўлмоқ. Замона қалқиб турибди, бек тугул амирнинг ўзи ҳам қутқуда эмиши. А. Мухтор, Чинор. *Икки ўртада сўз қочиб, вазият қалқиб турганда, ёшгина йигит сўз сўради..* С. Маҳкамов, Гина.

5 Бирор нарса остидан, ортидан, тубидан сиртга (юқорига) чиқмоқ. Улар, башарти, биронтаси сув юзида қалқиб чиқиб қолса, яна ўқ отишарди. Ж. Шарипов, Хоразм. *Дараҳтлар ортидан ой қалқиб, секин сузиб кўтарила бошлади.* Ойбек, Нур қидириб. *Мамажоннинг ўткаси тўлиб, кўзига ёш қалқиди.* С. Нуров, Нарвон.

6 Ўтирган, ётган ўрнидан турмоқ, кўпмоқ. *Оппоқ дала, қур, Ой нури балқир, Тонг отар-отмас Битта қиз қалқир.* М. Алавия. *Хон ўрнидан қалқиб туриб, ҳеч кимга қарамай, ҳеч нарса демай, ўқдай отилиб, ичкарига кириб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ОЁҚҚА қалқимоқ Ўтирган жойидан тикланмоқ, тик турмоқ. *Юзбошилар ҳам оёққа қалқиб, қўл қовуштиришиди.* Ҳ. Ғулом, Машъял. *Ҳамма оёққа қалқиб, саломлашиди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. **Юраги қалқимоқ** Қалбida кучли ноҳуш ҳис-сезги қўзғалмоқ. *Ёдгорнинг юраги қалқиб кетди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

7 Пайдо бўлмоқ, чиқмоқ, тошмоқ. *Унинг баданига аллақандай қора доғлар қалқиган, иситмаси чиқиб ётибди.* А. Мухтор, Туғилиш.

8 кўчма Намоён бўлмоқ, акс этмоқ. *Ойна она чехрасидаги жиiddийлик йўқолмаган бўлсада, лабларининг бир четида табассум қалқиди.* Ш. Ҳолмирзаев, Тўлқинлар. Чехрасига қалқиб чиққан аламли ифодани яширишга

уриниб, бурилиб қаради. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

9 кўчма Иккилик бўлиб, на у ёкли, на бу ёкли бўлмай турмоқ; иккиланмоқ. *Минг бошининг бу тилёгламалиги мажлиснинг қалқиб турган қисмини ҳам унинг томонига буриб юборди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

10 айн. ўқчимоқ. Қандолат буви чой ҳўп-лаб туриб, пиқ этиб кулиб юборган эди, қалқиб кетди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Томогимдан ош ўтмай, қалқиб кетдим.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

ҚАЛҚМОҚ айн. қалқимоқ.

ҚАЛҚОВУЧ тех. Суюқликка ботирилган ҳолатда кўтарилиш кучи ва сузувланик хоссасига эга бўлган, суюқлик сиртига қалқиб чиқадиган, енгил материаллардан тайёрланадиган мослама.

ҚАЛҚОН 1 Жангчининг танасини қилич, наиза ва ш.к. тифли қуроллар зарбидан ҳимоя қилувчи, турли материаллардан ясалган мослама. *Бадиа сири фош бўлиб – қиличи синиб, қалқони тешилган сарбозолардай, лол бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳаммадан олдинда бошдан-оёқ зирҳли кийим кийиб, қўлида қалқон тутган Аҳмад Танбал келмоқда эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Офат, бало, қўнгилсиз ҳодисалар ва ш.к. дан сақловчи восита; тўсиқ, гов. *Кум балосига, гармсел балосига нима қалқон – дарахт қалқон.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Низомулмулк.. сизнинг зарбангизга қалқон қидириб, ўзини у томонга яқинроқ олиб юрибди.* Ойбек, Навоий.

3 кўчма Ҳимоячи. *Матҳасан оғам ёнимда бўлса, кўчада қўрқмай юраман. Бу менинг қалқоним-да.* С. Сиёев, Ёргулик.

Қўкрагини (ёки қўксини, бағрини, ўзини) қалқон қилмоқ Жонини ҳам аямай қўриклимоқ, қўксини тутиб ҳимоя қилмоқ, даф этмоқ. *Ана шу ўйларда Ҳолмат Ражабов.. душманларга қўкрагини қалқон қилганлардан.* Н. Сафаров, Оловли излар. У қўксини қалқон қилиб, юртини ҳимоя қилди. Мирмуҳсин, Куламас қоя. *Бир тўда одамни.. тасирилатиб ўққа тутшишганда, бир чол, болани орқасига олиб, ўзини қалқон қилган экан-да.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҚАЛҚОНЧА 1 Қалқон с. кичр.

2 зоол. Қўнғиз ва ш.к. ҳашаротлар қанотининг қаттиқ қобиги.

ҚАЛҚУВЧАН Ботирилганда қалқиб чиқаверадиган, қалқиб турадиган, ботмайдиган.

ҚАМАЛ 1 Шаҳар, қалъа, армия ва ш.к. ни таслим бўлишга мажбур этиш мақсадида душман қўшилларини қуршаб олиш ва шундай ҳолатда сақлаш; қуршов, муҳосара. Қамал ҳолати. Шаҳарни қамал қилмоқ. Душманни қамалга олмоқ. Қамалда қолмоқ. Қамалдан чиқмоқ. — Етмиши кунлик бир қамал, етмиши кунлик четдан ва энг ози қишлоқлардан муносабатни узиди туриш, албатта, Тошкентни бўлдириб қўйган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аҳси қалъасининг қамалда қолиши мизрогоғ энди муқаррардек туюлди. У эшик оғага олти ойлик заҳира тайёрлашни буорди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Бирор давлатни сиёсий ёки иқтисодий жиҳатдан яккараб қўйиш мақсадидаги хатти-ҳаракатлар мажмуи. Иқтисодий қамал.

Қамал қилмоқ Қамал ҳолатига олмоқ, шундай ҳолатда сақламоқ. Шаҳар қамал қилингани бу вахимани яна ҳам кучайтириб юборди. Мирмуҳсин, Меъмор. Бобур ўтган дафъа Самарқандни етти ой қамал қилганда, шаҳар ҳалқи очликдан нечогли азоб тортганини Навоий ҳам эшиштган бўлса керак. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 кўчма Ўраб олинган, чиқолмайдиган кўриниши ҳолат ҳақида. Ой булутлар қамалидан чиқиши учун югурарди. «Ёшлик».

ҚАМАЛИШМОҚ Қамалмоқ фл. бирг. и. Полициялар, миршаблар яна уйларига қамалиши. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАМАЛМОҚ 1 Қамамоқ фл. ўзл. ва мажҳ. и. Бир ўйга қамалди. Моллар қўрага қамалди.

2 Ташқи муҳит билан алоқада бўлмай, ўзини маълум бир муҳит, жойда босим тутмоқ, босим шу ҳолатда бўлмоқ. Қаршилик орқасида кўздан қолиб, икки-уч ўйлардан бўйн ўй ичига қамалган қайнатаси Нажмиддинбойнинг давлати зўр. Ойбек, Танланган асарлар. Ишдан бўшатилган Баширжон ўн кунча уйида қамалиб ётди. Н. Аминов, Суварак.

3 Ичкари кириб ёки илиниб, тутилиб, чиқа олмай қолмоқ, тутилмоқ, тушмоқ. У ичига катта оқ қаламуши қамалган қоп-

қонни ерга қўйди, эшикчасини очди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўзи тиниб, мияси ари қамалган қовоқдек гўнгиллади, оёғи қалтираб мажсолисизланди. С. Аҳмад, Ҳукм.

4 Атрофи үралган жойга кириб, тўпланиб қолмоқ. Ўйга қамалган тутун жуда сенин тарқалмоқда. — Чор атрофдаги тунука томлардан чиқсан ҳарорат ҳовли ичига қамалиб қолгандай туюларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

ҚАМАМОҚ I Озодликдан маҳрум қилиб, қамоқхонага ёки бошқа бирор қамоқ жойга ташламоқ, қамоққа олмоқ. *Турмага қамамоқ. Авахтага қамамоқ. Беш йилга (беш йил муддат билан) қамамоқ.* — Агар ҳоким ҳеч кимни, айниқса, Қудрат акани қамамаган бўлса, аҳолини қўрқитмаслик, ишдан совитмаслик учун қамамаган. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нима қилсин, милицияга бориб, ё мени қаманглар, ё оқланглар, десинми?* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Бирор чиқолмайдиган жой, хона ёки ҳолатга олмоқ. *Ғулом қори Азимбойваччанинг болаларини ҳужрасига қамаб олиб, хафа қилаётган экан..* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Авазни кичкина ҳужрага олиб кириб қамаб қўйди.* С. Сиёев, Ҷергли.

3 Атрофи үралган (одатда, доим сақланадиган, маҳсус) жойга ҳайдаб киритмоқ, ҳайдаб киритиб, бекитиб қўймоқ; тутқунликка солмоқ. *Кўйларни қўргага қамамоқ. Товуқларни товуқхонага қамамоқ.* — Ёйиша жойи бўлмаган ҳўжаликларгина молларини оғилхоналарга қамаб боқади. С. Анорбоев, Оқсой. *Сорахон пашшани кафтига қамаб, муштини Саидийнинг қулогига тутди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 с. т. Берк жойга тиқиб қўймоқ, берк жойга тиқишириб сақламоқ. *Нарсаларни омборга қамамоқ.*

5 с. т. Дам бермоқ, дамламоқ. *Камерага ҳаво қамамоқ.*

ҚАМАР [а. قمر — ой; йўлдош (сайёрапарда)] 1 кт. айн. ой 1. Буқун коинотда Шамс — подио, Қамар вазирдор. Ойбек, Навоий.

2 Қамар (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҚАМАРИЯ [а. قمر — ойга оид, тааллукли] кт. Мусулмон оламида ойнинг иккита бир хил фазаси, мас., Ой туғилган кундан келгуси Ой туғилган кунгача бўлган вақт асос қилиб олинган йил ҳисоби (Қамария ҳисобидаги йил, шамсия ҳисоби-

дагидан деярли 11 сутка қисқа. Қамария ойлари: мұхаррам, сафар, рабиулаввал, рабиуссоний, жумодилаввал, жумодиссоний, ражаб, шаъбон, рамазон, шаввол, зулқаъда, зулхижжа).

ҚАМАШМОҚ I Қамамоқ фл. бирг. н. [Баҳром:] Мендан кейин онах ҳамашибди. Камир турмада.. қазо қилибди Синглим домдараксиз. Н. Сафаров, Шарқ тонги. Эртасига Раҳимчани ҳам.. ўн беш кунга қамашиби. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ҚАМАШМОҚ II: кўз қамашди 1) ўткир ёруглик таъсирида кўз тинди, кўз кўрмайдиган, ажратолмайдиган бўлиб қолди. Пројекторларга қараб кўзим қамашди. — Тик қуёш тигларидан кўзи қамашган чол.. чавандозлар келаётган томонга югурди. Ҳ. Ғулом, Машъъал; 2) кўз жимирлашди; кўриб ақл шошди. Табиий, ҳаммадан Нурининг ўйи ҳашаматли, қимматли жисҳозлар билан магазиндай ясатилган; кўрган одамнинг кўзи қамашади. Ойбек, Танланган асарлар. **Тиш қамашди** Нордон нарса чайнаш натижасида тишлар безиллаб қолди. Кўксултон еб, тишим қамашиб қолди.

ҚАМИЧ с. т. Қамиш.

ҚАМИШ I Бошоқдошларга мансуб, сувда, ботқоқликда, тўқайзорда ўсадиган, бўгим-бўгим узун пояли ўсимлик; шу ўсимликнинг ўрилган пояси ва унинг чўпи. Қамиш ўрмоқ. Қамишдан бўйра тўйқимоқ. — Улар қамишларни шалдиратиб, сувга яқин келгандарида, ўзлари ҳам балчиққа ботиб кета бошлашди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Уч томони қамиш билан үралган ҳовлига аввал Сидикжон кирган эди. А. Қаҳҳор, Кўччинор чироқлари.

2 Шу ўсимлик пояси билан үралган, ёпилган; шундан ясалган. Қамиш девор. Қамиши том. Қамиш най. — Кейин бир парча қозоз олиб, қамиш қаламни қитирлатиб ёза бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қамишдан бел боғлаб Сидқидил билан, астайдил. Тўйларингизга қамишдан бел боғлаб хизмат қиласайин, укажон. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ҚАМИШЗОР Қамиш ўсадиган (ўстган) жой, тўқай, тўқайзор. Ушалоплатиб сув олар экан, қамишзорларнинг нариги четидан қағалаган товуш эшишилди. С. Сиёев, Аваз.

ҚАМИШЗОРЛИК кам қўлл. Қамишзор жой, қамишзор.

ҚАМИШҚУЛОҚ Қулоқлари узун ва чи-
мирилиб, диккайиб турадиган (от ҳақида).

ҚАМОҚ 1 Озодликдан маҳрум этилган
кишилар, маҳбуслар, жиноятчи ва ш.к. қа-
маладиган жой; қамоқхона, турма. Қамоқ-
даги қарияларга бир қултум сув, бир бурда
нон ҳам беришмабди. Т. Рустамов, Мангу
жасорат.

2 Қамоқ ҳукмини (жазосини) ўташ жа-
раёни. Қамоқ деподаги ишидан айрган бўлса
ҳам, лекин у ерда ортирган дўстларидан
айролмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ўша
қўнгилсиз сафари – қамоқдан қайтиб кел-
гандан кейин маҳаллада кичкина сартаро-
хона очди. Шукрулло, Сайланма. Бу қўшиқ
ажойиб қўшиқдир, сўзлари кўйдирар томоқ-
ни. Үлимни назарга шимайсан, сезмайсан сур-
гуну қамоқни. Ш. Раҳмон.

ҚАМОҚХОНА Қамоқ жойи; қамоқ, тур-
ма. Қамоқхонада ётмоқ. — Обхоналар..
Бухоронинг энг мустаҳкам қамоқхонаси эди.
С. Айний, Дохунда. Уларни шаҳар қамоқ-
хонасига тиқиши учун олиб кетишгандан сўнг..
К. Яшин, Ҳамза.

ҚАМРАМОҚ 1 Атрофлаб ўраб олмоқ,
куршамоқ. Шаҳар атрофини ўрмон қамра-
ган. Душман истеҳкомини қамраб олмоқ. —
Коса кўтарган хотин-халаж қозон атрофини
қамраб олди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ёйлиб, тарқалиб, маълум жойни эгал-
ламоқ; босмоқ, тутмоқ, қопламоқ. Ёнгин бу-
тун уйни қамраб олди. — Кеча гупиллаб қор
ташлади, бугун унинг қора совуғи ҳамма
ёқни қамраб олди. М. Исмоилий, Фарғона
т. о. Розиқнинг азвоиӣ баданини яна ўлим
даҳшати қамради. С. Анорбоев, Оқсой. Бу-
тун борлиқни қамраб олган чириллаш мана
шу митти жониворларни килигига ишонгинг
келмайди. «Ёшлик».

3 Ўзида мужассамлантироқ, акс эт-
тироқ, ифодаламоқ; ўз ичига олмоқ. Жуда
китта давер тарихини қамраган шоир
эди. Ойбек, Навоий. У тиниқ дарё, мусаффо
осмон, чексиз кенгликлар ҳақида ўйланар ва
хаёли шундай улкан нарсаларни бемалол
қамраб олаётганидан ҳайрон бўларди. П.
Қодиров, Уч илдиз.

ҚАМРОВ 1 Иш-фаолият, ижод доира-
сини ўз ичига олиш, сифдира олиш, қам-
раш имконияти. Ҳоди Зариф – қамрови кенг

олим. М. Афзалов, Жонқуяр олим. *Идроки-
миздан кўра кўзларимизнинг қамрови кенг-
роқ бўлса не ажаб.* Ш. Рашидов, Қудратли
тўлқин.

2 айн. қуршов, оғуш. *Инженерлар бу
жойининг гардсимон қизғиши тупроғини қўл-
ларида эзғилаб, хаёл қамровида ўтиришар..
эди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

3 Бирор нарсанинг фаолият доираси,
чегараси. *Румия гап қамровини асосий мақ-
садга бурган сари, Афанасий Васильевич ус-
та мергандек ёйни узокроққа мўлжаллаб
отарди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҚАМТИ рвш. Юзма-юз, бақамти. *Анвар
ўртага дастурхон ёзib, икки лаган манти¹
чиқариб қўйди, уч киши қамти ўтириб, манти²
тановул қилдилар.* А. Қодирий, Мехробдан
чаён.

ҚАМТИ келмоқ Бетма-бет бўлмоқ, дуч
келмоқ. *Ана шу оқпадарга қамти келиб қол-
сам бўладими!* Ойбек, Болалик. **ҚАМТИ қил-
моқ** (ёки қўймоқ) Юзма-юз, бақамти қил-
моқ, юзлаштироқ, учраштироқ. *Мактаб-
даги одатимни қилиб, болани ота-онасига
қамти қилиб сўзлашдим.* Ҳ. Назир, Ўтлар
туашганда.

ҚАМЧИ От-уловни уриб, юришга ун-
даш, тезлатиш учун ишлатиладиган даста-
ли, кўпинча қайиш тасма шаклидаги асбоб.
Ўрма қамчи. От ўйнатадиган узун қамчи. —
Раис отига қамчи уриб, идора томон кетди.
Ойдин, Юрагида ўти бор. У ҳар замонда
қамчисини кўтариб қўяр, от эса, сағрисига
қамчи тушувини кутмасдан олға интилар
эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАМЧИ босмоқ (ёки солмоқ, бермоқ) Қам-
чи билан урмоқ. *Йўлчининг юз-кўзи аралаш
яна қамчи солди.* Ойбек, Танланган асарлар.
Асқар ота беихтиёр отига қамчи босди, яна
бошини тортиди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Қамчи
берса, бедов от ўйнаб кетиб боради. «Нура-
ли». **ҚАМЧИ ЎЙНАТМОҚ** Қамчисини ҳаволатиб
силкитмоқ, қамчи билан пўписа қилмоқ.
ҚАМЧИСИДАН ҚОН ТОМГАН (ёки томадиган,
томади) Жуда ҳам золим, шафқатсиз. Қам-
чисидан қон томмаган бой – бой эмас. Б.
Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Бу хусуседа ота-
сининг қамчисидан қон томар* эди. А. Қаҳ-
ҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 кўчма Ўзи бирикиб келган сўз англат-
ган нарсанинг калтагини билдиради. *Шоир
савдоғарларни ҳам сатира қамчиси остига*

олди. Газетадан. Эрк-адолат йўлида жаҳолат қамчисидан, ҳатто қўрқинчли таҳликадан қўрқмаган Аваз.. Газетадан.

ҚАМЧИЛАМОҚ 1 Қамчи билан урмоқ. Фузор томондан оқ саллали кимдир бирор от қамчилаб, шитоб билан келарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Арслон.. тўриғини қамчилаб, узоқлашиб қолган отлиқларни қувиб кетди. О. Ёкубов, Излайман.

2 кўчма Сўз билан «урмоқ», қаттиқ танқид қилмоқ, пўстагини қоқмоқ. *Машҳур фитначи Муҳаммад Жамол чиқиб, хўп қамчилади сизни ва бизни.* Ойбек, Нур қидириб. *Фурқат, Завқий.. ўзларининг ҳажвий шеърларида порахӯр амалдорларни шафқатсиз қамчилаган эдилар.* «Шарқ юлдузи».

3 кўчма Қистамоқ, ундумоқ, мажбур қилмоқ. Тангриқул ҳожи қўлидаги бутун воситалар билан ерни қамчилаб, кўпроқ ҳосил беришга мажбур қилар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Одамни жиловлаб, қамчилаб турадиган, тоблаб чиниқтирадиган нарса – ташвиш. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Отни қамчиламоқ Зудлик билан, фурсатни кўлдан бермай ҳаракат қилмоқ; ҳаракатни тезламоқ, тезлатмоқ. *Иш кўп, вақт оз – отингни қамчила.* — Ана шу тигиз куиларда отни қамчилаган пахтакор асти додга қолмайди. Газетадан. ..«отни қамчилаш керак, бўлмаса кечикасиз», деган гапи Мадинани оёққа турғизди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

ҚАМЧИЛАШМОҚ 1 Қамчиламоқ фл. бирг. н.

2 Бир-бирини қамчи билан урмоқ, ўзаро қамчи солиб савашмоқ. *Қорахон қайтмайди навбат олади, Гоҳ ерларда қамчилашиб савашиб, Кўп харҳаша қилар ақли шошиб.* «Алпомиш».

ҚАМЧИН қ. қамчи. Бошқаси бўлса, қамчин билан солар эдим, лекин соқолинг оқини ҳурмат қилдим. Ойбек, Танланган асарлар. *Ўрмонжон.. тўқайга кириб кетган тупроқтепани қамчинининг сопи билан кўрсатиб:* -Кана, – деди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАМЧИНЛАМОҚ қ. қамчиламоқ. Юк ортиб, отни қамчинлаб.. Ҳадрага келганда, у бирдан отни тўхтатди.. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАМФОҚ Шарсимон юмалоқ ўсадиган, уруғи пишганда, илдиз бўғзидан узилиб,

шамол билан узоқ-узоқларга думалаб кетадиган майдан тиканли чўл ўсимлиги; шўрак. Янтоқ ўзини боғ билади, Қамгоқ ўзини тоғ билади. Мақол.

ҚАНАҚА с. т. Қандай. Бу қанақа гап?

— Отини эшиштаман холос, қанақа одам, билмайман. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАНАҚАНГИ с. т. Қандай. Сен ўзинг қанақанги одамсан?

ҚАНАҚАСИ с.т. сўр. олм. Қайси бири?, қайси хили?, қандай? Бу газмоллардан қанақаси сенга ёқади?

Бу қанақаси (бўлди)?! Таажжуб воқеа, ҳодиса ва ш.к. юз берганда айтиладиган ибора (кўпинча истеҳзо билан айтилади). Сўрамай кетаверибсиз, бу қанақаси бўлди? Ёз чилласида ёмғир ёғяпти, бу қанақаси бўлди?

ҚАНАҚАСИГА рвш. с. т. Қандай, қандай қилиб, қай йўсингда. Қанақасига яшасанг, яшайвер. У дарёдан қанақасига ўтади?!

— Пешонамга ёзган бўлса, сизларга нима! [Хожар:] Ҳа, қанақасига ёзар экан у қулваччани. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚАНД [а. ё – шакар, обакидандон] 1 Соф шакар моддасидан, шакардан тайёрланадиган маҳсулот; ширинлик. Қақмоқ қанд. Қанд заводи. Қанд ушатмоқ. Қанд билан чой ичмоқ. Мехнат қилиб топганинг – қанду асал топганинг. Мақол.

Қанд касаллиги с. т. Диабет. Қандингни ур! Қандини урсин ёки қандингни е! Таҳсин-оғарин маъноларини ифодалайдиган ибора; балли, баракалла. Қандингни ур, ўлдузларинг жуфт тушган бўлса-чи, одам боласи сенларни ажратма олмас! Ойбек, Танланган асарлар. [ўофир ака] Қўпчиликка етакчи, катта-кичикка баравар, қандини есин! Н. Мақсудий, Умидли бола. Бирор: «Янги ер обод қилса, қандини урсин» деса, яна бирор: «Бу ерда иш топшамайдими?» дерди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 қ. қандлар.

ҚАНДА эск. кт. Қаерда, қаёқда. Ухлаб қолиб бўлдим банди, Қолдим юз туман армонда. Банди бўлмадим майдонда, Мендай банди бўлди қанда? «Равшан».

ҚАНДАЙ 1 сўр. олм. Белги, сифат, хусусият ҳақидаги сўроқни билдиради; қанақа? Бу қандай китоб? Қандай овқатни хоҳлайсиз? У қандай иш билан банд? — [Ёрмат:] Қандай беда денг, боғи қуҷоққа сиғ-

майди. Ойбек, Танланган асарлар. Айт-чи ўзинг, Зарифа, ахир кеча қандай туш кўрдинг? А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Сўроқ гаплардан трансформацияланган гаплар таркибида сўроқ англатмай, фақат нисбий белгина билдиради. Күёв учун қандай кийим ярашмоги ҳам баҳс қилинар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Капитан жангчиларни ном-баном чақириб, ким қандай қуролни ўрганмоқчи эканини сўради. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Э, она жонгинам, қани энди сен ҳам шу ерда тирик бўлсанг-у, ўз ўғлинигнинг қандай одам бўлганини кўрсанг. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Махсус оҳант ёрдамида белги-дараҷани кучайтириб ифодалайди; нақадар. Ҳаёт қандай гўзал! — Оҳ, инсонга таъзим қилиш, қад букиш қандай оғир, қандай ҳақорат. К. Яшин, Ҳамза. Үнсин учун — бечора қиз учун бу қандай фалокат, бу қандай мудҳиш мотам! Ойбек, Танланган асарлар.

4 Богловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида қўлланади. Сотиб олинган қул қандай бўлса, у ҳам бизга шундай эди. Ойбек, Танланган асарлар.

5 рвши. Қай тарзда, қай йўсинда. Лугат қандай тузилади? Бу перо қандай ёзади? Шунча ишни бир ўзинг қандай бажарасан?

Қандай қилиб Қайси йўл билан, қай тарзда, қайси йўсинда. Қандай қилиб бу ерга келиб қолдингиз? — Сиз Олтин юлдузни қандай қилиб олгансиз? Шуни айтиб берсангиз. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Биз радиоактив мoddаларнинг гўзалардаги тирик тўқималарга қандай қилиб таъсир қилишини аниқлашга мусассар бўлдик. «Фан ва турмуш».

6 -ганда қўшимчасини олган феълардан кейин келиб, берилган саволга ижобий жавобни бўрттириб, таъкидлаб ифодалайди. Бу фильмни кўрганмисиз? -Кўрганда қандай. Шу китоб қизиқми? -Қизиқ бўлганда қандай дейсиз!

Қандай бўлмасин (ёки бўлса ҳам) 1) қандайдир, қанақа бўлмасин, бари бир. Энди у [Нури] Фазлиддиннинг ҳамма сифатларида, қандай бўлмасин, бир камчилик кўра бошлади. Ойбек, Танланган асарлар; 2) қанчалик оғир, қийин бўлса ҳам; нима (қилиб) бўлса ҳам, илож топиб. Қандай бўлмасин, эртага келишинг керак. Қандай қилай Нима қила олар эдим, нима қилай, на чора. Энди

қандай қилай, бўлар иш бўлган. — Қандай қилай, ўртоқжон, ўзимга қолса, шундек бўлсин дебманми. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ҚАНДАЙДИР гум. олм. 1 Қандайлиги ёки кимлиги номаълум, белгиси, сифати, хусусияти у қадар аниқ бўлмаган; аллақандай. Қандайдир шаҳар. Унинг қандайдир иши чиқиб қолибди. Қандайдир бир киши сизни сўраб келди. — Бир парча қоғознинг юзига қора, қуюқ сиёҳ билан ўнг-тескари, қандайдир ҳарфлар ёзилган. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қайсилиги номаълум, қайси бирилиги у қадар аниқ бўлмаган; аллақайси. Ҳакимбойваччанинг яқин дўстларидан бир киши, қандайдир бир ўтиришда Мирзакаримбойга орқаворатдан тил тегизганини эшишиб, у билан узоқ замон олишган. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАНДАК [а. + ф. قندق — олманинг ширин тури] 1 Ўрик, жийда каби сўзларга қўшилиб, уларнинг у қадар йирик бўлмайдиган, камсув, аммо сершира навини билдиради. Болагинамнинг боласи — қандак ўрикнинг донаси. Мақол. — Оғзиларига биттадан қандак жийда солгач, сухбат яна қизиб кетди. Ҳ. Шамс, Душман. Столнинг усти оқ-сариқ майиз, қандак ўрик, баргакларга тўлиб кетди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Ҳалқ селекциясида чиқарилган маҳаллий эртапишар ўрик нави.

ҚАНДАЛАЛАР Қон сўрувчи ҳашаротлар туркуми. Қандала қон сўрган вақтда кишини қаттиқ безовта қиласди. «Фан ва турмуш».

ҚАНДАЛАТ с.т. Қандолат.

ҚАНДАҚА с.т. Қандай, қанақа. Э, қандака хотин бу, биронвинг ўйига бостириб киради! А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚАНДАФОЧ Оқ қайинлар оиласига мансуб бўлган баргли дарахт ёки бута.

ҚАНДДАЙ, -дек 1 Қанд каби, қандга ўшаш. Қанддай ширин мева. Қовун қанддай чиқди.

2 кўчма с. т. Жуда яхши, кўнгилдагидай. Икки танобгина ер олсан, оз бўлсин, соз бўлсин дегандай, қанддай иш қилас эдим. Ойбек, Танланган асарлар. Айниқса, Фарҳодни қўшганинг қанддек бўлибди.. А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

3 рвши. кўчма с. т. Нақд, мўмай қилиб; куртдай. Пулни қанддай (санаб) олди.

ҚАНДДОН [а. + ф. قنددان – қанд идиши] Қанд, шакар солиб қўйиладиган маҳсус идиш. Қўлимдаги зарҳал патнисда чойнак, пиёла ва қанддон. «Саодат».

ҚАНДИЛ I [а. قندیل – чироқ, чилчироқ, люстра < юн. *kandela* – шам, шамчироқ < лот. *candela* – шам] Бир неча шам ёки лампочка қўйиладиган оёкли ёки осма чироқ; чилчироқ, люстра. Деворий қандил. Осма қандил. ■ Олтин қандилдаги элликлаб шамларнинг нури.. уйга бир хаёлийлик берар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўрнидан турриб, девордаги включателни чиқиллатган эди, уч лампали қандил ёғдуси нотинч ва ҳаяжонли юзларга тушди. П. Қодиров, Уч илдиз. Катта долон, ҳар бир уйда қий-чув, ерда чироқ, қандиллар осиғлиқ. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАНДИЛ II Олма навларидан бирининг номи. Қандил, симиренко.. олмалар серхосилигидан кўзингиз қувониб, дилингиз равшан бўлади. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАНДИМ Кўмда ўсадиган бута, ўсимлиқ. Улар кун ўйилган бир пайтода қандим буталари билан қопланган қумтепадан ёнлаб ўтаётib, бир ўтov, бир чайлага дуч келишиди. С. Анорбоев, Мехр.

ҚАНДИН [а. + ф. قندین – қандли, ширин] Сершира, сершакар, ширин. Қуюқ қандин нишолда ликопчалар, жонон пиёлаларда.. ичкарига, ташқарига кета бошлади. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАНДЛАР Углеводлар синфининг қуий молекулали вакили. Қандлар биринчи қайси манбадан олинган бўлса, ўшанинг номи билан аталади. Мас., глюкоза – узум қанди, сахароза – лавлаги қанди ва б. Шифобахш ўсимликлар витамин.. ва қандларга бой бўлади. Газетадан.

ҚАНДЛИ Қанд бор, қанд солинган, ширин. Қандли чой.

Қандли диабет Организмда инсулин этишмаслиги ва моддалар алмашинувининг бузилиши натижасида келиб чиқадиган қасллик. Сўнгги 20 йил ичida қандли диабет билан оғриган беморлар сони деярли уч баробар кўпайди. «Сиҳат-саломатлик».

ҚАНДОЛАТ 1 Үн ва қиёмдан ўртасига магиз ёки қовурилган нўхат солиб тайёрланган юмалоқ-юмалоқ ширинлик..хилмашил анорлар, қандолат, парварда, пашмак.. саримойдан тортиб тандирдан янги узил-

ган пармуда сомсаларгача бор. К. Яшин, Ҳамза.

2 Маҳаллий шакарпазлик маҳсулотлари, маҳаллий ширинликлар, қанд-курслар. Узум кислотаси.. турли қандолат маҳсулотлари тайёрлашда кенг қўлланади. «Фан ва турмуш».

ҚАНДОЛАТФУРУШ Маҳаллий шакарпазлик маҳсулотлари билан савдо қилувчи дўкондор. Дўкондорлар савдо бўлмагани учун қўшини билан эринибгина сухбатлашиб ўтиришади, қандолатфуруш хира пашаларни ҳафсаласизлик билан қўрийди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҚАНДОЛАТЧИ Қандолатлар ва умуман маҳаллий ширинликлар тайёрловчи хунарманд, шакарпаз. Шаҳарда машҳур бўлган бир қандолатчи.. ўз қўли билан тўйга нишолда ҳозирлайди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАНДОЛАТЧИЛИК Қандолат этиштириш, тайёрлаш; шакарпазлик (қ. қандолат 2). Аҳоли эҳтиёжи учун зарур бўлган қандолатчилик маҳсулотлари мутлақо ўйк. Газетадан.

ҚАНДОҚ с. т. Қандай. Қандоқ қилай, энди не чора? З. Диёр. Хотиржам бўлганда қандоқ, тақсир! F. Ғулом, Машъал.

ҚАНДЧОЙ Қанд ёки шакар қўшилган ширин чой. Палатамизга қайтдик. Ҳожи ака каравотида ёнбошлаб, қандчоӣ ишиб, ўзини елиб ётар эди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

ҚАНД-ҚУРС Қанд, новвот, пашмак, конфет каби ширинликлар. Растанарда ёнғоқ-майизлар, қанд-курслар тоғ-тоғ ўйиб ташланган. С. Анорбоев, Оқсой. Темиртош ҳам кечада қаллиғи Менглийнинг янгасига иккита ироқи совун, упа-элик олиб, янги рўймолчасига қанд-қурс тугиб, қош қорайганда борган эди. М. Осим, Ўтрор.

ҚАНЖИР Кўнғирлар туркумига мансуб, дарё, кўл ва ш.к. сув ҳавзаларида яшовчи күш.

ҚАНЖИ(R)FA Юк ва б. нарса боғлаш учун эгар орқасига маҳкамланган тасма, боғич ёки илгак. Яхши ҳам чол шаҳарга ўрганмаган итни адашиб кетишидан қўрқиб, эшакнинг қанжисига боғлаб олган экан, бўлмаса, пок титигимни чиқарар экан. F. Ғулом, Шум бола.

ҚАНЖИҚ 1 Урғочи ит.

2 Шу ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради. -Ҳақорат қилди сени.. унақсанги

қанжик ҳар муюшда топилади, — деди [Кимсан]. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚАНЗИМОҚ Обу тобидан ўтиб, қотиб қолмоқ (хамир ҳақида). Қўлингизни юваб, бир оз қарашиборинг, хамир қанзид қолмасин.. Газетадан.

ҚАНИ 1 сўр. олм. Кўз олдилда йўқ шахс ёки нарсанинг қаерда экани, мавжуд ўрни ҳақидаги сўроқни билдиради. **Болалар қани? Портфелинг қани? — Нега вақтсиз келдинг? Отабек қани?** А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Эътиборни жалб этиш, ундаш, датват билдиради. **Қани, бек отаси, кўрманани беринг-чи!** А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қани, қўргизим, дўймбирангни ол.. ўланингни чўз.** Ойбек, Танланган асарлар. **Қани, тўшакка ўтиринг, Вали ака.** М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Истак-хоҳиш маъносига алоҳида таъкид, ургу беради; қани энди. **Қани бир най бўлса, Йўлчи ҳам чалса-да, бутун кўнгил қайғуларини.. кечанинг сукут тўла оғушига қўйса..** Ойбек, Танланган асарлар. ..қани шундоқ яхши соатларда унинг ёнида ўғли Низомиддин ҳам бўлса! Мирмуҳсин, Меъмор. **Қани ҳамма хотин ҳам сиздай бўлса!** А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Қани энди айн. **қани 3.** Қани энди, ҳар бандай мўминга Дехқонбойдай куёву сиздай қайнана насиб қиласа. А. Қаҳҳор, Янги ер. **Қани** энди, вақтим ва имкониятим бўлса. **Анави токчаларни ҳам китоб билан тўлдирап** эдим. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАНОАТ [а. قناعت — мамнунлик, борига шукур қилиш; қаноатлилик, камсукумлик] 1 Озга ёки борга кўниш, бори билан кифояланиш, нафси тийиклик билан кўпга, ортиқаликка интилмаслик ҳисси. **Камбаганни сабру қаноат асрайди.** — **Қаноат қилмаса, шармандалиги ортади.** Ойбек, Танланган асарлар. **Муталга раисликни бераб, ўзи муовинликка қаноат билдирган чоғларда, Равшан полвон Муталдан умиди бошқа** эди. О. Ёқубов, Ларза.

2 Мамнунлик, қониқиш ҳисси; мамнуният, қониқиш. **Поччаев ҳамманинг фақат ўзига қараб қолганини ичида қаноат билан қайд қилиб, Жуманга ер остидан «қалайсан?» дегандай бир назар ташлаб қўйди.** А. Мухтор, Туғилиш. **Қаноат ахлоқий, иродавий фазилатлар жумласига киради.** «Фан ва

турмуш». **Қаноат йўқ ерда мурувват йўқ, мурувват йўқ ерда имон йўқ.** С. Сиёев, Ёргулик.

3 Ишонч, ишониш. — **Бу сирингизни мендан яширмоқчи бўласиз, — деди тамом қаноат билан Ҳасанали, чунки энди ўз қашифига жуда ишонган эди.** А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қаноат қилмоқ Ўзини қаноатда тутмок, борига сабр қилмоқ, бори билан кифояланмоқ. **Овқат устида бошини эгib, олдига суреб қўйишганига қаноат қиласди.** Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Нусратбекнинг қўшишча даромад қидирмай, маошга қаноат қилиб юрганига ҳали ҳам тушуна олмасди.** С. Нуров, Нарвон. **Заргаров қийқириб қулди, чапак ҷалди ва бунга ҳам қаноат қилмай, ўрнидан туриб ўйинга тушди.** А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қаноат ҳосил қилмоқ 1)** қониқиш ҳосил қилмоқ; кифояланмоқ, чекланмоқ. **Лекин Ибн Сино бу қиссани ёзишда Куръонда келтирилган нақл билан қаноат ҳосил қилмаган кўринади.** Газетадан; 2) рози бўлмоқ, мамнун, хурсанд бўлмоқ. **Унинг ганидан ҳаётга тўймаганлик, ўтган умридан қаноат ҳосил этмаганлик кўриниб турарди.** Шуҳрат, Шинелли йиллар; 3) ишонмоқ, ишонч ҳосил қилмоқ. **Бояги сўзларни тушуда эмас, ўнгиде эшишганига қаноат ҳосил қилгандан кейин сўради:** -Сиз Рассоқни биласизми, ўғлим? Ҳ. Фулом, Машъал. **Истат бибининг ухлаб ётганига қаноат ҳосил қилгач, ҳовли бурчагидаги дарчадан чорбокқа ўтди.** С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҚАНОАТЛАНАРЛИ Қаноат ҳосил қилса бўладиган, қаноатлантирадиган, қониқарли. **Қаноатланарли жавоб.** — **Эътироф қилиш керакки, районларга бўлган раҳбарлигимиз қаноатланарли** эмас. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАНОАТЛАНАРСИЗ Қаноатланиб бўлмайдиган, қаноатлантириб бўлмайдиган; қониқарсиз. **Қаноатланарсиз жавоб.** Қаноатланарсиз ишламоқ.

ҚАНОАТЛАНМОҚ 1 Озга, борига қаноат қилмоқ, бори билан кифояланмоқ, қониқмоқ. **Кичкина декча қайнатиб, бир товоқ хўрда ошга қаноатланганидан, дўйкондорлар орасида у сал кунда «хўрда маҳсум» деб лақабланди.** Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаноат ҳосил қилмоқ, мамнун бўлмоқ, қониқмоқ. **Ишнинг унумидан қаноатланмади шекилини, чолга зуғум қила кетди.** К. Яшин,

Ҳамза. Ўринни солиб битиргандан кейин Зайнаб қаноатланиб, уйдан чиқмоқчи бўлган эди, уни Кумуш тўхтатди. А. Қодирий, Ўтган қунлар.

3 Чекланмоқ, кифояланмоқ. Элмурод эшон билан оқсоқол ўртасидаги диний муносабатга аралашини лозим кўрмади. Факат завқли кулги билан қаноатланди. П. Турсун, Ўқитувчи. Агар биз шу бугунни ўйлар эканмиз ва бугунги ишларни билан қаноатланниб қолар эканмиз, эртага ҳам худди шу бугунги иш тақрорланаверади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ҚАНОАТЛАНТИРАРЛИ Қаноатлантирадиган, қониқтирадиган, мамнун қилалигидан. Турсунев қанча ўйламасин, охирига етмади. Ўзини қаноатлантирарли жавоб тополмади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚАНОАТЛИ Озга, борига қаноат қилалигидан, кўп талаб қилимайдиган; сабрли. Қаноатли киши. — Афанди, «эшак ҳам қаноатли бўлар экан», деб унга ем бермай қўйди. «Латифалар». Исоқ ота ва унинг ўғиллари қўл меҳнати билан кун кечиришига одатланиб қолган, қаноатли, кўнгли бўши одамлар эди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ҚАНОАТСИЗ Озга, борига қаноат қилимайдиган, кўп талаб қиласидиган; чидамсиз.

ҚАНОР, қанор қон Катта қон. *Маҳкам тўлиб кетган этагини қанорга бўшатиб келди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Катта қанор қонларга тиқиб солинган пахталар араваларда ўрлаб ётарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАНОРА [ф. قنار — илмоқлар ўрнатилган таҳта ёки тўсинг] Гўшт осиб қўйиладиган бир неча илгакли мослама; чангак. Семиз қўй ўзини қанорада кўрар. Мақол. — Қанораларга осиб қўйилган нимта-нимта қўй, мол.. гўштлари кўзни қамаштиради. С. Абдуқаҳор, Санамай саккиз дема.

ҚАНОРЛАМОҚ Қанорга солмоқ, жойламоқ. Қанорланди дегунча араваларга ортиб жўната бериш керак. А. Қодирий, Кичик асарлар.

ҚАНОТ 1 Қуш ва ҳашаротларнинг учиш аъзоси. *Фозининг қаноти. Қалдиғочнинг қаноти. Капалакнинг қаноти. Пашшанинг қаноти.* Қуш қаноти билан учиб, қўйруғи билан қўнор. Мақол. — *Марғилон ва Қўқонга учадиган маҳсус кабутар келтирилди. Найча қилинган қисқа ҳатлар уларнинг*

қанотлари тагига маҳкамланди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Нозик ранг-баранг парвоналар, капалаклар лампа атрофида айланар, гулдор қанотларини шишага уриб тиричилар, гиламга енгилгина қулааб, тинар эдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

Қанот қоқмоқ (ёки силкимоқ) 1) тақрор ҳолда қанотларини кўтариб, ёнига урмоқ. *Том орқасида хўроз қанот қоқиб, қичқириди.* А. Қаҳҳор, Анор; 2) қанотларини силкитиб учмоқ, қанотларини силкиган ҳолда парвоз қилмоқ. *Шийлоннинг атрофидаги гулзорда ранг-баранг капалаклар, иғначилар қанот қоқар, асаларилар фўнгиллар, алла-қаерда фуррек фурреклар эди.* А. Қаҳҳор, Картина. *Ундан нарироқда қора калхат ўз санъатини намойиш қилаётгандай, қанот силкимай, бир текис сузиб юрибди.* Н. Фозилов, Дийдор.

2 қўчма Шахс ёки нарсанинг «учиш»и, «парвоз»ига хизмат қилувчи аъзосининг рамзи маъносини билдиради. *От — ўигитнинг қаноти.* — Янгиликнинг қаноти бор. Оғиздан оғизга ўтиб, тез тарқалади. Газетадан. Ҳамза бўлса, хаёл қанотида ўтмишини бирма-бир кезиб чиқди. К. Яшин, Ҳамза. *Шундоқ деб Илҳомнинг нозик ва майин Қанотларин Ҳасад юлиб ташлади.* А. Орипов, Йиллар армони. Умумхалқ жон-куярлиги ўқитувчиларга қанот баҳши этяпти. Газетадан.

Қанот бағишиламоқ «Учиш», «парвоз»га имкон яратмоқ, шундай имкон билан таъминламоқ; мадад бермоқ. *Юрагининг алла-қаерида учқунданаётган умид унга қанот бағишилар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қанот ёзмоқ** 1) қанот пайдо қилмоқ, қанот чиқармоқ, юзага келмоқ. *...қалбимда янги бир орзу — Шерободга отланиш орзуси қанот ёзди.* Газетадан; 2) тарқалмоқ, ёйилмоқ. *Илғор тажриба, ибратли ташаббус ҳамиша қўллаб-қувватланади, кенг қанот ёзади.* Газетадан. **Қанот ёймоқ** айн. қанот ёзмоқ 2. Чўлда янги ҳаёт қанот ёймоқда. *«Ўзбекистон қўриқлари».* Қанот қоқмоқ 1) шайланган, интилган ҳолатда бўлмоқ. *Сиздан билимдан топилиб қоларди юборишга.* Ўзингиз элбурутдан қанот қоқиб қолдингиз. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда; 2) учмоқ. *У дунёга дессангиз ҳам, қанот қоқиб борардим.* С. Кароматов, Олтин кум. **Қанотини қаъирмоқ** (ёки синдиримоқ) Иш-ҳаракат, фоа-

лият воситаси (имконияти)дан маҳрум қилмоқ, мажруҳ ҳолга келтиримоқ. [Жамила:] *Куш эдим – қанотимни қайирдилар. Гул эдим – булбулимдан айирдилар. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Қанотимни қайириб, Түкқан элдан айириб, Ташиладилар зинданга, Бошиладилар ҳижронга. Ё. Мирзо.*

3 Самолётнинг ердан кўтарилиб, ҳавода муаллақ тuriши учун хизмат қиладиган қанотсимон ёйик қисми.

4 Автомобиль, велосипед каби машиналар ғиддираги устига лойдан ҳимоя қилиш учун ўрнатилган мослама. [Йигит] *Олдинги қаноти синиб қолган «Зиф» велосипедини секингина ҳайдаб келяпти. Ш. Отамуродов, Кўнгил. Автомобил қаноти.. ало-минийдан ишланади. «Фан ва турмуш».*

5 Эшик, дераза ва ш.к. нинг табақаси. Юнусов деразанинг қанотларини очиб, кесакисига қулочини ёзганча турриб қолди. Н. Мақсудий, Мажлисдан сўнг. Узоқдан Ботирнинг устма-уст берган сизнали эшилтгандан кейин катта дарвозанинг қатнолари кенг очиди. И. Раҳим, Ихлоҳ.

6 Ёйик, чўзиқ нарсаларнинг бирор томони, ёни, чеккаси. Бинонинг сўл қаноти – эшик олди баланд айвон. А. Қаҳҳор, Янги ер. Кўчалар қанотидаги ариқларда зилол сувлар шарқираб оқиб турниди. Л. Эргашев, Гулбулоқ.

7 Зина, кўприк ва ш.к. нинг ёнига ўрнатилган тўсиқ; панжара. Маҳкам зинапояга қараб чонди ва унинг силлиқ ёғоч қанотидан ушлаб, учинчи қаватга югуриб чиқди. П. Қодиров, Уч илдиз. Тоҳир кўприкнинг қанотидан пастга эглиб қараб, шу тиргаклардан бирини мўлжалга олди-ю, тўхтади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

8 ҳарб. Ёйик жойлашган кўшинларнинг, фронтнинг ўнг ёки сўл томони, шу томон қисми. Мирзо Ёдгорнинг ўнг ва сўл қанотлари қаттиқ шикаст еб, бутунлай бебошибетартиб қочишига юз тутган эди. Ойбек, Навоий. Бобур қўшини ёв билан юзма-юз тўқнашиши учун ўнг қанотини олдинроқ чиқариб, дарёга орқа ўғирди-ю, жанубга томон бурила бошилади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

9 кўчма Суянчик, кўмакчи. Ёрим бўлса, қанотим, дейман. Сайёр. У [Низомжон] Икромжонга ўғил бўлди. Унинг қўш қаноти бўлди. С. Аҳмад, Уфқ.

10 кўчма Диққат-эътиборда бўлиш ҳолати; ҳимоя, ҳомийлик, паноҳ. Устозлар қанотида, уларнинг кўмаги ва йўл-йўриклиари асосида илгорлар тажрибасини ўргандим. Газетадан. Унинг қанотида кўндан-кўп ёш талантлар таржимонлик, таҳрирчилик сингари мураккаб ишнинг сир-асориши билб олдилар. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

Қанот ости (ёки таги) айн. қанот 10. Қаноти остида сақламоқ. — Бу ҳатарли аснода мен сени қанотим остидан чиқармагайман. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. ..мана энди у сизнинг қанотингиз тагида жон сақлаб юрган экан.. С. Маҳкамов, Шогирд. Сидикжон.. Собиржон қорига қарол бўлиб юрган вақтларида Ҳадича хола уни ўз қаноти остида ҳисоблар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Қаноти остига (ёки тагига) олмоқ** 1 ўз паноҳига, ҳимоясига ёки қарамоғига олмоқ. Етимларни қаноти остига олибди; 2) салб. ёнига, атрофига тўпламоқ. Қодиров оғзи катта эркакларни қаноти остига олиш ўйли билан ўз мавқеини кучайтиришга интилганини сезиб турарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Қаноти остида бўлмоқ** Кимсанинг паноҳида, ҳимоясида ёки қарамоғида бўлмоқ. [Майсара:] Энди, тақсирим, давлатни ҳам кўрганман, ишқилиб, сизнинг қанотингиз остида бўлсак бўлади-да. Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚАНОТЛАНМОҚ 1 Қанот пайдо қилмоқ, қанот чиқармоқ. Ҳавасларим қанотланниб, кўкка учади. Ф. Гулом.

2 кўчма Кучли иштиёқ билан шайланмоқ; интилмоқ. Қишлоққа учишига қанотланниб ўтирганимда, дадам билан маҳалла эллиқбошиси оғатдай, бирдан босиб келишиди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Кучаймоқ. Тошибулоқ яқинида тиканак ва арча чўкиртакларидан гулхан ёқилгач, болаларнинг қувончи яна қанотланди. Ҳ. Назир, Сўнмас чироқлар. Командирнинг шахсий жасорати ва ўрнаги бир онда юзларча одамларни қанотлантирадиган қандайдир сеҳрли кучга эга эканига асло шубҳа қилмайди.. Ойбек, Қуёш қораймас. Йигит ҳозир ўз елкасида Акбар ака қўлининг ҳароратини сезар, унинг бегараз, самимий сўзлари келажакка бўлган ишончини қанотлантираси эди. Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ҚАНОТЛИИ Қаноти бор, қанотга эга бўлған (қ. қанот 1-5). Узун қанотли қуш. Тўрт қанотли капалак. Ақлли иш – қанотли қуш. Мақол. ■ Билғани шўхлик унинг, Гул қанотли капалак. Файратий.

ҚАНОТ-ҚҮЙРУҚ 1 Қанот ва қуйрук. Қанот-қўйруғи юлинган товук.

2 кўчма Суянчиқ, кўмакчи; ҳимоячи. Биронта тузук таниши-билиш, қариндош-уруг борми? ..Кенг қурдаги яккаоёқ йўлдек ёлгизман. Одамларга ўшиаб қанот-қўйруғим ўйқ. С. Абдуқаҳдор, Гап норда эмас. Ҳали унга қанот-қўйруқ бўлиб юрганлар кўп. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАНТАР: қантар оғди Қишининг ярми ўтди, иккинчи ярми бошланди. Булуңгур туманидаги.. Ҳ. Муҳаммадқуловнинг айтишича, одатда, далвинг 2-3-куни қантар оғади, яъни ер тагига иссиқ киради. Газетадан. Қантарга олмоқ шв. Қантарилиб, қиши уйкусига кетмоқ (қишида ухлаб, караҳт бўлиб ётадиган ҳайвонлар ҳақида).

ҚАНТАРИК Қантариди қўйиши, қантариглиқ ҳолатда тутиш ва шундай ҳолатнинг ўзи. Ориқ ҳўқиз қантариқдан кўтмармас бел. F. Гулом.

ҚАНТАРИГЛИҚ 1 Қантарилган, қантариди қўйилган. Жонизоқ қантариглиқ турган отини қозиқдан ечиб минди-ю, Нигоранинг орқасидан от қўйди. С. Анирбоев, Оқсой.

2 кўчма Фойдаланилмай, ишисиз, бекор турган. Қантариглиқ терим машиналари.

ҚАНТАРЛАМОҚ шв. Қантармоқ.

ҚАНТАРМОҚ 1 Овқатга, ем-ҳашакка ета олмайдиган қилиб, арқонни калта қилиб боғламоқ (асосан от ҳақида). Отряд.. отдан тушди, ҳар ким ўз отини у ердаги дарахтлар шохига қантариди боғлади. С. Айний, Қуллар. [Қудалар] Келиб тушди дегунича, бўғизлатиш учун деб бир гўнон қўйни оғилнинг устунига қантариди қўйган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Озиқ-овқат, сув бермай сириб қўймоқ, овқатдан, сувдан қисмоқ, оч қолдирмоқ. -Бизни ишга юбормай, очликда қантарадилар, – деди Турсун. А. Раҳмат, Брест қаҳрамони.

3 кўчма с. т. Ишлатмай бекор, бўш қолдирмоқ; фойдаланмай дам бериб қўймоқ. -Нега универсални қантариди қўйдинг, Содик? – деди Комилжон шотут тагида ўтирган универсалчига қараб. И. Раҳим,

Ихлос. Қантариди қўйилган машиналар ишга тушди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ҚАНЧА 1 сўр. олм. Миқдор, кўлам, ўлчам кабилар ҳақида сўроқни билдиради; қай миқдорда? Тўйга қанча одам келди? Буғун қанча пахта терилди? Ошга қанча гуруч солдингиз? Намакоб тайёрлаш учун бир лимт сувга қанча туз солинади? Кечгача қанча ўйл юрдик? Қанчадан бери учрашимадинглар?

2 Риторик сўроқ гапларда миқдор, ўлчам ва ш.к. нинг ортиқ даражасини, кўплигини қайд этади. Ўйлаб қара, эртадан кечгача қанча одам билан муомала қиласди! Ойбек, Танланган асарлар. Мирзажон ака.. қишилек қурилишида лойиҳачилар, архитекторлар, қурувчилар билан қанча курашмади! «Ўзбекистон қўриқлари». Бошидан қанча ҳўрликлар ўтказди, лекин ўғлига бир оғиз ёмон гапирмади. К. Яшин, Ҳамза.

3 Сўроқ гапдан трансформацияланган гапларда сўроқ англатмай, фақат нисбий белги билдиради. Қанча ётдим – билмайман, секин кўзимни очсан, ўша торгина хонада ётибман. Э. Раимов, Ажаб қишилек. Бу жанг қанча вақт давом этганлиги Аҳмаджоннинг эсида ўйқ.. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Бир кунда қанча сабзи-ниёз сотади – буни њеч кимга, уй ичидагиларга ҳам айтмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 рвш. Ҳар қанча, нечоғли, нақадар. Бир хизматкорнинг қизига ўйланиши, қиз қанча чироили бўлмасин, ўз обрўси учун катта нуқсон деб билган эди. Ойбек, Танланган асарлар. У қанча ўйласа ҳам, Асқар ака ҳақида ёмон фикрга ботинолмас эди. Н. Фозилов, Дийдор.

5 Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида кўлланади. Ўзбек ойим набира масаласида қанча хурсанд бўлса, Отабек шунчалик ҳафа эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Товук билан одам орасида қанча фарқ бўлса, бу икки жониворнинг муҳаббати орасида ҳам шунча фарқ бор. А. Қаҳҳор, Асарлар.

ҚАНЧАДАН-ҚАНЧА Номаълум (мавхум) миқдордаги кўпликни билдиради; бир талай, аллақанча. Унинг [Асрорнинг] юрагига қанчадан-қанча орзулари бор. У шу орзуларга албатта етади. С. Аҳмад, Уфқ. Ўзи билан бирга етмиш мингга яқин одам, қанчадан-қанча от-улов, озиқ-овқат, асбоб-

ускуналар келтирибди. Ойдин, Ширинга мактуб.

ҚАНЧАЛИК Қай даражада, нақадар. Раҳим Саидовга бу қанчалик оғир ботмасин, у Мунисхоннинг шу ерда тун бўйи ёлғиз қолишини истамас эди.. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Эртага унинг устига ёғиладиган тошларнинг оғриги қанчалик даҳшатли бўларкин? П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАНШАР 1 Буруннинг икки қош ўртасидаги юқори қисми. Қаншари паст. — Қаншаридан кўзойнак ҳам пайдо бўлиб қолибди. С. Анорбоев, Гулдаста. Ойна опа ички бир титроқ товуш билан ингранди. Қаншаридан икки қат ажин бўртди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Бутоқларга қаншарини урсинми, пешонасиними? И. Раҳим, Чинмуҳаббат.

2 кўчма кам қўлл. Нарсаларнинг «пешонаси», олдинга туртиб чиққан жоий. Юзаки қараганда, бу қашфиёт дизель тракторининг қаншарига улаб қўйилган қандайдир ортиқча даҳмазадан ҳеч фарқи йўқ. Ж. Абдуллахонов, Йўл. Кўзга ташланадиган бир тепаликнинг қаншарини тушириб юборди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚАНҚАЙМОҚ с.т. Қаққаймоқ, серраймоқ. «..очгин дарвозангни», деб узангига оёгини тираб, қанқайиб турибди. «Тоҳир ва Зуҳра».

ҚАНҚИМОҚ шв. Дайдимоқ, санқимоқ. Үнда-мунда душмандан қочиб, ўрмонларда қанқиб юрган хонавайрон одамлар.. вазиятни тушунтирадилар. Ойбек, Күёш қораймас. Сизнинг тор кўчаларингизда шайтон қанқийди.. кўп таранг қўлмай, нархини гапиришаверинг. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚАПИШМОҚ 1 Зич тегмоқ, ёпишмоқ. Йигитнинг қўллари қизнинг бељларига чирмашди, кўкраклари бир-бираға қапишиди. Ойбек, Танланган асарлар. Гоҳ деворларга қапишиб, бир кўчадан иккинчисига чопиб ўтишарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Ичига ботмоқ, пучаймоқ. Ориқлаб, қорни қапишиб кетибди. Қорни қапишиган от.

— Шербек бир қарашда уларнинг биқини қапишиб ётганини пайқади. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАППАЙМОҚ Шишиб, тўлиб, тўлишиб кўтарилимоқ, олдинга туртиб, дўппайиб чиқмоқ; дўппаймоқ. Қорни қаппайган одам. — У [Хайри] қаппайган эски портфелини ҳовуз

бўйидаги супага қўйди-да, уйга кириб, Пўлатнинг пиджагини олиб чиқди ва елкасига машлаб қўйди. Ш. Рашидов, Кудратли тўлкин.

Чўнтаги (ёки ҳамёни) қаппаймоқ Пули кўпаймоқ, бойимоқ. Мўмай фойдадан тегиз чўнтақ анча қаппайиб қолди. «Муштум». Айрим одамларнинг ҳамёни қаппайса, босартусарини билмай қолади. «Муштум».

ҚАПЧИМОҚ шв. 1 Зарб билан урилиб, бирор томонга отилмоқ, учмоқ. Ботир отган ўқ қалқонга тегиб, қапчиб кетди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Азим Тошевич ҳам ўзини эшикка урди. Бироқ коптоқдек қапчиб кетди. «Муштум».

2 Иргимоқ, сакрамоқ, сапчимоқ (ўтирган еридан). Сидиқжон унинг чап ёнига ўтириди-да, орқасидан қўлни узатиб, елкасини ушлади. Жувон қапчиб, ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАРАБ 1 Қарамоқ фл. рвдш. Ўзбек ойим эрига анқайганча қараб турар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўм. взф. (ж.к. билан) Нисбат, қиёс, шунингдек, макон, йўналиш каби муносабатларни билдиради. Шароитга қараб иш тутмоқ. Даромад — қилинган меҳнатга қараб тақсимланади. Жанубга қараб йўл олмоқ. — Кутидор билан Офтоб ойимнинг бу жавоблари ўзларича эмас, балки Кумушнинг кўнглига қараб берилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бўта ўрнидан туриб, чигит экилган ерга қараб кетди. С. Аҳмад, Ҳукм. Ўйдан бўғалар олиб чиқади ва Холисага қараб улоқтиради. А. Қаҳҳор, Янги ер.

ҚАРАГАНДА кўм. (ж. к. билан) Нисбатлаш, қиёс, шунингдек, сабаб, асос муносабатларини билдиради. Сизга қараганда ўёш кўринади. Кумушга қараганда олтин оғир. Бу ўйл пахта ўтган ўйлигига қараганда анча кўп бўлди. Одамларнинг айтишига қараганда. Гапига қараганда, хурсандга ўхшайди. — Бу икки ўрим соч қирқ кокилга қараганда жуда ҳам ўзига келишиб, унга яна бир қайта улуғворлик ва олийжаноблик багишилади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу ҳужжатларга қараганда, қизингиз эрдан чиқаётгани йўқ. Б. Раҳмонов, Юррак сирлари. Космосга юборган элчиларимизнинг маълумотларига қараганда, Ер атрофини ўраб олган бундай заррачаларнинг сони беҳад кўпдир. «Фан ва турмуш».

ҚАРАИМ қ. қаранимлар. Қараим тили. Қараим халқы. Қараим ийгит.

ҚАРАИМЛАР Украина, Литва, Россия ва б. худудларда яшовчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ (лаҳжалари уларнинг яшаш жойларига қараб бир-биридан анчагина фарқ қиласди), қараим халқи.

ҚАРАЛМИШ тли. Қаратқич келишигидаги сўзга боғланиб келадиган тобе сўз (мас., укамнинг китоби, бизнинг бурчимиз бирикмаларидағи китоби, бурчимиз сўзлари).

ҚАРАМ 1 Ихтиёри, эрки-хукуқи ўзида бўлмаган, бошқага тобе мавқели. Қарам мамлакат. ■ Фабрика-заводлар, корхоналар, ер-сувлар яна ўша хўжайинлар қўлида. Ишчилар, чоракор, қароллар яна уларга қарам. П. Турсун, Ўқитувчи. Сиз, яхшиларим, бу қисқа ўйлашингиз билан ўз оёғингизга ўзингиз болта уриб, яна қипчоқларга қарам бўласи! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Юқори ташкилот томонидан бошқариладиган, унга итоат қиладиган; қарашибли. Шаҳар ва район ҳокимликларига тушган анчагина шикоят, аризалар текшириш учун қарам ташкилотларга юборилган. Газетадан.

3 Кимсанинг таъминотида, қарамоғида бўлган. Касал ўғил, хотин, боз худо берган набира. Ҳаммаси шу чолга қарам. Ойбек, Танланган асарлар. Пошишоннинг эри энди ишга яроқсиз, хотинига қарам.. Д. Нурий, Осмон устуни.

ҚАРАМАЙ 1 Қарамоқ фл. бўлишсиз рвдш. Эсини ўйқотиб қўйган қайин отасига қарамай: -Сизми, Кумуш? — деб сўради [Отабек]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўм. (ж.к. билан) Тўсиқсизлик, зидлик муносабатини билдиради; =са-да. Декабрь бўлишига қарамай, кун иссиқ. ■ Ахвол мураккаблашганига қарамай, илгор бўлмилар ҳужумни давом эттиришиди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Гавҳарнинг қаршилигига қарамай, икки марта суратга олди-ю, раҳмат айтниб, бурилиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

ҚАРАМАСДАН айн. қарамай. Бундан унинг хабари бормиди, ўйқми, лекин у бу томонга қарамасдан, отини эгарлаш билан машғул эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Йўталининг азоб беришига қарамасдан, Тургунойнинг чехраси очиқ, иштаҳа билан нон ер эди. А. Қаҳҳор, Мастон.

ҚАРАМА-ҚАРШИ 1 Бир-бирига тўғри келмайдиган, хилоф, бири иккинчисини инкор этадиган, бир-бирига зид, хилоф. Қарама-қарши фикрлар. Қарама-қарши талаблар. ■ Гуломжон шу хил қарама-қарши ўйлар билан этини еб, узоқ ўтириди. Кетай деса, илинж қўймайди, кетмай деса — ўқинч. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аммо ҳар гал экспедициялар бир-бирига қарама-қарши, чалкаш ахборотлар қолдиришган. С. Кароматов, Олтин қум.

2 Мақсад, мавқе ва ш.к. жиҳатдан ўзаро тескари, қарши ҳолатда бўлган; мухолиф. Қарама-қарши кучлар.

3 Бири иккинчисининг рўпарасида бўлган, бир-бирига қараб турган, рўбарў. Қарама-қарши бинолар. Қарама-қарши жойлаштиримоқ.

4 Бири иккинчисига қарши йўналган, қарши йўналишдаги. Қарама-қарши шамол.

■ Одамлар ҳамон кети узилмаू, бир қисми хиёбон томон, бошқа қисми қарама-қарши томонга ошиқарди. С. Кароматов, Олтин қум. Йўлнинг четидан кашта сой оқиб ётарди. У ўйлга қарама-қарши оқарди. К. Яшин, Ҳамза.

ҚАРАМА-ҚАРШИЛИК Қарама-қарши ҳолат; зиддият. Ички қарама-қаршиликлар.

■ У буоқ шоирнинг қарама-қаршиликларга тўла қалбини англай ва ёрқин ифодалай олган. Газетадан.

ҚАРАМЛИК Қарам ҳолат; тобелик; эркисзлик. Тунис халқи эндиликда.. иқтисодий қарамликтан қутулишни истайди. Газетадан.

ҚАРАМОҚ 1 Кўриш учун кўзни бирор томонга, нарса ёки кимсага йўналтиримоқ, кўз ташламоқ, назар солмоқ; боқмоқ. Атрофга қарамоқ. Соатга қарамоқ. Булутларга қарамоқ. Тикилиб қарамоқ. Кулиб қарамоқ. Ҳўмрайиб қарамоқ. ■ Ҳакимбойвачча ялат этиб укасига қаради. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳамдам дадасига қараганича, узоқ туриб қолди. А. Қаҳҳор, Айб кимда? -Менга қара, хотин! — деди ҳожи жиёдий тусда. Ўзбек ойим қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Фикран назар ташламоқ, кўз тикмоқ, боқмоқ, кўз олдига келтиримоқ. Ўтмишга бир қаранг. Келажакка ишонч билан қарамоқ.

3 Кўздан кечирмоқ, назар солмоқ, текширмоқ. Ҳатни қараб чиқдим, айтилган

гапларда жон бор. «Шарқ юлдузи». [Хомид:] Эшикнинг занжирига бир қараб келингиз-чи, имон топкур Жаннат опа. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Улар бир неча кўчани қунт билан қараб чиқиб, чойхона тополмадилар. Ойбек, Қуёш қораймас. Қизинг қани, дедим. «Уйда эди, қаёққа борарди», деди. Уёқни қарадик, бу ёқни қарадик, ўйқ. Шу қоронгида қаёққа боради? Ойбек, Танланган асарлар.

4 Юзланмоқ, юзини (бетини) бир томонга қаратмоқ. Уялиб, ерга қаради. — Дадам индамай, тескари қараб олдилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Нури деразага қараб, ҳовлида Ёрматнинг қораси ўчар-ўчмас, Гулнорга деди.. Ойбек, Танланган асарлар. Йигит кўкка қараб, тинч ухлар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Эътиборда, муносабатда бўлмоқ, ёндашмоқ. Аммо энг катта нуқсони шунда эдик.. ўқиганларига танқидий ёндашиб, ўз нуқтаи назаридан қарамасди. С. Кароматов, Олтин қум. Сиз бу эҳтимолга қандай қарайсизлар? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Нима учун бола тарбиясига совуққонлик билан қараган ўқитувчига қонун ўйқ, чақир бу ёққа Ҳамдамни! А. Қаҳҳор, Асарлар.

6 Иш-машгулот, кимса ёки нарсанинг тарбияси ва ш.к. билан машгул бўлмоқ; шуғулланмоқ; кўз-қулоқ бўлмоқ; даволамоқ, парвариш қилмоқ. Отга қарамоқ. Экинга қарамоқ. Болага қараб турмоқ. — Мана, сиз, битта ўзингиз ўттиз иккита машинага қарап экансиз. А. Қаҳҳор, Йиллар. Энди ишингга қара, болам.. С. Сиёев, Ёруғлиқ. Саидмурод ака уч кун ҳам хотинининг тенасидан жилмади, ҳўл-қуруғига ўзи қаради. Н. Қобил, Беморлар. — Энди менинг ҳолим ўйқ сенларга қарайдиган, — деб бувим ийғлаб юбордишар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ҳамма қўли бўшаганда ийғлайди, сен ийғидан бўшамайсан. На ўзингга қарайсан, на ўйга. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

7 Эътибор бермоқ, назарда тутмоқ, ҳисобга олмоқ. Бироннинг раъиига қарамоқ. Қош-қовоғига қарамоқ. — Уй қиладиган бўлсангиз, менинг ҳам ихтиёримга қаранг-да. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ўзинг нега онамизнинг розиликларига қарамаган эдине? А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Эри унга [Зайнабга] ойлаб, ўшилаб қарамай қўйганида ҳам,

у «их» деб товуши чиқармади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 с. т. Еб-ичмоқ, олмоқ. Мехмонлар, овқатга қараб ўтиринглар. — Қани, нон ол, узумга қара. Ойбек, Танланган асарлар.

9 Боелик бўлмоқ, аҳамияти бўлмоқ. Ақл ёшга қарамайди. — -Ҳа, уч ярим меҳнат ишлайдиган одамга ўҳшамайдими? — Жуссага қарамас экан-да. — Нега, жуссага ҳам қарайди. Жуссаси ёмонми? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Яхши эр-хотин бўлиши қўлнинг қаттиқ-юмшоқлигига ҳам қарамас экан-ку! А. Қаҳҳор, Мастон.

10 Кимсага эргашмоқ, тақлид қилмоқ, унга боқиб, унинг белги-хусусиятлари бўйича иш тутмоқ. Сизга қараб ўзини сипоҳ тутяпти. Одамнинг ҳуснига қарама, ақлига қара. — Бошқаларга қарашиб керакмас, бошқалар бизга қарасин, кўрсинг, ўйласин. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

11 Юзи, беткай томони билан бирор нарсага ёки томонга рўбарў турмоқ. Деразалари жсанубга қараган уй. Тоққа қараган шийон.

12 Ихтиёрида бўлмоқ (тасарруфи, боқими ва ш.к. жиҳатдан). Бу боғлар қўшини туманга қарайди. — Бедапоянинг нарёғи учинчи бригадага қарайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Етти болам бор. Онам бор, хотиним — ҳаммаси бўлиб ўн киши менга қарайди. Ж. Шарипов, Хоразм.

13 Муҳокамасини ташкил этмоқ, муҳокамасини ўтказмоқ; кўрмоқ. Суд сизнинг ишингизни эртага қарайди.

14 Кутмоқ, пойламоқ, кўз тутмоқ. Биз сизга икки соатча қарадик. — Сенинг чиқаршишингга қараб, қўши маҳалини ўтказиб юборайми? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

15 (деб сўзи билан қўлланади) ..деб тушунмоқ, билмоқ, ҳисобламоқ, ўйламоқ. Ҳаммани ўзига дўст деб қарамоқ. — Қози ҳам, Асад қори ҳам жадид мактабларига қарши эди, улар бу хил мактабларга диний мактабларнинг гўркови деб қарап эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бу хотинлардан ҳеч бири қилаётган ишига, касб-корига сабаби тирикчилик деб қарамайди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

16 (2-и. бўйр. м. шаклида — қаранг, қара) Ажабланиш, ўйламаганлик, кутмаганлик маъносини (эътироҳ, норозилик ёки мам-

нунлик маъноси билан) билдиради. Аксига бугун ёмғир ёққанини қаранг. ■ Хоинлик қилиб қўйиб, яна мунофиқлик қилганини қаранг-а! Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Хаёлни қаранг, аҳир сизга парафин олиб келган эдим-ку!* С. Кароматов, Олтин кум. *Барака топкурни қаранг, тақсир.* А. Қодирий, Мехробдан чайён. *Найрангбозликни қара, эви билан бўлади-да!* Ойбек, Танланган асарлар.

17 (1-ва 3-ш. шарт майли шаклида – қарасам, қараса) «Эътибор берсам», «дик-қат қилсан» маъносини билдиради. Бир маҳал қарасам, темир ўйлда кетаяпман. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Шунақа қилиб, қарасак, элликбоши қўймайдиган.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Жонғифон унинг ўқишига «нотавон кўнгил.. орзуга айб ўйқ» деган назар билан қараб юрар экан, бир вақт қарасаки, Малоҳат курсни битириб, грузовой [юк машинаси] миниб юрибди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

18 кўм. фл. взф. Етакчи феълдаги ҳаракатнинг синааб кўриш, билиш, тажриба, синовдан ўтказиш ҳаракати эканини билдиради. *Табиб.. товоқдаги қусуқни ҳидлаб қаради..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўрмонжон бу йилларни суриншириб қараса, тошиқин тахминан ҳар ўн-ўн икки йилда бир марта бўлар экан.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Хушёр пайтларида у ўзининг ахволини ўйлаб қарар, назариди, даҳшатли туш кўраётганга ўхшаб кетар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбиннга қулоқ сол.

Ер остидан (ёки тагидан) қарамоқ Юзи-ни ерга қаратган ҳолда қарамоқ. Унинг олдидаги ҳаммол, ёмон назар билан ер остидан қараб, юзини тескари бурди. Ойбек, Танланган асарлар. *Ерга қарамоқ* Ноқулай, хижолатли ҳолга тушмоқ..*Битта яримта эшитгудек бўлса, биз ерга қаарарлик бўлмайлик, ўлтиришининг катта илтимоси сиздан – шу!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кўзингта қара қ. кўз 3. Ола қарамоқ қ. ола. Оғзига қарамоқ қ. оғиз. Тик қарамоқ* Тап тортмай, дадил юзланмоқ, қарамоқ. *Дил-фуза салом ҳам бermай, унинг кўзига тик қаради.* Ў. Ҳошимов, Қалбиннга қулоқ сол. ..умрида биринчи марта эрига тик қараб: *-Ким сизни тушунган одам дейди!* – деди. Мирмуҳсин, Топилган хусн. *Қараб тур* Дўқ-пўписа, жазолаш ҳақидаги таъкидни бил-

диради. *Қараб тур, даданг келсин!* Шундай танобингни торттирайки.. Н. Сафаров, Оловли излар. *Маҳалладагилардан бирига: -Ҳали қараб турсин!* – деди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. *Қараб турмок* 1) кўз-кулоқ бўлиб, назорат қилиб турмоқ. Мен бозорга бориб келгунча, болаларимга қараб туринг, қўшини; 2) кутмоқ, кутиб турмоқ. *Пулингиз ўйқ бўлса, нега неварангизни пул топгунча кўммай, қараб турмадингиз.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси; 3) фаолиятсиз, ҳеч қандай муносабатсиз ҳолда бўлмоқ. *-Она шўрлик боласи учун ўзини ўтга ташлайди.* Мен ҳам қараб турмайман, – деди Гуломжон. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Олимжон ака, сиз чора кўраверинг, қараб турманг. Ойбек, Танланган асарлар. *Подшоҳ бизнинг дўстларимизни ўқса тутса ҳам, қараб тура берамизми?* «Ёшлик».

ҚАРАМОФ Тарбия, боқиши, тасарруф ва ш.к. жиҳатдан мансублик, ихтиёрида бўлиш, қарамлик. Ўн ёшимгача онамнинг қарамогида тарбияландим. ■ Азизбек Туркистон хонлигининг энг золим.. бекларидан ва унинг ўз қарамогида бўлган Тошкент ахолисига қилган зулмлари Фарғонага достон. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эшмат ака.. қарамогидаги болалари тўғрисида справка келса, уйга қайтаришлари лозимигини ёзарди.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.

ҚАРАНМОҚ 1 Қарамоқ 1 фл. ўзл. н.

2 Қарамоқ, боқмоқ; синчиллаб қараб чиқмоқ. [Отабек] *Жавоб ўрнига ҳовли томонга қаранди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. Гулчехра худди уйқудан бош кўттарган киши каби атрофга қаранди-да.. ташқарига отилди. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшифи.

ҚАРАТА кўм. (ж. к. билан) 1 Қаратиб, тўғрилаб, ўйналтириб. Канални бўйлаб ўтган кўчанинг кун юриш томонига паркка қаратма солинган.. клуб одамга лиқ тўлди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. ..mino-мётчиларимиз ҳам душман марралари ва ўт очиш нуқталарига қаратма ўт очди. Т. Русстамов, Мангу жасорат.

2 Кимсани кўзда тутиб ёки унга атаб, мурожаат қилиб. Сизга қаратма айтилган гап.

■ Полковник.. ҳаммага қаратма нутқ сўзлади. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАРАТИЛМОҚ Қаратмоқ фл. мажҳ. н. Ҳамманинг дикъати бир масалага қаратилган. ■ У [Мирзакаримбой] боғнинг таш-

қарига қаратилган эшигига кирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРАТМОҚ 1 Қарамоқ фл. орт. н. Уҳаммани ўзи томонга қаратди. Бемор вақтида докторга қаратмади. Шимолга қаратиб солинган айвон.

2 Жалб этмоқ, тортмоқ. Маърузачи ҳамманинг диққатини бир масалага қаратди.

■ У бирор билан шахмат ўйнар ва айни вақтда йигирмага яқин одамни оғзига қаратиб, кулдириб ўтиради. А. Қаҳҳор, Куюшқон.

Ўзига қаратмоқ 1) кимсани ўзига қарашга мажбур қилмоқ, эътиборни тортмоқ. Бу чечак қирлари ўз бағрида борган бизнинг Отабекни ҳам ўзига қаратмай қўймайдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) ўзига оғдиримоқ, ўзига мойил, тарафдор қилиб олмоқ ёки бўйсундирмоқ. Уҳаммани ўзига қаратиб олди; 3) ўзиники қилиб эгаллаб олмоқ, ўзлаштиримоқ. Соддадил одамларнинг ҳовли-жойларини ўзига қаратиш сингари ҳаром ишларнинг пирни эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРАТҚИ шв. Қўриқчи (экинларга зарар етказувчи жониворларни қўрқитиш, ҳайдаш учун, баъзан кишиларни чалғитиш, алдаш мақсадида қўлланади). Назархожи қаратқи миндирилган отларни баланд теналикда қолдириб, ўзи жанг майдонига келди. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ҚАРАТҚИЧ тлш. Қаратиш йўли билан аниқлаб келиб, киши ёки нарсаларнинг кимга ёки нимага қарашли эканлигини кўрсатувчи сўз шакли, сўз бирикмасининг шундай қисми. Mac., Менинг китобим бирикмасидаги менинг сўзи.

Қаратқич келишиги Қаралмишдан англашилган нарсанинг шу келишикдаги сўз англатган предметга қарашли эканини, хослигини ифодаловчи келишик. Бу келишик -нинг қўшимчаси билан шаклланади. Шу куннинг вазифалари. Олимларнинг изланишлари.

ҚАРАШ 1 Қарамоқ фл. ҳар. н. Тикилиб қараш. Ҳўмрайиб қараш. Қулиб қараш. ■ Қиладиган ишм - отларга қараш, кечқурнлари ҳалиги икки қизни отлиқ саёҳат қилдириши. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Қўз ташлаш, боқиш йўсими; назар, нигоҳ. Аёлнинг шу биргина қараши Низо-

миддиновнинг ҳаётини таҳтикага солиб қўйди. С. Аҳмад, Ҳукм.

3 Бирор тарздаги, бирор маъноли нигоҳ, боқиш. Ёв қараш. Ит қараш. ■ Назаров, эшиздингизми, дегандай қараш қилди. Назаровнинг шу боқиши Шербекка оғир ботди. С. Анирбоев, Оқсој. Латифий Элмуродга ит қараш қилгани ҳолда, унинг олдидан узоқлашиди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қосим отанинг диққати ошиб, ўигитга настдан қуш қараш қилди. «Муштум».

4 Факт ва ҳодисаларни тушуниш системаси; нуқтаи назар. Турли сиёсий қарашлар. Тил ва тафаккур муаммоларига оид қарашлар. ■ ..инсон улғайиб боргани сари унинг ҳаёт, дунё ҳақидаги қарашлари ҳам.. ўзгариб бораверади. Газетадан.

ҚАРАШЛИ 1 Бошқарувида, тасарруфидаги бўлган; бўйсундиган. Маданият вазирлигига қарашли муассасалар. Олий таълим вазирлигига қарашли ўқув юртлари. ■ Набиев марказ ўйлланмаси билан бизнинг бошқармага қарашли.. янги очилган шахтага ўтган экан. Файратий, Узоқдаги ёр.

2 Бирор ҳудудий бутунлик таркибиага киравчи, унинг таркибидаги. Қўшни вилоятга қарашли ерлар. ■ Кансанчилар қишлоғига қарашли Қўғазор маҳаласида турувчи Муҳиддин Муҳаммадсолиҳ ўғли.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Бирор гуруҳ, оила ва ш.к. таркибидаги, унга оид. Ўзимизга қарашли ўигитлар, бирор тасига айтамиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Унга қарашли икки муттаҳам ўигит кечак кеч Салимнинг кўмаги билан қизни.. қулайгина ўғирлаб чиқди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Муайян кимсаники бўлган, унга тегишли. ..бу ийл баҳорда устига янги шийтон қилинган эскигина бир ўй Мирзакаримбойга қарашли бўлиб.. Ойбек, Танланган асарлар. Чорвоқ даласи қадимда Мадамин билан Олаҳўжабойга қарашли эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

5 кам қўлл. Тааллуқли, оид. Мамажон ялқовнинг кундалик дафтарида турли ўзилларга қарашли бир неча саҳифаларни ялқовнинг ўз дастхати, ўз оғзи билан айтмоқчи бўламан. Ф. Гулом, Тирилган мурда.

ҚАРАШМОҚ 1 Қарамоқ фл. бирг. н. Болалар ялт этиб Гуломжонга қарашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қизлар бир-бира-

га қарашиб олдилар. Ойдин, Юрагида ўти бор.

2 Ёрдам бермоқ, күмаклашмоқ, ёрдамлашмоқ. Қизча онасининг ишларига қараша бошлади. — Оқжарда олимларга қарашиб юрганини била түриб, унинг күзини шамгатат қилиб, қизга ишқибозлик қилишади-я, тавба. М. Мансуров, Ёмби. Бой ота, менга ҳам бир пуд уруглидан қарашиб турсангиз, савоб бўларди. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚАРАҒАЙ, қора қарагай Игнабаргли, майда тўнғиз ёнғоги бўладиган, тик, доимо яшил дараҳт. Қарагай ёғоч. Қарагай таҳта. — ..қончигининг оғзини очиб, хатларни қарагай тагига ағдарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Аканг қарагай с.т. Ўз ёки ўзга шахсини бўрттириб кўрсатиш, юқорилаш учун ишлатиладиган ибора. Аканг қарагай ошни қиёнуб юбораман. Ў. Ҳошимов, Қалбинггъ қулоқ сол. «Аканг қарагай Гулмат» (А. Обиджон асари).

ҚАРАҒАЙЗОР Қарагайлар билан банд бўлган жой, ер. Аэродром шу ердан уч юз қадамча нарида, қарагайзор ўртасидаги саҳонликда. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ҚАРДОШ 1 Дўстлик, биродарлик алоқалари билан боғланган, бир-бирига жуда яқин; дўст, биродар. Қардош ҳалқлар. — Келар дўстлар, қардошлар Марказий Фарғонага. А. Пўлат. Усмон Серивелли шеърларидаги дўстимиз, қардошимиз озарбайжон ҳалқининг баҳтиёр қалби жаранглар эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Қариндош, қариндош-уруғ. Акам сутэмар бола вақтда онам касал бўлгани учун, Эргашнинг онаси акамни эмизган, у бизга сут қардош эди. С. Айний, Эсадаликлар. *Оғанини, қардошимдан* — Барчасидан жудо бўлдим. «Равшан».

3 Ўзига тенг кишига мурожаат шакли; ошна, оғайни, биродар, ўртоқ. Юрагингда нима дард бор, қардош? А. Муҳтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАРДОШЛАРЧА рвш. Дўстона, биродарларча. Қардошларча салом. Қардошларча ҳамкорлик. — [Аҳмадқул] Оддий деҳқонлар билан қардошларча сұхбатдош бўлади. С. Айний, Эсадаликлар.

ҚАРДОШЛИК Қардошларга хос ҳолат, муносабат. Дўстлик, қардошлиқ, биродарлик биз етиб келган порлоқ манзиларнинг, юк-

сак довонларнинг тамал тоши бўлиб қолди. Ҳ. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Дўстлик, қардошлиқ, ҳамкорлик алоқаларини мустаҳкамлашда адабиёт — китоб айниқса муҳим роль ўйнайди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАРЗ [а. فرض — қарз; насиya] 1 Маълум муддат ўтгандан кейин қайтариш шарти билан берилган ёки олинган нарса (пул, буюм, галла ва ш. к.). Қарз(га) олмоқ. Қарз кўттармоқ. Қарз(га) бермоқ. Қарзни тўла-моқ. Қарздан қутулмоқ. Мен сиздан юз сўм қарзман. — Афандининг бир бақолдан эллик уч танга қарзи бор эди. «Латифалар».

2 Ишлатганлик, фойдаланганлик учун тўланадиган нарса (асосан пул). Тўлов қарзлари. Солиқ қарзлари.

3 кўчма Кимсанинг зиммасидаги вазифа, мажбурият, бурч. Ёшининг ҳурмати — қарз, Қарининг ҳурмати — фарз. Мақол. — Ўғил онасидан қарзин узгандай, Тоғ ҳам оқлаётир она сутини. «Гулдаста». Адабиёт ва санъат арбобларининг талабчан китобхонлар ва томошабинлар олдида ҳали қарзи кўп. Газетадан.

Қарзга ботмоқ Зиммасидаги қарзи жуда ҳам кўпаймоқ, кўп бўлмоқ. Кечагина кимсан — Шомурод бойвачанинг ўслиман, деб керилиб юрган Нормурод қулогигача қарзга ботиб, кафангагдо бир ўнгитга айланди-қолди. О. Ёқубов, Диёнат. Қарзи қиёмат, қиёмат қарзи ёки қиёмати қарз Тириклида тўла-ниши ёки адо этилиши шарт бўлган қарз. Қарзи ҳасана қ. ҳасана. Ҳам фарз, ҳам қарз Албатта қилиниши, бажарилиши шарт, деган маънодаги ибора. Ҳазили ўйқ. Уйланиш сизга ҳам фарз, ҳам қарз. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

4 кўчма Адо этилиши, бажарилиши шарт бўлган иш, вазифа. ..ректорат ҳам унинг иккита имтиҳондан қарзи борлигини ҳисобга олиб, бу қарорни тасдиқлаганди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Сен ҳумтарни қанча сўксам, яна бўйнимда қарз қолади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАРЗДОР [а. + ф. فرضدار — қарзи бор, қарзли] 1 Зиммасида қарзи бор (шахс). Афанди бир судхўрдан қарздор эди. «Латифалар». Ҳўп, бу нарсаларни олсак, сиздан неча пул қарздор бўламиш? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Маҳалла одамларидан бир камбағал биздан қарздор эди, уч юз сўмга яқин.. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Бироннинг яхшилиги, хизмати ёки, умуман, ким (лар)дир олдида бурчли; бурчли бўлган шахс. *Пўлатжон акамлар..* бизни мактабда ўқитганлар. У кишидан умр бўйи қарздормиз. Мирмуҳсин, Умид. *Ижодий ходимлар ўқитувчилар олдида қарздордир.* Газетадан.

ҚАРЗ-ҚАВОЛА [қарз + *a.* – кафолат, жавобгарлик; шартнома] Ёрдам тарикасида олинган қарз, қарз-курз. *Боёқиши Дўсанов қарз-қавола қилиб, инспекторга минг сўм тўғрилаб берди.* «Муштум».

ҚАРЗ-ҚУРЗ [қарз + *a.* – «қарз» с. нинг кўпл.] Ундан-бундан олинган қарз; ҳар хил майда-чуйда қарзлар. *Қарз-қурз билан амал-тақал қилиб, чит, тик, тринка олади.* Ойбек, Болалик.

ҚАРИ I 1 Анча ёшга борган, қартайган; кекса. *Қари киши. Қари от. Қари тол.* Ёшу қари(лар). *Қари билганини пари билмас.* Мақол. ■ *Қари ҳам, ёш ҳам унинг олдида одоб сақлаётгандек, асқияга ортиқ оғиз очмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Кекса қари Катта одамлардек фикр юритувчи бола, маҳмадона. *Қари қиз* Эрга чиқмасдан ёши улғайиб, ўтириб қолган қиз. *Сидиқжонга жувоннинг бу гаплари, катта ишонч ва зўр мамнуният билан гапириши унча ботмади, шунинг учун эрдан қолган қари қиз бўлса керак, деган хаёлга борди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 кўчма Узок ўтмишга эга. *Етиб келар муздай шабада.. Қари тогнинг хўрсаниклари.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *Ёзди қари тарих саҳифасига Тарихни титратган бир сўз – ларзакор.* Миртемир.

ҚАРИ II тар. Ўрта Осиёнинг турли ҳудудларида турлича миқдорни ифодалаган, ип, ипакдан тайёрланган газламаларни, баъзан масофани ўлчаш учун кўлланган узунлик ўлчови бирлиги: Хоразмда 149 см га, Тошкентда 189 см га, Фарғонада 164 см га, Бухорода 320 см га тенг бўлган. *Иштонисизнинг тушига икки қари бўз кирибди.* Матал. ■ *Тўқсон қари бўздан бўлган киссаси, Шундоқ қалмоқ айланади майдонда.* «Ал-помиши».

ҚАРИЙБ [*a. قریب* – яқин, яқиндаги; қариндош] рвш. Тахминан, деярли, яқин. *Қарийб бир километрча масофа.* ■ *Танк қирқ-эллик метр яқин келганда, Аҳмаджон ўша чакалакзордан чиққан қарийб бир рота не-*

мис пиёда аскарини кўриб қолди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. У қарийб доимо ҳушсиз ётар, ҳеч бир нарса емас; фақат гоҳ-гоҳ сув сўраб ичарди. С. Айний, Эсдаликлар. *Троллейбус қарийб бўш бўлгани учун, Аъзамжонни бемалол саволга тутди.* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.

ҚАРИЛИК Қари эканлик. Унинг қариллиги билинмайди. ■ *Жоним бобо, қарилинг ҳурмати, Кўя бергун энди отнинг жиловин.* «Рустамхон».

2 Организм ҳаётининг ёшга боғлиқ мурайян бир даври; умрнинг сўнгги, ёши қайтган ҳолати, даври; кексалик. *Қарилкни донолик безайди.* ■ *«Тиқ» этса, бирор хушхабар кутиши, ҳамсұхбат ёки соғинган кишиси кириб келармикан, дея кўз тикишдек қарилкка хос одат отада ҳам мұжассам эди.* «Муштум».

ҚАРИЛЛАМОҚ «Қарр» этган товуш чиқармоқ, «қарр-қарр» сайрамоқ. *Қаердадир қизилишитон қарилади, попишак «пу-пу-пупниши» деб қўйди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАРИМОҚ 1 Ёши улғайиб, қарилек даврига ўтмоқ; кексаймоқ, қартаймоқ. *Қариган хотин. Қариган дарахт. Аҳмоқ ҳориганини билмас, кўса – қариганини.* Мақол. ■ *- Сиз нечага кирдингиз? - Мени сўраманг, мен энди қариб қолдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қариб қолишган, оғир мусибатни кўтариша олмайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

• 2 Жисмонан қарилек даврига хос ҳолатга тушмоқ. *Ҳадича хола умрини хорлик-зорлик торттиб ўтказган ҳамма кишилардай тез қариган..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Қалб қўрини эл хизматига бахшида қўлгган, юртини яшнатиб-яшартирган киши қаримайди.* Газетадан.

3 кўчма Эскириб, ўз умрини тугатмоқ, тутатиш босқичига ўтмоқ. *Асрлардан асрларга улашган Асл санъат қаримайди.* К. Мұхаммадий.

4 кўчма Ҳазон бўлмоқ, сўлмоқ. *Богимизга зоғу ҳазон доримасин, Гул ила гулзоримиз қаримасин.* Уйғун.

5 кўчма Ўз муддатининг тугаш палласига ўтмоқ, тугаш жараёнида бўлмоқ. *- Бадхорнинг дараги бу, - деди Унсин майин оҳангда осмонга қараб, - қиши қариб қолди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Ҳувуллаган сариқ водий-*

да Қариган куз ётади беҳол. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

Сафар қариди 1) маълум жойда ёки сафарда бўлиш муддати тугади, қайтиш вақти келди. **Сафар қариди.** *Ғуломжон ака юртини шунчалик соғинган эдики, ҳар эслаганда, юрак-багри эзилиб кетарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон; 2) умри оз қолди, ўлимига яқин қолди. *Маъмурга синглим, менга олам уйидан жой қолмади, сафарим қариди, муддатим битди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚАРИМСИҚ Қарига ўхшаб кўрина-диган, қарилик белгилари акс этган (асосан юз ҳақида). Унинг қаримсиқ ва сўниқ.. тиришиб кетган юзида ачинши ифодаси зоҳир бўлди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Шунинг учун башарасини ҳалитдан ажин босиб, қаримсиқ бўлиб кетган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҚАРИМТА 1 Бирор нарса ўрнига, бадалига бўладиган (қайтадиган) нарса; қайтим, эваз. *Қиши шароитида йирик бетон ишлари икки ойга тўхтатилади. Аммо март ойининг ўзидаёт қаримтаси қайтади.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 Қасос, интиқом, ўч.

Қаримтаси қайтди 1) яхшилик қайтди; 2) қилмишига яраша жазосини тортди, қасос қайтди.

ҚАРИМТАЛИ: қаримтали дунё айн. қасосли (ёки қайтар) дунё қ. қасосли. Қаримтали дунё. Қариганимизда, Асқаржон ҳам бизларни яккалашиб қўйса, нима қиламиш. А. Исомиддинов, Гулдаста. Қаримтали дунёни қаранг, қулганим ҳам ўйқ эди-ю, қирқ кун тугул, қирқ соат ҳам ўтмай, ўзимнинг бошимга тушиб турса-я. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҚАРИНДОШ 1 Бир авлод-ажоддога мансуб бўлган кишилар, ота ва она томонидан бўлган шахслар (бири бошқасига нисбатан). *Ота томондан қариндош. Она томондан қариндош.* Узоқ қариндош. Яқин қариндош. Чатишган қариндош. Қадр билмас қариндошдан қадр билган ёт яхши. Мақол. ■ *Тўй, маърака – барисига аралашаман. Мехмонларини ҳам, қариндошларини ҳам танийман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аввал кўни-кўшнилар, кейин узоқ-яқин қариндошлар етиб келишиди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Келиб чиқиш манбаи бир бўлган, бирбираига яқин. *Турк ва мўгул тиллари қариндош тиллар эканлигини баъзи мутахассислар.. исботламоқчи бўладилар.* Газетадан.

ҚАРИНДОШЛИК 1 Қариндош эканлик. *Она томондан қариндошлик.* Қўшинимизга қариндошлигини биламан.

2 Қариндошларга хос боғланиш, муносабат; инсонлар ўртасида қон жиҳатдан боғланиш. *Тожибой ғўлдираб, жавоб берди: - Олаҳўжа маҳсум менинг тоғам бўлади. Илгари қариндошлик ўйли билан унча-мунча борди-келдим бор эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 айн. **қариндошлилик** 1. Эрингга айтиб қўй: қариндошлилик қилмаганимда, ҳаммаларинг ёттардиларинг.. ётадиган жойларингда. Т. Малик, Ажаб дунё.

ҚАРИНДОШ-УРУФ Узоқ-яқин қариндошлар, хеш-ақраболар, уруглар. Қариндош-уруги кўп одам. ■ *Эралининг ҳам қариндош-уруглари ташвишда эдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАРИНДОШЧИЛИК 1 Қариндошлик муносабатлари; қариндошларнинг бирбираига оқибати. *Шу кўрдан нима қариндошлилик чиқар эди.* «Гўрўғли». Қани энди шунақа қариндошлилик кўпроқ бўлса. «Муштум».

2 айн. **қариндошлик** 1. Унинг гапи гирт ёлғон.. менинг унга ҳеч қандай қариндошлилигим йўқ. «Муштум».

ҚАРИЧ Ёзилган панжанинг бош бармоғи учидан жимжилоқнинг учигача бўлган масофа; шу масофага тенг эски узунлик ўлчови. *Киприк улай қаричдай..* Э. Охунова. Тогдан эсган шабада ердан бир ярим қарич кўтарилган гўзаларнинг баргларини шивирлатди. П. Турсун, Ўқитувчи. Саидий.. Салимхоннинг ўзидан бир қарич нарига жилишини хоҳламайди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Бир қарич Баъзи сўзлар билан қўлланиб, белги, ҳолатни кучайтиради. *Шу қизни бир қаричлигидан тарбиялаб, едириб, кийдириб, мана вояга етказдим.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Хўжайиннинг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўттарганига ҳайронман.* Ойбек, Танланган асарлар. *[Кумуш] Зайнабнинг бир қарич осилиб кетган қовоқ-дудогига истеҳзоланиб, томоша қилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Тили бир қарич** Тили узун, оғзи ботир, гап билан мақтанаидиган. Ҳой, ўғлим! Қилғиликни қилиб қўйиб, тагин нега ти-

лингни бир қарич қиласан? Ҳ. Назир, Бир туп тұза. Тили бир қарич бұлыб, «ундоқ қилдим, мундоқ қилдим», деге күкрагига уради. Ш. Рашидов, Бүрөндан кучли.

ҚАРИЧЛАМОҚ Қарич билан ўлчамоқ.. у тұсынларни бирма-бир қаричлаб ўлчаб чиқди. Т. Алимов, Жоним ҳиқилдоғимга келди.

ҚАРИШ Ёш улғая бориши билан ор-ганизмнинг айзо ва системаларида пайдо бүлладиган салбий ұзғарышлар. Улар орга-низмнинг ҳаётға мослашыу имкониятларининг сүсайшига, қарышға олиб келади. Газетадан.

ҚАРИШҚҰЛ с. т. Бўри, қашқир.

ҚАРИЯ Қари(ган) киши; кекса, мўйса-фид, чол. Нуроний қариялар. Қариялар чой-хонаси. — Қариялар дастурхонга фотиҳа ўқишигач, ҳамма ұрнидан турди. С. Аҳмад, Уфқ. - Тагин нима бўлди, қария? - ҳар нарса-ни лўнда қилиб гапиришни севган Қоратой чидамсизлик билан сўради. Ойбек, Танлан-ган асарлар.

ҚАРИ-ҚАРТАНГ Турли ёшдаги қа-риялар, чоллар, кекса одамлар. Катта сув бўйига қурилган чойхонадаги қари-қартанг ҳам.. ашула тингламоқда. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ҚАРИҚИЗ I бот. Мураккабгулдошлар оиласига мансуб, зах ва соя ерларда, йўл ёқаларида ўсадиган икки йиллик бегона ўт (халқ табобатида ва чорвачиликда ишлатилади).

ҚАРИҚИЗ II бот. Қора тусли, бўртма йўллари бор, чўзинчоқроқ, кам этли кузги қовун. Қовун-тарвуз расстасидаги бир со-тувчи.. ҳаридорга қариқизни мақтар эди.

Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ҚАРЛУҚЛАР Ўзбек халқи таркибига кирган, тарихан уч қабиладан ташкил топ-ган этник ўюшма.

ҚАРМАМОҚ шв. Қамрамоқ, ўраб олмоқ. Мард Ҳасаннинг гирдини Қармаб олаёттириди. «Равшан».

ҚАРМОҚ 1 Балиқ овлаш учун ипга боғлаб, сувга ташланадиган ўтқир учли мах-сус илгак; учига шундай илгакли ип боғ-ланган узун таёқ шаклидаги балиқ овлаш асбоби. Ерни қазимасанг, олтин чиқмас, Қармоқ солмасанг, балиқ чиқмас. Мақол. — Қодир балиқни қармоқдан чиқарыб, майса устига ташлади. Э. Усмонов, Ёлқин.

2 кўчма Бирор киши ёки нарсани кўлга олиш, илинтириш учун ишлатиладиган

восита, тадбир, макр ва ш.к.; тузоқ, дом. Бироннинг қармогига ишнмоқ (түшмоқ). — **Пайғамов Нұсратбекнинг** боши айланыб, тили қаловланаётганини сезди, қармоқ ташлаб кўрди. С. Нуров, Нарвон. Тұсатдан оиласда совуқлик пайдо бўлиб қолди. Бунда ё хотинга бирор бошқа эркак қармоқ кўйди, ё эрга бошқа хотин қўл узатди. Газетадан.

ҚАРО эск. кт. Қора. [Мансур:] Пирим, афв айланғиз баҳти қарони, ўарибу ҳастадил мотамсарони. Ўйгун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ҚАРОБАТ [а. قرابات — яқинлик, қарин-дошлиқ; тахминийлик] эск. кт. Яқинлик, қариндошлиқ. Вазир аззам ҳазратларига қаробатим бор. Ойбек, Навоий. Аммо у, хонга қаробат ҳосил қилиш учун азтаҳидил [ас-тойдил] Анварнинг қасдига тушганки, бунда шубҳа йўқ. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАРОВ кам қўлл. 1 Қарамоқ фл. ҳар. н.

2 Назорат, текширув. У ҳозир ҳам врач-нинг қаровида. — [Тракторларни] Ремонти-дан чиқарыб, техник қаровдан ўтказиб, тай-ёрғарлик чизигига қўйғанмиз. Газетадан. Тиб-бий қаров ўтказилганда, уларнинг 63 нафари-да таносил касаллуклари борлиги аниқланди. Газетадан.

ҚАРОВСИЗ Қарамай, парвариш қил-май, ўз ҳолига ташлаб қўйилган; боқимсиз, ташландик. Қаровсиз экин. Қаровсиз ер. — У [Эргаш] ҳовли-жойнинг бу хилда қаров-сиз ётишига бир кун ҳам чидаёлмас эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Қаровсиз узум-дарга ёппасига кул тушган эди. А. Мухтор, Чинор.

ҚАРОВСИЗЛИК Қаровсиз ҳолат, қа-рамай ташлаб қўйилганлик. Маккажұхо-римиз қаровсизликдан ёзниң жазирама ис-сигида қовжирағ кетибди. «Муштум». Қаровсизликдан зане боссан, сұлоги ўйнаб ёт-ган машиналар.. «Муштум».

ҚАРОЛ тар. 1 айн. кул 1.

2 Хизматкор; батрак. Ерлари бойга ўтиб кетган камбағал дәхқонларнинг кўпчилиги шу бойнинг эшигига қарол бўлиб қолаверар эканлар. Ф. Гулом, Тирилган мурда. Қандай қилиб Олахўжабой билан унинг жабр-зулми-ни кўрган собиқ қарол Абдурасулнинг дили бир бўлсин? П. Турсун, Ўқитувчи. Қарол, ке-лишиувга биноан, хўжаликда молларга қараш, юқ ташиши, далаға ўғит чиқарши, сув кел-тириши, ўтин тайёрлаши, қор кураш каби бир

қатор юмушларни бажарган. «Фан ва турмуш».

ҚАРОЛЛИК Қарол хизмати, вазифаси, иши. Қароллик унинг жонига теккан эди. — Рӯзиматтинг отаси.. Сўфичопон деган чононфурушга қароллик ҳам қиласарди. Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

ҚАРОР [а. قرار — тўхтам, ҳукм, ҳулоса; туб, асос; тинчлик, ором; манзилгоҳ, тураржой] 1 Бирор иш, масала ва ш. к. юзасидан қабул қилинган ҳулоса; амалга ошириш лозим топилган қатъий фикр; аҳд, тўхтам. Аёлнинг истаги зўр, қарори қатъий эди. М. Ҳайруллаев, Тилла маржон. [Ҳасанали:] Мен сизни қутидорнинг қизига уйлантиришга қарор қилиб, қароримни буқун кечаси Зиё шоҳиши билан амалга оширедим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қарор бермоқ кам қўлл. айн. қарор қилмоқ. Кўн ўйлаш натижасида.. Пошиша ҳам ўз қарорини бериб, дарҳол ишга киришган эди. Ҷўлпон, Кечава кундуз. Мен ўз жоним учун сенинг ҳаётингни қурбон қилмасликка қарор бердим. К. Яшин, Ҳамза. Қарор қилмоқ Маълум (ёки қатъий) фикрга (тўхтамга) келмоқ. Нури фурсатни қочирмаслик учун ҳийланни ишлатишга қарор қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Шароф Рашидов Мирзачўлда бўлганида, қашқадарёлик чўлқуварларни зиёрат қилиб ўтишга қарор қилди. Газетадан. Қарорга келмоқ Бирор фикр, тўхтамга келмоқ, қарор қилмоқ. У Аваздан ҳар не кутган, аммо бунчалик қарорга келар, деб ўйламаган эди. С. Сиёев, Ёргулик.

2 Расмий орган, ташкилот, мажлис, мансабдор шахс ва ш.к. нинг бирор иш, масала юзасидан бамаслаҳат қабул қилинган тўхтами, ҳукми. Транспорт бўйича қабул қилинган барча қарорлар ҳаракатдаги составлардан тўла ва яхши фойдаланишига қаратилган. Газетадан. ..нахтага бормаган бир болани.. институтдан ҳайдашга қарор чиқаришган.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Бу ҳақда гап-сўз бўлиши мумкин эмас. Қарорнинг лойиҳаси ҳам бор. Ж. Шарипов, Ҳоразм.

3 Осоишта, безовта бўлмаган ҳол, осоишталиқ; ором. Ёши курак аста-секин қарорини ўйқота борди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳар дам куярман, ёдимга тушсанг, Бир кўрмагунча ўйқотир қарорим. Муқимий.

Қарор топмоқ 1) тинчимоқ, ором топмоқ. Сиз каби нодир шахси амирлик рутбаси олийси билан сарафroz қилмагунча, кўнглимиз қарор топмас. Ойбек, Навоий; 2) ўрнашмоқ, ўрин олмоқ. Турмушлари яхши бўлган жойларда эса қарор топиб қолаверганлар. Ё. Ҳаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. Ҳар ким ўз даражасига кўра ҳар вақт ўтирадиган ўрнида қарор топди. Ойбек, Навоий; 3) юзага чиқмоқ (келмоқ), амалга ошмоқ. Санъатда миллий шакл тарихан қарор топди.. Газетадан. Кўн ўтмай даштда ҳам янгида тартиблар қарор топа бошлади. Газетадан. Қарори йўқ 1) тинчи-ҳаловати йўқ. Қарорим йўқ борай десам..; 2) сабр-тоқати йўқ; беқарор; 3) бир иш ёки жойда қўним билмайдиган; беқарор; 4) гап-ваъдасида тайинсиз; субутсиз, тутуриғи йўқ.

4 кт. Тураржой, тўхтайдиган жой. Ҳали мунда не манзилда қароринг? Мусоғир меҳмоним, қайдан бўласан? «Равшан».

ҚАРОРБОЗЛИК Бўлар-бўлмас қарорлар чиқариш, қабул қилиш ишларига зўр бериш. Мажлисбозлик, қарорбозлик ҳам барҳам топди. «Муштум».

ҚАРОРГОҲ [а. + ф. قرارگاه — манзилгоҳ, ўрнашган жой, макон] 1 Вақтинча истиқомат қилиш ёки қўниш жойи. Чўпонлар қароргоҳи. — Шаҳрисабз узоқ ўтмишида савдо карвонларининг севимли қароргоҳи бўлганлиги тарихдан маълум. Газетадан.

2 Умуман, яшаш жойи; маскан. Шанба кунларининг бирида эшон қароргоҳи одатдагидек гавжум бўлди. Ё. Шукуров, Қасос. Зумрад ўзи ўғсан масканни билан видолашаётган кимсадек, ҳароб қароргоҳ олдида бир нафас бош эгиг турди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

3 Давлат бошлиғи, ҳукумат ёки бирор давлат арбобининг доимий ёки вақтинча турасиган жойи, саройи. Жунаидхондан чопар келиши амримаҳол, унинг ҳам тайин қароргоҳи йўқ. Ж. Шарипов, Ҳоразм. Ҳон урушни тезроқ бошлишининг чорасини излаб, Бобур қароргоҳида мунахжимлик қилиб юрган яширин кишисига хабар юборди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАРОРСИЗ айн. беқарор. Қарорсиз одам. — Йўл жимжит, фақат тўполончи шамол чангни тўзитиб, қарорсиз елади. Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ҚАРОРСИЗЛАНМОҚ Қарорини, оромини йўқотмоқ, беқарор, бетоқат бўлмоқ.

[Нури] Юрагига тиркаган кечинмалари, сирли умидлари билан қарорсизланган, маст бўлган каби, ҳовлида кезди, ошхонага кирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРОҚЧИ эск. Йўлтўсар, босқинчи (одатда тўда, гуруҳ бўлиб юрадиган босқинчи, ўғрилар ҳақида). Ривоятларга кўра, қароқчилар тўдаси шу атрофга ўрнашиб олиб, карвонларга ҳужум қиларкан. Газетадан. -Дод! Войдод! Қароқчилар босди!! – дөвон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди. М. Исмоилий, Фарфона т. о.

Етти қароқчи айн. Етти оғайни қ. етти. Кичик етти қароқчи айн. Кичик етти оғайни қ. етти.

ҚАРОҚЧИЛИК 1 Қароқчи иши; босқинчиллик. Тирикчиликнинг осон йўли қароқчилик деб билган Дурди.. дехқончилигини ийғиштириб қўйди. Ж. Шарипов, Хоразм. -Бу ўғриликкина эмас, қароқчилик, кундузлай халқнинг кўзи олдида ўйлабосарлик, – деди Ҳайдар. С. Айний, Куллар.

2 ҳуқ. Очиқ денгизда савдо ёки фуқаро кемаларини ҳусусий ёки давлат кемалари томонидан тайриқонуний равишида эгаллаш, талон-торож қилиш ёки чўқтириш.

ҚАРОФ 1 эск. Кўз қорачиги: кўз. Ёки асли инжу бўлиб кўзинг ўйнатолсан, Қаратолсан қора чўғдай қарогинг. Миртемир. Тўйиб боққил бу юрт ҳуснигаким Кўнглингни чоғ этгин, Ватан ҳар зарра тупроғин Кўзингга сен қароф этгин. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Ўғли вужудида жамланган завқ-шавқ, қароғларидан ёғилаётган нозиккина туйғунлик.. бор эди. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

2 (1-ш. эгалик шаклида – қарогим) Ўзидан ёш шахсга мурожаатда яқин муносабатни билдириш учун кўлланади; нури дийдам, чирофим. Сенга қийин.. Аммо бошқаларга ҳам осон эмас, қарогим. О. Ёкубов, Ларза. Тила тилагингни, қарогим, деди, Камоли эҳтиром билан Орзу. Т. Тўла.

ҚАРР тақл. с. Қарға ва баъзи бошқа қушларнинг товушини билдиради. Зерикдими, нега «қарр, қарр» Демайди қарға, қаранг. F. Фулом.

ҚАРС 1 тақл. с. Нарсаларнинг бирбирига қағтиқ урилишидан, синишидан ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. Утишида қарс этиб ёнғоқ чакди. Шиша қарс этиб ёрилиб кетди. Қарс этган милтиқ овози эшишидан. Мадаминхўжа дастурхон

солди, нон ушатди, кейин каттакон бир гурскетдини келтириб, пичоқ тортган эди, қовун қарс этиб ёрилди. М. Исмоилий, Фарфона т. о. От олдинга интилди, тиришатириша аравани кўпrikка олиб чиқди. Лекин шу онда нимадир «қарс» этди. Ойбек, Танланган асарлар. Раис ўрнидан турраб, шоғёрни чакирди, кўк «Волга»га ўтириб.. эшигини қарс бекитди-да, «кетдик», деди шоғёрга. Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.

2 Қарсак, чапак. Қарс урмоқ. ■ Полвоннинг ратидадек кенг кафтларидан чиқкан қарс – чапак кўп кишиларнинг дикқатини жалб этди. Ойбек, Қуёш қораймас. Кишилар қарс уриб турадилар ва мени масхаралагандек қийқириб, оғиз-бурунларини қийшайтирадилар, лекин мен уларга парво қилмай, ўйинни давом эттираман. А. Қодирий, Жинлар базми.

Қарс икки қўлдан чиқади айн. қарсак икки қўлдан чиқади қ. қарсак. Баробар учинг, фақат баробар учсангизгина, муҳаббат сизга қанот. Қанот жуфт бўлади, қарс икки қўлдан чиқади. А. Муҳтор, Қарс икки қўлдан чиқади.

ҚАРСАК айн. чапак. Қарсак чалмоқ. Қарсак урмоқ. Давомли гулдурос қарсаклар. ■ Оломоннинг қарсаги остида Нарзи тога дастурхон кўтариб, вагонга чиқиб борди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Зални гурр қарсак босди, ҳамма ўрнидан турди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

Қарсак икки қўлдан чиқади Икки томонга дахлдор иш иккала томоннинг ҳаракати билан бўлади. Халқ қараб турмаса, мен ҳам қараб турмайман. Қарсак, албатта, икки қўлдан чиқади. М. Исмоилий, Фарфона т.о. Қарсак чалмоқ (ёки урмоқ) Олқишиламоқ, табрикламоқ; маъқуллаш, қойил қолиш, тан беришни чапак билан изҳор қилмоқ. Ҳамон Ота писмиқ қўшиқ айтиб ўйнар, болалар қарсак чалиб кулишарди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Йиғилганлар бир неча дақиқа, саҳнадаги нарсаларга маҳлиё бўлиб қолгандаи, жимгина ўтиридилар, ногаҳон қарсак уриб юбордилар. Ж. Абдуллахонов, Ҳонадон. Бу қарорни маъқуллаб мажлис, Тикка турраб қарсак чалади. Э. Раҳим.

ҚАРСАКБОЗЛИК Ҳадеб, берилиб, давомли, тақрор-такрор қарсак чалиш; чапакбозлик. Ашула тугар-тугамас, қарсакбозлик бошланиб кетди. ■ Зойиржон чап

құлни орқа белидан ўтқазғанча, ўнг құлы билан қошини чимчилаб, «Андижон полкасы» га шундай муқом қилиб ўйнадыки, қарсакбозлик бўлиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

ҚАРСАКЧИ Қарсак чалувчи одам. Қарсакчи қизлар қарсак уриб.. неча ўйинчи барнолар құл қоқиб, ўртага тушиб ўйнаб турибди. «Равшан». — Жим туринг, құшни, — деди ҳалиги қарсакчининг ёнида ўтирган киши, — қафтиңизнинг қаварғани қолиб, чапагиниз ҳайф кетади. «Муштум».

ҚАРСИЛЛАМОҚ 『Қарс』 этган овоз чиқармоқ, «қарс» этмоқ. Эшик қарсиллаб ётилди. Дараҳтнинг шохи қарсиллаб синиб тушиди. Милтиқ қарсиллаб отилди. — Йирик томчилар билан том ва бўғотларни қамчилиб, ёмғир ногора чала бошлади, яна қарсиллаб, гулдураб чақмоқ чақди. «Ёшлик». Узоқ ёқда музлар қарсиллар.. А. Орипов, Йиллар армони.

ҚАРСИЛЛАТМОҚ 1 Қарсилламоқ фл. орт. н. Эшикни қарсиллатиб ёди.

2 (асосан, -иб құшымчали ревш. шаклида — қарсиллатиб) күчма с.т. Ҳаракатнинг белгисини кучайтиради. Саидмуродов «давр келгандан, суреб қол», деб бу материаллардан олганини олиб, қолганини қарсиллатиб ηулайверди. «Муштум».

ҚАРСОҚ Тулкига ўхшаш, лекин ундан кичикроқ йиртқич ҳайвон. Тулки, қарсоқ ини бир, Fap, ўғрининг тили бир. Мақол. — «Борса-келмас» оролида йиртқичлардан тулки, қарсоқ, соловсин бор. «Фан ва турмуш».

ҚАРТ иш. Қари, кекса. Шу пайт олисдан ўйтал эшишилди, бир-бир босиб келәтгандыкки қарт киши күринди. С. Сиёев, Ёруглик.

ҚАРТА I Отнинг ёли йүғон ичаги ва ундан махсус тайёрланган, күпинча яхна қилиб ейиладиган таом. Шойи кийдим, кимхоб кийдим, устимда йўқ, Қази билан қарта едим, қорнимда йўқ. Мақол. — Қази, қарта, сиркаланган ва тузланган сабзавотлар эса киши ойларида тановул қилинади. К. Махмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ҚАРТА II [р. карта < лот. charta < юн. kartis — папирус барғи, қоғоз] 1 Сурати ёки холлари билан бир-биридан фарқ қиласидиган бир тўп махсус ўйин варақчалари ва унинг ҳар бир варақчаси. 36 варақли қарта. Қарта ўйини. Қартани бўлмоқ. — Қарта чиълаб ўтирган одамни кўрсатиб: -Машхур

Йўлдош қарвон шу одам бўлладилар, — деди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Экскаваторчилар.. стол атрофини ўраб, папирос тутуни ичида қарта ўйнашаётган экан. А. Мухтор, Туғилиш.

2 с.т. қ.х. Яхлит бир бўлак ер ёки экин майдони. Мажлиснинг охирини шу хилдаги гўзалар кўпроқ бўлган Қамбараги ака бригадасининг учинчи қартасига кўчирилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ҳали сиз кузни гапирасиз, ҳозиргисини айтинг, уватини ўт босмаган қартамиз жуда оз. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ҚАРТАБОЗ [қарта + ф. ڙٻ - ўйновчи] Қарта ўйинига ишқибоз одам. Даданг ўтакетган.. қартабоз бир киши эди. Ё. Ҳаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАРТАБОЗЛИК Берилиб қарта ўйнаш, қарта ўйини. Қартабозлик узоққа чўзилмади. «Шарқ юлдузи».

ҚАРТАЙМОҚ 1. Қартаийиб қолган одам. — Қартайсангиз ҳам қуялмайсиз. Ҳ. Назир, Яхши исм. Қартаиганда ҳўр бўп қолган ўзимди(r), Сен англагин гулдай сўлган тарзимди. «Алпомиш». ..мен ҳам биологик жон сифатида улгаяман, қартаиман ва, охир-оқибат, бир кун вафот этаман. О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ҚАРТАНГ кам қўлл. Қартаиган одам, қари киши. Асом чол деган бир қартаңг хотин-қизларга қарши ташвиқот юргизиб, бир қават терисини ташлабди. «Муштум».

ҚАРТ-ҚУРТ тақл. с. Молларнинг ҳашак чайнашидан чиқадиган товушни билдиради. Бу тинчликни сарой отхонасидаги отларнинг қарт-қурт ҳашак чайнашлари.. бузар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАРЧИҒАЙ Калта қайрилма тумшуқли, тирноқлари узун ва ўтқир, овга солинадиган йиртқич қуш. [Поччам] Ёнига тозисини ҳам қарчиғайини олиб, матрап кўтариб, уч-тўрт кун далага чиқиб кетди. F. Ғулом, Шум бола.

ҚАРШИ 1 Тарафдор бўлмаган, тарафдор эмас, маъқул деб билмайдиган, зид фикрдаги. Иккинчи ўйланишга Отабек бутунлай қарши бўлиб, фақат бу қудаларнинг гина ишларидир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шандаликка кўп одам келишига қаршисан.. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. ..мен ҳам Кумушни Тошкент юбормоққа қаршиман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 **Хилоф**, зиддига иш тутувчи; мухолиф ёки душман. **Қарши томонлар**. Қарши кучлар. — **Устоз Қавом..** шундай мұйытабар зотнинг фарзанди салтанатга қарши бұлғани, нобакор чиққаныга ағсусланади. Мирмухсин, Меймөр.

3 **Бошқасини инкор** этадиган, унинг зидди бўлган. **Бир-бираига қарши фикрлар**. **Қонунга қарши хатти-ҳаракатлар**. — **Бўтабой акамга қарши гапирсам ҳам майлигами?** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 **Рўбарў жойлашган ёки йўналган**; қарана-қарши, рўбарў. **Қарши оқим**. Қарши шамол. **Қўчанинг қарши томони**. Қаршида турган одам. Қаршидаги боғ. — **Ойқиз қарши томондан келган шамол-тўполонни ёриб, ҳамон олдинга интиларди**. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Ётоқхона олдига келганимизда..** бир бола қаршимиздан чиқиб қолди. Ў. Умарбеков, Шонли авлод. **Отабек** учун энг нозик саналган бу масала қаршидаги жавоб кутуб ўтиргувчиларни ніҳоят зериктирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 (ж.к. билан — ..-га қарши) кўм. взф. 1) зидлик (зидлаш) муносабатини билдиради; зид (хилоф) ҳолда. **Унинг овози истагига қарши баланд жарангламади**. Ойбек, Танланган асарлар. **Кутидор, одатига қарши**, бозордан кундуз соат учларда қайтиб келди-да, **Отабекни сўради**. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Энди адолатга қарши хиёнат қилиш ярамайди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) ўзи бирикиб келган сўз англатган нарсани даф этиш, йўқ қилиш, олдини олиш ва ш.к. га қаратилганлик маъносини билдиради. **Ичкиликбозлик** қарши кураш. **Ҳашаротларга қарши дори сепмоқ**. — **Касалнинг олдини олиш чораларидан энг мұхими вақтида тепкига қарши эмлатишдир**. «Саодат».

6 (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида, б.к. билан — қаршисида) кўм. взф. эск. айн. олдида қ. олд. **Шунинг учун күтмаган ҳол қаршисида бир оз довдираб қолди**. Ойбек, Танланган асарлар. **Инобатхон күтмімаган** бу аччиқ муюмала қаршисида борлиқ-йўқлик ҳолда қолди. «Муштум».

Бахтга қарши қ. баҳт. **Қарши атака қ. қарши ҳужум**. **Беш марта қарши атака қилиб, ҳеч иш чиқара олмагандан кейин..** А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Қарши бормоқ** Қарши иш тутмоқ, қарши ҳаракат қилмоқ. **Умримда биринчи марта** кўнгил орзусига қарши бор-

дим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Эрининг разйига қарши боришдан фойда йўқлигини билди**. Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши келмоқ** 1) зид бўлмоқ, хилоф бўлиб тушмоқ. **Уларнинг жавоблари кечаги сизнинг оқлашингизга сира қарши келмайдир**. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) дуч келмоқ, рўбарў келмоқ, юзма-юз учрашмоқ. **Улар боғдан чиқши олдиди бир йигитга қарши келдилар**. Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши олмоқ** 1) кутиб олмоқ, қаршиламоқ (ташириф буюрувчини). **Бирор тунд, бирор очиқ чехра билан қарши олди меҳмонларни**. Ф. Мусажонов, Ҳиммат; 2) бирор иш, тадбир, таклиф ва ш.к. га нисбатан ўз муносабатини билдиримоқ. **Гулнор бу хабарни жуда совуқ қарши олди**. Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши турмоқ** Қарши чиқиб, монелик кўрсатмоқ, тўсқинлик қилмоқ. **Дадасининг уйланишига қарши туриш учун ҳеч қандай асос топа олмади**. Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши тушмоқ** эск. айн. қарши турмоқ. **Унинг [Ҳасаналининг] бу фикрига Кумуш билан онаси қарши тушдилар**. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қарши чиқмоқ** 1) пешвоз чиқмоқ, кутиб олмоқ; 2) қаршилик билдиримоқ, қарши бўлмоқ. **Механизацияга қарши чиқшишлар бўлиб турадими, бўласа — қарши чиқкан одамларнинг далил ва исботлари нималардан иборат?** А. Қаҳҳор, Картина. **Қарши қуда** Ўзаро қиз бериб, қиз олишган қудалар (бир-бирига нисбатан). **Қарши қўймоқ** 1) бирини иккинчисига қарана-қарши, мухолиф, зид қилиб қўймоқ. **Ёрмат.. Йўлчни ўз қўлтиғига олиб, бошқаларга қарши қўйинши истар эди**. Ойбек, Танланган асарлар; 2) бирини иккинчисига қаратиб, рўбарў қилиб қўймоқ. **Қарши ҳужум** Душманнинг ҳужумини даф қилиш, унга жавобан қилинадиган ҳужум. **Душман жон ҳолатда бор кучини қарши ҳужумга ташлади**. Газетадан. **Ҳар эҳтимолга қарши қ. эҳтимол**.

ҚАРШИЛАМОҚ 1 Кутиб олмоқ, қарши олмоқ (ташириф буюрувчини). **Меҳмонларни қаршилаб олмоқ**. — **Бошлиқ Қиёмхонни ўрнидан туриб, жуда ҳушчақчақ қаршилади**. Н. Аминов, Суварак. **Улар ҳужрага келиб кирдилар**. **Отабек келувчиларни улуглаб қаршилади**. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 **қўчма** Бирор маросим, тадбир, таклиф ва ш.к. ни қарши олмоқ. **Мен шу ҳовлида тўрт фаслни кузатиб, тўрт фаслни қарши**

олардим. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ҚАРШИЛАШМОҚ 1 Қаршиламоқ фл. бирг. н. Ўқувчилар муаллимни тикка туриб қаршилаши. ■ Бу фавқулодда севинч ҳабарни бекнинг қайси ўйсунда қаршилашини ўйлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кам қўлл. Қарши келмоқ, рўбарў бўлмоқ. Салимбойвачча зинадан энди тушган қоқда Гулнор билан қаршилаши. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кам қўлл. Бир-бирига қарши, тескари бўлиб қолмоқ, зидлашмоқ.

ҚАРШИЛИК 1 Қарши эканлик. Сенинг бу ишга қаршилигингни биламан. ■ Ул ҳар нарса деса, фақат Марғилондан уйланганингга қаршилигидан айтадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қарши фикр, норозилик, эътиroz. Қаршилик билдиримоқ. ■ Қаршилик ўйқ бу ишга, Улфат аҳли ёр. Файратий. Гавҳарнинг қаршилигига қарамай, икки марта суратга олди-ю, раҳмат айтаб, бурилиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Қарши ҳаракат, акс таъсир. Душман қаршилигини енгмоқ. Қаршиликка дуч келмоқ. ■ Фақат яхши ўйлаб тузилган манёвр билангина душман қаршилигини синдира олдик. Н. Сафаров, Оловли излар. Ҳар қандай янгилик эскиликтининг қаршилигига учрайди, бу — қонуний. С. Анорбоеv, Оқсоj.

Қаршилик қилмоқ Қаршилик билдиримоқ, тўсқинлик қилмоқ, қаршилик кўрсатмоқ (қ. қаршилик 2, 3). Ҳаёт қўлни секин тортаб олди, Ғуломжон қаршилик қилмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аваз қаршилик қилаёт деса, қўли кишандо. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАРШИМА-ҚАРШИ кам қўлл. айн. қарама-қарши.

ҚАРҚАРА Бўйни, тумшуғи ва оёқлари узун, тик қоматли, турнага ўхшаш, оппоқ, чиройли ботқоқлик қуши; қўтонларнинг бир тури.

Қарқара бўлмоқ Барқ урмоқ. -Бу ўйл ҳўб ишладик, — дейди Ҳайрихон, — Яшнади гўзалар бўлиб қарқара. Ҳ. Расул. Сув очилиши тезлашмаса, қарқара бўлиб ўсаётган гўзалар қуриб қолиши аниқ. «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚАРҚУНОҚ Чумчуклар туркумига мансуб, тумшуғи эгилган, ҳашарот, майда парранда ва ҳайвонлар билан озиқланадиган қуши. Сои ёқасидан ялтиз ҳиди келарди, маст

бўлиб қарқуноқлар саўфарди. А. Мухтор, Чинор. Булбуллар, заргалдоқлар, қарқуноқлар боғларни ташлаб қочди. Н. Ёқубов, Жон.

ҚАРҒА 1 Патлари тим қора (қора қарға) ёки қора билан қулранг аралаш (ола қарға) кўчманчи қуш (Ўзбекистонда қиши ойларида бўлади). Бир қарға билан қиши келмас. Мақол. Қарға қарғанинг кўзини чўқимас. Мақол.

Гўнг қарға қ. гўнгқарға. **Кўк қарға** қ. кўкқарға. Қарға жийда қ. қарғажийда.

2 Ўйин қартасининг найза учига ўхшаш қора холли тури. Қарғанинг саккизлиги.

ҚАРҒАЖИЙДА Меваси майдароқ, бўладиган ёввойи жийда.

ҚАРҒАМОҚ Бирорвга ёмонлик, баҳтисизлик ёки ўлим тилаб, қарғиши сўзларини айтмоқ. Қиз Мирзакаримбойларни, ҳокимларни, тўраларни қарғайди, уларга ўлим тилайди. Ойбек, Танланган асарлар. «Худо кўтарсин Оқилхон билан Муродхонни, ўлимингни бергурлар!» деб қарғаб ўтиради. «Муродхон».

ҚАРҒАМОҚ 1 Қарғамоқ фл. ўзл. н.

2 Ўзича норозилик, қарғиши сўзларни айтмоқ. Электрнинг тилига тушунадиган бир маст бир бўши патронга пичоқ тиқди-да, бутун чироқларни ўчирди ва то монтёр келиб тузатмагунча, хотинларнинг қарғанган, сўқинган товушлари узилмади. А. Қаҳҳор, Сароб. Ажралдилар. Чол-кампир қарғандилар: -Садқаини сенга берган панду ўғит! «Муштум».

ҚАРҒАШ Қарғамоқ фл. ҳар. н. -Қарғашнинг ҳеч кераги ўйқ, — деди Марҳамат. — Лекин бунақа талтайтириши ҳам яхши мас-да. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚАРҒАШМОҚ 1 Қарғамоқ фл. бирг. н. Қизлар урушни.. бошлаганларни титраб қарғашарди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

2 Бир-бирини қарғамоқ.

ҚАРҒАШОЙИ Шойининг қора, сариқ, кўк гулли тури. Бир кийимлик қарғашоёйи. Қарғашоёйи кўйлак.

ҚАРҒИШ Қарғаш ибораси, қарғиши ифодали гап, сўз. Ёмон қарғиши. Енгил қарғиши. Қарғиши эшишмоқ. ■ Ўзлари отин бўлсалар ҳам, оғизларидан қарғиши тушмайди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [Кумуш:] Аммо.. севганингиз — кенжангизнинг жеркишиларидан, қарғишиларидан беҳад қўрқаман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қарғишига қолмоқ (ёки учрамоқ) Қилмишига яраша қарғишиш эшитмоқ, лаънат остида қолмоқ. Ботиралининг жонига қасад қилган ким бўлса ҳам, юртнинг қарғишига қолди. Ҳ. Гулом, Машъал. Аммо, бола, олди-кетингга қараб иш тут, ҳалқнинг қарғишига учрайсан. Т. Малик, Ажаб дунё.

ҚАРҒИШЛАМОҚ иш. Қарғамоқ. Қиз берганини қарғишилаб.. Ҳон ўртанди тобора. Ҳ. Олимжон.

ҚАСАВА [а. صب – тилла ёки кумуш ип; зар уқа; кимхоб, зарбоф] 1 Узун докадан аёллар бошига баланд қилиб ўраш учун қўйиладиган картон тутқич ва унга ўралган рўмол; дакана. Эшик олдида бизни оқ докадан баланд қилиб қасава ўраган қотма, бўйдор аёл кутуб олди. Газетадан. Саллага ўшатиб, лекин кунгурадор қасава шаклида бошига ўралган қора дурра.. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

2 иш. Бешикнинг кўприги.

ҚАСАМ [а. صم – онт, қасамёд; ваъда] 1 Ўзининг ҳақлиги, сўзининг тўғрилиги ва ш.к.ни тасдиқлаш, унга бошқаларни ишонтириш учун муқаддас нарсалар, кимсалар номини оғизга олиб айтиладиган масъулиятли сўз; онт. Қасам(и)дан қайтмоқ. Қасам(и)ни бузмоқ. ■ [Сафар:] Шу каббатуллонинг ичидаги ўлтириб ёлғон гапириган одам мусурмон эмас. Кишининг қасамига ишонмаган ҳам етти мазҳабда мўмин эмас! А. Қодирий, Мехробдан чәён.. ёчек кимга айтмаслик учун оғизга келган қасамларни валдирай бошлиди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Содиклик ҳақида расмий равишда бериладиган тантанали ваъда, қасамёд. Майли, ёмғир, қор ёғсун, ўз постимдан кетмайман. Аскарлик қасамига њеч хиёнат этмайман. Ўйғун. Юсуфжон ака умрининг охиригача ўз қасамига содик қолди. «Ўзбекистон қўриклиари».

Қасам бермоқ Расво қилмоқ, ёмон ҳолатга солмоқ. «I-sport» сўзига юмуқ кўз билан қараб, штампни босаверши маҳсулотга қасам беряпти. О. Юнус, Қочинг, телефон жиринглайти. Ўғлим, шу таъзир оз эмас.. Ҳовли юзига чиқаргандан кейин, қасам берид бўшатурмиз. Ҳамза, Майсаранинг иши. **Қасам ичмоқ** Қасам сўзларини айтмоқ (қасам – ҳар икки маъносида). Жонғифон қасамнинг ҳар хилидан ичди, кейин бизнинг кафил бўлишишимизни сўради. А. Қаҳҳор, Қанотсиз

читтак. Каломулло беринг, қасам ичаман! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Қурилишни тезда татомлашга қасам ичганмиз. Ишлар ванг! «Муштум».

ҚАСАМЁД [а. + ф. قصص يادگردن – «қасам сўзларини айтмоқ» биринкласининг қисқарган шакли] 1 Қатъий ваъда, онт. Олимжон ва Ойқиз, гўзаларни бўрон зарбидан сақлаймиз, деб қасамёд қилган экан. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳалқимизнинг баҳти учун жон-таним билан курашаман, душманга раҳмисиз бўламан, деб қасамёд этдим. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

2 Содиклик ҳақида расмий ваъда, қасам. Кечагина Бобур мирзога содикмиз, деб қасамёд этганлар бугун унга шунчалар ёмонлик қилмоқдасиз! П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАСАМХЎР [а. + ф. قصص خور – қасам ичувчи] Бўлар-бўлмасга қасам ичаверадиган, қасамининг бурди йўқ. Қасамхўр одам. ■ Одамлар қасамхўр бўлиб кетди. Бир кафт жўгари, бир сариқ танга илинжисда қурбон қуучоқлаб қасам ичадилар. С. Сиёев, Аваз. Кетма-кет қасам ичаётган азамат.. машҳур қасамхўр Мадраҳим Адамбоев бўлади. «Муштум».

ҚАСАНГИ кам қўлл. Бетайин, арзимас. Бева боши билан шунчалик ўстирса-ю [қизни], у юзига тик қараса?! Тагин, келиб-келиб аллақанақа бир қасанги ўигит деб-а! Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҚАСД [а. صد – мақсад, ният; интилиш, иштиёқ; гараз] 1 Албатта амалга ошириш кўзда тутилган, жазм этилган қатъий ният; азм-қарор, аҳд. Ўйдан чиқишиданоқ унинг [Отабекнинг] қасди бу кунни далада ўтказмоқ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У Мунисхондан уни совитиши қасдида эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Қасд қилмоқ Бирор ниятда бўлмоқ, мақсадни кўзда тутмоқ. Эртадан бошлаб бепарвороқ бўлишга қасд қилдим. С. Сиёев, Ёруглик. Агар Ғуломшер қасд қиласа, ҳар қандай ишнинг ўддасидан чиқшишига ҳамма ишонар эди. Ойбек, Нур қидириб.

2 Ҳақорат, ёмонлик учун жавоб қайтариш (ҳисоблашиш) нияти; адоват, ўч, алам. Қасд қилмоқ. Бирорга қасд қилма. ■ Сен жинни бўлдингми? Ё менда бошқа бир қасдинг борми? «Латифалар». Менинг фа-

шизмдан бўлак ҳеч кимда қасдим йўқ. Уйғун. Шермуҳаммаднинг эса хотин жўнидан менда қасди бор. К. Яшин, Ҳамза.

Жонига қасд қилмоқ (ёки этмоқ) Ўлдириш, йўқ қилиш учун ҳаракат қилмоқ, суниқасд қилмоқ. *Ботиралининг жонига қасд қилган ким бўлса ҳам, юртнинг қарғишига қолди.* Ҳ. Фулом Машъал. **Жонингда қасдинг борми?** Жонингдан тўйдингми? Жондан безор бўлдингми? Ўлгинг келдими? **Жонингда қасдинг борми, бунча ароқнинг кетидан қувмисанг.** «Муштум». **Қасдига тушмоқ** Пайига тушмоқ, ўч олиш, йўқ қилиш ва ш.к. учун ҳаракат қилмоқ. *Душман тушар давлатлининг қасдига.* «Ойсулув». **Қасдидаги бўлмоқ** 1) бирор мақсадда, ниятда бўлмоқ; 2) ўч олиш, йўқ қилиш, ўлдириш ёки қўлга тушириш ва ш.к. ниятда бўлмоқ. *Уйингиз орқасини тешиб, Кумуш қасдидаги бўлувчи.. ҳам шу баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАС(Д)ДАН [а. قىسىدە – муайян ният, мақсад билан] *рвш.* Маълум бир мақсад билан, жўрттага, атайлаб. *Аслида у турли баҳоналар билан усталарни қасдан шошилтирмаётган эди.* С. Сиёев, Ёруелик. *Гўё мен.. ундан қутулиш учун қасдан чоҳга итарган эмшиман.* О. Ёқубов, Излайман.

ҚАСДДОР [а. + ф. قىسىدەر – қасди, гарази бор] Қасди бўлган, ёвуз ниятли. **Қасддор ёвларга Чегара бекик!** Туйғун.

ҚАСДЛАНМОҚ кам қўлл. **1** Қасд қилмоқ. ..қайнанасига гап қайтаришига қасдланди-ю, тагин охирини ўйлаб, кар-соқов бўлиб юраверди. Р. Раҳмон, Мехр кўзда.

2 Йўқ қилиш пайига тушмоқ; суниқасд қилмоқ.

ҚАСДЛАШМОҚ Қасд, душман бўлмоқ, қаршилашмоқ, ўчакишишмоқ. *Насиҳатимизни қулогига олмади, танқидимизни ғалати тушунди, қасдлашиб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАСДМА-ҚАСД(И)ГА *рвши* Кимса билан қасдлашиб, ўчакишишиб. **Қасдма-қасдга** бел олишмоқ. **■** *Ўғай она ёлғон гапиргани учун, қасдма-қасдига шу ёнгоқдан олиб кетмоқчи бўлди.* «Ёшлик».

ҚАСИДА [а. قىسىدە – назмий асар тури] Шарқ мумтоз адабиётидаги шеърий жанрлардан бири, кўпинча бирор шахснинг (одатда ҳукмдор ёки олий мартабали кишининг) мадҳигига бағишли нафаридаган, шунингдек, фалсафий, ахлоқий-дидактик,

ижтимоий мазмундаги, кўтариинки, тантанавор оҳанги, газалга ўхшаб қоғиялансада, ҳажми 20 байтдан 200 байтгача бўладиган шеърий асар. *Тўйинг бўлди қасидамга баҳона, Қасидам, тонг эмас, бўлса тўёна.* Ҳабибий. *Бу қасидам сенга, ҳалқим, Оқ суту туз ҳурмати, Эркин ўғлингман, қабул эт, Ўзбегим, жон ўзбегим.* Э. Воҳидов, Ўзбегим.

ҚАСИДАГҮЙ [а. + ф. قىسىدەگىز – қасида айтувчи] **1** Қасида ёзувчи шоир, қасида навис.

2 қўчма салб. Хушомагўйлик билан кўкка қўтариб мақтовчи; мадҳиягўй, маддоҳ. **Қасидагўйлиги афтидан билиниб турган шоир Абу Мансур таҳт рўпарасига келиб таъзим қилди.** М. Осим, Карвон Йўлларида.

ҚАСИДАНАВИС [а. + ф. قىسىدەنۋىس – қасида ёзувчи] **аин.** қасидагўй **1.**

ҚАСИДАЧИ **аин.** қасидагўй **1.**

ҚАСИР I *тақл. с.* Ёғоч ва шунга ўхшаш нарсаларнинг чатнашидан ёки синишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. **Шамолда бақатерак қасир этиб синиб тушди.**

ҚАСИР II [а. قىسىر – қисқа, калта; past]: **ақли қасир** *эск. кт.* Ақли қисқа, ақли етук бўлмаган; қисқа ақл. **Башарти сиз киромлар ул бепарҳез золимнинг минғишилик вазифасидан..** [бекор қилишига] бел боғлаган бўлсларингиз, биз фақирларнинг ақли қасиришимизга бир андиша келадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАСИРА-ҚУСУР **аин.** қасир-қусур.

ҚАСИРЛАМОҚ «Қасир» этган овоз чиқармоқ, қасир этмоқ, қарсилламоқ. **Ер қимирлаганда, синч деворлар қасирлаб кетди.**

■ *Орқада миналар гумбурлади. Қаердадир ўрмонлар қасирлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *От боради асирлаб, Отган ўқдай тасирлаб, Тилла узанги, маҳси-кавуши Тепсинганда қасирлаб.* «Равшан».

ҚАСИР-ҚУСУР «Қасир» ва шунга яқин (ўхшаш) товушларни билдиради. *Отларнинг туёғи тошларга урилиб, қасир-қусур овозлар даштни қоплаб боряпти.* Ҳ. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Юк вагонлари қасир-қусур қилиб, у ёқдан бу ёққа ўтиб турибди.* С. Аҳмад, Таъзим.

ҚАСИРҒА *кт.* Уюрма, куюн. *Тўфон, қасирғани зўримиз енгуб, Ваҳшат ғалаёни топди асойши.* Ф. Фулом. *Тўфон, қасирғалар кечар-ку ҳали..* А. Орипов, Ҳайрат.

ҚАСМОҚ 1 Уст-бошга ўтирган қалин кир қатлами, қатирма кир. *Енглари бир эллик қасмоқ. Қасмоқ сочиқ.* ■ Шунча юриб, нима орттиридинг? Мана шу жуулдур чопон билан қасмоқ дүппиними? С. Ахмад, Қадрдон далалар.. ёргөк бошига ёғ босган қасмоқ дүппини бостириб кийиб юрадиган бу одам.. А. Ибодинов, «Латофат» дўйконидаги қатл.

2 айн қазғоқ 1. Болалигимда *Оппон* деган бир ўртогум бўларди. Сира бошидан қасмоқ аримасди. С. Ахмад, Сайламма. *Бошлари қасмоқ боғлаган, оёқ яланг болалар.. сопол косаларда қаймоқ олиб ўтадилар.* F. Расул, Адолат.

3 Бирор нарсанинг қотиб қолган устки қатлами; қатқалоқ. *Шўри қалин қасмоқ бўлиб ётган бу ер ўтган ўли баҳорда инсон қадами тегмагандай эди.* Й. Шамшаров, Ойдин кўллар.

ҚАСМОҚЛАМОҚ Қалин кир билан қопланмоқ, қасмоқ боғламоқ. Қасмоқлаган лунги.

ҚАСОС [а. *قصاص* – ўч олиш; ўч, интиқом; жазо(лаш)] Ёмон, номақбул иш, қилмиш учун жавоб қайтариш мақсади, шунга қаратилган ният; шу мақсаддаги иш, ҳаракатнинг ўзи; ўч. *У қасос ўтида ёнаётган кишиларни базур тұхтатиб қолди.* Х. Фулом, Машъял. *Йўқ, мен таъна қилмайман.* Кўрсин, куйиб ўлсин. *Шунинг ўзи қасос бўлади.* С. Ахмад, Қадрдон далалар.

Қасос олмоқ Қасос тарзидаги иш, ҳаракатни амалга ошироқ. *Шунча кўргиликлари учун эридан қасос олишга аҳд қилди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ёвларимдан қасос олдим.* Уйга ғалаба билан қайтиб келдим. Назармат, Жўрлар баланд сайдайди. Зумрад, сенинг ҳар томчи ёшинг учун *Ширмонхонга ўхшаганлардан қасос оламан.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚАСОСКОР [а. + ф. *قصاصكار*] – қасос, ўч олувчи] Қасос олиш ниятида бўлган, қасос олувчи. *Бобурнинг иккى юзу қирқ кишиси ёнига беш-олти минг кишилик қасоскор оломон кўшилди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Халқ қасоскорлари сув остидан бориб, кўпприк тагига портловчи модда кўмдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАСОСЛИ Ҳар ким қилмишига яраша жазо тортадиган, қасос, қаримта қайтарадиган; қаримтали.

Қасосли дунё Қасос, қаримта қайтадиган дунё. *Сабр қил, ўғлим.* Бу қасосли дунё қайтади. Н. Сафаров, Ўйғониш.

ҚАСОСЧИ айн. қасоскор. *Халқ қасосчиларининг муқаддас бурчи шу!* Босқинчилар юртимиздан чиқиб кетмагунча, биз ундан ўч оламиз! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАСР [а. *قصر* – сарой, кошона, арк; қўргон] 1 Подшолар, хонлар ёки мулкдорларнинг ҳашаматли саройи. *Хўжса Абдулла ўнгда, Мазидбек чапда юриб, Бобурни арк тўридаги қишилик қасрга бошлаб келдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Регистон майдони подши қасрининг олдидаги майдонга эмас, ифлосликлар билан тўлдирилган қишлоқ бозорлари майдонига ўхшарди.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 кўчма Ҳар қандай муҳташам бино, дангиллама ўй, тоқ-равоқ, кошона. *Тўрт томони гумбазли қасрлар билан ўралган қалъанинг темир дарвозаси ланг очилиб..* Исфара чиқиб келди. М. Махмудов, Мангу куй излаб. ..баландликдаги сарой ичидаги қасрларда ҳокимлар базм қуриб, ҳозир сархуш ухлаб ётишибди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАССОБ [а. *قصاص*] Мол сўювчи ва гўшт билан савдо қилувчи шахс. Чумчук сўйса ҳам, қассоб сўйсин. Мақол. *Эчкига – жон қайғуси, қассобга – ёғ қайғуси.* Мақол. ■ *Ховли четида қўл-оёқлари боғлоглиқ қўй тенасида турган қассоб Меъморга қараб: -Фотиҳа беринг, – деди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАССОБЛИК 1 Қассоб иши, касби. Қассоблик қилмоқ.

2 Бозорда қассоб дўйонлари жойлашган раста, гўшт растаси.

ҚАССОБЧИЛИК Қассоб касби, қассоблик. [Жонғифоннинг] Шундан кейин қилмаган иши қолмабди деса бўлади: гулфуршлик дейсизми, том шувоқ дейсизми, қассобчилик дейсизми.. бир-икки ҳафта бозорда қовун тилиб ҳам сотибди. А. Қаҳҳор, Жонғифон.

ҚАСҚОН 1 Фалвир, элак, чирманда ва ш.к. буюмларнинг гардиши, чамбарак. Чирмандинг қасқони, Банди борми осгани. Ўйнасанг ўйнаб олгин, Ёринг борми тўсгани? М. Алавия.

2 Манти, хоним кабилар териладиган маҳсус патнислари бўлган, шундай таомлар пишириладиган ошхона асбоб-буюми.

Юзта манти элтадиган қасқон. ■ Нигор ойим ошхонада мантиларни қасқонга тे-риб, қозонга уяр, Раъно бўлса, кичкина укалари орасида ўтирад эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Қасқонга димланиб, ус-тига сариёғ суртилган ошқовоқ жуда хуш-таҳм бўлади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансик таомлари.

ҚАТ I 1 Қават-қават ёки қатлам-қат-лам нарсаларнинг ҳар бир қавати, қатлами. Тўрт қат буқланган кўрпача. ■ Азмиддин бир варақ қоғоздаги бир неча қат буқлан-ган хатни олиб, чироқ шуғласига тутуб, кўздан кечирди. Ҳ. Фулом, Машъал. Имоним-ни асрайман десанг, бу ерлардан бош олиб кетиш керак. Бўлмаса, етти қат ер таги-да ёниб турган дўзахда қовуриласан. С. Анор-боев, Оқсой.

2 Тахланган, буқланган нарсаларнинг ораси. Кўрпанинг қати. ■ Ҳожимат бел-богининг қатидан қоғоз чиқазиб ташлади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Мехри она би-ринчи конвертни очди.. Иккинчисини очди-ю, хатнинг қатидаги расмга кўзи тушиши билан тўхтаб, унга тикилиб қолди. Р. Фай-зий, Она.

3 Маълум қалинликдаги ёйиқ нарсалар қатлами, қават. Бир бечоранинг чеккан хўр-лигини ўйлаб, ҳар куни бир қат этдан тушаман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мана, мен геолог, неча йилдирки, Тинмай ўргана-ман тупроқ қатини. Зулфия.

4 кам қўлл. Саҳифа, варақ. Варақланар етимликинг дафтарин қати. Ф. Фулом.

5 кам қўлл. айн. қатор 1. Ойна она ички бир титроқ товуши билан ингранди. Қанша-рида икки қат ажин бўртди. Ш. Холмир-заев, Тўлқинлар.

6 Марта, карра, қатла. Бироқ унинг таш-виши икки қат ошиди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Айниқса, кейинги пайтларда иш чалкашиб, ўн қат оғирлашиб кетди. Ойбек, О.в. шабадалар. Нега, кўнглим, бўлдинг бе-тоқат? Тинчман, дедим сенга неча қат. Миртемир.

ҚАТ II шв. сўр. олм. Қаер?, қайси ер?, қайси жой? [Шербек:] Узоқлиги қатга борарди? Кўни билан тўрт-беш кунлик ўй. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТ III эск. Устига қамиш қалам учини қўйиб туриб, пичоқ билан кесиш учун суяқдан ясалган тахтача.

ҚАТ IV [а. قطع – кесиш, қирқиш; узиш, узилиш]: қат этмоқ с. т. айн. қатъ этмоқ қ. қатъ(ъ).

ҚАТАЛОҚ шв. Ўқалоқ. Қоя ёнбағрига ёйилиб кетадиган эчкilarни қария ит азобида қайтариб тушар, қаталоқ пай-тида эса ҳаллослаганча, тили бўғзига ти-қилиб, адойи тамом бўларди. Н. Қобил, Унтилган соҳиллар. Үндан кейин тонг от-гунча тилла камарли.. беклар қоровул бў-либ, қаталоқ бўлган ҳўқиздай чопиб ётар эди. «Юсуф ва Аҳмад».

Қаталоги тутмоқ Ўқалоғи тутмоқ; ўқа-лоқламоқ. Қаталоги тутган мол борки, қишлоқ кўриниб турган сойлик томон ўзини урар ва подачиларнинг иргай таёғига ду-чор бўларди. Н. Қобил, Унтилган соҳиллар.

ҚАТАГОН 1 эск. Тақиқ, ман. Жума кун-лари кечгача кўчада юришга руҳсат эти-лар, бошқа вақтларда кўчага чиқши «қата-ғон ясоқ» эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Қадимги ҳалқлар орасида кенг тарқалган табу – қатагон одати бадиий адабиётда ҳам ўз аксини топган. «Фан ва турмуш».

Қатагон қилмоқ (ёки этмоқ) 1) бекор қилмоқ, йўқ қилмоқ. Вақтли ҳукумат ил-гариги оз-моз берилган эркинликни ҳам қатагон қилди. К. Яшин, Ҳамза; 2) қувғун қилмоқ. Анварнинг ватандан қатагон эти-лиши! Ш. Холмирзяев, Қил кўприк.

2 тар. қ. репрессия. 30-йиллардаги қатагон қурбонлари хотирасини агадийлашти-риш, уларни ёд этиши билан боғлиқ маъна-вий-маърифий тадбирлар.

ҚАТИМ 1 Иш тикишда: тикиш асбоби – игна, сўзан ва ш.к. га бир марта ўткази-ладиган ёки ўтказилган ўлчамдаги (ип, ипак ва ш.к. ҳақида). Қудажон, бемалол бўлса, ўша ҳаворанг ипакдан бир қатим беринг. А. Қаҳҳор, Янги ер.. чўнтағига солиб олган ипакларни чиқариб, қалта-култа қатим-лардан бошқасини қайтариб олди. Ойдин, Ҳикоялар. Ип қатимини узиб, иғнани кўкрак чўнтағи қонқонига тўғнади. С. Аҳмад, Сай-ланма.

2 Тикишда: игна ёки сўзандаги ип ёки ипакни ҳар бир ўтказиш. Маҳсунинг чоқи пишиқ бўлсин учун, мумли ёпишқоқ ипни ҳар бир қатимда бармоқлари билан «қир-қир» тортиб қўяди. Ойбек, Танланган асарлар. Мунча ҳам бежирим қўл ҳунарингиз.. Ҳар

қатим, ҳар чокда катта маҳорат. Гайратий.

Қатим тортмоқ Қатимламоқ (қ. қатим 2). Онахон бўлса жинчироқда туни билан ўтириб дўлти тикар, энди олти ёшга кирган Башоратни зўр бериб қатим тортшига ўргатар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. У шарпта-шарпта қатим торттиб.. маҳси тикиб ўтиради. Ойбек, Болалик.

3 Тикиш асбобига ўтказиладиган ип, ипак. Қўпол ип узилади, майин ип чўзилади. Нозик қатим иғнадан силик ўтади, оғайни. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҚАТИМЛАМОҚ 1 Ип, ипак ва ш.к. ни қатим-қатим қилмоқ. Онам ҳурсанд бўлиб гапирди.. ипакни қатимлаб. Ойбек, Болалик.

2 Қатим тортмоқ.

ҚАТИРМА 1 Оширилмаган хамирдан қозонда ёғезиз пиширилган юпқа нон. Отасига деб, хурмачага солинган ошнинг устига битта қатирмани ётиб, рўмолчага тугди-да, чиқиб кетди. Ойдин, Гулсанам.

2 Кийим ёқаси, елкаси, кўкраги текис турсин учун авра билан астар орасига қўйиладиган крахмалланган мато. Кўкрагига қатирма қўйиб тикилган костюм.

3 кўчма с. т. Қалин кир, қасмоқ. Умрида ҳаммом ва совун кўрмагандан бўлса керак, икки юзи қатирма бўлиб кетган, қўй қўзли бола келиб, рўпарамда тўхтади. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ҚАТИРМАЛАНМОҚ Қатирма кир бўлмоқ, қасмоқ босмоқ, қасмоқданмоқ. Мўйсафид сартарош уни бақуевват шалоқ курсига ўтқазиб, кирдан қатирмаланиб ялатраган лунгини бўйнига илиб, бошини ишқалай бошлиди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАТИРМОЧ шв. 1 Кир, ифлос. Кўйлагининг ёқаси қатирмоч бўлиб кетибди.

2 Товада пишган нон; қатирма.

ҚАТИҚ Сутдан томизғи солиб ивитиб тайёрланган парҳез маҳсулот. Янги ивитилган қатиқ. Қатиқ тўқилса, юқи қолар, айрон тўқилса, неси қолар. Мақол. Сутдан оғзи кўйган қатиқни ҳам пуфлаб ичади. Мақол. ■ Овқат пишиди. Қозоннинг занги чиқиб қорайған гўжага қатиқ ҳам ранг киргизолмади. А. Қаҳҳор, Анор.

Миянинг қатиги с. т. Мия. Шер яна Шер-зоднинг устига ташланишга ўзини чоғлаб кўрди, лекин миясининг қатиги чиқиб ҳолсизлангани учун мажсоли келмади. «Эртак-

лар». **Мошхўрдага қатиқ бўлмоқ** Орага тушмоқ; аралашмоқ, сукилмоқ. **Мошхўрдага қатиқ бўлиб**, Очилни аранг сяяб қолдим-у, совхознинг бир бўлимига агроном қилиб қўйдим.. А. Муҳиддин, Чап чўнтақ. **Офтобда** (ёки офтобшувоқда) қатиқ ичишган (ёки ялашган) Доим бирга бўлган; ҳамтовоқ, улфат. Сиз қаерда бўлсангиз, биз ҳам ўша ерда бўламиз. **Офтобда шерикчиликка қатиқ** ичган одамлар охиригача бирга бўлиши керак. Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. **Директор Салимов** билан офтобшувоқда қатиқ ялашганимиз. **Наҳотки**, игна ўз тешигини тикса. «Муштум».

ҚАТИҚЛАМОҚ 1 Қатиқ қўшмоқ, қатиқ аралаштиримоқ. Жаҳон биби ярим-ярим қилиб уч коса мастава келтирди. Уни қатиқлаб, кашничу райҳон сепган эди. К. Яшин, Ҳамза.

2 Қатиқ суртмоқ, қатиқ билан ҳўлламоқ. [Кумуш] Сочини қатиқлаб, совунлаб ювгач.. иккита қилиб ўрдирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТИКЛИ Қатиқ қўшилган; қатиқ солингандан, қатиғи бор. Қатиқли хурмача. ■ [Мехмонар] Олдиларига қўйилган бир косадан қатиқли гўжани ёғоч қошиқ билан ича бошладилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТИҚСИЗ Қатиқ қўшилмаган, солинмаган, қатиғи йўқ, бекатиқ. Қуюқ ёки суюқ, ёғли ёки ёвғон, қатиқли ёки қатиқсиз, ишқилиб, ҳар қайси оила ўз топганнунганини дастурхонга қўйиб баҳам кўрадиган муқаддас пайт. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТИҚФУРУШ айн. қатиқчи.

ҚАТИҚЧИ Қатиқ билан савдо қилувчи, қатиқ сотувчи. Ёдгор кўзларини ярим юмганича.. узоқ ётди. Йўлакдан қатиқчи боланинг овози келди: Иссиқ нон.. ёғли қатиқ.. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

ҚАТЛ [а. لَقَّ – ўлдириш, қатл қилиш; қотиллик] кт. Буйруқ билан расмий тарзда ўлдириш, ўлдирилиш. Бечора ўғлининг қатлидан кейин девона бўлиб қолибди. Мирмуҳсин, Меъмор. Райимбек доддоҳоҳ Азизбек ҳокимиятининг тираги эди. Унинг қатлидан сўнг сипоҳлардан руҳ тушди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қатл қилмоқ (ёки этмоқ) Шундай ўлдиришни (ўлимни) бажармоқ, амалга оширимоқ. Ўғлимни қатл қилишдан олиб қолишни

сўраган эдим. Мирмуҳсин, Меъмор. *Мўмин мирзосини қатл этид жаллод, Тўлиқ мақсадга Маждиддин этиб шод. Ҳабибий. Қатли бедод Омонсиз ўлдириш. Сен ҳамон раҳм айламас бўлсанг менинг аҳволима, Қатли бедодингдин энди қилуқол айлаб кетай. Ҳамза, Паранжи сирлари. Қатли нафс Ўз-ўзини ўлдириш. Қатли ом Ёппасига ўлдириш, қириш; қирғин. Улуғбек мирзо тузган сиёсату салтанат вайрон бўлади, содик кишилар, уламою фузало қатли ом этилар экан-да!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Қатли ом дегани етти ёшдан етмии ёшача бўлган барча одамларнинг қиличдан ўтказилишидир.* «Шарқ юлдизи».

ҚАТЛА кам қўлл. Марта, карра. Дутов Оренбургни иккинчи қатла босиб олиб, Туркестонни Россия билан боғловчи темир йўлни яна кесди. А. Ҳакимов, Илон изидан. [Роҳзил:] Шукур, худога минг қатла шукур, кўзим очиқлигига қизгинамнинг тўйини кўрадиган бўлдим. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚАТЛАМ 1 Матъум қалинликдаги ёки қат-қат ёйик нарсалар қавати; қат. *Шагал қатлами. Атмосферанинг юқори қатлами. Тупроқнинг устки қатлами.* — Даранинг икки ёни жуда тик; неча терак бўйи баланд тоши қатлами девордай юксалиб, худди зангори кўлдай жисмирлаган осмонни кўтариб турганга ўхшарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Таркиби асосан бир хил бўлган жинсларнинг ёйик қавати. *Оҳақ қатлами. Тошкўмур қатлами.* — Маргимушни биласиз, учувчи унсур, у олтинли қатламлар тена-сида нурдай таралиб, ҳовурдай жисмирлаб ётади. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳалотват. Қалин қор қатлами ҳамма нарсани, шу жумладан, полиция фаолиятини ҳам тўхтатиб кўйди. Газетадан.

З кўчма Кишиларнинг айрим белгилар билан бирлашган гурухи; табака.

4 кўчма Ҳар қандай нарсанинг айрим белгиларига кўра бирлашган гурухи. *Тилнинг лугавий қатламлари.*

5 кам қўлл. айн. қават. Бир неча қатлам қилиб ўралган чит рўмолни бўйнига ташлаб олган эди. М. Ҳайруллаев, Тилла маржон.

ҚАТЛАМА Оддий хамирдан юпқа ёйиб, ёфда пишириладиган таом (бошқа шу каби пишириқлардан қатламлилиги билан аж-ралиб туради). *Патнисларда, тогораларда,*

саватларда кулча, қовурма чучвара, варақи, қатлама ва бошқа ҳар нав мева-чевалар. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАТЛАМЛАМОҚ 1 Қатлам-қатлам қилиб таҳламоқ, термоқ. *Олма яшикка қатламлаб жойланди.*

2 Алоҳида қатламга ёки айрим қатламларга айрмоқ.

ҚАТЛАМЛИ Бир ёки бир неча қатламдан иборат бўлган; қатлам-қатлам. *Қатламли булатлар.*

ҚАТЛАМОҚ Юпқа нарсаларни буқлаб ёки устма-уст қилиб қаватламоқ, буқламоқ, таҳламоқ. *Қоғозни иккига қатламоқ. Кўрпачани тўрт қатлаб солмоқ.* Фанерларни қатламоқ.

ҚАТЛАМ-ҚАТЛАМ 1 Бир неча қатламдан иборат бўлган; устма-уст ёки ёнма-ён жойлашган, терилган. *Қатлам-қатлам тоғ жинслари. Қатлам-қатлам булатлар.* — Пастда кичкина тоғ ирмоғи қатлам-қатлам бўлиб ётган зинасимон тошларда сакраб ўйнайди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

2 Ажин босиб бурушган, бурушиқ [Кудратиллаҳўжас] *Қотма, серсуяқ бўлса ҳам, қатлам-қатлам пешонаси ва, айниқса, бурни жуда гўштдор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАТЛАНМОҚ 1 Қатламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Қат-қатгина қатламалар Қатланади, ёр-ёр. Қизни олиб янгалари Отланади, ёр-ёр. Қўшиқлар.*

2 Тиришмоқ, бурушмоқ. *Уфқача борар дашт, Баъзиларнинг кўнгли ғаш, Тушди қўлтиқдан тарвуз, Қатланди ғунчадек юз.* Ё. Мирзо.

ҚАТЛГОҲ [а. + ф. қатл – қатл (қилиш) · жойи, майдони] Қатл этиладиган жой. Ҳамма қалъа тагига бораверди, бозордагилар, кўча-кўйдагилар ҳам қатлгоҳга равона бўлдилар. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАТМА-ҚАТ 1 Қават-қават, қат-қат ёки бирин-кетин жойлашган. *Душманнинг қатма-қат мудофаа линияларига бўлган умидлари пучга чиқди.* А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

2 кўчма Тахланиб, йиғилиб ётган, жуда кўп. *Бугун бутун олам шундай кўхликки, Қарайман, юракда севинч қатма-қат.* Ж. Жабборов. *Сидиқжон..* бу жойларни ҳазин бир кўшиқни хиргойи қилиб кезар экан, назариди, кўп замондан бери кўкрагида қатма-қат бўлиб ётган дард-ҳасрати шу қўшиқ билан

чиқиб кетаётгандаи бўлар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАТНАМОҚ 1 Мунтазам равишда, белгили пайтларда бориб келмоқ, юриб турмоқ. *Фарғонага самолёт ҳар куни уч марта қатнайди. Автобуслар кечгача қатнайди.*

2 Умуман, бирор жойга кўп ёки маълум марта бориб келмоқ. *Шахарга ёзи билан қатнадим. Қатнаб оёқдан қолдим.* — Полвон ҳам қумларни яхши билади, сараторнинг жазирама иссигида қанча-қанча марта ўтинга қатнаган эди. Ж. Шарипов, Хоразм. *Шахсий уй-жой қурувчилар йиллар давомида район ижроия комитетларига қатнайвериб, оёқларида оёқ қолмади.* «Муштум».

3 Ўқиши, машғулот ва ш.к. га мунтазам бориб-келиб турмоқ. *Ўқишига қатнамоқ. Тўғаракка қатнамоқ. Боғчага қатнамоқ. Қатнаб ўқимоқ.* — Кечагина мактабга қатнаб юрган бола бугун онанинг кўзига шер йигит бўлиб кўринди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Келин докторга қатнайти. Эсон-омон қутулсун. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚАТНАШМОҚ 1 Қатнамоқ фл. бирг. н. Улар йил бўйи шаҳарга қатнашади.

2 Бирор иш-ҳаракатда иштирок этмоқ, фаолият кўрсатмоқ. *Мажлисда қатнашмоқ. Пахта теримида қатнашмоқ. Сайлоловларда қатнашмоқ. Спектаклда қатнашмоқ.* — Мана шу «Ажаб қишлоқ»нинг ўзидан урушга бир юз ўттиздан ортиқ оталаримиз, акаларимиз қатнашган. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 Аралашмоқ, қотишмоқ. *Мулла Абдусалом ва унинг ошдошлари.. мулла Туробнинг кавши жсанжалига қатнашмаган эдилар.* С. Айний, Эсадаликлар.

ҚАТНАШУВЧИ 1 Қатнашмоқ фл. сфдш. Танловда қатнашувчи талабалар.

2 айн. қатнашли. Мажлис қизиб кетди. *Қатнашувчиларнинг кўпчилиги озми-кўми, яхшими-ёмонми, ишқилиб гапирди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАТНАШЧИ Иштирок этувчи шахс; иштирокчи. Кенгаш қатнашчиси. Уруш қатнашчиси. Конференция қатнашчилари. — Декада қатнашчилари қаторида, ҳурматли меҳмонлар сифатида, Юсуфжон ака ҳам бор эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҚАТНОВ 1 Қатнамоқ фл. ҳар. н. Шундан бошлаб Ойсулувнинг ҳар куни кунботарда Кўзёшибулоқ томонга қатнови бошланди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Транспорт воситаларининг мунтазам бориб-келиб турishi, юриши; умуман, транспорт ва йўловчилар ҳаракати, кўча ҳаракати. Автомобиллар қатнови. Қатнов ўйли. — Шахарда қатнов тўхтади, дўконлар ёпилди. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. Боку осмони тинч. Каспий денгизида пароҳодлар қатнови баҳорга нисбатан кўпайди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Аста тонг ёришиб келар, ҳали кўчаларда қатнов бошланмаган. С. Юнусов, Кутимаган хазина.

ҚАТОР [a. طاۋى - түя қарвони; поезд] 1 Нарса ёки кишиларнинг бир йўл (чизик)да жойлашган ҳолати; шундай жойлашган тизими. Қатор ўйлар. Қатор терақлар. — Нонвойлик расстасига келсалар, қатор дўйконларнинг ҳаммаси ёпиқ. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Андижон деган қатта юрт, Теварағи қатор тут. «Кўшиқлар». Тутларнинг қатор ораларига ишлов берилмоқда. Газетадан. Саодатхон олдинги қаторда ўтирган Лолаҳонга қаради. С. Зуннунова, Янги директор.

2 айн. саф 1. Қаторда қатта-қатта одимлар отиб бораётган Элмурод шикоятланди. П. Турсун, Ўқитувчи. Душман қайтакайта атакага ўтиб, қаторларимизни ёриб ўтишга ҳаракат қилмоқда. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Рота бир қатор бўлиб, сўқмоқдан.. кетмоқда эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Бирор ижтимоий гурух, ташкилот ва ш.к. га мансуб кишилар мажмуи; саф. Илғорлар қатори кенгаймоқда. Қатордан қолгунча ҳатардан қол. Мақол. — Бу йигитни Чилимаҳрам тоги этагида аскарий машқ ўтказаётган навқарлар қаторига қўшинг. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Шериклари қаторига қўшиб, уни ўқитамиз. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

4 Бир қанча, бир талай, анча кўп. Аҳоли орасида жисмоний тарбияни ривожлантириш соҳасида қатор ишлар амалга оширилди. Газетадан. Романдаги қатор образларнинг замирида конкрет тарихий шахслар ётади. Газетадан.

5 мат. Маълум тартибда жойлашган катталиклар сираси. Бутун сонлар қатори. Фурье қаторлари. Қаторлар назарияси.

6 ким. Ўзаро маълум муносабатда боғланган кимёвий бирикмалар гуруҳи.

7 (3-ш. эгалик шаклида – қатори) кўм. взф. Ўхшатиш, қиёс муносабатини («каби», «тенги» каби маъноларни) билдиради. *Мана энди, у одамлар қатори эрталаб ишга бориб, кечки пайт, эл-юрт қатори, уйга қайтади.* Т. Ашурев, Оқ. от. ..кечаю кундуз ўшанинг жувозида, яйловида ишлашади. *Биз ҳам шулар қаторимиз-ку? Нимамиз ортиқ?!* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Мен Зокир ота билан Рӯзиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман. Шулар қатори мен ҳам гуноҳкорман.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

8 (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида – қаторида) айн. қатор 7. Агар менга ҳурмат лозим бўлса, муболага билан эмас, яна тақрор айтаман, бир қариндошингиз қаторида тақаллуғсиз муомала қилиши билан бўлсин!. А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Шу қаторида бадиий адабиёт ва санъат ҳам бир қадар эътибор топади.* «Фан ва турмуш». Юсуфбек ҳожи бекнинг ўйланишини ҳам оддий гаплар қаторида эшишиб ўткарди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТОРАСИГА рвши. 1 Бирин-кетин, бирваракайига, бирйўла, бир ҳаракат билан. Уч самоварга қаторасига сув солиб, кўмир ташлаб қўйди. Ойдин, Ҳазил эмиш. Қамчи, оҳирги марта қаторасига ўқ отилган жойни таҳминан мўлжалга олган бўлса ҳам, тўйқайга кирганда, мўлжалдан адашиди. Ҳ. Фулом, Машъял.

2 Бир қатор қилиб, ёнма-ён, қатор. Ҳовлининг уч томони бир ўй, бир айвон қилиб қаторасига солинган янги бинолар билан ўралган, бир томони гилосзор бояга. Ойбек, Таъланган асарлар. Декҳонлар дарё бўйидаги қаторасига кетган катта-кичик бешта ҳавзага ўрнашган бўлиб, бу ҳавзаларнинг ҳар бири бир маҳалла, ҳаммаси Капсанчилар қишлоғи деб аталар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАТОРЛАМОҚ Қатор қилмоқ, қатор қилиб тизмоқ, жойлаштироқ, термоқ. Стулларни қаторлаб қўймоқ. Қаторлаб экмоқ. Қаторлаб экадиган сеялка.

ҚАТОРЛАШМОҚ 1 Қатор бўлмоқ, қатор бўлиб тизилмоқ, жойлашмоқ. Симда қалдирғочлар қаторлашиб ўтирибди. Машиналар қаторлашиб ўтмоқда. — Фермада

сум тўъла бидонлар қаторлашиб турибди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. Қаторлашиб ётган кексалар ва гўдакларнинг юзида неча кунлик азоб ва уқубат.. ғамнинг доги кўриниб турарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кўп бўлмоқ, кўплигидан тиқилиб, қалашиб ётмоқ. Нуротанинг тарвузи қаторлашиб, зумраддай ўйиждувон узумлари, серсув тукли шафтолилари таҳланиб ётардилар. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

ҚАТОРЛАШТИРМОҚ Қаторлашмоқ фл. орт. н. Саволларни қаторлаштириб ташламоқ. — У болаларни орқама-орқа тўрт сирадан қаторлаштириб, ҳар хил машқлар қилдири. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТОРМА-ҚАТОР рвши. 1 Қатор қилиб, қаторлаштириб. Қаторма-қатор қилиб солинган бинолар.

2 Қаторлар бўйлаб, қатордан қаторга ўтиб. Чипталарни қаторма-қатор текширмоқ.

ҚАТОР-ҚАТОР Бир неча қатордан иборат бўлган; ёнма-ён, кетма-кет қаторлар. Қатор-қатор турналар. Қатор-қатор машиналар. Қатор-қатор стуллар. — Элмурод.. худди чўғдай ёниб турган қатор-қатор сўзларни ўқиди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қатор-қатор ўтқазилган ёш ва нимжон ниҳоллар эндиғина япроқ чиқарган эдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚАТРА [а. قطر – томчи, зарра; томизфи (дори)] 1 Суюқликнинг зарралари тортишви натижасида шарча шаклини олган алоҳида кичик бўлаги; томчи. Бир қатра сув. Қатра қолдирмай ичмоқ. Оз-оздан ўрганиб, доно бўлур, Қатрадан кўпайиб, дарё бўлур. Мақол. — У оҳу кўзлар.. Анбар ҳиди қатралар тўқди, Юзда қолиб билурин излар, Чаманларга олмослар чўқди. М. Шайхзода. Хирург стакандан чоёй ҳўплар, унинг пешонасида майда тер қатралари ўйлтирад эди. С. Аҳмад, Қадрдан далалар.

2 кўчма Оз миқдор, озгина, жиндай. Қатра ҳам уни ўйқ экан, олдимга ярим стакан қатиқ қўйди. О. Ҳусанов, Чўлда. Эй дунёйи бевафо!.. Қаҳриндан ҳамманинг бағри қон, кўнгли паришон. Шу йигитдан бир қатра баҳтни олдингми? Ойбек, Таъланган асарлар. Үнда нуқул салобат билан қаҳрамонлик қайнайди-ю, назокатдан қатра ўйқ. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚАТРОН I [а. قطران – суюқ смола; қорамой, чирк; гудрон]: қатрон құлмоқ 1) обдан ювіб, қыздыриб ёки күйдіриб тозаламоқ. Қозонни қатрон құлмоқ. — Түй ҳам тугади. Олты овсін үч күн идиш-товоқларни қатрон қилишди. С. Ахмад, Келинлар құзғолони; 2) обдан тозаламоқ. Нозимахон каталякдек ҳұжрада яшаганда ҳам, ҳамма ёқни қатрон қилиб ётарди. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Биз соч оладиган бұлсак, устара билан төп-текис қатрон қилиб оламиз. Т. Мурод, Құшиқ; 3) дезинфекция құлмоқ. Шунинг учун Тождор инни тозалаб бұлыб, шамоллатди. Остига газандаут түшаб қатрон қылғач, уларни ҳам чиқарып ташлади. С. Нуров, Нарвон.

ҚАТРОН II Ёғоч, торф, тошкүмир ва ш.к. дан ҳавосиз қыздыриб олинадиган қора қуюқ модда. Тошкүмир қатрони. — Завод битгандан кейин мамлакатингиз бензин, керосин, эфир, қорамой, қатрон.. — ҳаммаси бұлыб 250 хил құмматашо маҳсулотға эга бўлади. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚАТРОНЛАМОҚ Қатрон құлмоқ, обдан ювіб, қыздыриб ёки күйдіриб тозаламоқ. Қозонни қатронламоқ.

ҚАТТИҚ 1 физ. Одатдаги шароитда ўз шакли ва ҳажмини сақлайдиган. Қаттиқ жисм. Қаттиқ модда. Қаттиқ ва суюқ ёқилғилар.

2 Умуман, шакл ўзгаришларига, ташқи таъсирға яхши қаршилик күрсатадиган; синдириш, ушатиш, кесиш қийин бўлган. Қаттиқ ёғоч. — Бу ёқнинг тоши у ернику сингари қаттиқ, яхлит эмас, жуда бўш, гўраша эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шу тоши қурутни талашасизлар. Мана, кўрдингларми, қаттиқ – тишларингни ушатади. Ойбек, Танланган асарлар. Энг нозик нуҳоллар ҳам тошдай қаттиқ ерни, қоялардаги ёриқларни ёриб, ўсив чиқади. Газетадан.

3 Баданга, қўлга ботадиган; салга эзилмайдиган, босилмайдиган. Қаттиқ ўрин. Қаттиқ хамир. — У [Тўлаган ака] тикандай қаттиқ соқолини Сидиқжоннинг юзига ишқаб.. пичирлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Маҳкам, мустаҳкам, пишиқ. Белғорни қаттиқ боғламоқ. — Холиқов ўрнидан турриб, унга пешвоз чиқди ва қаттиқ қўл қисиб кўришиб, креслога тақлиф қилди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Энди гап шу: оёқни

қаттиқ тиранг.. насияни тезроқ ундириңг. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Белги даражаси юқори (ортиқ) бўлган; кучли, зўр, жуда. Қаттиқ товуш. Қаттиқ оғриқ. Қаттиқ изтироб. Қаттиқ шамол. Қаттиқ совуқ. Қаттиқ зарба. Қаттиқ ҳурматламоқ. Қаттиқ азоб чекмоқ. Қаттиқ чарчамоқ. — Гулнор Йўлчини қаттиқ севади. Ойбек, Танланган асарлар. Невмат Ҳайдарович, хотиним қаттиқ касал.. Н. Қобил, Беморлар. Касалнинг қаттиқ илтимоси ва талабига кўра, кабинетдаги телефонни каравот ёнига ўрнатдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ўзбек ойим ўғлиниң бунчалик қатъи ютишини кутмаган эди ва бу ўйсин қаттиқ муомалани-да Отабекдан биринчи мартаба кўрар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу овозни ким эшишарди, қаттиқроқ чақирсанг-чи! Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. Кечки пайт ёға бошлаган ёмғир ярим кечага борганда чақмоқ, момақалдириқ аралаш қаттиқ қыйди. С. Зуннунова, Гулхан.

6 Қийинчилик, машаққат билан бўладиган, куч, меҳнат, машаққат талаб этадиган; оғир, қийин, машаққатли. Қаттиқ меҳнат. — Бу ўйдаги хотинлар Үнсинни қаттиқ юмушларга сола бошладилар. Ойбек, Танланган асарлар. Қаттиқ кундан бизларни халос этган отамдир, Мен шу мусоифир отамдан хабар оламан. «Зулфизор билан Авазхон».

7 с.т. Сарф-харажат, умуман, чиқимга тоби ўйқ, унга чидамайдиган. Үндан бирон нарса сўраш керак эмас, ўлгундай қаттиқ одам.

Бети (ёки юзи) қаттиқ қ. бет. Қаттиқ ботмоқ (ёки тегмоқ) Ҳафа қиларли, ранжитадиган даражада таъсир қилмоқ. Бу гап Тўхта холага қаттиқ ботди. Кампир Бозоровнинг юзига газабли кўзларини тикди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Даминжоннинг «Машинамнинг ақли бултүрдан бери сизникига қараганда кўпроқ кирганга ўхшайди», дегани Шермат ақага жуда қаттиқ теккан эди. А. Ҳайитметов, Шонли авлод. Қаттиқ гап айн. оғир гап қ. оғир. Менинг шунчалар қаттиқ гапларимга қандай чидадинг? К. Яшин, Ҳамза. Қаттиқ олмоқ Қаттиқ ботадиган даражада қабул қилмоқ. -Қанақа хато экан? – кўнглига қаттиқ олгандек секретарга қаради раис. Н. Сафаров, Оловли излар. Қаттиқ турмоқ Гап-сўзидан, азм-

қароридан қайтмаган ҳолда ўзини тутмоқ. *Мен ўнинчи синфни тамомлагунимча эрга тегмайман, деб қаттиқ туриб олдим.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. **Қаттиқ тутмоқ 1)** қаттиқ риоя қилмоқ, амал қилмоқ. *Урфодатларни қаттиқ тутмоқ;* 2) ўз измида (хукмida) сақламоқ, измида бўлишга мажбур қилмоқ. *Шаршат хотинни қаттиқ тутиши керак дейди-ю, аммо хотинни қанча қаттиқ тутсангиз, шунча ғафлатда қоласиз.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚАТТИҚЛАМОҚ с. т. 1 Қаттиқ қилмоқ, қотирмоқ.

2 Маҳкамламоқ, маҳкам қилмоқ, маҳкам қилиб боғламоқ ёки тортмоқ.

ҚАТТИҚЛАШМОҚ 1 Қаттиқ бўлмоқ, қотмоқ. *Бола ўсган сари, суяклари анча қаттиқлашади.* — *Кафтда сиқила-сиқила қаттиқлашган, тухумдай қор «ёвга» тегмай, адашиб, Йўлчининг бошини ялаб, дўтнисини қийшайтириб ўтади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кучаймоқ, зўраймоқ. *Шамол қаттиқлаши.* — *Назирбой, уруш қаттиқлаши-ку.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 с. т. Оғирлашмоқ қийинлашмоқ. *Иш қаттиқлашиб кетди.* Тирикчилек қаттиқлаши.

4 Шафқатсиз, аёвсиз бўла бормоқ; қатъиyllашмоқ, жиддийлашмоқ. *Муртазонинг нигоҳи сўнгги пайтларда анча дагаллашиб, қаттиқлашиб қолди.* Ш. Бўтаев, Кўргонланган ой.

5 Қаттиқ, зиқна бўлиб бормоқ.

ҚАТТИҚЛИК 1 Қаттиқ эканлик. *Тошининг қаттиқлиги.* *Ишнинг қаттиқлиги.* *Ироданинг қаттиқлиги.* *Интизомнинг қаттиқлиги.* *Оғриқнинг қаттиқлиги.* — *Эртага қиёмат деса, ишониш мумкин эди-ю, лекин ўлгудай қаттиқлиги, хасислиги билан донг чиқарган Болта кўпаснинг ўғлидан бундай сахиyllик келишига ишониш мумкин эмасди.* М. Исмоилий, Фарона т. о.

2 Ирода, матонат, қатъият. *Қийинчилекларни енгизи учун қаттиқлик ва чидам зарур.*

3 Қийинчилик оғирлик; қаттиқчилек. *-Мен ўзимни камбагал деёлмайман, — деди бой, — лекин замонанинг қаттиқлиги мени ҳам камбагалларга яқинлаштирган.* С. Айний, Қуллар.

4 Қаттиққўллик, талабчанлик. Қаттиқлик билан қўл остида сақламоқ.

5 Металлургияда: бирор жисм (мас., металлнинг) қаттиқ жисмнинг ботишига кўрсатадиган қаршилиги; жисмнинг механик хоссаларидан бири.

ҚАТТИҚЧИЛИК Азоб-уқубатли, оғир аҳвол, машаққатли ҳолат; оғирчилик, қийинчилик. *Қаттиқчилекка чидамоқ.* — *Сен ўзимизнинг болалардан.* Етим ўсиб, қаттиқчилекни кўргансан. П. Турсун, Ўқитувчи. *Беш-ён кун қаттиқчилекни устимизга олиб, шу оз улов билан кўкламни енгib олсак, кўп одамларнинг кўзи очилиб кетади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАТТИҚ-ҚУРУМ айн. қаттиқ-қуруқ.

ҚАТТИҚ-ҚУРУҚ 1 Қуриб, қотиб қолган, қотган-кутган. [Гулжон:] *Кир-чирларингизни ювиб бераман, қаттиқ-қуруқ нонларингиз бўлса беринг.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 кўчма Кишига қаттиқ тегадиган; оғир, қаттиқ. *Қаттиқ-қуруқ гап.* — *Мадумар Ғуломжоннинг далилларини қунт билан эшилди, қаттиқ-қуруқ гапирмади.* М. Исмоилий, Фарона т. о. *Ойша билан Раҳима ҳеч вақт бир-бирининг кўзига тик қарашмаган, қаттиқ-қуруқ гапиришмаган.* Ҳ. Нуъмон, Мехр.

ҚАТТИҚҚЎЛ 1 Тартиб-интизомни яхши ушлайдиган; қаттиқ, талабчан. *Қаттиққўл раҳбар.* — [Комилжоннинг] *Илми ва билими бор, қаттиққўл.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 Шафқатсиз, бераҳм. *Ҳожи унга нисбатан жуда қаттиққўл, кўп сўқади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАТТИҚҚЎЛЛИК Қаттиққўл бўлиш, қаттиққўлга хос иш тутиш. *Иброҳим Султоннинг қаттиққўллиги подшоҳга ёқарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Кўчкоровнинг жиноятчига нисбатан олийжаноблик қилишини қувватлаб бўлмайди.. битта қонхўринг баҳридан ўтиши керак..* Базан қаттиққўллик ҳам керак, ўртоқлар! С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТТОЛ [а. قاتل] — қотил, ўлдирувчи] 1 Одам ўлдирувчи, хунхўр, қотил. *У тошдек оғир гавдасини күч билан Мардонбек томон ташлаган замоноқ, қаттол бирин-кетин икки ўқи узди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Ана, камоннинг қаттол ўқи дов ўмровга санчалади!* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

2 кўчма Ашаддий, ёвуз. Қаттол душман.

— *Қалбимда газабнинг ўти тутақиб, Энг қаттол ёвларни қаттиқ қоралаб..* Ф. Ғулом.

3 кўчма Жуда ҳам қаттиқ, кескин. *Вазир жаноблари хазина сарф-харажатларини қаттол назорат остига олмоқни тақлиф этадир.* С. Сиёев, Азаз.

ҚАТ(Ь) [a. قطع – кесиш, қирқиши, узиш, узилиш; муайян масофани босиб ўтиш]: **қат(ь)** этмоқ эск. кт. 1) босиб ўтмоқ. Бир масофани қатъ этиш учун, аввало, унинг ярмини, ярмини қатъ этиш учун унинг тўртдан бири, саккиздан бири ва ҳоказодан бирини қатъ этиш керак. А. Қаҳҳор, Сароб; 2) кўчма кескин узмоқ. Алоқани қатъ этмоқ. -дан қатъи назар қ. назар. Сен ихтиёр қиласанми, қилмайсанми, бундан қатъи назар, мен сени баҳтиёр қилмасдан туролмайман. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАТЬЯН [a. قطع – асло, қатъян] эск. айн. қатъян. Ҳукумат ишчиси бўла турив, ҳукуматнинг обрўсини бир пул қилмоқлари қатъян жоиз эмас. «Муштум».

ҚАТЪИЙ [a. قطع – узил-кесил, энг охирги; тўла, тўлиқ] 1 Узил-кесил белгилаб қўйилган, ўзгармайдиган; мустаҳкам, барқарор. Қатъий баҳолар. Қатъий режа. Қатъий муддат. — У ерда батальон командири билан бирга қатъий жадвал асосида машгулот ўтказадилар. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Бинокорлик шиларини шундай йўлга қўямизки, гўза парваришига сира халал бермайди. Фақат қатъий тартиб ўрнатишимиш керак. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Қайта кўриш, ўзгартириш, шарт, писанда, эътироz ва ш.к. га йўл қўймайдиган; узил-кесил. Қатъий жавоб. Қатъий фикр. Қатъий қарор. — Курғони шариф майни макруҳ деб қатъий тақиқлаган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Сув исрофгарчилигига, сугоришини сифатсиз ўтказишга қатъий барҳам бериши керак. Газетадан.

3 Мустаҳкам, шак-шубҳасиз, қаттиқ. Қатъий ваъда. Қатъий риоя қилмоқ. Қатъий ишонч. — Мен сени голиблар қўлида кўриб, Озод келажакка қатъий ишондим. Ўйғун. Ҳайдар ўз фикрида қатъий турив олди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

4 Астойдил, жиддий, қаттиқ. У. қатъий товуш билан интизом ҳақида гапирди. Ойбек, Қуёш қораймас. Қутидорнинг бу сўзи жуда ҳам қатъий эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..сувсиз ётган ер борки, ҳаммасини ўзлаштиришига қатъий бел боғлаганмиз. «Ўз-

бекистон қўриқлари». Ҳўжаев раис кабинетидан ранги ўчган ҳолда чиқди. Аммо ҳақиқатдан кўз юма олмаслигини қатъий турив айтди. «Муштум».

ҚАТЪИЙЛАШМОҚ 1 Қатъий тус, ҳолат касб этмоқ; барқарорлашмоқ. Бўтабойнинг хәёллари борган сари қатъиyllаши. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳаммудов жим қолди, нималарни дир ўйлаб кетди, излаган нарсасини топгандай, фикри энди қатъиyllаши, кўзлари чарақлаб ёнди. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. Гап пишиб, қарор қатъиyllашганда, Шодмонбек Ҳуснияларникуга одам юбормоқчи бўлган эди.. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ҚАТЪИЙЛИК 1 Қатъий ҳолат, қатъий ҳолатга эгалик, қатъий эканлик. Фикринг қатъиyllиги. Ишончнинг қатъиyllиги. Мақсаднинг қатъиyllиги. — Тартибнинг эркинлиги нисбий бўлганилиги каби, тартибнинг қатъиyllиги ҳам нисбийдир. Газетадан. Ҳафиза ўз ниятида қатъиyllиги, маъсум, беғубор севгиси билан гўзалдир. О. Тогаев, «Умид» романни ҳақида.

2 айн. қатъият 1. -Ҳамма иш муҳим, — деди Адолат қатъиyllик билан, — аммо сув муҳимроқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Унинг бутун вуҷудида ўзига ишонч, қатъиyllик сезилиб турарди. Ж. Абдуллаҳонов, Орият.

ҚАТЪИЯН [a. قطع – қатъий равиша, узил-кесил, батамом] рвш. 1 Қатъий равишида, бутунлай. Қатъиян рад қилмоқ. Қатъиян ман қилмоқ. — Шу минутдан бошлаб [Элмуород] ўз қароридан қатъиян кечмоқчи ва ҳаммасини бирйўла кўнглидан чиқарип ташламоқчи бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бундай эътиборсизликка қатъиян барҳам бериш керак. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Сира ҳам, ҳеч, мутлақо. Уларнинг ҳаракатларидан, юзларидан бениҳоят чарчаганликлари сезилиб турса ҳам, лекин довдираш, ҳовлиқиши, паришонлик қатъиян кўринмасди. Ойбек, Қуёш қораймас.

3 кам қўлл. айн. қатъий 4. Отинойи бу сафар ўз қоидасини бузиб, қатъиян тайинлади.. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТЪИЯТ [a. قطعیت – қатъийлик, узил-кесиллик; дадиллик, матонат, сабот] кт. 1 Ўз фикрида, сўзида, азму қарорида қаттиқ туриш; қатъийлик. Қатъият кўрсатмоқ. — Тўлқинжон анқайиб қолди. У Ҳуридан бундай қатъиятни ва иродани сира кутмаган эди. Ф. Мусажон, Ҳури. Унинг чехрасида, юнқа

лабларида аллақандай бир қатъият бор, ҳаракатлари кескин, шиддатли эди. О. Ёкубов, Излайман.

2 Сабр-тоқат, матонат, иродат. Ҳарбий хизмат ўз ҳарактерига кўра йигитлардан қатъиятни талаб қиласди. «Саодат».

ҚАТЪИЯТЛИ 1 Ўз фикрида, сўзида, азму қарорида қатъият билан турадиган; азмкор. Қатъиятли ходим. — Аввалига Ҳошим Латифжонга анча қатъиятли, ростегъ ўртоқ сифатида танилган эди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Мехрибон устоз Муҳсин Қодиров ўта талабчан, изланувчан ва қатъиятли мураббий. Газетадан.

2 Матонатли, иродали.

ҚАТЪИЯТСИЗ 1 Ўз фикрида, сўзида, азму қарорида қатъият билан туролмайдиган; беқарор.

2 Ноаниқ, бетайин. Бу тўғрида қатъиятсиз, мужжам жавоблар бершидан.. тўйинган Рабно Анвардан кўз олмай турар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАТЪИЯТСИЗЛИК Қатъиятга зид иш, хатти-ҳаракат. Жуда кўп ҳолларда.. ўйл қўйиб бўлмайдиган даражада қатъиятсизлик, журъатсизлик қиласди. Газетадан.

ҚАТҚАЛОҚ 1 Кучли ёғинлар ва суғоришидан сўнг нам тупроқ бетида ҳосил бўладиган қаттиқ қатлам. Уруғ экилгандан сўнг устига кучли ёмғир ёғса, тупроқ бети қотиб қолади, биз шуни қатқалоқ деймиз. А. Қодирий, Обид кетмон. Бугун звено аззолари далага чиқиб, қатқалоқ ерларни юмшатиб, фўза нуҳолларининг тагини бўшатиш билан банд. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Ер, қор ва ш.к. нинг музлаб, қотиб қолган устки қатлами. Кўча музлаб, қатқалоқ ва тойғоқ ҳосил бўлибди. И. Раҳим, Ихлос. Бектемир қатқалоқларга қоқиниб-сукиниб, штабга келди. Ойбек, Қуёш қораймас.

Қатқалоқ совуқ Ҳамма нарсани музлабтиб, қотириб қўядиган қаттиқ совуқ. Одамлар «чийиллаган чилла» деб таърифлаган кунларда шундай қатқалоқ совуқ роса бир ҳафта давом этди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТҚАЛОҚЛАНМОҚ 1 Қатқалоққа айланмоқ; қатқалоқ билан қопланмоқ.

2 Яхлаб қотмоқ. Эрув вақтида ярим белидан лой кечишга тўғри келадиган кўча-

ларнинг лойи қатқалоқланган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТ-ҚАТ 1 Бир неча қават ёки қатламдан иборат бўлган; қават-қават, қатлам-қатлам. Қат-қат кўрпалар. — Қат-қат булатни беҳол ёриб чиққан қуёш ўз аксини сувга туширган эди. Й. Шамшаров, Ойдин кўллар. Токчалар қадимча — ганчдан ишланган қат-қат катакчалардан иборат. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаватлари буқланиб очиладиган ёки шундай йўсинга таҳланган. Оёғида шорли яхши хром этик, унинг қўнжини манглай ажинидай қат-қат қилиб, бири устига бирини қалашибирган. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Кўчма Қаторлашиб таҳлананиб ётган; жуда кўп, чексиз. Сен ўқийсан, мен ишда, Дилда умидлар қат-қат. Зулфия. Дўстим билан қувнаб, кулишиб, Биз қайтамиз, севинчлар қат-қат. Х. Салоҳ.

4 Кўчма кам қўлл. Такрор-такрор, қайта-қайта. Мени бутун дунё тингласин, Чевар қиз, деб мақтасин қат-қат. Уйғун. Умр тилаб мард ўғли учун, Она қат-қат қарар юлдзуга. Х. Фулом.

ҚАТҚОРИН анат. Кавш қайтарувчи ҳайвонлар ошқозонининг қат-қат қисми.

ҚАФАС [а. قَفْص — катак, каталак; сават, кажава; кўкрак қафаси] **1** Куш ёки ҳайвонларни сақлаш учун маҳсус ясаладиган хонача. Темир қафас. Қафасда саъва боқмоқ. Қафасдаги шер. — Қафас яшириб қўйилган арча тагида бир каклик патиллаб қолди. С. Анорбоев, Оқсой. Каттагина бир қафасдаги чиябўри, чет одам келганидан, норози иржайиб қўйди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

Қўкрак қафаси анат. Гавданинг қовурғалар билан ўралган, юрак жойлашган қисми. Юрагимни эзиб, кўкрак қафасимни ёриб юборгудай бўлаётган алам ва фарёдга чидай олмай, секин боққа чиқдим. О. Ёкубов, Излайман.

2 Кўчма Қафастага нисбатли нарса, ҳолатни билдиради. Мана икки йилдирки, у Содикжон бойибачанинг олтин қафасида қон ўшлаб, кундошлик жафосини тортади. К. Яшин, Ҳамза. Етти ўғлон қутқарганда ёрни жинлар қафасидан.. М. Шайхзода.

3 Кўчма Саноқ сон билан қўлланиб, айрим кушларни уриштиришда ўтадиган маълум вақт доирасини (бирлигини) бил-

диради. *Тешабой бұқоқ Раҳимберди калнинг туллаги билан жұжасини уриштирган* эди, иккى қафасдаёқ *Раҳимбердининг беданаси.. чийиллаб чиқиб кетди*. «Муштум». ..икки муллани бир қафас уриштириб, томоша қылмоқчи бұлыбдилар. М. Мұхаммаджонов, Тұрмұш уринишлари.

ҚАЧОН сүр. олм. 1 Қай(си) вақтда? Қачон келасиз? *Мажлис қачон бошланади?* ■ Қачон керак бұлсам, айт, юғуриб келаман. А. Қаҳхор, Құшчинор чироқлари.

2 бркт. боғл. взф. Қачонки. Қачон унинг паранжисини күрса, қачон овозини тұстадан эшилтса, үигит қалтирайди, ранги оқаради. Ойбек, Танланған асарлар.

ҚАЧОНГИ 1 сүр. олм. Қайси вақтга таллукли?; қайси вақтда бўлган? *Бу қачонги воқеа?*

2 сфт. Узок ўтмишга оид, анча вақт илгари, қачонлардир юз берган; эски. Ҳў, бу қачонги одам. Қачонги ишларни суриштириб юрибди.

ҚАЧОНДИР 1 Тарихи аниқ бўлмаган узок ўтмишда, ўтган замонда. *Бу ерлар қачондир тұқайзор бўлган.* ■ *У [Абдулла] асли хўжандлик тожик бўлиб, Қамишканага қачондир кўчиб келган, сартарошлиги учун ҳамма уни «уста» дер эди.* П. Турсун, Үқитувчи.

2 Келажак кунларнинг бирида, қачон бўлмасин бир кун, бир кун эмас бир кун. *Унинг [Тұлғаннине]* бу гаплари керакли, ҳозир бўлмаса, қачондир айттилиши керак гаплар бўлгани учун Бұтабой ҳам қўйиб берди. А. Қаҳхор, Құшчинор чироқлари.

ҚАЧОНКИ бркт. боғл. Бирор воқеа-ҳодисанинг содир бўлиш пайтини ёки шартини ифодалайди; «агар», «башарти» маъноларида қўлланади.

ҚАЧОНЛАР рвш. Бундан анча вақт аввал; аллақачон. *Халқлар ичида кўпдан овоза – доғи кетған, Дунёнинг ҳаммасига қачонлар бориб етған.* К. Мұхаммадий.

ҚАШИМОҚ Бирор жойнинг қичиши-ни енгиллаштириш ёки босиш учун нарса ёки тирноқ ва ш. к. билан тирнамоқ, қичимоқ. *У [Кудрат]* кўзини қисиб, ручканинг думи билан пешонасини қашиб, узок ўйлади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Бақол.. харидор кутиб, оппоқ соқолини қашиб ўтиради, кўзлари ўтган-кетганди.* «Шарқ юлдози». -Қийин.. Оғайни, қийин, – деди ияги-

ни қашиб ошпаз солдат. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Улар [чумчуклар] бир-бирларини қувшиш үйнашар.. патларини, қанот тагларини қашиб-қашиб қўяр эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бош қашишга (ёки қашигани) вақт йўқ ёки бош қашигани қўл тегмайди Жуда банд, озгина ҳам бўш вақт йўқ. *Мартенчиларнинг бош қашигани вақтлари* йўқ: улар кўпдан кутилган машиналарни монтаж қилишлари, уларни тездан ишга солишлари керак Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Майли*, экканлар экиб, тикканлар тикаверсин, бошимизни қашишга қўл тегмайди-ю.. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бошини қашимоқ* Хижолатли, ноқулай шароитга тушганда ёки бирор хаёлга борганда, ўй сурганда, қўлни бошга юбориб, қашишга ўхшаш ҳаракатлантириш ҳолатини билдиради. *Машраб* хижолат чекиб, бошини қашиди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Гап шу ерга келганда, Берди Аминовчининг нафаслари ичларига тушиб, кўрсаткич бармоқлари билан бошларини қашиб қолдилар.* «Муштум». *Бошин қашиб бир нафас, Ботди оғир хаёлга.* Файратий.

ҚАШЛАМОҚ 1 айн. қашимоқ. Ҳамроқул бекка қараб ва қўлни тўни ичига олиб, қорнини қўртиллатиб қашлай бошлади. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси. *Зиёхонов Тұлаганга қараб, тақирип бошини қашлади.* А. Мұхтор, Чинор.

2 Қашлағич билан тозаламоқ. Қашлағич олдим-да, қора қашқани у ёқ-бу ёғини қашлаб чиқдим. А. Қодирий, Улоқда.

3 кўчма кам қўлл. Алдаб-сулдаб, силаб-сийлаб, бирор ишга кўндиримоқ. [Мастура:] *Ахир сиз қизиқсиз! Беш кун сабр қилинг, куёв-пүёвга чиқсан, бир ой-ярим ой ўтсин, ундан кейин аста-аста қашлаб, ишга солайлик-да.* Ҳамза, Паранжи сирлари. Мен сенга ёмонликни кўзласам, орқангни қашлаб гапирап эдим. И. Раҳим, Ихлос.

4 кўчма Шилиб, юлиб-юлқиб олмоқ. Яхши билан ўртоқ бўлсанг, яхши ўйлга бошлайди, Ёмон билан ўртоқ бўлсанг, бор-йўнингни қашлайди. Мақол.

ҚАШЛАГИЧ Отни қашлаб тозалаш учун ишлатиладиган, қатор тишли темир асбоб. *Тұра от устини бир сидра ювиб, сўнг қашлагиич билан бўйниларини, ўмровини қашлай бошлади.* Н. Фозилов, Диidor.

ҚАШОВ шв. Қашлағич. *Тилла қашов, гулдан жұрб [сунурғы] құлда, Торт берді үйреккінг баданиға. «Хушкелди».*

ҚАШШАНГ шв. 1 Уяты йұқ, сурбет, суллоҳ. Қашшанғ одам. — Қүйші, бошлиқ бевақт ишга құзғаган қашшанғ каби, тажанғларча нүр сочмоқда. «Шарқ қолдузи».

2 Бүй бермайдиган, асов. Қашшанғ от.

ҚАШШОҚ Үта камбағал, фақир; фақирана. Қизиқ экансан.. бу ердагилар ҳаммаси гадойдан нон тилайдиган қашшоқлар.. Ойбек, Танланған асарлар. Үшнинг баланд-наст лой томлари шаҳардаги қашшоқ ҳаёттинг гулохидек мунгайиб түрибди. С. Кағроматов, Олтин қум. Рұзиматтинг отаси жуда қашшоқ яшар, мешкобчилек билан күн күриб, оиласину боқолмас әди. Түйгүн, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

ҚАШШОҚЛАНМОҚ айн. қашшоқлашмоқ.

ҚАШШОҚЛАШМОҚ Қашшоқ ҳолатта тушмоқ, камбағаллашмоқ. *Кейине пайтларда дәхқонлар қашшоқлашған, ерсизлик балоси жонларига тегиб кетған әди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАШШОҚЛИК Қашшоқ ҳолат, қашшоқ турмуш. *Очлик, қашшоқлик — уруш дархтининг аччиқ мевалари.* Т. Малик, Ажаб дүнө.

ҚАШҚА 1 От ёки мол пешонасидаги оқ жой, оқ нишона; шундай нишонали от, мол. *Ола бузоқ, қашқаси ҳам бор, Усти қорап, бағри оптоқ қор.* Ф. Гулом. *От келар яшнаб борлық, Қашқаси гүё ёрлиқ.* Т. Тұла. *Үртароқда анчадан бери бир-бираға ўқрайғанча елқалашиб келаётған қашқа бұқача билан тарғыл бұқача тұсатдан сузшишиб қолиб, поданинг тұс-тұрғынни чиқарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 күмба Бетнинг күрінадиган ерида урилишдан қолған нишона, мас., яра, чақа. *Сапчиб үрнімдан тұрсам.. пешоналары қашқа, кийимлари түпроқ.. дадам кириб кел яптылар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [Мавлон] Ҳозир афти-башарасини қашқа қылғыб муштлашишдан, бирөвларнинг таъбини хира қилишдан бошқа иш қылмайды. Ш. Шұхратов, Безорилар.

Отнинг қашқаси салб. Ҳамма биладиган, танийдиган. *Луқмонбек маҳаллада отнинг қашқаси.* С. Ахмад, Сайланма.

ҚАШҚАЛДОҚ Сувмошаклар түркумининг қамишзор құлларда яшайдиган, бoshiда қашқаси бор бир тури; ўрдакдан кичикроқ ёввойи ов қуши. *Тұнгизларнинг бесаранжом хур-хури, ўрдак ва қашқал-доқларнинг гақ-ғуқи оламни түтгап.* С. Ахмад, Үфқ.

ҚАШҚАЛИ Пешонасида қашқаси бор. *Майна яна бир карра извош ва отларни күздан кечирди.. Отнинг бири қызил, четдегиси оқ қашқали түрік.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚАШҚАРБЕДА Дуккаклилар оиласига мансуб, оқ ёки сариқ гулли, ўқылдизли икки йиллик бегона ўт.

ҚАШҚАРБОЛДОҚ Исирганинг 18-асрда Фарғона водийсига қашқарликлар келтирган, ҳалқа шаклидаги тури. Қашқарболдоқнинг маҳаллий анъаналарга яқынлiği унинг тез тарқалишини таъминлаган. «ЎЗМЭ».

ҚАШҚАРГҮЛ айн. күқонгүл.

ҚАШҚАРИ Қашқарда бўладиган; Қашқарда ясалған. Ҳаётхон ўрнидан турди, онам умид билан унга тиктириб қўйған.. қашқари қундуз телтакни кийгизди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАШҚАРЧА 1 сұфт. Қашқарга ва қашқарликларга оид; уйгурча. Қашқарча ўйин. Қашқарча овқатлар.

2 от Олди ромлар билан ўралған айвон. У «тиқ» этган овоз келса, кўзларини беихтиёр кўчча эшикка тикиб, қашқарчада ўтирибди. А. Ёкубов ва Ш. Шодиев, Топилған қиз.

3 от эск. Уйғур тили. Қашқарча(ни) биласизми? Қашқарча сўзлашмоқ.

4 от Келиб чиқиши уйгур мусиқаси билан боғлиқ күй ёки ашула номи. *Одамларнинг кўзлари гулхан ёргуида ўртада «қашқарча»га муқом құлувчи, бекасам түн устидан белбог бөглаган қора қош ийгитда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАШҚИР айн. бўри 1. Қашқир ўзининг уяси олдидағы қўйларга тегмай, узоқдаги бошқа қўйларга боради. О. Кўчқорбеков, Чўпон Рұзи бахши. *Мен кетған сұнг ўзине ёлғиз қолмагин, Қашқир-қобонларга емиси бўлмагин.* «Ширин билан Шакар».

ҚАЛЬДА [а. قەد — ўтириш, вазият, ҳолат] этн. Киши вафотидан кейин унинг кейинги маросимларидан бирини, мас., «йигирма»си ёки «қырқ»ини бирор яқин

қариндошиникида ўтказиш одати, таомили. **Қаъда қилмоқ.**

Қаъда қаримас Қилиниши лозим, аммо шошилинг бўлмаган иш ҳақида. **Ҳалқимизда «Олтин чиримас, қаъда қаримас» мақоли бежиз дунёга келмаган. «Фан ва турмуш».**

ҚАЛЬР [а. قىللىرىك - чуқурлик, чуқур жой; таг, туб] Бирор нарсанинг сиртидан анча чуқур ери, ости, ичи. **Ернинг қаъри. Дарёнинг қаъри.** ■ **Бир ярим соат ичидан денгиз даҳшатли юкни бутунлай қаърига ютиб юборди.** А. Мухтор, Қорақалпок қиссаси. **Негадир шундай баҳайбат тоглар ҳам кўринмас, улар ҳам худди тун қаърига сингиб кетгандай эди.** К. Яшин, Ҳамза.

ҚАҚАЖОН шв. Қақилдоқ. Қандолатхон Барнони яхши билар эди: ёлғиз ўсган қақажон қиз. И. Раҳим, Барно. **Бирам қақажон, кўҳлик, Бирам байрон ва айёр.** Миртемир.

ҚАҚАНОҚ Кўй ёки эчкининг оғиз сутидан пиширилган овқат. [Жонгу] **Йигитга ҳар гал яйловдан қайтганида, албатта, ёғоч косада қатиқ, қўй сутидан ясалган қақаноқ ёки ивтилган қурут олиб чиқар эди.** О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи. **Онаси эчкининг янги сутидан қақаноқ қилиб берарди.** Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар.

ҚАҚАС шв. Қишилардан ёки кишилар яшайдиган жойдан узоқ, чекка ер; овлоқ. Қақас жойида учрашмоқ. ■ **Лўлилар колхозга аззо бўлиб киришга қарор берганларида, биринчи шарт қилиб, қишилоқдан қақасроқ ерни талаб қилган эдилар.** Н. Сафаров, Лўлилар.

ҚАҚА(Қ)ЛАМОҚ «Қақ-қақ» овоз чиқармоқ; қақилламоқ (тovуқлар ҳақида). Чипор товуқ ҳам зўр ташвиш билан қақақлаб, таралиб юрган жўжаларини қаноти остига чақиради. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ҚАҚИЛДОҚ Ўзини билағон санаб, ҳадеб гапираверадиган; гапдон, маҳмадона (кўпинча қизлар ҳақида). -О, мунча қақилдоқ экан бу қиз, — олифта хоним юзини тескари бурди, — ташвиқот қилияти бизни. Ойбек, Нур қидириб. **Бошқа бирор кўзлагани бордир қақилдоқнинг.** Н. Аминов, Муяссар.

ҚАҚИЛЛАМОҚ 1 айн. қақа(қ)ламоқ. Чипор товуқ шу кунларда етилган.. қақиллаб юрибди. С. Айний, Қуллар.

2 кўчма Ҳадеб гапиравермоқ, маҳмадоналик қилмоқ. Ҳўп, ҳўп. Бунча қақиллай-

сан? Ў. Умарбеков, Юлдузлар. Эшонни ҳам, қорини ҳам оғзига қаратиб, анчагача қақиллади. П. Турсун, Үқитувчи.

ҚАҚИР Сувсиз, қақраб ётган қоқ ер, қақроқ жой. Бўз ерларга сув чиқади, қишилоқ атрофи, қақир бўз ерлар кўкаламзор, экинзор бўлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Ташналаб ётган қақир чўлларни ҳосилдор этиб, Богу бўстону экинзор этгали имкон сув.** Ҳабибий.

ҚАҚИРЛАМОҚ айн. қақилламоқ. Қақирлаб кулмоқ. Қақирлаб сайрамоқ. ■ **Қори Маҳмуд қақирлаб кулгандан кейин, жиддий бир вазият олиб: -Менимча, — деди, — ҳар бир киши ва ҳар бир нарса учун бир ном керак.** С. Айний, Эсадаликлар.

ҚАҚИР-ҚУҚУР Ҳар хил майда-чўйда нарсалар; ашқол-дашқол, лаш-луш. **Бу машина, араваларга тирбанд қилиб.. аллақандай қақир-қуқурлар ортилган эди.** Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар. **Ёрматнинг қақир-қуқури оз бўлгани учун, араванинг олдинги қисмida Гулнор ва онаси бемалол жойлашган эди.** Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАҚОЛАМОҚ айн. қақа(қ)ламоқ. Тухум қўймаган товуқ кўп қақолайди. Мақол.

ҚАҚРМОҚ Нами қочиб ёки сувсизликдан, ташналиқдан қуриб қолмоқ; қуруқшамоқ. Қақраган чўл. Томогум қақраб кетяпти. **Беморнинг лаблари қақради.** ■ **Кимсасиз чўл. Қуёшнинг жазирама иссиғидан ҳамма ёқ қақраб кетган.** Газетадан.

ҚАҚРОҚ Қақраган, қақир. Қақроқ чўллар. Қақроқ лаблар. ■ **Сув — анқога шафе.** Ҳамма ёқ қум, қизиб, ёниб ётган қақроқ қум. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Бобоқул ота томогининг қақроғини босиши учун ҳовуздан оқиб чиқаётган ариқдаги зилол сувдан ҳовучини тўлдириб ичиб олди.** Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

ҚАҚШАМОҚ 1 Оғрикли зирқироқ тутмоқ, сирқирамоқ. **Абзойи баданим қақшашяпти.** ■ **Лўй-лўй қақшашётган чаккаларидаги оғриқ босилди..** С. Нуров, Нарвон. **Оёклари зир қақшар, бир қадам босишга ҳам мадори келмас эди.** М. Мансуров, Ёмби.

2 кўчма Азоб-уқубатли, машаққатли ҳолатда бўлмоқ, шундай ҳолатни кечирмоқ. **У бечора, ёшлиги минг хил азоблар билан қақшаган, хўрланган, бечора халқнинг бу қадар ишонч ва эҳтиромини ҳеч вақт хаёлига келтирганмикин?** А. Мухтор, Қорақалпок

қиссаси. Эзилган, қақшаган, очу ялангоч, Ҳамиша бир гарибпарварга муҳтож. Ҳабибий.

3 Зир-зир титрамоқ, қалтироқ тутмок; қалтирамоқ. ..лаби лабига тегмай титарар, азойи бадани безгак тутгандай қақшарди. Ж. Абдуллахонов, Ҳонадон.

4 Қуриб, қақраб қолмоқ, қуриб қоқ бўлмоқ. Бочка қуриб, қақшаб кетибди. — Қоракўл дарёси қуриб, қақшаб ётибди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

5 кўчма Ачиниб, ёлвориб ёки хафа бўлиб, кўп гапирмоқ. Қақшаб гапирмоқ. Кўп қақшадим, сўзимга кирмади. — Ҳадича буви ичкарига кирди-ю.. ўша ерда қақшаб, қарғаб ўтириди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Ачинарли, зор ҳолатга тушмоқ. Қон қора қақшамоқ. — Карима опа қақшаб ўйнлаётган ўғлани ётогига олиб кириб ётқизди. М. Исмоилий, Бизнинг роман. Жуда хунук иши бўлди-да. [Қизнинг] Онаси зор қақшаб, қидириб юргандир. С. Аҳмад, Лочин. Бечора увол кетибди. Ота-онаси қақшаб қолибди-да, атманг, атманг! Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ҚАҚШАТМОҚ Қақшамоқ фл. орт. н. Осмонни қоллаб олган чодирдек булат қулоқ-бурунни кўкартириб, суякни қақшатувчи аччиқ изгирин қор бошлаб келди. П. Турсун, Ўқитувчи. Бегуноҳ онани қон қақшатиб, эрини тортиб олаётган эканман-ку. А. Муҳиддин, Күёв қочди.

ҚАҚШАТҚИЧ Қақшатувчи, ўнгланиши қийин ахволга солувчи, яксон қилувчи, йўқ қилиб юборадиган. Қақшатқич зарба. Қақшатқич жсанг. Қақшатқич танқид. — Нусратишига рўпарасида чўяндай қорайиб ўтирган душманнинг ҳақоратларига қарши қақшатқич бир гап тополмай, ҳамон ёнади. А. Мухтор, Опа-сингиллар. ..тўрт-беш баравар кўп кучга эга бўлган душман атакаси қақшатқич ўқ довули билан рад этилиши керак. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚАҚШОҚ Курук ва қаттиқ; қотган. Она қақшоқ қўлларини қизининг юрагига қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАҚҚАЙМОҚ Тикка қотиб турмоқ, тик ҳолатда бўлмоқ. Мочалов билан бирга унинг каби погонли, яроғ-аслаҳали икки тўра зинада қаққайди. Ойбек, Танланган асарлар. Баззан қизғиши-қўнгир бир илон ўт орасидан ўрмалаб келиб, атрофни томоша қилаётгандек қаққайиб қолган юмронқозиққа ташланади. М. Осим, Тўмарис. Қии оппоқ кўр-

пасин тўшаган ерда Қаққайиб турнибди бир туп оқ қайин. Х. Салоҳ.

ҚАҚ-ҚАҚ тақл. с. Товуқларнинг ўзига хос овозини билдиради. Товуқлар қақ-қақ қилиб қочишиди.

ҚАФ тақл. с. Қарға, загча, қузғун ва ш.к. нинг товушини билдиради. Қарға қаф этади, ўз вақтини чоғ этади. Мақол.

ҚАҒАНОҚ айн. қақаноқ.

ҚАҒИЛЛАМОҚ «Қар-қаф» овоз чиқармоқ; қағқағламоқ. Қири соўй, дарахтлар қорга ботибди, Қарғалар қагиллар бўлиб миннатдор. Шуҳрат. ..баланд теракнинг айри шоҳида қагиллаб турган олаҳаккага анграиб қолган эди. Н. Аминов, Суварақ.

ҚАҲАТ [а. қаттатиқ – ёмғирсизлик, курғоқчилик; очарчилик] 1 Топилмайдиган, йўқ ҳолат. Бир кафт дон-дун экишга ҳам қурбим этмади.. Ер ориқ, гўнг ҳам қаҳат. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Нахот шунча қаттиқ табиат қаҳри, Нахотки илож ўйқ, бир чора қаҳат. С. Зуннунова. Бу ерда ҳамто пай-ноқ, носки ҳам қаҳат экан. Газетадан.

Ўғрига мол қаҳатми? Уддабуррого ҳамма нарса топилади, деган маъноли ибора. -Ўғрига мол қаҳатми, ҳасса йўқолса, сен учун топилмайдиган матоҳмас-ку, – дедим. Шукрullo, Жавоҳирлар сандиги.

2 айн. қаҳатчилик. Ким бизга қайрилади, Очлик, қаҳат тўрт томон. Миртемир.

ҚАҲАТЛИК Топилмаслик, етишмаслик; йўқлик.

ҚАҲАТЧИЛИК 1 Уруш ёки бирор табиий оғат натижасида ёки экин-тикин битмай қолганлиги сабабли кундалик эҳтиёжларга зарур нарсаларнинг топилмаслиги, топилиши жуда қийинлиги юз берган ҳолат. Нарх-наво кўтарилиб кетди. Қимматчилик ҳадемай пулга нон топилмайдиган қаҳатчиликка айланади. А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртаклар. ..ғалла камайиб, пахта майдонлари қисқариб, чорва турли оғатларга учраб, юртда очарчилик ва қаҳатчилик бошланди.. К. Яшин, Ҳамза.

ҚАҲВА [а. қоғоғ – кофе дарахти ва меваси; кофе; кафе] айн. **кофе** 1-3. Қаҳва майдонлари. Бир стакан қаҳва. Қаҳва ичмоқ. — Хизматчи қаҳва келтирди, Анвар Мурод дастурхонга меҳмонларни ундади. Ойбек, Нур қидириб.

ҚАҲВАХОНА [қаҳва + хона] Чой, қаҳва, енгил таом ва ш.к. сотиладиган кичик

ресторан. Биноларнинг пастки қавати хил-ма-хил дўйконлар, ошхоналар, қаҳважоналар ва турли муассасалар билан банд. Ҳ. Қодирий, Қоҳира лавҳалари.

ҚАҲВАЧИ 1 Қаҳва билан савдо қилувчи, қаҳва сотовучи. Қаҳвачи чол қайтиб кирганида, Озод бошини хонтахтага қўйиб, донг қотиб ухларди. М. Маҳмудов, Манту куй излаб.

2 Қаҳважонанинг хўжайини, эгаси.

ҚАҲР [а. قەر – бўйсундириш, мажбурлаш, зўрлаш; хафалик, алам, қайфу] 1 Қаттиқ аччиқланиш, жаҳл туйгуси; газаб. Замиранинг қаҳрдан ёнаётган кўзлари, аччиқланганда ҳам нафосатини йўқотмайдиган юзи жазманига янада чироили кўринди шекили, йигит ширин илжайди. П. Қодиров, Уч илдиз. Кўзғолончи халқинг. қаҳри ҳарлаҳзада кучайди, ҳайқириғи кўкни тутди. Ойбек, Танланган асарлар. Унинг сўзлашув оҳанги мулоийм бўлса-да, аммо узуб олгудек қаҳр ва аччиқ киноя сезилиб турарди. С. Кароматов, Олтин кум.

2 кўчма Баъзи табиий ҳодисаларнинг «аламли» кучи, таъсирига нисбатан қўлланади. Қиши қаҳридан қарсиллайди қайрагочлар. А. Мухтор. Аччиқ аёз кўрсатар кучин, Ўтиклишар совуқнинг қаҳри. Д. Файзий.

Қаҳри келмоқ айн. қаҳрланмоқ. Олимжоннинг қаҳри келди, кўмир чўғидай кўзларидан ўт чақнади. «Муштум». Қаҳри келганди, ҳеч кимни аяб ўтирамайди. Т. Ашурров, Оқ от. Қаҳри қаттиқ Мехр-шафқати йўқ. Ҳа, ана шундай бемехр, қаҳри қаттиқ кимсалар ҳам бор. Газетадан. Қаҳрига олмоқ Қаҳрини ўтказмоқ; жабрламоқ. Эй худованди карим, мен бечорани нега бунча қаҳринга олдинг. К. Яшин, Ҳамза.

ҚАҲРАМОН [ф. قەرماتا – ботир, жасур; чемпион] 1 Шихоати, довюраклиги, ботирлиги билан шуҳрат қозонган, жонбозлик, мардлик қилиб, ўзини кўрсатган шахс. Ўлимдан кўркқан киши қаҳрамон бўлламайди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Кўшиғимга илҳом берган қиз Олам-олам ҳайдаб қўйди ер. Ким кўрса ҳам уни, шубҳасиз, Пахтазорнинг қаҳрамони дер. Т. Тўла.

Ўзбекистон Қаҳрамони Ўзбекистон Республикасида алоҳида хизматлари учун бериладиган олий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

2 ад. Бадиий асарнинг бош иштирокчиси. Роман қаҳрамони. Фильм қаҳрамонлари — Ҳамма, биринчи навбатда, ҳикоямизнин қаҳрамони Ёдгорни табриклар эди. С. Айний Дохунда.

3 Умуман, бирор воқеа-ҳодиса ва ш.к нинг содир бўлишига сабаб бўлган ёки унда асосий роль ўйнаган шахс. Юқорида Ота бек томонидан олинган мактубнинг ҳақиқати мана шу йўсун хиёнатнинг натижаси эдик, биз энди хиёнат қаҳрамонлари билан ўқувчини таништирамиз. А. Қодирий, Ўтга кунлар.

4 Қаҳрамон (эркаклар исми).

ҚАҲРАМОНЛИК 1 Мардлик, ботирлик довюраклик. Жангчининг қаҳрамонлиги. Қаҳрамонлик кўрсатмоқ. — Иш «номардларча миттиқ урушидан, эски қаҳрамонлик достонларидағидек, «мардларча» қилич билан чопиши.. ханжар ва наиза билан суқишига ўтди. С. Айний, Куллар.

2 Қаҳрамонларга хос иш, ҳаракат, мардлик, жасорат намуналари. Газета ҳабарлари, каналдаги бўлган қаҳрамонларлар, мардликлар Жумақул отанинг дикқатини жалоқиди. Ш. Сулеймон, Ота, ўғил.

ҚАҲРАМОНОНА [ф. قەرماتا – қаҳрамонларча, ботирона, мардонавор] Қаҳрамонларга хос равища; қаҳрамонлик билан қаҳрамонларча. Қаҳрамонона жанг қилмоқ Қаҳрамонона кураши.

ҚАҲРАТОН Жуда қаттиқ, жуда ҳам шиддатли, ортиқ даражада совуқ. Қаҳратон қиши Қаҳратон совуқ. — Қиши фаслида қаҳратои изғирин, бўрон, Қора булут, қора туман тонги йўқ тунлар. Ҳабибий. Мукаррама Сададова ёзниг жазирамасида ҳам, қишинин қаҳратонларида ҳам пахтакорлар, чорвадорлар.. орасида бўлди. Газетадан.

ҚАҲРЛАНМОҚ Ортиқ даражада аччиқланмоқ, қаҳри келмоқ; ғазабланмоқ. Ҳоки пича қаҳрланиб турди, кейин қўйини силтаб ясовуни қайтарди. М. Исмоилий, Фарғонат. о. Қаҳрлансам, армон билан ўласан.. «Муродхон». Булутларки кўкартипар ерларни Қаҳрланса, чақмоқ-яшин сочади. М. Шайхзода.

ҚАҲРЛИ 1 Қаҳру ғазабга тўлган, қаҳрғазаб ифодаловчи; ғазабли. Асқар полвон саргайган, кир, лекин қаҳрли юзидан терини артди. Ойбек, Кўёш қораймас. Мударрисинин қаҳрли важоҳати суратни йиртиб таш

лашдан ҳам тоймаслигини кўрсатар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Жуда ҳам қаттиқ, шиддатли, аёвсиз. Қаҳрли қиши. Қаҳрли совуқ. — Шу содда ўйгитнинг юрагини заҳарлаган қаҳрли, мудҳии ҳаётни қарғади. Ойбек, Навоий. Ҳақиқатан ҳам куз этагиёқ қиши қаҳрли келишидан дарак бера бошлади. Д. Нурий, Осмон устуни.

ҚАҲ-ҚАҲ: қаҳ-қаҳ урмоқ (ёки отмоқ, солмоқ) Қаҳқаҳламоқ. Шунақа қаҳ-қаҳ солиб, беғубор кулишардики, дараҳтларда тунаған қўшлар чўчиб қанот қоқади. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Қаўрилиб қаҳ-қаҳ урадир бир киши. «Оқ олма, қизил олма». Шудгорларда бригадалар қатор-қатор, Ялангликда лаблари шуҳ қаҳ-қаҳ отар. Ф. Фулом.

ҚАҲҚАҲА [а. қаҳқаҳ — хахолаб кулиш; қаттиқ кулги] 1 Қаттиқ хушчақчақ кулги. Шербекнинг қаҳқаҳаси Сувонжонга тенасида бехосдан чақмоқ чаққандек бўлиб туялди. С. Анорбоев, Оқсой.

Қаҳқаҳа урмоқ (ёки отмоқ, солмоқ), қаҳқаҳа уриб (ёки отиб, солиб) кулмоқ айн. қаҳ-қаҳ урмоқ (ёки отмоқ, солмоқ) қ. қаҳқаҳа. [Нигора] Бирдан қаҳқаҳа уриб куларкан, булоққа қўлни тиқиб, ҷалтишиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Ҳўш, хотин, хафа кўринасан. Болаларнинг баҳтига ўйнаб-кулиб, келинчаклардай қаҳқаҳа отиб юрмайсанми? Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

2 кўчма Давомли қичқириш, қагиллашва шу сингари товушларни билдиради. Бойқушнинг шум қаҳқаҳаси. — Қаердадир, қўм ичиди, ургочи оқчорлөкнинг хунук қаҳқаҳаси эшиштилар эди. А. Мухтор, Қорақалпок қиссаси.

ҚАҲҚАҲ(А)ЛАМОҚ «Қаҳ-қаҳ»га ўхшиш товуш чиқармоқ; хахоламоқ. [Холиқов] Гоҳо баралла қаҳқаҳлайди, баъзан: «Мен ундаи қилдим, мен бундай қилдим, қотирдим, дўндиридим», деб осмондан келади. А. Муҳиддин, Тўри савол. Ҳа, ўйгитлар ютқизиб қўймасалар яхши эди [деди кимдир]. Ҳамма қаҳқаҳлаб кулди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ҚАҲҚАҲ(А)ЛАШМОҚ 1 Қаҳқаҳ(а)лашмоқ фл. бирг. н. Солдатлар қаҳқаҳлашиб юборишиди. Айниқса, қора қошли, юзлари қуёшда пишган ўйгит силласи қуриб куларди. А. Убайдуллаев, Қошли издан.

2 Хушчақчақ сұхбат қуриб, биргаликда вақт ўтказмоқ, чақчақлашмоқ.

ҚИБЛА [а. قبّة — рўпарада турган нарса; намоз пайтида юз қаратиладиган томон (Макка томони); меҳроб; жануб] 1 дин. Мусулмонлар намоз ўқиётган пайтда юзни қаратиб, ўгириб турладиган томон, Макка шаҳри жойлашган томон. Қиблага қараб фотиҳа ўқимоқ. — [Отамнинг] Қўп вақтлари тасбех ўғириши.. кечалари қиблага қараб, тиз букиб ўтириб, худога ўйглаш билан ўтар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Меъмор дасторини бошига қўндириб, қиблага юзини тўғрилади.. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 эск. Ғарб, кунботиш томон. Қибладан эсган шамол.

Тўрт томонинг қибла! Қаёққа кетсанг кета бер, ихтиёринг ўзингда. -Иккисидан бирини таъланг, — деди Ойқиз қатъият билан, — ё кетмон, ё тўрт томонингиз қибла, бошингиз қаёққа оғса, ўша томонга жўнанг. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИБЛАГОҲ [а. + ф. قبّله‌گاه — қиблла сингари жой] 1 дин. Қиблла томон, қиблла.

2 кўчма маж. Ўта ҳурматга лойиқ киши (мас., ота, она) ҳақида; унга мурожаат шакли. Минг мартаба шукур бўлсин парвардигорга, Мендан рози кетгандай экан қиблагоҳларим. А. Орипов, Жаннатга йўл. Қиблагоҳим, валиматим, қулоқ сол. Энди сиздан оқ фотиҳа тилайман. «Равшан».

ҚИБЛАНАМО [а. + ф. قبّله‌نمای — қиблани кўрсатувчи] эск. айн. компас. Командирнинг үхшаб қибланамонг борми? Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳорунбек қуёшга қарар, ундан сўнг пешмат ёнидаги қибланомони олиб, кафтига қўяди. Мирмуҳсин, Меъмор. Энди мендан кетди ихтиёр! Юрагимни қўйиб кафтимга, Шивирлайман бебабр, тақрор: Қибланамом, ўйл кўрсат менга. У. Азим.

ҚИДИРИШ 1 Қидирмоқ фл. ҳар. н. Йўқолган нарсани қидириши. — Ота ўз ўйлари билан, бола эса отаси чехрасидаги ғамгинлик сабабларини қидириши билан машғул эди. М. Исмоилий, Фарфона т. о.

2 аин. қидирув. Геологик қидиришилар. Жиноят-қидириши ишлари.

3 кам қўлл. аин. изланиш. Менинг барча ижодий қидиришиларим, уринишларим, мушк-кулотларимни бу шоир ҳал этди. Ойбек, Нур қидириб.

ҚИДИРИШМОҚ Қидирмоқ фл. бирг. н. Туғилган кунимда дадам билан бувим ном қидиришиб, ахир Адолат қўйишибди. F. Расул, Адолат. Улар бир-бирларининг кўзидан маъно қидиришиб. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИДИРМОҚ 1 Топиш учун уринмоқ, топишга ҳаракат қилмоқ; ахтармоқ, изламоқ. Йўқолган китобни қидирмоқ. Дўстини қидирмоқ. ■ Ҳаёт шоҳларга тикилиб қарди. У овоз эгасини таниган, таниганини қидира бошлаган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кутбиддин тўхтаб, шу атрофда тунаб қолишига ярайдиган жой қидира бошлади. С. Кароматов, Олтин қум. Ҳури.. гапни чўзини учун ҳовлиқиб, мавзу қидира бошлади. Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 Қидириш, излаш ишлари олиб бормоқ, тадқиқ этмоқ. Янги конлар қидирмоқ. Космосни забт этиши ўйларини қидирмоқ.

3 Топиш, эришиш ўй-ҳаёлида, иштиёқида, йўлида бўлмоқ. Баҳт қидирибсанми, уни фақат меҳнатдан топасан. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳалиги мен айтган ўртогимнинг ота-оналари.. орзу-ҳавас қидириб, бечора қизларини қаритиб қўйдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 шв. Сайр-саёҳат қилмоқ. Сайр этиб-қидириб, дунёни кезиб, Сўз айтиб, Москвада юрган Жамбулдир. Фозил Йўлдош ўғли.

Из қидирмоқ айн. изига тушмоқ **2**, **3**, **қ. из**. Кампир из қидириб, боғма-боғ бориб, баланд девор олдида тўхтади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Тирноқ остидан кир қидирмоқ **қ. тирноқ**.

ҚИДИРИУВ 1 Қидирмоқ фл. ҳар. н.

2 Қидириш иши. Археологик қидирув. Геологик қидирув. ■ ..қидирув отряди қийинчиликларга дуч келар, биронта жасадни топишолмасди. Ж. Шарипов, Хоразм. Қидирув давомида мўмиёйи аслга тоғда яшовчи ҳайвонлар, қушлар ва ҳамтоки айрим ҳашаротлар ҳам ўч бўлиши аниқланди. А. Шокиров, З. Ҳакимов, Мўмиёйи асл.

3 ҳук. Судгача дастлабки тергов: жиноятга доир кўшимча далиллар тўплаши. Жиноят-қидирув бўлими.

ҚИЁ 1 айн. **қия**..коронги тушшишига яқинлашганикдан, қиё ётилиб турган дарбозини кимдир ичкаридан зичлаб ёпди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 айн. **қиялик, қия**. Тор оралаб юрар эмиши ўтиб қиру қиёдан. Т. Тўла. Қиё тенасида бир

йигит турар — Кенг водий устида ўйчан боқиши. Миртемир.

Қиё бокмоқ (ёки қарамоқ) айн. **қия қарамоқ** (ёки бокмоқ) **қ. қия**.

ҚИЁЛАМОҚ кт. айн. **қияламоқ**. Тонг чоги сарвинозим аста қиёлаб ўтди. Чархий.

ҚИЁМ I [а. قیام — тик туриш, қойим туриш; жўнаб кетиш; мавжудлик] **1** Қиёш тикка кўтарилган пайт, туш пайти; пешин. Қиёмда чопиқчилар дам олгани чиқишибди. Кун қиёмдан оғди. ■ Қиём вақтида бир қанча болалар «тўй келди, тўй келди», деб бақириб-чақириб юзуршиди. Ойбек, Танланган асарлар. Кун қиёмига келиб, пешин намози ўқилгандан кейин кўшикнинг ич-таши жимжит бўлиб қолди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Меъёр, маром. Шавла қиёмига етиб пишган эди. Алижон иштаҳа билан ҳузур қилиб еди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Фикр баҳсда қиёмига етади. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Кетмон деганини бир қиёмда чопади киши.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Охирги нуқта, тамом бўлиш пайти, охири. Соч олдириш қиёмига етай деганди, сарроҷлик — эгар-жабдуқ растаси томондан қийғос тўполон овоз кўтарилиб қолди. Ф. Гулом, Шум бола. Тўйлари гариброқ бошлианди-ю, қиёмда қизиб кетди. Э. Аъзамов, Жавоб. Канал қурилиши қиёмига етади бошлагач, Андиконга қайтдим. «Ўзбекистон қўриқлари».

ҚИЁМ II **1** Шакарни сувда қайнатиб тайёрланган қуюқ шарбат. Кампир.. ўнг қўлига дастурхондан бир бурда жиззали нонни олди-да, пиёладаги қиёмга ботирди. Ибоҳон, Феруза кўзли исирга.

2 айн. мураббо. Олча қиёми. Олма қиёми. Анжир қиёми.

ҚИЁМАТ [а. قیامت — диний эътиқодга кўра, инсонларнинг қайта тирилиш куни; тик туриш; қўзғолон, favq, тўполон] **1** Диний эътиқодларга кўра, гўё бу дунё тутагач, у дунёда ҳамма тирилиб, сўроққа тўпланаидиган кун; охират, маҳшар. Афандим, ким қурбонликка қўй сўйса, қиёмат куни қил кўпrikдан ўша қўйни миниб ўтар эмиш, шу ростми? «Латифалар». Агарда ҳаққингизни олмасангиз, мен бир кекса одамни қиёматгача қийнаган бўласиз, олинг, иним.. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Қий-чув, тўполон, ур-йиқит; жанжал. Эрталаб кўча қўйқисдан қий-чув,

қиёмат бўлиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. Айланай, сизларнинг қораларингизни кўриши билан: «Раисга Жалил ўлгур етказган. Бўлмаса, нега келяпти?» деб қилди қиёматти, қилди қиёматти. С. Анорбоев, Оқсой. Мана энди нима бўлди. Ҳали эшикдан киришим билан келин қиёмат кўтаради. Ойдин, Келин ўғил туғибди.

З кўчма с.т. Жуда ажойиб, киши қойил қоладиган. Қиёмат этик. — Ўзбекистон оқсоқоли Йўлдош ота билан Усмон Юсупов ҳам шу ерда [бош тўғонда] эдилар. Кўп участкалардан одам йигилган, қиёмат базм бўлди. Ф. Фулом, Ҳамидни эслаб.

Қиёмати қарз қ. қарз 2. Қиёматда Ҳеч қачон; охиратда, ўлганда. Қарзингни ундан қиёматда ҳам ололмайсан. Қирқида қўлига соз олган, қиёматда қулогини бурур. Мақол. **Қиёматдан қийин** Ниҳоятда қийин, жуда ҳам қийин. Уни кўндириш қиёматдан қийин. — Айниқса, Тўлқиннинг ухлаши қиёматдан қийин, кўзи уйқуда бўлса ҳам, тили тинмайди. Х. Фулом, Машъял.

ҚИЁМАТГАЧА с.т. 1 Ўла-ўлгунча, бир умр; абадий. Энди сендан қиёматгача ажралмайди.

2 Ҳеч қачон. Ўт шу бўлса, ошинг қиёматгача ҳам пишмайди.

ҚИЁМАТЛИ Ажралмас, абадий. Қиёматли дўст. Қиёматли қўшиналар. — Мен сизнинг қиёматли синглингиз бўлай. П. Турсун, Ўқитувчи. Сен ҳам бўлгин қиёматли фарзандим. «Равшан».

ҚИЁМАТ-ҚОЙИМ Қиёмат куни, рўзи қиёмат, маҳшар. Қиёмат-қойим бўлади, яқинда ҳаммани ер ютади. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИЁС [a. قیاس — солиштириш, ўхшатиш; андоза, ўлчов] 1 Ўзаро чоғиштириш, солиштириш, таққослаш; муқояса, таққос. Таржима сифатини аниқлашнинг асосий воситаси қиёсdir. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. У нотиқлик санъатини эринмай ўрганиши, оддий қиёслардан китта хуносалар чиқарши кўнгикмасини ҳосил қўлмоги лозим. Газетадан.

2 Ўхшаш, тенг, мисл. Онамиз кўкрагин ўйқдир қиёси, Шундан оқиб чиқар меҳр дарёси. Ё. Мирзо. Юртим, сенга шеър битдим бу кун, Қиёсингни томадим асло. А. Орипов, Руҳим.

Ўзингдан (ўзимдан) қиёс Бунга ўзинг (ўзим) мисол бўласан (бўламан), ўзингта (менга) қараб хулоса қилавер, мазмунидаги

ибора. Мана, ўзимдан қиёс. Кечагина ҳаммангга кулги бўлиб юрган бир солдат эдим. Мана энди, худога шукур, жиср битиб, одам бўлиб қолдик.. О. Ёкубов, Излайман.

ҚИЁСАН [a. قیاس — қиёсланган ҳолда, таққослаш асосида] Қиёсий равиша, қиёс билан қараганда; қиёсланганда, нисбатан. Қиёсан ўрганиши. Қиёсан олганда. — Ўрданинг теварак масофасини чамалаб кўрган эдик, шунинг учун ўрданинг қай даража кенг бўлиши ҳам бизга қиёсан маълум. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЁСИЙ [a. قیاسی — қиёслашга асосланган, қиёсан] Ўзаро таққослашга, қиёслашга асосланган. Қиёсий метод. Қиёсий грамматика. Сифатнинг қиёсий даражаси (тлиш.). — Уларнинг [ёшларнинг] билганлари таҳминий ва қиёсий бўлиб, кўпинча тарихий ҳақиқатга тўғри келмайди. С. Айний, Эсадаликлар.

ҚИЁСЛАМОҚ Нисбат бермоқ, ўхшатмоқ; ўзаро таққосламоқ. Ёшликни баҳор фаслига қиёслайдилар.. Газетадан. Равон ўйлдан борарканмиз, бу бепоён дашни беихтиёр шахмат таҳтасига қиёслаймиз. Газетадан. Бухгалтер корхонанинг ўтмиши ва ҳозирги турмушки, хўжалигини қиёслаб, чўтга сола кетди. Газетадан.

ҚИЁССИЗ айн. бекиёс. Қиёссиз жисмоний куч. — Чорвачиликда тенгсиз Фориш ва узумчиликда қиёссиз Богишамол боғларигача қулоч отган Жиззах вилоятида бугун китта шодиёна. Газетадан.

ҚИЁТ тар. этн. Ўгузлар таркибига кирган қадимий қабилалардан бирининг номи. Мен тилаб ҳусн, вали шоҳ тилаб аслу на-саб, Менга лўли била ҳинду, анга қўнгироту қиёт. Алишер Навоий.

ҚИЁФА [a. قیافه — ташқи кўриниш, юз, афт; қадди-қомат; ўзини тутиш] 1 Ташқи кўриниш, тус. Шаҳримизнинг қиёфаси кундан-кунга ўзгармоқда. — Гўё улуғ бир ҳоди-са содир бўлиши куттилаётгандек еру кўк тантанали қиёфа олди. С. Анорбоев, Оқсой. Замоннинг оёғида Қудрат берган эски чориқ, қўйида ёш боланинг калласидай гурзи.. юзида гайрат ўти — у шу қиёфада Фарҳодни эсга солаои. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ўша Элгелдимисан, томир? Соб бўлибсан-ку! Бай-бай-бай.. Одамни ҳам шундай аянчили қиёфа-га солса бўлар экан-да. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Юз ифодаси. Унинг қиёфасидан ҳурсанд эканлиги кўринарди. — Негадир, ҳамманинг қиёфаси бирдан жиiddий тус олган. Анварнинг кўзларидан ҳамто қўрқув. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Қиёфамда ранж аломати бўлди шекилли, ҳамхонам дарҳол гапни бошқа томонга буриб юборди. Н. Аминов, Қалтис ҳато.

3 кўчма Кишининг маънавий, руҳий ва ахлоқий хусусиятлари, онги, дунёқараши, билим-савияси ва ш.к. мажмуй. Кишининг маънавий қиёфаси. — Ёшларнинг қилаётган ишлари уларнинг қиёфасини белгилаб беради. Газетадан.

ҚИЁФАЛИ Бирон қиёфада бўлган; кўринишдаги. ..деконларча камтар, содда қиёфали рус йигити кичик сержант эди. Ойбек, Кўёш қораймас.

ҚИЁФАТ [а. قیافەت — ташқи кўриниш, юз, афт; қадди-қомат; ўзини тутиш] кт. кам қўлл. айн. қиёфа. ..қорадорининг ҳуморгарчилиги қиёфатимга анча тағиyr [ѓўзгариш, бошқача тус олиш] бераб, ҳуснингма путур етказган эди. Файратий, Довдираш. Ўз эгаси Отабекнинг қиёфат ва уст-бошидан саводогарга ўхшатган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЁФАТЛИ кт. кам қўлл. айн. қиёфали. Биз бепоён Ватанимизга тумшуқ сукмоқ орзусини қилган, одам қиёфатли бир маҳлук-қа ўз кучимизни кўрсатмоқчи бўлдик. А. Умар, Мухтор.

ҚИЁҚ 1 Ингичка, узун-узун кескир баргли қўп йиллик ўт. Кекса подачи ботқоқ-қа ҳам, юзига урилган кескир қиёқ баргларига ҳам эътибор қилмай, олга интилар эди. А. Мухтор, Қорақалпок қиссаси. Кўк-орол пахтазори гумай, қиёқ, печак каби ўтлардан тозаланиб бўлаётди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Баъзи ўт-ўсимликларнинг қиёқ баргига ўхашаш, кескир барги. Майсалар қиёқ чўзигб қолди. Қамишининг қиёғи қўлни кесиб кетди. — Ўқ товуши тинганда, савагичнинг қуриган қиёқлари тўзигб кетганини кўрди. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚИЁҚЗОР Қиёқ босган ер. Чўл.. қаёққа қараманг, жинғил, ўт-ўлан, қамишу қиёқзор. «Ўзбекистон кўриклари».

ҚИЗ 1 Балоғат ёшига етмаган аёл. Қиз бола. Ёш қиз. Ўқувчи қиз.

2 Хотин жинсига мансуб фарзанд (ўз отонасига нисбатан). Унинг уч ўғил, иккى қизи

бор. Қиз чиқармоқ. Қиз узатмоқ. Қизи борнинг нози бор. Мақол. — Фарзанд ўғилми, қизми — бари бир, ота-онасининг юраги бўлар экан. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Балоғатга етган, аммо ҳали эрга тегмаган аёл; маъсума, бокира. -Қизми, жувонми, Гулномри — бари бир, ман дадамнинг ёш хотин олишини хоҳламайман, — деди Салим. Ойбек, Танланган асарлар.

Қари қиз қ. қари 1.

ҚИЗЛАРГА ёки ёш жувонларга нисбатан муроҷаатда ишлатилиб, ҳурмат, эркалаш, ўзини яқин олиш сингари маъноларни ифодалайди. Отга жуда эпчил экансан-ку, қизим! Баракала-е. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Ёзб беринге, айланай пошия қиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЗАЛОҚ Қиз бола, ёш қиз. Ўйимизда яна битта қизалоқ туғилди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. ..йўлакда югуриб кетаётган бир қизалоқнинг қўлида гунафша кўриб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИЗАМИҚ Асосан болаларда айрим айзоларнинг яллигланиши, баданга қизил тошма тошиши ва иситма билан кечадиган юқумли қасаллик. Онанинг назарида, қизининг юзига қизамиқ тошиб, шабадада сувланиб кетганга ўхшарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Уруш давридаги қизамиқ Асқар отанинг бирйўла уч қизини тутдау тўкиб кетди. Д. Нурий, Осмон устуни.

ҚИЗАРИНМОҚ Қизармоқ фл. ўзл. н. Ҳалима опа қизариниб қулди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. ..қизлар гуруҳида ўтирган Нафиса ўрнидан турди, қизариниб, Элчибекка қаради. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚИЗАРИНҚИРАМОҚ Бир оз қизармоқ, қизаринмок. Адолат.. ўз ҳаракатидан ўзи ўнғайсизланниб кетдими, бир оз қизаринқиради-ю, бирдан кулиб юборди. С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИЗАРИШМОҚ 1 Қизармоқ фл. бирг. н.

2 Сану манга бормоқ; айтишмоқ, аччиқлашмоқ. Исломхўжса Шерназарбий билан қизариишиб олди. Ж. Шарипов, Хоразм. Йўқчилик ўлсин, икковининг ҳам тори таранг, сал нарсага қизариишиб қолади. «Муштум».

ҚИЗАРМОҚ 1 Қизил ёки шунга яқин тус олмоқ, қизил тусга кирмоқ. Осмон қизарди. Қулупнай қизара бошлади. Бети соvuқдан қизарип кетди. Нон қизарип пишиди. —

Жуда чироили бизнинг боячамиз, Қизарип қолди гилос, олчамиз. Қ. Ҳикмат. Шарқ уфқи қон туркалгандек қизарди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Ножўя, номақбул хатти-ҳаракати, қилмиши, айби, камчилиги ва ш.к. учун кимса олдида хижолат тортмоқ, изза ҳолатга тушмоқ. Модомики мендан гуноҳ содир бўлмади, текширсалар, ҳақиқат олдида ўзлари қизарип қоладилар, шундай эмасми? Ойбек, Нур қидириб. Текин томоқ бизларга ёт; Мехнат билан ширин ҳаёт. Ё эл билан бўлмоқ керак, Ё қизарип ўлмоқ керак. С. Акбарий.

ҚИЗАРТ(ИР)МОҚ Қизармоқ фл. орт. н. Товуқни қизартириб пиширмоқ. Ўзлаштировчи ўқувчини ўз ўртоқлари олдида қизартиromoқ. — Ботаётган қўёшнинг ҳоргин нури рўпарарадаги қорни, тоғ чўққисини.. булатни бир лаҳза қизартириди-да, сўнди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Салимни қизартиши яхши эмас. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗДИРГИЧ тех. Иситиш, қиздириш учун ишлатиладиган асбоб, мослама, аппарат ва ш.к. Лампали қиздиргич.

ҚИЗДИРИЛМОҚ Қиздирмоқ фл. мажҳ. н. Қиздирилган дазмол. Қиздирилган думба ёғи. — Қий-чув, ҷагир-чугур қулоқни қар қиласди. Қиздирилган чирмандалар ҳавони янгратади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗДИРМОҚ 1 Қаттиқ иситмоқ, иситиб қайнок, куядиган ёки күйдирадиган ҳолга келтиromoқ; қизитмоқ. Дазмолни қиздирмоқ. Тандирни қиздирмоқ. Ёз қуёши ер юзини қиздирмоқда. — Ўтнинг ҳарорати Эргашевнинг юзини қиздириб, бурқиб чиқаётган тутун эса нафасини бўғар эди. Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон.

2 Доғ қилмоқ (ёғни, мойни). Пахта ёғини қиздирмоқ.

3 Ҳароратини, иситмасини оширмоқ; иситма чиқармоқ. Беззак аззойи бадани қақшатиб қиздирмоқда эди.

4 Қонни юриштиromoқ, қонни юриштириб ортиқ иситмоқ, қизитиб юбормоқ. Асал кўп ейилса, бадани қиздиради. Одамни пўстин эмас, иш қиздиради. Мақол.

ҚИЗ-ЖУВОНЛАР Ёш аёллар. Йигит-қизлар, қиз-жувонлар чорвоқларнинг деворларидан сакраб ўтиб, ариқлардан ҳатлаб, югуриб борардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЗИЛ 1 Қон рангидаги; қирмизи, алвон. Қизил муқовали китоб. Қизил кўйлак.

Қизил қалам. Қизил олма. — Патнисда тўртта кулча, икки бош қизил чиллаки ва бир бош қуш чўқиган қандайдир оқ узум бор эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗИЛ АРИ АЙН. ҚОВОГАРИ. Қизил гул 1) қизил рангда очиладиган ҳар қандай гул; 2) атиргулнинг қизил очиладиган алоҳида бир тури. Ёз гулшани қизил гул, Ҳалқум қилур намойиш. С. Абдулла; 3) шундай гуллар очилган пайтда ўтказиладиган ҳалқ сайили. Қизил китоб Йўқолиб бораётган ёки йўқолиши хавфида бўлган ноёб ўсимлик ва ҳайвон турларини қайд қилувчи давлат хужжати. Ҳалқаро қизил китоб. Ўзбекистон қизил китоби. Қизил лавлаги айн. қизилча 1.

2 от Юзнинг, баданнинг шу тусга мояйл ранги; қизиллик. Үнинг юзидаги қизилга яна қизил қўшилди. Ойдин, Ўзидан кўрсинг. Ширинзабоновнинг юзига қизил югурди. «Муштум».

3 кўчма с.т. Вино. Сиз ҳар вақт Жамолбой акам билан чўқиширасиз, бизга жўра бўлинг, қизил ичинг! Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма эск. Октябрь инқилоби, шўро тузуми, армиясига оидликни билдирадиган сўз сифатида қўлланган. Қизил армия. Қизил шарқ. Қизил аскар. Қизил тўй. Қизил матбуот. Қизил чойхона. Қизил карвон. Қизил гвардия.

ҚИЗИЛБОШ I бот. Ўрдаклар кенжак оиласининг шўнгувчилар уруғига мансуб ёввойи ўрдак.

ҚИЗИЛБОШ II тар. 1 Сафавийлар даврида Озарбайжон ва Шимолий Эрондаги туркий қабилалардан эрон қўшинида хизмат қилган аскар.

2 Ана шу даврда суннийларга қарши диний жангларда қатнашган шиа жангчиларига уларнинг бош кийимларига қараб турклар томонидан берилган ном.

ҚИЗИЛИШТОН Оёғи калта, тумшуғи бақувват ва узун, ўрмонда яшовчи қуш.

ҚИЗИЛЛИК Қизил ранг, тус. Қоннинг қизиллиги. Шафақнинг қизиллиги. — Гулсумнинг юзидан қизиллик қочиб бўзарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Гап ким устида кетаётганини билиб, Гулшоднинг юзига қизиллик югурди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ҚИЗИЛМАГИЗ Юзи тўладан келган ва қизил рангли. Саман отини ўйргалатиб, қизилмагиз, басавлат бир чол ўтиб кетди. С.

Зуннунова, Гўдак ҳиди. Омонкул амаки айниқса менга маъқул бўлди: қизилмагиз, барваста, юрт кўрган одамлиги кўриниб турибди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚИЗИЛМИЯ айн. ширинмия. Моҳандарон водийсида юлгун.. қизилмия, ажрик ўсади. П. Гуломов, Зарафшон этакларида.

ҚИЗИЛОЁҚ Сув бўйларида яшайдиган узун оёқли балчиқни қуш.

ҚИЗИЛУРУФ Қовунинг эти ва уруғи қизил бўладиган ўртапишар тури. ..думига пичоқ қўйиши билан тарсиллаб, неча бўлакка ажралиб кетадиган қизилуруф, шакарпалакларни ўйиб ташлаганлар. F. Гулом, Шум бола.

ҚИЗИЛЧА I бот. 1 шв. Эти ва барг савағи қизил, овқатга солинадиган лавлаги; қизил лавлаги.

2 Чўлларда ва қуруқ тошлоқли тоб ён-багирларида ўсадиган буталар туркуми (тиббиётда кўлланади).

ҚИЗИЛЧА II Баданга қизил тошиши ва иситма билан кечадиган, кўпинча болаларда бўладиган, қизамиққа ўхшаш ўтқир юқумли касаллик.

ҚИЗИЛЎНГАЧ Одам ва ҳайвонларда овқат ҳазм қилиш йўлининг ҳалқум билан меъда ўртасидаги бир қисми (истеъмол қилинган овқат массаси у орқали меъдага йўналади).

ҚИЗИЛҚУЙРУҚ бот. Ўзбекистонда манзарали ўсимлик сифатида ҳамда си-лосбоп кўкпояси учун ўстириладиган бир йиллик ўтсимон ўсимлик.

ҚИЗИМОҚ 1 Ҳарорати кўтарилимоқ, баланд бўлмоқ; исимоқ (асосан ҳаво ҳарорати ҳақида). Ҳаво ниҳоятда қизиган, отлар ҳаллослаб терлар.. Мирмуҳсин, Меъмор. Эрталабданоқ кун қизий бошлайди-да, чош-гоҳга борганда қуёшдан олов ёмғири ёғила-ди. X. Гулом, Бинафша атри.

2 Бирор нарса (олов ва б.) таъсирида тана ҳарорати ошмоқ, кўтарилимоқ (жисм, тана ҳақида). Бадани қизиди. Тандир қизиди. Темир қизиди. — Отабекнинг манглайида турган қўли қизиб кетиб, иккинчи қўлини алмаштиришга мажбур бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳамма ёқ қум, қизиб, ёниб ётган қум.. M. Исмоилий, Фаргона т. о.

3 айн. қизишмоқ. [Содиқ:] Қизиб кетган эканман, қаранг, мингбошини ҳам чўзилтирмоқчи эдим-у, бироқ орқадан келиб, қў-

лимни боғлаганларини билиб қолдим. Н. Сафаров, Уйгониш.

4 кўчма Қизғин тус олмоқ. Суҳбат қизиди. Мунозара қизиди. — У саҳна чеккасига суруб қўйилган парда олдига борганида, концерт қизиб кетган эди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. Бу кун чоршанба бўлганидан бозор айниқса қизиган. Ойбек, Улуг йўл. Иш қизиб кетган пайтда қишлоқ томондан кўчани чангитиб келаётган машина кўринди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ҳозир овнинг авжси қизиган пайти, кўлда ўрдак, қашқалдоқ кўп. Ж. Шарипов, Хоразм.

Боши қизиди 1) боши қон тегпандек оғирлашди. Қоратой бир оз ўйланиб, боши қизиган каби, дўпписини курсига олиб қўйди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) кайфдан, мастиликдан боши оғирлашган ҳолга тушди. Қодирнинг саломатлигига.. бир неча марта қадаҳ кўтарилди. Қодирнинг боши қизиб кетди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Ичи қизимоқ айн. ичи пишмоқ қ. ич. Сентябрь келишини кутиб, ичи қизиб кетяпти Тошибибининг. Газетадан. Қулоги қизимоқ с.т. Гўё қулоқнинг бир оз қизиши кимса ҳақида бирор гап бўлаётганидан (бўлганидан) белги, хабар беришини қайд этувчи ибора. Сен ҳақинеда ҳам кўп гаплар бўлди, роса қулогинг қизигандир. — Ўзи ўйқларнинг ҳам қулоги қизиб турармиш. С. Кароматов, Олтин кум.

ҚИЗИТАЛОҚ Баччаталоқ, лаънати (енгил сўкиш сўзи). Қизиталоқнинг боласи, ахволи мушкул демайсан, нуқул қизига тикиласан?! Н. Фозилов, Дийдор.

ҚИЗИТМОҚ Қизимоқ 1, 2, 4 фл. орт. н. айн. қиздирмоқ. Тандирни қизитмоқ. Қуёш тошу қўмларни қизитиб юборди. Чилдирманни қизитмоқ. Суҳбатни қизитмоқ.

ҚИЗИШМОҚ 1 Қизимоқ фл. бирг. н. 2 Ҳарорати бир оз кўтарилимоқ; қизимоқ. Алимжоннинг юраги тез-тез уриб, бадани қизишди. К. Раҳим, Шонли авлод. Меҳмонларга шўрва билан ароқ тортилди. Йигитлар «қизишиб» олишгач, келин хонадонига йўл олинди. Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

3 Жуда қизиқиб, астойдил берилмоқ. Даврадагилар қизишиб кетиб, бир-бирлари гап маъқулашар.. икки гапириб, бир кулишар эди. «Ўзбекистон қўриқлари». Кетмонни бир меъёрда чопади киши. Ундан кейин, чарчагунингча чопма, айни қизишган

вақтингда.. дам ол! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Қизиқонликка берилмоқ; тутақмоқ. Аззамжон ўйжар, сал гапдан қизишиб кетадиганлардан эди. С. Аҳмад, Уфқ. Қачон, нима масалада гап кетмасин, Бурҳонов раис билан қизишиб ўтирумайди, ётиғи билан тушунтиради. М. Ҳазраткулов, Журъат. -Ўзи нима гап? — чол яна қизишиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗИҚ I 1 Кишини ҳайрон қолдира-диган, ажаблантирадиган. Табиат жуда қизиқ, ўз саҳоватини заминнинг барча ерига бирдек инъом этаверади. Газетадан. Ҳаёл.. қизиқ нарса, у ўзининг тутқич бермас қанотларида баъзан кишини узоқ-узоқларга олиб учади. С. Зуннунова, Янги директор.

2 Қизиқиши ўйғотадиган, дикқатни тор-тадиган; қизиқарли. Қизиқ ҳикоя. Қизиқ эртак. Қизиқ томоша. — Бунда ҳолдан той-гунча ишлашиб, участканинг умумий геоло-гик схемасини тузишибди, баъзи бир қизиқ жойларнинг суратини олишибди. С. Кароматов, Олтин кум. Етти-саккиз ёшдаги болалар учун чиллак ўйинидан қизиги борми? Р. Файзий, Сен етим эмассан.

3 Завқ, кулги қўзгатадиган. Улар бир-бирига гап бермай, аллақандай воқеани гапиришиб келишияти. Жуда қизиқ жойига келишган бўлса керак, ҳаммалари бирдан хаҳолаб кулиб юборишибди. С. Анирбоев, Оқсой.

4 Қўнгил очадиган, мароқли, қизиқарли. Базм жуда қизиқ, жуда кўнгилли эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Салимбойвачча] Ўтириши қизиқ, жуда хушчақчақ, базм жуда қийқириқли бўлишини билиб.. саман йўргани эгарлатиб қўйган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

5 ўайриоддий, ажаблантирасли, ғалати. Уни бекордан-бекорга қамаб қўйшиши қизиқку! Мирмуҳсин, Меъмор. Ўзимам қизиқманда.. Шу ёмғирдан қўрқиб, мактабдан қолиб ўтирасам. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Бу ўғрилар қизиқ: «Ойда, ишда бир келган меҳмонидан айриласин», деб ашула айтади.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Таажжуб, ҳайронликни билдиради. Қизиқ, бирдан ойим, бояги гаплар эсига тушдими, қовоғини солиб олди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. -Қизиқ, нима қалиб юрибди ярим кечада? Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Қизиқ, кечагина денгиз эди тинч, Қаърига олмоқда бугун зилзила. Г. Жўраева, Иқбол.

7 айн. ҚИЗИҚЧИ. Юсуф(жон) қизиқ. Охун қизиқ. — Улугбек ўтказган кашта бир тўйда қизиқлар, чолгучилар, асқиачилардан ташқари, бир аёл ашула айтаб.. ҳаммани маству шайдо қилган экан. К. Яшин, Ҳамза. Бирдан хон ва раият кулиб юбордилар, бу киши Ҳудоёрнинг энг яхши қизиги Зокир гов эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚИЗИҚ II 1 Жуда иссиқ пайт, ҳолат; қизиб турган, қизиган. Қуёш янгигина ботгани учун куннинг қизиги ҳали қайтмаган эди. С. Зуннунова, Гулхан. Тандир каби чўл қизигида Қизариссан мисоли ширмон.. Р. Бобожон.

2 Қизғин тус олган, авжига чиққан, қизғин. Мажлис анча қизиқ бўлди.

Темирни қизигида бос қ. темир. Қизиқ устида Қизишиб турган пайтда. Аҳмад баҳслашиши яхши кўрарди ва гоҳида қизиқ устида, ўзи сезмаган ҳолда, қалтис гапираверарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.. болангиз бор экан.. Ҳозир қизиқ устида билинмаску, кейин чидолмайсиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **ҚИЗИҒИДА** 1) авжга чиққан, қизиб кетган пайтида. Ишининг айни қизигида ёмғир қўйиб қолди. — [Хожи хола:] Отам, ўйин қизигида ютқазишга ютқазиб қўйиб, кейин ўзини урди, пешонасини ёрди, ишглади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) қулай пайтни қўлдан бермай, иссигида.

ҚИЗИҚАРЛИ 1 Диққат-эътиборни жалб қилиб, қизиқиши ўйғотадиган. Шу куни футбол майдонларида ҳам қизиқарли беллашувлар ўтказилади. Газетадан. Суҳбатларни жонли, қизиқарли, турмушдаги фактларга суюниб ўтказиш керак. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Манфаат жиҳатидан ўзига жалб қиласидиган. Бое чакки эмас, унчалик қизиқарли ҳам эмас, шундайми, Салим ака? Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗИҚИШ 1 Қизиқмоқ фл. ҳар. н. Ҳатто нима депти закунчи Оқилжон? — қизиқиши билан сўради Тантибойвачча. Ойбек, Танланган асарлар. Эртакнамо бу ҳангома қайси мамлакатда, қайси замонда бўлганига ҳурматли журналхонлар қизиқишилари табиий. «Муштум».

2 Билиш, ўрганиш ва ш.к. га интилиш, ҳавас майли; шахснинг ўзи учун қимматли

ва ёқимли бўлган муайян нарса ва ҳодисага муносабати. *Бердиёровнинг ёшлиқдаги интилиши, қизиқиши уни ўзи орзу қилган билим чўққиларига етаклади.* Назармат, Жўрлар баланд сайдайди. *Ота ўғлининг техникага қизиқишини ёшлиғиданоқ сезганди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ҚИЗИҚМОҚ 1 Қизиқиш билан эътибор бермоқ, астойдил берилмоқ, берилиб муносабатда бўлмоқ, ҳаракат қилмоқ. *Овозингни чиқариб ўқи, нима дебди?* — *Мирзакаримбой ҳам қизиқди.* Ойбек, Танланган асарлар. У шунча қизиқиб кетган эдик, елкасига аста қўйилган қўлни ҳам сезмади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Улар ҳар гап сайнин, «қалай, сизга маъқулми?» дегандек Элмуродга тикилиб олар, у эса, чой ҳўплаган ҳолда, бу содда мунозарани қизиқиб тинглар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Билиш, ўрганиш, ишлашга майл қўймоқ, ҳавасманд бўлмоқ. *Мен мусиқага қизиқаман.* — *Унинг ўзи ёшлиқданоқ физикага қизиқар эди..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Мароқли дарсларнинг кучими, кўпчилик ёшлар математика билан адабиётга қизиқарди. Газетадан. *Мен энди, дунёдан ўтәёзган бир киши, эндиғи мансабларга унча қизиқа олмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ҳавас қилиб эргашмоқ, ҳавас қўймоқ; берилмоқ. *Қўқон кетаётган ўртоқларига қизиқиб, борма, деганга кўнмади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гапдон, хушчақчақ меҳмонларга қизиқиб, у ҳам майни қониқиб ичган эди, чаля ечиниб, тош қотиб ухлади.* Ойбек, О.в. шабадалар. Ҳавас-да.. Болалигимдан овга қизиқаман. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИЗИҚСИНМОҚ Маълум даражада қизиқмоқ, қизиққандек бўлмоқ. *-Шоирман денг!* — қоровул қизиқсиниб, унга қайта бошдан кўз югуртди. Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди. *Ҳадибагем Астрободда рўй берган воқеалар билан қизиқсинди.* Ойбек, Навоий. *Жанғилар комиссарнинг ҳикояларини қизиқсиниб тингламоқда эдилар.* М. Муҳамедов, Машқ.

ҚИЗИҚТИРМОҚ Қизиқмоқ фл. орт. н. *Бу ҳикоя ҳаммани қизиқтириб қўйди.* Мусиқага қизиқтиromoқ. — *Уни ҳозир ўрдак отишдан кўра Жумагулнинг жамоли қизиқтирап..* эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚИЗИҚУВЧАН Хар нарсани билишга интиладиган, қизиқадиган; қизиқиши, ҳавас майли кучли. *Инсон табиатан сирли, сехрли нарса, ҳодисаларга қизиқувчан бўлади.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ҚИЗИҚУВЧАНЛИК Қизиқиши, ҳавас майлига эгалик, эга бўлиш. *Йигитали тиришқоқ, ҳамма нарсага қизиқувчанилиги билан тенгдошлари орасида ажralиб туради.* «Ўзбекистон кўриклари».

ҚИЗИҚЧИ 1 Қизиқ ҳаракатлари ва сўзлари билан кишиларни кулдирувчи одам. *Дадаси жуда қизиқчи киши.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Илгари овчилик қилган бир қизиқчи йигит мудирликни қабул қилганди.* С. Аҳмад, Музей.

2 Ҳалқ сайилларида, йигилишларида томошабинларни кулдирадиган ўйинлар кўрсатувчи артист; масҳараబоз. *Қизиқчилар ўйини.* Қизиқчилар кийими. *Қизиқчи артист.* — *Қишлоқ болалари бу масҳараబоз, қизиқчи бола — Кимсаннинг сўзига қотиб кулишидилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан. *Ўтмишдаги санъаткорлар ичидаги қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар.* Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ.

ҚИЗИҚЧИЛИК 1 Қизиқчи иши, касби. **2** Қизиқчилар кўрсатадиган ўйин-томуша; ўзбек анъанавий театри тури. *Қизиқчиллик кечаси.* — *Унинг асл исми — Наби.* Ўзининг ашуласи, чолғуси ва қизиқчилиги билан сұхбатларни гуллатгани учун маҳалладаги улфатлари уни «гул» — «Набигул» деб атаганлар. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Ҳазил ва шўхликда, ҳар хил ўйинлар ва қизиқчиликда ҳаммани ўзига қаратарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

Қизиқчилликка ёки қизиқчиллик учун Кишиларни кулдириш ёки эрмак учун, ҳазил тариқасида. *Бу ишни қизиқчиллик учун қилдим.* — *Келин дарҳақиқат ёш, лекин худди қизиқчилликка семиргандай юм-юмалоқ.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

ҚИЗИҚКОН 1 Салга жаҳли чиқиб, тутикаиб кетадиган, аччиғи тез. *Қизиқкон одам.* — *Феъл-атвори жиҳатидан жуда қизиқкон, сал нарсага лов этиб..* ингичка овозини баралла қўйиб чишилайди. С. Ка-роматов, Олтин қум.

2 кам қўлл. Юрагида ўти бор; серғайрат. *Ўринбой — шижоатли, қизиқон йигит.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚИЗИҚҚОНЛИ кам қўлл. айн. **қизиққон**. *Инум, бизнинг тарафнинг фуқароси андак қизиққонли бўлади. Ойбек, Навоий.*

ҚИЗИҚҚОНЛИК Қизиққон шахсга хос хислат, хатти-ҳаракат. *Қизиққонлик мардга эмас муносиб. Ж. Жабборов. Бу гўзаллик кибр ёки совуқликни эмас, балки ғайрат ва қизиққонликни тақозо қиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ҚИЗИФАР сўк. Енгил койишини ифодалайди. *Қизигарларнинг кўзини очиши керак, батракларнинг ҳам одам эканлигини билиб қўйисинлар. Ҳ. Шамс, Душман.*

ҚИЗКЎРАР этн. Унашиш олдидан совчиларнинг қизни кўриш маросими.

ҚИЗЛИ Қизи бор, қизи бўлган. *Қизли ўй. — Бу тўй ўғиллининг ўғлидан, қизлининг қизидан қайтади, сенинг нимангдан қайтади? «Алпомиш».*

ҚИЗЛИК Қиз фарзандлик. *У сизга қизлик қилмайди.*

2 Аёлларнинг ёшлик чоғи ва шу чоқдаги ҳолати. *У қизлигига жуда чироили эди. — Фазлиiddин Нури қизлик чоғига ўз хаёлида чизган.. ўигитларга сира ўхшамас эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Иффат, маъсумалик, бокириалик. *Қизлигини ўйқотмоқ. — Офтоб ойимнинг: «Нега қирқ кокил қилмайсан? — деб сўрашига: -Қизингиз энди қизлик давридан ўтиб, келинлик даврига кирди, — деб кулди [Кумуш]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 Бокира қизларга хос. *Бу унинг бояги айтган гапига қизлик иффати билан қайтарилган жавоб эканини тушунди. С. Аҳмад, Уфқ. Ой нури қизнинг сочларида, юзида жим-жим ўйнар, қизлик латофатига сирли ва сеҳрли бир нима бағишилар эди. «Шарқ юлдзу».*

ҚИЗОШИ этн. Никоҳ тўйидан бир кун олдин қизнинг уйида дугоналари учун бериладиган зиёфат.

ҚИЗТАЛОҚ айн. **қизиталоқ**. *Оббо қизталоқ, шайтоннинг домласи экан-а! Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИЗУВЧАН 1 Тез қизийдиган. *Мис қизувчан металлардан биридир.*

2 кўчма кам қўлл. Салга аччиғи келадиган; жаҳли тез, қизиққон.

ҚИЗЧА 1 Қиз 1, 2 с. кичр.-эркл.

2 Ёш қизларга мурожаат шакли.

ҚИЗЧИҚАРАР этн. Никоҳ тўйи, қизнинг турмушга узатиш. *Эсласам, шунда ҳам қизчиқарар тўйга борувдик. Газетадан.*

ҚИЗҚУШ Балчиқчилар туркумига мансуб, жигали ботқоқ қуши; қизгиш.

ҚИЗҒАЛДОҚ айн. **лолақизғалдоқ**. *Алвон қизғалдоқлар билан қопланган тепалик шафакдай қизарган, аллақаерда тўргай фарёд соларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.*

ҚИЗҒАНМОҚ 1 Бирор нарсани сарфлашга ёки бирорвга беришга оғринмоқ, эсиз деб билмоқ, ҳайф кўрмоқ, аямоқ. *Айрон сўраб келгандан челягингни ҳам қизғанма. Мақол. — Эшонни қандайдир нул қизиқтираётганини, қори эса сир бой бермагани ҳолда, ўша пулни қизғанаётганини Элмурод сезиб турарди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Ачинмоқ, раҳми келмоқ. *Қизған, она, ўқсизни, Ўша қутқазди бизни. Ҳ. Олимжон. Йигит кўзларидаги алам ва фироқни кўрган Искандаро уни қаттиқ қизғанди. Ойбек, Нур қидириб.*

3 Бекор кетмаслик ҳаракатини қилмоқ, ҳайф бўлмасликни ўйламоқ. *Бугун ҳеч қаерга бормадим — ишимни қизғандим. — Муҳиддин бирон жойга кириб, тамадди қилиб олишини ўйласа, поездга кеч қолаётган киши сингари вақтни қизғандарди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

4 с.т. Рашқ қилмоқ. *-Абдуваҳобнинг турқини худо кўтарсан, ундан хотин қизғанадиган ўрни ўйқ. Уни номаҳрам деб бўлмайди, одам эмас — қул, — дейишарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Умар Гулсунни Элмуроддан қизғаниб, ичи ўртаниб келган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

5 Ўзига тегишили нарсага (мас., боласига) тегиниш, дахл этишга йўл қўймаслик ҳолатида бўлмоқ, шундай хусусият (одат)га эга бўлмоқ (асосан, жониворлар ҳақида). *Совлик боласини қизғаниб, уларга ёвқарашиб қиларди. С. Аҳмад, Юлдуз.*

ҚИЗҒАНЧ кам қўлл. Қизғаниш ҳис-туйғуси; рашқ, ҳасад. *Ҳамдамформа қизғанч-ҳасад билан тўлиб-тоша бошлаган кўнглини юпата бошлади.. С. Айний, Куллар. Бу сўз Элмуроднинг кўнглидаги қизғанч чўгини босгани кунни учиршиб юборди.. Шуҳрат, Шинелли ийлар.*

ҚИЗҒАНЧИҚ 1 Нарсасини бирордан аяйдиган; баҳил. *Қизғанчиқ бола. — Новда керак десам, ўзимизга керак, помидор бой-*

лаймиз, дейди. Қизғанчиқ! Ҳ. Назир, Сұн-
мас чақмоқлар. Ҳали айтғанимдай, отам
қанчалик саҳий бўлса, онам шунчалик қиз-
ғанчиқ. «Муштум».

2 Рашики; ҳасадчи.

ҚИЗҒАНЧИҚЛИҚ Қизғаниш иши, ода-
ти. Қизғанчиқлик баҳилнинг иши. — Озиқ-
овқат таҳчили бўлишига қарамай, табиа-
тимда қизғанчиқлик йўқ эди. С. Исҳоқов,
Олам гўзал.

ҚИЗҒАНЧОҚ иш. Қизғанчиқ.

ҚИЗҒАР с.т. Қизигар.

ҚИЗҒИМТИР айн. қизғиши 1.

ҚИЗҒИН 1 Қизиб турган, қизиган; ҳа-
роатли, иссиқ; қайноқ. Саратоннинг қиз-
ғин қуёши. — Қизғин қум.. остидан янги-
гина келтирилган тўрт дона кўмач ишта-
ҳаларни ўзига тортар эди. С. Айний, Қул-
лар. Собир юзини унинг ўтдай қизғин юзига
сал тегизиб, шивирлади. Ойбек, О.в. ша-
бадалар.

2 Жўш ўрган, жўшга келган; авжига
чиқсан; жонли, жўшқин. Қизғин иш. Қиз-
ғин кураш. Қизғин сұхбат. Қизғин муноза-
ра. Ёзға парваришининг қизғин палласи. Ўрим-
ийғим қизғин давом этмоқда. — Ҳозир пах-
та учун кураш янада қизғин тус олди. На-
зармат, Жўрлар баланд сайрайди.

3 Чинакамига ва кучли тарзда, чин
дилдан. Қизғин салом. Қизғин табриклар.
— Биз кексаларнинг орзу-истакларини қиз-
ғин қувватлаймиз. Н. Сафаров, Оловли из-
лар. Эр-хотин бир-бирларини ҳеч қаҷон ўша
кундағидай қизғин сўймаган бўлсалар керак.
Э. Аъзамов, Жавоб.

ҚИЗҒИНЛАШМОҚ Қизғин тус олмоқ.
Иш қизғинлаши. Мунозара қизғинлашмоқ-
да. Кураш қизғинлаши. — Ер ислоҳоти
тўғрисида сўз қизғинлашган сайин унинг
боши ёстиққа яқинлаша берди. А. Қаҳҳор,
Сароб.

ҚИЗҒИНЛИК Қизғин ҳолат. Ишининг
қизғинлиги. Тортишувларнинг қизғинлиги. —
Ҳақиқат, синалаган ҳақиқат! — деди Ўқтам
қизғинлик билан. Ойбек, О.в. шабадалар.
Хоразмнинг саноат корхоналарида меҳнат
қизғинлиги даладан қолишмайди. «Саодат».

ҚИЗҒИШ I Қизилга мойил, қизилга
яқин рангдаги; қизғимтири. Қизғиши тош.
Қизғиши япроқлар. — Уфқ қизғиши тусга
кириб, тоңг ёришарди. Ш. Рашидов, Бўрондан
кучли. Куз ўрмоннинг ювилган, тоза сарғиши-

қизғиши олтинини ёлқинлатди. Ойбек, Қуёш
қораймас.

ҚИЗҒИШ II айн. қизқуш.

ҚИЙ I Қўй, эчки ёки тия қумалоғидан
иборат гўнг қатлами. Бир жойда хазина
кўрганман.. Уч-тўрт ишллик қўй қийи босилиб
ётиди. С. Нуров, Нарвон.

ҚИЙ II тақл. с. Баъзи қушлар чиқа-
радиган товушни билдиради. Қашқа томон-
дан инидан безовта қилингани сақоқушининг
«қий-қий» ишитиди. С. Нуров, Нарвон.

ҚИЙИЛЛАМОҚ Ингичка қичқириқ
овоз чиқармоқ, чийилламоқ. Мирзачўлга
кеқкайиб келиб, қийиллаб қочган бунақа
жўжасхўрзларни кўп кўрганман. А. Қаҳҳор,
Янги ер.

ҚИЙИЛМОҚ 1 Қиймоқ 1, 3-6 фл. мажҳ. н.
Ой юзлар, қаламдай қийилган қошлар, Шер-
сиғат, мардона, шўх барно қизлар. С. Жўра.

2 Қиймоқ 2, 6 фл. ўзл. н. Қўлум қийилиб
кетди.

Қирчинингдан қийилгур қ. қирчин.

ҚИЙИН I Қийинчилик билан амалга
ошадиган, кўп куч, меҳнат ва ш.к. талаб
қиладиган; сермашаққат, мاشаққатли; зид.
осон. Қийин иш. Қийин масала. Қийин вази-
фа. — Санъат турларининг ичидаги энг қийи-
ни — рассомчилик. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.
Мулла Фазлиддин ёш подшоҳнинг амири билан
Буратогнинг чиқиши қийин бўлган хуш-
манзара бир қоятоши устига кичкина хуж-
ра қурган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Оғирчилик, қийинчилик билан боғлиқ
бўлған; оғир, мушкул. Қийин шароит. Қийин
аҳвол. — Караб ўтирасак — уят бўлади, ҳалқ..
қийин кунимда асқатмади, дейди. М. Ис-
моилий, Фарона т. о. Мусоғирчилик қийин,
бала-чақани соғинади киши. Ойбек, Тан-
ланган асарлар. -Бола фақирга қийин бўлди,
— деди Жонизоқ оқсоқол Ойсулув сузиб кел-
ган овқатни еяётib. С. Анорбоеv, Оқсоj.

3 кесим взф. Маҳол, амримаҳол. Қоронгидаги
ким эканини билиш қийин. Қасалнинг келиши
осон, кетиши қийин. Маҳол. — У замонида,
ўглим, бизга ўхшаган одамларнинг тўрт тан-
га орттириши қийин эди. А. Қаҳҳор, Қўш-
чинор чироқлари. Бунинг устига, суяги меҳ-
натда қотган аёлнинг нозик қомат, хипча
бел бўлиши қийин албатта. М. Хайруллаев,
Тилла маржон. Дудук одамнинг гапириши қи-
йин, аммо унинг гапини тушуниш ундан ҳам
қийин. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 кам қўлл. айн. қийинчилик. Қизники қийин билан битар, Ўғилники ўйин билан битар. Мақол.

ҚИЙИНДИ Газмол, чарм, тунука ва ш.к. нарсани қийиб ишлашда ҳосил бўлган чиқинди, қийқим, қийқинди.

ҚИЙИНЛАШМОҚ Қийин ҳолга келмоқ, қийин бўлмоқ; оғирлашмоқ. Чўққига чиқиши тобора қийинлашмоқда. Иши қийинлашиди. — Далаларни бир мезёрда сув билан таъминлаш ўйлдан- ўйлга қийинлашиб боряпти. Газетадан. Қанча ичкари кириб борган сари юриш қийинлашарди. М. Ҳазраткулов, Журъат.

ҚИЙИНЛИК 1 Қийин ҳолат, қийин эканлик. Ишнинг қийинлиги. Масаланинг қийинлиги. — Қийинлиги билан неча пуллик ишиш бор. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. [Нор:] Сизнинг муддаонгиз бошиқ нарсада. Бўлмаса, сизга бунинг ҳеч қийинлик жойи ўйқ. Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 айн. қийинчилик. Бектемир ўйлда учраган қийинликларни унутди. Ойбек, Қўёш қораймас. [Тожибой:] Сизларнинг ўларингиз печати бўлиб, кўп қийинликлар тортшиди. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚИЙИНЧИЛИК 1 Умуман, қийналиш, қийноқ келтирадиган (туғдирадиган) ҳолат; қийинлик. Яраланган Қодир қийинчилик билан ўрнидан турди. Т. Рустамов, Манту жасорат. Дастреб, отанга бор, онанга бор, қабилидаги бирмунча қийинчиликлар содир бўлган эса-да, кейинчалик ишлар юришиб кетди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. [Йўлчи] Коратойга ўйлиқди, қийинчилик билан бир аравани байлашиди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ишга халал берадиган, уни қийинлаштирадиган нарса ёки ҳолат; монелик, тўсиқ, ғов, қийинлик. Үнгур. ичкарилашган сари қийинчиликлар түгдирib борди. Уч қулоч илгарилаш билан унгур ичи анча қоронилашиди. М. Исмоилий, Фарфона т. о. Улар ўзларининг кучли иродолари, курашлари билан ўз ўйларида тўғоноқ бўлган қийинчиликларни енгиз ўта оладиган кишилардир. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Машаққат; азоб-уқубат. У отасидан ўигирма ёшда қолиб, укаларини қийинчилик билан боққан. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қанчадан-қанча қийинчиликлар билан уни ўқитиб, олий маълумот олишига имкон берган

ота-онасидан умр бўйи миннатдор бўлиб яшади. «Саодат».

4 Оғир моддий аҳвол, қаттиқчилик, оғирчилик. Қийинчилик билан ўсган бола. — Ҳаммаларининг гаплари, айланиб келиб, тобора авж олаётган қимматчилик ва қийинчилик устида тўхталаар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЙИНЧИЛИКСИЗ 1 Қийинчилиги йўқ. Қийинчиликсиз иш борми.

2 Қийналмай, қийинчилик кўрмай. Мунисхон доим ғолиб келадиган отига ҳеч қийинчиликсиз миниб олган эди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Автобус, троллейбус, трамвайлар мунтазам ишлаб турган вақтдаги на ўйловчи ишхонасига қийинчиликсиз, кайфияти чоғ ҳолда етиб келади. Газетадан.

ҚИЙИН-ҚИСТОВ Ҳаддан зиёд қисташ, шошилтириш, ҳоли-жонига қўймай ундаш ёки талаб қилиш. Бир ўйл ўтгандан кейин у, Собирнинг қийин-қистови билан, Адҳамни судга чақиртириди. Ҳ. Зиёхонова, Унугтилмас хатолар. Бунчалик қийин-қистовга олиб ишлапширидан янги пахта терии машинаси битиб қолай деганга ўхшайди. Газетадан.

ҚИЙИН-ҚИСТОҚ айн. қийин-қистов. Салимжон, болани баҳона қилиб, ҳар куни «ишингдан бўша», деб хотинини қийин-қистоққа олаверди. А. Муҳиддин, Давлат қораловчиси.

ҚИЙИШМОҚ 1 Қиймоқ фл. бирг. н.

2 Нархни ўз фойдасига ошириш ёки камайтириш учун талашмоқ, тортишмоқ, савдолашмоқ. Мутавалли қийиша-қийиша, Алёнкани ҳам ўттиз тиллага сотиб олди. М. Осим, Элчилар. У, Зумраднинг таърифи-ни эшишган ҳамон, шоҳи ва ипакларни кўтариб келди ва эзмаланиб, узоқ қийишиб, бир жуфт қозик лунги билан бир гулкўрпа буюриб кетди. Ойбек, Улуг ўйл.

ҚИЙИҚ 1 Мато, қоғоз ва ш.к. дан одатда учбурчак шаклда қийиб олинган парча ёки ортиб қолган қийинди, қийқим. Қоғоз қийиқлари. — Дераза ойналарига турли шаклда қийиқ қоғозлар ёпишиширилган. Ойбек, Қўёш қораймас.

2 Бир томони баланд, бир томони паст; қия, қийғоч, қийшиқ. Йигилган пулларни яктағининг қийиқ чўнтағига солиб, хайрлашиб жунади. Ҳ. Нұмон ва А. Шораҳмедов, Ота. [Кумуш] Айвон устунига суюнгач, қора қийиқ

қошларини чимириб, кўча ўйлак томонга қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қисиқ ёки сузук; қисилган ёки сувилган, қийғоч (кўз ҳақида). Чорбоғнинг қоқ ўртасига қурилган баланд шийтон зиналаридан ўрта ёши, миқтидан келган, қийиқ кўзи бир киши тушиб келаётган эди. М. Осим, Ўтрор.

4 кўчма Гапга кўнмайдиган, тутган ерини кесадиган; ўжар, қайсар. Қийиқ бола. — Мулла Икром қийиқ одам бўлганиданми ёки касби шуни лозим кўрганиданми, муросага унамади. Ойбек, Танланган асарлар. Қийигумни боғламади — қийиқ экан, Боқсам — кўзи шўху қоши қуюқ экан. Т. Тўла.

5 кўчма Камчилик, нуқсон, хато. Ага-повнинг сени менсимиёт пичинг қилиб, гапингдан қийиқ топиб ўтириши бежиз бўлмаса керак. И. Раҳим, Ихлос. Унинг ҳар бир ишидан қийиқ топишга уринар эди. Р. Азизхўжев, Яшил чайла.

Қийиқ гап Бўлмагур, тескари, қингир гап. Гарчи кўнглига қийиқ гап келмаган бўлса ҳамки, шундай ёш жувонда ўқиши ўзи учун гайритабишидек кўринар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қилдан қийиқ ахтармоқ** (ёки топмоқ) Тўғри гапдан, ишдан хатолик изламоқ; йўқ жойдан камчилик топишга ҳаракат қилмоқ ёки топмоқ. Ҳар қайсизмиз битта одам-ча ўлиб-тирилаётган бўлсағ-у, қилдан қийиқ ахтариб, звеномизни тошбақа қилиб, газетага чиқаршиша. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

Қийиқ II Одатда белга боғлаш учун атрофига тул тикилган тўртбурчак мато; белбоғ, қийиқча. *Лас қийиқ. Шоҳи қийиқ.* — [Ғози] Қишида бекасам тўн устидан шоҳи қийиқ боғлар, ёзда эса пилта ёқали оқ яктахни белбоғсиз киярди. И. Раҳим, Ихлос. Ҳадича хола, бундан яқин олти ой бурун келганида, бир қийиқ беҳи олиб келди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Қийиқлиқ I Қийиқ кишига хос хусусият, хатти-ҳаракат. Қийиқлигининг ташла.

Қийиқлиқ II Қийиқ учун ярайдиган; қийиқбоп. Қийиқлик шоҳи.

Қийиқча айн. қийиқ II. Шоҳи қийиқча. Қийиқча боғламоқ. — Тикиб кўйган қийиқчаю гулдор ҳалтамаларингиз қани? И. Раҳим, Чин муҳаббат. Тўламат мўйлов юпқа лас чонони устидан.. боғланган қийиқчаларга ўнг қўлини тиради. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЙМА Чопқи билан чопиб ёки гўшт-қиймалагичдан ўтказиб майдаланган гўшт. *Ёғли қийма.* Гўштни қийма қилмоқ. Овқатга қийма солмоқ. Қийма шўрва. — Баковул ичига қийма тиқилган какликларни олиб ўтаяпти.. М. Осим, Ўтрор. *Ошпазлар эса, гўштини қийма қилиб, суягини бошқа қилиб қўйган эди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҚИЙМАЛАМОҚ 1 Қийма ҳолига келтиримоқ, қийма қилмоқ. Ошхонада келин гўшт қиймалаяпти. С. Нуров, Мушук чиқди.

2 кўчма Майдада-майдада, бурда-бурда қилмоқ. Қоғозни қиймалаб ташлабди. — *Ғаффорбоди қишилоқни қон қақшатяпти.* Ҳалим акамни кўлга тушириб қиймалади. З. Сайд, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

3 кўчма Пора-пора қилмоқ, эзмоқ, жароҳатламоқ. Зумраднинг ҳазин овози юракни қиймаларди. С. Зуннунова, Гулхан.

4 Қийма солмоқ, қийма кўшмоқ. Тузук.. овқат сўровди, қиймалаб, қатиқлаб, хўрда қилиб бердим. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЙМАЛИ Қийма солинган. Қиймали мастава. Қиймали сомса.

ҚИЙМАТ [а. قیمت — бойлиқ, қиммат баҳо нарса; қадрият; нарх, баҳо; қиймат] 1 иқт. Товар нархи.

2 Пулнинг харид қобилияти; муайян бозор нархлари даражасида пул бирлиги ҳисобига сотиб олиш мумкин бўлган товарлар ва хизматлар миқдори. *Бинокорлик ишларининг қиймати анча камайтирилди.*

3 иқт. Товар ишлаб чиқарувчиларнинг товарда гавдаланган ва унда моддийлашган ижтимоий меҳнати.

4 Савдо-сотиқда: нарх, баҳо. *Молларнинг қиймати.*

5 кўчма Қиши ёки нарсанинг турмушда тутган ўрни, аҳамияти, қадри. *Отабекнинг.. ёзган хатини ўқиб эшиши* Кумуш учун катта қийматга молик эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 мат. Ўзгарувчан миқдорнинг маълум шароитдаги катталиги. *Икснинг қиймати.*

7 Ўлчов асбоблари шкаласининг ҳар бир бўлими ифодалаган катталик.

8 с.т. Қиммат. *Бу киши:* -Қиймат беҳикмат эмас, арzon беиллат эмас, бунинг тагида бир шилат бордир, сабр қиласайлик, — деб ланжлик қилдилар. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚИЙМАТАХТА Гўштни чопиб қийма қилиш учун мосланган тахта ёки кунда. Ариқ бўйида чўққайиб, қийматахта юваётган Холнисо холанинг юраги орзишиб кетди. Мирмуҳсин, Чиниқиши.

ҚИЙМАТБАҲО с.т. Қимматбаҳо..куёв томон.. қийматбаҳо буюмлар билан безатилган хоналарга таклиф этилди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЙМАТЛИ 1 иқт. Бирор қийматга эга бўлган (к. қиймат 1).

2 с.т. айн. қимматли 1, 2. *Марҳамат, марҳамат, қийматли меҳмон, жуда яхши келдингиз.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

ҚИЙМАТШУНОС [а. + ф. *قيمة شناس*] – қийматини, баҳосини, қадрини билувчи] кам қўлл. Мол ёки нарсанинг қадр-қимматини яхши биладиган, баҳолай оладиган киши; товаршунос. Ҳар қадамда бир тўхтаб, қийматшунос сингари, матоларнинг ранги.. ва ҳоказолар ҳақида баҳо бериб турди. Ойбек, Навоий.

ҚИЙМА-ҚИЙМА: қийма-қийма қилмоқ Майда-майда, бурда-бурда қилмоқ, қиймалаб ташламоқ. -Қотиллар! – деди Нормат ғазабланиб. – Ушлаб олиб, қийма-қийма қилгим келяпти уларни! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИЙМОҚ 1 Қайчи билан бўлмоқ, қисмларга ажратмоқ, кесмоқ, қирқмоқ. *Бахмалини қиймоқ.* Қоғозни қиймоқ. Тунукани қиймоқ. — Қайчи олиб, уч, энидан қиясан.. О. Кўчкорбеков.

2 Зич, таранг тортилиш, боғланиш ва ш.к. туфайли тана ёки аъзо ичига ботиб жароҳатламоқ; ўйиб кирмоқ (ип, сим ва ш.к. ҳақида). *Қўлимни сим қийиб юборди.* —

Пақиrlар қўлимни қийиб юборай деди. С. Сиёев, Ёргулик.

3 шв. Тандан жудо қилмоқ, олмоқ, кесмоқ, чопмоқ, узиб ташламоқ. *Қарчигайман, душман бошин қияман.* «Алпомиш».

4 с.т. Айланма йўлни қўйиб, тиккасига юрмоқ. *Бурилишларда йўлни қийиб ўтмоқ.* — Неча тогнинг тумшугин Қийиб ўтиб боради. «Равшан».

5 кўчма с.т. Усталик билан бажармоқ, моҳирлик билан адо қилмоқ, қойил қилмоқ, ўринлатмоқ, дўндиримоқ, бопламоқ. [Машрабжон] *Хушовоз йигит-а.* Ашулани роса қияди-да. Ш. Саъдулла, Икки билагузук. *Роса овози бор экан-да, йўлни ҳам*

қияр экан.

Ойбек, Танланган асарлар. *Оббо Жўравой-е, аммо-лекин гапни қиясиз.* Ёлғонни ҳам ростдай қилиб гапирасиз. Уйғун, Ҳуррият.

6 кўчма кам қўлл. Камайтирмоқ, қисман нобуд қилмоқ, йўқ қилмоқ. *Бироннинг ризқини қиймоқ.* — Саидий бунга ишонмаса ҳам, Мунисхоннинг шу ҳаракати унинг умридан катта қийди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Қўзи қиймайди (т.к., ж.к. билан) 1) ажралишга, ташлаб, қолдириб кетишга кўнгли, розилиги бўлмайди. Сизни қўзим қиймайди, сиздан узоқлашгим келмайди, Гулнор! Ойбек, Танланган асарлар; 2) бирорга беришга, воз кечишга, баҳридан ўтишга кўнгли, розилиги бўлмайди. Яккахўжаликларнинг қўпи бисотида бор жониворлардан кўзи қийганини сўйиб, кўзи қиймаганини шаҳарга ҳайдай бошлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 3) ачинди, юраги ачишиди, раҳми келди, аяди. Бечора Нодира оғир ҳолда Анварни кишига шогирд бериб, ўқишини зое қилишга кўзи қиймади. А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Сўзини қиймоқ* Сўзини ерда қолдирмоқ, қайтармоқ. Менга иш буюринг. Камол аканинг сўзини қиймай, бир соатга вақт топиб келдим. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. **Қиймади** Рағбати бўлмади, аяди. Ширвоннинг барча катталари, подшога яқинлари – бариси Равшанбекни дорга осмоққа қиймадилар. «Равшан». Кетар эдим сен билан Айланайин, ёр-ёр. Ўйда қолган онамни Қиёлмадим, ёр-ёр. «Қўшиқлар».

ҚИЙНАЛИШ 1 Қийналмоқ фл. ҳар. н.

2 Қийинчилик, муҳтожлик. Моддий жиҳатдан қийналиш. Қийналиш нима эканини билмаслик.

3 айн. қийноқ 1. Оҳудек эркин югуриб юрган қиз биринни бор ҳуқуқсизлик ва қийналиш исқанжасида қолган.. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚИЙНАЛМОҚ 1 Қийнамоқ фл. ўзл. н. Оғриқдан қийналмоқ. Ташналиқдан қийналмоқ. Тепаликка чиқишада кўп қийналдик. Масалани ечишида қийнамоқ. — Қиз тўғри ўша ерга келиб чўккалади. У ҳансирап, қийналиб нафас олаётгани билиниб турар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Отабек боши берк кўчада қолгандек бўлди, жавобига қийналди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 с.т. Бирор жиҳатдан сиқилмоқ, муҳтожлик, қийинчилик сезмоқ. Сувдан қий-

налдик. Пулдан қийналмоқ. — [Йўлчи] Тутилиб қолмас-а, калласи жойида; тегирмонга тушса, бутун чиқадиганлардан у. Лекин овқатдан қийналади-да, мендан баттар чақасиз эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЙНАМОҚ 1 Жисман ёки руҳан озор бермоқ, азият етказмоқ, азоб-уқубатга, қийин аҳволга солмоқ. Тиши оғриғи мени қийнайти. Уни ташналик қийнайти. — Анвар қийнамай, озор бермай, заҳасиз капалак тутиб келганларга сабогини ўқитиб қўйиши билан мукофот берар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Комила оқсаб қолди, уни баланд пошиали, қошиқдай ихчам туфлиси қийнар эди. Ойбек, О.в. шабадалар. Нимага индамайсиз, Ҳаётхон? Гапиринг, ё мени қийнагани чиққанмидингиз? М. Исмоилий, Фаргона т.о. Қудам икковимиз басма-басига орзу-ҳавас деб, болаларни қийнаб қўйибмиз. «Муштум».

2 с.т. Бирор жиҳатдан чекламоқ, қисмоқ, муҳтож қилмоқ, зориқтиримоқ. Овқатдан қийнамоқ. Пулдан қийнамоқ.

3 Махсус усуллар билан азоб бермоқ, азобламоқ, қийноққа солмоқ. Қийнаб сўроқ қилмоқ. — Босқинчилар унга сира тиним бермай урмоқда ва қийнамоқда эдилар. Газетадан. Фашистлар Ҳасановдан ўзлари учун керак бўлган маълумотларни сўраб, қийнай бошладилар. Т. Рустамов, Мангужасорат.

ҚИЙНАШ 1 Қийнамоқ фл. ҳар. н. Кўп савол бериб қийнаш.

2 айн. қийноқ 2. ..Faффор отага юборилган хатни шунча қийнашлар билан ҳам бермадинг. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚИЙНОВ 1 кам қўлл. Қийнамоқ фл. ҳар. н.

2 айн. қийноқ 2. Маҳбуслар қийновдан-гина эмас, очликдан ҳам ҳалок бўлардилар. Газетадан.

ҚИЙНОҚ 1 Жисмоний ёки руҳий азоб, азият, озор. Атрофда гув-гув пашша; оёқларга ёпишади, бурун катакларига сукиласди, қулоқни узади.. бир зум тинчлик ўйқ. Йўлчи соч олдириб бўлгунча, қийноқ ичиди тоқатсизланди. Ойбек, Танланган асарлар. Руҳий азоб ва мушкул фикрлар қийногида туннинг қандай ўтганини сезмай қолдим. М. Жабборов, Севинч ёшлари.

2 Қийнаш, азоблашнинг йўл-усуллари ва уларни қўллаш. Териси шилиниб, минг азоб билан қийноқда ўлдирилган улуг шоир.. Насимий хаёлидан ўтди. Мирмуҳсин, Мезмор. Айниқса.. ваҳшийларча қийноққа солинганини кўрганда, дод деб, бўш стаканни экранга отди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚИЙНОҚЛИ Қийноққа соладиган; қийнайдиган, азобли. Ўзи қалбдан азобланар, унинг учун бу гаплар оғир, нақадар қийноқли эди. Ҳ. Шамс, Оқпадар.

ҚИЙНОҚХОНА Асир, маҳбус ва ш.к. ни қийнаш, қийноққа солиш учун мосланган маҳсус хона.

ҚИЙНОҚ-ҚИСТОҚ айн. қийин-қистов. Фарида индамай ишга отлана бошлади. Онаси қийноқ-қистоққа олаверишдан истиҳола қилди. Мирмуҳсин, Чиникиш.

ҚИЙПАНГЛАМОҚ айн. қийшангламоқ. Ҷол қийпанглабгина унинг олдига борди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚИЙПИЧОҚ айн. қирпичноқ. [Зуннунов] Раислар билан ҳам қийпичноқ. Унга фақат.. раис Умар ака ёқади. И. Раҳим, Ихлос. Энди мен билан ҳам қийпичноқ бўлмоқчимисиз, ўртоқ Муҳамедов? П. Қодиров, Уч илдиз.

ҚИЙРАТМОҚ 1 Бир текис йўқ қилмоқ; қирмоқ. Яйловдаги қўзичоқларни қийратиб юрган бир оч бўрининг қоқ биқинидан уриб қулатган. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Бомбалар кузатилган мўлжалга — газандалар тўплланган жойга тушар.. ёвни қийратар эди. Ж. Шарипов, Хоразм. [Янги раис] Ишин тиклашдан эмас, ийқитишдан бошлайти. Дарахтларни қийратиб юборди. И. Раҳим, Ихлос.

2 Шилмоқ, шипшийдам қилмоқ, йўқ қилмоқ. -Бу уруш ўлгур ҳамма ёқни қийратиши, — деди Рисолат она Низомжонга. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚИЙРИХОН шв. Қийшиқ, қия, эгри. Якташини қийрихон ёпинмоқ. Қийрихон қарамоқ. — Оғатижон бир санам, бошини қийрихон бурган кўйи, дилбар, дилўтар табассум қилиб турарди. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

ҚИЙТИМ айн. қийиқ 1. Лутфинисо.. нимчасининг чўнтағидан бир қийитим ўйлайўл шоҳи олди ва Тожибойга узатди. С. Аҳмад, Қадрдан далалар.

ҚИЙТИҚ 1 Қийқим, қийинди, қийтиқ. Латта, кимхоб тўн бичдим, Қийтиғи менга тегмади. М. Алавия.

2 Пайкал, тахта, пол четида қолган бўлтак, туморча (ер ҳақида). *Бу ерда, бир гектарча келадиган шу қийтиқ тенада, гўза қийғос гуллабди.* Й. Шамшаров, Енгиш.

3 кўчма с.т. Чала ёки қингир иш, камчилик, нуқсон. *Тўғри сўздан нуқсон, қийтиқ топишни касб қилиб олган бу Содиқов ҳеч бир тап тортмай, жамоатчилик юзига оёқ тираб келяти.* Газетадан.

ҚИЙ-ЧУВ 1 Тартибсиз қаттиқ овозлар, бақириқ-чақириқлар;чуввос. *Қий-чув, чагир-чугур қулоқни кар қилади.* *Қиздирилган чирмандалар ҳавони янгратади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Онахон қий-чув қилиб, сув сачратиб ўйнаётган болаларга яна қаради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қарсак устига қарсак бўлди, қий-чув кўтарилди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Тартибсиз йифи-сиги овозлари; узвос. *Аёлларнинг аза тутгандаги қий-чуви, бола тукқандаги фигонлари эшишилиб турадиган настак уйлар камбагал-қашшоқларнинг бошпаналари эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Атрофни қий-чув, гала-ғовур босди.* С. Сиёев, Аваз.

ҚИЙЧУВЛАШМОҚ Тартибсиз қийқиришмоқ, қичқиришмоқ, шовқин-сурон қўтармоқ,чуввос солмоқ.

ҚИЙШАЙМОҚ 1 Бирор томонга оғмоқ. *Девор қийшайиб қолиди.* — *Жангчилардан бири ўйл бўйида қийшайиб ётган симёғочга таҳта қоқиб, кўмур билан ёзиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Сўлғин, сариқ ўт билан қопланган далада қон-қора иккита танкни кўрди* — бири қийшайган, иккинчиси эса тумшугини ерга қадаган. Ойбек, Қўёш қораймас. *Ноғорачилар ва чирмандалашлар терлаб-пишиб.. гоҳ қийшайиб, гоҳ кескин силкиниб чаладилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бурилмоқ, ўгирилмоқ. *Сафар бўзчи останова ёнида маҳдумга қийшайиб қаради.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 Эгриланмоқ, эгилмоқ, эгри-бугри бўлмоқ; тоб ташламоқ. *Тахта қийшайиб қолиди.*

4 кўчма с.т. Нотўғри томонга оғмоқ. *Сизнинг ёқубжонингиз ҳам, звено бошлиғи бу ёқда қолиб, агрономга қараб қийшайиб кетди-ку.* Б. Раҳмонов, Ҳасад ва муҳаббат. *Шундай пайтда бир-биримизга тиргов бўлмасак, ҳар ким ҳар ёққа қийшайиб, иш ора ўйлда қолиб кетади.* С. Маҳкамов, Катта рулда.

5 Асабийликдан табиий ҳолати, шакли ўзгармоқ, бурушмоқ. *Аламдан кўзлари қийшаймоқ.* — *Саидий иш столи ёнига келиб ўлтирганида, юзининг томири тортшиб, башараси қийшайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Элликбошининг лаблари аллақандай ёмон қийшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Араз қилмоқ, тиртаймоқ. *Шу аҳволда нахта ундириб бўладими?* Бугун биттаси қийшайса, эртага иккинчиси ноз қилса. Ойдин, Юрагида ўти бор.

ҚИЙШАНГЛАМОҚ 1 Ярашмайдиган қилиқлар, ҳаракатлар, ноз-ишвалар қилмоқ, қийпангламоқ, жилпангламоқ. *Соракон.. Саидийга қараб.. бир қийшанглаш билан кўл узатди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 с.т. Безангламоқ, чўчиб кетмоқ. *Терим машинаси деса, қийшанглайдиган бўлиб қолибсан, бу қилиқ қаёқдан чиқди?* С. Аҳмад, Ҳодивой.

3 кам қўлл. Сал қийшайиб юрмоқ, оқсоқланмоқ.

ҚИЙШАНГИ салб. Ярашмайдиган қилиқлар, ҳаракатлар, ноз-ишвалар қиладиган; танноз, серқилиқ. *Қийшанги аёл.*

ҚИЙШИҚ 1 Тепага йўналиши тўғри эмас, бирор томонга оғтан; қийшайган. *Қийшиқ столба.* *Қийшиқ девор.* *Қийшиқ чинор.* — *Ўртаси буқчайиб кетган стул устидаги қийшиқ шамдонда шам ёниб турарди.* «Саодат». — *Ху анови қийшиқ ўсган юлгунни кўрляпсизми?* — *шивирлади у.* — *Ўшандан сал юқорида.* С. Анорбоев, Оқсой. *Паранжини қийшиқ ёниб, кампир кириб келди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Паст, баланд ва қийшиқ уйлар орасида режа билан солинган чиройли оқ иморатлар учаради эди.* А. Қаҳҳор, Картина.

2 йўналиши бирор томонга ёки ҳар икки томонга бурилган; эгри, қинғир. *Тор, қийшиқ кўчалар адашиб қолиб, Илондек ўрмалар паришин тунда.* Х. Даврон, Тунги боғлар. *Янги моделнинг сифати бузилди:* бирининг чоки қийшиқ, иккинчисининг дастаги паст. «Муштум». ..*қўлига қийшиқ калтак ушлаган қаландар.. охират кунидан вазз айтарди.* С. Сиёев, Аваз.

3 Жойлашиш, туриш ҳолати тўғри, меъёрий эмас. *Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўткалама.* Мақол. *Оғзи қийшиқ бўлса ҳам, бойнинг ўғли гапирсан.* Мақол. — *Серсоқол, тўла юзли, бир кўзи қийшиқ киши мулойим товуш билан деди..* Ойбек, Қўёш қораймас.

Сен бирон күйлакнинг ёқасини қийшиқ қадаб қўйсанг.. жавобгар бўламиз.. А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 кўчма кам қўлл. Ҳақиқатга тўғри келмайдиган; нотўғри, хато. *Мурzin Элмуроднинг адолатли огоҳлантиришидан қийшиқ хуоса чиқара бошлади*. Шуҳрат, Шинеллийиллар.

ҚИЙШИҚ-ТУЙШИҚ шв. Қингир-қийшиқ. *Санам кўрсаткич бармоғи билан деразанинг пастки ойнасига қийшиқ-туйшиқ чизиклар тортди*. Ш. Ҳолмирзаев, Тўлқинлар.

ҚИЙҚ тақл. с. Айрим паррандаларнинг «қийқ»га ўхшаш овозини билдиради.

ҚИЙҚАНГЛАМОҚ шв. Қийшангламоқ, қийпангламоқ. *Кўллар интиқ қилиб бизни, Қийқанглаган шоҳнинг қизи*. «Муродхон».

ҚИЙҚИЛЛАМОҚ «Қийқ-қийқ» товуш чиқармоқ, қийқирмоқ. *Ҳўроз қийқиллаб қочди*.

ҚИЙҚИМ 1 Қийиб ишланган нарсалар чиқиндиси, қийинди. *Қоғоз қийқимлари*. — *Бу аёлнинг ташаббуси билан электр тикув машиналарига «кўчиб юрувчи линейка» ўрнатилди. Бу — қийқимни камайтириша мухим омил бўлди*. Газетадан.

2 Газмолнинг бичиқдан ёки савдодан ортган бўлаги; лахтак.

3 Бир парча, қийтиқ жой. *Қийқим ер*. — *Гектарларнинг тўла бўлишига, карта четларида қийқим ва туморчалар қолдирмасликка катта эътибор берилди*. Газетадан.

ҚИЙҚИНДИ айн. **қийқим 1, 2.** Газмол қийқиндилари. — *Менинг уйимда ҳар хил қийқиндилар бор, ўшани олиб келаман-да, костюмчалар тикамиз*. Н. Назаров, Замон. *Ёнида турган оқ ҳалтадаги ҳар хил қийқиндилар орасидан рўмолчадек лахтакни олиб, қизига берди*. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ҚИЙҚИРИШ 1 Қийқирмоқ фл. ҳар. н.

2 айн. **қийқириқ**. *Ғазабланган кучукларнинг вовуллаши, томошибинларнинг қийқириши кўкни қоплайди*. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЙҚИРИШМОҚ Қийқирмоқ фл. бирг. н. *Болалар қийқиришиб, қувлашиб ўйнадилар*. — *Ғуломжон ҳар гурзи урганда, тоғ палахса-палахса бўлиб ағдарилар, одамлар қийқиришиб, югуришиб ташишар эмиш*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЙҚИРИҚ 1 Кучли тарздаги, бетартиб қичқириқ, шовқин, қий-чув. *Фақат ич-*

каридан мастларнинг қийқириқлари, алла-кимнинг бўйиқ алёри эшишилади.. Ҳ. Ғулом, Машъал. «Арава пойга»нинг гумбури, аравакашларнинг қийқириғи.. билан тўй карвони бораркан.. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қўллаб-куватловчи, олқишиловчи ялпи овоз; ҳайқириқ, қичқириқ. *Шодлик қийқириқлари*. — *Тўйчиларнинг қийқириқлари*. — *Залда олқишилар бўрони кўтаришиб, «Яшасин Юсуфжон қизиқ!», «Яшасин ўзбек санъати!» деган қийқириқлар эшишилди*. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Пуч қийқириққа учмаслик, шов-шувга сабаб бўладиган гаройиботлар кетидан қувмаслик керак*. Газетадан.

3 Баъзи парранда, қушларнинг «қий» деганга ўхшаш кучли товуши. Қайси бир унгурдан йиртқич қушнинг қийқириғи эшишилиб, акс садо беради. Ж. Абдуллахонов, Орият. *Турналарнинг ўйчан қийқириғида мудраган ойдин кечалар бошланди*. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИЙҚИРМОҚ 1 Томоқдан қаттиқ, баланд овоз чиқармоқ, ҳайқирмоқ, қичқирмоқ. *Халқ кулади, олқишилайди, қийқиради*. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Заргаров қийқириб кулди, чапак чалди ва бунга ҳам қаноат қилмай, ўрнидан туриб, ўйинга тушди*. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишилар. *Ишдан қайтган чогимда Қийқиради ўғилчам*. Ё. Мирзо.

2 айн. қийқилламоқ.

ҚИЙҚИРОҚ Бўлар-бўлмасга қийқираверадиган, ҳайқираверадиган; бақироқ. Қийқироқ одам.

ҚИЙҚИРТИРМОҚ Қийқирмоқ фл. орт. н. *Ҳўрозни қийқиртириб сўймоқ*. — *Кимдир ўлакда кўринган қизлар ва жувонларни қийқиртириб қувади*. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЙҒИЛЛАМОҚ айн. **қийқилламоқ**. *Бургут чаптар уриб, қийғиллаганча айланиб келди*. Ш. Бўяев, Кўрғонланган ой.

ҚИЙҒИР Тумшуғи калта ва қайрилган, асосан унча йирик бўлмаган қуш, паррандаларга овга солинадиган соҳибчангл йиртқич қуш; қирғий. *Ойсулув қийғирнинг чангалидан қутулган кантардай, Сувонжоннинг қучогидан отилиб чиқди*. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЙҒИР бурун, қийғирбурун Қийғир тумшуғига ўхшаш, пастга томон қайрилган бурун. *Салтманатнинг ўигити келишган, қийғир бурни чеҳрасига аллақандай жасорат бағишилаган*. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

Қийғир қараш қилмоқ Ўқрайиб қарамоқ. Йўлда кета туриб, Болта акамиз бир қийғир қараш қилиб қўйдилар. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ҚИЙФОС 1 Ҳаммаси бараварига, ёппасига, шига. Чигит қийғос ундириб олинди. Ғўза қийғос шоналади. — Нариги қирғоқдаги мевазорларда ўрик, олча, олма, шафтолилар қийғос гуллаб ётибди. Ҳ. Гулом, Машъял. .. Тангри қачонлардир тилингга эккан Сўзлар гуллаётур қийғос ва қийғос. Э. Шукур, Ҳамал айвони.

2 Айни, авжи. *Мана, қийғос нишиқчилик, лекин ошхоналарда сабзавотдан таомлар тайёрланмайди.* Газетадан.

3 шв. Жиддий равиша, қаттиқ. Ҳа, айтгандай, бир куни Ҳайдар ҳожи билан қийғос уришиб. А. Қаҳҳор, Сароб.

4 кам қўлл. Шовқин-сурон,чуввос. Үйда ҳеч вақт кўримаган, ваҳимали бир қийғос кўтарили. Ойбек, Танланган асарлар. Кўчадан қийғос ва ғовур-ғувур товуш эшишилиб, эр-хотиннинг сұхбатини тўхтатди. С. Айний, Қуллар.

ҚИЙФОЧ 1 Қисиқ ёки сузук (кўз ҳақида). Бели бурма камзуланинг ичидаги баланд кўкси бетоқат тўлқинланиб, қийғоч кўзларидаги олов ёнарди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Қўзини қийғоч қилмоқ Қўзини қисиб ёки сузиб қарамоқ. -Вой, менга қара, — деди Шодиммат, кўзларини қийғоч қилиб, қошини чимриб. А. Муҳиддин, Ошналар. **Қийғоч қарамоқ** (ёки боқмоқ) айн. **қия қарамоқ** (ёки боқмоқ) қ. **қия**. Муздек сойга тўш уриб, Узоқ учар қалдирғоч. Гоҳ қилиб баланд парвоз, Пастга боқади қийғоч. Файратий.

2 Нафис қия тушган (қош ҳақида). /Фотограф/ Объективни.. хушрӯй, қийғоч қоши қизга қаратди. Газетадан.

3 айн. **қия, қияма.** [Ҳасанали] Даричани нариги уйдан қарагандаги киши кўринмаслик қилиб қийғоч очди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Онахон] Икки қўлини пальтосининг қийғоч чўнтағига солиб.. ерга тикилди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Қон-қора чайир юзидан, иягидан қийғоч кетган пичоқ изидан, айёр кўзларидан ёш боши билан кўпни кўрганилиги билиниб туради. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚИЛ 1 От ва баъзи бошқа ҳайвонлар думи ёки ёлининг ҳар бир толаси; умуман, жун, соч, мўй ва ш.к. нинг толаси. *От думи-*

нинг қили. Қил элак. Қил тузоқ. Аргамчига қил қувват. Мақол. — Очилнинг от қилидай қайсар, қўнгиртоб сочлари дўппи четидан қайрилиб чиқиб турар.. эди. П. Қодиров, Училди.

2 с.т. эск. Мусиқа асбобларининг тебранганда овоз чиқарадиган ипи; тор. [Гуландомнинг] Бармоқлари дутор қилларида моҳир ўйнади. Ойбек, Танланган асарлар.

Ораларидан қил (ҳам) ўтмайди Ўта сирдош, жуда яқин дўст. Иккалалари ораларидан қил ўтмайдиган дўст эдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Хамирдан қил** сурғрандай қ. **хамир**. **Юрагига** (ёки кўнглига) қил сиғмайди Кўнгли ғаш, хафа, дикқат. [Холисхон:] Қичқирма, юрагимга қил ҳам сиғмай қолди. Ҳамза, Паранжи сирлари. **Қил (нинг)** устида Жиддий хавф остида; жар, ҳалокат ёқасида. *Операция оғир бўлди. Беморнинг ҳаёти қил устида.* Ж. Саримсоқов, Шифокор. **Қилдан қийик ахтармоқ** қ. **қийик I 5. Қилни қирқ ёрмоқ** (ёки айирмоқ) 1) синчковлик билан текширмоқ; йўлини, тадбирини, сабаби ва ш.к. ни топмоқ. Бу ишга бутун шаҳар ҳайрон. Қилни қирққа ёрадиган донолар ҳам бир нарса тўқий олмайдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) турлича ёки ўзи хоҳлаганича талқин қила олмоқ (шариат ҳақида). *Шариат қилни қирққа айирди, деган сўз тўғрига ўхшайди, дўстим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЛВИР Алдам-қалдам, қалб, нопок иш қиладиган; алдамчи, фирибгар, қаллоб. *Бойнинг қилвир тарозибони ҳам минг хил найранглар билан ҳар бир қанор пахтадан бир неча қадогини уриб қолар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Биласизми, ўша эски, қирни, қилвир Боймат бунинг ҳам чорасини аллақачон топиб қўйган. К. Яшин, Ўлим босқинчиларга.

ҚИЛВИРЛИК 1 Қилвир эканлик. Унинг қилвирлиги ҳаммага маълум.

2 Алдам-қалдам, қалб иш, хатти-ҳаракат; қаллоблик. *Агар улар [Тешабойлар] бу сирларни ўлиб-тирилиб яшираётган бўлсалар, балки бунда бир қилвирлик бордир?* М. Исмоилий, Фарфона т. о. *У пайтлари гўшт комбинатида турфа қилвирликлар билан мўмай даромад топиши одатий ҳол эди.* А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

ҚИЛДАЙ 1 Қилга ўхшаш, қилга тенг келадиган.

2 кўчма Озгина, кичкина, заррача, қилча. **Буни қаранг:** қилдай жони қолибди-ю бу бечоранинг! М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЛДИРМОҚ Қилмоқ фл. орт. н. Иш қилдирмоқ. *Овқат қилдирмоқ. Томоша қилдирмоқ.* — Гулнор бу ерга келса, Нури ҳар гал бирон юмуш қилдирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЛИЧ 1 Бир тиғли, гилоф (қин) билан ёнга осиладиган, чопиш, санчиш билан ёвга шикаст етказадаган қурол. Ўтқир қилич. *Учи қайрилган қилич. Қилич ялангочламоқ.* Қилични қиндан сугурмоқ. Қилич солмоқ. Қилич билан урмоқ. — Мудоғелар қўлларидағи милтиқ, шашвар, ойболта, қилич ва найзалари билан тизилишиб олдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қилич ўйнатмоқ (ёки кўтармоқ) Қилич билан таҳдид қилмоқ. *От устида қилич ўйнатган Тўхтасин ўз ўйгитлари билан босиб киради.* К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё. **Қиличдан ўтказмоқ** (ёки кечирмоқ) Қилич солиб ўлдирмоқ, қирмоқ. *Паризодни, хонни ҳам, Икки номард жонни ҳам Қиличдан ўтказмоқча.* Ҳозир эди шул замон. Ҳ. Олимжон. Ушбу фармонимизни олган он, дарҳол ўн беш ёшдан то етмиш ўшгача бўлган қитроқ эр зотини қиличдан кечиргайлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қиличидан қон томадиган айн. қамчисидан қон томадиган қ. қамчи.** *Бу ерда Шўрога қарши исён чиқарши у ёқда турсин, қиличидан қон томадиган беш-ўнта маслак-доши ҳам топилмади.* Ҳ. Ғулом, Машъал.

2 Қилич (эркаклар исми).

ҚИЛИЧБОЗ Қилич ишлатишни, қилич билан жант қилишин яхши биладиган киши. *[Навоий:]* *Бу қайси Турдидой? Ҳалиги донғи кетган жангчими?* *[Жалолиддин:]* Ҳа, бутун насли жанс ғайдонида ўтган донгдор қиличбоз. Үйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ҚИЛИЧБОЗЛИК 1 Қилич ишлатиш маҳорати, санъати. Қиличбозликни ўрганмоқ. **Қиличбозлик машқи.** Қиличбозлик санъати.

2 Қилич ишлатиб қилинадиган жант. *Ён томондан бостириб келган бир тўда мўғул аскари Темур Маликка уларнинг саркардаси билан қиличбозлик қилишга халал берди.* М. Осим, Темур Малик.

3 спрт. Муайян қоида асосида тиғли спорт қуроллари воситасида яккама-якка ўтказиладиган мусобақа. 1937 йилдан қи-

личбозлик бўйича жаҳон чемпионати ўтка-зib келинади. «ЎзМЭ».

ҚИЛИЧБОФ Қилични осиб юриш учун мосланган тасма.

ҚИЛИЧДАЙ, -дек 1 Қиличга ўхшаган, қилич сингари ярқироқ, ўтқир, кескир. *У [Элмурод] беихтиёр осмонга қаради ва денгиздай қорайган осмонда қиличдай ўйна-ган пројектор ёғдусини кўриб, кўнгли яйраб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Арра ҳам қиличдеккина экан.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 кўчма Қадди-қомати келишган; тик, тетик. *Иккала қизимни чиқарганман, бунга [Хожарга] қиличдай бир ўйгит топиб, ичкуёв қиламан.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. Бир ойнинг ичиди Алижон илгариги ортиқча гўштларини ўйқотиб, қиличдек бўлди. Мирмуҳсин, Чиникиш.

ҚИЛИШ-ҚИЛМИШ кам қўлл. айн. қилмиш.

ҚИЛИҚ 1 Кишининг юриш-туришидаги, бошқалар билан муомаласидаги ўзига хос ҳаракатлари, хулқ-атвори. Қилиғи иссиқ одам. Қилиғи совуқ ўйгит. — Унинг қилиқлари ўзига жуда мос тушар, ҳатто қўли қаттиқлиги ҳам фазилатдек туюларди. Ф. Мусажонов, Пушаймон. *-Кечирасиз!* — деди ўз қилиғига уялиб, шолғомдай қизарип кетган Мастонов. Файратий, Йўқлов.

2 ўайритабий ёки ножӯя иш, ҳаракат, одат ва ш.к. Келишмаган қилиқлар. — Зебиҳон шунақаям қилиқлар қилдики, Турсунбой анграйиб қолди. С. Аҳмад, Уфқ. Бунақа қилиқ Нишонпурий жанобларидан чиқади. Мирмуҳсин, Меъмор. Фуқароларнинг кечаги қилиғи Султонали ҳожини телба қилиб қўйяй деди. С. Сиёев, Аваз.

3 Умуман, кишининг одати, расми. *-Ҳали ҳам эски қилиғини қўймайди.* Уйга чакирраб, олдига дастурхон ёзмагунча, сув бермайди, — деди [Давлатёр]. П. Турсун, Ўқитувчи. Келди қонли қиличин Кўтариб Туғлиқ. *Бу ҳам чиқарди яна Кўп найранг, қилиқ.* Файратий.

ҚИЛҚЎПРИК 1 қ. пулсиrot, сирот. Ҳўш, тақсир, ана энди, борингки, оқ қўчқорга миниб, эсон-омон қилқўприкдан ҳам ўтиб олдик. Ҳўш, ундан у ёғи жсаннатми? П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Жиддий хавф, ҳалокат. *Шу тобда қилқўприкнинг устида қилтишлаб туриб-миз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИЛМИШ 1 Қилинган иш, ҳаракат, фаолият. *Ҳар ким ўз қилмишига қараб топади.* Мақол. — *Терговчи ўз қилмиши билан фаҳрангандай, ҳаммага бир-бир қаради.* А. Қаҳхор, Сароб. *Унинг хафа бўлганини авзойидан, қилмишидан билиб бўлмайди..* Газетадан.

2 Ножёя иш, ҳаракат, қилғилик. *Ўз қилмишига иқор бўлмоқ.* — *Тоғамнинг қилмишидан номусларга ўлади киши.* А. Қаҳхор, Янги ер. *Адолатли ҳукм чиқариш, гуноҳкорларни қилмишига яраша тўғри жазолаш.. осон иш эмас.* Газетадан.

Қилмиш-қидирмиш Ҳар ким ўз қилмишига яраша жазоланади, ёмонлик қилган ёмонлик кўради, маъносидаги ибора.

ҚИЛМОҚ 1 Бажо келтирмоқ, бажармоқ, ижро этмоқ, амалга оширмоқ. *Иш қилмоқ.* Қиламиз десак иш кўп. *Айтганингизнинг ҳаммасини қилдим.* Билганингни қил. *Куши уясида кўрганини қилади.* Мақол. — *Қиз томон, гарчанд тўйни бир йил кейин қилиши шарти билан бўлса ҳам, розилик бериди.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.

2 Баъзи отлар билан бирикиб, шу от англатган нарсани тайёрлаш, ҳозирлаш, пишириш маъносини билдиради. *Ҳамир қилмоқ.* Гувала қилмоқ. *Эшик қилмоқ.* *Пичоқ қилмоқ.* *Ром қиладиган уста.* *Ўтин қилмоқ.* *Нон қилмоқ.* *Шўрва қилмоқ.*

3 Бирор-бир ишга, лавозимга қўймоқ, белгиламоқ, тайинламоқ, лозим кўрмоқ, танлаб олмоқ. *Вакил қилмоқ.* *Директор қилмоқ.* *Бўйим бошлиғи қилмоқ.* — *Қандай вазифа беришни ўзларингга ҳавола қиламиш, лекин ҳосилот кенгашига раис қиласаларинг, кўймайсизлар.* А. Қаҳхор, Кўшчинор чироқлари. *Биз Ҳомидбойни ўзимизга куёв ўғил қилишидан ҳеч бир монелик кўрмаймиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 ёрд. фл. *взф.* Сўз ясаш учун хизмат қилади — от, сифат ва б. туркумга оид сўзлардан турли маъноли феъллар ясайди. *Томоша қилмоқ.* *Таклиф қилмоқ.* *Рашк қилмоқ.* *Эълон қилмоқ.* *Орзу қилмоқ.* *Зўрлик қилмоқ.* *Душманлик қилмоқ.* *Обод қилмоқ.* *Шод қилмоқ.* *Безовта қилмоқ.* *Саришта қилмоқ.* *Оҳ-воҳ қилмоқ.* *Лип-лип қилмоқ.* *Тақири-тукур қилмоқ.* — *Ўғрилик қилгану учун қўл кесиладир ва ё дорга осиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Яна бир марта оталик қилсангиз, деб маслаҳатга келган эдим.* Б. Раҳ-

монов, Юрак сирлари. *Бўтабойга, колхоз мустаҳкам бўлади, деган гапнинг ўзи қифоя қилди.* А. Қаҳхор, Кўшчинор, чироқлари. *Йўғон киши, худди ғозга ўхшаб, «ғат-ғат-ғат» қилиб кулди.* А. Қаҳхор, Кўшчинор чироқлари.

5 *Боғлама* вазифасида қўлланади. *Ўқитувчилик қилмоқ.* *Ўғлини мұхандис қилмоқ.*

— *Сидикжон ҳали бузилмаган тўқаййининг нариги томонида аравакашлик қилар эди.* А. Қаҳхор, Кўшчинор чироқлари. *Мансур ҳам ўртоқлари билан шу майдонда футбол ўйнари.. қора кепкасини қошигача бостириб, дарвозабонлик қилар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҚИЛПАНГЛАМОҚ 1 айн. *қийшангламоқ* 1, 2. *[Мунаввар]* Бир вақтлар Ўйлоди олиб келган шоҳи-атласларни кийиб, тилла болдоқ, ёқут кўзли узукларни тақиб, ўзини кўзгуга солиб, хўп қилпанглаган. С. Анорбоев, Мехр.

2 айн. *қилпилламоқ* 2. *Олаҳўжа маҳсум камбағалдан кўтарилган бир киши олдида «қариндошим», деб қилпанглашга мажбур эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Пошиша хола гавдасига ярашмаган қилиқ билан қилпанглади.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ҚИЛПАНГИ айн. *қийшанги.*

ҚИЛПИЛЛАМОҚ 1 Ноҳ-ишивали ёки ажаб ҳаракатлар қилмоқ, ликилламоқ, жилпангламоқ. *[Қори:]* Унинг ўрнида сиз бўлсангиз-у, кўз олдингизда боши очиқ бир жувон қилпилаб юрса.. Э, содда экансиз, ука!

А. Қаҳхор, Кўшчинор чироқлари.

2 кўчма Лаганбардорлик қилмоқ, атрофика парвона бўлмоқ.

ҚИЛТ: қилт этмоқ 1) билин-мас қимирламоқ, қўзғалмоқ, қимир этмоқ. *Ҳаво дим.. япроқлар қилт этмасди.* Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин. *Саҳро йўли, саҳро табиати, саҳро жазирамаси бошланди.* На дов-даражат, на сув, на қилт этган шабада. Х. Назир, Газқайнар достони; 2) эшитилар-эшитилмас, кучсиз овоз чиқармоқ, секин шитирламоқ, тиқирламоқ. *Ичкаридан қилт этган товуш эшитилмас, фақат эшик дарзидан узун ўйлакнинг ярмигача қингир чироқ ёргути тушиб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл. *Баширжон чойдан ҳўплади, оғзини чайгандек қилт этиб ютинди.* Н. Аминов, Қаҳқча.

ҚИЛТАБ шв. *Филай.*

ҚИЛТАНГЛАМОҚ У ён-бу ёнга ташланниб ҳаракатланмоқ, юрмоқ. *Холиқбўй ҳас-*

сасига тираниб, құлтандылғаныча кичкина күк дарвозага кириб кетди. С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИЛТАНОҚ 1 Балиқнинг иғнасимон ингичка, узун сұяғы. -Бечоранинг томогига балиқнинг құлтандырылғаны тиқириб қолибди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Арпа, шоли ва ш.к. экинлар дон қобиғи уйидаги иғнасимон узун құлча; құлтириқ, құлтиқ.

3 шв. айн. құлтириқ 2. Қизимнинг ишқи, киши қуриб кетгандек, шу құлтандыққа түшгани мени ит-ичимдан еб құйяпты. И. Үкітамов, Ҳикоялар.

ҚИЛТИЛЛАМОҚ 1 Аранг қимирламоқ, жонсиз тебраниб турмоқ. *У ғоз бүйнідай ингичка бүйніда құлтиллаб турған бошини дадил ва бақувлама түтишга тиришарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳожия хола құлтиллаб келиб, Мұхаббатни бағрига босди. В. Фофуров, Вафодор.

2 құмма Аранг жон сақлаб турмоқ. *Шу тобда құлқұпрыкнинг устидан құлтиллаб турибмиз!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қимирламоқ, қалтирамоқ. Элгелди турған жойида құлтиллаб кетди, худди ұғридаі, ён-берига алғанғлаб олди. А. Мұхтор, Қорақалпоқ қыссаси.

ҚИЛТИРИҚ 1 от шв. Құлтандық. Унинг күзлари.. бүгдой бошогининг құлтириғи каби узун киприклар орасидан ўзига тиқилған чыроғы қора күзлар билан тұқнашади. П. Тұрсын, Үқитуучи.

2 сұт. Жуда орік. Құлтириқ бола. — Ашир мастилқандаң юмила ёзған күзини ылғытиратыб, ҳингир-ҳингир кула бошлади. *У күлгап сары құлтириқдай бүйнігек калласи оғирлік қилиб, дам олдига, дам орқасига оғиб кетарди.* С. Аноарбоев, Оқсой.

ҚИЛТИК айн. **құлтандық 1, 2.** Ботир мильтиқсиз бүлмас, Балиқ – құлтиқсиз. Мақол. — Бүгдойлар ҳали пишмаган, бошоқларнинг құлтириғи әнді-әнді сарғая бошлады. С. Нуров, Тогдаги даре.

ҚИЛТОМОҚ с.т. 1 Қизилұнғачнинг яра ёки бошқа сабаб билан торайиб, овқат ўтмай қолишидан иборат касалликларнинг умумий номи; ракнинг бир тури. Эр-хотиннинг күз ўнгига құшнайлари Жұрабек ақанинг құлтомуқдан құйналиб үлгани келиб, вахима түшиди. Мирмухсан, Умид.

2 Шундай касаликка дучор бўлган киши.

3 құмма Кам овқат ейдиган, чимхўр одам. Ҳаёт.. боягидай құлтомуқ бўлиб ўтираверди, тўғриси, бу ноёб баҳт унинг иштаҳасини бўғиб қўйған эди. М. Исломиий, Фарғона т. о. Эмлашдан кейин, егани баданига юқмайдиган құлтомуқ биродарлари бирдан.. иштаҳага кирган эди. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

ҚИЛУҚОЛ, қийлуқол [а. قیلوقال – гапсүз, миши-миш, овозалар] Гап-сүз, гапириш; шовқин-сурон, жанжал-тўполон. Сен ҳамон раҳм айламас бўлсанг менинг ахволима, Қатли бедодингдан әнді қилюқол айлаб кетаї. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚИЛЧА 1 Қил с. кичр.

2 Озгина, кичкина, зарра(ча), қилдай. Үнда құлча айб ўйқ. Бу ишда құлча адашмоқ ҳам хавфли. — Рұхим пича енгил тортсин, құлча дармоним ўйқ. Ойбек, Танланган асарлар. Салимбойвачча, құлча шубҳаланманг. Ойбек, Танланган асарлар. Құнғилнинг нозиклиги құлча бўлурми, ҳай-ҳай. С. Зуннунова.

ҚИЛЧАЛИК с.т. Қилча, озгина.

ҚИЛЧИЛВИР Қилдан эшиб тайёрланған ингичка арқон, чилвир. Кейин эшагимнинг нұхтасига боғланған құлчиливарни оғёгим остига босиб, тошга ўтиредим. Ш. Холмирзәев, Сайланма.

ҚИЛҚАЛАМ 1 айн. мүйқалам.

2 Хушхат одам, хаттот. Мұхаммад Юсуфжон құлқалам бабзи зарур мактублар, қасидалар, лавҳалар, қимматли құләзмаларнинг қалам ҳаққисини Мұқимийнинг ўзига бериб, уни бу ишга қизиқтиримоқчи бўлди. С. Абдулла, Мавлоно Мұқимий.

ҚИЛҚИЛЛАМОҚ кам құлл. Лиқ-лиқ құлмоқ, лиқилламоқ. Унинг помидордек оч қизил бағбақаси құлқиллаб турар, күзлари күлгидан юмилиб кетгандай. Н. Аминов, Қаҳқаша. Ёш бўлса ҳам, шұх, ўйинчи қиз эканда, ўйнаса, бутун вужуди симобдек қилқилайди. А. Мұхтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ҚИЛҒИЛИК Қилинған, содир этилган ножүя иш, ҳаракат. Қилғиликни қилиб қўйиб, тағин нега тишингни бир қарич қиласан. Ҳ. Назир, Бир туп фўза. Қилғиликни қилғанлар жавобини ҳам берсинглар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИМИЗ Бия сугидан махсус идишларда бижғитиши йўли билан тайёрланадиган, енгил кайф берувчи, шифобаҳаш ичимлик. Да-

ла ҳавоси, қимиз, кўқаламзор – дардимга нақ даво. Ойбек, Танланган асарлар. Корсондаги қимиз тугаб, шўрва ҳам ичилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИМИЗАК айн. **нордон**. Қимизак олма.

ҚИМИЗХЎР Қимизни кўп ичадиган, қимизни яхши кўрадиган. Қимизхўр одам. — Чунта соябонли извоши тагида бош остига тўйкум қўйиб ётган ийлочишилар оқ уйдаги қимизхўр бўз болаларнинг шовқинига ухлашолмайди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚИМИЗХЎРЛИК Мириқиб, тўйиб қимиз ичиш. Тунов куни тоққа қимизхўрликка чиқдим. Н. Ёқубов, Ҳаёлимдаги қиз. Ўтвларда қимизхўрлик қилганимизда, Тұхтағул қўшиқларини жон қулогум билан тинелаганман. Ҳ. Нурий, Улуғ оқин.

ҚИМИР: қимир этмоқ Билинар-билинмас, озгина қимирламоқ, қўзғалмоқ, ҳаракат қилмоқ. Ўтап ҳар қанча жон қўйдиріб гапирса ҳам, кўчани қоплаган оломон қимир этмади. Ҳ. Фулом, Машъал. Раҳим миқ этмай қармоққа кўз тиккан, қармоқ эса қимир этмасди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. От, тўрт оёғи ерга михлангандай, қимир этмасди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИМИРЛАМОҚ 1 Секин-аста ёки гимир-ғимир ҳаракат қилмоқ, у ён-бу ён бориб-келиб, силкиниб турмоқ; тебранмоқ. Шамол бўлмаса, дараҳтнинг боши қимирламайди. Мақол. — Курбон ота чўкка тушиган, икки қўли тиззасида, худди сурат олдираётгандай ҳеч қимирламайди. А. Қаҳҳор, Тўй. Шу вақт тахмонга осилган кирпӯши ўз ўзидан қимирлагандай бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Умурзоқ ота ана шу ҳаёллар билан экан, икки қармоқ бирин-кетин қимирлаб қолди. Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Жойидан қўзғалмоқ, жилмоқ, силжимоқ, нари кетмоқ. Шу жойидан қимирлама. Бемор олдида қимирламай ўтирмоқ. — «Fip» этган шамол ўйқ, от-арава кўттарган чанг, ҳавода узоқ вақт қимирламай туриб қолар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Кўчма Иш, ҳаракатда бўлмоқ, чалишмоқ; юрмоқ. Тезроқ қимирланг, кеч қояпмиз. Қимирлаган қур ошар. Мақол. — Йигирма учта машинамиз бўлса-ю, шундан бор-йўғи тўрттаси қимирласа-я! «Муштум».

4 Бирор иш-машгулот билан банд бўлмоқ, шу туфайли кун кечирмоқ, тирик-

чилик қилмоқ. Раҳматлик бувам ўлганларидан кейин самовар ўзимга қолди. Ёш бўлсан ҳам, чойхонада қимирлаб турибман. Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. Мен ҳам, албатта, тек ўтирмай, кучим етганча қимирлаб турибман. Қурт тутамиз. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Жони бор одам қимирлаб туриши керак – унинг фалсафаси шу. Ҳ. Фулом, Машъал. Бе-е, менда пўлат нима қилади, тақсир. Эски тақалар, темир-терсаклар билан зўрга қимирлаб турибмиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИМИРЛАБ қолди 1) қимирлаш ҳолати юз берди (қ. қимирламоқ 1). Одамларга жон киргандай, бир-бирларига жилмайиб, қимирлаб қолишиди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; 2) ҳаракатга тушмоқ, қўзғалмоқ; иш-фаолиятида жонланиш юз бермоқ. Нарх-наво қимирлаб қолди. — Муз кўчди, ўртоқ Сафаров, ўрта дехқон қимирлаб қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Қимирлаган жон Тан-жони соғ, жони бор ҳар бир одам, инсон зоти. Қимирлаган жон ўйқ эмиш. Беҳиштодай бир олам эмиш. Т. Мурод, От кишинаган оқшом. Кечки куз бободехқонни жуда ташвишлантириб қўйди, қимирлаган жонда яхши ташвиш. Газетадан. Айниқса, ўйғим-терим пайтлари қимирлаган жон борки, далада кўрмаса, кўнгли юпанч топмас эди. Ж. Абдуллахонов, Ҳонадон.

ҚИМИРЛАТМОҚ Қимирламоқ фл. орт. н. Столни жойидан қимирлатманг. Бош қимирлатиб саломлашмоқ. — Тўнгак ёна бошлабди. Шу вақт тўнгак ичидан бир илон бошини чиқариб қимирлата бошлади. Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ.

ҚИМИР-ҚИМИР: қимир-қимир қилмоқ айн. **ғимир-ғимир қилмоқ** қ. **ғимир-ғимир**.

ҚИММАТ [a. **қиммат** – бойлик, қимматбаҳо нарса, қадрият; баҳо; қиймат] 1 Нисбатан ёки меъёр, мўлжалдагидан катта пул туралидиган, нархи баланд. Қиммат мол. Қиммат буюм. — Қиммат бўлса ҳам, ношлож олар эдим-а, лекин пулдан ҳемири ортмади. Ойбек, Танланган асарлар. Шунақа қимматидан олмасдан, газмол олиб келсангиз-ку, бир хил қилиб тикиб берардим.. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Этигингиз қиммат, уста. Биз талабаларнинг қудратимиз етмайди. Мирмуҳсин, Меъмор.

Бир пулга (ёки пақирга) қиммат Ҳеч нарсага арзимайди. Бир пулга қиммат мато.

■ Бир пақирга қиммат, ўткинчи икір-чикирлар учун жон қүйдіради-ю, энг бебаҳо хазинасидан – саломатлигидан жудо бұла-ётганини ўйлаб ўтирумайди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. **Қиммат бермоқ кам құлл.** Баҳо бермоқ; баҳоламоқ. **Дархақиқат,** ўзаро битмас низоларнинг асли маъносини у яхши англаб таҳлил қылар ва дуруст қим-мат берар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қимматта тушди** 1) мүлжалланғанидан юқори нархга олинди. **Антибиотиклар микроор-ганизмлардан ҳосил қилиниши сабабли қим-матта тушади.** «Фан ва турмуш»; 2) күчма катта сарф-харажат, меҳнат ва ш.к. эвазига амалга ошди, құлга кирди; зарар келтирди. **Бу жаңг бизга қимматта тушди, анча ўт очиши нүқталаримиз қуороллар ва солдат-ларимиз билан бирга яксон этилди.** Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Масъул лавозимдаги ходим етти үлчаб, бир кесмаса, унинг хатоси қимматта тушиси турған гап.** Газетадан.

2 айн. қимматбаҳо 1. Олган совғам олтин узук, қиммат тош эмас. **Файратий.** -Сенга ҳам даркор, – деб дүррү жавоҳир, қиммат тошлардан берди. «Нурали».

3 күчма Пулга, ҳеч нарсага сотиб олиб бўлмайдиган; баҳоси йўқ, бебаҳо, қадрли, азиз. **Билим давлатдан қиммат.** Мақол. ■ **Гар дилингда ўйлаган орзуга етмоқ истасанг, Қиммат умринг қылмагил беҳудага бекор, ўқи!** Ҳамза. **Унсин, ҳаммаси ортиқча нарса.** Буларнинг ҳаммасидан менга бир эски дўппи қиммат. Ойбек, Танланган асарлар.

4 күчма Мавқе, аҳамият даражаси. **Камида бир ўилга сўз бериб қўйдим.** Сўз олтиндан қиммат-ку, ахир! Ҳ. Назир, Ёнар дарё. **Жиддий фикр, чинакам ҳиссият, самимият, юк-сак маҳорат – ана шулар шоирнинг бундан кейинги қимматини белгилаб беради.** «ЎТА».

5 Қиммат (хотин-қизлар исми).

ҚИММАТБАҲО [а. + ф. **قیمت بەھو**] – баҳоси, нархи юқори, қиммат] 1 Катта пул турдиган, қиммат баҳога эга, қимматли. **Қимматбаҳо совға.** Қимматбаҳо буюм. **Қим-матбаҳо тошлар.** ■ Ҳоким супада ёнбошлилаб ётган ерида тўрт бармоғи қимматбаҳо олтин узуклар билан безатилган чўзинчоқ панжасини узатди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Самарқанд подшоҳига олтин-кумуш совғалар.. қимматбаҳо саруополар инъом қилди-лар.** П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Қиммат-баҳо металларга платина, палладий, осмий**

ва уларнинг бир-бirlари ва бошқа оддий металлар билан ҳосил қилған қотишмалари киради. «Фан ва турмуш».

Қимматбаҳо (ёки қимматли) қоғозлар Ўз эгасига мулкка эгалик ҳуқуқини ва даромад кўринишида муайян пул суммасини олиш ҳуқуқини берадиган пул ёки товар ҳужжатлари – акция, облигация, аккредитив, вексель, чек ва ш.к. Ушбу **Низом қимматбаҳо қоғозлар** бланкаларини ишлаб чиқаришни лицензиялаш тартибини белгилади. Газетадан.

2 кўчма Баҳоси йўқ, бебаҳо. **Қимматбаҳо, гавҳарга тенг сўзларингиз ярамга малҳам, дардимга даво бўлди.** «Шарқ юлдузи».

ҚИММАТЛАНМОҚ Нархи, баҳоси ошиб қиммат бўлмоқ. Домлани бунчалик шоширган нарса.. бинокорлик материаллари кундан-кунга қимматланармикан, деб ўйлаши эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИММАТЛАШМОҚ Тобора қиммат бўлмоқ, нархи, баҳоси ошиб, қиммат бўлиб бормоқ. **Farb мамлакатларида санъат асарларининг нархи ҳаддан ташқари қимматлашиб боряпти.** Газетадан.

ҚИММАТЛИ 1 Қиммат турдиган, қимматбаҳо. Қимматли буюм. ■ **Гўнг остидан сандиқ-сандиқ қимматли моллар, той-той газламалар ва бошқа қимматли нарсалар чиқа бошлаган.** С. Айний, Қуллар.

2 кўчма Баҳоси йўқ, бебаҳо, қадрли, азиз. **Оиласдаги осойишталик – ҳар қандай бой-ликтан қимматлидир.** Газетадан. Гулонринг бир табассуми унинг учун ҳамма нарсадан маънодор, турмушнинг ҳамма завқларидан улуғ ва қимматли эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Кўп фойдали, жуда керакли. **Қимматли маслаҳат.** Қимматли фикр. Қим-матли маълумотлар.

ҚИММАТСИЗ Ҳеч нарсага арзимайдиган; қадр-қиммати йўқ, қадрсиз. **Киши.. маданиятнинг ҳамма соҳаларида қимматсиз нарсалар билан қаноатланишига одатланиш билан ўзини ўзи қашшоқлантиради.** Газетадан.

ҚИММАТСИЗЛАНМОҚ кам құлл. 1 Нархи, баҳоси пасайиб, арzon бўлиб қолмоқ, арzonлашмоқ.

2 кўчма Қадр-қимматини йўқотмоқ, қадрсизланмоқ.

ҚИММАТСИРАМОҚ Нархини, баҳосини баланд деб билмоқ, қиммат деб ҳи-собламоқ. **У пальтони қимматсираб олмади.**

КИММАТФУРУШ [а. + ф. *قىمتى فروش* – қиммат сотовчи] Башқаларга қараганда баландроқ нарх билан сотовчи савдогар. Қимматфурушлар гүшт нархини 4000 сүмга, ҳамто 3800 сүмга тушириши. Газетадан.

КИММАТЧИЛИК Нарх-наволар жуда ошиб кетган пайт ёки ҳолат. *Оқподиош* ҳаммани қирадиганга ўшшайди. Уруши қурсин! Очлик, қимматчилик. Ойбек, Танланган асарлар.

КИМОР [а. *قىمار* – гардкам, таваккал ўйин] Пул ёки буюм тикиб ўйналадиган ҳар қандай ўйин. [Болтахүжә] Күп баттол иигит эди, баччагар. Тавба! Қиладиган иши бедана уришишиш-у, қимор ўйнаш эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Эшон «гардкам», деб ошик отадиларми-а? Булар қартмада ўйнайди. Бары бир қимор-да, қайтага, бу ёмонроқ. Ойбек, Танланган асарлар. -Мени отам сингари дов тикмагани, қиморда ютқазмагани учун миннатдор эдим, – деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КИМОРБОЗ [а. + ф. *قىمار باز* – қимор ўйновчи] Доим қимор ўйновчи, қиморга берилилган одам. *Латиф гардкам қилган қиморбоздай*, «шап» этиб күкрагига урди. О. Ёкубов, Ларза. *Миршаблар, қоровуллар бостириб келиб.. дүк қилиб, қиморбозлардан бир неча сүмлаб чүталь ўмарыб кетмоқда*. М. Мухаммаджонов, Турмуш уринишлари.

КИМОРБОЗЛИК 1 Қиморбоз эканлик. Унинг қиморбозлигини күпчилик билади.

2 Қимор ўйини. Беданабозлик эски вақтда жуда күп тарқалған қиморбозликнинг бир тури эди. М. Мухаммаджонов, Турмуш уринишлари.

КИМОРХОНА [қимор + хона] Қимор ўйналадиган жой, хона. Уларнинг бирдан-бир машгуотлари қиморбозлик бўлиб, қиморхоналари ҳам ўз тураржойларида. С. Айний, Эсадаликлар. Америкалик мульти миллионер Дональд Трамп қурувачи оиласидан чиққан, эндиликда – учта қиморхона ва кўплаб меҳмонхоналар эгаси. Газетадан.

КИМРОН Туя сутидан тайёрланадиган шифобахш ичимлик; қимизнинг бир тури. Ҳар бир қозоқнинг ўтловида қимизи, қимрони ёки айрони доим осиғлиқ туради. М. Мухаммаджонов, Турмуш уринишлари.

КИМТАМОҚ шв. Ниқтамоқ. Қурбон яна қишилоққа қаради-ю, хаёлида бу макон билан

боғлиқ хотиралар ниш ёриб, отни қимтади. Ш. Холмирзаев, Қил күпприк.

КИМТИ: қимти лаб Юмук, жуфтлашган лаб. Мана, новвотим, сен ухлаб ётибсан: қимти лабларингда ингичка кулги.. Күёш нурларига гарқ ботибсан. Ф. Гулом.

КИМТИЛМОҚ 1 Қимтимоқ фл. ўзл. ва мажх. н. Зебихон опа, Гулнорни кўрдингизми? Зебихоннинг лаблари қимтилди. Жавоб бермади. С. Зуннунова, Гулхан. Акамнинг тулаши қошлари чимирилиб, лаблари қимтилди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Қанот силкитиб ёки хужумга тайёрланиб ҳаракатга келмоқ, талпинмоқ. Қарчигайдай қимтилиб, Итолғидай интилиб. «Хушкелди».

3 айн. **КИМТИНМОҚ** 2. Ойтўти онасининг уялиб, қимтилишига қарамай, Каримнинг олдига бошлаб келди-да, таништириди. Ойдин, Фонарь тагида.

КИМТИМОҚ 1 Лабларни бир-бири ёки тиши орасига олиб қисмоқ, йиғиштироқ. Мунисхон тиник қизил лабларни қимтиб, куалиб юбормасликнинг эҳтиётини қиласди. А. Қаҳҳор, Сароб. Олахўжа лабини қимтиб, муштини мош-гуруч соқолли иягига тираб, бир нафас хаёл сурди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ойна опа зинадан тушиб, уч одимча босди-да, пастки лабини қимтиб, тўхтади. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

2 Лаблари билан қисмоқ, чимтимоқ. Бурхон ота.. мўйловини лаблари билан қимтиб сукут қиласар, гёё хатнинг давомини куттар эди. О. Ёкубов, Ота изидан. [Күён] Жилгага келиб, сув ичди ва кўм-кўж майсаларни қимтий бошлади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Қисмоқ, силкитмоқ, қимирлатмоқ. Шокир ака ўрнидан бир қўзғалиб, тиззасини қимтиб, чопонининг барини қистириб олди. Ҳ. Нуъмон, Фаслар. -Отасининг оти нима эди? – деда Ойимхон Гулсумга бурилган эди, у эса кифтини қимтиб: -Сиз билмасангиз, мен қаёқдан билай? – деди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЗИНИ ҚИМТИМОҚ Қимтингмоқ, тортиниб турмоқ, ийманмоқ. Келганингиздан бери ўзингизни қимтиб, ёзишиброқ гапиришмайсиз. А. Қаҳҳор, Сароб.

КИМТИНМОҚ 1 Қимтимоқ фл. ўзл. н. Чокарнинг.. ҳамиша ҳазил-мутойиба илашиб турадиган юпқа лаблари асабий қимтинган эди. С. Сиёев, Аваз.

2 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ботинолмай, истиҳола қилиб, тортиниб турмоқ; ийманмоқ, тортинимоқ. Ҳамида қимти-нибгина деди: -*Тоҳир тӯғрисида маслаҳатлашмоқчи эдим. Ҳ. Назир, Онажонимиз. Ҳаёт.. қимтиниб, тортиниб, онда-сонда бир кесим қовун олади-да, бир тишлаб, яна.. қайтариб қўяди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Силкинмоқ, қимирламоқ, тебранмоқ. Аҳмедов ўтирган жойида бир қимтиниб олди-да, сўз бошлади. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Бақоев.. *Мирҳайдаровга тикилди, нимадир демоқчи бўлиб, оғиз жуфтлади, қимтиниди, қизарди ва бошини қуян эгди.* С. Абдуқаҳдор, Олдин ўзингга боқ, сўнг нофора қоқ.

ҚИМЧИМОҚ шв. Сиқмоқ. Қайшиқоқ ўтин болтани қимшиб қолибди. Иш билан пишмаган ношуд арзанданинг калласи шишибди. Ё. Шукуров, Она меҳри. Бош, кўрсаткич бармоқлари билан иягини маҳкам қимшиб сидирди-да, қиз юзига тарафду дланниб қаради. М. Исмоилий, Барҳаёт қиз.

ҚИН I 1 Пичоқ, қилич каби қуроллар солиб қўйиладиган филоф. Пичоқ қини. Бир қинга икки қилич сигмас. Мақол. Яхши гап билан илон инидан чиқар, Ёмон гап билан пичоқ қинидан чиқар. Мақол. —*Диловаршоҳ қиличини қинидан сугуриб, қизга ҳужум қилмоқчи бўлди.* С. Айний, Дохунда. Ҳар бир маҳбус, қинда ётган даҳшатли тўппончадан ўз пешонасига ўқ узилаётгандек, ваҳимага тушиб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Тугунакни ўраб турувчи баргисимон қобиқ, куртак, филоф. Довучча қинидан чиқибди. —*Баҳор эди.. Ўрқилар гулини тўккан, гўралар қинидан чиқиб, киши еса маза топадиган бўлиб қолган.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

Кўзи қинидан чиқмоқ Кўзи олайиб кетмоқ, кўзи ола-кула бўлмоқ. Даҳшатли хабарни эшишган Махдумнинг кўзлари қинидан чиқиб кетаёди. Ҳ. Гулом, Машъал.

ҚИН II Қизлик пардасидан бошланиб, бачадон бўйни ёпишадиган жойда тугайдиган найсимон, мускулли эластик аъзо.

ҚИНГАЙМОҚ 1 Бирор томонга оғиб турмоқ, қийшаймоқ, энкаймоқ, оғмоқ. Нарвон қингайиб турибди.

2 Кўзни ғилай қилиб қарамоқ, ғилай-ланмоқ. Кўзи қингайиб кетди.

Қингайиб қарамоқ 1) кўз қири билан қарамоқ; 2) кўчма қингир қарамоқ, кўз олайтирмоқ.

3 кўчма Тўғри йўлдан озмоқ, чекинмоқ, оғмоқ.

ҚИНГИР 1 Тўғри чизиқ бўйлаб йўналмаган; эгри, қийшиқ. Қингир ёғоч. Қингир девор. Ҳатни қингир ёзмоқ. —*Фуқаро уйлари чўзилган қингир кўчанинг бошида арава сиғадиган катта, бўёғли дарвозага кишиди.* Ойбек, Навоий.

2 кўчма Қаллобликка, хиёнатга асосланган; қалб. Қингир мақсад. Қингир қадам. Қингир ҳаракат. Қингир юрак одам. Қингир ишнинг қирқ ўйдан кейин ҳам қийиги чиқади. Мақол. Дили қингирнинг тили қингир. Мақол. —*Болага нисбатан.. бефарқ қарааш хунук оқибатларга олиб келди: Малик қингир ўйла кириб кетди..* Газетадан.

Қингир қарамоқ Ёмон кўз билан қарамоқ; нотўғри муносабатда бўлмоқ, ёндашмоқ. Қингир қўл ёки қўли қингир айн. Қўли эгри қ. эгри. Олмоқ бўлиб магазиндан шоколад пича Қўли қингир сотувчига дуч келдик кечади. Т. Ражабий, Нархи папкада. Қингирига олмоқ айн. қингирликка олмоқ қ. қингирлик. Мусанинг гапи тугамасдан Тўлбош қингирига олди-кетди. Н. Фозилов, Оқим.

ҚИНГИРЛИК 1 Қингир ҳолат. Йўлнинг қингирлиги.

2 Қингир иш, хатти-ҳаракат. Ағусуси, қингирликнинг қийиги очилгандан кейин бу оила остига сув кетгандаи бўлди. «Муштум». Не-не қингирликларни қилиб, устига-устак, бунчалик иззат-нафсимга теккани жуда алам қилди. М. Жўра, Изтироб.

Қингирликка олмоқ айн. эгриликка олмоқ қ. эгрилик.

ҚИНГИР-ҚИЙШИҚ 1 Ҳамма ери қингир, эгри-бугри. Қингир-қийшиқ девор. Қингир-қийшиқ ўйл. Қингир-қийшиқ ёзмоқ. —*Ҳар қадамда қингир-қийшиқ муюлишлар дуч келаверди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўчма Нотўғри, қингир. Шаҳарни бедарвоза, деб эгри юрибди, қингир-қийшиқ ишлари кўп. Ҳ. Гулом, Тошкентликлар.

ҚИПИҚ 1 Ёғоч, темир каби нарсаларни арралаганда ёки эговлаганда ҳосил бўладиган майдада заррачалар. Ёғоч қипиги. Темир қипиги. —*Чиптанинг устидан қипик солса, ҳам юмшоқ, ҳам иссик бўлади.* С. Анорбоев, Директорнинг даъвоси.

2 Шоли, буғдой, жўхори каби донларни тозалаганда, туйганда, уларнинг қобигидан

ҳосил бўладиган тўпон. *Мен крахмал ўрнига* гуручдан чиқадиган қипиқни ишлатмоқ-чиман. Ойдин, Сұхбати жонон.

ҚИПЧОҚ 1 Кўчманчи туркий халқининг номи (қ. қипчоқлар).

2 Шу халқ, миллатга мансуб. *Қипчоқ тилари*.

ҚИПЧОҚЛАР 1 11–15-асрларда Уралбўйи ва Волгабўйи даштларида ва ҳозирги Қозогистоннинг марказий ва фарбий қисмларида яшаган, кейинчалик бошқа ҳудудларга ҳам тарқалган кўчманчи туркий халқ.

2 Ўзбек халқи этник таркибидаги асосий ургуғ-қабилалардан бири.

ҚИП-ЯЛАНГОЧ 1 Ҳеч қандай кийим киймаган, мутлақо ялангоч, яп-ялангоч. *Қип-ялангоч бола.* — *Қизлардан уч-тўрттаси.. шарт-шурт бир-бирининг ялангоч этига уришиб, шартак олишидилар.* *Қип-ялангоч қизлар орасида кулаги бошланди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Ҳеч нарса ўсмаган, дов-дараҳтсиз, иморатсиз. *Қип-ялангоч қақирда қизларнинг ўзи қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Биронта ҳам барги йўқ, барги батамом тўкилган. *Қип-ялангоч дарахт.*

4 кўчма с.т. Ҳеч нарсаси йўқ; шипшийдам, қашшоқ. *Қип-ялангоч ўй.*

ҚИП-ҚИЗИЛ 1 Жуда қизил, чўғдай қизил. *Қип-қизил қон.* *Қип-қизил олма.* *Қип-қизил гилам.* — *Жарнинг ҳар иккала ёнбошини қип-қизил лолалар гиламдек қоплаган.* Ҳ. Фулом, Машъял. *Эшикни икки юзи қип-қизил.. бир жувон очди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 кўчма с.т. Бутунлай, мутлақо, гирт. *Қип-қизил саводсиз.* *Қип-қизил тұхмат.* — *Деҳқон қип-қизил ялангоч, ахволи танг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қип-қизил жинни, овсар экансан!* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бу гапни юрт эшилса, сизни қип-қизил ўғри дейди.* Ҳ. Фулом, Машъял. *Деҳқон қарамни шошиб тулади-да, машинаға чопди.* Келса, Фозил *қип-қизил маст ўтирибди.* С. Зуннунова, Одамлар орасида.

ҚИР 1 геогр. Атрофидаги ерлардан бир оз кўтарилиб турган, яssi ёки салгина гумбазсимон баландлик, тепалик. Қимирланган қир ошар. *Мақол.* — *Рўпарада Чатқол тоглари, ундан берида эса, гўё тоққа чиқиши учун атайлаб ясалгандай, бирин-кетин баландлашиб кетган гумбаз-гумбаз қирлар.*

П. Турсун, Ўқитувчи. *Тоғларда турли конлар, қирларда галла беҳад.* Ҳабибий.

ҚИР II Қирра, зих. *Деворнинг қири.* *Шишининг қири.* — *Ўша шум хабар келган куни остананинг қирига тегиб синиб тушган эди.* Й. Муқимов, Фалати одамлар.

Қўз қири билан Кўзнинг учи, бурчи билан, яъни юзни ўғирмай, қўз қорачигини кўзнинг бурчига келтириб. *Қўз қири-ла севганига қарайди.* М. Алавия. Қароллардан бири менга кўзининг қири билан Рўзимат чонни кўрсатди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Қўз қирини ташламоқ* Кўз учи билан қарамоқ, назар солмоқ. *У [Ҳазратқул] эҳтиётлик билан кўз қирини ташлаб қўйди-ю, сўзида давом этди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИР III [а. قیر – смола, қатрон] Курилишда ишлатиладиган, биринтирувчи, ёпиштирувчи ашё, материал. *Султон Санжар Мурғоб дарёсига гиштин тўғон қурдирганда, қир ишлатган.* Қир гоятда мустаҳкам ашё. Янги мадраса пойдеворига қир солганман. Метин бўлиб кетган. Мирмуҳсин, Мезмор.

ҚИР IV қ. қир(р).

ҚИРИЛИШМОҚ 1 Қирилмоқ фл. бирг. н.

2 Бир-бири ёки бирор билан қаттиқ уришмоқ, жанжаллашмоқ. *Овсинлар роса қирилиши.*

ҚИРИЛМОҚ Қирилмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Унинг қир-дала ерларида тобланган қорамагиз ва доимо қирилган тоза юзи кўз олдидан лип этиб ўтди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Зиёдилла томоги қирилиб, қуруқ ўтталди, кўкрагини столга босиб, ўйга толди.* Ҳ. Фулом, Машъял. *-Илгари фақат селдан эмас, қурғоқчилик оғатидан ҳам одамлар қириларди, экинлар нобуд бўларди..* – деди Бобоқул ота. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИРИНДИ 1 Йўниш, рандалаш натижасида ҳосил бўладиган юпқа лента ёки қипиқ шаклидаги чиқит. *Ёғоч қириндиси.* — *Коля гапга аралашмай, жингала-жингала қириндилар сачратиб, таҳтача устидан ронда юритарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Михайлос рандалаётган темирдан чиқкан қиринди пайраҳага ўхшаб буралиб..* ерга тушар эди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Тери, ичак ва ш.к. ни қириб тозалаш натижасида ҳосил бўладиган чиқит.

ИЧИДАН ҚИРИНДИ ЎТМОҚ 1) қаттиқ ташвишланмоқ, талвасага тушмоқ. **Ичларидан қиринди ўтиб кетган.. бойларнинг.. мақтанишилари дөхқонларга қаттиқ дард қилди.** «Муштум»; 2) қаттиқ алам қилмоқ. **Почтанининг [мўйсафидларга] шалдироқ червонларни санаб бериб кетаётганини кўрган Бўрихўжанинг ичидан қиринди ўтмай қолмади.** Мирмуҳсин, Чиниқиши.

ҚИРИШТИРМОҚ 1 Обдан қириб, қиришлаб тозаламоқ ёки тўпламоқ. **[Жўрахон] Енгини шимарди, белкуракни олиб, ажрикни қириштира бошлади.** А. Мухтор, Опа-сингиллар. Қани энди, ўша кунларни мутлақо унумтиб, хотирадан ўчириб, қириштириб ташлашнинг иложи бўлса!

А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 **кўчма с.т.** Борини йигмоқ, тўпламоқ. **Қириштириб ўн сўм амалладик.** — **[Мулладуст:] Мендача мўмин-мусулмон бу дунё-у дунёни қириштирса чиқмайди.** Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚИРЛИК Қир жой, қир (қ. қир 1).

ҚИРМА: қирма чопиқ қ.х. Ёввойи ўтларни ўйқотиш мақсадида ер бетини сидириб ёки юпқа олиб чопиш усули ва шундай чопиқнинг ўзи. **Ғўзалар қирма чопиқ қилинди.**

ҚИРМАЧИ Қирма чопиқ қилувчи, чопиқчи. **Ишнинг ҳаммасини трактор қилияпти. Фақат сувчи, баъзан қириштиларгина кетмон билан ишлайди.** И. Раҳим, Ҳилола.

ҚИРМИЗАК [ф. قرمىزى – қизил рангли нарса] Қимизак, нордон. **Қимизак олма.** — **Мана шу Наманганинг олмасини, қиризакни, балхи тутни.. борингки, барча-барчасини ҳам менга ўхшаган бобонлар пайвандлаб яратган.** Газетадан.

ҚИРМИЗИ(И) [ф. قرمىزى – қизил; қизил ранг; қизиллик] Қизил рангли; қизил, ол. **Қирмиз лаблар. Қирмизи олма.** — **Оқ юзига қирмиз қонлар қўйилди, Ҳар тарафга қора сочи ёйилди.** «Рустамхон». Сурма тортиб кўзига, қирмизи кўйлакни кийиб, Ўйнатиб ханжарини, қилгани қурбон келадир. Ҳамза.

ҚИРМИСКА [р. крымский – Кримга оид; Кримда бўладиган, ўсадиган] Дони йирик, серус қишики узум нави.

ҚИРМОЧ Пиширилаётган овқатнинг қозон тагига ёпишиб қолган ёки куйган қолдиги. **Ош қирмоқ олибди.** Ошни қирмоқ олдирмоқ. — **У [Муҳаббат] қозоннинг қотиб**

қолган қирмочларини қириб емоқда эди. С. Айний, Куллар.

ҚИРМОҚ 1 Нарсанинг бети(сири)ни пичоқ, каптир ва ш.к. нарса билан сидирмоқ, тарашламоқ. **Ўзинг ҳам қириб қўйган сабзидай бўлибсан.** Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. — **каптир билан қозонни қирап экан, жеркиб: -Ҳадеб йиги тўғрисида гапирманг, – деди.** А. Қаҳҳор, Асрор бобо. ..шундокқина кўрина-диган жойига кимдир мих билан қириб, «Эркин», деб ёзib қўйибди. С. Аҳмад, Сайланма. Сигирингизнинг қанашарига темиратки чиқибди, намакоб суркадим, нос суркадим – бўлмади, пичоқ билан қириб, керосин суркаш керакмии. А. Қаҳҳор, Янги ер.

2 Мўй-тукларни ўткир асбоб билан тарашлаб, тагидан кесиб олмоқ; шу усулда тозаламоқ. **Соч(ни) қирмоқ.** — **Маҳкам ака Сарсенбойнинг сочини устарада қира бошлади.** Р. Файзий, Сен етим эмассан.

3 Қирғич, қошиқ ва ш.к. асбоблар билан сидириб майдаламоқ. **Турп қирмоқ.** — **Ёшлар кабоб чайнашяпти, мен бўлса, қовунни қирғичда қириб едим.** И. Раҳим, Ихлос.

4 Кўплаб ёки ёппасига ўлдирмоқ, қирғин қилмоқ. **Душманни қирмоқ.** Зараркунандаларни қириб ташламоқ. — **Бу қон кам дессанг, яна тўқаман.** Ҳаммасини қираман. Ойбек, Танланган асарлар. **Балиқчи қушлар кемириувчиларни кўпроқ қиради..** «Фан ва турмуш».

5 с.т. Кўплаб, кўп миқдорда йигмоқ, тўпламоқ, кўлга киритмоқ, ўлжа қилмоқ. **Болалар олчани роса қирибди.** — **Гапларига қараганда, у бир неча мактабда ҳисобдан дарс берар ва.. «пулни қирап эди».** П. Турсун, Ўқитувчи.

Томогини (ёки ҳалқумини) қирмоқ Йўталиб ёки томоқни хириллатиб, кескин овоз чиқармоқ. **У томогини қириб, гап бошлади.** — **Саидғози ўтирганларнинг дикқатини тортиши учун томоқ қириб ўтмалди.** С. Анорбоев, Оқсои.

ҚИРОАТ [а. قىراۋىتى – ўқиши, баланд овоз билан ўқиши] Ислом анъаналарида Қуръон оятларини тажвид қоидаларига риоя қилган ҳолда, ўзига хос оҳангда ўқиши. **Ҳўн, тақсир, ҳозирча диний дарсдан бериб турасиз, болаларга қуръондан қироат ўргатасиз, кейин яна қўрамиз.** Ҳ. Нуъмон ва А. Шоҳраҳмевов, Ота. **Гулниёз оҳиста одимлаб бориб, мақбаранинг ёнгинасида тиз чўкди, қи-**

роат билан тиловат қилди. С. Кароматов, Сүнгги бархан. Соҳибкори қироат билан: - Бисмиллоҳу раҳмону раҳим.. – деди-да, извога оёқ қўйди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Қироат қилмоқ 1) Қуръон ёки Қуръон сураларидан бирини ўқимоқ, тиловат қилмоқ; 2) оҳанг билан ўқимоқ ёки сўзламоқ. Лўпти юзли, чироили ыигит конвертни очиб, хатни чироқ шувласига тутди, ширавлигина овози билан қироат қилиб ўқий бошлади. Ҳ. Фулом, Машъал.

ҚИРОАТХОН [а. + ф. – қироат билан ўқувчи] 1 дин. Қуръонни қироат билан, асли талафузига риоя қилиб ўқийдиган киши; қори.

2 кўчма Маъносини чуқур тушуниб етмай ва танқидий кўз билан қарамай ёд олиб, юзаки билган киши. Догматикларни, қироатхонларни турмуш улоқтириб ташлаганинни ва улоқтириб ташлаётганинни кўриб турибмиз. Газетадан.

ҚИРОАТХОНА [қироат + хона] 1 тар. Қуръонни ёдлаш ва қироат билан ўқишини ўргатадиган эски мактаб; қориҳона.

2 Газета, журнал ва китоблар ўқиши, мутолаа қилиш учун ажратилган хона, ўқув зали. Қизил чизиқлар қишилоқ кўчалари бўлиб, булар туташган доирада боққа қаратиб иморатлар солинар экан: мактаб, кинотеатр, клуб.. радиоузел, коммутатор, қироатхона, кутубхона. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИРОАТХОНЛИК 1 дин. Қироат билан Қуръон ўқиши, қуръонхонлик.

2 кўчма Маъносини яхши тушуниб етмай ва танқидий кўз билан қарамай юзаки ёдлаш, юзаки ўрганиш. *Бу мактабларнинг программаси эски мактабга нисбатан бироз мазмундор бўлиб, ўқитиш методи ҳам онгиз қироатхонликка эмас, балки масалани тушунтириб беришга асосланган эди. «ЎТА».*

ҚИРОАТЧИЛИК айн. қироатхонлик. Бунда ҳали китоб тилининг таъсирни, қироатчилик кучлидир. К. Яшин, Ҳамза.

ҚИРОВ I Аёзли, ҳаво очик, сокин (шамолсиз) тунларда тупроқ, ўт ва ердаги нарсалар устида ҳосил бўладиган муз кристаллари. Бугун кечаси қироат тушшибди. — Тўла ойнинг ёруғида ўсимликлар баргига пайдо бўлган қироат янги ёқсан қор каби ярқираб кўринарди. С. Айний, Эсдаликлар.

Ўша куни совуқ қаттиқ эди.. Соқолларда, мўйловларда, киприкларда қироат. Ойбек, Танланган асарлар.. куз келди. Қуёш тафти пасайиб, эрталабки шудринг ўрнини қироат эгалай бошлади. «Ёшлик».

ОҚ қироат Кузги қироат тушадиган пайт; қалин қироатли қунлар. Полизлардаги оқ қироатвга асралган қирқма қовунлар ҳам узилди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. **Сочига (ёки соқолига) қироат** тусибди (ёки кирибди) Сочи, соқоли оқара бошлабди; сочига, соқолига оқ тусибди. Ўспириннинг ёнида чекка сочига қироат тушган ўттиз беш ёшлардаги қорача ыигит блокнотига ниманидир ёзаётган эди. Ҳ. Назир, Одамнинг қадри.

ҚИРОВ II Янги ҷархланган пичноқ, ханжар ва ш.к. асбобларнинг дамида ёки янги ясалган металл буюмнинг бетида қолган зарралар. Пичноқнинг қироатини тўймоқ. — Дўкондан чиқарилган бу жуфт-жуфт қора узангилар.. катта эговлар билан эговланиб, қироати тўйкилди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

Қироати тўйкилган 1) қироати йўқ қилинган. Пичноқнинг қироати тўйкилган; 2) ишфаолиятга шай; «ўтқир». Энди у [Муқимий] дунёга бошқача назар ташлай бошлаган, ҷархланиб, қироати тўйкилган, ўзини фикрий курашларга чоғлаб, ҳаётнинг нозик томонларига разм сола бошлаган шоир эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. **Қироати тўйкилмаган** 1) қироати йўқ қилинмаган; 2) ҳали ишлатилмаган, янги. Сизга ўзингизга ўхшаган қироати тўйкилмаган одамлардан иккитасини қўшиб бераман. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИРОВ III вет. Молларнинг тилида қипиқсимон бўртиқлар пайдо қиласидиган касаллик. Тили қироат боғлабди, қандай овқат есин жонивор.. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ҚИРОВЛАМОҚ кам қўлл. Қироат бўлмоқ. Кипригига шабнам қировлаб, Қарогига бурқсийд офтоб. Р. Бекниёз.

ҚИРОВЛИ I Қироат босган; қироати эриб кетмаган. Қироатли том. Қироатли дарахт. Қишили-қироатли қунлар.

ҚИРОВЛИ II Қироати тўйкилмаган, ишлатилмаган, тутилмаган; янги. Улуғ отам, букун сиздан тилайман Шу қироати ўтқир пўллат наизани. «Зулфизар билан Авазхон».

КИРОЛ [р. король ва түрк. kral – подшоҳ < лот. Carl – Буюк Карл номидан] Монархия давлати, қироллик бошлиги.

КИРОЛИЧА Хотин қирол; қиролнинг хотини; малика.

КИРОЛЛИК 1 Қирол лавозими, вазифаси. Қироллик қилмоқ.

2 Ҳокимият бошида қирол турадиган давлат, мамлакат.

КИРОН I 1 Кўплаб ўлдириш, қирғин. Ёвга қирон келди. — Ёвга солиб даҳшат, қирон, Қоя каби турдилар. О. Ҳакимов. Ҳӯш, колхоз молини қирон қилган Сувоннинг ишини муҳокама қилишимиз майда гап эканми? С. Анербоев, Оқсой.

2 Кўплаб ўлиш, ўлим, йўқ бўлиш. Қорқалин ёғиб, совуқ Ҳаддидан ошиб кетди. Донтониб еёлмасдан, Кушларга қирон етди. Уйғун.

Қирон келмоқ Қирилмоқ, йўқ бўлмоқ. Урушга қирон келсин. Кўплаб норасидаларни ота-оналаридан бевоқт жудо қилди. Р. Файзий, Эл меҳри. Шу ўйл ўлат касали ёйлиб, қўйларга қирон келди. «Чалпак ёққан кун».

КИРОН II [а. قرآن – бириқиши, бириктириш; бирикма; никоҳ, тўй] с.т. Давлат, мамлакат. [Мирзакаримбай:] Қайси қирон қайси қирон билан урушди? Ойбек, Танланган асарлар.

Етти қиронда Бутун оламда. –Шуни айтинг, – деди Вали ака, – Қорабулоқнинг суви билан ери етти қиронда ҳам йўқ. М. Исмоилий, Фарона т. о.

ҚИРОН(ГАР)ЧИЛИК Қирғин, хунрезлик, қирғинчилик.

ҚИРОНҚАРФА айн. қиронқора.

ҚИРОНҚОРА Йиртқич қушлар туркумининг қарчигайсимонлар оиласига мансуб, бургутдан кичикроқ ўлимтихўр йиртқич куш.

КИРПИ шв. 1 Хирпа, сийқаланган. Қирпи оши.

2 кўчма Кўпни қўрган, тажрибали. [Шодмонов:] Душман қирпи, доголи. Осонликча жон бермайди. К. Яшин, Ўлим босқинчиларга.

КИРПИЧОҚ 1 айн. пичоқбозлик.

2 кўчма Каттиқ уруш, жанжал. Ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ, икки ёзувчи ё икки санъаткор бир-бираига чап, бир-бiri билан қирпичоқ бўлиб қолишади. Уйғун, Замон талаби. Агроном билан тракторчи қирпичоқ бўлиши. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Дўстми сен-

га Фози ё душман? Анорхон билан орангга совуқлик солмоқчими ёки сени Комилжон билан қирпичоқ қилмоқчими? И. Раҳим, Ихлос.

КИР(Р) тақл.с. Нотекис ёки ёпишқоқ нарсаларнинг бир-бираига ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. Савағич қаламни «қўрр» этиб юргизмоқ. Мумланган ипни «қўрр» этиб тортмоқ.

КИРРА 1 Нарсаларнинг энсиз ёки ўтқир қирғоғи; чет, зиҳ, қир. Китобнинг қирраси. Тахтанинг қирраси. Кафтанинг қирраси. — Болалар ҳали тонгнинг ажойиботларини кўриб тўймаган, чарчоқ унутилган. Баъзиларининг қирра тошлар тилган оёқларидағи оғриқ билинмай қолган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўчма Нарсаларнинг моҳиятини белгиловчи хусусият, томон. Сен муҳаббат боғлаган эркак сенга ўзининг ялтироқ қираларини кўрсатади. А. Қаҳдор, Сароб. Ҳудди шу ўринда масаланинг яна бир муҳим қиррасини изоҳлаш керакка ўҳшайди. Газетадан. Кечагина оддий кўринган нарсалар бугун негадир бошқа фазилати, бошқача бир қирраси билан намоён бўлар эди. Н. Фозилов, Диidor.

3 мат. Геометрик жисмни ўровчи икки текисликнинг кесишиув чизиги; қовурға. Пирамиданинг қирраси. — Агар призманинг ён қирралари унинг асосларидан бираига перпендикуляр бўлса, бундай призма тўғри призма деб аталади. «Чизмачилик».

Кирра бурун 1) ўтқир қиррали бурун. Улар қаторида норғил, қирра бурун, қорамагиз йигит – Ҳафиз ҳам бор. Мирмуҳсин, Пўлат қиёвчилар; 2) бурни шундай йигит.

КИРРАБУРУН (тўғриси қирра бурун) қ. қирра.

КИРРАДОР Қирралари кўп бўлган; қиррали. Қиррадор тоши. Қиррадор қоялар.

КИРРАЛАМОҚ Йўниб, тарашиблаб ёки ҷархлаб, қирра ҳосил қилмоқ, қирра чиқармоқ. Тошини қирраламоқ.

КИРРАЛИ 1 Қирраси бўлган; қирраси бор. Саккиз қиррали устун. — Тўрт қиррали кўмур қалам, Қордай қоғоз кўлимда. Т. Тўла. Оппон қиррали стакан лабига тухум уриб чақди-да, яхшилаб арчиб, лунжига солди. С. Аҳмад, Сайланма.

2 Учи бўлган, учли. Беш қиррали юлдузча.

КҮП ҚИРРАЛИ 1) қирралари ёки учлари күп; серқири; 2) күчма ҳар тарафлама кенг маълумотли, билимли. *Күп қирралы ижодкор*; 3) күчма ҳар тарафлама мазмунли, мазмундор. *Күп қирралы ижод*. — *Портретчи рассомларимиз фаолияти ана шундай жүшкін ва күп қирралыдір*. Газетадан.

ҚИРРИК 1 Юнги (туки) калта (асосан ҳайвонлар ҳақида). Қиррик *ит*.

2 күчма Үтакетган туллак, устомон, хирпа. Қиррик *одам*. — Четдан келган гүл, ғұс-хүр, пулдор бойваччаларнинг күпини шилиб юрган қирриқ қиморбозлар унинг юпун ки-йимига разм солишағач, әзтибор бермай, ўйинни давом эттиришиди. Ҳ. Нұмон ва А. Шораҳмедов, Ота. Сотқинбой эски қирриқ әмасми, у кейинги пайтда кимларнингdir пинжига кириб, ғоят усталик билан корхона директори бўлиб олди. «Муштум».

ҚИРС тақл. с. Баъзи нарсаларнинг си-ниши, очилиб-ёпилиши ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. [Ўлмас опа] Ёнбошидаги жийда бутоқчасини қирс этиб синдириб олди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Ҳон соат қопқогини қирс этиб ёпиб, занжирларини чувалаштириб, кўйнига солди. Мирмуҳсин, Чўри. ..сумкачасини қирс этиб очди-да, ўн сўмлик чиқариб берди. Ю. Шомансур, Қора марварид. У кимса учун бу вазифа ҷўнтағидаги бодомни қирс этиб чақиб егандай жүн гап. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚИРСИЛЛАМОҚ «Қирс» этган товуш чиқармоқ. У оёғи остида қирсиллаган хазонларни босиб-яниб бораркан.. ойнаванд таҳта қарисисида бир зум тўхтаб қолди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. Эй, сендан нима кетди — тўшингга тортмайсанми, беллари қирсиллаб кетмайдими! Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚИРСИЛЛАМОҚ Қирсилламоқ фл. орт. н. Бармоқларни қирсиллатмоқ. — Отлар бошоқларни қирсиллатиб узид емоқда. С. Айний, Куллар. -Ҳа, нима қилди? — деди у оғиздаги сақичини қирсиллатиб. А. Қаҳдор, Сароб.

ҚИРС-ҚИРС Қирс с. тақр. Тун совуғи билан қотган лой оёқ остида, синиқ шиша парчаси каби, қирс-қирс ушалади. Ойбек, Танланган асарлар. Секин-секин олдинга эна-ётган қўйлар гоҳо қуруқ шувоқларни қирс-қирс чайнайдилар. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРТ тақл. с. Нарсаларнинг бир-бирига ишқаланиши, қирилиши, узилиши ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Ин қирт этиб узилди*. — *Турсуной тугмагулни икки бармоқ орасига олиб, қирт этиб узди*. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРТИЛЛАМОҚ «Қирт-қирт» товуш чиқармоқ. Қамиш қаламнинг қиртиллагани ғашни келтиради. Пол остида нимадир қиртилляпти.

ҚИРТИЛЛАТМОҚ Қиртилламоқ фл. орт. н. Қамиш қаламни қиртиллатмоқ. — Мирза чизди қиртиллатиб қаламин. Ф. Ғулом. Сартарош Абрам унинг кеч куз қировидай опоқ мўйловини йилтироқ қайчиси билан қиртиллатиб текисларкан, оғзи тинмай алланималарни гапирап.. эди. Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ҚИРТИШЛАМОҚ 1 Яхшилаб, топ-тоза қилиб қирмоқ. Қозонни қиртишламоқ. — Ўйни, айвонни, ҳөвлини ҳафсала билан қиртишлаб супуришни у яхши кўради. Ойбек, Улуғ Йўл. Биринчи маошини олган куни чол-камтиринг мозорига оқлик кўтариб борди. Мозорни қиртишлаб тозалади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Батамом тозаламоқ, сира қолдирмай, таг-туги билан йўқ қилмоқ. [Қўйлар] Шувогу янтоқни.. томиригача қиртишлаб қўяди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИРТ-ҚИРТ Қирт с. тақр. Қирт-қирт хат ёзмоқ. — У бошини қирт-қирт қашиганча эслашга уринди. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр. Зуҳра силиқ картонни қирт-қирт қирқар.. эди. Ибоҳон, Улуғ Йўл.

ҚИРУВЧИ 1 Қирмоқ фл. сфидш.

2 Қирғин қиладиган, қирғин келтирадиган, қирадиган одам, қурол. Қиরуви самолёт. — Бу шишилар баталюн қириувчилари мажағлаган душман машиналарининг бензини билан тўлдирилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИРЧАНГИ Қўтир ва ориқ; дирдов (кўпинча от ҳақида). Ҳар ўил, қоида каби, қишидан бир отни қирчангни қилиб чиқаради ёки ўлдириб қўяди. А. Қодирий, Обид кетмон.. болохонанинг қинғир-қийшиқ синчлари, гуваласи тушиб, қирчангни отнинг қовургасидай яланғочланиб, саналиб қолган. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРЧИЛЛАМА 1 Куч-кувватга тўлган, етилган. Қирчиллама йигит. — Ҳу ана, ол-

динроқда ёши эзликдан ошганига қарамай, ҳалиям қирчиллама йигитдай дароз бўйини тик тутиб, Тўламат мўйлов кетяпти. С. Анербоев, Оқсой. ..қирчиллама ўшнинг бешён ўйни шунга сарф бўлди. М. Кўшжонов, Диidor.

2 кўчма Авжига чиққан, кучайган, қаҳрига олган, қаттиқ (совуқ ёки қиш ҳақида). Шундай қирчиллама совуқда чўлга келиш зарурмиди? Й. Муқимов, Матонатли кишилар. Қирчиллама қиши палласи уни қишилоқ-қа олиб бориш ҳам қишин эди. О. Ҳусанов, Чўлда. ..қиши бўлганда ҳам, қирчиллама куниди.. түғилган. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚИРЧИЛЛАМОҚ 1 Куч-кувватга тўлмоқ, етилмоқ. -Сизми? – деди Кумуш. – Сиз энди қирчиллабсиз! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Расий [Россия] деган мамлакат жуда-ям олис эмиш, сарт, қозоқнинг ўспиринлари – авжи қирчиллаган йигитлар.. совуқда очяланғоч қирилиб кетмасин яна, кулфатга қолдик! Ойбек, Болалик.

2 кўчма Авжига чиқмоқ, зўраймоқ, қаҳрига олмоқ (совуқ ёки қиш ҳақида). Қиши тобора қирчилламоқда.

ҚИРЧИМОҚ шв. 1 Қайчи, тиши ёки тирноқ билан қирмоқ, узмоқ. У қошидаги гулнора япроғидан биттасини узиб олиб, лаблари орасида қирчий бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Чилпимоқ, чеканка қилмоқ. Гулни қирчимоқ. Ғўзанинг учини қирчимоқ.

3 кўчма Кемирмоқ, ғажимоқ, эзмоқ. Тешабой.. қайнатасининг юрагини кечадан бери қирчиб келаётган ташвиш қуртини сезиб қолгандек: -Мингбoshiлини ёнга қолдирган оши ҳаром бўлармишми, тақсир, – деди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИРЧИН кам қўлл. Ёш ниҳол; навқирон. Эсиз, қирчин кетдинг, қиздай гулдийдор, Ўлимнинг ногаҳон босқини ёмон! Миртемир.

Қирчинингдан қийилгур! Жувон ўлгур!, йигит ўлгур!, жувонмарг бўлгур! Қирчинингдан қийилгур, Чиноқ, ўйнашгани ўз тенгинг топилмадими? С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИРҚ I 1 снқ. сон 40 рақами ва шу рақам билан ифодаланадиган сон, миқдор. Қирқ қиши. Қирқ метр газмол. Қирқ сўм тул. Қирқ тонна юк. Қирқдан учни айирмоқ. Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом (бер). Мақол. Қирқка чидаган, қирқ бирга

ҳам чида. Мақол. Ўттизида эр атанган қирқида шер атанаар. Мақол.

Қирқ қокил Майда ўрилган соч. Бир оз сабр қылсанг, қирқ қокил қилиб қўярдимки, орқанеда толбаргакдай ҳилтиарди. Ойбек, О.в. шабадалар.

2 этн. Киши вафотидан сўнг ўттиз еттинчи ёки ўттиз тўққизинчи куни ўтказиладиган маросим. Йўлдош мотамсаро. Онасининг жсанозаси, йигирмаси, қирқи, хатми қуръон деб анча чиқимдор бўлганга ўхшайди. С. Анербоев, Мехр.

ҚИРҚ II Ўзбек ҳалқи таркибига кирган йирик қабилалардан бири.

ҚИРҚБЎГИН, қирқбўгим Майда барглари бирлашиб, найчасимон бўғинлар ҳосил қилиб ўсадиган кўп йиллик спорали ўсимлик (ер устки қисми тиббиётда ишлатилади). Қазғоқни ўйқотиши учун бир ош қошиқ майдаланган қирқбўгин, шунча миқдорда арника [кўп ўйллик ўт] гулини икки стакан дод сувга аралаштириб, қайнатиши зарур. «Саодат».

ҚИРҚИЛМОҚ Қирқмоқ фл. мажҳ. н. Дарахтнинг шохлари қирқилди. Қирқилган беда. — [Йигитнинг] Бўйи баланд, қомати келишган, қора соқоли иягида текис қилиб қирқилган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қадами қирқилди Қадам босмайдиган, келмайдиган бўлди. Тили қирқилди Гапира олмайдиган бўлиб қолди. Ҳотини келиши билан тили қирқилган раис гунг ўтирар.. эди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

ҚИРҚИМ I Чорва молларининг жунини қирқиш; шундай иш жараёни. Чорвадорлар кузги жун қирқимини пухта тайёргарлик ва зўр ўюшқоқлик билан бошлаб юбордилар. Газетадан.

2 маҳс. Чизмачиликда нарсаларнинг текислик билан кесилгандаги кўриниши.

ҚИР-ҚИР қ. қир(р). [Унсиҳ] Маҳсининг чоқи пишиқ бўлсин учун, мумли ёпишқоқ итни ҳар қатимда бармоқлари билан қир-қир тортиб кўяди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИРҚИҚ Қирқилган, қирқиб, кесиб ташланган. Қулоги қирқиқ им. Думи қирқиқ от. Сочи қирқиқ хотин. — Чироқда олтинланган сочлари қирқиқ.. бир қиз у билан овора бўлди. Ойбек, Қуёш қораймас. Чопар томонидан сўйри.. соқоли қирқиқ қиши қоғозни.. юзида шодлик аломати пайдо бўлгани ҳолда ўқий бошлади. С. Айний, Куллар.

ҚИРҚКОКИЛ (*түгриси қирқ кокил*) қ. қирқ 1.

ҚИРҚМА 1 Қирқилган ёки қирқила-диган.

Қирқма *пиёз* Кўки-барги олиниб, туби ерда иккинчи йилга қолдирилдиган пиёз.

2 Қишига сақланадиган кечпишар, пўстї қалин, эти оч яшил қовун нави. *Полизлар-даги оқ қировга асралган қирқма қовунлар ҳам узилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

Қирқма милтиқ Стволи қирқиб қис-қартирилган милтиқ. Қора қоплон иккита қирқма бешотар милтиқ.. ўқдонларини бир-ма-бир кўздан кечириб, отишга шай қилиб қўйди-да.. хуржунларга жойлади. К. Яшин, Ҳамза.

ҚИРҚМОҚ 1 Кесувчи асбоб билан бў-лакламоқ, кесмоқ. Қоғоз қирқмоқ. *Беда(ни) қирқмоқ. Дарахт шохини қирқмоқ.* — Йўл-чи ўғон қамиш топиб.. бир қаричдан мўл-роқ қирқиб олди. Ойбек, Танланган асарлар. *Саодатхон бу гулдаста тувакдаги гуллар-дан қирқиб ясалганини дарров билди.* С. Зун-нунова, Янги директор.

2 Калта қилиб кесмоқ, олмоқ ёки ол-дирмоқ (соч, соқол ва ш.к. ни). Сочини қирқсан хотин.

З кўчма Камайтирмоқ, қисқартмоқ. *Иш ҳақида қирқмоқ.* — «Нормасини бажар-мади», деб ҳар беш кунда меҳнатимни қир-қади, деворий газетага уради, мажлисда гапиради. И. Раҳим, Ихлос. *Қорасувнинг сувини ишиб, қўшигини шаҳарда айтадиган меҳ-монлар керак эмас.* Уларнинг ерини қирқиши керак. С. Сиёев, Отлик аёл.

4 Кучини, даражасини камайтирмоқ, қайтармоқ; кесмоқ. *Дашт шамоли ҳаро-ратнинг дамини қирқиб турибди.* Ҳ. Назир, Васият. ..кўча ён-беридаги дарахтлар ша-молнинг кучини қирқкандай бўлди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

5 кўчма Бирор ҳаракат, гап-сўз ва ш.к. ни тўхтатмоқ; тўсмоқ. *Деҳқонбой Сариков бир тўда гитлерчиларнинг чекиниши ўйланин пул-лемёт ўти билан қирқиб, душманга катта талафот етказди.* Н. Сафаров, Дон. Қирқиб чиқди *Ойчинор лашкарларнинг олдидан.* «Ойсулув». —*Мен туфайли сиз ҳам азият чекибсиз, — деб гап бошлиди Кимсан.* Лекин қиз гапни қирқди. А. Мухтор, Туғилиш.

6 кўчма Орасидан (бўлиб) ўйналмоқ, ўтмоқ, кесиб чиқмоқ, кесмоқ. *Канал қиши-*

лоқни қирқиб ўтади. *Йўлни қирқиб ўтмоқ.*

— Улар айтди: —*Янгитда дарёни қирқиб ўтиб, Янгиқўргон қараб кетди.* «Фольклор».

Пайини қирқмоқ қ. пай 1.

ҚИРҚОЁҚ 1 шв. Мингоёқ.

ҚИРҚОҒАЙНИ Атиргулнинг баланд бўлиб ўсадиган, майда сергул тури. Қизлар.. сочлари ва чеккаларига садарайҳон, қир-қоғанини гулдан маржон қилиб тақиб олиши-ган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИРҚҰЛОҚ Барги йирик, спорали ўсимлик; папоротник (илдизпоясидан тай-ёрланган экстракти гижжаларни ҳайдашда ишлатилади). *Масалан, қирқұлоқ — папоротник гули хоҳ оиласда, хоҳ идорада бўл-син, жанжалларни бартараф этар экан.* Газетадан.

ҚИРҒИ шв. Ранда. *Усталар ишлатар теша, қирғини.* «Равшан».

ҚИРҒИЗ 1 Қирғизистоннинг туб аҳо-лисини ташкил этувчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқининг номи. Қирғиз халқи. Қирғиз миллати.

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли, оид. Қирғиз тили.

ҚИРҒИЗЛАР Қирғизистоннинг туб аҳо-лисини ташкил этган, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қирғиз халқи.

ҚИРҒИЗЧА 1 Қирғизларга, қирғиз хал-қига, унинг тили, адабиёти ва маданиятга оид. Қирғизча кўй.

2 Қирғиз тили. *Сиз қирғизча(ни) била-сизми?* Қирғизча гапирмоқ.

ҚИРҒИЙ айн. қийғир. Дониш эндиғина пати чиқа бошлаган палапонни олиб туш-ганда, тепада она қирғий чуввос солди. А. Дилмуродов, Осмоннинг бир парчаси. Бир тўён чумчукни бир қирғий қувиб юргандай, тўён-тўйини қувалаб юрибди. «Холдорхон».

ҚИРҒИН 1 Кишилар кўплаб, ёппасига қириладиган, кўп қон тўкиладиган уруш, жанг, босқин; хунрезлик. Қирғин уруш. Қирқ ўйл қирғин бўлса, ажали етган ўлади. Мақол.

—*Иигитларимизга окон қаздирадими ё милтиқ ушлатиб, қирғинга ҳайдайдими — бу нарса оқподшонинг ихтиёрида.* Ойбек, Танланган асарлар. Энди аввалгидан баттар қирғин бўлишини сезган бек ва навкарлар Андижон қўргонига кириб бекина бошлидилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Кўплаб ўлиш, қирилиш; ўлат. Молларга қирғин келди.

3 кўчма с.т. Қаттиқ жанжал; уруш.

Қирғин солмоқ (ёки қилмоқ) 1) кўплаб ўлдирмоқ, қирмоқ. Ҳамма қизгин кутлайди *Кулиб турган жсанчини; Душманларнинг бошига Қирғин солган танкчини.* 3. Диёр; 2) кўчма қаттиқ жанжал қилмоқ, жанжал кўтармоқ.

ҚИРГИНБАРОТ 1 Қонли қаттиқ жанг, қирғинчилик, хунрезлик. *Бу қирғинбарт, ўз навбатида, гирдобига бу бой, бу камбагал деб ўтирмаи, ҳаммасини тортшиб, катта таҳлика түғдиргач, Содиқбойвачча ҳам шаҳардаги.. ҳовлисига кўчиб кетган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 кўчма с.т. Қаттиқ жанжал, уриш, зўр можаро. *Икки маҳалла ўртасидаги муштлашиш, қирғинбарт авжга чиқиб турганда, қандайдир бир ўткир овоз дарҳол одамлар диққатини ўзига тортди.* Мирмуҳсин, Тарихий қисса.

ҚИРГИН-СУРОН Қаттиқ қирғин, қирғинбарт, уруш-тўполнон. *Бек.. қирғин-суронни кутиб ётганда, отишмалар нечундир эшишилмади.* Ҳ. Фулом, Машъал.

ҚИРГИНЧИ Қирғин қилувчи, солувчи; қирғин қатнашчиси, хунрез. ..қирғинчилар ўқ узмасдан, хужум қилмасдан туриб, сизлар ўт очмайсиз. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚИРГИНЧИЛИК Қаттиқ қирғин, хунрезлик. ..тўхтосиз давом қилган ўзаро қирғинчилик урушлари тугатилди. Газетадан.

ҚИРГИЧ 1 Мева ва сабзавот этини қириш учун ишлатиладиган тишли рўзгор буюми. Қиргич билан қовоқ қирмоқ. — Ёшлилар кабоб чайнашяпти, мен бўлса, қовунни қирғичда қириб едим. И. Раҳим, Ихлос.

2 Қириб, тарашлаб тозалаш учун ишлатиладиган тифли асбоб. *Мана бу жойни аввал пўллат қиргич билан тозаламабсиз-да.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚИРГИЯК Куз фаслининг бошланиш пайти. Қирғияк ёмғири шивирлаб ўтди, Чўпон қўйқорларга ташлайди назар. Ф. Фулом.

ҚИРГОВУЛ айн. тустовуқ. Ботирали шу хаёл билан кетаётганда, бир қирғовул парр.. этиб учди-да, ундан сал нарироқча бориб тушди. Ҳ. Фулом, Машъал.

ҚИРФОҚ 1 Сув ҳавзалари ва оқар сувлар билан қуруқлик туташган камбар ер; лаб, бўй, ёқа; соҳил. *Дарё қирғоги. Кўл қирғоги. Денгиз қирғоги.* — Аму оқар қирғоқни ювиб, Кунлар ўттар кунларни қувиб. Файратий. Фари-

да қурбақа сузиш қилиб, қирғоққа қараб борар экан, сув пуркаб кулди. П. Қодиров, Уч илдиз.

2 Ёйик нарсаларнинг, йўл ёки майдоннинг чети; зиҳ, қир. Рўмолнинг қирғоги. *Пахтазорнинг қирғоги.* — Адолат.. конверти ни олди-да, кичкинагина қайчиси билан қирғогини қийди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. [Мурод] Мушт билан стол қирғогини урган эди, стаканлар жиринглаб сакраб кетди. С. Ахмад, Қадрдон далаалар.

3 Чукур нарсаларнинг юқори чегараси, чети, ёқаси. *Жарнинг қирғоги.* Челакнинг қирғоги. — Ҳайтовор, жаҳаннамнинг қирғогига ниқиб олдик. Ойбек, Куёш қораймас.

ҚИРФОҚЛАБ кам қўлл. Қирғоқ, бўйлаб. *Фирқираб роҳатбадан шаббода қирғоқлаб эсиб, Шарқираб ўйнаб-тўлиб, тўлқин уриб кулгу келур. Ҳабибий.*

ҚИСАҚҮЗ кам қўлл. Қисиқ кўзли, кўзлари қисиқ. *Самбит қомат, от юзли, қисақўз буфетчи Розиқвой руҳсат сўраб, кабинет эшигини очди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтақ.

ҚИСАТМОҚ иш. 1 Қистамоқ; шоширмоқ, қичамоқ.

2 Тез юришга унданмоқ, ҳайдаб тезлаштироқ. *Биясин етаклаб, йўлбарсдай бўлиб, Қисатиб чиқди занглаб ётган ҷўлига.* «Гўрўғли».

ҚИСИБ-ҚИМТИБ рвш. Режаси билан, иқтисод қилиб, тежаб-тергаб. Қисиб-қимтиб, борини етказмоқ. — *Бир хасис киши умр бўйи қисиб-қимтиб, емай-ичмай, пул тўплайверибди.* Газетадан. Ўз нафсларидан қисиб-қимтиб юборишаётган бўлса-чи? «Муштум».

ҚИСИЛМОҚ Қисемоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Этаги эшик орасига қисилиц қолди. *Мушти қисилиц.* Деворга қисилиц. Бурчакка қисилиц. Пулдан қисилиц. Юраги қисилиц. Кўзлари қисилиц. — *Комил аввалигидек уй-рўзгорни тебратиб турар, оила емоқ-ичмоқдан қисиличас эди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 кўчма Руҳан танглик сезмоқ, диққат бўлмоқ; сиқилмоқ; тортинмоқ, қисмоқ. Аеввали оиласини эслаб қисилади, ишдан чарчайди, ичади-да.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Биласизми, шу кунларда шундай қисицган эдимки, қалбим ўт бўлиб ёнди. Ҳ. Тўхтабоев, Шонли авлод. Энди оғзига келганини қисицмасдан гапиришига бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИСИМ айн. сиқим. Қисимига сиққанча. *Бир қисим ун.* — [Авазхон] Турсун деган

мешконинг құлига бир қисим тиши узатди. «Зулфизар билан Авазхон». Ҳа, құрумсоқ, тұртта күнчы билан бир қисим жиідә кимни үлдірибди. Т. Алимов, Совға.

ҚИСИМЛАМОҚ айн. **СИҚИМЛАМОҚ**. *Мұazzам үйл четида осилиб турған тол нов-дасидан күм-күк барғларини қисимлаб сиди-риб олди-да, маъюс гапира бошлади.* С. Ах-мад, Раҳмат, азизларим. *Бобоқұл ота ҳас-сасини маҳкамроқ қисимлайды.* Ҳ. Назир, Сұнмас чақмоқлар.

ҚИСИНМОҚ 1 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ботинолмай, истихола қилиб тор-тиноқ, ийманмоқ, қимтиноқ. *Қисинмас-дан, ёзилиброк ўтириң.* — *Носир ака қиси-ниб-қимтиниб ичкари кирди.* Газетадан.

2 *кам құлл.* күчма Моддий қийинчиликда яшамоқ, бирор нарсадан муҳтоҗлик сезмок, сиқимоқ.

ҚИСИНҚИ шв. 1 Сиқиқ, танг, қисиқ. *Қисинқи күзлар.*

2 күчма Тортинчоқ, уятчан. *Қисинқи бола.*

ҚИСИНҚИЛИК 1 Сиқиқлик, торлик; тортинчоқлик.

2 күчма шв. Моддий қийинчилик, муҳ-тоҗлик.

ҚИСИР I 1 Бүгоз бұлмай қолған, қоч-маган ёки қочиб бүгоз бұлмаган. *Қисир си-сигир.* *Қисир қүй.* *Қисир сиғир күп маңрайди.* Мақол. — *Астағириуло денг, тұрам!* Күни кека ўзлари қисир гунажинни бүгоз деб сөт-дилар. Ҳ. Тұхтабоев, Фельетондан сүнг.

2 бот. Чанғланмаган, уруғланмаган; ҳо-сил бермайдиган. *Қисир гул.*

ҚИСИР II *тақл.* с. Әғоч ва б. баъзи нарсаларнинг синишидан, қисмларининг қимирлаб, бир-бирига ишқаланишидан ҳо-сил бўладиган товушни билдиради. *У ўти-ран стул қисир этди.*

ҚИСИРЛАМОҚ «Қисир», «қисир-қи-сири» этган товуш чиқармоқ. Қимирласам, стул қисирлайды. Қовурғаларим қисирлаб кетди. — Аммо ўзи [қоғоз пул] банкдан янги чиққанидан экан! Қисирлашини эши-тепсанми, аяси! О. Ёкубов, Икки муҳаббат. Баширжоннинг сўзи оғзида қолди, ҳамма ёқ қисирлаб, ер силкина бошлади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚИСИРЛАТМОҚ Қисирламоқ фл. орт. н. Шамол дараҳтларни қисирлатди. — Али-охун.. керишиди, бармоқларини қисирлатди. Ойбек, Танланган асарлар. *Бектемир тиши-*

ларини қисирлатиб, бўғилиб ётди. Ойбек, Күёш қораймас.

ҚИСИР-ҚИСИР Қисир с. тақр. *Ер қимирлаганда, синчлар қисир-қисир қилиб турди.* — *Ўғит ташиётган араваларнинг қисир-қисири эшишилди.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ҚИСИҚ 1 Қисилган, сиқилган. Қисиқ мушт.

2 Кичик, тор ёки юмилинқираган, юмилган; юмуқ. *Унинг [Холмуроднинг] қисиқ кўзлари кулгидан баттар қисиши..* кетгандай эди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўчма Сиқиқ, танг. Қисиқ аҳвол.

4 шв. Танги, тор дара. *Норин дарёси төғ қисиқларидан водий кенгликларига отилиб чиқади.* М. Эгамбердиев, Сариқ аждар ҳам-ласи.

Бўйни қисиқ 1) бўйни сиқилган ёки калта; 2) кўчма бўйни эгилган; тобе. *У [Эл-мурод] бўйни қисиқ етим эмас.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Тили қисиқ қ. тил.*

ҚИСМ [а. قسم — бўлак; улуш, ҳисса, бўлим, бўлинма] 1 Бутуннинг таркиби, узвий бўлаги ёки ҳиссаси, улуши. *Даромаднинг учдан бир қисми.* *Меҳмонларнинг бир қисми.* — *Хуллас, Туямўйинга келиб, излаб юрган нарсаларининг бир қисмини топгандай эдим.* С. Сиёев, Ёргулик. *Йўлнинг қолған қисмига эшак иш берди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Анвар ўзини супанинг қоронги қисмига олди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

2 Бир иш, мажлис, асар ва ш.к. нинг маълум даражада мустақилликка эга бўлган алоҳида бўлаги; бўлим. *Уч қисмдан иборат роман.* — *Институтдаги кечада ҳисобот доклади тугади.* Сўнгра бадиий қисм бошланди. *Файратий, Узоқдаги ёр. Моҳидил етиб келганда, тантанали қисм бошланғиб қол-ганди..* Ж. Абдуллахонов, Тўғон. *Меҳмонлар билан вакилларнинг қизғин табриклари, хайрли тилакларидан кейин кечанинг расмий қисми тугади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Машина, механизм, иншоот ва ш.к. ни ташкил қилган бўлаклардан ҳар бири; деталь. *Тракторнинг эҳтиёт қисмлари.* — *Эмин уни [пулемётни] шошилиб қўлига олди-да, бир зумда қисмларини ажратиб, газетага териб қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 ҳарб. Қуролли кучлар таркибидаги алоҳида бўлим, бўлинма ёки бирикма. *Mi-*

номётчилар қисми. Полкнинг санитария қисми. Қисм командири. — Шу чоқ артиллерия қисмлари оғир түплари билан ўта бошлади. Ойбек, Қуёш қораймас. Жароҳатларим битиб кетиши билан яна қисмимга қайтиб бордим. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ҚИСМА Қисиб қўйиладиган, қисиб турадиган. Бошлиқ оптоқ чўққи соқоли, ориқ, учи тўмтотк бурнига қисма кўзойнак қўндирган мўйсафид эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚИСМАН [а. سَمَّ — бирор бўлак, қисм жиҳатдан; бир оз, бир қадар] Маълум бир қисми бўйича, бир жиҳатдан; тўла ҳолда эмас; маълум даражада. Фикрингизга қисман қўшиламан. Гапингиз қисман тўғри. Қуёшнинг қисман тутилиши. Маблагларни қисман сафарбар қўлмоқ. — Мен яна тақорор айтаман, қисман хотинингиз айбли бўлса, асосан бунинг бош айборди ўзингиз. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. Равшан воқеадан қисман хабардор бўлганидан Ҳодиқул аканинг келиш сабабини пайқади. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҚИСМАТ [а. سَمَّ — тақдир, қазо; улуш; бўлиш] 1 Гўё олдиндан белгилаб қўйилган, пешонага ёзилган кўргилик; ёзмиш, тақдир. Қадим замонларда одамлар дунёдаги ҳамма нарса қисматга боғлиқ, деб ўйлаганлар. Газетадан. Қисмат экан, бу ерларда юрибсиз, уста Журжоний. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳали севишмоқдан шумидир маъно? Ғафат азоб бордир қисматда наҳот? Ҳ. Олимжон. Ўзгалардек уни ҳам қисмат Олиб келди охир қабрга. Э. Воҳидов.

2 Умуман, бошга тушган кўргилик, кечмиш ҳаёт; ахвол. Ўша замонда барча илгор фикр ва ақл эгаларининг қисмати бир хил эди. Газетадан. Нажмиддин Бухорий, акаси Бойбўрининг зулмидан бошқа юртларга кўчиб кетган Бойсари қисматида ўз қисматини кўриб, кўзларидан ёш чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳақиқатан ҳам Сўлимбекдай қишилоқнинг бошига тушган қисмат кўпларни қаттиқ ранжитган эди. Ж. Абдуллахонов, Ҳонадон.

3 Ҳаёт-мамот масаласи, тақдир; белгиланган умр, насиба. Бутун ёшлигимиз жангдадир буқун, Жангда ечимоқда севги қисмати. Ҳ. Олимжон. Ҳазрат.. кетиб юборишини ҳам ўйлади-ю, ҳали Жабборбек қисмати ҳал бўлмагани.. Иброҳимбек кетиб қолгани-

ни эслаб, Фузайл маҳсумга маъноли тикилди. Ш. Холмирзаев, Қыл кўпприк. Ҳасан овчининг қисмати битди, деб таҳмин қилган элликбоши уни тезроқ қалъага дикиллатиб олиб боришига ошиқарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

4 эск. кт. Қисм, ҳисса, улуш. Қалин қисматини жуда кўп беринг, Не сўраса, берайин, қабул қилинг. Пўлкан шоир.

ҚИСМОҚ 1 Орасига олмоқ, орасига олган ҳолда тутмоқ, сиқиб ушламоқ; сиқмоқ. Валиевнинг бир ўзи столга тирсагини таяб, икки кафти билан чеккасини қисиб ўтирибди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулок сол. Тешабой олдиаги қовун косадан шошилмасдан бир тилим олди-ю, оғзига келтирмай, икки бармоғи орасида қисиб туриб: -Тақсир, — деди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мен билан жилмайиб кўришди-да, қўлидаги газетасини буқлаб, қўлтиғига қисди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Темир қип-қизил бўлгач, омбурда қисиб олади-да, кундага қўяди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кўчма Сиқув, исканжага олмоқ; эзмоқ, сиқмоқ. Бегона ўтлар гўзани қисиб қўйибди. — ..иikkинчи марта экилган чигитни шўр қисиб, ер бетига чиқармай қўйди. «Муштум». Кампир, резинкаси оёғини қисиб юборган шекилли, капрон пайтогини ҳимариб, тўтиғига тушириб олибди. С. Аҳмад, Сайланма.

3 кўчма Бўғмоқ, нафасини қайтармоқ. Унинг ҳалқумини дард қисиб келди.

4 кўчма (ч.к. билан) Бирор нарсадан танг ҳолатга солмоқ; сиқмоқ, толиқтирмоқ, зориқтирмоқ. Пулдан қисмоқ. — Мана бўлмасам, деб уни ҳам овқатдан қисиб қўйдим. С. Аҳмад, Автобиография. Худойим.. хотинларни ўй учун яратган. Эркакларни олиб келишдан қисмасин. Ҳ. Раҳимов, Чин ҳаёт.. хусн деган нарсадан худо мени қисган. Мирмуҳсин, Меъмор.

5 Бирлаштироқ, юммоқ. Лабларини қисмоқ. — Валихон муштини қисиб таъкидлади: -Сипоҳ керак. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Ранги қум ўчган, изтиробдан қалтираган одамлар, ўз ҳаробалари олдида тишларини қисиб, жим ўйланардилар. Ойбек, Қуёш қораймас.

Бошини (ёки калласини) қисмоқ кам қўлмай. бўйинини қисмоқ. У калласини қисиб, кўкарган кўзини қўли билан тўсиб турган Жамол писмиққа мурожсаат қилди. М. Ис-

моилий, Фаргона т. о. **Бўйнини (ёки бўйин) қисмоқ** 1) бўйнини ичига тортмоқ (одатда бирор маъно ифодалаш учун, мас., билмаслик, хабарсизлик маъносини билдириш учун шундай қилинади). *Рисолат хола бўйнини қисиб, ўзи ҳам бу сирнинг боисидан бе-хабарлигини билдириди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши; 2) шахснинг қисинган, тушкун ҳолатини билдиради; бўйин эгмоқ. *Бир кун эримнинг узоқ сайилга кетганини эшишиб, уйимга етим боладек бўйнини қисиб кириб келди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Қаршишида ёлворгандай бўйин қисиб турган йигитга раҳми келди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Думини қисмоқ** 1) думини оёқлари орасига олмоқ (ит ҳақида – одатда кўрқкан ҳолатларда шундай қиласди). *Ит жуда кўрқоқ экан. Думини қисиб, бир менга, бир Асетга қараб, бостирманинг тагига кириб кетди.* Н. Фозилов, Диidor; 2) қўрқиб, ҳайиқиб жим бўлмоқ. *..қаттиқроқ гапириб, ҳукуматни эса солсанг, думини қисади бу чайковчилар.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. **Елкасими қисмоқ** 1) бўйнини ичига олиб, икки елкаси бир оз кўтарилиган ҳолатда бўлмоқ. *Мутриб одатича ерга қараб, елкасими қисиб, бир-бир одим ташлаб кетарди.* С. Сиёев, Ааз; 2) айн. **бўйнини қисмоқ 1.** -Сомон олганмисиз? Агроном.. елка қисди: -Билмадим.. болалар кечак-нечак олиб келган бўлмаса. С. Сиёев, Отлик аёл; 3) айн. **бўйнини қисмоқ 2.** Жуман, мен елкамни қисиб келдим, болаларга айт, мени қайта тарбиялашсин.. А. Мухтор, Тугилиш. **Кўз(ини) қисмоқ** 1) бирор сабаб ёки таъсир билан кўз милкларини бир-бирига яқинлаштироқ, кўзни юмиш даражасигача торайтироқ.. у сел-сел терлаганига ҳам парво қилмай, кўзларини қисиб, йўлга қаради. «Ёшлик». Чарақлаган офтобга қарагандай, кўзларини қисиб, Темурга ўгирилди. С. Сиёев, Ёргулик; 2) бирор маъно ифодалаш, белги бериш учун кўз (одатда бир кўз) милкларини жуфтламоқ. *Раиснинг қарашидан бу насиҳатнинг маъносига тушунган мудир.. кўлини кўксига қўйиб, чап кўзини қисиб деди.. «Муштум».* Дарҳол кўзимни қисдим. Бир майизни икки бўлиб ейдиган Мўмин дўстим фикримни пайдади. Ш. Холмизраев, Йўллар, йўлдошлар. **Тилини қисмоқ** Гапирмай (гапиртирмай) кўймоқ; гапиришдан тийилмоқ. *Ўликми-тирикми, билармиз. Ман ҳам қараб турмайман.*

Аммо сўз тарқалмасин, айт, хотининг тилини қиссин. Ойбек, Танланган асарлар. **Юрагини қисмоқ** Хафақон, диққат қилмоқ; руҳан эзмоқ. *Саҳродағи бир ҳил манзара киши юрагини қисиб, уни дикқинафас қилиб юборади.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚИССА [а. + قىسىم – тарих; ҳикоя, ривоят, воқеа] 1 ад. Асар асосида ётган қамровнинг романга нисбатан торлиги, ҳикояга нисбатан кенглиги, шунга мувофиқ ҳолда, сюжет ва композициянинг ҳам романга нисбатан соддалиги, ҳикояга нисбатан мураккаблиги билан ҳарактерланувчи бадиий асар. *Автобиографик қисса. Тарихий қисса. Фантастик қисса.* ■ *Ёшлар яратётган роман, қиссалар, очерк, ҳикоялар.. аксариятида этик истеббоддининг ёрқин ифодаси бор.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

2 ад. Ўзбек мумтоз адабиётида воқеий ҳодиса ёки афсоналар баён қилинган эпик асар; ҳикоя, ривоят. *Қиссаи Сайфулмулук. Дурбекнинг «Юсуф ва Зулайҳо» қиссаси.*

3 с.т. Бирор нарса, кимса, воқеа-ҳодиса ва ш.к. ҳақида оғиздан оғизга кўчиб юрадиган ҳикоя, нақл. *Раҳимахоннинг қиссаси жуда узоқ.* Унинг мураккаб ва машаққатли йўли ҳақида китта китоб ёса арзиди Н. Сафаров, Раиса. *Кудрат.. мароқли бўлган шарқ эртаклари, қиссалар ва латифалар айтиб, солдатларни тоза кулдириди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

Қиссадан ҳисса Айтилганлардан, нақлдан келиб чиқадиган мақсад ёки хуласа. **Қиссадан ҳисса мана:** Ҳар ишда керак бардош, Мехнат, чидам бирикса, Олдида мум бўлур тош. К. Муҳаммадий.

ҚИССАГЎЙ [а. + ф. قىسىمگۈزى – қисса айтuvchi] 1 Қисса ўқувчи, айтuvchi.

2 Қисса ёзувчи, қиссанавис. *Қиссагўйлар, тарихнавислар ана шу ерлар [чўллар] фожиаси ҳақида, афсуски, ёдгорликлар ва китоблар қолдириб кетмаганлар.* Миртемир, А. Пўлат, Сирдарё сепи.

ҚИССАГЎЙЛИК Қисса айтиш, ўқиши. *Қиссагўйлик шу ерда тугади. Камолиддин тирсакларини столга тирааб, икки қўли билан бошини ушлаб қолди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ҚИССАНАВИС [а. + ф. قىسىمنوپىس – қисса ёзувчи] Қиссалар, ҳикоялар ёзувчи адиб.

ҚИССАНАВИСЛИК Қисса ёзиш. *Бутун умримни ҳар йўл билан миллат хизматига*

саф қилмоқдаман. Шу йўллардан бури қилиб, эндилкода, қиссанависликка киришдим. А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ҚИССАХОН [а. + ф. *قصه خوان* – қисса ўқувчи] Афсона, ривоят ва достонларни ифодали қилиб айтиш ёки бадиий ўқиш маҳоратига эга бўлган профессионал ижорчи. *Қўнориҳона аҳлиниңг ўзларидан қиссанхонлари ҳам бор.* Фитрат, Қиёмат.

ҚИССАХОНЛИК Йиғилишиб, кўпчилик бўлиб қиссалар, ҳикоялар ўқиш, айтиш ва эшитиш анъанаси. *Ҳар кун кўкнор ичилгандан кейин қиссанхонлик бошланади.* Фитрат, Қиёмат. *Деҳдор жуда таъсирли овоз билан ашула айтади.* Қиссанхонлик бошлангандан ҳамманинг оғзи очилади. Ойбек, Навоий.

ҚИССАЧИ с.т. Қиссанхон, қиссангўй. Замон кўп гапни ёқтиримайди, аммо жойини топиб, одамини учратиб қолса, ундан уста қиссанчи ўйқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИССАЧИЛИК Қиссанавислик, қиссалар яратиш. *Воқеликнинг бадиий манзарасини яратиш истиқлол даври қиссанчилгининг асосий муаммоларидан саналади.* Газетадан.

ҚИСТАЛАНГ Кечиктириб бўлмайдиган, шошилинч, ошигич, қистовли. *Йигим-төримнинг қисталанг кунлари.* — Қачон қарасанг, раиснинг вақти шунақа қисталанг, бемалол гаплашиб бўлмайди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Тўйнинг бунақа қисталанг бўлишига сабаб – қизнинг отаси бир неча ойдан бери бетоб.* А. Қаҳҳор, Мухайё.

Қисталанг қилмоқ Тез бўлишгага қистамоқ; шоширмоқ. Янги участка бошлиги мажлис тайёрлашни жуда қисталанг қилгани учун Поччаев. ўзи югуршиб-елиб, бирор азволарини тўплади. А. Мухтор, Туғилиш. Қисталанг қилманг, Маннон ака, ҳозир ҳемирим ўйқ.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚИСТАЛАНГЛИК Қисталанг ҳолат. Қонлонбек ўзининг Сайдакбар ҳожи томонидан дўйконида совуқ кутуб олинганини иши кўплиги ва қисталанглигига ўйниб юрган эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ишининг қандай қисталанглигини биласизларми ўзи?! Ш. Фуломов, Чўл белида.

ҚИСТАЛОҚ айн қизиталоқ. Қани, чиқ, қизиталоқ! Бир тангани бер! «Олтин олма».

ҚИСТАМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракат қилишга зўр бериб ундамоқ ёки зўрламоқ, ҳолжонига қўймай илтимос қилмоқ. Қаландар ўигит бир тилик ҳандалакни ийманиб еди..

Авазнинг қистасига қарамай, қайтиб ҳандалакка қўл урмади. С. Сиёев, Ёруғлик. Унинг [Шарофатнинг] мўлжалига кўра, Сидиқжон яна қасам ичиши, юр, деб қистаси, ҳолжонига қўймаслиги керак эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Зўр бериб шоширмоқ, қистовга олмоқ, ошиқтиримоқ. [Ўзбек ойим] Тўйни тез бошлаш учун ўғлини Марғилон кетмакка қистай бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Анвар унинг сидқидилдан гапираётганини тушунди шекилли, яна қистади: -Кеч бўлиб кетяпти, тур.. ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 Қайтиб беришни (қайтиришни) талаб қилмоқ. Тўйда тўнингни қистама. Мақол. Нокасдан қарз бўлма – ҳам ўйда қистар, ҳам гўрда. Мақол. — Бир куни мусаллас суздим, сузмасам бўлмас эди, Чунки амаким хумини қистади. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

4 Тез юришга ундамоқ, тезламоқ. Ҳўқиз калласини эгиб, омочни тортишга уринар, қўйчи ҳадеб қистар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Үл икки ўигит саҳар вақти от қўйганича Чамбил ўйлида қистаб ўйл босди. «Бўтакўз».

5 (шахс қўшишмачали сўзлар билан) Ўзидан олдин келган сўз билан ифодаланган ишҳаракатни бажаришга кучли хоҳиш ёки қайтириб бўлмайдиган талаб пайдо бўлганлигини билдиради. Кулгим қистади. Билгиси қистади. Сўзлагиси қистади. Йўтагиси қистаяпти. Гайратсизнинг гайрати иш битганда қистайди. Мақол. — Жаҳдим қистаб, тишларим гижирлаб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Биласизми, кўнглиниг қўмсаганини кўргинг қистагандан кўролмасанг.. жуда оғир. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Қаюмнинг] Бу ҳаракатидан аччигим қистади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИСТАНГЛАМОҚ шв. Қистамоқ, қистовга олмоқ. -Бизни ҳадеб қистанглайсиз-у, келин аямга индамайсиз-а, Муса ака, — аёллардан бури гап қотди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИСТАТМОҚ Қистамоқ фл. орт.н. Қарзни қистатмай қайтармоқ. Унинг кўриниши кишининг кулгисини қистатади. — Хонимбibi қизларга қистатиб ўтирмаи, ўрнидан сакраб турди-да, ўйнаб ҳам кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИСТИ-БАСТИ: қисти-бастига олмоқ. Қийнов-қистовга олмоқ. «Буни қаердан ол-

динг?» деб танга келтирган мерганин қисти-
бастига олибдишлар. «Олтин олма». Қани, айт-
чи, хатчани сенга ким олиб келиб берди, айт? —
деб қисти-бастига оларди.. Ё. Ҳаимов, М.
Рахмон, Ҳаёт-мамот.

ҚИСТИРИҚЛИК Қистирилган, қисти-
риб, тиқиб, сүқиб күйилган. Замоннинг.. эг-
нида барлари белбогига қистириқлик қора
чопон. М. Исмоилий, Фарона т. о. [Кампир]
Негадир шошиб, күйлаги енгига қистириқлик
рўмолчани олиб, қўлларини артарди. Ў. Умар-
беков, Она.

ҚИСТИРМА 1 Нарсаларнинг ўртасига,
орасига қистириб, тиқиб, сүқиб күйилган
нарса. Содиқжон бойвачча.. ҳамёнига қис-
тирма пуллар дарёдай оқиб кела бошлаган-
дай ҳис қилиб ўтиради. К. Яшин, Ҳамза. Бу
каби қистирма ҳикоялар бадий фоши этиш
имкониятларини кенгайтиради, чуқурлаш-
тиради. «ЎТА».

2 *тех.* Машина, механизм, иншоот қисм-
ларининг бирикиш юзасини зичлаш учун
орасига қўйиладиган юпқа эластик деталь.
Резина қистирма. *Мис қистирма.*

ҚИСТИРМОҚ 1 Қисмоқ фл. орт. н.
Қўлтиғига китоб қистирмоқ. Лабига папи-
рос қистирмоқ. Этагини липпасига қис-
тирмоқ. Чаккасига гул қистирмоқ. — Тешабой ота белбогига қистирган кантагина
дастрўмолни олиб, терлаган юз-бетларини
артиди. Шуҳрат, Жаннат қидиргандар. Ўғим,
ана у беҳининг каллагига газета қистириб
қўйган эдим, шуни олиб кел. А. Қаҳҳор, Асрор
бобо.

2 *с.т.* Қўлига тутқазмоқ, ушлатиб қўй-
моқ, бермоқ. Домла орқага ўтиб.. Сайдий-
нинг қўлига қоғоз қистирди. А. Қаҳҳор, Са-
роб. — Йўқ, тогажон, оласиз, — деди Башир-
жон пулни унинг кафтига қистиришга ури-
ниб. Н. Аминов, Суварак.

3 *этн.* Тўй-ҳашамларда ўйинчи, ҳофиз ва
ш.к. ни рағбатлантириш учун чаккасига ёки
қўлига пул сүқиб қўймоқ. Ўйинчига кўллар
пул қистириди. — Шунча пул қистиришиша
ҳам хафасан-а? — Пул алмаштирилгандан ке-
йин, тангани қандай қистиришаркин, деб
ўйлаб қолдим. «Муштум».

4 кўчма Бирор нарсанинг баёни, ҳикояси
давомида ниманидир қўшиб кетмоқ, тилга
олмоқ. Экиш мавсуми давомида еттита
ҳайдов тракторининг бирор кун ҳам иш-
ламаганини докладингнинг ўртарогига қис-

тириб ўтарсан. «Муштум». Тўланбой мўйлов..
икки гапнинг бирига ё байт, ё бўлмаса иб-
ратли бир ҳикоят қистириб ўтмаса, кўнгли
жойига тушмайди. С. Аҳмад, Уфқ. [Зокир
ота:] Камчиликларни танқид қилганимда,
мактаб масаласини ҳам қистириб ўтсам
бўлар эди, лекин бу масала алоҳида қўйил-
ганилиги учун қистирмадим. А. Қаҳҳор, Кўш-
чинор чироқлари.

Гап (ёки сўз) қистирмоқ Гап қўшмоқ,
лукма ташламоқ. — ўз-ўзини мақташлик.. —
писанда аралаш гап қистирди Иzzат Мар-
донович.. Ж. Абдуллахонов, Ҳонадон. — Хур-
санд! — деб сўз қистириб қўйди Муса. П.
Турсун, Ўқитувчи.

5 с.т. дағл. Иш, ўқиши ва ш.к. га кирги-
зиз қўймоқ, жойламоқ. [Заргаров:] Ие, та-
ғин нима қилдим дейди-я! Хотининг ўқийман
деса, битта-яримта мактабга қистириб
қўймайсанми-ю, яна битта туққанидан кейин
ўзи ташлаб кетмайдими? А. Қаҳҳор, Оғриқ
тишлар.

ҚИСТИР-ҚИСТИР *с.т.* Қўпчилик то-
монидан кетма-кет, давомли тарзда пул
қистириш. Ашулачилардан ўн тўда. Уларга
қистир-қистиридан ташқари икки юз сўм
пулни тугиб, хотинига бериб қўйди. «Муш-
тум». Қистир-қистир бўлган жойда Шарм-
ҳаё деган қайд? Т. Йўлдош, Отарчилар.

ҚИСТИРГИЧ айн. қисқич 2.

ҚИСТОВ 1 Қистамоқ фл. ҳар. н. Иш
шошилини эмас, қистовининг кераги ўйқ..

2 Қаттиқ қисташ, қисталанг қилиш; қис-
ташлик, қистоқ. Тўй қистови билан тўн би-
тар. Мақол. — Элмурод ҳамманинг бара-
варига қистовига қарамай, тўрга чиқмади. П.
Турсун, Ўқитувчи. Раис.. Қодиржоннинг қис-
тови билан фикрини очиқ айтишга мажбур
бўлди. М. Назаров, Жилвон жилгалари.

Қистов қилмоқ кам қўлл. айн. қистовга
олмоқ. Танҳо ёғизликда кам-кам ёзиб юар-
дим, сўнгги пайтларда хўжайинлар қистов
қилишиди, босиб ўтиришига тўғри келди.. А. Ҳа-
қимов, Илон изидан. **Қистовга олмоқ** Қат-
тиқ қистамоқ, қисталанг қилмоқ, шошир-
моқ. Унинг пирпираб турувчи узун киприк-
лари остида чиройли жилмайган кўзларидан
«мунча одамни қистовга оласиз?» деган ги-
нани уқдим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

— Айт, у ким? Нега очигини айтмайсан? —
деб қистовга олди. Шуҳрат, Жаннат қидир-
гандар.

3 айн. қистовли. Директор энг олдин ана шу шошилинч, қистов ишларни адо этарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. У яна.. гап бошлармикан, деб қўрқиб турган эдим, йўқ, иши қистов экан, боғига кетди. С. Аҳмад, Лочин.

ҚИСТОВЛИ Сира кечиктириб бўлмайдиган; зуд, зарур, ошигич. Қистовли иш.

ҚИСТОҚ айн. қистов 2. Алижон Лола-хоннинг қистоги билан.. бир марта бориб келди. X. Нуъмон, Фасллар.

Қистоққа олмоқ айн. қистовга олмоқ қ. қистов 2. Фаришталар кўлашиб, холани қистоққа олдилар. Файратий, Довдириш.

ҚИСТОҚЛАМОҚ кам қўлл. Қаттиқ қистамоқ, қистовга олмоқ. Аламли сўздан.. Қис-тоқлаб бари, тинглашиб қўймай. F. Гулом.

ҚИСУВ айн. сиқув, қистов. -Ҳе, Тўхта-син, сенда тутуриқ борми ўзи? – деб қисувга олди. «Муштум».

ҚИСҚА 1 Бўйлама ўлчами, узунлиги унча катта бўлмаган; калта. Қисқа ёғоч. Қисқа юбка. Қисқа ўйл. Қисқа сочли аёл. Бўйи қисқа одам. Бўйни қисқа от. Қисқа метражли фильм. Ёғочни узун, темирни қисқа кес. Мақол. — Икки ўйловчининг қисқа соялари катта-кичик тош, турли дашт ўсимликлари устидан эглиб борар эди. А. Қаҳҳор, Мастон. Салимбойвачча эса, катта ўйлга қараганда анча қисқа, ёлғизоёқ ўйлдан ўз боғига кетди. Ойбек, Танланган асарлар..хушбичим бурун тагида буровга келмаган қундуз мийик, иякни жуда ҳам чироили ўраб олган қора қисқа соқол. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Давомлилиги кичик, узун эмас; ихчам. Қисқа жумла. Қисқа ахборот. — Умар Ҳай-ёмнинг қисқа, лекин сермазмун байтларига сингдирилган ҳаёт фалсафаси буюк, ҳаёт ва дунёдайин бепоён. Газетадан. Ўқитувчи қисқа ифодада кўн фикр айта билиш маҳоратига эга бўлмоги лозим. Р. Усмонов, Одобнома. Ёнимда ҳаёл суруб ўтирган бек: -Боргандада биласиз, домла, – деб қисқагина жавоб қилиб қўя қолди. X..Гулом, Машъал.

Қисқа қилмоқ Чўзмаслик (гап, сўз ҳақида). -Қиёмхонингиз қачон келаман, деди? – деб сўради мол дўхтири қисқа қилиб. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 Давомийлиги узун бўлмаган (вақт ҳақида); зид. узун. Қисқа муддат. — Эз кечаси қисқа. Йўлчи бир чимдим ухлаб.. кўзини очаркан, тонг отган эди. Ойбек, Танлан-

ган асарлар. Эндиғи муҳим вазифа – ўрим-ийғимни ғоят қисқа фурсатда уюшқоқлик билан ўтказишдан иборат. Газетадан.

Ақли қисқа Меъёрида фикр-мулоҳаза қила олмайдиган. Тили узуннинг ақли қисқа. Мақол. — Сочи узун, ақли қисқа, – деб хотинини яна жеркигандан кейин Содик давом этди.. С. Айний, Куллар. Гапнинг қисқаси Гапнинг лўндаси, лўнда қилиб айтганда. Гапнинг қисқасини айтинг. П. Турсун, Ўқитувчи. Гапнинг қисқаси.. анча сарсон бўлдик. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Тили қисқа айн. тили қисқи қ. тил. Қисқа ўйламоқ Етарли даражада фикр-мулоҳаза қилмаслик, юзаки фикр қилмоқ. Ёшлиқдан, қисқа ўйлаганликдан у бечораларни анча ташвишга солдингиз. Ойбек, Танланган асарлар. Қисқароқ ўйлайсиз, Отабек! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўли қисқа қ. кўл 10.

ҚИСҚАЙМОҚ с.т. Қисқармоқ.

ҚИСҚАЛИК Қисқа ҳолат, қисқа эканлик. Бақтнинг қисқалиги. Гапнинг қисқалиги.

ҚИСҚАРМОҚ 1 Бирор жиҳатдан (бўйи, узунлиги, ҳажми, миқдори ва б.) ўлчами қисқа ҳолга келмоқ. Йўл қисқарди. Иш соати қисқарди. Ҳаражатлар иккى ҳисса қисқарди. — Сентябрнинг охирлари. Кунлар қисқарип, тунлар эса узая бошлайди. Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ. Ўртадаги масофа тобора қисқарип бормоқда. Т. Рустамов, Мангу жасорат. ..ғалла камайиб, пахта майдонлари қисқарип, чорва турли оғатларга учраб, юртда очарчилик ва қаҳатчилик бошланди. К. Яшин, Ҳамза.

2 мат. Бирор сонга касрсиз бўлинмоқ; шундай сонга бўлингандан кейин кичик сонларда ифодаланмоқ. Бешга қисқармайди-ган сонлар. Бу каср учга қисқаради.

ҚИСҚАРТИРМОҚ Қисқармоқ фл. орт. н. Кўйлакни қисқартирмоқ. Чекши умрни қисқартиради. Таъмир ҳаражатларини иккى марта қисқартирдик. Касрни тўртга қисқартирмоқ. — Нега [худо] мен учун ернинг танобини тортшиб, ўйни қисқартирмайди! Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИСҚАРТМА 1 Қисқартирилган, мухтасар матн. Диссертациянинг қисқартмаси. Романинг қисқартма варианти.

2 Сўзнинг маълум шаклда қисқартиб берилган ифодаси – шартли қисқартмалар. Mac., ва б. (ва бошқалар) ва ш.к. (ва шу кабилар), A.O. (Абдулла Орипов).

Қисқартма отлар Бирикма номлар компонентларининг маълум қисмларини қисқартириб, қўшиб ҳосил қилинган отлар. Mac., **ДАН** (Давлат автомобил назорати), **ЎзАС** (Ўзбекистон адабиёти ва санъати), **Тошкент давлат шарқшунослик институти**.

З Матнинг қисқартирилган ери, қисми; қисқартиш. *Муҳим қисқартмалар.*

ҚИСҚАРТМОҚ айн. **қисқартирмоқ.** Мақолани қисқартмоқ. Штатни қисқартмоқ. ■ ..сочини қисқартган бу қизча катта ёшли эркаклардан ҳам донороқ бўлган. С. Айний, Куллар.

ҚИСҚАСИ 1 Қисқа с. 3-ш. шакли. *Арқонинг узунни, гапнинг қисқаси яхши.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 кри. с. Қисқа, лўнда қилиб айтганда, гапнинг лўндаси; ҳулиси калом. [Оқила:] Ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон, қисқаси, баҳоси йўқ хотин. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚИСҚАЧА Қисқа шаклдаги; мухтасар. Қисқача лугат. Қисқача аҳборот. Қисқача таржимаи ҳол. Қисқача сўзламоқ. Фикрини қисқача (қилиб) баён этмоқ. Менинг сўзим қисқача. ■ Мен бунга қисқача жавоб ёзиб, «Янги йил сиз эсон-омон келган куни киради», дедим. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Йўлчи Гулнорнинг бошини силаб, воқеани қисқача айтиб берди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИСҚИЧ 1 Нарсаларни қисиб ушлаш учун ишлатиладиган асбобларнинг умумий номи. [Кудрат] Чап кўлидаги узун темир қисқичда қисилган ва устини кул босган бир юмалоқ темир чўғни сандонда болғаламоқда. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Қофоз ва ш.к. ни бир-бирига ёки бирор нарсага бириктириб, қистириб кўйиш учун ишлатиладиган мослама; скрепка. *Насриддинов яна столига қўл чўзди, темир қисқич билан қистирилган икки варақ қофоз олди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ҚИСҚИЧБАҚА Бўғимоёқлиларга мансуб, чучук сув ҳавзаларида яшайдиган, танаси қаттиқ қобиқ билан қопланган, калласи ёнида панжалари бўлган жонивор.

ҚИТДАЙ, -дек 1 Жуда оз, озгина, жиндай. Қитдай мизғиб олмоқ. Оёқларида қитдай мадори йўқ. ■ Гулсумбibi уйда қитдай ўтиш, қитдай кўмир йўқлигини сўзлади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. (асосан, тақрор ҳолда – қитдай-қитдай). Спиртли ичимликни билдиради. Бирсафар Ҳошимжон «қитдай»ни отиб келди-да, яна ўёлини тўсди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚИТДАЙ (қитдай-қитдай) қилмоқ Спиртли ичимлик ичмоқ. Эрталаб турсам.. бошим биронвикига ўҳшайди. Қитдай қилдим-у, сенинг олдингга жўнадим. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Зиёфат бошланди, қуюқ-суюқ тортилди, енг ичида қитдай-қитдай ҳам қилинди. «Муштум».

ҚИТИЛЛАМОҚ айн. **қитирламоқ.**

ҚИТИР тақл. с. Куруқ нарсаларни тирнаганда, бир-бирига ишқаганда, кемирганда ҳосил бўладиган товушни билдиради.

ҚИТИРЛАМОҚ «Қитир-қитир» овоз чиқармоқ. Қалами енгил қитирлаб, чиройли ҳарфлар туширмоқда. Ойбек, Навоий. «Нашотки улар шунчалик маккор!» деб кўнглидан ўтказди хотин ва ётоқ эшигидан қитирлаган овоз эшишиб, бетинчланди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚИТИР-ҚИТИР Қитир с. тақр. Ҳонага жимлик чўқади. Перонинг қитир-қитири эшишилади. «Саодат». Махмуд ака.. приёмникни бўрап, приёмник қаттиқ ҳуштак чалар ва қитир-қитир қиласарди. П. Қодиров, Училдиз.

ҚИТИҚ Терига, баданга бирор нарсанинг тегиши, қитиқлаши туфайли юзага келадиган асабий сезги. Қитиги тез одам. Қитиги йўқ одам. ■ Бегимхоннинг қитиги зўрлигидан ўзини тутолмай «вой!» деб ёнига ташланди. И. Раҳим, Чин мұҳаббат. Бувасининг бир тутамгина соқоли юзига тегиб, [боланинг] қитигини келтириб кулдиради. С. Анорбоев, Оқсой.

Қитиқ парига (ёки патига) тегмоқ айн. қитигига тегмоқ. У [Аҳмаджон] Аззамнинг тегажоқлигини қораларди: «Қитиқ паримга тегиб нима қиласаринг!» Ф. Насриддинов, Кўнгил. **Қитиқ парини (ёки патини) юлмоқ** айн. қитигини ўлдирмоқ. Мен буларнинг қитиқ патини юлиб, ром қилиб оллоқчиман. А. Қодирий, Обид кетмон. **Қитигига тегмоқ** Фашини, аччиғини келтирмоқ, фашига тегмоқ. Совуқ жавоб Содиқ аминнинг қитигига тегди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. **Қитигини ўлдирмоқ** 1) фаши, аччиғи келмайдиган, чўчимайдиган қилиб қўймоқ; 2) кўчма гапга кирадиган, ювон қилиб қўймоқ. Бу қўл эриш кўринмаслиги, ҳур-

китмаслиги учун ҳозирдан унинг кўзига ис-
сиқ кўриниш, қитигини ўлдириш керак. А.
Қаҳҳор, Сароб.

ҚИТИҚЛАГИЧ физиол. Қитиқ ва умуман
ҳис уйғотадиган, асабларни ҳаракатга кел-
тирадиган нарса, омил. *Кимёвий қитиқла-
гичлар.*

ҚИТИҚЛАМОҚ 1 Терига, баданга тегиб
ёки тегизиб, кулаги қистатмоқ. *Бир-бирини
қитиқлаб, ҳиринглашган қизлар Нозикнинг
сўзига қулоқ солмадилар.* А. Қодирий, Мех-
робдан чаён.

2 физиол. Кўзгатмоқ, уйғотмоқ, таъсир
қилмоқ (асабни, организмни, айрим аъзо-
ни). *Нерв учларини қитиқламоқ.* — Улар
[озиқ мoddalар] етарли бўлса, тўқлик мар-
кази қитиқланиб, иштаҳа бўғилади, кама-
ниб кетганида эса очлик маркази қитиқла-
ниб, иштаҳа очилади. «Фан ва турмуш».

З кўчма Безовта қилмоқ, кўзгатмоқ, ку-
чайтирмоқ. *Қовурилаётган кабоб ҳиди димоғ-
ни қитиқлайди.* Й. Муқимов, Қутлуг қадам.
Бу гаплар кишиларнинг мудраган руҳларини
қитиқлади.. П. Турсун, Ўқитувчи. *Хушбўй ел-
лар билан диллар завқини Қитиқлар.. ором-
бахш, севикии баҳор.* Х. Расул.

Юракни (ёки дилни, қалбни) қитиқламоқ
Кишига ёқиб, ширин ҳис-туйғулар уйғот-
моқ, роҳат баҳш этмоқ, завқ-шавқ бағиши-
ламоқ. *Машинанинг дарчасидан кираётган
ўйноқи шабада дилларни қитиқлади.* Т. Ра-
сулов, Марҳамат.

4 кўчма ўашини ёки аччиғини келтири-
моқ, зардасини қайнатмоқ. *Салимхоннинг
келишимаган товуши уни қитиқлади ва у ҳам
кўшила бошлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИТИҚЛИ Салга қитиғи келадиган,
қитиқдан чўчийдиган, қитиғи зўр. *Қитиқли
одам. Қитиқли от.*

ҚИТИҚЛОВЧИ 1 Қитиқламоқ фл. сфдш.
Ҳавони қовурилган гўшт билан кўкпиеёнинг
иштаҳани қитиқловчи ўтқир бўйи тутмди. О.
Ёкубов, Тилла узук.

2 кўчма Кўзгатадиган, безовта қиладиган.

Юракни (ёки дилни, қалбни) қитиқловчи
Жуда ёқимли; кишига завқ-шавқ бағиши-
лайдиган, ширин ҳис-туйғулар кўзгатади-
ган. *Юракни қитиқловчи кўй.*

3 айн. қитиқлагич.

ҚИТМИР [а. قطمير – пўст, қобиқ; ар-
зимаган, аҳамиятсиз гап, нарса, воқеа;
Куръонда: итнинг номи] Асабга, ғашга тे-

тадиган қилиқ, хатти-ҳаракатлар қилувчи,
қилдан қийиқ ахтариб, ковлаштириш би-
лан шуғулланиб юрувчи. *Ким буни бедазор-
га қўйиб юборяпти, деб юрсам, сен экан-
сан-да, тиранчча!* Муштдау ҳолингдан
отангга ўхшаб мунча қитмир бўлмасанг?!
«Ёшлик». Бу сафар у ҳар нарсадан бир ил-
лат қидирадиган айрим қитмир одамлар
тимсолини яратди. М. Яҳёев, Ҳам кулди-
риб, ҳам ўйнатиб.

ҚИТМИРЛИК 1 Қитмир эканлик. [Шо-
кирвойнинг] *Оддий муомаласи ҳам дагал-
лик, минг хил кесатиқ.* Бунинг устига қит-
мирлигини айтинг. А. Муҳиддин, Зебонинг
севгиси.

2 Қитмир одамларга хос иш, хатти-
ҳаракат, қилиқ. *У ковлаштириш, бошқа-
ларнинг муваффақиятидан ранжиси баро-
барида, қитмирлик, фитналик қиларди.*
Мирмуҳсин, Умид. *Бўриев Самандаровнинг
қитмирлик қилиб, ресурслар ҳақида маълумот
бермасликка уринганини пайқади.* А. Мухтор,
Туғилиш.

ҚИТТАЙ айн. қитдай. Қиттай сув.
Қиттай туз. Қиттай ичмоқ. Қиттай миз-
гиб олмоқ. — Осмон тиниқ, кўм-кўк ши-
шадай, Қиттай булут иўқ. Х. Олимжон.

ҚИТТАК с.т. Қиттай, озигина.

ҚИТЪА [а. قطعه – парча; бўлак, қисм;
таркибий қисм; ҳарбий қисм; шеърий пар-
ча; ер бўлаги, муайян ҳудуд] 1 Ер юзидағи
қуруқликларнинг атрофидаги ороллар билан
бирга шартли равишида ажратилган қисм-
ларидан ҳар бири. Африка қитъаси. Америка
қитъаси.

2 кам қўлл. Алоҳида маъмурӣ ҳудуд,
мамлакат. Дунёнинг кўп машҳур қитъаси эди
Талай можародан ўтиб Туркистон. М.
Шайхзода.

3 эск. айн. бўлтак. Рафиқовнинг фикри
билан колхоз етти қитъага бўлинади: буларни
«бўлтак» деб аташга қарор қилинади. А.
Қодирий, Обид кетмон. *Пахта экилган бир
қитъа ер устида тўпланган бир неча кол-
хозчилар ўртасида қизғин баҳслашув бормоқ-
да эди.* С. Айний, Куллар.

4 ад. Шарқ ҳалқлари мумтоз шеъриятида
кенг тарқалган, икки ёки ундан ортиқ жуфт
мисрлари ўзаро қофияланган байтлардан
иборат, мавзу доираси кенг, вазн имкони-
ятлари чегараланмаган жанр.

ҚИХ I тақл. с. Томоқни қирганда ёки томоқ қириб қулганда чиқадиган товушни билдиради. -Қих.. — деди Мели полвон, — Ҳамманинг терисига сомон тиқар эмиши.. қих. П. Турсун, Ўқитувчи. Кампир унда-бунда қолган.. тишларини очиб, қих-қих қулди ва хўжайининг бўйргуни кутди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИХ II айн. қиҳа.

ҚИХА бол. Кир, ифлос. Бу қиҳа, ема.

ҚИХҚИХЛАМОҚ «Қих-қих» деган овоз чиқармоқ ёки кулмоқ. Жамолбой ҳаммага бир-бир қараб, қих-қихлаб қулиб қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЧАМОҚ шв. 1 Бирор иш-ҳаракатни тезроқ бажаришга тиришмоқ, шошилмоқ, ошиқмоқ. Парларидан терлар оқиб боради, Уҳавода қичаб парвоз қиласди. «Алпомиши». Кечга қолмайлик, деб қичаб жўнади. «Ширин билан Шакар».

2 Шоширмоқ, шошилтирмоқ, тезлатмоқ. Отни қичамоқ. — Қамчи бериб, чу деди. Қаттиқроқ уни қичади. «Равшан».

3 айн. қистамоқ. Равшанхон ўғлонга бир сўз деб, пулини қичаб турибди. «Равшан».

ҚИЧИМА Қаттиқ қичишиш ва тугунчали тошмалар тошиши билан кечадиган тери касалликлари. Энди Чимён сувидан фақат қичима ва бодга учраганларгина эмас, бўғин оғриқ, юрак касалликларига мубтало бўлганлар ҳам шифо кўраётирлар. М. Мансуров, Чимён суви. ..тиқилинч ва ифлос жойларда.. яшовчи кишилар турли терлама, қўтирип, қичима ва бошқа юқумли касалликларга дучор бўладилар. Н. Исломов, Касалларни парвариш қилиши.

ҚИЧИМОҚ 1 Қичиги кўзғамоқ (қ. қичик 1). Унинг азвойи бадани қичияти. Яраси қичияти. Кўзим қичияти. — Икколовимиз ҳам бир тунаб кетгани келамиз. Орқанг қичиса, кимга қашлатишни билмасанг.. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 Қашимоқ; қичинмоқ. Оёқларини қичиб қонатиб юборибди.

Тили (ёки оғзи) қичимоқ қ. тил. **Томоғи қичимоқ** Бирор нарса ейиш ёки ичиш истаги, талаби кўзғамоқ (одатда ўзга ҳисобига). Монтёр Жўраевнинг томоги қичиган куни бирор кишининг симини шартта узиб, ўйига кириб кетади. «Муштум». Аризалар кўплигидан фойдаланган Иноғомнинг томоги қичиб, ер ўлчаб беришга таранг қиласди.

бўлди. «Муштум». **Қўли қичимоқ** Бирор иш қилгиси ёки муштлашгиси келмоқ. Ҳотин кишини номард уради, қўлинг қичиса, ўзингга ўҳшаган қўли қичиганни топиб муштлаш.. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Қиличбоз йигитларнинг юраклари тошиб, қўллари қичиб, жангни қўмсар, бўронли кунларни кутиб сабрсизланардилар. Ойбек, Навоий.

ҚИЧИНМОҚ Қичиган жойни тинчлантириш, қичигини босиш учун ишқаламоқ; бирор нарсага суркамоқ ёки қашимоқ; қичимоқ, тирнамоқ. Қичиниб, ҳамма ёғини юлиб юборибди.

ҚИЧИТМОҚ Қичимоқ фл. орт. н. Қичитки ўт баданини қичитиб юборди. Тутун томогимни қичитяти. — Кузнинг ёқимсиз шамоли ўткани қичитиб, ўттални қистатар эди. А. Қодирий, Ўтган қунлар. [Йигит] Бу гапни ҳам унинг тилини қичитиш учун айтган бўлса керак. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИЧИТҚИ: қичитки ўт (ёки тикан) Поя ва барглари баданга тегса қичитиб, ачиштирадиган тукчалар билан қопланган ўсимлик.

ҚИЧИШ, қичишиш Тери ёки шиллиқ қаватнинг маълум бир қисмидаги қичишишга ундаидиган, оғриққа ўхашаш сезги.

ҚИЧИШМОҚ 1 Қичимоқ

фл. бирг. н. 2 айн. **ҚИЧИМОҚ 1.** У кўздан ўйқолгандан сўнг, дўйписини кўтариб, қичишмаса ҳам, бошининг орқасини қашлади. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЧИҚ 1 Қичинишга мажбур қиладиган ҳис-туйғу. Азвойи баданини қичиқ турди. Яранинг қичиги босилди. — Бу ҳодиса қаптимнинг қичигини илгари босиб қўйди.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 кўчма Енгид бўлмайдиган қучли хоҳиш, истак. Қичигини бос(тири)моқ.

3 кўчма Кишини ўзига тортиш, ҳиссиятини ўйготиш учун қилинадиган шўх ҳаракат, қилиқ; ноз-ишва, карашма, ғамза. -Қизиқ, — кўзларини қичиқ сузиб, хотин гапира бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЧИҚ АТЛАС Атласнинг шўйчан гулли бир тури. Шу вақт эшик очилиб, жувон кириб келди. Устида ўша қичиқ атлас кўйлаги, фақат енгини шимариб қўйибди. С. Аноробоев, Оқсой.

ҚИЧИҚЛИК Қичиқ эканлик; ишвакорлик, нозли қиликлар қилиш (қ. қичиқ 3). Қичиқлик қиммоқ.

ҚИЧОВ шв. Қистов, қистоқ. Қичов қилмоқ. — Бу қичовга бу отларинг бўлмайди, Тулор эмас, мунинг бари ёбидир. «Равшан». Кеч қолмайин қичов билан борарсан, Насиб бўлса, сен ёрингни оларсан. «Муродхон».

ҚИЧҚИРИҚ 1 Жуда кучли, жарангли овоз; бақириқ. Болаларнинг қичқириғи. — Шу пайт қайдандир қичқириқ эшишилиб, атрофни қий-чув босди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Бирдан пастдан, тоғ қазувчилар манзилидан шодиёна қичқириқлар кўтарилиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Хўрознинг қичқириши. Охири шу қаррода келдик. Мен қочадиган бўлдим ва биринчи хўроз қичқириғида Янгибозорга қочиб кетдим. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚИЧҚИРМОҚ 1 Жуда кучли, жарангли овоз чиқармоқ; бақирмоқ. — Ёлғон! — Гуломжон даҳшатли.. қичқирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Поезд қичқирганини эшишиб, юрагим бир орзиқиб кетди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Қаттиқ овоз билан чақирмоқ. Поезднинг очиқ деразасидан кимдир «Абдураҳмо-он», деб қичқирди. С. Сиёев, Ёргулик.

З Чакирмоқ (хўрознинг товуши ҳақида). Қўндоқдаги хўроз ҷўзиб-ҷўзиб қичқирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 қўчма Ҳаммага овоза қилмоқ, жарсолмоқ. Масъул ишчиларнинг шу чиқишлари тўғрисида газеталар бир неча ҳафталаргача қичқирди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Хўроз ҳамма жойда бир хил қичқиради Ҳамма жойда аҳвол бирдай, деган маъноли ибора. Ҳамма жойда хўроз бир хил қичқиради, деганлари рост экан. Бизда ҳам шундай. «Муштум».

ҚИШ Йил фаслларидан бири (Ўрта Осиёда декабрь, январь ва февраль ойларини ўз ичига олади). Совуқ қиши. Қаҳратон қиши. Қишига чидамли навлар (бот.). — Ўзимизнинг уйимиз. Ҳатто қишида ҳам тувакларда анқиб турадиган райҳонлар эсимга тушади. С. Сиёев, Ёргулик. Эрта қишининг совуқ нафаси унинг димогига гуп этиб урди. И. Раҳим, Чин мұхаббат.

ҚИШИН-ЁЗИН Қишида ҳам, ёзда ҳам; йил бўйи. Қурилиши қишин-ёзин тўхтамади. — Қумларда қишин-ёзин ҳаво очиқ бўлиб, кўпинча булат кўринмас, юлдузлар чароғон бўлар эди Ж. Шарипов, Хоразм. Ҷўққиларини қишин-ёзин оптоқ қор қоплаб

ётадиган Ойқор ортига соғинч ва интиқлик билан тикилардим. Н. Қобил, Унтилган соҳиллар.

ҚИШКИ 1 Қишига оид; қишига хос бўлган. Қишики кунлар. Қишики совуқлар. — Дараҳтлардаги сариқ барглар тўқилиб тутаган, ер юзи ўзининг қишики сариқ кийимини кийган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қишида бўладиган, бўлган. Қишики мусобақа. Қишики имтиҳон. — Қишилоқ ҳалқи.. сувнинг қишики тошқинидан жуда-жуда тўйған эди. «Ўзбекистон қўриқлари». «Чимён» туристик комплекси ҳам қишики дам олиши мавсумини қизғин бошлади. Газетадан.

ҚИШЛАМОҚ Бирор жойда қишини ўтказмоқ, қишида бирор жойда туриб жаб қолмоқ. Тогда қишиламоқ. Бу йил боғда қишиладик. — Қишилаган ва учиб келган гала-гала қушлар бўлиншиб кетади, уя қўйиш учун ҳозирлик кўради. «Фан ва турмуш».

ҚИШЛИК 1 Қишига мосланган, қиши учун белгиланган, қишида ишлатиладиган ёки ишлайдиган; қишики. Қишилик кийим. Қишилик спорт саройи. — Ҳўжаликка керакли бинолар, ҳаммом, қишилик боғча, қишилик чойхона муддатидан анча бурун битди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қўча-қўйда яккам-дуккам учраб қоладиган одамлар ҳам қишилик либосда. С. Кароматов, Олтин кум.

2 Қиши давомида ейиш-ичиш, ишлатиш учун етарли нарса. Қишилигини ёзда ғамлаб қўймоқ. — Мулла Обид ўн уч кун деганда, беш таноб ерни чопиб, ерни қоп-қизил шудгорга айлантиради, бир четга хирмон каби гумай ва ажриқларни ўтигуб, бир қишилик ўтинни ҳам олади. А. Қодирий, Обид кетмон. [Ёрмат:] Яшилаб чопасан. Ярмига сабзи, ярмига картошка экасан. Шу билан қишилигиниз бемалол чиқади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИШЛОВ 1 Қишиламоқ фл. ҳар. н. Одатда илон қишиловдан сўнг пўст ташлайди. «Фан ва турмуш».

2 Чорва молларининг қишилаб қолган еридаги бокуви, бокув жараёни. Ҷўпонлар чорва қишиловининг.. намунали ўтишига эришаётирлар. Газетадан. Илгари ана шу адирларда бутун бир қишиловга етиб, ортиб қоладиган ем-ҳашакбон сунбул, сўзан, тўқмоқ, рўян.. сингари юз хил тўйимли гиёҳлар тиззага уриб ётарди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 **Кишилар ёки чорва моллари қишилай-диган, қишида яшайдиган жой. Қишиловларга ем-хашак етказиб бериш. — У.. саҳройи халқынг қишиловларига от қўйиб, минглаб қўйларни ўлжа ҳайдашни севади. Ойбек, Навоий. Қалдирғоч уяси янглиғ кўринур Тоннинг камарида қалин қишиловлар. Миртемир.**

ҚИШЛОҚ Аҳолиси асосан қишилоқ хўжалик ишлари билан шугулланувчи жой, маскан, ҳудуд. Кўпинча молларни қишилоқдан чиқаверишда, қирлар атрофида бир-икки айлантираман-у, намозгардаёт қишилоққа қараб ҳайдайман. С. Сиёев, Ёргулик. Рустам қоронги тушиб қолган қишилоқ кўчасидан.. юриб бораркан, ҳадеб шу савонни тақрорларди: «Нега олади?» Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҚИШЛОҚИ 1 с.т. эск. Қишилоқда туғилиб ўсган, қишилоқча ҳаёт кечирадиган, шаҳарга хос мумалана ва б. ни билмайдиган. Бу кишининг кўлтиқбардорлари бир қишилоқи муллавачча эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. У [Мирзакаримбой] ҳозиргина ёдига олган қишилоқи Хушрӯйбубини ҳам, кутимаган вақтда йўқлаб келган бу арслондай қишилоқи жиянчани ҳам унуган. Ойбек, Танланган асарлар. Ганинг қўрслиги, мумаласининг совуқлиги учун қишилоқлар уни Соли совуқ деб атардилар. М. Исмоилий. Фарғона т. о.

2 кам қўлл. айн. **қишилоқлик**.

ҚИШЛОҚЛИК Қишилоқда туғилиб ўсан, қишилоқда яшайдиган. **Отақул?** Бизнинг қишилоқлик **Отақул** эмасми? П. Турсун. Ўқитувчи. Бу ерда битган тармеванинг таърифи бутун дунёдан ҳам кўра, айниқса, шу қишилоқлик катта бой — Миржалол қуруқка маълум экан. Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ҚИШЛОҚЧА I Қишилоқ с. нинг кичр. **Тоғ** этагидаги қишилоқчада яшаймиз.

ҚИШЛОҚЧА II Қишилоққа, қишилоқ кишиларига хос бўлган. Шаҳарлик катта бир одамнинг олдига ўиртиқ ва кирланган қишилоқча кийим билан қандаи бориб кира олардим? С. Айний. Эсадаликлар. [Йўлчининг] Сўзларидаги қишилоқча соддалик ва тўғрилик.. унга [бойга] жуда ёқди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИШЛОҚЧИЛИК Бирор нарсанинг сабаби қишилоқ шароити ва унга хос одатлар эканини билдиради. Элмурод нонга қўл узатди. Олаҳўжа унинг очигини сезгандай, нон

кавшаб туриб гапирди: -Қишилоқчилик.. Бу ерда ошхона деган гап йўқ. П. Турсун, Ўқитувчи. Қишилоқчилик, бирорвга дабдурустдан бир нарса дейши одобдан эмас. М. Ҳазраткулов, Журъат.

ҚИШ-ҚИРОВЛИ с.т. Совуқ, қор-ёмғир билан кечадиган. Бойичек чиққанлиги қиши-қировли кунлар ортда қолиб, кўклам яқинлашганишини англатган. Газетадан.

ҚИЯ 1 от Бир томони баланд, бир томони паст ер, қиялик; тоғ ёки тепалик ёнбағри. Карвонни ҳоритар йўлнинг қияси. «Алпомиш». Қийғир деган қуш ўлтирас қияда. Бундай сулув йўқдир ушбу дунёда. «Ёдгор».

2 от Қийғоч очилган нарсаларнинг оралиғи, тирқиши. Эшикнинг қиясидан қарамоқ.

— Чодир пардаси қиясидан амирнинг кўзи биринчи марта қўлида бургут қўндириган Ҳайдар мерганга тушди. М. Жўрабоев, М. Б. Мартабаси.

3 с.т. айн. **қиялама**. Қия ер. Қия йўл — Аксари қия жойлардан довон ошиб бориладиган Қайнар йўли ҳозир от-арава учун ёпиқ. С. Анорбоев, Оқсой. У.. қия арқон устига оёқ қўйиб, юқорига кўтарила бошлади. Мирмуҳсин, Дорбозлар.

4 с.т. Қийғоч очилган, сал очилган, сал очиқ. Сандиқ қопқонини қия қилиб кўтаримоқ. — Хотин тўхтади ва ўигитга қараб, бетидаги чашмандини қия очди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Қиз қия қолган эшикни секин зичлади-да, ўланиб, ўигитнинг кетидан қараб қолди. А. Қаҳҳор, Сароб.

5 с.т. Бурчакма-бурчак ёки қиялаб йўналган; оғма, ётиқ. Қия хат. Қия ёмғир. Ариза тенасига қия қилиб ёзилган хат. Рўмолни қия ўрамоқ. — Қия тушаётган күёш нуридан унинг текис таралган сочи ҳам.. товлашиб турарди. П. Қодиров, Уч илдиз.

6 Орқасини ўғирган, ёнга қараган, бурилган, ўғирилган ҳолат(да). Қия ўтирган Ҳаётнинг.. бўлиқ кўкраги нафасига ҳамоҳанг бўйиб, гөҳ кўтарилар, гоҳ тушар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эрта-индиноқ Холтоҳихон тракторга қия миниб, Ҳаётхонга баланддан қарайди. Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув.

Қия бўлмоқ (ёки бўлиб кетмоқ) Қилмишига яраша жавобгарликка тортилмоқ. Акм Ҳаким акамларнинг қўлларидан нарига ўтмасин. Сал нарига ўтса борми, қия бўл-

ганимиз ўша дөяверинг, хўжайин. Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. Порадан гапирманг. Пора берган ҳам, олган ҳам қия бўлиб кетяпти. С. Аҳмад, Чўл бургуги. **Қия қарамоқ** (ёки боқмоқ) 1) кўз қири билан қарамоқ, қайрилиб қарамоқ. Шербек билан сипо кўришиди-да, бош ҳисобчи Сайдозига ер остидан қия боқди. С. Анорбоев, Оқсой; 2) бир назар ташламоқ, илтифот қилмоқ, назар-писанд қилмоқ. Тушимда энам.. йўл ўртасида қия боқмай кетяпти. Ойбек, Қуёш қораймас; 3) кўчма ишончсизлик билан қарамоқ, ишонмаслик. Янгиликка қия қаровчи кишилар ҳам ўйқ эмас. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИЯЛАМА 1 Бир томони баланд, бир томони паст; қия, нишаб. **Қиялама** ўйл. **Қиялама** адир. — **Баъзилар** чўчиб кетиб, қиялама ердан оғиб тушай деди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Бурчакма-бурчак ёки қиялаб йўналган; оғма, ётиқ. Қуёшнинг қиялама нури. **Қиялама** ёмғир.

ҚИЯЛАМОҚ (асосан -(и)б қўшишмали редш. шаклида қўлланади — **қиялаб**) 1 Қия ҳолда йўналмоқ. Кўчадан қиялаб ўтмоқ. **Қиялаб** кесмоқ. Ёмғир қиялаб ёғмоқда. — Уфқни қиялаб борувчи куз қуёши тикка кўтарилимай, тоғлар орқасидан ўтаркан, кун жуда тез кеч бўлиб қолди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Бир томони қиялаб тушиб, катта тош ўйлга туташган.. қовун бозори одамлар билан гавжум. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Қия қилмоқ, қия ҳолатга олмоқ. Унинг диккатини шу чоқ эшикни қиялаб мўра-лаётган болалар тортиди. П. Турсун, Ўқитувчи. **Майна** шошиб, рўмолини қиялади ва секин эшик томонга кўз ташлади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

Қиялаб ўтмоқ Четлаб, чап бериб ўтмоқ.. қонун ҳамиша бўлган ва бундан кейин ҳам бўлади. Ҳеч нарса қилмайди. Гап қонунни қиялаб ўтишида. А. Эшонов, Бир оғиз сўз.

ҚИЯЛАНМОҚ Қияламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Эшик қияланганича қолди. — **Ўнг тарафдаги сўқмоқ** яйлов томон қияланаб кетган. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИЯЛИК 1 Қия ҳолат, қия эканлик. Йўлнинг қиялиги. Эшикнинг қиялиги.

2 Бир томони баланд, бир томони паст ер; қиялама ер, ёнбагир. **Тик қиялик**. Қия-

ликдан юриб, юқорига чиқмоқ. — **Туман** ичидаги қияликдан Поччаев тушшиб келаётган эди. А. Мухтор, Туғилиш.. қиялик тугаб, текисроқ ерга етгандарида.. қаршидаги буталар орқасидан бир кўпнак отилиб чиқди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЯМА Қия ер, қиялик. **Қиямада** сир-панчиқ отмоқ. — Чигит ердан энди униб қиққанда, мурғак гўзани сел савалаб кетди. **Қиямаларни** сув ялади. Газетадан.

ҚИЯМАЛИК шв. айн. **қиялик** 2. **Бўздаланинг икки томони қиямалик**. Ш. Бўтавев, Кўргонланган ой.

ҚИЯЧИЛ шв. Қияликларда, адир, тоғларда чаққон юрадиган, абжир. **Илон** сутин бердим ман, Илон турли келсин деб. Алқор сутин бердим ман, Кўп қиячил бўлсин деб. «Хушкелдий».

ҚИҚАНГЛАМОҚ айн. **қийшангламоқ**. У сурбетларча Умид рашкини келтирмоқ учун бошқа йигитлар билан қиқанглаб.. атрофида айланишавергач.. бу ердан чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Умид.

ҚИҚИЛЛАМОҚ с.т. Қиқирламоқ. Эшон қиқилаб кулади. И. Раҳим, Тақдир.

ҚИҚИР тақл. с. Паст товуш билан томоқдан кулганда чиқадиган товушни билдиради. Тўртта бола кўчада қиқир.. қиқир.. — Санларга нима жин урди? — дедим. «Ёшлик».

ҚИҚИРЛАМОҚ Паст товуш билан томоқдан кулмоқ, «қиқир-қиқир» қилмоқ; шундай товуш билан кулмоқ. Обиджон, худди бирор қитиқлаётгандай, қиқирлаб: -Сатмортқул акамни бопладилар, — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўтирганлардан кимдир қиқирлаб кулиб қўйди. С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИҚИР-ҚИҚИР Қиқир с. тақр. Қиқир-қиқир кулаги. — Теримчилар ўзаро нималарнидир пичирлаб, қиқир-қиқир кулишиди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ҚИФИЛЛАМОҚ «Қиғ-қиғ» овоз чиқармоқ, «қиғ-қиғ» сайрамоқ. Яқин ердан чуғурчиқлар қиғиллаши эшишилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИФ-ҚИФ тақл. с. Чуғурчиқ, қарқуноқ каби қушларнинг овозини билдиради.

ҚОБИЛ [a. قابيل — қабул қилувчи, ҳар нарсага кўнгувчи, қобилиятли; келгуси] 1 Ҳар қандай ишга қобилияти, лаёқати бўлган; қобилиятли, лаёқатли. Боришиса қайтарма,

болам. Кўп қобил, ўзингга ўхшаган ҳунарманд ўғлонлар-да булат. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Ҳудойқул одамнинг қўлидан келадиган ҳар қандай ишга қобил эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Мурзин ўтирган ўрнида ўзини ҳар нарсага қобилдек тасаввур этди. Шуҳрат, Шинелли ийллар.

2 Сўзга кирадиган; ювош, мўмин. Қобил бола. — Кўринишда қобил, чертиб-черттиб сўзлайдиган Собир Сайдаров сўнгги вақтларда ичкиликка муккасидан кетди. Газетадан.

3 кам қўлл. Муносиб, мос, кўнгилдагидек. Мехнаткаш элга қойил, Ерларни қилди қобил, Үндирди катта ҳосил.. Ҳабибий. Деҳқон ҳалқи кузнинг қобил, саҳий келишини орзу қиласди, чорвадорлар эса – баҳорнинг. «Саодат».

4 Қобил (эркаклар исми).

ҚОБИЛИЯТ [а. قabilite – майл, қизиқиш; мойиллик; содиклик, тарафдорлик; лаёқат, қобиллик, қодирлик] 1 Билим, кўникма, малакалардан фарқли ўлароқ, шахснинг муайян фаолият юзасидан лаёқати ва унинг иш уддалай олишидаги субъектив шарт-шароитларни ифодаловчи индивидуал руҳий ва жисмоний хусусиятлари. Самандар.. ўзини идора этиши қобилиятидан тамоман маҳрум бўлган эди. С. Кароматов, Қалбингда куёш.

2 Истеълод, талант. Faфур Fуломнинг бу қадар ҳозиржавоблиги, қобилиягининг сири нимада эди? Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. Араббой ёмон ўқигани билан яхши ташкилотчи, катта мансабларга лойиқ қобилияти бор. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Умуман, лаёқат, қодирлик, курдат. Бошқариш қобилияти. Мудофаа қобилияти. — Водород бизга маълум бўлган табиий ёқилғилар орасида рекорд иссиқлик бериш қобилиятига эга. Газетадан.

ҚОБИЛИЯТЛИ 1 Бирор ишга қобил, яроқли бўлган, бирор иш қўлидан келадиган; лаёқатли. Ишга қобилияти қариялар. — Бош мұхаррир, Раҳим аканинг қобилияти ходим эканлигини назарда тутуб, бавзи эркаликларини кўтариади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Истеъодли, талантли. Қобилияти шоғирд. — Қобилияти боланинг овозаси кун сайнин кенгроқ ёйла бошлайди. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҚОБИЛИЯТСИЗ 1 Бирор ишга қобил, яроқли бўлмаган, бирор иш қўлидан келмайдиган; лаёқатсиз. Зеби қаршилик қилишига қобилиятсиз эди. Ш. Рашидов, Қурдатли тўлқин.

2 Қобилияти, таланти йўқ; истеъдодсиз.

ҚОБИЛЛАШМОҚ 1 Бирор ишга қобилият, лаёқат касб этмоқ.

2 Сўзга кирадиган, ювош, мўмин бўлиб қолмоқ (болалар ҳақида).

ҚОБИЛЛИК 1 Қобилиятга эгалик, қобилияти борлик. Ўсимликнинг шўр ерда ҳам ўсишга қобиллиги.

2 Ювошлик. Боланинг қобиллиги. Жоҳилликдан жон чиқар, қобилликдан донг чиқар. Мақол.

3 Бирор ишни амалга ошириш учун етарли даражада қуч-қувватга, лаёқатга эгалик, қодирлик, курдат. Банк қарз олувчининг.. кредитга қобиллигини доимий равишда мониторинг қилиб туради. Газетадан.

ҚОБИРҒА айн. қовурға. Қанча марта бели, қобирғаси синган, сёғлари мажақланган.. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОБИҚ 1 Пўст, пўстлөк; пўчоқ. Дараҳт қобиги. Чигит қобиги.

2 Нарсаларнинг устини қоплаб, ўраб олган қаттиқ устки қатлами ёки пўст. Ер қобиги. Дирижабль қобиги.

3 кўчма Ўраб, пардалаб турувчи, чеклаб қўювчи нарса. Улфат билан сұхбатлашсангиз, унинг ўз мутахассислиги қобигига ўралиб қолмай, билим доирасини кенгайтириб боришига интилаётганлигини кўриб тан берасиз. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Ҳанифа орзу-ҳаваси, ўй-хаёли фақат оила қобиги билангина чегараланган ўй хотини бўлиб ўтириб қолган. С. Анорбоев, Мехр.. у ўз нутқиши субъектив қобиқка ўрайди. Газетадан.

(Ўз) қобигига ўралмоқ Бошқалардан, ташки дунёдан ажралиб, ўзича, ўз ҳолича иш кўрмоқ, яшамоқ, ривожланмоқ.

ҚОБОН 1 Ёввойи чўчқа, тўнғиз. Тўқайдо қирғовул, кўлда ўрдак, гоз, Қобонлар кезади мисли говмишлар. Миртемир.

2 Эркак чўчқа.

ҚОВ Алангасиз куйдирилган пахта, сўхта (халқ табобатида кесилган ярага кўйиш учун ишлатилади). Ёш ҳаким кечгача қилич ярасига қов қўйиб, малҳам суртиши, баданга санчилган ўқни олиб, боғлаб қўйши билан овора бўлди. М. Осим. Китобга ихлос.

Қов қўймоқ с. т. дағл. Ишни бузмоқ, расво қўлмоқ.

ҚОВЖИРАМОҚ 1 Сувсираб ёки иссиқ-нинг зўридан, гармседдан сўлимоқ, куриб бужмаймоқ, қуруқшамоқ. Қовжираған барг. Қовжираған ўт. — Адолат.. чанқаб, қовжираған турган ҳар бир гўзага қараб ачинар ва тунгни сувни шимириб тирилаётган ҳар бир гўзани қўриб қувонарди. И. Раҳим, Чин мұхаббат.

2 Сувсизлик ва иссиқ таъсирида қақрамоқ, порсилламоқ, ёрилмоқ. Қовжираған ерлар. Ҳароратдан лаблари қовжиради. — Гулханчиларнинг дала шамоли билан қовжираған юзларига тиниқ қизиллик югуриб оловланди. Ойбек. Танланган асарлар. Кейин бoshини шарт буриб, сувсизликдан қовжираған тарновга қараб юрди. Д. Нурий, Осмон устуни.

3 Қўйма Дард, алам ва ш.к. дан куйиб адо бўлмоқ, ўртамоқ. Шундан бўён қиз айрилиқ дардидаги қовжираиди. Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚОВЖИРАТМОҚ Қовжирамоқ фл. орт. н. Саратон қуёши чўл ўтларини қовжиратди. — Уруш айни йигитлик ўйларимизни қовжиратиб кетди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Қўксини ёндириб турган ўт хаёлларини ҳам, хотираларини ҳам қовжиратиб ташлагандек бўлди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚОВЖИРОҚ Қовжираған, қуруқшаган ҳолатли. Йўл кимсасиз, ҳатто эзма чигирткалар ҳам иссиқдан тинкаси қуриб, қовжироқ ўтлар соясида мудраб қолганга ўхшайди. Н. Ёкубов, Бўсағада. У қовжироқ лабларини ялаб, ҳансираб, олдинга чопди. Ойбек, Қуёш қораймас. Эқинсиз, жонсиз ётган қовжироқ ерлари, япроқлари сарғайған дарахтлари ҳайратга солади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қовжироқ кўйкатлару дарахтларнинг турфа ҳиди атрофга анқиб кетди. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚОВЗАНМОҚ шв. Озгина емоқ, тоғинмоқ, бир оз овқатланиб, қоринни алдамоқ; тамадди қилиб олмоқ. У [Умарқул] доимо белига нон тугиб юрар, қачон қорни очса, йўлда ўзини қовзантириб олар эди. О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи. Керак-керак дегунча, овқатни кўпроқ қилса бўлмасмикан, қорин қовзанмади-ку! И. Шомуродов, Мағлубият.

ҚОВЗОҚ 1 Дуккакли ўсимликларнинг дони турадиган пўсти; қўзоқ. Мош қовзоги. Ловия қовзоги.

2 Маккажўхори сўтасининг пўстлоғи.

ҚОВОЧАҚ Пахтаси сугуриб олинган чаноқ, кўсак пўчоқлари. Кўсак чувши машинасидан чиқарилган қовочак орасида узунқисқа толалар мильтилаб туребди. Газетадан.

ҚОВОҚ I 1 Палак отиб ўсадиган, шапалоқ баргли, карнайсимон йирик сариқ гулли, бир ёки қўп йиллик полиз ўсимлиги ва унинг турли шаклларда бўладиган йирик ҳосили. Қовоқ уруғи ҳалиқ табобатиди.. гижжани йўқотишда қадимдан қўлланиб келган. «Фан ва турмуш».

Дастмол қовоқ Ҳосили қозонсочиқ ёки мочалка ўрнида ишлатиладиган қовоқсимон ўсимлик. Ойим қовоқ қ. ойимқовоқ. Томоша қовоқ қ. томошақовоқ.

2 Шу ўсимлиknинг ҳосили қобигидан ясалган идиш. Гулнор.. сув қовоқни олиб, булоқ томонага югуриб кетди. С. Айний, Дохунда. Қўзи тиниб, мияси ари қамалган қовоқдек гўнгиллади. С. Аҳмад, Ҳукм. Йигит унинг ёнига қовоқ косада совуқ сув қўйди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Нос қовоқ 1) қовоқнинг ноксимон майданави; 2) қ. носқовоқ. ...носқовогини қоқа-қоқа, бир отимини тилининг тагига ташлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бува қовоқ с.т. Масхарабозларнинг юзга тутадиган ниқоби. Қовоқ калла (ёки бош) Мияси йўқ, ақлсиз, аҳмоқ. Шуни ҳам тушунмай сўраб ўтирасанми, қовоқ бош. С. Айний, Жаллодлар. Билмассанг, нега, урди деб қўй қўяссан.. қовоқ калла! О. Ёкубов, Ларза.

ҚОВОҚ II Қўз косасини қопловчи, очилиб-ёпилиб турадиган тери. Қовоғи шишибди. Қовоғини ағдариб кўрмоқ. — Тожибой оқсоқол қўл кўттарганиларни қовоқ тагида норози мильтилаган қўзи билан текшириб турди. П. Турсун, Ўқитувчи. Миршабнинг осилиб турган қовоғини, юзидан томиб турган заҳарини кўриб, Матқовул аллақандай бўлиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бодом қовоқ қ. бодомқовоқ. Қовоқ солмоқ (ёки уймоқ) ёки қовоқни осилтирмоқ Норозилик ёки хафалик ифодалаб ҳўмраймоқ. [Саодат] Бирорвга кулиб қараса, бирорвга қовоқ солади. И. Раҳим, Ихлос. Қовоғи солик 1) нимадандир норози, хафа,

кайфи бузук. Кумуш жавоб бермади, қовоғи солиқ эди. А. Қодирий, Ўтган қунлар; 2) кўйма ёғса-ёғгудай, авзойи бузук, айниган. Ҳавонинг қовоғи солиқ. — Қовоғи солиқ осмоннинг чехраси аста очила бошлади. С. Аноरбоев, Оқсой. Қовоғидан қор ёғади 1) жуда хафа, аччиғи чиққан, авзойи бузук. Оқсоқолнинг қовоғидан қор ёғар, жуда жаҳли чиққан эди. Ж. Шарипов, Хоразм; 2) баджаҳл, хўмрайган. Қовоғини очмоқ 1) кўзини очмоқ, қарамоқ; 2) кўйма чехрасини очиб қарамоқ, кулиб боқмоқ. Ўзи ҳам, онаси ҳам бир оғиз гапирмаса, бир мартағина қовоғини очиб қарамаса-я! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚОВОҚ III айн. қовоқхона. Шариф Сураймон ҳозир бирон қовоқда, эҳтимол, мажлис ўтказаётгандир. Ойбек, Нур қидириб.

ҚОВОҚ-ДИМОФ Кайфият, авзо. Ҳотинимнинг қовоқ-димогини кўриб, тўйга атаб боқиб қўйган биттаю битта қўйимни шартта сўйдим. Шукрулло, Жавоҳирлар сандири.

Қовоқ-димогига қарамоқ Бироннинг хоҳиши билан ҳисоблашмоқ; бироннинг кайфиятига, кўнглига қараб иш тутмоқ. Икки хотиннинг қовоқ-димогига қараб, жанжалларига қози бўлиб, бошим қотади, деб қўрққан эдим. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОВОҚДОШЛАР бот. Қовоқ, қовун, тарвуз, мочалка каби палак отиб ўсадиган ўсимликлар оиласи.

ҚОВОҚ-ТУМШУҚ: қовоқ-тумшуқни осилтирмоқ айн. қовоқ солмоқ қ. қовоқ II.

ҚОВОҚХОНА с. т. эск. Спиртли ичимликлар ичиладиган майхона. Масжиднинг ёнгинасида вино сотадиган қовоқхоналар бор. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. ..бир қовоқхона кўриб, икки кружкагина пиво ичадиган бўлдик. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОВОҚХОНАЧИ с.т. эск. Қовоқхона эгаси ёки сотовчиси. Қовоқхоначининг юз ифодаси шундай тез ўзгариб турардики, бирини пайқаб олгунингча иккинчисига кўз улгурмай қоларди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОВОҒАРИ Арининг заҳарли йирик тури. -От ўйқитди, — деди қовоғари каби гўнгиллаб. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚОВРИЛМОҚ қ. қовурилмоқ. ..ҳоким тўранинг келишига ҳам беш-олти қовун

нишиғи бор, Ғуломжонни эса ошнинг гўштёғи қоврилгунча саришта қиласди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Мирҳайдар шундай ўйларга берилиб, ўз ёғида ўзи қоврилиб юраверади. Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚОВУЗ 1 Доннинг пўсти. Тариқ қовузи.

2 Ичига кўпинча тариқ пўсти солинган бешик тўшаги. Орқасига қаттиқ қовуз ботган гўдак чинқириб-чинқириб ишглайди. Ф. Расул, Тўнгич ўғил.

ҚОВУЗЛОҚ айн. қовуз 2.

ҚОВУЗ(F)ОҚ айн. қовуз 2. Карима бешик асбобларини, қовузоқдан то сумаккача.. кўздан кечириб қоқди. Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси.

ҚОВУЛ [қабул с. нинг бузилган шакли]: сафар қовул Сафардан эсон-омон қайтиб келган кишига айтиладиган ибора. Сафар қовул! Қачон келдингиз? А. Мухтор, Опасингиллар.

ҚОВУН Қовоқдошлар оиласига мансуб, ҳосили йирик ва ширин бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг ҳосили. Ширин қовун. Қовун пайкали. Қовун сайили. Қовун уруги. Бир тилик қовун. — Бу йил, нима бўлиб, қовун, бир четига ҳандалак экилган. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Қовунга қаранг. Ҳар бири туянинг калласидай. Жуда сараланган. Ойбек, Танланган асарлар.

Қовун туширмоқ қ. туширмоқ. Ўз вақтида танбех бермаса, мезбон икки-уч марта қовун тушириб қўйшини яхши биларди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОВУНКАПА Қовун полизи ёнига қурилган ката, чайла. Иқбол кун бўйи қизлар билан пиёзни ўтаб, кеч пайт қовунканага қайтди-да, атил-татил ювениб овқатлангач, шоти билан томга чиқди. С. Абдулла, Иқбол.

ҚОВУНХЎР Қовунни яхши кўрадиган, қовунни кўп ейдиган. Қовунхўр одам. — Бозорга кираверишда қовунхўрлар ҳўл мева расталарида қовун сўйиб ейишмоқда. Газетадан.

ҚОВУНХЎРЛИК 1 Қовунхўр эканлик. Унинг қовунхўрлигини ҳаммамиз биламиш.

2 Тўйиб, мириқиб қовун ейиш. -Оқтепадан келяпсизми? -Ҳа, — деди у [шоғёр] Аминжон узатган чойдан ҳўплаб. -Қовунхўрликданми? Мирмуҳсин, Чиниқиши. Уч-тўрт кун шу ерда қолиб, қовунхўрлик, паловхўрлик қиласак, жуда чарчаб кетдим. Ҳ. Шамс, Характеристика.

ҚОВУНЧИ Қовун етиштириш, қовун селекцияси билан шуғулланувчи киши. *Тұртқұллук қовунчи олим кәттә мақсадлар билан яшаети.* Газетадан.

ҚОВУНЧИЛИК 1 Қовун етиштириш билан шуғулланиш; қовунчилік касби.

2 Қишлоқ хұжалигінің қовун ўстириш, қовун селекцияси билан бөглиқ соҳаси. *Бир неча ыллардан бери әзтибор камайғаны бөис қовунчилігініздагы әңг яхши аңғаналар унтылди.* Газетадан.

ҚОВУНҚОҚИ Пишиб етилған қовунни тилиб-тилиб, құритиб тайёрланған қоқи. *-Чой ичмасдан қаёққа кетасизлар? – деді кампир шкафдан нон, қовунқоқи олиб.* Ҳ. Назир, Томоша.

ҚОВУРДОҚ Баъзи масаллиқлардан қовуриб тайёрланған таом. *У күнгі құзиқорин қовурдоги гүшт қовурдогидан ҳам таъмлироқ түйлди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Күй сүйилиб, мәхмонарға яхши қовурдоқ билан түшлик берилгандан кейин, Ҳатиб домла мулла Обиддинг экінларини оралашға орзу билдиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚОВУРИЛМОҚ Қовурмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Балиқ яхши қовурилди. Қовурилған картошка.* ■ *Шу куни қозонда гүшт-әғ қовурилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Низомжон мұхаббат билан номус үтида қовуриларди.* С. Ахмад, Үфқ.

Үз ёғига (ёки ёғида) ўзи қовурилмоқ Үз дард-алами билан ўзи азоб чекмоқ, ўртандырмоқ. *Саодат үз ёғига ўзи қовурилб, дардини ичига ютиб юраркан, шундан-да ўзига тасқин тонди.. «Ёшлик».* Дардини айттай деса – тили, айттай деса, дили күйіб, ўз ёғида ўзи қовурилб келгандир?! О. Ѓекубов, Эр бишіга иш түшса.

ҚОВУРМА 1 *сфт.* Қовуриладиган, ёғда қовуриб пишириладиган; қовурилган. *Қовурма чучвара.* ■ *Момага беринглар қовурма гүштни.* «Шириң билан Шакар».

Қовурма палов қ. палов. Қовурма шұрва Ҳамма масаллиқни олдин қовуриб олиб, сүнгра сув қуйиб тайёрланадиган шұрва. *Фози.. ачиқ қовурма шұрвани ичиб, бир оз ўраниб ётғақ, терлади.* И. Раҳим, Ихлос.

2 *от* Гүшт ҳамда картошка, пиёс ва б. сабзавотлардан қовуриб, озрок сув қуйиб, димлаб пишириладиган куюқ таом; қовурдоқ. *Иккى кәттә товоқда қовурма олиб чиқылда.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

Қовурма жуда антиқа бұлған экан, гапнинг очигини айтсам, бунақа шириң гүштни умримда емаган әдим. С. Ахмад, Шер.

ҚОВУРМОҚ 1 Қызыған еққа солиб пыширмоқ. *Балиқ қовурмоқ. Картошка қовурмоқ.* ■ *У бир қошиқ әғни қозонға солиб, пиёс қовуриди.* Ойдин, Гулсанам. Зумрад ошнинг зирвагини қовуриб, гуручни ивитиб құйиб, қараб үтиреди. С. Сиёев, Отлик аёл.

2 *күчма* Исканжага олиб қаттиқ сиқмоқ, койимоқ, таъзирини бермоқ; жазоламоқ. *Авзойидан ҳозир ячейка котибини қақыриб, тоза қовурадиган күринар* әди. А. Каҳдор, Сароб.

3 *күчма* Ўтдай күйдирмоқ, ўртандырмоқ, ўртамоқ. *Яна ўша қалбни бир умр асир әтиб алдаб, дөғига қовурған гүзәл бир сиымо, соҳира қиз [Ахмаджоннине]* күз олдига келди. Ф. Насриддинов, Күнгил. *Жигарим қовуриди құзингідаги ўт!* Ѓ. Мирзо.

ҚОВУРТИРМОҚ Қовурмоқ 1 фл. орт. н. *Ўзбек ойим бўғирсоқ қовуртириш, толқон түйдирши, тўқоч ётириши билан машғул бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОВУРҒА 1 *анат.* Умуртқадан чиқиб, күкрак сүягига әгилиб келадиган, күкрак қафасини ташкил қыладиган ёйсимон энсиз сүяк. *Мана, уринг, синдиринг қовурғамни!* *Кўрқмай қўя қолинг, арз қилмайман.* А. Каҳдор, Асрор бобо.

Етим қовурға Кўкрак сүягига келиб ёпишмаган қисқа қовурға. *Инсоннинг етти жуфт чин қовурғаси, беш жуфт етим қовурғаси бўлади.* *Қовурғаси кўриниб (ёки саналиб) қолмоқ* Жуда озиб кетмоқ. *Жўранинг қўзлари чўкиб, қовурғалари саналиб қолди, ҳар кун қамчи, ҳар кун азоб..* Ҳ. Шамс, Душман.

2 *күчма* маҳс. Бино, иншоот ва ш.к. нинг мустаҳкам тутиб туриси учун хизмат қилалидиган қисми, ёнма-ён бириктирилган узун-узун қисми. *Панжаранинг қовурғалари.* ■ *Кўёш қиздираётган аллеялар бўш, скамейкаларнинг оқ қовурғаси офтобда ялтирайди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

Қовурғаси букилмаган (ёки синмаган) Япянги, ҳали тутилмаган, эзилмаган (қоғоз пул ҳақида). *Ҳаким акамларнинг чўнтақлари-га қовурғаси синмаган червонларни.. туширдим.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди.. чўнтақлари қовурғаси букилмаган юзталикларга тўла. «Таниш башаралар». **Қовурғаси қайишмоқ қ. қайишмоқ** 4.

ҚОВУШИМЛИ Қовушиб, киришиб ке-та қоладиган. *Ишга қовушимлигина эмас. Үтдаги чўпни бўтга олиб қўйгиси келмайди.* Шуҳрат, Жаннат қидиргандар.

ҚОВУШИМСИЗ Қовушмайдиган, яхши келишмайдиган. *Иигитнинг ҳаракатлари қовушимсиз, кабони китоб муқоваси билан эринибгина елпийди.* Э. Усмонов, Ёлкин.

ҚОВУШИКЛИ Бири иккинчисининг устига қўйилган, қовуштирилган (икки қўл ҳақида). *Қўллари дўппайган қорни устида қовушикли эди.* М. Исмоилий, Фарона т. о.

ҚОВУШМА маҳс. Бир қанча зарраларнинг, бўлакларнинг ўзаро қовушвидан ҳосил бўлган нарса. *Туроқ қовушмалари. Қум қовушмалари. Тупроқнинг жуда зич, ғовак ва сочилма қовушмалари кўп учрайди.*

ҚОВУШМОҚ 1 Бир-бирига ёпишиб, бирикиб, уланиб, бир бутунликни ташкил қилмоқ; қўшилмоқ, туташмоқ, ёпишмоқ. Чуваланган бўйра устида нахтаси аранг қовушиб турган кўрнача. Р. Азизхўжаев, Тўлғоқ «семаган» жувон, баҳтиёр кампир. Қўша қаримоққа мухр бўлади Ҳаётда икки лаб қовушган бир зум. Ф. Фулом.

2 Қўшилмоқ, жуфтлашмоқ. Боягидан бирмунча кучая тушган шамол гулни гулга қовуштириб, гўё бу икки ёшга: Сиз ҳам мана шу гуллар каби қовушинг, дегандек кўринар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 Иттифоқ, ҳамжихат бўлмоқ; бир-бирига монанд иш тутмоқ. Улар бош-бошига қовушмайди — Қовушмагандан кейин, албатта, қўлимиздан ҳеч иш келмайди-да. А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Бир-бирига монанд, мувофиқ келмоқ, мос тушмоқ, уйғунлашмоқ, ёпишмоқ. Суҳбат қовушмасди. — У [Саодат] қоғоз олиб, пленумда гапирадиган сўзларини ёзмоққа киришиди. Аммо сўз сўзга, гап гапга қовушмади. И. Раҳим, Ихлос.

5 Бирор доирада, мухитда ёки ҳолатда ўзини эркин ҳис этмоқ, эркин тутмоқ. Танчада қовушиб ўтиромайди — Бугун сизнинг олдингизда, худди бегонадай, қовушмай турганимга хафаман, Фотима! П. Турсун, Ўқитувчи. Болалар яна интизор бўлишиб кутишиди, қовушмай, кечагидай жимгина ўтириб овқатланишиди. С. Абдуқаҳдор, Кўзлар.

6 Бирор ишни бажаришда тўғри ва чақ-қон ҳаракат қилмоқ. *Ишлаб юрган одам ҳар қандай ишга дарров қовушади.* У ҳеч ишга қовушмайди.

Қўли қовушмайди Ўрганмаганликдан ёки совуқдан, караҳтиликдан қўли ишга яхши келмайди, қўли келишмайди.

ҚОВУШОҚ Юқори қовушқоқлик хоссасига эга бўлган; қовушқоқ, ёпишқоқ. *Қовушоқ мой.*

ҚОВУШОҚЛИК Суюқликнинг ўз зарраларининг бир-бирига нисбатан силжишига, оқишига қаршилик кўрсатиш қобилияти. Мойнинг қовушоқлиги.

ҚОВУШТИРМОҚ Қовушмоқ 1-4 фл. орт. н. Тарих қовуштириди бизнинг элларни. Шайхзода. *Бу ишга ҳам.. Бузрукхўжанинг ўзи бош бўлиб, дехқонни аҳил оиласа қовуштириди.* Газетадан.

Бошини қовуштирмоқ 1) ҳамжихат қилиб бирлаштирмоқ, уюштирмоқ. Комилжонга итоат қилишига Умаралининг бўйни ёр бермаётган бўлса керак.. Комилжонга оғир. Уларнинг бошини қовуштириши керак. И. Раҳим, Ихлос; 2) бир-бирига уйлантириб қўймоқ. Қўшилар биргаликда тўй қилиб, икки ёшнинг бошини қовуштириб қўйишиди. С. Абдуқаҳдор, Кўзлар. **Қўл(ини) қовуштирмоқ** 1) қўлни, беш панжани бирин-устин кесиштирган ҳолда тутмоқ. Миршаб одамларидан бири аввал ҳатирчилик бандининг қўлуни олдига қовуштириб боғлаб, пешбанд қилмоқда эди. С. Айний, Куллар. Тожибой.. узун енглари ичидаги қўлларини қорни устига қовуштириб, букилиб ўтириди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) бирорларга ҳурмат, эҳтиром юзасидан ўзи вазиятда турмоқ, қуллуқ қилмоқ. У дарвозадан кириб, сунага ўн-ўн беш қадам қолганда, қўл қовуштириб, таъзим билан: -Ассалому алайкум, — деди. Ойбек, Танланган асарлар; 3) қўчма иш қилмасдан кеккайиб, қаққайиб қараб турмоқ. Очил, бригадирман, деб қўл қовуштириб ўтирайди. Ф. Нуруллаев, Бўз ўигит.

ҚОВУШҚОҚ Қовушоқ, ёпишқоқ.

ҚОВУҚ I анат. Одам ва аксарият ҳайвонларнинг сийдик тўпланадиган, ичи бўш, халтасимон аъзоси; сийдик пуфаги. Қовуқ яллигланиши. — Мингбоси Матқовулнинг қовугига бир тенди, у ағдарилди. М. Исмоилий, Фарона т. о.

ҚОВУҚ II Чакмоқ суртиб, унинг учунидан ўт ёқиши учун қилинадиган маҳсус пилик, пилта. *Киши Отабекни ўтқизгач, токчадан сопол лаган билан қовуқни олиб, чакмоқ суртди.* Шам ёқилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОВФА I шв. Ёғоч пақир. ...икки меш сув сиғарли қовға. С. Айний, Қуллар.

ҚОВФА II Ичи ғовак ва юмшоқ, бардига ўхшаш узун бўлиб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик; қўға (одатда бўйинча ясаш, қовун осиб сақлаш учун ишлатилади). *Қовун нўчоги ерга тушганига алламаҳал бўлди. Ҳадемай Хоразм қовунлари қовғага осилади.* «Гулистон».

ҚОДИР [а. قادر – кучли, қудратли, қудрати етадиган; лаёкатли; оллоҳнинг сифатларидан бири] 1 Бирор ишга кучи, қудрати етадиган; қудратли. *Озод ҳалқ, баҳтиёр ҳалқ, Ҳар бир ишга қодир ҳалқ.* Э. Рахим. *Уруш ҳар қанча даҳшатли бўлса ҳам, ҳаётни тўхтатиб қолишга қодир эмас.* Ҳ. Ғулом, Тошкентликлар.

2 Имконияти бор (моддий ва б. жиҳатдан). *Кўп оталар шу жузъий ёрдамга ҳар ҳафта уч тийин, беш тийин беришга қодир эмаслар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Курол ушлашга қодир ярадорлар ҳам оконга!* И. Рахим, Мангулик кўшиғи. *Ҳозирча ўн жуфт маҳси беришга қодир эканини сўзлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қодир (эркаклар исми).

ҚОДИРЛИК 1 Қодир эканлик. *Команда ҳолатини, унинг нималарга қодирлигини катта тренерчалик ҳеч ким билмайди.* Газетадан.

2 Етарли куч-қудратга эгалик; қудратлилик. *Бултурги мураккаб об-ҳаво шароитида ҳам.. меҳнат аҳли нималарга қодирлигини кўрсатди.* «Муштум».

ҚОЗИ [а. قاضي – ижрочи, амалга оширувчи; ҳукм чиқарувчи] тар. Мусулмон давлатларида ҳукмдор томонидан тайинланиб, шариат асосида суд вазифасини бажарувчи, судья, шаръий маҳкама раиси. [Тўрахон:] *Индан қаерга бораман?* Қозига арз қиласманми? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Зайнабнинг жунуни қозилар ва табиблар тарафидан ҳам тасдиқ этилгач, унинг устидаги жазо кўтарилиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мулла Шарофиддиннинг муҳри бор*

бу васиқаларда.. Муллажон қозининг муҳри бор!

А. Қаҳхор, Қўшчинор чироқлари.

ҚОЗИБОЗ [а. + ф. قاضي باز – қозилашишни, судлашишни яхши кўрадиган] эск. Қозибозликни яхши кўрадиган, бўларбўлмасга қозига мурожаат қиласверадиган одам.

ҚОЗИБОЗЛИК Бўларбўлмасга қозига мурожаат қилиб, ҳақ-хуқуқ талашиш, довлашиш. Қозибозлик қилмоқ. ■ Қозибозлик бошланди – пораҳӯрлик. Ф. Расул, Адолат.

ҚОЗИВАЧЧА [а. + ф. قاضي بجه – қозининг боласи, фарзанди] с.т. Қозизода. *Мулк ерларининг кўпига.. қозиваччалар ва мутаввалилар деган икки хонадоннинг қўлида тўйланган* эди. С. Айний, Эсадилклар.

ҚОЗИЗОДА [а. + ф. قاضي زاده – қозининг фарзанди, авлоди] Қозининг фарзанди; қозилардан тарқалган, қозиларга мансуб киши.

ҚОЗИКАЛОН [а. + ф. قاضي كلان – катта қози, бош қози] Бош қози, энг юқори даражадаги қози.

ҚОЗИЛАШМОҚ эск. Қозига арз қилиб, ҳақ-хуқуқ талашмоқ, довлашмоқ. Қозилашган қариндош бўлмас. Мақол. ■ Боболаримиздан бой билан қозилаши, зўр билан олишма, деган гап қолган. И. Шомуродов, Маглубият.

ҚОЗИЛИК 1 Қозига хос иш, вазифа, лавозим. *Курбонниёз тогам, қози Абдулов-ҳид қозилигини ташлаб кетгандан кейин, мулоғимликни тарқ қилиб, пахтакашликка киришган.* С. Айний, Эсадилклар.

2 с.т. Орага тушиб, кимсалар ўртасидаги жанжални бартараф қилиш; ҳакамлик. Студентлар онгли одамлар бўлгани учун, дехқонлар уларга ишонар.. жанжалли масалалар чиқиб қолганида, қозилликка чақиришар эди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҚОЗИЛИК ҚИЛМОҚ с.т. Қозилликка хос ишвазифани адо этмоқ. Афанди қозиллик қилиб турганда, ундан бирор: -Афанди, сизнинг қанча дўстингиз бор? – деб сўрабди. «Шарқ юлдизи».

ҚОЗИХОНА [қози + хона] тар. Қози томонидан судлов ишлари амалга ошириладиган маҳкама. *Маҳкамани билмасам, қозихонани билмасам,* [арз учун] қаерга бораман? Ойбек, Танланган асарлар.

Ота гўри қозихонами? қ. гўр.

ҚОЗИҚ 1 Ерга қоқиши учун мүлжалланган ёки қоқылган, учи ўткір ёғоч ёки темір. Ёғоч қозиқ. Темір қозиқ. Чегара қозиғи. Ерга қозиқ қоқмоқ. Қоққан қозиқдай қақташып түрмөк. Отни қозиққа бөгламоқ. Яхши сүз — жон озиги, ёмон сүз — баш қозиғи. Мақол. — Қирғоққа яқын ерда түрт қозиқ устида көттакон бир қайық турар әди. А. Қаҳхор, Хотинлар.

2 Кийим, сочиқ ва ш.к. нарса илинадиган мослама. Пальтоны қозиққа илмоқ. — ..қозиқдан Маккатуллонинг акси түширилган ишак жойнамозни олиб, қиблага қараташиб ерга солди. К. Яшин, Ҳамза. Оҳори түкилмаган оқ ҳалатлар сепараторхона қозигида осигилқ. С. Нуров, Нарвон.

Олтин қозиқ айн. Күтб юлдози қ. күтб 1. Қозиқ лунги Зийнат учун қозиққа осиб қүйиладиган гулли безак буюм. Қозиқ рүмөл шв. айн. қозиқ лунги. Қоққанда қозиқ, осганда хурмача (ёки чүмич) қолмади ёки қоққан қозиқ, осгани хурмача қолмади Ҳеч нарса(си) йүқ, қип-ялангоч, шипшийдам. Үйимизда қоққан қозиқ, осгани хурмача ҳам қолмади. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҚОЗИҚҚУЛОҚ Энсиз узун баргли бир ийллик бегона ўт.

ҚОЗОН 1 Турли таомлар пишириш, тайёрлаш ёки сув иситиш учун чүяндан күйиб тайёрланган рүзғор буюми. Махалла қозон. Қозонда бўлса, чүмичга чиқади. Мақол. Қозонга яқын юрсанг, қораси юқар, Ёмонга яқын юрсанг, балоси юқар. Мақол.

Ёпиқли қозон — ёпиқли Сир сақланиши, бости-бости қилиниши лозим бўлган бирор воқеа-ҳодиса ҳақида айтиладиган ибора. Қозон осмоқ 1) қозонни ўчоққа ўрнатмоқ. Ҳадиҳа хола.. қозон осилган ўчоқнинг олдига қумғон қўйди. А. Қаҳхор, Қўшчинор чироқлари; 2) иссиқ овқат пиширмоқ. -Онаси! — деди Матқовул ўзида йўқ қувониб. — Пича ун топиб келсан, қозон оссак, қалай бўлар экан-а? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қозон қайнатмоқ 1) айн. қозон осмоқ 2. Қозон қайнатишига сувдан бошқа нарсалар керак бўладими? Ё ошқовоқдан мой чиқарсакми-кан! Ойбек, Танланган асарлар; 2) рўзғор тебратмоқ. Қозонни сувга ташламоқ (ёки ташлаб қўймоқ) Иссиқ овқат қўлмай, иссиқ овқатсиз кунни ўтказмоқ. [Уста Фарғи:]

Қозонни сувга ташлаган кунимиз жанжал. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 тех. Буғ ҳосил қилиш учун хизмат қиладиган маҳсус ёпиқ қурилма. Буғ қозон. Юқори босимли қозон.

ҚОЗОННАКИ Қозонда пиширилган. Боланинг олдига иккى бурда қозоннаки патир қўйди. Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар.

ҚОЗОНКАБОБ Ўз сели билан қозонда димлаб пиширилган гўшт. Мехмонлар жуда усталик билан пиширилган қозонкабобни иштача билан еб, устидан бир косадан «кобили шўрва»ни ичиб, оғир нафас олишар әди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОЗОНМОҚ Кўлга киритмоқ, эришмоқ; сазовор бўлмоқ. Галаба қозонмоқ. Муваффақият қозонмоқ. Обрў қозонмоқ. Бирорвинг ишончини қозонмоқ. — Зорқишлоққа келиб қолган Низомиддинов қишлоқликларнинг хурматини қозонган әди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚОЗОН-ТОВОҚ 1 Овқат пишириш ва ейиш учун ишлатиладиган идиш-оқ. Тракторлар қирға энди кўтарила бошлагандан, орқадан қозон-товоқ ортилган «ЗИС» [юк машинаси] етиб келди. О. Ёкубов, Баҳор кунларидан бирида.

2 кўчма Ўй-рўзғор ишлари. Агроном ерини ҳайдаб, пахтасини теравермайдими? Қозон-товоққа аралашиб нима қиласди! Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Бизда ўз оиласига, бола-чақасига, қозон-товоғига ёпишиб олган хотинлар бор. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚОЗОНХОНА тех. Қозон ўрнатилган хона ёки алоҳида бино (қ. қозон 2). Фабрика учун зарур бўлган қозонхона ишламайди.. «Муштум». Ушбу қарорга асосан, қозонхоналар ва иссиқлик тармоқларини таъмираш учун.. 215 миллион сўм маблағ ажратилди. Газетадан.

ҚОЗОНЧА 1 Кичик қозон, декча.

2 Овқат ейиш, ўрни билан овқат пишириш учун ҳар бир солдат ўзи олиб юрадиган пақиррасимон идиш. -Кўявер, қозончанг балога қалқон бўлибди, — деди Бектемир илжайиб. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚОЗОНЧИ 1 эск. Қозон қуючи; дегрез. Қозончининг эрки бор, қайдан қулоқ чиқарса. Мақол.

2 Қозонга қаровчи, қозонхонада ишловчи ишчи, мутахассис.

ҚОЗОҚ 1 Қозоғистон Республикаси туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи ҳалқнинг номи. Қозоқ ҳалқи.

2 Шу ҳалқ, миллатга тегишили, мансуб. Қозоқ тили.

ҚОЗОҚИ Қозоқларда бўладиган, қозоқларга хос бўлган; қозоқча. Қозоқи кигиз. Қозоқи чақмон. Қозоқи қорамол зоти. — Орқада бошига қозоқи тумоқ кийған подачи бола ҳадеб шовқин солар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қисаси.

ҚОЗОҚЛАР Қозоғистон Республикасининг туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи ҳалқ; қозоқ ҳалқи.

ҚОЗОҚЧА 1 Қозоқларга, қозоқ тили, адабиёти ва маданиятига оид. Қозоқча куй. Қозоқча кийим. Қозоқча сўз.

2 Қозоқ тили. Сиз қозоқча(ни) тушунасизми? Қозоқча гапирмоқ.

ҚОИДА [a. ۋادىءە – база, асос; пойдевор; туб; қонун-қоида, низом] 1 Турли ҳодисалар ўртасидаги боғланиш ва муносабатларни ифодаловчи, маълум система, амал ва ш.к. нинг асосини ташкил этувчи тартиб; қонун. Сўз ясаш қоидалари. Илдиз чиқарши қоидаси (мат).

2 Бирор иш-ҳаракат, амалнинг қандай бажарилиши ҳақидаги расмий кўрсатма, йўл-йўриқ ёки умум томонидан қабул қилинган тартибот. Агротехника қоидалари. Йўл қоидалари. Гигиена қоидалари. Кўча ҳаракати қоидалари. — Командир ротани бутун қоидага мувоғиқ тартиб билан йўлга солди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Машҳур артист катта банкетларда кўп бўлган, меҳмондорчиллик қоидаларини яхши биларди. С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Расм, одат. Қадимдан қолган қоида. — Қамишканаликлар одамларни бирор хусусиятлари билан таърифлашини афзал кўрадилар. Шу қоидага мувоғиқ, кулранг-кўкиш кўзли эшонни ҳамма катта-кичик «Загчакўз домла» деб атарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Мулла Обид, бошқа ўзбек дехқонларимиз қоидаси бўйича, меҳмонларга ўз қўллари билан пишиб етиштирган нарслардан узib олиш тақлифида бўлди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚОИДАБУЗАРЛИК Қонун-қоидаларга риоя қилмаслик, тартибни бузиш. Жиддий тўқнашув содир этилмаган, йўл қўйилган қоидабузарлик ҳам айтарли хавфли бўлма-

са-да, йигитнинг бу ҳолати ички ишлар ходимларини шубҳалантириди. Газетадан.

ҚОИДАЛАШМОҚ Қоида ҳолига келмоқ, қоидага айланмоқ, қоида бўлиб қолмоқ. Қоидалашиб қолган тартиб-интизом.

ҚОИДАЛАШТИРМОҚ Қоидалашмоқ ф. орт. н. Қўшма сўзлар имлосини қоидалашиб тиримоқ.

ҚОИМ [a. قائم – турувчи, тик турувчи, тик; бор, мавжуд] кт. 1 Тик, тикка. Елкамда сочиқ, кўлумда супурги.. хизматда қоим турганимда, намоз тамом бўлди. Ф. Фулом, Шум бола.

2 кўчма Барқарор, муқим; мустаҳкам. Бу меники, менинг саройим. Қўринг: бунда мен ўзим қоим. М. Шайхзода. Бу дунёда азият чекинг, зулм қилса, шикастлик билан қоим туринг. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚОИММАҚОМ [a. قائم مقام – бирор мақом, ўринда турувчи, ўринбосар] Ўрнига турувчи, ўрнини босувчи; ўринбосар.

ҚОЙИЛ [a. قائل – айтувчи, сўзловчи, гапиравчи; ҳикоя, нақл қилувчи] 1 Завқланинг ёки тан бериб, офарин ўқишига, тасанно айтишига арзирли. Қойил иш. Қойил одам. — Белим қисиб, қовурғамни шиширдинг, Дўстим, сенинг зўрлигинга қойилман. «Алпомиш».

Қойил қилмоқ 1) ишни ўрнига қўйиб, завқ бағишиламоқ, маҳлиё қилмоқ, ҳайратга солмоқ, тан беришга мажбур қилмоқ. Затчакўз.. бир мисол билан ҳаммани қойил қилмоқчи бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) маҳорат билан бажармоқ, ўрнига қўймоқ; ўринлатмоқ, бопламоқ. [Марасул:] Ҳолам русчани ҳам қойил қиласидар. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қойил қолдирмоқ** айн. қойил қилмоқ 1. **Қойил қолмоқ** (ёки бўлмоқ) Завқ олиб ёки тан бериб, офарин ўқимоқ, тасанно айтмоқ. Бу ишга барча қойил қолмоқда. — Қовун сўйилди. Смирнов худди асалнинг рангига ва таъмига ўхшаш бир карчни оғизга солди-ю, мазасига қойил бўлди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 унд.с. Офарин, тасанно. Қойил! Қойил! Оббо сиз-э! Зўр экансиз-ку, жигар. «Гулдаста».

ҚОЙИЛЛАТМОҚ айн. қойил қилмоқ қ. қойил. Уни қаерга юборманг, ишни қойиллатади. О. Ҳусанов, Зарафшон заршунослари. Раҳим, ҳар қадамда Аҳмаддан туртки еб турса ҳам, тишини тишига қўйиб, ўз вазифасини қойиллатиш ҳаракатида эди. X.

Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Хайрулла, табриклийман, бугун уч нормани қойиллатибсан!* С. Қодиров, Нурак нурхонаси.

ҚОЙИЛМАҚОМ [a. *قائل مقام* c.m. *Коийил* қолса арзирли, кишини қойил қолдирадиган; ажойиб. *Қойилмақом* иш. *Қойилмақом рақс*. *Қойилмақом кийим*.]

Қойилмақом қилмоқ айн. **қойил қилмоқ** 2. қ. **қойил**. Кирои бригадир бўлса, *Комилжондақа бўлсан*. *Тўртинчи чопиқни ҳам муддатидан олдин қойилмақом қилворди*, дейишаётиди. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. *Суратда сиз кўриб турган болакай* *Оғабекнинг қўшиқларини ёддан қойилмақом қилиб изжо этади*. Газетадан.

ҚОЙИМ [a. *قائم* – тик турувчи, турувчи] айн. **қоим**.

ҚОЛГАН-ҚУТГАН Ортиб ёки чиқитга чиқиб қолган; қолдик. *Қолган-қутган нарса*. *Қолган-қутган овқат*. *Қолган-қутганини ўигиштиримоқ*.

ҚОЛДИРИЛМОҚ *Қолдирмоқ* фл. мажх. н. *Мажслис қолдирилди*. — *Онаси бир чеккада қолдирилса, эҳтимол, пухта иш қилмаган бўлармиз*. А. Қодирий, *Ўтган кунлар*.

ҚОЛДИРМОҚ *Қолмоқ* фл. орт. н. *Китобни мактабда қолдирмоқ*. *Болаларни ўйда қолдирмоқ*. *Сут учун пул қолдирмоқ*. *Концерт ҳаммада яхши таассурот қолдирди*. *Ўқишидан қолдирмоқ*. *Бирорни қийинчиликда қолдирмоқ*. *Ҳайрон қолдирмоқ*. *Шахматда ҳаммани қолдирмоқ*. *Бугунги ишни эртага қолдирма*. *Мақол*. — *[Абдишукур] Таҳсисини чала қолдириб, мадрасадан чиқди*. Ойбек, Танланган асарлар. *Олгин-у, ҳеч олдирма, Ёвга омон қолдирма*. Т. Тўла. *Биз булар билан танишишини шу ерда қолдириб, айвоннинг чап тарафидаги дарича орқали ўйга кирамиз*. А. Қодирий, *Ўтган кунлар*.

ҚОЛДИҚ 1 Нарсаларнинг ортиб ёки сақланиб қолган қисми. *Бузилган шаҳар қолдиқлари*. *Папирос қолдиги*. — *Душман қолдиқлари қаршилик кўрсатишни давом эттира бердишлар*. Н. Сафаров, *Комиссар Қаробоев*.

2 Чиқит, чиқинди. *Нефть қолдиқлари*. *Қолдиқлардан тикилган кўйлакча*. — *Чувалчанг, асосан, ўсимлик қолдиқлари билан озиқланади*. «Фан ва турмуш».

3 Йўқолиб кетган ёки ўтган, ўлиб бораётган воқеа-ходиса ва ш.к. дан қолган нишона, асорат. *Бўғма илонда тери остида*

салгина бўртиб турадиган орқа оёқ қолдиқлари бўлади. *«Зоология»*.

4 кўчма Эскидан қолган дунёқараш, расмурсм, урф-одат ва ш.к.; сарқит. *Феодализм қолдиқлари*. — *Йиллар давомида у [Юсуфжон] бугунги авлоднинг яшашига тўсқинлик қилаётган ўтмиши қолдиқларини қулги билан фоҳ этади*. Т. Обидов, *Юсуфжон қизиқ*.

5 мат. Бўлув амалида ортиб қолган сон, миқдор. 5 га қолдиқсиз бўлинадиган сон.

6 Бухгалтерия ҳисобида муайян давр учун пул тушумлари ва ҳаражатлар ўртасидаги айрма. *Корхона кассасидаги нақд пуллар қолдиги*.

ҚОЛИП [a. *قالب* – андаза; қолип; қўйма шакл] 1 Тикиладиган пойабзалнинг ичига қўйиладиган ва унинг катта-кичклигини, шаклини белгилайдиган мослама. *Ёғоч қолип*. *Қирқинчи қолип*. *Этикни қолипга тортмоқ*. — *Унинг.. катта бошида худди қолипга тортилган маҳсидай таранг турган чуст дўпписи ҳам бор эди*. П. Турсун, *Ўқитувчи*.

2 Амалий санъатда: безак нақшни қўйиб (тортиб), босиб ясаш учун ишлатиладиган маҳсус шаклдаги мослама; андаза.

3 маҳс. Қўйма деталь ёки маҳсулотга шакл берадиган мослама. *Ғишт қолипи*. *Совун қолипи*. *Қозон қолипи*. *Қолипга деталь қўймоқ*. — *Айвонда совунгарнинг қолипидай қотиб қолган ўртоқ Мехмонов бу сўзларни эшиштар экан, қўлини пахса қилиб, хотинига ўкира кетди*. С. Абдулла, *Обрўйим тўкилади*.

4 кўчма Андаза, шаблон. *Бир қолиндаги гап*. *Бир қолинда қўрилган иморатлар*. — *Очигини айтсам, уларни бир қолинда ишлашдан чекинишга мажбур қилишгача бориб етдик*. Газетадан.

5 кўчма Ҳад, чегара, меъёр. *Синфда бордир бир хил Эркатой, ҳаддан ошган, Шўхлиги суюқлашиб, Қолиндан ошиб-тошган*. Ҳ. Назир. *Одам тақдирини ҳал қилиши учун сизнинг қолиндан чиққан саволингизз торлиқ қиласди*. А. Мухтор, *Туғилиш*.

Ғишт қолип(и)дан кўчди қ. ғишт.

ҚОЛИПАКИ [a. + ф. *قالبکى*, *قالبلىكى*, қолипли, қолипланган] Заргарликда: буюмлар ва уларнинг безакларини қолип ёрдамида ишлаш; шу усулда яратилган буюм.

ҚОЛИПЛАМОҚ 1 Қолипга тортмоқ, ичига қолип солмоқ. *Этикни қолипламоқ*. *Туғлини қолипламоқ*.

2 Қолипга солиб, қуйиб шакл бермоқ, қолипга солиб, қуйиб маҳсулот тайёрламоқ. *Ғишт(ни) қолипламоқ.* Торфни қолиплаш санаоти.

3 *тех.* Деталь қуиши учун қолип тайёрламоқ. *Двигатель блокларини қолипламоқ.*

4 қўчма Маълум бир қолипга солмоқ, маълум шаклга келтирмоқ, шакллантирмоқ. *Гўё фикрни қолиплаб қуиб олгандай сиқиқ гапирмоқ.*

ҚОЛИПЛОВЧИ Қуймачилик цехида машина қисмларини қуиши учун қолип тайёрловчи ишчи. *Куюв цехининг қолипловчилари.*

ҚОЛИПЧИ 1 Қолип ясовчи уста.

2 *айн.* қолипловчи.

ҚОЛИШМОҚ 1 Қолмоқ фл. бирг. н. *Болалар ўйда қолишиди.* Улар жим қолишиди.

— Чойхонадаги одамлар ҳанг-манг бўлиб қолишиди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

2 (ч. к. билан, фақат бўлишисиз шаклда) Қиёсан паст келмаслик, бўш келмаслик, ёмон эмаслик. *Улар билим жиҳатидан бир-бираидан қолишмайди.* — *Болта кўпас Миркомилдан қолишмайдиган юҳо чиқиб қолди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Бир тўп ярадор жангчилар.. соғлардан қолишмаслик учун бор кучлари билан югуршига тиришардилар.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚОЛМОҚ 1 Бошқа жойга кетмай, бормай, жилмай, қўзгалмай, ўз жойида бўлмоқ; жойини тарқ этмаслик. *Ўйда қолмоқ.* Кутубхонада қолди. *Биз бу ўйл ҳам қишлоқда қолдик.* — *Отамлар бу ерда қолмоқчилар, сардоба қуришини ўйлаяптилар..* Мирмуҳсин, Меъмор. *Мажлис бўлган жойда ўша гапирган одаму яна бир неча киши қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Бор, мавжуд ҳолатда бўлмоқ; бор (инкор шаклида ўйқ ҳолатни, ўйқ эканликни билдиради). *Ёнимда юз сўм қолди.* *Ўйда кўк чой қолмабди.* *От ағанаган ерда жун қолар.* Мақол. — *Келгуси асрга икки қадамгина ўйл қолди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Қўқондан бошимни олиб чиқиб кетишдан бошқа чорам қолмаган менинг, ака!* К. Яшин, Ҳамза.

3 Бирор ҳолат, вазият, макон (жой) ва ш.к. да мавжуд бўлмоқ. *Ёлғиз қолмоқ.* Жим қолмоқ. *Виждан азобида қолмоқ.* Оч қолмоқ. *Иш чала қолди.* *Куршовда қолмоқ.* — *Фашистларнинг ўқ, ханжари-ла Талай ёшлар қолди бепадар.* Файратий. *Содик жияним,*

башарангми, дўлда қолган таппими? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ишлатиш, фойдаланиш ва ш.к. дан холи бўлиб сақланмоқ, ортмоқ; шу тариқа кейингилар ихтиёрига ўтмоқ, мерос бўлмоқ. *Бу иморат отангиздан қолган бўлса керак?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бир парча ер ҳаммадан қолади, ўғлим.* Ҳеч ким қабрига орқалаб кетмайди. Ойбек, Танланган асарлар. *Ота-боболардан қолган удум бу, қизим.* К. Яшин, Ҳамза.

5 Даҳл этолмаслик, етишолмаслик, эришолмаслик. *Ўзимам қизиқман-да, шу ёмғирдан қўрқиб, мактабдан қолиб ўтирасам.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Элдан қолгунча эрдан қолган яхшироқ, деб шуни айтса керак-да. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Иссиқ, юмшоқ пахта қоплар, араванинг бешик сингари тебраниши.. кеча уйқудан қолган Гуломжонни элитди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

6 Барҳам топмоқ, ўйқ бўлмоқ. *Шўхликлари қолди.* *Аввалги ўйталишлари қолди.* *Ишонч қолмади.* *Сабр-тоқат қолмади.* *Юришга мадори қолмади.* — *Сурмахон, пала-партишилигингиз сира ҳам қолмади, қолмади-да!* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

7 Масофа, вақт нуқтаи назарида бўлмоқ, бор бўлмоқ. *Шаҳарга яна ўттиз километр (ўйл) қолди.* *Поезд жўёнашига бир соат қолди.*

8 Сақланмоқ, омон қутулмоқ. *Юз ўлимдан қолганман.* — *Ўғрилардан биттаси тутилди.. қолганлари ҳам ушланур, деб ўйлайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Иш-фаолият, фойдаланиш имкониятидан маҳрум бўлмоқ. *Мариямнинг баҳтига қарши, амаки сил қасаллигига учраб, ишдан қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қулоқдан ҳам қолганмисиз?* *Илҳом акамнинг ҳам дараклари ўйқ, деяпман!* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. *Илгари катта найчи бўлган, кейин кўздан қолиб, ўйга қамалган.. ҳамқишилогидан ҳам бир оз таблим олган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

10 Дучор бўлмоқ, гирифтор бўлмоқ, ўйлиқмоқ. *Балога қолмоқ.* *Маломатга қолмоқ.* *Тухматга қолмоқ.* *Ташвишга қолмоқ.* — *У ҳам кишилар олдида бу баҳтисиз қизининг таънасига қолмасин.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Энди сенларнинг касофатларингга мен қоламанми?* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

[Сурмахон:] Шу кунга қолишимга сиз сабабчи бўлдингиз, ойи. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

11 Бирор нарсадан бенасиб, бебаҳра қолмоқ. Тўйдан қолмоқ. Фойдадан қолмоқ. — Бир якшанба куни Аҳмаджон ошхонага дежур бўлиб, уйқудан қолди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

12 (ў.-п. к. билан) Бирор ҳодисанинг бевосита таъсирида бўлмоқ. Ёмғирда қолмоқ. Офтобда қолмоқ. Сөвуқда қолмоқ.

13 Белгиланган вақтдан кейинга суримоқ, кечиктирилмоқ, бошқа муҳлатга кўчирилмоқ. Мажлис қолди. Тўй келаси ойга қолди. Қолган ишга қор ёғар. Мақол. — Дамба масаласи кейинга қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Юсуфбек ҳожи:] Ўттиз икки тангадан солиқ йиғ, эмиш.. Бир ҳафтадан кейинга қолмасин, эмиш. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

14 с.т. Ютқизмоқ, мағлубиятга учрамоқ (ўйинда). У мендан беш марта қолди.

15 Богли бўлмоқ, қараб турмоқ (бирор иш, масала ва ш.к. ҳақида). Ҳамма иш менда қолди. Иш пулга қараб қолди. — [Ҳожи хола:] Ҳамма гап ўзингизда қолган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

16 Ҳаракат номига кўшилиб, шу ишни бажариш лозимлигини, шундай вазифа, мажбурият борлигини билдиради. Ош пишиди, фақат уни сузиш қолди. — Энди.. фармонни халққа тушунтириш, унинг кераклигини, фойдасини уқтириш қолди. Ойбек, Танланган асарлар.

-га қолганда Иш, гап ва ш.к. га бориб тақалганда. Нега ҳар нарсага етган ақлинг шунга қолганда оқсанайдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кўнгли қолмоқ қ. кўнгил. Лаънат тагида қолмоқ Кимсанинг нафратига, лаънатига, қарғишига дучор бўлмоқ. Менга (ёки сенга, унга ва ш. к.) қолса Ихтиёр ва ш.к. менда бўлса; мендан сўралса. Сенга қолса, худони ҳам йўқ дейсан. А. Қаҳҳор, Янги ер. Оппоқ ойингга қолса, Қумуш опангни ҳам бирга олиб кетмоқчи. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Орамизда (ёки ўртамизда) қолсин Сир сақлансин, ҳеч кимга билдирилмасин. Яхши ҳамки бу гап ўз ўрталарингизда қолиб кетди. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Орқада қолмоқ 1) бошқалардан кейинда юрмоқ, судралмоқ. Булар гап билан бўлиб, хийла орқада қолиб кетишиди. А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) босиб ўтилмоқ, ўтиб кетилмоқ. Шундай

қилиб, бўрон билан келган қийинчилликлар орқада қолиб кетди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 3) кўчма бирор жиҳатдан бошқаларга нисбатан кейинда бўлмоқ, бошқалар ёки замон даражасига етолмаслик. У мендан уч синф орқада қолди. Орқада қолган мамлакат; 4) кечикмоқ, секин юрмоқ (соат ҳақида). Соатим уч минут орқада қолибди; 5) бирор кишининг вафотидан кейин умр кўрмоқ, яшамоқ. Болаларим, илоё орқамда қолинглар. Пулнинг (ёки фойданинг) тагида қолмоқ Кўп пул (фойда) топмоқ; пулга (фойдага) кўмилмоқ. Қола берса Ундан кейин, шунингдек. Аввали худо, қола берса, мен уни ўйлантириб қўйдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Курӯқ қолмоқ қ. курӯқ 8.

ҚОЛОҚ 1 Тараққиёт погонасининг қуий босқичида бўлган, тараққиёт жиҳатидан орқада қолган, унчалик тараққий қилмаган. Қолоқ мамлакат.

2 Дунёқараши, онг-тушунчаси паст бўлган; етук эмас. Ўзларини дин ва шариат муҳлиси деб атаб, айрим қолоқ кишиларни алдаб, шилиб юрган бетавификлардан.. нима кутиши мумкин?! «Муштум». Афғонистоннинг қолоқ одамларини ўта содда, кўчманчиларни эса ярим бадавий дейдиганлар хато қиласди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

3 Ҳозирги замон талабига жавоб беролмайдиган, истеъмолдан чиққан; эски. Қолоқ усул. Қолоқ технология.

4 Ишда, ишлаб чиқариш режаларини бажариша, моддий-техника базасининг ривожланиши ва ш.к. да бошқалардан орқада бўлган. Қолоқ хўжалик. Қолоқдан үлоқ яхши. Мақол. — Бизда мусобақа қолоқларга кўмаклашиш йўли билан умумий юксалишга эришишга асослангандир. Газетадан.

5 Дарсларни ўзлаштира олмай, бошқалардан орқада қолган, ёмон ўқидиган, ултурмовчи. Қолоқ ўқувчи.

ҚОЛОҚЛИК Қолоқ ҳолат. Иқтисодий қолоқлик. Қолоқликка барҳам бериш. Қолоқликдан чиқши. — Қолоқлик, ҳавоий гап, келишувчилик.. «қўлдан кетгунча» тарзида иш қилишига заррача шафқат йўқ. «Муштум».

ҚОМАТ [а. سمات – бўй, қад, гавда; туриш, намознинг бошланиши] Кишининг, киши танасининг ташқи бичими; қад, бўйбаст. Қомати келишган йигит. — Гулнорнинг нозик ва нағис қомати даҳлизда кўриниб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Алиф

комат қ, алиф I. Сарви қомат қ, сарвқомат. Қоматини ростламоқ айн. қаддини ростламоқ қ. ростламоқ 3. Қоматини ростлади, велосинедни етаклаб, күчанинг у юзига – майхона томонга ўтди. А. Қаҳҳор, Сароб. Қулоқни қоматга келтирмоқ айн. қулоқни батанг қилмоқ қ. батанг. Унинг қулоқни қоматга келтирувчи хурраги орасида кечаси билан хотинининг пиқ-пиқ ийифи товуши эшиштиб турар эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Қўлни қоматга кўтармоқ дин. Намоз ўқишида икки қўлнинг бош бармогини икки қулоққа етказмоқ. Қавушини ечиб, тўнини ёзди ва унинг устиди турар, қўлини қоматга кўтари. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

ҚОМАТДОР [а. + ф. قامدار – бўйи, қомати бор] айн. қоматли. Қоматдор, дов ўйигит.

ҚОМАТЛИ Қомати, гавдаси келишган ва ийрик; гавдали, жуссали. Баланд сарвдек ул чол қоматли.. М. Шайхзода.

ҚОМУС [а. قاموس – океан; луғат; сўз бойлиги] 1 Муқаммал, тўлиқ луғат. Шамсиддин Сомийнинг «Қомуси туркӣ» луғати.

2 айн. Энциклопедия; энциклопедик луғат.

3 кўчма Ҳаётнинг ёки билимнинг бирор соҳасига оид тўлиқ асар; мажмua. Оғзаки халқ ижодининг қомуси. ■ Эй, узоқ ўлқадан келган пахтакор, Сўзларинг хазина, пахта қомуси. Ф. Фулом.

ҚОМУСЧИ 1 с. т. Қомус, энциклопедия, луғат тузган ёки тузувчи киши; энциклопедиячи.

2 кўчма Ҳар томонлама маълумотга эга бўлган, ўқимишли киши; энциклопедист олим.

ҚОН 1 Организмнинг юрак ва қон томирлардан иборат ёпиқ система ичida тўхтосиз ҳаракатланиб турувчи суюқ тўқимаси (аъзо ва ҳужайраларни озиқлантирадиган, модда алмасинишини таъминлайдиган қизил суюқлик). Артерия қони. Вена қони. Қон айланши. Қон босими. Қон кетиши (оқиши). Қон томирлари. ■ Яра кўкракда, юракка яқин: ундан қуюқ қон ҳали ҳам силжисб турар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Қон айланши Қоннинг қон томирлари системасида ҳаракатланиши: одам организми билан ташки мухит ўртасида модда алмасинувини таъминлайди; бу тифайли

ҳужайраларга кислород ва озиқ моддалар етказиб берилади, моддалар алмасинувида ҳосил бўлган чиқинди моддалар олиб кетилади. Қон босими Томирларда оқаётган қоннинг шу томирлар деворига кўрсатадиган тазиқи: юрак иши ва томир деворининг қаршилиги туфайли юзага келади. Қон ивиши Қоннинг суюқ ҳолатдан лахтага айланиши – организмнинг қон йўқотишга тўқинлик қиладиган физиологик ҳимоя реакцияси. Қон чиқариш 1) даво мақсадида қон томирларидан (кўпинча венадан) тешиб ёки тилиб қон оқизиш; 2) жонлиқ сўйиб, эҳсон, худойи қилмоқ.

2 кўчма Туғишганлик, ҳариндош-авлодлик рамзи сифатида. Ота-бобоси санъаткор ўтган-да, қонида бор. «Ёшлик» Улар «Ўзимнинг қоним, қўйнидан тўқилса қўнжига, бегона бўлмасин» қабилида иши туладилар. Газетадан.

3 кўчма Нарсаларнинг яшаш, ҳаракатланиш рамзи сифатида; «жони», «юраги»; қон томири. Нефть моторларнинг қонидир, Нефть мамлакатнинг шонидир. Ё. Мирзо. Нутқ инсоний маданиятнинг қон томири, асоси ва ўзагидир. «Саодат».

4 кўчма Шахсга хос ҳиссият, хис-туйғу. Қандайдир бир паривашнинг оловли жозибаси, ҳусн-малоҳати унинг эркаклик қонига чўғ ташлаб юборган эди. К. Яшин, Ҳамза. Жайроннинг шамолдек енгиз иргишлаб қочиши беихтиёр кўзни ўйнатиб, одамда овчилик қонини кўпиртиради. М. Мансуров, Ёмби.

. Бир қошиқ қонидан кечмоқ (ёки ўтмоқ) Гуноҳини кечириб, ўлимдан қолдирмоқ, афв этмоқ. ■ -Бир қошиқ қонимдан кечсангиз, айтурман. -Кечдим, айтингиз.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Кечиринг, хоқоним, ўйдан озган бандамиз, бир қошиқ қонимдан ўтинг. У. Исмоилов, Сайланма. Бағри (ёки дили, жигари, юраги) қон Қаттиқ фам-қайғули, фам-қайғу билан эзилган. Эй дунёйи бевафо!.. Қаҳриндан ҳамманинг бағри қон, кўнгли паришон.. Ойбек, Танланган асарлар. Гуломжон ҳам сувга ташна жон, ҳам ёр ҳажрида дили қон эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қиндиқ қон тўкилган ер (ёки жой, тупроқ қ, қиндиқ) 1 2. Кўзига қон тўлмоқ Қаттиқ жаҳли, газаби қўзгамоқ; шундай ҳолатда бўлмоқ. Яна, жазо отрядининг кўзиға қон тўлиб турган пайтда бир кор-ҳол бўлмасин дейман. К. Яшин, Ҳамза. Доддоҳ-

нинг.. мўйловлари учди, қовоқлари бадтар тушди, кўзларига қон тўяди. М. Исмоилий, Фарона т. о. **Рангида** (ёки юзида) қони йўқ Ранг-туси ўчган. Унинг рангида қон йўқ эди. Т. Ашуроев, Оқ от. Кампир унинг бошини кўтарди. Чолнинг юзида қон йўқ эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Юзидан қон томади** Соғлом, юзлари қип-қизил кишиларга нисбатан айтиладиган ибора. **Қон бўлмоқ** Жуда диққат ошмоқ. *Ётавериб, жуда қон бўлиб кетдим, кечки ҳавода бирнас айланай, деган эдим.* С. Аҳмад, Ҳукм. **Қон йиғламоқ** Қаттиқ, эзилиб-кўйиб йиғламоқ, қаттиқ азобли ҳолатда йиғламоқ. ..унинг кўзларига кўзи тушиши билан, холанинг оғир юрак яраси янгиланар, қон йиғлаган қайгули куни ёдига тушар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. **Қон тўқмоқ** Курбон бериладиган уруш, жанг қилмоқ; шу йўл билан киши(лар)ни курбон қилмоқ. *Отабек ва ўйлдошларининг қонлари тўқилмасин, деб бу гапларни ичимга ютиб юрдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ватан учун қон тўқамиз, қон тўқамиз, қон.* Ҳ. Олимжон. **Қон чиқармоқ** дин. этн. Жонлиқ сўйиб, худойи қилмоқ. **Қон ютмоқ** Қаттиқ қайғу-азобда қолмоқ; бағри қон бўлмоқ. Кечакундуз бунда фигон этаман, Шоҳ қизи, деб бунда қонлар ютаман. «Баҳром ва Гуландом». **Қон (ёки қон-қора)** қақшамоқ Зор-зор йиғламоқ, қақшаб йиғламоқ; жуда қақшамоқ. Кимлар учун ўз ёр-биродарларингни қон қақшатасизлар? А. Қаҳҳор, Асарлар. Бозор қўйларни тополмаслигига ишонгандан кейин .. бошига тупроқлар сочар ва қон-қора қақшаб йиғларди, С. Айний, Дохунда. **Қон қилмоқ** Жуда диққатни оширмоқ; хуноб қилмоқ. *Бир бало дессангиз-чи!* Қон қилиб юбордингиз-ку! Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Ойимни Фарида қон қилаётгандир, қорним оч деб. Р. Раҳмон, Мехр кўзда. **Қон қайна-моқ** Фазаби қўзғамоқ, жаҳли чиқмоқ. Унинг беҳаё қарашидан нияти ёмон эканини билди-ю. *Ёдгорнинг қони қайнаб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Қони қочмоқ** Ранги ўчмоқ; қизиллиги йўқолмоқ. Боя қони қочиб, кўкиши бўлиб қолган қорача юзи энди қонга тўлиб, бирдан жигарранг тус олди. П. Қодиров, Уч илдиз. **Қони қўшилмоқ** (бўлиши-сиз шаклда) Эл бўлмоқ, элакишиб, қўшилиб кетмоқ. Эргашни бошқа бўлинмага ўтказиш керак.. Ҳеч бизга қони қўшилмади-қўшилмади-да. Ҳ. Ғулом, Машъал. **Қонига**

(ёки қон-қонига) **сингмоқ** Жуда ҳам хос бўлган хусусиятга, одатга айланмоқ. *Темур сарбозлари* қилич чопиши.. енгис, катта ўлжалалар билан қайтиши Ҳуросону *Моваро-уннахрлик сарбозларнинг қон-қонига сингиб кетган.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Қонига ташна қилмоқ** (ёки этмоқ) Жуда ҳам безор қилмоқ, жондан тўйдирмоқ. *Холоҳунбой* бу ҳолдан олади наша. Этиб меҳнат аҳлини қонига ташна. *Файратий.* **Қонини сўрмоқ** Мажбурлаб, эзиб, кучидан фойдаланмоқ. Менинг бу ерга келишдан мақсадим меҳнаткашларнинг қонини сўриб келган муштумзўларни таг-томири билан тугатишда сиз оғаниларимга ёрдам беришдир. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚОНАМОҚ Кесилиш, тилиниш, ситилиш, ёрилиш натижасида қони чиқмоқ, қони оқмоқ. *Тикан кириб, қўли қонади.* — Ўз ёнида ғумай юлаётган Адолатнинг қўли қийилиб қонағанини кўрган Бегимхон хаҳолаб кулиб юборди. И. Раҳим, Чин мұхаббат.

Бурни қонамоқ 1) бурнидан қон келмоқ. Уни офтоб уриб, бурни қонади; 2) кўчма жабр кўрмоқ, шикаст емоқ; азият чекмоқ. *Жангнинг тез тураллангани..* Фарғонада қатли ом у ёқда турсин, бирон кишининг ҳам бурни қонамагани меъмор Нажмиддин Бухорийни.. хурсанд қилди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚОНДИРМОҚ Қонмоқ фл. орт. н. *Нафсины қондирмоқ.* Экинларни сувга қондирмоқ. *Ғўзаларни қондирив сугормоқ.* Талабни қондирмоқ. — Қайин отамга ёзганим қисқа бўлгани учун, сиз унга мендан эшигланларингизни сўзлаб қондирарсиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Африка арслони ўз она кўкси – Нилдан қондиради ташалигини.* Ф. Ғулом.

2 айн. **қониқтироқ** 2. Қамишкапанинг тенг ярми бўлган аёллар талаб қилса-ю, уларнинг талабини қондириси, биринчи галда, унинг вазифаси эмасми? П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОНДОШ 1 Бир ота-онадан түғилган, бир авлодга мансуб; қони бир; қариндош, қон-қардош. Менга қондош, жондош бўлган эл Гадо эди, қашоқ эди, хор. Ҳ. Олимжон. Азал-азалдан бир-бираига қондош-қариндош, дўст-биродар бўлиб келган халқларимиз, ота-боболаримизнинг тарихий традицион биродарлик карвонлари изидан юрмак навбати бизникидир. Ф. Ғулом, Тарихий муносабатлар.

2 кўчма Қони бир каби ўзаро боғлиқ бўлган, бирликка эга бўлган. *Нева бўйларида юраман бу кун, Шимол шаббодаси юзга урилар..* Ботир ҳалқ жонини бергудай тункун, *У менга қадрдон, қондош кўринар.* Р. Бобоҷон. *Гўзаллик фақат лутф билан эмас, умуман, шеърият билан қондош ва жон-дошидер.* «ЎТА».

ҚОНИҚАРЛИ Қаноат ҳосил қила оладиган, қаноатланарли деб бўладиган. Қониқарли жавоб. Қониқарли баҳо. Ҳисобот давридаги иши қониқарли топилди. Қониқарли ишламоқ. Қониқарли ўқимоқ.

ҚОНИҚАРСИЗ Қаноатлантирали деб бўлмайдиган, қаноатланарсиз. Қониқарсиз жавоб. Иш қониқарсиз олиб боришишоқда.

ҚОНИҚИШ 1 Қониқмоқ фл. ҳар. н. *Гўзаларнинг қониқишига ҳали бор.*

2 Қаноат ҳисси; мамнунлик. Зўр (чукур) қониқиши билан таъкидламоқ. — Деконлар чехрасида қониқиши.. миннатдорчиллик белгиси чақнаб турарди. Ҳ. Нуғмон, Янги уфқлар.

ҚОНИҚМОҚ 1 айн. қонмоқ. Ўқуга қониқдингизми, Жўра ака? Ойбек, Танланган асарлар. *Фазлиддин.. аччиқ чойни босиб ичиб қониққач, извоши қўшди.* Ойбек, Танланган асарлар. У ўзида яқинларини кўрмоқча, сўзлашмоқча эҳтиёж сезар, сўзлашиб, негадир қониқмаганини ҳис этар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаноат ҳосил қилмоқ, қаноатланмоқ. *Тўла жавоб бердингиз, қониқдик, ука.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Шинам квартасида ўз ишларидан қониққандай масрур ётган Умид ўқиётган китобини ёнди-да, кўчага чиқди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҚОНИҚТИРМОҚ 1 Қониқмоқ фл. орт. н. *Тўйнинг қий-чуви, меҳмонларни чой билан қониқтириши учун шошилиш.. каби юмушлар Гулнорни Йўлчи олдига аста-секин яқинлашувга мажбур қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Амалга оширмоқ, бажо келтиromoқ, бажармоқ. Бироннинг талабини қониқтиromoқ. — *Дадангизнинг орзусини қониқтириши – сизга фарз.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОНИҚҚУВЛИК кам қўлл. айн. қониқарли. Шу кечако кундузда ишнимиз қониққувлик эмас-ку. Ҳ. Назир, Олмос.

ҚОНЛАМОҚ этн. Жонлиқ сўйиб, унинг қонини беморнинг баданига суркамоқ. *Сотибоддининг хотини оғриб қолди.* Бахши

ўқиди. *Аллақандай бир хотин келиб, толнинг хипчини билан савалади, товуқ сўйиб, қонлади.* А. Қаҳҳор, Бемор.

ҚОНЛИ 1 Қони бўлган, қони бор. *Иссиқ қонли ҳайвонлар.* — Унсан.. акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзини, кўзини сурис ёта берди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қон юқли, қон теккан, тўкилган. Қонли қилич. — Қонли қўйлакни Қоратой эҳтиёт билан тилиб, ярани очди. Ойбек, Танланган асарлар. *Муҳаррам жуда шошиб қолган эди.* Унинг кўз олдига қонли майдону эрининг ўзилиб ётгани келди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 Қон тўкиш, хунрезлик билан содир бўладиган. Қонли урушлар. Қонли жанг. — *Кўп сирларнинг, қонли кунларнинг Гувоҳисан, улуг Днепр.* Файратий. Уни жонига теккан бир ёки бир неча қарздори ўлдирган, ё бўлмаса, бирор ўзида ахлоқсиз рақиби ундан қонли ўч олган. С. Айний, Эсадаликлар.

Тўла қонли, тўлақонли Ҳар жиҳатдан мукаммал. ..замондошларининг тўла қонли образларини роман, повесть, шеъларда ўқишини, саҳна ва экранларда кўришини истайдилар. Газетадан.

ҚОНЛИК шв. Жонлик.

ҚОНМОҚ 1 Талаб даражасида еб, ичиб тўймоқ, нафси ором олар даражада емок, ичмоқ ва ш.к. Ўқуга қонмоқ. — *Салқин булоқлардан қонар йўловчи.* Миртемир. Севган қизи билан ҳеч бўлмаса бир томошага бориб, бир қониб гаплашиш истаги гўё унинг қоронги кўнглига ёғду сочгандай бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Ота-онаси, ўртоқларини меҳри қониб-қониб кўрса, дийдорларига тўйса.* Ф. Расул, Адолат.

2 Кўнгли тўлмоқ, мамнун, хурсанд бўлмоқ, қаноат қилмоқ. *Озга ҳам қонмоқ.* — Яши қолинг, севган юрту дие́рим! *Хизмат қилиб қонмай, қонга бўялдим.* Ҳамза.

3 кам қўлл. Қаноат, ишонч ҳосил қилмоқ ишонмоқ. [Содик:] *Муталбой сизни обдан яхши биладур, Ҳомид ака!* Сизнинг қандай хизматингиз борлигига ҳам қонган.. Аммо унинг сиздан бир илтимоси бор экан. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОНСИЗ 1 Қони йўқ, қони бўлмаган,

2 Қони оз; қони қочган, ранги ўчган, ранги оқарган, рангиз. Унинг қонсиз юзларидан яқинда госпиталдан чиққани сезилиб турарди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ҚОНСИЗЛАНМОҚ 1 Күп қон йўқотмоқ; қони камаймоқ.

2 Қони, ранги қочмоқ, ранги ўчмоқ, оқармоқ. *Сафар бўзчининг бу сўзидан имомнинг қонсиз ранги яна қонсизланган, оламунчоқ кўзи алланечук ҳолатга кирган эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

ҚОНСИЗЛИК 1 Қони йўқлик.

2 тиб. Камқонлик. *Бари бир ўласан, очликданми, қонсизликданми, қийналиб, хор бўлиб ўласан.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОНСИРАМОҚ 1 Күп қон йўқотиб, қонсизланниб заифлашмоқ. *Унинг кўз ўнгидан бутун олам йўқолиб, фақат икки нарса қолди: қонсираб оқаришган.. дудоқ, дока билан боғланган томоқ.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Қон тўкишни кўмсамоқ, қонга ташна бўлмоқ. *Қонсираган ҳанжарини белига осиб, ойболтасини кўтарган жаллод қушбегининг ҳукмига мунтазир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Азим қонсираб ётган ўиртқич кўзларини пилпиллатди.* М. Исмоилий, Фарона т. о.

ҚОНТАЛАБ 1 Күп қон йўқотган, қонсизланган, қонсираган.

2 Қон тўкишни кўмсаб қолган, қонсираган, қонга ташна. *Кўзлари хонасидан чиқай деяётган, қонталаб жаллод Жуманиёз пучуқ «айбдор»нинг кетидан ҳанжарини яланғочлаб эргашди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Интиком, ўч, қасос олиш пайида бўлган, қонга қон талаб қилувчи. *Қонталаб рақиб.*

ҚОНТАЛАШ 1 Шикастланишлар ва баъзи касалликлар таъсирида юмшоқ тўқималарга қон қўйилиши; қон қўйилган ҳолат, кўриниш. *Қонталаш доғлар.* ■ *Банди қонталаш лабларини аранг қимирлатар, бироқ гапиролмасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Мула Тўрахон.. хавф-хатардан қутулганига ишонгач, қўш қўллаб эшикни очди ва қонталаш пешонасини кўрсатди.* Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин.

2 кўчма Қон тепиб турган, серқон, қипқизил олмадек. *Зайнобиддиннинг гўштдор, қонталаш юзларида ҳамиша жилмайши.* Мирмуҳсин, Тирик товон.

3 кўчма Қизил тусга кирган; қизарган, қизил. *Қонталаш уфқ.* ■ *Қонталаш осмон хирадашиб, адирлар орқасидан этагини судраб оқшом кела бошлади.* Ў. Ҳошимов, Чўл ҳавоси.

ҚОНТАЛАШМОҚ 1 Зарбдан ёки касаллик натижасида қизармоқ, кўкармоқ; моталоқ бўлмоқ. *Тош теккан жойи қонталашиб кетибди.* ■ *Унинг юзлари шилиниб, қонталашиб ётари.* Мирмуҳсин, Чўри.

2 кўчма Серқонликдан қип-қизил бўлиб турмоқ. [Директорнинг] Семизликдан кўзлари қисилиб кетаёзган, қонталашган юзлари тирсилаб, ёрлиб кетгудай. А. Муҳиддин, Юзига чарм қоплаган киши.

3 кўчма Қизил тусга кирмоқ, қизармоқ. *Уфқда қора тутун, қонталашган осмон.* Ф. Гулом. Зинданбон, ҳозир ўлжасига ташланаётган ўйларбадек, қонталашган кўзларида хирс.. секин-секин унга яқинлашиб келарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚОНУН I [а. قانون – тартиб, қоида, кўрсатма; ҳуқуқ; кодекс; усул, расм] **1** флс. Объектив борлиқда турли ҳодисалар ўртасида киши онгидан ва ихтиёридан ташқари ҳамиша мавжуд бўлган муҳим, зарурий, барқарор боғланиш, муносабат. *Ижтимоий тараққиёт қонунлари.* Табиат қонунлари. Диалектика қонунлари. Тафаккур қонунлари. Зиддиятларнинг бирлиги ва кураши ҳақидаги қонун. Энергиянинг сақланиши қонуни. ■ *Ҳа, баракалла, таъсир ва акс таъсир қонуни, тўғри, худди шунинг ўзи.* С. Кароматов, Олтин қум. ..метатеза қонуни тил тараққиётининг яқин даврлар ичидаги пайдо бўлган фонетик ҳодисаси бўлмай, балки жуда қадимги ҳодисадир. «ЎТА».

2 ҳуқ. Давлат ҳокимияти томонидан қабул қилинган, ҳамма учун мажбурий бўлган ижтимоий-ҳуқуқий меъёр ва муносабатларни белгиловчи расмий қоида; ана шундай муносабатларни мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва тартибга солиши воситаси. *Жиноят қонунлари.* Қонунлар тўплами. Қонун чиқармоқ. Қонун чиқарувчи орган. ■ *-Адвокатим қонунни сув қилиб ичиб юборган қонуншунос, – деди Авазбой.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Мамлакатнинг ичкарисида бирон қонунни бузсанг, жазосини ўзинг якка ториласан, бу ерда [фронтда] қонунни бузсанг, жазосига бошқаларни ҳам шерик қиласан.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Ушбу қонун қабул қилингандан буён.. ноҳукумат ташкилотлар тўғрисидаги қонунчилик жадал суръатлар билан ривожланди. Газетадан.

3 Бажарилиши шарт, мажбурий бўлган, одат, қоида тусига кирган иш-амал, талаб,

топшириқ ва ш. к. *Отасининг сўзи* – унинг учун қонун. — Аҳмад бу ерда меҳмон ҳисобланарди. Меҳмоннинг раёнин эса мезбон учун қонун Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Унинг ҳар бир гапи қонун. *Тур деса, Сотбой туради, ўтирилди*. «Муштум». Жамоа аъзолари учун барча иш жараёнларини сиддиқидилдан бажарииш қонун бўлиб қолган. Газетадан.

4 Бир динда қабул қилинган ахлоқ ва расм-руслум қоидалари тизими. *Шариат қонуни*.

ҚОНУН II [а. قانون – бир турли мусиқа асбоби] Ўрта ва Яқин Шарқ халқлари орасида кенг тарқалган, чангга ўхшаш, қадимий торли-тирнама чолғу асбоби. *Ҳўжа Абдулло.. ажойиб қонун чаларди, шеър айтарди*. Ойбек, Навоий.

ҚОНУНАН [а. قانون – қонун бўйича, қонунга асосан; қонуни] Қонунга муовфика, қонуний равишда, қонун бўйича, қонун йўли билан. Унинг ҳар бир раёнига Нормуҳаммад қушбеги қонунан мажбур бўлмаса-да, маънан бир мажбурият ҳис этар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОНУНБУЗАР Қонунга риоя қилмайдиган, унга хилоф ҳаракат қилган ёки қиладиган, қонунни бузувчи. *Бора-бора Петров мен деган қонунбузарга айланди-қолди*. И. Сулаймонов, Қўланкаси майдон.

ҚОНУНБУЗАРЛИК Муайян қонун-қоидаларга риоя қилмаслик, уларни тўғри ёки умуман бажармаслик. *Агар истеъмолчининг ҳуқуқлари бузилса, сотувчи йўл қўйилган қонунбузарлик ҳолатини ихтиёрий равишида тузатишдан бош тортса, у қаерга мурожсаат этиши керак?* Газетадан.

ҚОНУНИЙ [а. قانونی – қонун ва қонунчиликка оид; ҳуқуқий; ошкора] 1 Қонун билан белгиланган, қонунда кўрсатилган; қонун билан тасдиқланган. Қонуний ҳуқуқ. — Завод *Ғиёсiddин тилмочнингномига ўтган, оқсоқолнинг унда энди қонуний ҳаққи ўйғ* эди. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Шундай бўлиши шарт бўлган, талаб этиладиган. *Қаюмхон, гўё шундай бўлиши қонунийдек, сира тортинмай, тўрга чиқди*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Ўз-ўзидан келиб чиқадиган, содир бўлиши муқаррар бўлган; табиий. Қонуний савол. Қонуний эътиroz.

ҚОНУНИЙЛИК 1 Қонунга мослик. *Табабининг қонунийлиги. Ҳодисаларнинг қонунийлиги*. — Қонунийлик, очиқлик, ошкоралик ва тенг ҳуқуқлилар сиёсий партияларни молиялаштиришнинг асосий принциплариdir. Газетадан.

2 айн. қонуният 2.

ҚОНУНИЯТ [а. قانونیت – қонунийлик; масаланинг ҳуқуқий томони] 1 Объектив ҳодисалар ўртасидаги боғланишлар ва уларнинг қонунлари. *Объектив қонуниятлар. Жамиятнинг ривожланиши қонуниятлари*. — Зилзила ҳосил бўлишининг сейсмотектоник қонуниятларини билишида янги, аниқ маълумотлар олинди. «Фан ва турмуш».

2 Иш, ҳодиса ва ш.к. нинг юз беришини қайд этувчи шарт-шароит, асос; қонунийлик. *Тил системасида юз берган ўзгаришларнинг қонунияти*.

ҚОНУНЛАШМОҚ 1 Қонун билан тасдиқланмоқ; қонун тусига, кучига кирмоқ. *Табиий ташланиш, табиатдаги ҳамма нарсаларнинг бир-бира га боғлиқлиги миллионларча ўйлар давомида тақомиллашган, мослашган, қонунлашгандир*. Мирмуҳсин, Умид.

2 Қонуний деб тан олинмоқ; легаллашмоқ. *Қонунлашган ташкилот*.

ҚОНУНЛАШТИРМОҚ Қонунлашмоқ фл. орт. н. *ЎзР Олий Мажлиси янги имло қоидаларини қонунлаштири*.

ҚОНУНЛИ кам қўлл. 1 Муайян қонунлари бўлган ва уларга амал қиладиган. Қонунли давлат.

2 Қонунга асосланган; қонуний. Қонунли иш.

ҚОНУНСИЗ 1 кам қўлл. Муайян қонунлари бўлмаган, ҳар ким ўз бошига, ўз хоҳишига кўра иш қиладиган.

2 Қонунга тўғри келмайдиган, қонунга хилоф, гайриқонуний. *Қонунсиз иш. Ўзгалирнинг ерларини қонунсиз босиб олиши*. — Айбатта, Аҳмаджон ном чиқарши учун қонунсиз ўйлар билан иш битиряпти, деганлар ҳам бўлди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ҚОНУНСИЗЛИК Қонунга риоя қилмай, унга хилоф равишида иш тутиш, гайриқонуний хатти-ҳаракат; бошбошдоқлик, бедодлик. *Ўзбекистонга юборилган, «десантчилар» деб аталган гуруҳ томонидан содир этилган қонунсизлик ва зўравонликни кўпчилик яхши эслайди*. Газетадан.

ҚОНУНЧИЛИК 1 Ижтимоий ҳаёт ва фаолиятнинг қонунлар билан таъминланниши (таъминланган) ҳолати. Қонунчилликни мустаҳкамлаш. Қонунчиллик палатаси. — Қонунчилигимиз туғилиш, ўлим, никоҳ тузилиш, никоҳдан ўтказиш.. каби фуқаролик ҳолати далолатномаларини расмийлаштиради. Газетадан.

2 Бирор мамлакатга ёки соҳага оид қонунлар, ҳуқуқий ҳужжатлар мажмуй. Жиноятга оид қонунчиллик. Мехнатга оид қонунчиллик.

ҚОНУНШУНОС [а. + ф. — قانون شناس] қонунни ўрганувчи, билувчи] Қонуншунослик, ҳуқуқшунослик мутахассиси; юрист. Адвокатим қонунни сув қилиб ичиб юборган қонуншунос. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚОНУНШУНОСЛИК Қонунлар ҳақидаги ўкув предмети.

ҚОНХҮР 1 Ўлдириш, қон тўкиш ишлари билан шуғулланувчи. Қонхўр жаллод. — Кўшинларимиз қонхўр газандаларни тезроқ ҳайдаб чиқаршига.. ҳозирлик кўрар эдилар. Назармат, Жўрлар баланд сайдайди. Уша қонхўрлар мени ўлдириб кетишига қолса бўлмас эканми?! Ў. Умарбеков, Їз ёмғири.

2 кўчма Кишиларни шафқатсиз эзувчи, эксплуатация қилувчи, золим. *От, ўлдир!* Бола бермаймиз қонхўр подшога. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОНХЎРЛИК Қонхўрга хос иш, хатти-ҳаракат; қонхўр эканлик. Аслида.. на подшоҳни ва на амирзодаларни хуш кўрарди — баъзида уларни қонхўрликда айблаб, номларига носоз сўзлар айтиб юборарди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Ваҳший ҳалқларда қонхўрликка тамоийл зўр бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОН-ҚАРДОШ Бир ота-онадан туғилган, бир авлодга мансуб кишилар (бир-бигрига нисбатан); қариндош, қондош.

ҚОН-ҚАРДОШЛИК Қариндошлиқ, қондошлиқ; ўзаро яқинлик. Сирбой ҳалқларимизнинг улуғ дўстлиги, қон-қардошлиги бошланган кун билан тенгдош экан. Миртемир, Куйла, жигарим.

ҚОН-ҚАРИНДОШ айн. қон-қардош.

ҚОП Сочилувчан нарсалар солиб қўйиладиган, мата, чипта ва ш.к. дан тикилган, ҳалтадан катта, қанордан кичик рўзгор буюми. Қанор қоп. Чипта қоп. Қоғоз қоп.

Қанор қоп. Бўш қоп тик турмас. Мақол. — Мен сизларга.. мана бу совғаларни олиб келувдим, — деди қопни кўрсатиб.. Р. Файзий, Сен етим эмассан.. қопнинг оғзини очиб, элакка ҳовучлаб ун солди, қопнинг оғзини яна бураб кўйди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Бир қоп ёнғоқ қ. ёнғоқ.

ҚОПАГОН Қопиб, тишлаб оладиган, қопонгич. Қопагон им.

ҚОПИ шв. Эшик. Ҳой ука, секирроқ гапир, қопининг орқасида одам бор. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚОПИНМОҚ шв. Куймоқ, ўртамоқ, ёнмоқ. Ич куйган сўнг юрак ўтдай қопинар. «Равшан».

ҚОПЛАМ 1 Бирор нарсани сиртдан ўраб, қоплаб турган нарса. Қор қоплами. — Ҳайвонларнинг ранги дегандা, жун қопламининг ранги тушунилади. Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

2 Бир қоплашли, бир қоплашга етадиган. Бир қоплам пахта. Тўйга яна олти қоплам пахта керак.

ҚОПЛАМА 1 Бирор нарсанинг сиртига, бетига, устига қопланган, ўралган, сирилган ташқи қатлам ёки филоф. Деворнинг мармар қопламаси. Мебель қопламаси. Йўлнинг асфальт қопламаси. Тиши қопламалари. Қоплама материаллар. — Чумчук тумшигу билан симнинг қопламасини кетма-кет чўқиб кўрди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 айн. қоплам 1.

Қоплама кўрпа Авра-астари устидан янги авра-астар кийдирилган, лекин қавилмаган кўрпа.

ҚОПЛАМОҚ 1 Устини ёки ҳамма ёғини қамрамоқ, буркамоқ, босмоқ. Кўк юзини булат қоплади. Ҳонани тутун қоплади. Бутун борлиқни қоронгалик қоплади.

2 Сатҳини, юзасини, бетини эгалламоқ; банд қилмоқ. Сув бетини муз қоплади. Қирларни ям-яшил майсалар қоплади. Далаларни қор қоплади. — Устини қовжироқ ўтлар, сарғиш қамишлар қоплаган кўхна қабрлараро кезди. С. Сиёев, Аваз.

3 кўчма Қамраб, эгаллаб олмоқ (мавхум нарсалар ҳақида). Унинг бошини турли фикрлар, режалар қоплади. Ойбек, Навоий. Муроднинг қалбини хижолат аралаши севинч қоплади. Т. Ашурров, Оқ от. Эъзозхоннинг кўнглини аллақандай шубҳалар, совуқ ваҳималар

қоплаб, ўзини беҳол сезди. Ҳ. Ғулом, Машъал. Қиз бутун вужудини тұсатдан қоплаган оғриқ билан онасини хотирлайды. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бирор нарса сиртини, бетини, устини бошқа нарса билан ўрамоқ, сиртига, бетига, устига бошқа нарса сирмоқ, ёпиштиримоқ, тұшамоқ, ётқизмоқ. Деворга мармар пілтапалар қопладык. Диванга дұхоба қопламоқ. Йұлни асфальт билан қопламоқ.

Күрпа қопламоқ 1) күрпа тикмоқ, күрпа тайёрламоқ. Тұй үчун янги күрпалар қопламоқчи бұлладылар, партұшаклар олмоқчи бұлладылар. А. Қодирий, Үтган күнлар; 2) күрпанинг авра-астарі орасын пахта солмоқ. Үнсін хола қизининг уч янғи күрпасини қоплаб, қавиқдан чиқарды. А. Ҳайитметов, Үнсін хола.

5 Тұсмоқ, беркитмоқ; әгалламоқ. *Күли билан оғзи-бүрнини қопламоқ.* — Сафаров супадағи киғизни тортиб, алғанғанынг устини қоплади-да, юғуриб, ташқарига чиқди. А. Қаҳдор, Күр күзнинг очилиши. Эшик очилиб, барзангидай ынгит чиқди, гавдағи билан әшикни қоплади. Ойбек, Танланган асарлар. *Мұйысағид* дөмла бутун деворни қоплаган кітта досқага темаларни ёзишга кириши. О. Ёкубов, Мұқаддас.

6 Талаб, әхтиёжга етарли бұлмоқ. Уларнинг топған пұллары рұзғор әхтиёжини зұрга қопларди. С. Абдулла, Мавлоно Мұқимий. Яшиннинг даромади әхтиёжимизни қопламасди. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

7 күчма Йўқотилган ёки етишмайдыган нарса ўрнига ўрин бўлмоқ, ўрнини тўлдирмоқ, босмоқ. Зарарни қопламоқ. Қарзни қопламоқ. — Деконинг минг машаққат билан экиб олган ҳосили ҳаражатни қоплай олмасди. Н. Сафаров, Оловли излар. Шунинг учун бутун чиқимини қоплайдыган давлат тўпламаса бўлмайди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Юзига (ёки бетига) чарм қопламоқ қ. чарм.

ҚОПЛАМОҚ II Қопга солмоқ, қопга жойламоқ. Бугдой қопламоқ. — Бу кишилар сабзи көвлаб, қопламоқда эдилар. Ғ. Ғулом, Шум бола.

ҚОПЛАНМОҚ I Қопламоқ I фл. мажҳ. н. Ҳона тутун билан қопланди. Осмон булут билан қопланди. Ҳаражат тез қопланди. Ажин билан қопланган пешона. — Самовар-

чи тогорага қайноқ сув құйиб, жұмрагига жез қопланған чойнакларни.. юваётган эди. С. Ахмад, Үфқ. Бутун борлиги рұхий азоб билан қопланған Саодатхон бүйнини әггани ҳолда.. уйға кириб кетди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ҚОПЛАМОҚ II Қопламоқ II фл. мажҳ. н. Галла ҳосили ўриб-йигиб олинди ва қопланди. Қопланған ун.

ҚОПЛОВЧИ I 1 Қопламоқ I фл. сфдш. Бутун хонани қопловчи палакни аёллар бошлары узра баланд күттардилар. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қоплаш, сириш каби ишлар билан шуғулланувчи ишчи, мутахассис. Мебель қопловчилар. Күрпа қопловчи аёл.

ҚОПЛОВЧИ II Қопларга юқ жойлаш билан шуғулланувчи киши. Пахта қопловчилар. Үгіт қопловчи ишчи.

ҚОПЛОН I Мушуксімонлар оиласига мансуб, мүйнаси қалин сарғыш тусли, қора ҳалқа дөглари (холлари) бор йирик сут-әмизувчи йиртқич ҳайвон.

2 кўчма Жасур, мард одам ҳақида. Попок кийған қаҳрамон, Гавдали қоплон. Темир панжанг билан тұқ Душманинғдан қон! Ҳамза.

ҚОПМОҚ 1 Тишлиб олмоқ, тишлиамоқ (ит, түя ҳақида). Итни қопмас деб бўймас. Мақол. Ит қутурса, әгасини қопади. Мақол. — Э, юраверинг, қопмайды! — деди орқада келаётган Тожибой. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 шв. Тишлиамоқ. Нед бедөвлар жазосини қопади, Бир нечаси ағнаб, құмни қопади. «Алпомиши».

3 кўчма Жеркиб, уришиб гапирмоқ, дагал гап қилиб, дилни оғритмоқ. Яхши топиб гапирап, ёмон қопиб (гапирап). Мақол. — Давлатбаҳт қаны? Нега у келмади? — қопиб гапириди Оллоёр. Ойбек, Навоий.

ҚОПОНГИЧ айн. қопағон. Қононғич ит.

ҚОПТИРМОҚ Қопмоқ фл. орт. н.

Итга қоптирмай, түяга тептирмай Мөхрибонлик билан, аяб-авайлаб, ардоқлаб каби маъноларда ишлатиладиган ибора.

ҚОПУ шв. Эшик, әшик табақаси. Ит дарвоза қопусини тишилаб кемира бошлади. Э. Самандар, Тангри құдуғи.

ҚОПЧА айн. қопчиқ.

ҚОПЧИҚ 1 Кичкина қоп, халта, халтаса. Нормат қопчигини очиб, бүгунги норма нони, шакарини ўртага құйиди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Сувонжон әртасига вәздалашған

вақтда етиб келди. Унинг орқасида қопчиқ, қўлида пўстин, елкасида милтиқ бор эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Пул соладиган халтача, ҳамён.

3 анат. Пуфак, пуфакча. Кўз ёши қопчиғи.

КОПҚА эск. Дарвоза. Шаҳар қопқаси. —

Ўзингни камситма, Тошкентнинг ўн икки қопқасига борилса, кимнинг ери — Қурбон-ҳожининг ери-ку! Ойбек, Танланган асарлар. Кўкнинг қопқаси қоққан соатда, Қуёш кўз уқалаб ўғонар эди. Ф. Гулом.

КОПҚОН 1 Ов қилинадиган ёки зарарли ҳайвонларни овлаш, илинтириш, тутиш учун қўйиладиган мослама, қурилма. Уичига катта оқ қаламуш қамалган қопқонни ерга қўйди, эшикчасини очди. Ойбек, Танланган асарлар. [Сувонжон] Етиб келганда, нақ тумшиғидан илинган тулки қопқон билан олишаётган эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Дом, тузоқ. Бектемир уларга қарамасдан, секин деди: -Қопқонга тушшибиз — бу қалай? Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳаммасини айтиб бергандан кейин, Темир қопқондан қутулиб бўлти. Б. Раҳмонов, Бахор арафаси.

КОП-ҚОП Бир қанча қоп, жуда кўп қоп; нарсанинг ҳаддан ташқари кўплигини, мўллигини билдиради. Гап десанг, қоп-қоп, иш десанг, Самарқанддан топ. — Қоп-қоп олтин, кумуш тўкиб олса арзидиган қизсан. Ойбек, Танланган асарлар. Бу ерга қоп-қоп арна, буғдой ва араваларда беда келиб турарди. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

КОП-ҚОРОНГИ Қоронги с. куч. У [мингбоси] авахта эшигига келиб, тиркишидан қаради. У ер қоп-қоронги эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қоп-қоронги узун ўйлакдан ўтиб, ташқари ҳовлига чиқилади. Ойбек, Танланган асарлар.

КОПҚОҚ Идиш, сандиқ, яшик ва ш.к. нарсалар оғзининг очилиб-ёпилиб турадиган, бекитувчи қисми; ёпқич. Чойнакнинг қопқоги. Қозоннинг қопқоги. Соатнинг қопқоги. Сандиқнинг қопқоги. Чўнтақнинг қопқоги. — Олимов қуён тушган яшикнинг қопқогини маҳкамлаб, Аҳмадга узатди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

КОПҚОҚЛАМОҚ Қопқоқ билан бекитмоқ, қопқогини ёпмоқ, маҳкамламоқ. Консерва банкаларини қопқоқламоқ. Яшикни қопқоқламоқ. Қудуқни қопқоқламоқ. Қопқоқлаш автомати. — [Ҳамробиби] Даствур-

хон ёзди, бақирлаб қайнаётган самоварни келтириб, қопқоқлаб қўйди. Р. Файзий, Эл меҳри.

КОПҚОҚЛИ 1 Қопқоги бўлган, қопқоги бор. Қопқоқли чойнак. — Унинг.. устида чўнтақлари қопқоқли, қайтарма ёқали узун оқ жусжун камзул. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қопқоқ билан бекитилган, қопқоги маҳкамланган, қопқоқланган. Олимов.. бояги қондан оғзи қопқоқли, бир ёғига сим тўр қопланган иккита яшикни чиқариб олиб келди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚОР Сув зарраларининг совуқдан бирриши натижасида юзага келадиган оқ кристаллчалар шаклидаги ёғин; шундай ёғин қатлами, тўплами. Биринчи қор. Майда қор. Лайлак қор. Пага-пага қор ёғмоқда. Қор куррамоқ. Қорда чана учмоқ. Қолган ишга қор ёғар. Мақол. — Кўча ва томлар қордан оқарга бошлаган. Ойбек, Танланган асарлар. У қорда ўиқилиб ётар.. нарироқда, қор орасида шакаси қорайиб кўринар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Қовоғидан қор ёғади қ. қовоқ II.

ҚОРА 1 Ранг-туси мавжуд рангларнинг барласидан тўқ; қозонкуя, кўмир тусидаги; зид. оқ. Қора қозон. Қора соч. Қора кўз. Қора сиёҳ. — Мўттиҳон.. буғдоиронг, қора қош аёл эди. С. Зуннунова, Олов. Чайла қамишлари аллақачон ёниб битиб, ёғочларигина қора кўмир бўлиб, чарс-чарс қилиб тутаб ётарди. Н. Фозилов, Дийдор.

2 Шу тусга мойил тўқ рангли; қорамтири. Қора нон. Қора гилос. Қора тупроқ. Қора булат. — Нимқоронгидаги руҳсоридаги нўхатдек қора холини аниқ кўрди. С. Кароматов, Олтин қум. Қорани қора деманглар, Қоранинг ори келади. Қора майиз еганда, Қандай ширин келади. «Қўшиқлар». Мулла Обид бўлса, афтига қора балчиқ саҷратиб, ўзининг машҳур кетмони билан иш кўради. А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Ис, қурум босган, қорайган ёки оқланмаган, пардоzlаммаган. Қора уй. — Долоннинг ўнг тарафидаги кичик қора ҳужрада Полвоннинг ота-онаси ва боболари умр кечирган. Ж. Шарипов, Хоразм.

4 Қоронги; нурсиз, зиёсиз; зид. ёргуғ. Бу кунги кеч Отабек билан Ҳомиднинг ҳаёт ва мамомат масалаларини ўзининг қора қучогига олган қоронги бир тун эди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Демак, юзимнинг бир томони

кундең ёруг-у, бир томони тундек қора экан. Х. Тұхтабоев, Шириң қовунлар мамлакати. Үч қадрдан, уч опа-сингил Зулмат құчған қора ўрмона. Х. Даврон, Қақнұс.

5 Шахмат, шашка каби ўйнларда оққа зид доналар ва шу доналар билан ўйновчи томон. Қора билан ўйнамоқ. Қоралар ютди.

6 от Қора ёки қорага мойил нарса (күйим, мато ва ш.к.). Байроқларга қора тұтмоқ (тақмоқ), Қозонга яқын юрсанғ, қораси юқар.. Мақол. — Кенг қишлоқни партизаннинг Мотами қолгаб олди: Қора тақди ҳар билак. А. Умарий.

7 от Бирор нарсанинг узоқдан ёки қоронғидан күзға ташланувчи акси, ифодаси; шарпа. Оттоқ қорда одамларнинг қораси елиб-югуради. А. Қаҳхор, Құшчинор чироқлари. Машина ёруғидан ҳам талвасага түшиб, олдинда чопиб бораётган жайран қорасига күзи түшиб, юраги ҳаприқиб кетди. М. Мансуров, Ёмби. Құп ўттамай ҳаво бурчида азamat ҳаво лайнерининг қораси күринди. С. Ахмад, Жимжитлик.

8 от Мұлжалга олинған ёки олиналыған нарса, нишон; мұлжал. Қорага олмоқ. — Биринчи отған ёй қорадан бир қулоч юқори кетди. «Латифалар». Мерған бұлсанғ, ўшал оғочни қорага олиб отғил. М. Осим, Ўтрор.

9 күнчама Умуман, салбий белгини, салбий белгига әғаликни билдиради; ёмон. Қора ният. Қора күчлар. — Кечирасиз, мен шириңгина базминғизни қора хабар билан мұзлатиб құйдим. Ойбек, О. в. шабадалар. Параңжи қурсин, мени шундай қора күнларга солди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Калладан қора хәлларни қувши керак, түшкүнлик — энг ёмон дүшман. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Шу ғап билан бошқалар Қолди ер қызид. Қораша, шум тилаклари Ҳар ённи кезиб. Файратий.

10 от күнчама Нотүгри, ёмон, ярамас нарса, иш. Ароқнинг ўзи оқ, қилемиши — қора. «Қанотли сүзлар». Гулнор энди тап тортмади. Соғ номусига отылған қорани бутунлай юшиб ташлаша жағым қилди. Ойбек, Танланған асарлар. Ақанғизга қора юқтірмаслик учун Ўқтамни ҳам оқлаяпсизми энди? С. Зуннунова, Күзлар.

11 Баъзи сўзлар билан кўлланиб, улар англатган нарсага хос белги-холатнинг кучли даражасини билдиради. Қора союқ. Қора қон юғелатмоқ. — Қора қиша түй қилмай, Баттар бўлгур нокас гов.. А. Ори-

пов, Йиллар армони. Нима қилади ўзини қора қиёнокқа солиб?! А. Мұхтор, Туғилиш. Шундан кейин.. терлаб-пишиб, қора терга тушшиб кетди. М. Мансуров, Ёмби.

12 күчма эск. Маълум миқдордаги яхлит сумма. Бир қора чўзсак, кифоя деб ўйлайман, озми, минг сўлқавой. Ойбек, Улуг йўл.

Ичи (ёки дили, кўнгли, юраги) қора Ўзганинг мұваффақиятини кўролмайдиган; яхшилик, мұваффақият тиламайдиган. Дили қоранинг қилемиши — қийиқлик. Мақол. — Э-э-э, бу ҳам бойлар сингари ўз нағсини ўйлайдиган, ичи қора одам экан-да! Х. Турсунқұлов, Ҳаётим қиссаси. Юзи (ёки бети) қора қ. юз I. Қора ер бўлмоқ салб. Ўлмоқ, ерга кирмоқ. Кимсаной у ёқда, куёв бўлмай қора ер бўлгур на ўлигини кўрсатади, на тиригини. А. Қаҳхор, Құшчинор чироқлари. Қора киймоқ Аза, мотам либосини киймоқ (қора, кўк каби қора ва қорага мойил кийим ҳақида). Юсуфбек ҳожи ҳатми қуръон қилиб, юртга ош берди. Ўзбек ойим қора кийиб, таъзия очди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қора курси (ёки стул) қ. курси. Қора курсига ўтираётган жисноятычига ўхшаб қолганидан, юзлари ловуллаб кетди. Ў. Ҳошибомов, Қалбингга қулоқ сол. Үнда [суратда] қора стула ҳукм қилинған гуноҳкорлар ўтиради. Газетадан. Қора меҳнат (ёки иш) Маҳорат, малака талаб этмайдиган, оддий, ҳатто маълум даражада ифлослиги бўлган меҳнат, иш. Манглайимизга битилгани шу қора меҳнат экан, нетамис. С. Сиёев, Ёргиллик. ..ўқув ҳақи жамғарии учун ҳар қандай оғир, қора меҳнатдан ҳазар қилмадим. Ойбек, Нур қидириб. -Тортинма, Комилжон, — деди у жиiddи, — қора ишга ҳам тайёрман. И. Раҳим, Ихлос. Қора тортмоқ 1) ёрдам, ҳимоя умидида бўлмоқ; ўзиники (яқин) билмоқ; орқа қилмоқ. Мен сизни қора тортиб келдим, Ўрмонжон ака. Сиздан бошқа ҳеч кимга гапира олмайды. А. Қаҳхор, Құшчинор чироқлари. Кейин бобомизни қора тортиб, бу ерга келдик, хотинлиям бўлдик. «Ёшлиқ»; 2) бир обьектни мўлжал қилиб олмоқ, иш-ҳаракатнинг боиси деб билмоқ. Файрати ичига сиғмаган жон борки, барни қишлоқ биқинидаги төпаликни қора тортиган. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Қора ҳалқ (ёки одам) Маданият, маърифат, билим кабиларга эга эмас; оми, тушуммаган. Қора ҳалқда тобелик, икром, андиша қолурми..

С. Сиёев, Аваз. **Қора** ҳалқ уни қарсаклар билан олқишилади. К. Яшин, Ҳамза. *Оғайни, мен қора одамман*. Заргар Ёдгорбек бошимни айлантирган экан. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

Қора чақам йўқ айн. **сарик** чақам йўқ қ. чақа I. Аммо ёнида қора чақаси йўқ одамга бу [саккиз юз сўм] – жаҳаннамнинг қилкўтргидай мудҳиш нарса. Ойбек, Танланган асарлар. **Қора қилмоқ** 1) айн. қора тортмоқ. Қариндошларини қора қилиб, бу ерларга келиб қолган; 2) айн. **қораламоқ** 4. Улар от изини қора қилиб, бўри учраган тепаликка боришиди.. С. Нуров, Нарвон. Улар эрталаб ўтган қўй сурувларининг изини қора қилиб. тепаликлар оша юришиди. А. Ҳасанов, Чироклар. **Қораси ўчмоқ** Кўринмай кетмоқ, йўқ бўймоқ. *Поезднинг қораси ўчунча мўлтираб қараб турдим, кейин ийғлаб-ийғлаб, изимга қайтдим.* С. Сиёев, Ёруглик. **Қорасини кўрсатмоқ** Кўриниш бермоқ. Полвон болам-ку, қорасини кўрсатмай, сувга тушгандек ғойиб бўлди. С. Аҳмад, Уфқ. **Қорасини олмоқ** Қорасини илғамоқ, кўрмоқ. Куннинг ўзи пешин вақти бўлганда, *Пойгачилар қорасини олади. «Алпомиш».*

13 Қора (эркаклар исми).

ҚОРААНДИЗ Мураккабгуллилар оиласига мансуб, тоғ-адирларда ўсадиган, кўп ийллик ўсимон доривор ўсимлик.

ҚОРААРЧА Сарвлар оиласига мансуб иғнабаргли дараҳт ёки бута, арчанинг бир тури.

ҚОРАБАЙИР Отнинг Ўзбекистонда этиширилган, салт миниладиган ёки аравага қўшиладигаи, танаси қисқароқ, бели текис ва кенг бўлган зоти. *Атайин Самарқанддан иккита қорабайир олдириб келганлар.* С. Аҳмад, Уфқ. *Унинг учинчи бойлиги – қорабайир оти эди.* Ш. Холмирзаев, Офир тош кўчса.

ҚОРАБАЛИҚ Чучук сувларда яшайдиган, қорни тирқишли балиқ.

ҚОРАБАРАК Кўпинча шўрхок ерларда ўсадиган, кузда ва қишила тую ейдиган бута ўсимлик.

ҚОРАБОВУР Чўл ва даштларда яшайдиган, кўкраги қора тусли, каптарсимон ов қуши, булдуриқ.

ҚОРАБОШ Қорамтири тўпгулли, йўғон пояли қиёқ.

ҚОРАБУЗОВ Куракоёқли қушлар туркумига мансуб йирик сув қуши.

ҚОРАБУРА Тўғон, дамба, соҳилбўйи тўсиқларга, сув урган ерларга босиш учун ичига тош солиб, сим билан боғлаб тайёрланган шоҳ-шабба боғлари.

ҚОРАБУДДОЙ Буғдойнинг дони майда, паст нави.

ҚОРАВОЙ 1 Куракоёқли қушлар туркумига мансуб балиқхўр, сувда яшовчи куш тури.

2 Қоравой (эркаклар исми).

ҚОРАГУЛ 1 Қора гулхайри.

2 Шу ўсимлик гулидан тайёрланган бўёқ. Шон қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр маҳсиларни [Шокир ота] силик ёғоч билан кучи борича ишқалаб, сўнг қорагул суркаб, уларга пардоз беради. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОРАДОРИ Кўкнорининг думбул бошоғи ширасидан қуритиб тайёрланадиган, қаттиқ маст қиладиган гиёҳванд модда; тарёқ, афюн. Ҳожиҳон қорадори есалар, бирга еди. Ҳеч нарсадан ҳазар қилмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қорадорига ружу қўйиб, уни сушистеъмол қиладиган гиёҳванд 6–7 кун уни истеъмол қилмай қолса, тирик мурдадек тиришиб қолади ва, ниҳоят, ҳалок бўлади. Газетадан. *Анави қорадорингдан мояшдек бериб кет-да, бир ҳаз этай.* С. Сиёев, Ёруглик.

ҚОРАЖАНЖАЛ Ҳалқ селекциясида чиқарилган, ўрта кеччишар маҳаллий ҳўраки ва майизбоп узум нави.

ҚОРАЖИГАР 1 *анат. қ. талоқ.*

2 Гўшти ейиладиган ҳайвонларнинг шу аъзоси (масаллик, овқат сифатида). Ҳасинга қоражигар солмоқ.

ҚОРАЙИШ Одам терисининг кўёш нури ёки сунъий манбалар таъсирида қорамтири тус олиши; баданинг тобланиши.

ҚОРАЙМОҚ 1 Қора тусга кирмоқ; қора ранг олмоқ (қ. **қора** 1). *Оқ кишиши, қора кишиши, Кишиши қорайиб пишиши.* «Кўшиқлар». Тутаб ётган тутундан горга кираверишдаги тошлар қорайиб кетган. Мирмуҳсин, Меъмор. *Шоҳ-шаббалари учган, ёнгидан қорайган ўрмонлар туман орасида ваҳим бир сукут сақларди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Қорага мойил, тўқ ранг олмоқ (қ. **қора** 2). Йўлчи қуёш ва дала шамоли билан бир оз қорайган. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳолматжон сувсизликдан қорайиб кетган бир

туп нихолни сугуриб олмоқчи эди, илдизи билан чиқмай, бўғзидан узилди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Ифлослантирадиган нарсалар қоплаб, ўз тиниқлиги, тоза рангини йўқотмоқ; хира, кир туста кирмоқ. Жўравой аввалига пинагини бузмайди, қорайиб кетган дўпписини бошидан олиб, кафтига бир уради-да, қайта кияди. Газетадан. Овқат пишиди. Қозоннинг ранги чиқиб қорайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргизолмади. А. Қаҳҳор, Анор. Яхшиямки осмон бор – ердан кўтарилган қанча-қанча губорларни ютгани билан қорайиб кетмайди. Мирмуҳсин, Топилган ҳусн.

4 Қоронғилик билан қопланмоқ; қоронғилашмоқ. Қуёш бота бошлар.. гавжум қирларга Қорая-қорая тўшалар оқшом. А. Орипов, Юртим шамоли. Эртаси атроф қораяркан, Жондор вагончини ўз пинжига олиб, «сұхбат»га жўнади. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Бошқа нарсалардан ажралиб ёки фиравшира кўринмоқ, шарпаси кўринмоқ. Чодир ёнида соядек қорайиб турган киши олдида тўхтаб, энгашиб, унинг бетига қаради. С. Аҳмад, Уфқ.. иккى томондаги тоғ чўққилари осмон сатҳида элас-элас қорайиб кўринар эди. О. Ёкубов, Излайман.

КОРАЙТИРМОҚ Қораймоқ фл. орт. н. Қошини қорайтирмоқ. Офтобда баданини қорайтирмоқ. Ойналари қорайтирилган машина. — Бегона эркакнинг қўли оқ сочни қорайтираф эмиши. Тавба қилдим. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

КОРАКАЛТАК с.т. Тўғри келган нарса билан қуролланиб уриш, уришиш; оломон. Ҳирот томонидан ҳукумат қўшини ё қоракалтак оломони келиб қолса.. ишга халал етиши мумкин эди. С. Айний, Қуллар.

КОРАКАШ 1 Олдинга ундалса, орқага тисарилаверадиган, юрмайдиган; асов (от хақида).

2 кўчма с. т. Ўжар, қайсар. Сим қоқилган жойга ҳозирман.. ўжар, қоракаш хотинлар бўлса ҳам, бир минутда ўзимга ром қилиб.. сезидирмай ишлайман. «Муштум».

КОРАКЕСАК Гўштнинг ёғсиз юмшоқ жойи.

КОРАКОСОВ 1 айн. қоракуя 2.

2 кўчма Қорайиб кетган; қоп-қора (қўл хақида). Офтобдан ва чўл шамолидан қорайган қотма, ҳоргин юзи, ўқрайган кўзлари,

қоракосов қўллари оғзидан чиққан сўзларни тасдиқлаб турарди. М. Осим, Элчилар.

КОРАКУЯ I Ёқилғининг ёнишидан хосил бўладиган ва қозон остига, тутун йўлларига ўтириб қоладиган куя; қурум. Трубаларни қоракуядан тозаламоқ. — Унинг чаккаси тилиниб ёрилган, қон сизиб оқиб тушарди. Ўзи бўлса, устма-уст қоракуя босарди. М. Мансуров, Ёмби.

ЮЗИГА қоракуя суртмоқ Бадном қилмоқ, юзи қора қилмоқ. Жуманни суд ҳам қилармиз, юзига қоракуя ҳам суртармиз, бир умрга майиб ҳам қилармиз, майли.. лекин қурилишга бундан нима фойда? А. Мухтор, Туғилиш.

КОРАКУЯ II Замбуруғлар кўзғатадиган, илдиз бўғзи ва поя асоси қорайиши билан кечадиган ўсимликлар касаллиги: галла экинларининг донига тушадиган ва уни заарлантарирадиган ун. Аччиқ бегона ўтлар ва қоракуя касаллиги тарқалган майдонлардан дон экинларини ажратиб ўриш зарур. Газетадан.

КОРАКЎЗА Суғориладиган ерларда ўсадиган, бир йиллик сербарг ёввойи (бегона) ўт. Қоракўзага қарши курашишда карбин дориси жуда яхши натижса беради. Газетадан.

КОРАКЎЛ 1 Асосан, Ўзбекистоннинг Қоракул туманида етиширилган, ҳозирги вақтда иқлим шароитлари ўхшаш бошқа ҳудудларда ҳам тарқалган, қўзисидан жингалак юнгли мўйна олинадиган зотли қўй нави. Қара.. қандай дилбар манзара: кунгай қияликлар, қоракўл қўйлари.. юз дардга даво мусаффо ҳаво.. К. Яшин, Ҳамза.

2 Шундай қўй қўзисининг юқори навли жингалак териси, мўйнаси. Қоракўл тайёрлаши. Қоракўл тери. Қоракўл қулоқчин. Қоракўл ёқа.. — Пахта, ипак, қоракўл — Бойликларинг мунча мўл. Ё. Мирзо.

КОРАКЎЛЧИ Қоракўл қўйларини боқиш ва қоракўл териси етишириш билан шуғулланувчи чорвадор. Жуда соз-да, мен қоракўлчилар кенгашига келганман. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

КОРАКЎЛЧИЛИК Чорвачиликнинг қоракўл қўйларини боқиш, кўпайтириш ва қоракўл тери етишириш билан шуғулланувчи соҳаси. У шунча ўш қоракўлчилек соҳасида ишлаб, бундақа териларни деярли кўрмаган эди. С. Аҳмад, Юлдуз.

ҚОРАЛАМА Ҳомаки тарздаги, ишлов бериб якунланмаган матн. *Саҳар туриб, уйл тадоригини күрди. Қоралама шеърларини олди.. С. Сиёев, Аваз. Қораламалар чоп этилиши жараёнида бу саҳифалар силлиқланди.* Газетадан.

ҚОРАЛАМОҚ 1 Қора тус бермоқ, қора тусга киритмоқ, қора ранг билан бўямоқ, қора қилмоқ. *Матони қораламоқ. Ойнани қоралаб, қуёш тутилишини кузатмоқ.* ■ *Мотоцикл ерга ағанаганча, бензини тўклиб, қор юзини қоралади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Қаламни қораламоқ эск. Савағич қаламни сиёҳга ботирмоқ, унга сиёҳ олмоқ. *Анвар ҳам мулойимгина кулемсираб олгач.. яна қаламини қоралаб, қоғоз устига бир-икки калима ёзди.* А. Қодирий, Мехробдан чайён. **Қоғозни қораламоқ** Қоғозга ёзмоқ, қоғозга ёзувлар туширмоқ. *Хат ёзмадинг, дег койима мени, Қоғоз қоралашга тегмайди қўлум.* Уйғун. *Ундан анча кичик укаси ҳам, унга тақлид қилиб, қоғоз қораларди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Қоралама матнни, нусхасини тайёрламоқ, қоғозга туширмоқ. *Бурноғи ишили бир роман қораловдим, ука.* Қоралама чанг босиб ётвуди. М. М. Дўст, Лолазор. *Ишининг бошида, расмларнинг чизгиларини қоралаб, ора-сира чалғиши учун шамдоңларни дўқиллатиб ясаб юрган кезларида устахонасига Абдумалик кириб келди.* «Ёшлик».

3 кўчма Айблаб, ёмонлаб гапирмоқ ёки ёзмоқ. *Бу билан мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Аҳмедов ўз сўзида янги директорнинг ўқитувчиларни «ёмон» ва «яҳши»га ажратиб олганлигини қоралади. С. Зуннунова, Олов.

4 Кўздан қочирмай, қорасига қараб, қорасини олиб юрмоқ, қорама-қора бормоқ. [Зикир] *Аёлга узоқдан салом шиорасини билдиргач, толлар орқасидан юриб, уни қоралаб келаверди.* Ш. Гуломов, Ёрқин уфқлар. *Эргаш aka изни қоралаб, уч-тўрт қадам босдилар-у, тўхтаб қолдилар.* Ш. Холмирзеев, Огир тош кўчса.

5 Сон-миқдор билдирувчи сўз билан кўлланиб, шу сўз англатган ёшга яқинлашишни билдиради. *Саксонни қоралаган чол.* ■ *Низомов олтмишини қоралаган бақалоқ киши эди.* С. Сиёев, Отлик аёл.

ҚОРАЛИК Қора эканлик, «қора» сўзининг маъноларига алоқадор мавҳум от. **Бахти қоралик.** Ичи қоралик. ■ [Кумушнинг] Камон қошлари ортиқ мавж уриб ўзини кўрсатган, бир оз бота турган шаҳло кўзлари тагин ҳам тим қоралик, тагин ҳам нурлилик касб этган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРАЛОВЧИ 1 Қораламоқ фл. сфдш. Аҳмад Ҳусайн.. муҳаррир билан учрашувнинг оқибатини.. қораловчи ифодаларда баён қилди. Ойбек, Нур қилириб.

2 ҳуқ. Суд олдида судланувчининг айбдор эканлигини қувватловчи; айбловчи. *Давлат қораловчиси.* *Жамоат қораловчиси.* ■ *Қораловчи гапириб, оқловчи гапириб..* Олияниг ўзи охирга сўздан воз кечиб, суд ҳайбати.. қамоқ муддатини эълон қилди. М. М. Дўст, Лолазор.

ҚОРАМАЛДОҚ Бошмалдоқ билан ўрта бармоқ ўртасидаги иккинчи бармоқ; кўрсаткич бармоқ. *Одатда навқирон ишчилар ўнг қўлнинг қорамалдоғи ва ўрта бармоғидан маҳрум бўлиб туришади.* Газетадан.

ҚОРАМАШОҚ 1 Бир турли ўтсимон ўсимлик. *Қўйлар қорамашоқ, қўнғирбош.. ўтларини севиб ейди.* Газетадан.

2 шв. айн. қарға 2.

ҚОРАМА-ҚОРА Кўздан қочирмай, қораси билан кетма-кет. *Бошқалар эса қорама-қора бориб, кўча оғзида тўхтаб қолишиди.* С. Зуннунова, Олов. *Азизхон икки қўлини орқасига қилиб, шошилмай борар экан, нотаниши ўйловчи унга эргашиб, қорама-қора келарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОРАМАГИЗ Қорачадан келган; қоратўр(и), қорача. *Қорамагиз йигит.* ■ *Ҳали узоқ бўлса ҳам, унинг офтобда пишган қорамагиз юзини кўриб туриман.* Ш. Отамуродов, Кўнгил. *Бўйига катта бир илонни чирмаштириб олган.. қорамагиз йигит растага кириб келди.* Мирмуҳсин, Она.

ҚОРАМИҚ Қир-адирларда, галлазорларда ўсадиган, дони заҳарли бир йиллик бегона ўт. *Қорамиқ донаси бўлгунча, бугдойнинг сомони бўл.* Мақол. ■ *Бугдойзорлардаги ҳосилни ўришдан олдин бегона ўтларни, айниқса.. қорамиқ каби заҳарли ўтларни албатта ўриб олиш керак.* Газетадан.

ҚОРАМОЙ Нефтдан бензин, керосин ва газолин ажратиб олингандан кейин қол-

ган қуюқ қора суюқлик; мазут. *Низомжон каттакон пеңда қорамой аралаштирилган кўмир куқунининг ловуллаб ёнишига қараб, жимгина ўтиради.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОРАМОЛ Шоҳли, йирик чорва ҳайвони (хўқиз, буқа, сигир). Чорва учун очилган бу ўйлдан қўю қўзилар, эчкилар, қорамоллар ўтади. С. Аҳмад, Жимжитлик. Йил бошида гўшт планини бажариш учун бозордан ийгирмата қорамол сотиб олинди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ҚОРАМОЛЧИЛИК Чорвачиликнинг қорамол боқиши, уларни кўпайтириш ҳамда улардан гўшт, сут маҳсулотлари етиштириш, саноатга тери ва б. хомашё етказиб бериш билан шуғулланадиган соҳаси. Қорамолчилик фермаси.

ҚОРАМТИР Қорага мойил, оч қора, сал қора. Қорамтири булут. Қорамтири турун. — Чуқур жар тубида қорамтири анҳор пишириб, бўғиқ садо таратиб оқаёттибди. Ҳ. Гулом, Машъал. Ариқчалар бўйида ўткир ҳидли, қорамтири ялпизлар, сершоҳ жамбилилар ўсган. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ҳиндуларнинг туслари қорамтири, кўз-қошлари қон-қора бўлади. С. Айний, Қуллар. Абдишукур манглайи тиришган, кўзойнакли, этсиз қорамтири юзи ичига ботган.. ориққина киши. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОРАМУФ қ. қорамиқ. Қорамуғнинг донасидай Қўзидан айланай шуни. «Бойчечак».

ҚОРАПАТАК Кўй-эчкиларнинг тунави учун гўнг қатламидан иборат тўшама.

ҚОРАПЎЧОҚ Ўзбекистонда яратилган, туси тўқ яшил, эти оқ, юмшоқ, ширин кеччишар қовун нави.

ҚОРАСОВУҚ Ҳавонинг ўртача суткалик ҳарорати мусбат бўлгани ҳолда, ўсимлик қоплами ва тупроқ усти қатламишининг 0° ва ундан ҳам пасайиши (бу ҳодиса юз берганда, барглар совуқ таъсирида қораяди).

ҚОРАСОН 1 айн. гангrena. Яна ҳам келди.. «чап оёғим қорасон бўлибди». С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 Чорва моллари ва ипак куртларига қирғин келтирадиган юкумли касаллик.

ҚОРАСУВОҚ Дастрлабки, пардозсиз сувоқ. *Деразаларнинг кўни қорасувоқда, ак-сар деразаларга энди ойна солинаёттир.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚОРАСУЛИ айн. қоракўза.

ҚОРАТОЛ Тол дарахтининг новдаси жигарранг-қизғиши, чайир бўладиган нави. Қоратоллар хомуш боши эгиг турган қорамтири ҳовуз сатҳида бир тўн ҳазон қалқиб юрибди. Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚОРАТОМОК шв. айн. жиблажибон 1.

ҚОРАТЎР(И) Қорачадан келган; қорамағиз, қорача. Қизлардан қоратўргина келгани ўрнидан туриб, орқа этагини қоққан бўлди. Ойдин, Ўзидан кўрсинг. Бошини рўмол билан танғиган, таҳта зинадан тушиб келаётган қоратўри қиз *Моҳидилдан* кўз узмасди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ҚОРАЧА 1 Қорага мойил; қоратўр(и), қорамағиз. Ўзи қорача бўлгани учунми, бу ҳол тезда кўзга ташлана қолмасди. С. Зуннунова, Олов. ..сепкилли, қорача юзи салнап пардоzlанган. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 тар. Ўрта асрларда аҳолининг зодагон бўлмаган табақаси.

З этн. Айрим туркий ҳалқларда уруғноми (мас., ўзбекларнинг қатағон, лақай, қирқ, сарой қабилалари таркибидан қорача уруғ бўлган).

4 шв. Қора, авом ҳалққа мансуб киши. У шу ёшга келиб, наинки ҳудога, ҳатто буни — қорача, севгилисини — хўжга деб, бирбира ларнинг қовушишларига.. йўл бермай келган урф-одатларга ҳам тил тегизмаган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОРАЧАКАК Атиргуллилар оиласига мансуб, ёввойи ҳолда ўсадиган бута ўсимлиги. Қорачакак ёввойи ҳолда ўсади.. Бойсун тогида кўп учрайди. Газетадан.

ҚОРАЧИРИК тар. 1 Кўнгиллилардан ташкил топган, дуч келган нарса билан куролланган номунтазам қўшин.

2 Шундай қўшин сафидаги жангчи.

ҚОРАЧИРОҚ Ичига мазут ёки зигир ёфи солиб ёқиладиган, пиликли, чўяндан қуйилган чирок; лампа. Қорачироқнинг пилиги тугаб қолди шекилли, у ҳам ўчиб қолди. Ҳ. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ҚОРАЧИҚ Кўз рангдор пардасининг марказидаги қора рангли тешик (ундан кўзга ёруғлик нури ўтади; ёруғда торайиб, қоронғида кенгаяди).. ўнинг ўлганига ишонмай, қовоғини кўтариб, қорачигига қаради. В. Фоғуров, Вафодор. Давроннинг қовоғига ўқ парчаси тегиб шилиб кетган, кўз қорачигини ҳам зарарлаган эди. Т. Рустамов, Мангу жа-

сорат. Узоқларга боқар сузук кўзингиз, Нуқтадай топ қорачиқдан оқар нур. F. Fулом.

ҚОРАЧОЙЛАР Россия Федерациисининг Қорачой-Черкасия Республикаси ва Ставрополь ўлкасида яшовчи, қорачой-болқор (туркий) тилида сўзлашувчи халқ.

ҚОРАШАҚШАҚ Чумчуксимонлар туркумининг шақшаклар оиласига мансуб сайроқи қуш..йўл четидаги тут томондан қорашақшак шақиллаб учиб қўнди. М. Мансуров, Ёмби.

ҚОРАШУРА Шўр ерларда ўсадиган ёввойи ўт. Қорашура ўсган жойлар ям-яшил далани эслатса-да, лекин у чорва учун бутунлай яроқсиз. «Фан ва турмуш».

ҚОРАЯЛОҚ Чумчуксимонлар туркумига мансуб, гала-гала бўлиб учадиган қора қуш. Чуғуруқ, загизон, қораялоқ каби қушлар.. қора голос шоҳларидан нари кетмас, боғча тўрини доим чуғур-чуғур овозлар босиб ётари. Д. Нурий, Осмон устуни.

ҚОРАҚАЙИН Тоғли ҳудудларда ўсадиган, пўсти оч кулранг, ёғочи оғир ва қаттиқ йирик дарахт; шамшоднинг бир тури.

ҚОРАҚАЛПОҚ Қорақалпогистон туб аҳолисини ташкил этувчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқнинг номи. Қорақалпоқ халқи.

2 Шу халқقا мансуб, тегишли. Қорақалпоқ тили.

ҚОРАҚАЛПОҚЛАР Қорақалпогистон туб аҳолисини ташкил этган, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қорақалпоқ халқи.

ҚОРАҚАНД I Сирти сал тилим-тилим, туси жигарранг тўқ яшил, пўсти қаттиқ, эти қалин кечпишар қовун нави.

ҚОРАҚАНД II Тоғли жойларда ёввойи ҳолда ўсадиган бута ўсимлиги ва унинг овқатга солинадиган қорамтири майда сершира, нордон меваси; зирк. У [зирк] майиз катталигигда, ранги тўқ сансар, қовжираф қуригани эса қорамтири туседа бўлади. Буни халқимиз «қорақанд» деб ҳам аташади. Газетадан.

ҚОРАҚАРАҒАЙ Шоҳ-шаббаси учли конус шаклида бўладиган, доимо яшил, иғнабаргли дарахт ёки бута.

ҚОРАҚАРҒА.

ҚОРАҚАТ, қорагат Баъзи турлари зийнат учун, баъзи турлари эса меваси учун ўстириладиган ҳушбўй бута ўсимлик •ва

унинг сершира, ширин ёки нордон-ширин, кўпинча қизил ёки қорамтири меваси; қора смородина. Қизил қорагат. Қора қорагат.

— Fир-ғир шамол эсади, қорақат, чияларнинг ёқимли иси анқийди. С. Муродбеков, Ёвшан иси. Шишиларни ўйқотиш учун.. тарвуз, узум, қора қорагат ҳамда четан мевасини истеъмол қилиш керак. «Фан ва турмуш».

ҚОРАҚИЁҚ Бошоқдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўтсимон ўсимлик; ажриқбощ; ем-хашак экини.

ҚОРАҚОВУҚ Тоғли ерларда ўсадиган кўп йиллик, пиёзли доривор ўсимлик. Янги дори тоб ёнбагирларида ўсадиган қорақовуқ ўтидан олинади. Газетадан.

ҚОРАҚОШ I бот. Мураккабгулдошларга мансуб, хушманзара ўтсимон ўсимлик. Бойчечаклар кетидан қорақошлар очилди.. Қизлар қорақошлар терди, қулоқларига тақди. Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

ҚОРАҚОШ II бот. шв. 1 Қора тусли, бўртиб чиқсан йўли бор, кам этли ширин кузги қовун нави.

2 Сирти қалин тўрланган, туси оч яшил, эти ширин ва ҳушбўй ҳандалак тури.

ҚОРАҚҮЙРУҚ айн. жайран.

ҚОРАҚУЛОҚ Мушуклар оиласига мансуб, тумшуғи узун, қулогининг уни қора сутэмизувчи ҳайвон.

ҚОРАҚУРТ Бўғимоёқлилар типининг ўргимчаксимонлар уруғи вакили: усти баҳмалга ўҳашаш, қора тусли; факат ургочиси заҳарли бўлади. Қорақурт чақаётгандан, одам сезмай ҳам қолади. У, худди қандалага ўҳшаб, чақиб қочади. Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

ҚОРАҚУШ Қарғасимонлар оиласига мансуб парранда; қора патли чўл бургути.

ҚОРАҚҮТИР Яра битаётганида, унинг устидаги ҳосил бўладиган қаттиқ пўст.

ҚОРБЎРОН 1 Шамол аралаш кучли қор ёғиши; қор бўрони. Эрталаб бошланган қорбўрон тобора кучаймоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Сурувнинг орқасида Бобоқул ота келарди. Қаршидан ҳамла қилаётган қорбўрон ўёғе унинг баланд қоматини буқканди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бир-бирига қор юмалоқлаб отиш ўйини. Қорбўрон ўйнаган қиз ҳам қўрқадими? Юраверинг. Мен кағил. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

КОРГИЧ Қориш, қориштириш учун ишлатиладиган асбоб.

КОРЁФДИ этн. Мархумнинг вафотидан кейин биринчи қор ёққанда ўтказиладиган мотам маросими.

КОРИ [а. فارئی – ўкувчи, Қуръонни қироат билан ёддан ўкувчи киши] 1 Қуръоннинг барча сураларини ёд олган ва уларни қироат билан ўкувчи шахс. Қуръонни бошдан-оёқ ёд олган «қорилар».. рўза ойида пул ишилаб қоладилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Қози ёнидаги Асад қорига юзланди: -И мом домла, ўқинг-чи, нима битибди буёнга. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Фотиҳа тортилгандан сўнг, қутидор ва Офтоб ойим қорига пул бердилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кўзи ожиз, кўр киши (хурмат юзасидан уларни шундай атайдилар). Таёқ ўйл кўрсатар аъмо қорига, Ул ҳам кўнган қисматида борига. «Эрали ва Шерали».

КОРИЛИК Қори иши, вазифаси. У, мадрасани тамом қилгач, «қори» деб ном олган бўлса ҳам, унга бирор жойда қорилик ёки имомлик қилиш насиб бўлмади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КОРИЛМОҚ Қормоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Терт яхши қорилди. Сутга қорилган ҳамир. — [Ҳакимбойвачча] Қаймоққа қорилган нонлар билан тўла дастурхон ёзib, аччиқ чойни қуя бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Унинг тупроққа қорилган гавдаси юқоридан юмалаб тушиб, шу ерда тўхтаганига гувоҳ эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

КОРИН 1 анат. Тананинг қорин девори билан қорин бўшлиғидан иборат пастки, овқат ҳазм қилиш аъзолари, яна баъзи бошқа аъзолар жойлашган қисми. Нормат анча ергача қорни билан судралиб борди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қорни солинган биялар елинларини тирсиллатади. А. Қодирий, Кичик асарлар. У ўтирган ерида қорнини ушлаб, қотиб-қотиб кулади. С. Сиёев, Ёруғлий.

2 с.т. айн. қорин бўшлиғи.

Қорин бўшлиғи Тананинг юқоридан, яъни кўкрак қафасидан диафрагма билан ажралиб турадиган, пастдан катта чаноқ бўшлиғи, орқадан умуртқа поғонаси, ёнбаш ва олдиндан сербер мускуллар билан чегараланган қисми.

3 с.т. айн. меъда, ошқозон. Оч қоринга тушган ўткир май виз эттириб қайнатди-да, томоқ остини ловуллатмоққа олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳозир.. қўй-қўзилар куни билан қоринларига ийккан овқатларини, бамайлихотир ётиб, кавш қайтаратётгандир. С. Анорбоев, Оқсой.

Қорни оч Қорни (меъдасида) ҳеч нарса йўқ, овқат (емиш) талаб. Қорни очмоқ Емиш талаб бўлмоқ, овқат тусамоқ. — Рост, қорним очди, — деди Турғунбой пешонасидан терларни сидираркан. Т. Ашурор, Оқ от. Қорним очса.. темир товогимга озгина-озгина сут соғиб оламан. С. Сиёев, Ёруғлий. Қорни тўймоқ қ. тўймоқ 1. Қорним нонга тўймаянти, бирор иш топиб бер. Т. Ашурор, Оқ от.

Қорни тўқ к. тўқ I 1. Қорни оч билан қорни тўқнинг нима иши бор?

4 Ҳайвонларнинг масаллиқ сифатида ёки идиш сифатида ишлатиладиган шу аъзоси. Инак, қорин гўшт бўлмас, Душман асло дўст бўлмас. Мақол. Бир қорин мойни бир қумалоқ чиритар. Мақол. — Тошхол бўгланиб турган ўпка, жигар, буйрак, қоринларни пи-чоқ билан нон устига олиб қўйгач, бармоқларига пуфнуфлаб тўғрай бошлади. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Хуржуннинг икки кўзини тўлғазиб, қоринда мой келтирадиган қишлоқи мурид Тиллабой келиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи.

5 кўчма Тириклий, ейиш-ичиш; қурсоқ, жигилдон, нафс. У фақат қорнини ўйлайди. — Матқовул ака, мен нон топармиканман, деб қорин ғамида мактаб очганим ўқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳадеб қоринни ўйлаш керак эмас. С. Сиёев, Ёруғлий.

6 кўчма Қумғон, чойдиш, оптова, хум, кўза каби идишларнинг нарса солинадиган, ташқарига қаппайиб чиққан кенг, йўғон қисми. Бутилканинг қорни. Қўзанинг қорни. Самоварнинг қорни. Чойнакнинг қорни. — Ҳамиша Қодировнинг столида қорни катта график сув билан тўла турарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 Баъзи чолғу асбобларининг ўйиб ёки бошқа йўл билан ишланадиган ичи бўш қисми (асбобнинг дастага уланадиган, овоз берадиган қисми). У аянчли бир вазиятда қоракуя бўлиб куйиб, қорнининг юз таҳтаси ўйилиб тушган дуторни қўлига олди ва бошини аста кўтарди. Н. Фозилов, Дийдор. ..одам қанча оч бўлса, шунча яхши ишилайди,

дүтторнинг ҳам қорнини тешишимаса, жа-рангламасди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

8 с.т. Ич, бачадон. Менам қўзиларни она-сининг қорнидан тушиши билан ажратга-ним йўқ. С. Анербоев, Оқсой. Ўйимизнинг тўри сеники. Тор қорнимга сиққан, кенг ўйимга сигмайсанми? Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Бир қориндан талашиб тушган Бир онадан туғилган. **Онасининг қорнида** 1) ҳали туғилгани йўқ. У келганда, сен чақалоқми-динг ё онанг қорнидамидинг.. Ойбек, Тан-ланган асарлар; 2) кўчма мутлақо йўқ, ер юзида топилмайди. **Менинг устимдан ариза ёзадиганлар** онасининг қорнида, афандим. П. Турсун, Ўқитувчи. **Онасининг қорнида ёт-гандай** Жуда тинч, беташвиш. **Хотиржам бўл, кийикчанг** ҳудди онасининг қорнида ёт-гандай роҳат қиласпти. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. **Қорин пиёз (нинг) пўсти** бўлди Қорин ниҳоятда очди. **Менинг қорним пиёзниңг пўст-ти бўлиб** кетди. В. Фофуров, Вафодор. **Қорин солмоқ** (ёки қўймоқ, ташламоқ) Қорни меъёрий ҳолатдагидан катталашмоқ, қорин-дор бўлмоқ.. тезда қорин қўйиб, кўзойнак тақди. Мирмуҳсин, Умид. **Машинадан ўрта ёшлардаги, сал қорин ташлаган..** бир киши тушиби. С. Аҳмад, Чўл бургуги.

ҚОРИНБОЙ с.т. 1 Қорин қўйган, қорни катта. **Анави қаққайиб** турган қоринбой одамни қара.

2 Амалдор, мансабдор шахсларга нис-батан қўлланади. **Хиёлнинг қоринбой** бўлиб кетганини билмас эканмиз-да.. И. Раҳим, Тақдир.

ҚОРИНБОФ От ёки эшакнинг қорни-дан тортиб, эгарга маҳкамланадиган ёки қорнидан ўтказиб, арава шотисига боғ-ланадиган энли тасма; қоринбогич. Қамбар тойчанинг қоринбогини бўшатиб, қозикча боғлади. Ойбек, Танланган асарлар. **Қобил-бой** аравага қўшиғлиқ отнинг бошини силаб эркалади, анжомларини кўздан кечирди, қо-ринбогини қаттиқ тортиб боғлади. Ҳ. Нуль-мон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҚОРИНБОФИЧ 1 Яктак, тўн ва ш.к. кийимларнинг тугма ўрнида ишлатилади-ган боғичи.

2 айн. **қоринбоф.**

ҚОРИНДОР Қорни катта, қорни дўп-пайиб чиққан (қ. қорин 1, 6). **Тожиддин Қо-**

сим бўйи шипга етгудай, қориндор, ола кўз, ботиқ пешона, кўсанамо, қирқ беш ёшлардаги киши. Ойбек, Нур қидириб. **Салимжон** плитка устидаги кўк, қориндор чойнакдан бир қултум сув ичди. Н. Аминов, Тилло та-бассумлар.

ҚОРИНЛИ 1 Аниқловчи сўз билан қўлланиб, шу сўз англатган ҳолатдаги қоринга эгаликни билдиради (қ. қорин 1, 6). Қишлоқнинг кажава қоринли, юм-юмалоқ оқсоқоли иссиқдан ҳарсиллаб-гурсиллаб етиб келди. Ойбек, Навоий. ..бир ҳовув тамаки олиб, уни гулхан олдидаги турган кенг қоринли.. хива чилимининг сархонасига босди. С. Ай-ний, Қуллар.

2 айн. **қориндор.** б3 ёшда, серсоқол, гав-дали.. шўхтабиат, қоринли бир киши бў-либ, юртнинг қозикалонидир. Ҳамза, Май-сарапнинг иши.

ҚОРИНЧА Қорин с. кичр.

Мия қоринчаси анат. Мия бўшлиги. **Юрак қоринчаси анат.** Юракнинг қон томирларида қон ҳаракатини бошқарувчи қисми.

ҚОРИХОНА [қори + хона] 1 тар. Му-сулмонларнинг қорилар тайёрланган диний ўқув юрти. [Султонбек:] Бир ўғлим қориҳо-нада ўқийди. Бир ўғлимни Ҳадрадаги ўрис мактабига бердим. Ойбек, Танланган асар-лар.

2 Масжиднинг куръон тиловат қилиш учун ажратилган бўлмаси; кироатхона. [Қори] Секин-секин қориҳонадан чиқиб келди ва нарида ўтириб, қуръон ўқиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРИШИҚ Аралашиб, қоришиб кет-ган, аралаш-қуралаш. **Козимнинг димогига ўт-ўланларнинг** бир-бирига қоришиқ иси урлади. Э. Усмонов, Ёлқин. **Алам ҳам, армон ҳам қоришиқ** эди бу хўрсиниша. М. Ман-суроев, Ёмби.

Қоришиқ ундош тлиш. Портловчи ва сир-ғалувчи товушдан таркиб топган мураккаб ундош, мас., ц (т+с), ч (т+ш) каби.

ҚОРИШМА 1 Суюқ ёки майдадаррали сочилиувчан нарсаларнинг ўзаро аралашу-видан, қоришувидан ҳосил бўлган модда; қоришиқ масса; аралашма. Асал билан сари-ёғ қоришимаси. — **Пахта** майдонлари минерал ва органик ўғитлар қоришимаси билан ўғит-ланиб, сифатли шудгорланди. Газетадан.

2 айн. бўза II. Цемент қоришимаси. Оҳак қоришимаси. Қоришима билан гишт термоқ. — Қадимги Римда боғловчи модда сифатида оҳак қоришимасига майдаланган вулкан жинслари ишлатилган. «Фан ва турмуш».

ҚОРИШМОҚ 1 Қормоқ

2 Бир-бирига аралаш, қўшилган, бирлашган ҳолга келмоқ. У қор, тупроқ қоришиб, аталаси чиққан майдонда чўзилиб қолди. С. Анорбоев, Ҳамсұхбатлар.

3 кўчма Аралашиб, қўшилиб, бир бўлиб кетмоқ; аралаш-қураш бўлиб, фарқини йўқотмоқ. Гап қоришиб кетди. Фикр қоришиб кетди. — Унинг миясида ола-қуроқ мулоҳазалар қоришиб кетди. «Шарқ ўлдузи».

4 (ж. к. билан) Беланмоқ, бўялмоқ, ботмоқ. Лой ва тупроққа қоришиган жсанчиларни танимок қиёйин эди. Ойбек, Қуёш қораймас. Таниш зангори дурра тупроққа қоришиб ётибди. Х. Ахророва, Орифнинг давлати. Ўлим билан олишганинг Ҳайкалидир! Э. Раҳим.

5 кўчма Овора, банд бўлмоқ; қўйманмоқ (бирор иш-юмуш билан). Қумушбibi.. ошхона юмуши билан қоришиб ётган онасининг олдига борди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Турғун:] Оббо, Мұхаббат-эй.. Роса меҳнатга қоришиб қолибсиз-да, а? Мунча ўзингизни уринтирмасангиз? Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Рўзгор ишларига қоришиб кетиши ҳам унча сезилмас, аксинча, овутгандай бўларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

6 кўчма Бош сукмоқ; сукъилмоқ, араплашмоқ, қотишмоқ. Жанжал бўлса, қоришимам. Ҳамза. Сен бу ишга иккинчи марта қоришима. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОРИШТИРМОҚ 1 Қоришимоқ

ф. Тупроққа қориширмоқ. Бетон қориширмоқ. — Бадбахтни [Хомидни] икки кишиси билан тупроққа қоришириб кетувчи Отабек экан! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бир хил деб қарамоқ; фарқламаслик. Фикрларни қориширмоқ. — Синекдоҳа билан метонимия асоссан қўйидаги ҳолатларда қоришириб юборилади .. «ЎТА».

ҚОРИҚ Табибчиликда қон олиш учун ишлатиладиган, сигирнинг шохидан маҳсус ясалган асбоб; қортиқ. Қориқ солмоқ. — Ўтар бобо унинг билагини ушлаб, томир уришини текширди.. сўнг ётқизиб, яғирига қориқ қўйди. С. Сиёев, Аваз.

ҚОРИҚЧИ Қориқ солувчи табиб.

ҚОРЛИ 1 Қори бор, қор билан қопланган. Қорли тоғлар ҷўққисидан боқади қўёш. Файратий.

2 Қор ёғиб турган; қор ёғаётган. Қорли тун.

ҚОРЛИК Қор қоплаган, қор босган жой. Шовуллади тун бўйи шамол, Қорликларда ўчди изимиз. А. Орипов, Йиллар армони.

ҚОРМОҚ 1 Суюқ ёки майда заррали сочилувчан нарсаларни бир-бирига аралаштироқ, қориширмоқ. Толқонни шакар билан қормоқ. Қатиққа шакар қориб ичмоқ. — Кўй сути, қўй мояига Унадек унни қориб.. К. Мұхаммадий.

2 Обдан аралаштириб етилтироқ, ийламоқ, пишишмоқ (шу йўл билан ўзи боғланиб келган сўз англатган нарсани тайёрлашни билдиради). Лой қормоқ. Бетон қормоқ. — Кун чиқмасдан ун эладим, ҳамир қордим.. Ойбек, Танланган асарлар. Ёрмат хўжайиннинг сигир-бузоқларига терт қориши билан банд бўлган хотинининг олдиди тўхтади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Булғамоқ, беламоқ, қориширмоқ. Лойга қормоқ. — Сел ғўзаларимизни.. меҳнатимизни ҳам тупроққа қориб олди-кетди-ю, аммо юрак қўримизни, вижедонимизни оқизиб кетгани ийқ. Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари. Ўзингни балчиққа қориб, ўнглабёлвориб, дехқоннинг оғзидағини, косибнинг бўғзидағини умид этишига ор қилмайсанми, Матпано? С. Сиёев, Аваз.

4 кўчма Ботирмоқ, кўммоқ; гирифтор қилмоқ. Чўпонни севолмадим, Ҳеч кўнгил қўёлмадим. Гурбатга қорганимнинг, Девга юборганимнинг Сабаби шунда эди. Ҳ. Олимжон.

ҚОРОВУЛ 1 Бирор объектни қўрикливи куролли шахс, шахслар гуруҳи; посбон, сокчи. Ўрда қоровули. — Подшонинг Бухорога келиши муносабати билан кўчалар тозаланган, қоровулу ясовуллар ўйларга тинмай сув сепишарди. Мирмұҳсин, Мельмор. Арк қоровуллари кийимларини ечиб, кўрпаларига чўзилдилар. С. Айний, Дохунда.

2 Бирор объектга зиён-захмат етказмаслик, унда тартиб-интизом ва ш.к. ни сақлаш учун, қўриклиши учун қўйиладиган шахс; қўриқчи. Ўрмон қоровули. Боф қоровули. Кўча қоровули. — ТошМИ дарвозаси олдиди қоровул уларни тўхтатди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Мозорни қуртишлаб то-

залади. Гўристон қоровулига нул бериб, қуръон тиловат қилдирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

З Кузатиб, огоҳ бўлиб турувчи. Умрзоқ кўприкнинг нариги четида қоровул бўлиб туриш учун кетди.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Лекин элликбоши Йўлчининг изига қоровул туширганлигидан хабардор бўлган.. Қоратоий Йўлчининг тадбирларини маъқул кўрмади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 ҳарб. Бирор объектни сақлаш, муҳофаза қилиш вазифаси юклатилган ҳарбий бўлинма. Гарнizon қоровули. ■ Қоқ ярим кечада қоровуллар тревога кўтаришиди. Ойбек, Қуёш қораймас.

5 Нишонга олиш учун милтиқ, пистолет каби қуролларнинг стволи учига ўрнатилган бўртиқча; мушак. Аҳмаджон шошмасдан милтигини ўнглади. Узоқдан думсиз калтакесакка ўхшаб кўринган фашистни қоровулга қўндириб, тепкини босди. А. Қаҳдор, Олтин юлдуз.

ҚОРОВУЛБЕГИ тар. Ўрта Осиё хонликларида: қоровуллик хизматини бажарувчи ҳарбий қисмларнинг бошлиғи.

ҚОРОВУЛЛАМОҚ Қоровул туриб сақламоқ, қўриқламоқ. Омборни қоровулламоқ. Полизни қоровулламоқ. Чорвани қоровулламоқ. ■ Саъди чол поданинг олдига ўтди, Ҳолмурод пайкал томонни қоровуллаб қолди. «Ёшлиқ».

ҚОРОВУЛЛИК 1 Қоровул иши, вазифаси; қоровул туриш. Қоровуллик қилмоқ. ■ Оз ерли ва ерсизлар чоракорлик, қоровуллик ёки бошқа бирор касб билан машгул эдилар. С. Айний, Эсдаликлар. Қоровуллик штатига киритиб қўяман. Т. Ашурор, Оқ от.

Қоровуллик қилмоқ 1) қоровул вазифасида ишламоқ. Шаҳарда қоровуллик қиламанми, қовун тилиб сотаманми, менинг ишиш. «Муштум»; 2) қўриқламоқ, назорат қилмоқ, кўз-кулоқ бўлиб турмоқ. Йўлда қудук ёнида тунаб, овқатланиб ухлашиди. Зулфиқор билан Заврак.. ухламай, галма-гал қоровуллик қилишиди. Мирмуҳсин, Меъмор. Раҳим ўтоқчиларга чой, нон, газеталар етказиб бериб туриши, улар дам олганда, кийимлар ва асбобларга қоровуллик қилиши керак эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ҳарбий қоровул хизмати.

ҚОРОВУЛХОНА Ўз вазифасини бажарётган қоровул турадиган ёки дам олади-

ган хона, жой. Ҳаммани гуноҳкор қилиб, қоровулхонага олиб бориб қамаб қўйдилар «Гўрўғли». Шербек қоровулхонадан чиққач, тўғри Қизилжарга жўнади. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚОРОВУЛЧИЛИК айн. қоровуллик 1. Бадиа.. -Мен қоровулчилик қиласман, — деди. Бу — ҳам илтифот, ҳам фармон эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚОРОНГИ 1 сфт. Қоронғилик босган, қоронғиликка чўмган, зиёдан, нурдан маҳрум бўлган; зид. ёргу. Қоронғи кечга. Қоронғи ўй. ■ Узун, қоронғи йўлакдан чиққач, Үнсин тўхтади. Ойбек, Танланган асарлар. Дарча очилиши билан қоронғи ҳужрага совук ёпирилиб кирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Үйнинг ичи қоронғи. Ҳамма ширин ўйқуда. «Ёшлиқ».

2 от Ёруғлик, зиё бўлмаган пайт, ҳолат; қоронғилик, зимистон. Тун қоронғиси. Тонг қоронғиси. Қоронғи тушди. ■ Оӯ ҳали чиқмаган, фақат унинг заиф нури қоронғидан қўрққандек.. йилт-йилт этиб кетади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ёрмат қоронғида ўйқилиб-сурилиб, элликбошининг уйига келди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Аниқ эмас; ноаниқ, номаълум. Суҳбат ким ҳақида ва нима ҳақида боргандилиги қоронғи. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Лекин бизга комиссия нималарга асосланниб шу фикрга келганлиги қоронғи бўлиб қолди. С. Зуннунова, Олов.

4 кўчма Ноаниқ ва ёқимсиз, бўлмагур. Кечқурун Гулнор ўз уйига қайтаркан, йўл-йўлакай ҳасратда ёниб, қоронғи хаёлларга чулғанди.. Ойбек, Танланган асарлар. -Иним, — деди Абдукарим ака Ботиралининг қўлини қўйиб юбормасдан, — бўлисимизнинг қоронғи ишлари кўп. Ҳ. Ғулом, Машъал.

5 кўчма Рўшнолик, яхшиликтан холи; зид. ёргу. Дунё шундай ясалган экан, болам. Бирорвга ёргу, бирорвга қоронғи. Ойбек, Танланган асарлар. Қаҳрамонлар бир-бираига етишиши, «қоронғи юртимизни шим чироги билан ёритиш» йўлида бирга ишлаши орзу қиласидилар. Газетадан.

Боши қоронғи қ. бош. Дунё (ёки жаҳон) кўзига қоронғи У қаттиқ хафа, унга ҳеч нарса татимайди, унинг кўзига ҳеч нарса кўринмайди. Мунаввар уч кунлик келинлигига бир гап эшилди-ю, бу дунёси кўзига қоронғи бўлиб кетди. С. Анорбоев, Мехр.

Машаққатли юришлардан зериккан хотини ғингшийвериб, доим унинг жонига тегар, кўзига дунёни қоронги қиларди. М. Осим, Искандар ва Спитамен.

ҚОРОНФИЗОР Қоронғилик, зулмат босган жой. [Отабек] Шу қоронғизор билан қўшилишиб кетгандек ва қоронғиликнинг қучогига кира боргандек, мевазорнинг ичка-рисига юра борди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРОНФИЛАМОҚ кам қўлл. Қоронғилик тушмоқ, қоронғи бўла бошламоқ; қоронғилашмоқ. Энди кеч бўлди, кун қоронғилаб қолди.

ҚОРОНФИЛАТМОҚ 1 Қоронғиламоқ фл. орт. н. Дераза ва эшикларга парда тутиб, хонани қоронғилатди.

2 кўчма Ноаниқ қилиб қўймоқ, хирадаштироқ (маъно, тушунча ва ш.к. ни). Оҳанги келишириаман, деб маънони қоронғилатиб қўйибди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚОРОНФИЛАШМОҚ 1 Қоронғилик чўкмоқ, тушмоқ; қоронғи ҳолат юзага келмоқ. Оқшом тушиб, ташқари қоронғилашиб қолган, гупшлатиб ўирик-йирик қор ёғарди. Газетадан. Уч қулоч илгарилаш билан унгур ичи анча қоронғилашиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кўкда саёҳат қилиб юрган ой булутилар ортида қолди. Бутун ўрмон ва кенг далалар қоронғилашиди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Ноаниқлашмоқ, хирадашмоқ; чигаллашмоқ (маъно, тушунча ва ш. к. ҳақида). Масала ойдинлашмади, балки янада қоронғилашиди. — Баҳорнинг фикри қоронғилашиди-ю, кўз олдини туман чулғади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Кўз олди қоронғилашиди қ. кўз. Чол охир ҳолдан тойиб, кўз олди қоронғилашиди-да, сув аралаш лойга ўиқилди. Ж. Шарипов, Хоразм. Кўзига дунё (ёки олам, жаҳон) қоронғилашиди Қаттиқ хафа бўлди, кўзига ҳеч нарса кўринмай қолди. Зиёдилла қамоққа олингандан кейин, олам кўзига буткул қоронғилашиди. Ҳ. Ғулом, Машъъал.

ҚОРОНҒИЛИК Қоронғи ҳолат (тўғри ва кўчма маъноларда). Туннинг қоронғилиги. ўорнинг қоронғилиги. Масаланинг қоронғилиги. Қоронғиликда тўқнашмоқ. — Кўзи қоронғиликка кўнинкандан кейин, охур ёнидаги сиғирни, ола бузоқни кўрди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кеч кириб, қоронғилик тушганди, Ҳаройим кўзини очиб қаради. «Рус-

тамхон». Ҳасан овчининг кўнглини қоронғилик қоплади. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Ҳалқ яна қоронғиликда қолаверади. Бизни яна юз йил орқага тортшишмоқчи. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

ҚОРОТҚИ айн. қаратқи. Ҳосили йигиб олинган бўстонликларда унда-бунда қоротқи — қўғирчоқлар қаппаяди. Ойбек, Навоий.

ҚОРТИҚ айн. қориқ.

ҚОРУВ кам қўлл. Эп, удда. — Кўп қийнаманглар, маъқул сўзга қорув ўйқ, — деб ёлвориб, эланниб қолди. «Эрали ва Шерали».

ҚОРУВЛИ кам қўлл. 1 Удли-шудли; уддали. Ноғоратепалик Сафар бободан саккизта ўғиб туғилди. Уларнинг ичиди Ҳолмўмин қорувли ва серғайрат чиқди. Газетадан.

2 Гавдали, норгул; қоматдор. Минбарга қорачадан келган, ўрта бўйли, қорувли ўйигит кўтарили. «Самарқанд машъъаллари». Чавандозларни айтмайсизми. Ҳар келбатли, ҳар қорувли. Ш. Бўтаев, Кўргонланган ой. Шу пайт даврага Тўйичига қарагандо анча ўшроқ, қорувлигина йигит чиқиб келди. «Ёшлиқ».

ҚОРХАТ этн. Биринчи қор ёққан куни зиёфат беришни таклиф қилиб, таниш кишиларга олиб бориб бериладиган мактуб (қорхат олган киши хат олиб келган кишини ушлаб олса, зиёфат қорхат ёзган киши томонидан берилади). Тансиқ қорни ғанимат билиб, катталар ўз дўстларига қорхат ёзib, ўзига хос наша-завқ бағишлиовчи қиши зиёфатларга юра бошлаганлар. Ойбек, Навоий. Биринчи қорнинг ўзига яраша гашти бўлади. Даламиздаги қўшиллар билан қорхат ёзишганларимиз ёдимга тушди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ҚОСИД [а. قاصد — жўнаб кетаётган; интилевчи, қасд қилувчи; хабарчи, элчи, чопар] эск. кт. 1 айн. ҳабарчи. Борсанг кўйига, қосидо, айғил Муқимийдин дуо. Муқимий.

2 Қасд қилувчи, интилевчи.

ҚОСИР [а. قاصر — чек (чегара)ланувчи; камчиликли, қисқа, калта; кучсиз, ожиз] кт. Қусурли, қисқа, калта. Ақли қосир.

ҚОТИЛ [а. قاتل — ўлдирувчи, қатл этувчи; ҳалокатли] Одам ўлдирувчи ёки ўлдирган киши. Ёмон шифокорнинг қотилдан фарқи ўйқ. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Демак, Бойсунқур мэрзо бизнинг изимизга қўйилган қотилни пайқаб, муҳофаза сифатида «овчи йигитлар»ини йўллаган. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг.. қонини даъво

қилағынан кишиси бўлмаганидан, ҳукумат унинг қотилини топиш учун ортиқча ҳаракат қилимади. С. Айний, Эсдаликлар.

ҚОТИЛЛИК Қотил бўлиш, қотил эканлик. Қотиллигини бўйнига олмоқ. — Захар бермоқ учун сайланди Мансур, Нечук инсон-ки, қотилликка мағрур. Ҳабибий.

2 Одам ўлдириш. Қотилликда айбланмоқ. — ..жосуслик, диверсия.. қотиллик каби жиноятлар учун ўлим жазоси бўлиши мумкин. Газетадан.

ҚОТИЛМОҚ кам қўйл. 1 Қотмоқ фл. ўзлашада мажҳ. н. Йўлга чиққанларидан бери орада бир оғиз сўз қотилгани ўйқ. А. Мухтор, Чинор. Пастда ётган им, гап ўзига қотилгандай, аста дум силкӣиди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 Аралашмоқ, қўшилмоқ. Бўз тупроққа қўрмизи қон Қотилди майдон ичинда. «Ширин билан Шакар». Кумуш тунга кетгил қотилиб, Юлдузларни айлагин ҳавас. У. Кўчкоров, Ҳаяжонга кўмилган дунё.

ҚОТИНМОҚ Қўшилмоқ, аралашмоқ, яқинлашмоқ. Тўғри, унга қотиниб бўлмайди, лекин кўз билан кўриши, ширин лутфларидан баҳра олиши мумкин эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Қиз бошдаёқ: -Бизга қотинсаларинг, ўзимга ўт қўяман, — деб огоҳлантиргани боис, ўигитлар сукутда турарилар. «Шарқ юлдузи».

ҚОТИРМА Қаттиқ қилиб, қотириб тайёрланган. Кампир бир неча қотирма кулчани зўрлаб Бектемирга тутқизди.. Ойбек, Күёш қораймас.

ҚОТИРМОҚ 1 Қотмоқ. фл. орт. н. Нон қотирмоқ. Совуққа қотирмоқ. — Гўштни, пиширмай, қотирмай, учаламиз еб бўлдик. «Эртаклар». Гоҳо тог томондан қуруқ ва аччиқ изғирин эсар ва.. қуёшда шилта бўла бошлаган қишилоқ кўчаларини даранглатиб қотириб ташлар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ёмғир ерни қотириб, захлатиб қўйди. «Ўзбекистон қўриқлари».

2 кўчма с. т. Ўрнига келтириб ижро этмоқ, жуда яхши бажармоқ, қойил қилмоқ; ўринлатмоқ, дўндиримоқ, бопламоқ. Ишни қотирмоқ. Гапни қотирмоқ. — Фельетонингизни ўқидим. Жуда.. қотирибсиз! О. Ёкубов, Бир фельетон қиссаси. Уч жойга қотириб ўй-жой қурдим.. «Муштум». «Мен ундаид қилдим, мен бундай қилдим, қотир-

дим, дўндиридим», деб осмондан келади. А. Мухиддин, Чап чўнтақ.

Бош қотирмоқ қ. бош 2. Ҳозир Аширмат бу ҳодисанинг маъносини, сабабини топмоқ учун анча бош қотирди. Ойбек, О.в. шабадалар. Унда математик формулалар билан бош қотирмай, маза қилиб юраверади. Қойил! О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ҚОТИШМА тех. Турли металл ва металлмас моддаларнинг эриган ҳолда ўзаро қўшилуви ёки аралашувидан ҳосил бўлган модда. Мис билан никелнинг қотишмаси. Мис билан қалай қотишмаси. — Қотишма тайёрлаш узелида қишига яхши тайёргарлик кўрилмаган. «Муштум».

ҚОТИШМОҚ 1 Қотмоқ фл. бирг. н. Улар хандон уриб қотишиди. Совуқда қотишиди. — Қизиқ бир вазиятда бир зумгина қотишарди. Ойбек, Навоий.

2 тех. Қотишма ҳосил қилмоқ.

3 ўзаро муносабатга кирмоқ; аралашмоқ, сукілмоқ, қўшилмоқ. Тиниб-тинчимайди. Ўз иши етмагандай, бошқаларнинг ишига ҳам қотишиб юради. Ҳ. Назир, Узр, отахон.

ҚОТМА 1 Бадани камгўшт, аммо пишиқ. У [вакил] қоп-қора, қотма, вужуди пай бир ўигит бўлиб, афтидан ёшини чамалаш қийин эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Тош супачада.. қотмадан келган новча бир киши хаёлга қўмид ўтирад эди. Туйғун, Найчининг қалби.

2 Териси суягига ёпишган; озгин, ориқ. Салтонбуғаму гуссадан, муҳтоҷслик ва доимий очикдан сўлишиб кетган қотма юзини ҷўзғиловчи кулгидан ўзини тутолмай кулар эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.. бекасам тўннинг олди очилиб.. қотма кўкраги кўриниб турар эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОТМОҚ 1 Нами, суви қочиб, қаттиқ ҳолга келмоқ, қаттиқ бўлмоқ; зид. юшшамоқ. Алебастр тез қотади. Елим қуриб, қотиб қолибди. Қотган нон. Ҳамир тошдек қотибди. — Улар ўз қадамларининг тарашадай қотган ер билан уришиб тарақлашидан бўлак шарпа эшишмасдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. -Хизмат ҳақини аллақачон олганмиз, — деди куракчасидаги қотиб қолган лойни тозаларкан. Н. Аминов, Суварак.

2 Қимирлаш, ҳаракатланиш хусусиятини ўққотмоқ (тана аъзолари ҳақида). Гарданни қотмоқ. — Эрталабки гимнастика шалпайши ва қотиб қолганликни ўққотади, қон

айланшини тезлаштиради.. Газетадан. Келакелгунча машинада ўтиравериб, бели қотиб кетган Ҳожимурод у ёқ-бу ёққа юриб, чигилини ёзмоқчи бўлди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

3 кўчма Кўркув, ҳайрат ва б. сабаб билан ҳаракатини тўхтатиб, қимири этмаган ҳолда бўлмоқ. У на юришини, на юрмасини билмай, жойида тек қотди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Саратонда муаллақ қотган ҳаво губори шабнам билан яна ўз онаси – тупроқ оғушига оҳиста чўкди. «Саодат». Охунд билан қори бошлари ерга теккүдек бўлиб, таъзимда қотган эдилар. С. Сиёев, Аваз.

4 кўчма Ҳаракатсиз, ривожланишсиз ҳолда бўлмоқ. Адабиёт қотиб қолган нарса эмас. — Уэски, сунъий ўйлдан юрган, шеърда қотиб қолган, ҳозирги ҳаёт маъносини тушунмайдиган.. қалбаки шоурларга қамчин сола бошлади. Ойбек, Нур қидириб. Бу домла [Салимхон Обидий] қотиб қолган одам.. профессор унвонини ўша вақтда олиб қолди-ю, ўигирма ўйлдан буён ҳеч нима қилгани ўйқ. Мирмуҳсин, Умид.

5 Қаттиқ совқотмоқ, тўнгмоқ, музламоқ. Совуқдан боланинг оёқ-қўли қотиб кетибди. — Қотиб ўласанми, ҳароми, исинмасанг нима қилади? Ойдин, Ҳазил эмиш.

6 Пишиқмоқ, чиниқмоқ. Унинг тани қуёшда қорайди, мускуллари қотди.

7 кўчма Тўхтовсиз, қаттиқ кулмоқ ёки ийғламоқ. Унинг гапига роса қотдик. Бола қотиб-қотиб ўиглар эди. — Алексей ва Элмурод унинг ҳикоясини ҳузур қилиб тинглаб, кула-кула қотдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Бобом қулгидан қотиб қолади. Ойбек, Болалик.

8 Қаттиқ ўйкуга кетмоқ; донг қотмоқ.. бизнинг қисм командири меҳмондорчиликдан саҳар пайтида келиб, қотиб қолган экан. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

9 шв. Арапаштироқ, қориштироқ, қормоқ. Бориб кирсам майдонга, Аччигим тарқатсан, деб. Душманларнинг қонини Бўз тупроқча қотсан, деб. «Равшан».

10 Жуда озмоқ, ориқламоқ. Болам бечорани тинч қўясанми, ўйқми? Еган-ичгани татимай, кундан-кунга турнадек қотиб кетяпти ўзи. О. Ҳусанов, Най.

Бети қотмоқ қ. бет. Сўқаверсанг, бети қотар, Ураверсанг, эти қотар. Мақол. Боши (ёки мияси) қотмоқ қ. бош. Гап (ёки сўз)

қотмоқ қ. гап. Дийдаси қотмоқ қ. дийда. Бу хил аламзадаларни кўравериб, дийдаси қотиб кетган собиқ милиционер Сайрамов: -Энди кўн ҳам ўйламанг, Баширжон ука, — деди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Донг қотмоқ қ. донг II.

Суяги қотмоқ (ёки қотган) 1) суяги пишиқ (қаттиқ) ҳолга келмоқ; ўзини тута оладиган бўлмоқ. Суяги қотмаган бола; 2) шахснинг шу сўз боғланиб келган сўз англатган иш, касб ва ш.к. билан пишиб етишганлигини, катта малакага эгалигини билдиради. Суяги пахтачиликда қотган. — Толиб ака суяги журналда қотган тажрибали ходим. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Суяги савдогарчиликда қотган бой, олтмишлардан ошганига қаррамай, ўигитларга ўхшаб кетадиган қиёфаси бор эди. «Ёшлиқ». Тери қотмоқ Терлашдан тўхтамоқ ва мавжуд терлари қуримоқ. Зулфиқор баданидаги терлар қотиши билан яна тўнкани юмалата бошлади.. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг пешонасидағи реза-реза терлар ҳали қотганича ўйқ. Газетадан. Тили қотган Тили гапга келмайдиган, айланмайдиган бўлиб қолган. «Одамнинг ёши ўтиб, тили қотиб қолгандан кейин ўқий олмайди», деган гапга ишониб юрар эдик.. П. Турсун, Ўқитувчи. Тун қотмоқ Тун бўйи ухламаслик, ухламай тонг оттиromoқ. Гапи адо бўлмайдиган балога ўйлиқдик, ўзимиз тун қотиб, ўйл юриб келиб эдик. «Алпомиш». Энсаси қотмоқ қ. энса. Ҳаром қотмоқ айн. ҳаром ўлмоқ қ. ҳаром.

ҚОТРАНГИ Тоғли ерларда ўсадиган, ёғочи оғир, қаттиқ, меваси ейишли дарахт ёки бута; тош дарахт.

ҚОТҚОҚ Қатқалоқ ёки музлаган қаттиқ ер. Эшак юрар қотқоқда, маълум бўлар ботқоқда. Мақол.

ҚОФ [а. قاف – араб алифбосидаги «ق» ҳарфининг номи; ер юзини ўраб олган деб хаёл қилинувчи афсонавий тоғ номи]: Қўхи Қоғ ёки Қоғ тоғи Гўё ер юзини ўраб олган деб фараз қилинган афсонавий тоғ. У девнинг таърифини эшитганмиз, у «Қўхи Қоғ» мамлакатида соғ усталарни тўплаб, паланг от қилдирган. «Муродхон». Ҳаёти сарсарилекда кечган одамлар учун уч ўиллик азобу уқубатни бошдан кечириши Қоғ тогини елкага ортмоқлаб юриши билан баробар. К. Алиев, Мараз.

ҚОФИЛА [а. قافل – карвон; кишилар, ўйловчилар сафи, қатори, гуруҳи] эск. кт.

Сафардаги кишилар тұдаси; карвон. **Фосих афандининг извоши орқасидан йұлға чиққан қофила от бозори гузарига келиб тұхтади.** М. Исимоилий, Фаргона т. о. Қофила бошининг эсига келади, *Бойсарининг арзасини олади. «Алпомиш». Қудалар қофиласи шаҳарга жұ-наркан..* Чүлпон, Кече ва кундуз.

ҚОФИЯ [а. قافیه – шеърда бир неча байт ёки мисралар охирдаги сўзларнинг ўзаро оҳангдош, мос бўлиши; сўз ўйини] 1 Шеърий мисраларнинг муайян ўрнида оҳангдош сўз ёки сўз бирикмаларининг изчил такрорланиб келиши. Шеъри қофиаяга солмоқ. Сўзларни ўзаро қофия қилмоқ. — Тўла оҳангдош бўлган сўзлар ёки ҳижоларнинг қофиляниши «тўқ қофия» ёки «тўла қофия» деб аталади. «Адабиёт назарияси».

2 Шеърдаги қофиядош сўзларнинг охирги ҳарфи.

3 эск. Шеър ёзиш ҳақидаги таълимот.

Қофиаси келганда с. т. Гап келганда, ўрни, пайти келганда, тўғри келиб қолганда. **Қофиаси келганда, отангни аяма.** Мақол. — [Аширмат:] Қофиаси келганда айта қолай, мен остананга құлчиликка келдим. Ойбек, О. в. шабадалар. **Қофиаси билан** с. т. Қаттиқ тегмайдиган қилиб, ётиғи билан. [Нетайхон:] *Нусрат аканг шунчалик қилгандан кейин сен ҳам гапни қофиаси билан гапирсанг бўлар эди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

ҚОФИЯБОЗ [а. + ф. قافیه بار – қофиани, қофиляшни яхши кўрадиган] Қофияга берилиб, шеър маъносига, мазмунига эътибор бермайдиган нўноқ шоир. У ҳозирги замонда форсча ёзадиган шоирларнинг ўндан тўққизи қофиябозлар бўлиб кетганини жуда осон исбот қилди. Ойбек, Навоий.

ҚОФИЯБОЗЛИК Қуруқ қофиининг ўзига берилиб кетиш. Уларда оҳангдошликни юзага келтирувчи қофиябозлик ибтидоий сўз ўйини тусини олган. «ЎТА».

ҚОФИЯДОШ Ўзаро қофилянувчи, талафузи ўхшаш, оҳангдош. Қофиядош сўзлар. Қофиядош бўлмоқ. — Ҳа, бола учрамаганда, балога учардик, — деди Фарҳод қофиядош сўз топғанлигидан кулиб. А. Ҳакимов, Илон изидан. Қофиядош иборалар Рабғузий асари тилининг Яссавий ҳикматлари тилига жуда яқин эканини кўрсатиб турибди. П. Қодиров, Тил ва эл. *Отиңгизни қо-*

фиядош қилиб «Эшполвон» ўрнига «Мешполвон» қўя қолинг. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОФИЯДОШЛИК Қофиядош ҳолат, қофиияга эгалик. Сўзларнинг қофиядошлиги.

ҚОФИЯЛАМОҚ Қофия қилмоқ; қофиля қилмоқ, қофиияга солмоқ. Шеърининг иккинчи мисраларини қофилямoқ.

ҚОФИЯЛАНМОҚ 1 Ўзаро қофия, қофиядош бўлмоқ, бир-бирига қофия бўлиб келмоқ. Қофилянмайдиган сўзлар.

2 Қофия билан таъминланмоқ, қофияди бўлмоқ. Рубоийда одатда биринчи, иккинчи ва тўртинчи мисралар қофилянади.

ҚОФИЯЛИ 1 Ўзаро қофилянувчи, қофиядош. Қофиля сўзлар.

2 Қофия билан таъминланган, қофиаси бор. Газалда мисралар ўзаро қофиляи бўлади.

ҚОЧИЛМОҚ Қочмоқ I фл. ўзл. ва мажҳ. н. Расми, ёмон хотиндан қочилади, замона шум бўлса, яхши хотиндан ҳам қочар экан киши. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Олиб қочилган Гулнорни қутқариб, уни [Салимни] шарманда қилаётзган номаълум йигит Йўлчи экан. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОЧИРИМ 1 Бирор кимса, нарса, воқеа ва ш.к. га ишора қилиб айтилган рамзли гап, шама; қочириқ. У. нариги сўридаги машишоқлар билан ўтирган чўтирир Абдураҳим ошпазни қочирим билан асқия қила бошлади. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. [Зайнобиддин] Баъзидда андаккина қочиримга ҳам оғзи қулогида хирр-хирр кулади. Мирмуҳсин, Тирик товон. *Башорат имо-ишора қочиримларни ё тушунмайди, ё тушунмасликка олади.* К. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

2 Истехзо, киноя, пичинг, кесатик, қочириқ. Муборак шу гапга ҳам хандон уриб кулади. Турсуной Дибарнинг бу гапи қочиримми ё мақтасми — тушунмас эди. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

3 мус. Ўзбек анъанавий мусиқасида оддий ва мураккаб мусиқа безакларининг умумий ифодаси: куйга жило берувчи қисқа товуш (оҳанг)лардан ташкил топади. Ўзбек милий куйлари нозик қочиримлари билан нотага олинди. Газетадан.

ҚОЧИРИШ Урғочи чорва молларини урчтиши усули; табиий ёки сунъий уруғлантириш. Қорамолчилик, қўйчилик, эчкичиликда қочиришининг энг самарали усули сунъий қочириши ҳисобланади. «ЎзМЭ».

КОЧИРИК айн. қочирим 1, 2. Шербек-нинг нимага қочириқ қилаётганини пайқаб қолган Жалил қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Гоҳида йигитлар ҳам келиб қўшилиб, асқиғ, қочириклар бошланарди. Ф. Мусажонов, Хури. [Бу] Қочириқ гап Бўронбойнинг суяқ-суяқларигача зирқиратиб юборди. М. Назаров, Олтин бошоқ ишқида.

КОЧИРМА кам қўлл. Қочириқ, қочирим. Шоир Туробий дўстларини суюниб қарши олди. Бир неча қочирма гаплардан кейин болохонага тақлиф этди. Ойбек, Навоий. Кўзининг қочирма гаплари қулогининг тагидан кетмади. Ё. Шукуров, Уч савол.

Марказдан қочирма тех. Марказдан радиус бўйлаб ташқарига йўналган. *Марказдан қочирма* куч. Марказдан қочирма насос.

ҚОЧИРМОҚ I 1 Қочмоқ I фл. орт. н. Ернинг захини қочирмоқ. Кайфини қочирмоқ. Мазасини қочирмоқ. Кўздан қочирмоқ. — Ҳоким учта маҳбусни шаҳар турмасига жўнатганда, ўшаларни Қудрат акам қочириб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Пазандаликда сени бир чўқишида қочирадику! Х. Назир, Олтин қадаҳ.

2 Четга тортмоқ, узоклаштирмоқ; орасини очиқ-очиқ қилиб қўймоқ. [Отабек] Содиқдан кўкрагини қочириб, ханжарли қўлини бўшатди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳаёт эса худди йиқилиб кетишдан кўрқ-қандек, бир қўли билан танчани ушлаб, юзини йигитдан хиёл қочириб турарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бобоқул ота.. учта чиллакни танлади-ю, ўрик тупининг уч ёғига ораларини сал-сал қочириб сўқди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Йўқотмоқ, қўлдан чиқармоқ, бой бермоқ, ўтказиб юбормоқ. Оқизмагин кўздан қонли ёшимни, Қочирибман ақлим билан хушишни. «Гўрўғли». Мансур бу гапни бекорга айтмади. Зуҳра чиндан мени таниган. Фурратни қочиримасдан чорасини кўриши керак. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

4 қўчма Орасини бузиб, бир-биридан айримоқ, жудо қилмоқ. Нега шундай қилдинг, онажон, нега Адолатни мендан қочирдинг? И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Кўнглига, дидига ёқмай ёки бошқа бирор сабаб билан ўзидан узоклаштирмоқ. Ҳозир унинг кўзига жувон бирон совуқлиги билан эркакни ўзидан қочирадиган қари қиз

эмас, кўп йигитларни ўзига шайдо қилган.. бир нозанин бўлиб кўринди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

6 Яширин олиб кетмоқ, ўғирламоқ. Йигирмалаб ҳар юртдан қиз қочирдим. Ҳамза, Паранжи сирлари. Ўйимга қиз қочириб келишга кимнинг ҳадди бор? Ойбек, Танланган асарлар.

Гап қочирмоқ Ҳазил-мутойиба, киноя ёки шама қилиб гапирмоқ. Афанди либосларни кўтариб, терлаб борар экан, подишо гап қочирди. «Латифалар». Кўздан қочирмоқ қ. кўз 2.

ҚОЧИРМОҚ II Қочмоқ II фл. орт. н. Султон сигирни қочириб келгандан кейин, томга қамиш босиши керак. Ҳ. Гулом, Машъал. Шербек эгар қошидан сумкасини олди-да, сунъий қочириши пунктига қараб юрди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚОЧИҚ I кам қўлл. айн. қочоқ. Ҳайдар ота уста Мўминнинг дўйонига чиқса, бир бегона киши дам босиб ўтирибди, суршиштиrsa, «ултармалик қочиқ», дейишади. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Уришиб қочган, енгилган (асосан паррандалар ҳақида). Бедананинг ҳаммаси қочиқ чиқди. Ойбек, Болалик.

3 Бир-биридан қочган, узоклашган; ораси очиқ. Пол(нинг) таҳталари анча қочиқ. — [ЗАГС мудираси] Қаттиқ бош чайқади, энлик, қочиқ қошларини чимирди. С. Анорбоев, Мехр.

ҚОЧМОҚ I 1 Таъқиб, хавф-хатар ва ш. к. дан кутилиш учун (одатда, чопиб-югурниб) мавжуд жойини ташлаб жўнамоқ. Бўрилар ўрмонга қараб қочди. От бўшалиб қочиб кетибди. Кўпчиликдан қуён қочиб қутулмас. Мақол. — Мажлис ўтказсан, болалар қочиб кетмасин, деб эшик олдига қоровул кўйгудек бўламиз. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. Кўчада югар-югар, шовқин, имлар вангиллаган, товуқлар қийқиллаб қочган. А. Қаҳҳор, Башорат. Фашистлар дастлаб саросимага тушиби-да, сўнг бирдан тирақайлаб қочди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Яшириниши, хавф-хатардан холи бўлиш мақсадида ўз (турган) жойи, маконини яширинча тарқ этмоқ, бошқа ерлардан жой-макон қилмоқ, бошқа ерларга кетмоқ, ўзга ерларда бўлмоқ, юрмоқ. Асрорқул ўшандан бери қишлоқма-қишлоқ қочиб юрар экан, А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Ҳеч бўлмаса,

жонни сақла энди сан, Бир йўл топиб қочмоқ керак бу элдан. Х. Олимжон. *Нега уйдан қочдинг? «Ёшлик».*

3 Бирор нуқтадан (жойдан) нари йўналмоқ, силжимоқ. *Марказдан қочувчи нервлар.* ■ *Боши гир-гир айланар, деворлар ундан қочаётгандек эди. «Ёшлик».*

4 Оралиқ жой пайдо бўлмоқ ёки очик оралиғи узаймоқ (ёнма-ён, қатор жойлашган нарсалар ҳақида). *Пол таҳталари бир-бираидан қочибди. Тишлари бир-бираидан қочибди.*

5 Ўзини четга олмоқ, даҳл қилмаслик; четланмоқ; ажралмоқ; сақланмоқ. *Иш шаштаҳа очар, дангаса ишдан қочар. Мақол.* ■ *Қаранг, бу ерда ҳам ишдан қочганлар топилибди. Х. Тўхтабоев, Сирли қалпоқча. Ўз қўли билан тупроққа қўйишдан қочган ярамас! С. Аҳмад, Уфқ. [Отабек] Бундай бўлмагур тақлиғни эшилтмас(лик) учун ўзини четга олиб, отаси, айниқса, онасига йўлиқишидан қочиб юришга мажбур бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Сидиқжон:] Яхши хотиндан одам қочадими? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. У фалокатдан билиб қочган экансиз-да, болага, ўз боласига меҳри шу бўлса, ундан нима умид қиласди киши? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

6 кўчма Тийилмоқ, сақланмоқ. Умуман, адабиёт фани ўқитилганда, сийқаликдан қочиши керак. Газетадан. *Юракни чарчата-диган ва заифлаштирадиган ҳолларнинг ҳаммасидан ҳам қочиши керак. «Анатомия».*

7 Уришиш, олишишда енгилмоқ (асосан, ҳайвон, паррандадар ҳақида). Кўчкор уриштиридик. *Менини қочди.* ■ *Нега қочган беданадай, писиб чирқиллайсан? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

8 этн. Бегона эрқакдан юзини бер-китмоқ, яширинмоқ (хотин-қизлар ҳақида). *Тўғриси, Сорахон кишидан қочади. А. Қаҳҳор, Сароб. [Эъзозхон] Ўтап билан қиёматли ака-сингил тутиниб, ундан қочмай қўйди. Х. Гулом, Машъал. Назиркул.. туз берган эшонга астойдил хизмат қилди. Эшон ая ундан қочмайдиган бўлиб қолди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

9 Йўқолмоқ, йўқ бўлмоқ, кетмоқ. *Ернинг нами қочибди. Суви қочган нон. Унинг ранги қочди.* ■ *Ҳасрат, алам, кудурат бутунлай қочган. Файратий. Ҳонадан файз қочиб, бирдан ҳаробага айланди. Ф. Мусажо-*

нов, Ҳиммат. *Элмурод шундай ўйлар селида гарқ бўлиб, уйқуси қочди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.*

10 Учи ичкари тортилиб йўқолмоқ (липпадан, парда, қоп оғзи ва ш. к. нинг тешигидан ўтказилган ип, бое ва ш. к. ҳақида). *Боги (ипи) қочиб кетган халта оғзини бўғиб ушламоқ.*

11 (кел. зам. шаклида – қочмас ёки қочмайди) Ўзи боғланиб келган сўз ёки сўз бирикмаси англатган нарсанинг ўрни (вақти) билан амалга ошишини, йўқ бўлмаслигини билдиради. *Зиёфат қочмас (қочмайди), аввал ишларни бир ёқлик қилиб олайлик.* ■ *Чой қочмас.. Ҳайр, эсингдан чиқмасин.. С. Сиёев, Ёруглик. Пахтани териб олайлик, дам олиш бўлса қочмас. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Зуҳра ҳали ёш, эрга тегиши қочмайди. С. Зуннунова, Янги директор.*

Аравани қуруқ олиб қочмоқ қ. арава. Гўшти қочган Ориқ, ориқлаган. Ҳожия хола гўшти қочган кафти билан.. *Светлананинг пешонасини силади. В. Фофуров, Вафодор. Кайфи қочмоқ айн. кайфи учмоқ қ. кайф.* Кўздан қочмоқ Эътибордан четда қолмоқ. [Зокир ота:] Мен сизга айтсанам, катта кўрмаганни кичик кўради, кичик кўрмаганни катта кўради, иккаласи бирлашиб қараса, ҳеч нарса кўздан қочмайди, дейди ҳалқ. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Мазаси қочмоқ 1) айн. тоби қочмоқ қ. тоб. Менинг сал мазам қочиб турибди. Файратий, Унугтилмас кунлар; 2) ёмон, салбий томонга ўзгармоқ. Даромаднинг мазаси қочди.* ■ *Далада ишнинг мазаси қочди. С. Аҳмад, Ҳукм. Олиб қочмоқ с.т. Ортиқ муболага қилмоқ, оғзини кўпиртириб, ошириб гапирмоқ, сафсата сотмоқ. Орада гап қочмоқ айн. (орада) гап ўтмоқ қ. гап. Оғзининг таноби қочмоқ қ. оғиз. Сафар қочди қ. сафар П. Тоби қочмоқ қ. тоб. Ҳаёл (ёки ўй) олиб қочди Ҳаёл (ўй) ҳар томонга олиб кетди. Ҳиммат холани ҳаёли олиб қочди: -Ўзим ўйлаганим келиб чиқди.. Саодат шундай данғиллама уйда бир ўзи турармиши? Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Бир ўй олиб қочмасин, занжир ҳалқалариdek бир-бираига уланиб, чиқиб кела-веради. Т. Ашурев, Оқ от. *Ўзини олиб қочмоқ айн. ўзини четга олмоқ қ. чет. Кулиб туриб, қизларга ярашиб тушган бир уят-чанлик билан ўзини олиб қочмоқчи бўлди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Қочиб кетмаган ёки**

қочиб кетибдими Ораси яқин, узок әмас. *Оҳангарон қочиб кетмаган бўлса ҳам, боришига имконият топа олмаяпти.* С. Кароматов, Олтин кум. *Қўшариқ қочиб кетибдими, қоши қорайгунча етиб оламан..* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚОЧМОҚ II Бўғоз, ҳомиладор бўлмоқ (ҳайвонлар ҳақида).

ҚОЧОҚ I (одатда кўпл. шаклида – қочоқлар) Бирор фалокат, сабаб туфайли ўз жойи, ватанини ташлаб қочиб, ўзга жой, юртда кезувчи, бўлувчи шахс(лар). *Ағонистонга қайтиб келаётган қочоқларга ёрдам берадётгани тўғрисида ҳар куни хабарлар келмоқда.* Газетадан.

2 Бурчини адо этишдан ўзини четга олган, бўйин товлаган, қочган (шахс). *Қочоққа садоқат ўйқ, кўрқоққа – ҳурмат.* Мақол. — Энди қўрасан мендан! Қочоқ! Сотқин! А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

3 айн. **қочқин 1.** Қочоқларни қувиб борадётib: «Майли, қочиб борар экан.. охири ҳолдан тоядилар-ку!» деяр экан Эргашев. Н. Сафаров, Оловли излар.

4 кам кўлл. айн. **қочқоқ 2, 3. -Ҳа, қочоқ!** – деди [Элмурод] унинг қўлини қисиб ва эшикка қараб қўйиб деди: –*Қайлиғинг қани? П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚОЧҚИН 1 Жазодан ёки жазо ўрнидан, тутқунликдан қочган киши. *Отиқлар мираб шаб билан бирга қочқинларни қўлга тушириш учун чўл томонга от сурib кетди*лар. С. Айний, Қуллар.

2 айн. **қочоқ 1.** Қаёқдандир душман самолётлари пайдо бўлиб, қишилоқ устида ва ҷодир тикиб ётган қочқинлар тенасида айлана бошлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 айн. **қочоқ 2.** Унинг якка ягона ўғли қочқин – хоин бўлиб чиқади. Бу ҳол Икромжон қалбига зўр изтироб солади. У. Норматов, Мусибат ва матонат.

ҚОЧҚИНЛИК Қочиб юриш.

2 Қочиб юрган ердаги, шароитдаги ҳаёт.

ҚОЧҚИНЧИ с.т. Қочқин, қочоқ. Қанчаси ярадор-майиб бўлади, Қочқинчиси шоҳ қошига боради. «Ширин билан Шакар».

ҚОЧҚИР Тутқич бермай қочадиган, чопагон, чопқир. Қочқир от. Қочқир қуён.

ҚОЧ-ҚОЧ Ҳар томонга тўс-тўс бўлиб қочиш ва шу ҳолат, қўринишнинг ўзи. [Одамларнинг] Юзидаги неча кунлик азоб ва

уқубат, «қоч-қоч», ғамнинг доги кўриниб турарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОЧҚОҚ I Қатъиятсизлик билан ўзини четга оладиган, қочиб қоладиган; кўрқоқ.

2 Билдиrmай қочиб кетган ёки кетадиган. [Ҳасанали:] Қани, ойи, кўрманани берингчи, мен сизнинг қочқоқ келинингизни тутуб келдим! А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Санобар:] Қаёққа гойиб бўлдиаринг? Қочқоқлар! Қани, ўтиринглар. Н. Ёқубов, Бўсағада.

3 кўчма Ваъдани бузиб, ундан бош тортиб қочган киши.

ҚОШ I Қовоқ тенасидағи ёйсимон тукли қатлам. Қуюқ қош. *Пайваста қош. Қош(ни) бўямоқ. Қош(ни) термоқ. Қош(ни) чимирмоқ. Қош(ни) қоқмоқ.* — Самандаров бир қоши past ва бир қоши баланд бўлиб, ўчиб қолган маҳоркасини чироқдан тутатиб олди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. –*Ҳой-ҳой, – котиб туташ қошларини учирив қўйиб, Аббарга кўз қисди.* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.

Қош қўяман деб кўз чиқармоқ Яхши, фойдали иш қилиш учун уриниб, ёмон, хато иш қилиб қўймоқ, тузатаман деб бузмоқ. У Назокатнинг олдига кириш учун шунча хезланарди-ю, бироқ қизишиб турган бир пайтда яна қош қўяман деб кўз чиқарив қўшишдан ҳайиқарди. Ж. Абдуллахонов, Йўл.

2 Баъзи нарсаларнинг олд қисми, туртиб чиққан жойи. Айвоннинг қоши. — Хизматкорлар қўлтиғимдан кўтариб, отга мингаштирмоқчи бўлғанларида, оёғим узангидан тойиб, бурним эгарнинг қошига тегиб кетди. Е. Фулом, Тирилган мурда.

3 Узук, исирға каби буюмларга ўйиб солинган ёйсимон гул – безак. Канизларнинг қўлларида қошлари бриллиант олтин билагузулар, бўйинларида зебигардонлар. Ж. Шарипов, Хоразм.

4 (3-ш. эгалик ва макон келишиклари шаклида – қошига, қошида, қошидан) кўм. взф. Макон муносабатларини билдиради. Ҳеч ким раҳм айламас қонли ёшимга, Шакар ака, келгин менинг қошимга. «Ширин билан Шакар». Қошимдан ноз-истигно билан кетдинг, ёмон бўлди, Қошимга ноз-истигно билан келсанг, ёмон бўлмас. Ж. Камол. Уч қизим бор, бир ўғлим бор қошимда, Бахту давлат келди етмиш ёшимда. Ҳабибий.

Қош қорайди Кеч кирди, оқшом қоронгиси туша бошлади. Қош қорайиб, одам одам-

ни танимайдиган бўлиб қолди. Ойдин, Чакалоққа чакмонча. Ҳирот аҳолиси қош қорайши билан кўча эшикларини ичидан занжирлаб олар эдилар. М. Осим, Зулмат ичра нур.

ҚОШИДАГИ Олдидағи, ёнидаги, хузуридаги; таркибидаги. Ўрозали қушбегининг қошидаги амалдорларидан бошқа яна олти юз оломон одами бор эди. «Ёдгор». Институтни битирганимдан кейин мени шу институт қошидаги касалхонанинг хирургия клиникасида ишга қолдирдилар. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.

ҚОШИҚ I Овқат ейиш ёки ичиш учун ишлатиладиган рўзгор буюми. Ёғоч қошиқ. Кумуш қошиқ. Чой қошиқ. Қуруқ қошиқ оғиз ўйртар. Мақол. — Сулаймонов қаймоқдан бир қошиқ олиб ичди-да, бирдан афти буруши. А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун.

Ёмондан ёрти қошиқ Охиригача еб-ишиб кўймай, озгина қолдирилган ҳолатта нисбатан айтиладиган ибора.

ҚОШИҚ II Ўзбек, рус ва б. ҳалқларда, асосан, рақслар жўрлигига усул берувчи урма мусиқа чолгуси.

ҚОШИҚДОН Қошиқ солиб қўйила-диган идиш. Чол.. [йигитнинг] қўлига қошиқ-дон саватни бериб, мева-чевага юборди. А. Қаҳҳор, Картина.

ҚОШИҚЛАМОҚ Қошиқ билан олмоқ; қошиқ билан ўлчамоқ. Ошни қошиқ билан емоқ. Шакарни қошиқлаб солмоқ.

ҚОШИҚЧИ 1 Қошиқ ясайдиган уста.

2 Қошиқ сотувчи одам, қошиқфуруш.

ҚОШИҚЧИЛИК 1 Қошиқчи иши, касби.

2 тар. Қошиқчилар растаси ёки маҳалласи.

ҚОШ-ҚОВОҚ 1 Қош ва қовоқ; қош ва қовоқлар.

Қош-қовоғи солинмоқ (ёки осилмоқ) Норозилик ёки хафалик ифодалаб хўмраймоқ. Тешабойнинг авзойи бузилди. Қош-қовоғи тамоман солинди. М. Исмоилий, Фарфона т. о.

2 кўчма айн. ҚОВОҚ-ДИМОФ. Кимнингдир қош-қовоғига қарашга.. ёмон кўринишга тўғри келади. Газетадан.

ҚОЯ 1 Қаттиқ, туб жинслардан иборат тик кўтарилиган чўққи, жарлик, тепа (асосан, нураш натижасида қаттиқ тик жинсларининг очилиб, ер юзига чиқиб қолиши-

дан ҳосил бўлади). *Бу — Кўҳисиёҳ, унинг остида яланғоч кўнгир қоялар силсиласи. Мирмуҳсин, Меъмор. Жилғанинг бошида катта бир қоя бор. Қоянинг паст-баланд тошлари, ўрганмаган кўзга узоқдан одам ва ҳайвон шаклларида кўринади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Болалар, тоб қоялари ва тошлардаги дарзлар ҳам мана шу йўсунда ҳосил бўлганини кўз олдиларига келтирас эканлар, сув билан совуқнинг бу қиликларига ҳайрон қолишиди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ботаётган қуёш қояларнинг учларини алвон рангларга бўяди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Баланд тик тош; қоятош. *Госпиталь биноси дengiz тўлқинида омон қолган қоядай атрофдаги ҳаробаларга ачиниб қараётганга ўхшарди..* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

3 Қўчма Суянч, таянч, ҳомий бўлувчи шахс. Айрим ҳолларда иложисизлик қилди, суянадиган қояси бўлмаганиданми, эзилиб турибди. «Ёшлик».

ҚОЯГИРЛИК кам. қўлл. айн. альпинизм. Анна бир муддат қоягирлик машгулотлари-га ҳам қизиқиб кўрди. «Жаҳон адабиёти».

ҚОЯТОШ айн. қоя 2. Акбар баланд қоятош устидаги турарди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? Баланд қоятошлар билан текис воҳалар бир-бира галати тарзда киришиб кетган. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚОҚ I 1 Жуда ҳам қуруқ, қуриган, сира ҳам нами қолмаган. Қоқ нон. Қоқ қуруқ ўтнин.

— Амма.. қоқ гўшт олиб тушиб, ўнекка ўт ёқди. С. Анорбоев, Мехр. Қоқ чўкиртакларнинг керосин сепгандай читир-читир этиб ёниши қизиқ туюлди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ўртадаги деворни бузиб, қоқ кесагани тоқларнинг тагига солишибди. С. Аҳмад, Туйнук.

2 Жуда ориқ, этсиз, териси суягига ёпишган. Элгелди унинг қора таёни маҳкам чангалаган қоқ қўлларига тикилиб, орқага тисарилмоқчи эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Унинг ёнида ўрта бўйли, қоқ гавдали — ориқ, туси қорамтиш.. иккинчи одам бор эди. С. Айний, Эсадаликлар.

Қоқ суяқ 1) гўшти йўқ, фақат суякнинг ўзи; 2) жуда ориқ, эти суятига ёпишган. Қоқ суяқ қўллар. — Ажабо, 56 центнер картошкани еган сигирлар ҳам шунаقا қоқ суяқ бўладими? «Муштум».

3 кўчма Ҳеч нарсаси йўқ; қуруқ. [Йўлчи:] Мен чиққанимда, уй қоқ эди: на бир сиқим ун, на бир қошиқ мой. Ойбек, Танланган асарлар. Чўнтағи қоқ бўлган Абдулла ака ўзича, «эҳ диеётсиз, ақалли тийинини ҳам қолдирмабди-я», деб уни эшиккача кузатиб қўйди. С. Искандаров, Товламачи.

4 Нақ ўртасидан; тенг. Агар мурувват қўлсанлар, жиши бўлмаса, бу йилча мева-ларни қоқ бўласизлар-да. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзи топган «капсан» ва «чўтала-ларнинг қоқ ярмини бошлиқларга беради. «Муштум».

5 шв. Қуритиб олинган; қуритилган (баъзи мева, полиз маҳсулотлари ҳақида). Сутли гўжга ишиб, қоқ ўрик билан жийда-пийда еб, қиши чиқардик. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚОҚ II юкл. Ҳудди, нақ, аниқ, айни. Қоқ пешин. Шаҳарнинг қоқ ўртасида. Қоқ ярим кечада. — Бутун жонзотга ҳаёт берувчи қуёш эрта билан кўтарилади-ю, қоқ тушга келиб, тик туриб олади. «Олтин бешик». Қиз уйғонди қоқ саҳар пайти. Ё. Мирзо. Қуёнқочди трассанинг қоқ киндиги ҳисобланар, эллик километр узунликдаги масофани эгаллаган бўлиб.. участка аъзолари шу масофани қўлдан чиқарип беришлари мумкин. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚОҚВОШ [тўғриси қоқ бош] с.т. 1 Миясида, калласида ҳеч нарса йўқ; миясиз, ақлсиз. [Жамила:] Оббо, қоқвош-эй, сен белине-ни боғлагунингча, Шокирвой пахтасини ундириб, териб ҳам олади. Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинглар. Бу қоқвош «шу ишингиз нотўғри», дейиш билан-ку Ҳожсининг қорнига қозиқ қоқкандек бўлган эди, яна «хўмрайманг», дегани нимаси. А. Қаҳдор, Йиллар.

2 Ўтакетган хасис, зиқна. Эсизгина, гулдай умрингиз кулбаи вайронада ўтиб кетяпти, сизни хўй авраб ишлатяпти бу қоқвош чол. Ойбек, Улуг йўл.

ҚОҚИ I Қуриган, қуритилган мева, гўшт ва ш. к (уларни узоқ муддат сақлаш усулларидан бири). Олма қоқи. Шафтоли қоқи. Қоқи солмоқ. Қоқи қилмоқ. — [Табиб] Нон қоқиси еб, қуюқ фамил чой ичши лозимлигини айтди. М. Исмоилий, Фарона т. о. Улар тугунларини ечишиди, қовун қоқи ва гўшт қоқуларни ўртага қўйишиди. Ф. Фулом, Шумбала.

Қоқи баҳоси Жуда арzon: сув текин; иккича пул. Қоқи баҳосида сотиб олмоқ. — Боши-

га манманлик кибр-ҳавосидан бошқа нарса сифмайдиган.. раисни ҳозир колхозчилар қоқи баҳосига ҳам олмай қўйишган. «Муштум».

ҚОҚИ II, қоқигул, қоқиёт Сариқ тўпгулли, сут. ширави, қуригач, уруғи тўзғоги шамолда учиб кетадиган кўп йиллик ўт; момақаймоқ. Норалининг кўлидаги қизғалдоқ, қоқи, чучмомаларни кўрди-ю, қўзи-чиқдай сакраб, унинг олдига келиб тўхтаб қолди. С. Анорбоев, Ҳамсухбатлар. Бойваччалар уйининг даричаси тубида Сопол тувакчаларда ўсган қоқигул бўлур. Ф. Фулом.

ҚОҚИЛМОҚ I Қоқмоқ фл. мажҳ. н. Деворга қоқилган мих. Томига тунука қоқилган уй. — Хонада ўнтача эски, чанг босган парта, кираверишдаги деворга катта-кон қора тахта қоқилган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳасан ота айтгандек, ўртага қозиқ қоқилади. М. Исмоилий, Фарона т. о. Шон қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр бачканга маҳсилар. Ойбек, Танланган асарлар.

Қоқилиб ўтироқ Қимирламай ўтироқ (ўтириб қолмоқ). ...ҳамма иш билан банд, жамоа раиси Салимов ҳудди қоровулдай қоқилиб ўтирибди. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚОҚИЛМОҚ II 1 Юраётуб, оёғи учини бирор нарсага уриб олмоқ ва шунинг натижасида мункимоқ. Қоқилсанг, тошдан ўпкалама! Мақол. — Ўйлаб кетаётуб, тошга қоқилиб кетдим.. бош бармоғимнинг тирноғи кўчиб, четидан қон сизиб чиқди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Сирож тротуардан туртиб чиқкан гиштни кўрсатиб, қизни оғоҳлантириди: - Эҳтиёт бўлинг, қоқилиб кетиши мумкин. Ф. Мусажонов, Ҳурни.

2 кўчма Янглишмоқ, хато қилмоқ; шу тарзда панд емоқ, ноҷор ҳолатга тушмоқ. Бу Викторнинг иккинчи марта қоқилиши. Олдинги сафар танбехларсизоқ бир оз эсини ийқкан эди. Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди. Ҳозирча у қоқилмай, обрўсига путур етмай келяпти. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 кўчма Бирор нарсадан, жиҳатдан қийинчилик, муҳтоҷлик сезмоқ. Пулдан қоқилмоқ. — Гапнинг сираси шуки, қизнинг молини тўлатаман, деб отангиз бир оз қоқилиб қолдилар. «Муштум».

ҚОҚИМ этн. Афсун ўқиб ва беморнинг аззойи баданини, қўл, оёқ, бел, бўйин, қулоқларини уқалаш йўли билан «даволаш» усули.

ҚОҚИМЧИ Қоқим қилиб «даволовчи» табиб. Бир мен ўзим қоқимчи, Ҳам эмчиман, аласчи, Бер, бер, бер, бер, бер! Ҳамза. Бор экан, ийк экан, қарға қоқимчи, чумчук чақимчи экан. «Эртаклар».

ҚОҚИНДИҚ 1 этн. Қоқим қилиб «даволаш»да беморнинг баданига уриб, босидан айлантириб садақа қилинадиган ёки қоқимчи олиб кетадиган нарса, садақа.

2 х.-к. Жоним тасаддуқ, садақант бўлай. *Ахир, биз ҳам отанг билан кўзимиз ёруғлигига сенинг орзу-ҳавасингни кўрсак деймизда, онанг қоқиндиқ. X. Зиёхонова, Кўнгил. Бўйингиздан отангиз қоқиндиқ, агар шунчалик айтмасангиз, бир бечора қиз оёғости бўларкан. Т. Мурод, От кишинаган оқшом. -Вой, онагинанг айлангур, бўйгиннангга қоқиндиқ бўлай, — деб Шарофатбibi узоқ вақт бағридан Комилани қўймади. Ойбек, О.в. шабадалар. Бор, дўмбокқинам, бор, қоқиндиқ, бор, ўйинингни ўйна.. А. Мухтор, Чинор.*

ҚОҚИНМОҚ 1 Қоқмоқ фл. ўзл. н. *Тўр-қовоқ ичида эски туллак ҳам Қоқинди, чўқинди, сайраб бир нафас. F. Гулом. От бутун гавдасини сиқиб қоқинди-да, чукур нафас олиб иҳради. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 айн. **қоқилмоқ** 2. Кўкка қараган қоқинар. Мақол. *Отнинг тўрт оёғи бўлса-да, қоқинади. Мақол. — Содиқ мингбоши дехқоннинг тарвузига қоқиниб кетди. А. Мухтор, Тонг билан учрашув.*

3 кўчма айн. **қоқилмоқ** II 2. Билимсиз киши қоронгига адашиб юрган одамга ўхшайди. Бундай одам тез қоқинади. М. Жўра, Қўёшдан нур эмганлар. *Алиқул узоқ умрида бир эмас, бир неча қоқиниб, бир неча ийқилди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ҚОҚИРИМ Қатиқ ва қалампир солинган қуруқ суюқ овқат (одатда тумовни, шамоллашни даволаш учун истеъмол қилинади). *Унча-мунча бетобликни қоқирим ёки гиёҳларнинг гули ва томири билан енгиг келган. И. Раҳим, Ихлос.*

ҚОҚИШМОҚ Қоқмоқ фл. бирг. н. *Улар турниб, этакларини қоқишиди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Йигитлар катта қўргоннинг текис майдончасида терларини артиб, чангларини қоқишиб, ўзларини тартибга солиб олдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚОҚИШТИРМОҚ Ҳеч қолдирмай, бор-йўғини йиғиштироқ, тўпламоқ, қириштироқ. *Бундан уч ишлча олдин, Қирмизхонни*

қўрқитиб, отпуска тулени қоқиштириб олгани эсига тушди-да, ўз-ўзидан қизарип кетди.. Эр бўлиб, бир тийин бериш у ёқда турсин, қўлидагини ҳам қоқиштириб олади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Ҳайдар.. муюлишга етмай, стипендиасидан қолган бор-ийк тулени қоқиштириб, шоғёрга берди-да, ўзи ётөққа қараб пиёда кетди. С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҚОҚЛАМОҚ 1 Қоқ қуритмоқ, қуритиб қоқ, сур қилмоқ. *Гўшт қоқламоқ. — Бизни шулонга қамаб, балиқдай қоқлагани учун худонинг ўзи қаҳрига олибди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қисаси.*

2 кўчма Сира ҳам қолдирмай, таг-туғи билан ийк қилмоқ, бор-йўғини қуритмоқ. *..сизнинг омборларингизни ҳам йигитларга талатиб, қоқиб.. чиқиб кетишиди. К. Яшин, Ҳамза. Унинг маъракаларини ўтказиш учун ўйимизни қоқладик, қарзга ботдик. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Қоқи қилмоқ. *Онама айтинглар, қоюн қоқласин, Қовуннинг қоқи(си)ни уч ой сақласин. «Қўшиқлар».*

ҚОҚМОҚ 1 Зарб билан киритмоқ (қозиқ, мих кабилар ҳақида). *Ерга қозиқ қоқмоқ. Ёғочга мих қоқмоқ. — Унгур чуқурлашган сари қозиқлар шу зайлда қоқиб борилса, ўйлдан адашмаймиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Унсан] Ичкари ўйда ўтириб, маҳсиларга шон қоқади, шондан тушшариғи, пардоzlайди, қорагул, лок суркайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Михлаб ёпиштироқ, маҳкамламоқ. *Пол қоқмоқ. Отга тақа қоқмоқ. Томга тунука қоқмоқ. — Нима учун деворларга гилам қоқмадинглар? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Нима бўлди-ю, ҳеч ким билан кенгашмай.. правлениенинг эшигига шундай бир эълоннома қоқиб қўйди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

3 Уриб овоз чиқармоқ, тақиллатмоқ, дукиллатмоқ. Ҳамма ухлаганда, у мулла-ваччининг ҳужрасини қаттиқроқ қоқсангиз, ҳаммасини кўрасиз. Ж. Шарипов, Хоразм. *Самандаров.. қаламнинг орқаси билан столни қоқиб, ғовурни босди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Шарофат] Ўнинг нариги деворини қоқиб, қўшинини чақириш учун ўрнидан аранг турди. X. Зиёхонова, Арзанда.*

4 Елкага ёки орқага кафт билан се-кингина урмоқ, шаппатиламоқ. **Кершиаёт-ган жанғчнинг елкасига панжаси билан қоқиб:** - *Кетдиқми, Дэхқонбой!* – деди ўзбек тилида бир жанғчи. Н. Сафаров, Жанғчи шоир. *Бобом мени қаттиқ қушиб, құли билан орқамни бир-икки қоқади, тағин ишга тутинади.* Ойбек, Болалик.

5 Уриб, чертиб, силкитиб ва б. йўл билан ичидаги, устидаги нарсани туширмоқ, шу йўл билан тозаламоқ. *Гиламнинг чангини қоқмоқ. Илик қоқмоқ. Бурнини қоқмоқ. Дастурхонни қоқмоқ. Кийимларни қоқмоқ.* Тел-пакнинг қорини қоқмоқ. — У этакка илашиб қолган пахталарни қоқаётганда, бошидаги чопон бирдан сирғалиб, тушиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *И мом, тұполонда бошидан тушиб, тупроққа қоришиган салласини қоқиб-қоқиб, қайтадан ўраркан, ўз қавмига вазз-насиҳат қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сиз келгүннегизча, мен күр-пачаларингизни қоқиб, супуриб құјаман.* Мирмуҳсин, Меъмор.

6 Уриб ёки силкиб, меваларни туширмоқ. *Жийда қоқмоқ. Олма қоқмоқ. Шафтоли қоқмоқ.* — *Саломатнинг онаси элликбошининг боғидаги азим туп ёнғогини қоқаётганда, әйқилиб ётиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Мен сизга айтсам, баҳорда гул териб, кузда ўрик қоқиб бериб, күнглини олиб юрдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Бирор аъзони силкитмоқ, қимирлатмоқ. *Қошини қоқмоқ. Қанот қоқмоқ.* — *Шакар буви белини ушлаб, кифтини қоққанча бобиллади.* Ҳ. Назир, Томоша. *Раис дарров ўрнидан турди, бир құлнини орқасига құйиб, иккинчи құлнини боши узра камалак қилиб, икки-уч елка қоқди-да, шундай ўғон гавдади бўлишига қарамасдан, беданадай ўйргалади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 кўчма Ҳолдан тойдирмоқ, толиқтири-моқ. -*Юр бизнисига, — таклиф этди раис, — андак дам ол, бирга овқатланайлик, машина кишини қоқиб қўяди.* Ойбек, О.В. шабадалар. Йўл қоқиб, ўзи адойи тамом бўлган-у, кетидаги Зулхумордан номус қилганидан ҳам йўлдан қолмай чираб боради. М. Мансуров, Ёмби. *Кечак мени от қоқкан экан, ўрнимга киришим билан қотиб ухлабман.* А. Қодирий, Улоқда.

9 этн. Қоқим қилмоқ, қоқим қилиб «даволамоқ». Ҳакка келиб چўқисин, Мула

келиб ўқисин, Қоқимчи келиб қоқсин, Кўзинг сув бўлиб оқсин. «Фольклор».

Жонимни қоқай Айланай, ўргилай, тасаддуғинг бўлай. *Ўтиринг, айланай, ўтира қолинг, жонимни қоқай.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Жонини қоқмоқ** Жонини, ўзини фидо қилмоқ. *Табассум-ла икки ёш ерга боқиб, Она хизмат қиларди жонин қоқиб.* М. Алавия. **Им қоқмоқ** Бош иргатиб, им (имо) билан ишора қилмоқ. *Сеитов секретарга «чақиринг», дегандай им қоқди.* «Муштум». *Қизлар «бу нима экан», деб бир-бирларига им қоқишиди.* Ҳ. Назир, Бир туп фўза. **Киприк қоқмоқ** 1) киприкларни пирпиратиб, кўзни очиб юммоқ. *Секретарь қиз кўзларини сузиб, бир-икки киприк қоқди.* С. Аҳмад, Бош оғрифи; 2) бўлишиз шаклда – ухламаслик, кўз юммаслик. *Тонг отганда киприк қоқмасдан, Тагин қур бағрида ҳозир бўламан.* Миртемир. **Мижжа қоқмаслик** айн. **киприк қоқмоқ** 2. *Бўрон бўлиб, кучли ёмғир қўйди, бригадир мижжса қоқмай дала айланди.* «Ўзбекистон қўриклари». **Мияни (ёки қулоқ-мияни) қоқиб** қўлга бермоқ Кўп гап гапириб, жавраб, жонига тегмоқ. *Тошкентдан яп-янги машина олиб келиши ҳақида мақтанавериб, миямизни қоқиб қўлимизга берди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Биродарлар, Рихсев қулоқ-миямни қоқиб қўлимигга берди..* Т. Мурод, От кишинаган оқшом. **Оғзига қоқмоқ** (ёки урмоқ) Гапини бўлмоқ, гапирирмаслик. *Дарсига тушунмай савол берсанг, дарров оғзингга уради.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. **Сим (ёки телефон) қоқмоқ** с.т. Телефон орқали сўзлашмоқ; телефон қилмоқ. *Исфандиёрга сичқоннинг уяси минг тилла бўлди.* У кетма-кет Тошкентга сим қоқар эди. С. Сиёев, Аваз. *Муродова Қосимовга, Қосимов эса бошқармага телефон қоқа бошлади.* И. Раҳим, Ихлос. *Танда қоқмоқ кам қўлл. айн. танда қўймоқ* 2. қ. танда. *Тикувчилик артелига танда қоқавериб, ишдан қоладиган бўлди..* Файратий, Довдираш. *Четга қоқмоқ* Назар-писанд қилмаслик, пастга урмоқ. *Кейин Гулнорга худо беради, у эрка-арзанда хотин бўлиб..* кўнглига нима келса, шуни қилади, бизни ҳар нарсадан четга қоқади, балки бошимизда ёнғок чақади. Ойбек, Танланган асарлар. *Этак қоқмоқ* Баҳридан ўтмоқ; кечмоқ. -*Тортавер араванғни ўзларинг!* – дедим-да, этак қоқиб чиқиб кетдим. М. Абдукаримов, Чигал ёзилди. Кўнса, кўнди,

күнмаса, этагимни қоқиб чиқаман-кетаман. С. Аҳмад, Уфқ. **Эшик қоқмоқ** 1) эшик тақиллатмоқ. *Машинадан тушиб, ўймакорли жигарранг бир эшикни қоқдим.* У. Назаров, Одамлар; 2) күчма яқинлашиб қолмоқ, яқинлашганидан (келганидан) хабар бермоқ. *Илгорлар* учун буйруқ кузда берилган эди.. баҳор эшик қоқяпти, «қанисиз, опа?» дейди. Н. Сафаров, Хадича Ахророва. **Қанот қоқмоқ** қ. қанот 1. *Үй-хаёлим Ватан бўйлаб қоқади қанот!* Ё. Мирзо, Ўғил меҳри. **Қулоқ қоқмоқ** 1) қулоқ солмоқ. *Ёшларингга арз этармишсан: «Қачон тугар ёримнинг жанги?»* Ёш демиши: «*Фарбга қулоқ сол, Келаётур зафар оҳанги?*» Т. Тўла; 2) қулогига етказмоқ; айтмоқ. Доно ҳалқимиз ҳам бу ҳақда ҳамиша қулогимизга қоқиб туради: «*Гўзаллик юзда эмас, ақлда!*» М. Исмоилий, Инсонда ҳамма нарса гўзал бўлиши керак; 3) эътиroz билдиримоқ, қаршилик қилмоқ. *Ҳожи она менинг онам бўлади!* Кимки онамнинг сўзига қулоқ қоқса, хафа қилса, ундан хотин менга – талоқ. Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Жонкелди, ўлиб турган экан, қулоқ қоқмай, хўтдеди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОҚТИРМОҚ Қоқмоқ фл. орт. н. *Ўйга пол қоқтиримоқ.* Отга тақа қоқтиримоқ. ■ *Холмирза ака отга жабдуқлар олиш, аравага темир қоқтириши учун шаҳарга тушиб кетади.* А. Қодирий, Обид кетмон. Энг четдаги қозиқдан унинг ёнидаги иккинчи қозиқ орқали қараб, учинчисини қазиладиган унгур оғзиға қоқтириди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. – *Уч марта товуқни қуҷоқлаб қоқтиргин, чиллаёсин қидиргун.. – деб қўярда-қўймадилар.* Ойдин, Чакалоққа чакмонча.

ҚОҚШОЛ I Ориқликдан қоқ қуриб қолган, қоқ қуруқ, қуруқ суяқ. *Она яна қоқшол қўллари билан ўғлининг елкасини силади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Утиззаларини қоқшол қўллари билан қуҷоқлаб, исқирип кўртача устида бамайлихотир ўтиради..* эди. М. Осим, Элчилар. *Қоқшол киши қўлини қўтариб, уни тўхтатди.* Ш. Бўтаев, Қўргонланган ой.

ҚОҚШОЛ II тиб. Одам ва ҳайвонларда организмга терининг жароҳатланган еридан кириб, ўзидан заҳар ажратиб, бутун организмни заҳарловчи таёқча шаклидаги алоҳида микроб қўзғатадиган ўтқир юқумли касаллик (бемор камалаклек эгилиб қолади ва ҳар қандай ташқи таъсиридан тиришиб

қолаверади). *Султоннинг оёғи шишиб кетди.. Мадали ака: -Ҳозир дарров укол қилмаса, қоқшол бўлиб қолади, – деди-да, дори сум-касини тита бошлади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОФОЗ [ф. әзлак – қоғоз; хат; ҳужжат, гувоҳнома] 1 Асосан ёзиш, расм солиш, китоб, журнал, газета ва ш.к. босиш ҳамда бошқа мақсадларда ишлатиладиган, ёғоч, эски-туски ва ш.к. дан тайёрланадиган юпқа материал. *Газета қоғози.* Ёзув қоғози. Ўров қоғози. ■ *Республикамида қоғоз ишлаб чиқариш узоқ тарихга эга.* «Фан ва турмуш». Ҳозир қоғоз, босмахона.. ҳаражатлари учун пул етишмайди. Ойбек, Танланган асарлар. *Баъзида тап-тайёр мисраларни қоғозга туширишга шунчалик шошасанки, охирида ўз дастхатингни ўзинг ўқиёлмасдан қийналасан.* А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат. ..бурчакдаги китоблар билан тўлиқ шкаф устида ўроғлик чертёж қоғозлари ётар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Нажмиддин Бухорий ҳам қоғозларни ёзив, лойиҳани, мадрасанинг баъзи бўлак тасвирларини кўздан кечиради.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Маълум бир нарса, иш, воқеа-ҳодиса ва ш.к. ни қайд этувчи матн битилган ва қонуний кучга эга бўлган қоғоз; расмий ҳужжат. *Салимбойвачча қоғозни қўлда маҳкам сиқиб, гурур билан давом этди: -Бу нарса қўлимдами, ҳар бир ишни қиласман, ҳеч ким бирон айни бўйнимга қўя олмайди. Бу хат жиноятни савобга айлантиради. Ҳар ерда, ҳар ким олдида мени оқлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бироқ қўрилган чоралар ҳақида «юқори»га қоғоз керак эди.* Газетадан. *Мана бу қоғозга мадраса муллабаччалири, домлалар, мударрис, бойлар, юрт улуғлари имзо чекканлар.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Қоғоздан ишланган пул, қоғоз пул. *Кармонидан беш сўмлик қоғоз олиб, сандалга қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. -Ҳа, айланай, оҳори синмаган қоғозлар ҳамманим ҳушини қочиради. *Қачон олиб келибди?* -Ҳозир бехабар 175 сўм олиб келган экан. Ҳамза, Паранжи сирлари.

Сув қоғоз қ. **сувқоғоз.** **Хитой қоғоз** қ. **хитой 2.**

4 (ў-п. к. шаклида – қоғозда) Фақат қоғоз, расмий ҳужжатлардагина қайд этилиб, амалда ижроси йўқ иш-фаолиятларга нисбатан қўлланади; шундай ҳолат, аҳвол-

ни қайд этади. *Кўп бўлимлар ҳозиргача ва-зифалари нимадан иборатлигини билмайди, тарқоқ, кўп ҳолларда қоғозда фаоли-ят кўрсатади.* Газетадан.

5 с. т. Варак, бет. *Мақола икки қоғоздан ошмасин.* — Сўнгги вақтларда мухбирлар, юборган хабарларининг биринчи қоғози усттига «гонорарли», деб ёза бошладилар. А. Каҳхор, Сароб.

ҚОҒОЗБОЗ [ф. қағдабар — бўлар-бўлмас-га хат ёзиши яхши кўрадиган] Амалий иш ўрнига кераксиз ёзишмалар олиб бориш, қарорлар чиқариш билан овора бўладиган, шу тарзда ишлашини яхши кўрадиган шахс; расмиятчи. Иш бўлмайди, кимки бўлса қоғозбоз, Қоғозбозлик билан ўтгай қишу ёз. Ҳабибий.

ҚОҒОЗБОЗЛИК 1 Амалда эмас, қоғоздагина иш битириш, қоғозбоз каби иш тутиш. *Хурматли Тўқлиев ва Қораев ўртоқлар!* Қоғозбозлик билан план сира юз бўлмайди. «Муштум». Бу министрликларнинг айрим шоҳобчаларидан асосий ишдан кўра бепарволик, қоғозбозлик, ўюшқоқсизлик авж олиб кетган. «Муштум».

2 Ёзиш-чизиш, қоғоз-хужжат ва ш.к. билан боғлиқ ишлар. У киши қайтгунча қоғозбозлик ишларини ўзинг тўғрилаб турасан. О. Ёкубов, Излайман. [Мирзажон] Кабинетда ўтириб, қоғозбозлик билан шугулланишга ўрганмаган. К. Раҳимов, Биринчи одим. -Йўқ, йўқ, қўзғалма. Бугун қоғозбозликка сира тоқатим йўқ! — деди Амина она Ҳалимага. О. Ёкубов, Бир фельетон қиссаси.

3 Ёз-ёз иши (кимса ҳақида тухмат, фийбат ва ш.к. ни ёзиш). Шу Қори ҳозир газета ходимининг ҳам пайига тушиб, қоғозбозлик қилиб юрибди. Мирмуҳсин, Мусичча одам.

ҚОҒОЗЖИЛД [қоғоз + жилд] кам қўлл. айн. **конверт.** Қиз хатни буклаб, қоғозжилдга жойлади. Н. Ёкубов, Жон.

ҚОҒОНОК Она қорнида, бачадонда болани ўраб турадиган парда.

ҚУББА [а. قبّہ — гумбаз; чодир] архит. Яримшар шаклидаги гумбаз. *Мезаналарнинг қуббалари.* Бутхонанинг қуббалари. — Тунука томли уйлар, ёғоч панжаралар, гилос, олма ва шафтоли; қават-қават иморатлар, баланд қад кўтарган минора ва қуббалар унинг кўз олдидан бирма-бир ўтма-

верди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Салқин тушди.* Минораларнинг қуббаларида ўйнарди қуёш. Э. Раҳим.

2 Умуман, яримшар (кубба) га ўхшатиб ишланган, шундай шаклга келтирилган нарса. *Каравот қуббалари чироқдай ёнади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. Бир шиша коньяк.. ва чиройли вазага қубба шаклида терилган апельсин келди. Ойбек, Танланган асарлар. Аёлнинг сақичдай қора сочи икки қубба қилиб бошига турмалган. А. Мухтор, Қаноти синган орзу. Агар бир гап чиқса, шу чўққига тошдан қубба қилиб, белбогимни байроқ қилиб тикаман. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 бол. Тўртта ёнғоқни пирамида шаклида тикиб, узоқдан соққа билан уриб йиқитиши ўйини. *Қубба ўйнамоқ.*

ҚУББАЛИ 1 Қуббаси бўлган, қуббалари бор. *Абдуллахон солдирган қуббали тимнинг ичи ари инидек ғувуллар эди.* М. Осим, Элчилар.

2 Қуббалар билан безатилган. *Қуббали эшиклири кенг.. кўркам — ҳайбатли икки меҳмонхонанинг бирида Мирзакаримбой ўтишар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. Сувоқлари нураган, қуббали устунлари хийла қийшайган омбор эшигини бир одам қулфлаётганда, ойимни кўриб, орқасига ўгирилди. Ў. Ҳакимали, Навбаҳор.

ҚУББАЧА 1 Қубба с. кичр.

2 айн. қубба 2. Энли камарида олтин қуббачалар, йирик гавҳарлар.. оловланар эди. Ойбек, Навоий. [Алишер] Олтин қуббачалар, ўймакор гуллар билан безалган эшикни очиб, кичикроқ, лекин серҳашам бир хонага кирди. Ойбек, Навоий.

ҚУБУР [а. قبور — «қабр» с. нинг қўпл.] эск. кт. Қабрлар; гўристон.

Аҳли қубур Қабрларда ётган мархумлар. Ассолом алайкум, аҳли қубурлар, Бир кечадан манзил жой сиздан сўрайман. «Алпомиши».

ҚУВ 1 Макр-хийлага уста; ичидан пишган; муғамбир, айёр. *Олимхон бекор юриб тирикчилик қилишининг ҳам яхши яшашнинг йўлини топган одамлардан.* У жуда қув, мўлтони одам. Ойбек, Танланган асарлар. ..уста, мен сизни содда деб юрадим, анча қув экансиз-а, тавба.. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Қувлик ифодаловчи; айёрлик ифодали; айёрони. Алишардоннинг юзида яна ўша қув

табассум қалқди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. У ўттиз етти ёшларда.. чуқур қувкўзларидан заҳар томган.. киши эди. Ойбек, Нур қидириб.

ҚУВ II айн. оққуш. Оқ қув. Қора қув. Қув қув билан учади, гоз гоз билан кўчади. Мақол.

ҚУВ III: ранги қув ўчмоқ (ёки оқармоқ) Ранги оқарип, бўзарип кетмоқ. Раҳимнинг ранги қув ўчиб, гиқ этмай қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. У орқасига тисарилди, тошойнада.. ранги қув ўчиб, кўқариб кетган ўзининг башасини кўрди-ю, бу хаёл эканини тушунди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Валихон қофозга кўл чўзди. Майнанинг ранги қув оқарип кетди, қўллари титрай бошлади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚУВ IV унд. с. Қушлар галасини ҳайдашни билдиради. [Иқбол:] Чумчуклар ўлсин, уйлари куйсин. Ҳай, гала-гала қув. Н. Сафаров, Ўйғониш.

ҚУВ V шв. Чақмоқ учқунидан ўт олиб ёнадиган маҳсус пилик, пилта. Мехтарага сув солиб, Чақмогига қув олиб, Йўлга тушди Ҳасан мард. «Равшан».

ҚУВАЛАМОҚ кам қўл. 1 айн. қувламоқ. Бузук ерда олқорларни қувалаб Мерғанлардан Навфал илгари ўтди. «Баҳром ва Гуландом».

2 Бир-бирини қувмоқ, қувлашмоқ. Қўзингиз экранда, кадрлар бир-бирини қувалаб ўтиб турибди. К. Ёрматов, Кино санъати ҳақида. Шу зайлда йиллар ўтди қувалаб. Толе кўки баҳт юлдузин кўрсатмай. Ф. Фулом.

ҚУВАЛАШМОҚ Қуваламоқ фл. бирг. н. Отга солсанг, беда сол: Қасир-қусур чайнасин. Қизинг бўлса, ёшга бер: Қувалашиб ўйнасин. «Қўшиқлар».

ҚУВБОШ с.т. Айёр, қув. Чамбидадир али душманнинг эли. Гўрғели қувбошнинг тутинган ўғли. «Зулфизар билан Авазхон».

ҚУВВА [а. қўв – куч, қувват; энергия] эск. кт. айн. куч, қувват, курдат. Янги усул соглиқни сақлаш қоидаларига тўла жавоб бериш устига, болаларнинг зеҳнларига, ўзлаштириш қувваларига яхши таъсир беради. «Маориф ва ўқитувчи».

Қувва жозиба 1) ўзига тортиш, жалб қилиш қуввати; жалб қилувчи, тортувчи куч. Бир қувва жозиба зиёратхонага қараб оёғимни тортаверди. «Муштум»; 2) физ. тортиш кучи. Қувва нутқ Нотиқлик маҳорати. Султонмурод.. ўжар олимнинг штифотини

қозониши учун қувваи нутқини ишига солди. Ойбек, Навойи. Қувваи ҳофиза (ёки муҳофиза) Эсда сақлаш қобилияти, хотира қуввати. Менинг ўзим ҳам Устанинг бой ижодига, юксак талантига, қувваи ҳофизаси, сўзга бойлиги ва чечанлигига ҳайрон қолардим. «Театр». Фақирнинг қувваи муҳофизам озроқ, шунинг учун бу ерда фақат эсимда қолган хабарларнингна накл қилурман. А. Қодирий, Кичик асарлар. ..автобиографик асар яратиш учун баҳшилардаги кучли қувваи ҳофиззининг ва бекиёс бадиҳагўйликнинг ўзигина етари эмас. «ЎТА».

ҚУВВАТ [а. қўв – куч, қувват; энергия] 1 Ҳаракат-фаолиятга олиб келувчи қобилияти; ҳаракатланиш, ҳаракатлантириш қобилияти; куч.. қўирқ минг элат ичиди бу қизга қуввати баробар келадиган эр йигит ўйқ. «Бўтакў». Қаридим, иш қилишга қолмади қувват. Файратий. Поезд борар.. қувватга тўлиб. Ҳ. Пўлат.

Қувватга кирмоқ Соғаймоқ, куч тўпламоқ. У [ҳаким-доктор] томиримни ушлаб, андак мулоҳаза қилди-да: -Сизники – косиб касал, далаға чиқинг, баҳридингиз очилса, қувватга кириб кетасиз, – деди. Ойбек, Танланган асарлар. Қувватдан кетмоқ (ёки қолмоқ) Ҳолсизланмоқ, заифлашмоқ, куч-қуввати кетмоқ.

2 айн. энергия. Электр қуввати. ■ Шу сувнинг қувватидан ўйимиз ёруғлиги. Қ. Муҳаммадий. Улуғ кишилик ақли атомдаги қувватни Покиза умид билан қила ололди ижод. Ф. Фулом.

3 физ. Бир вақт бирлиги ичиди бажарилган ёки бажариладиган иш микдори. 500 мегаватт қувватга эга бўлган гидростанция. Қувват бир секундда бажарилган ишдир.

4 Корхоналарнинг ишлаб чиқариш имкониятлари мажмуи. Мавжуд корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватини ошириш билан янги объектлар ҳам барпо этилди. «Фан ва турмуш».

5 Куч, чидамлилик. Чириган ёғочнинг қуввати бўлмайди.

6 кўчма Моддий, маънавий имконият; қодирлик, курб; қобилият, лаёқат, билим. «Ўчда қаҳрамонларнинг ҳар иккаласи ҳам характер сифатида ўзларининг жозибадорлиги, маълум бир хислатларнинг бўрттириб тасвирланиши билан китобхонни ўзига тортуб олиш қувватига эга. М. Қўш-

жонов, Пoэмадан романга. Элмурод кимда қандай ўқиши асбоби борлигини текшириб чиққандан кейин, ўқувчиларнинг қувватини синашга киришиди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Куввати етмоқ (ёки келмоқ) 1) кучи етмоқ. Ўла, болам, кимга келар қувватинг? «Рустамхон»; 2) имконияти етмоқ, қурби келмоқ. -Битта хотин олиб беришга қувватим етади, — деди Ботиржонга дадаси. Қ. Мақсумов, Саодатли чаманда. [Нури] Пул ва бойликтинг қувватига ишонгани учун, бу ўйлни қулаі деб топди. Ойбек, Танланган асарлар.

7 қ. калория. Бир пиёла чойдаги қувват бир бурда нонга тенг эканлиги ҳисоблаб чиқылган. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

8 күчма Далда, мадад. Аргамчига қил қувват. Мақол. — Майин товуш эшитилди: -Келинглар.. раҳмат! Одамга одам қувват бўлади, минг раҳмат! А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Индамаса ҳам, шу ерда туриши, Гуломжондан ниманидир кутиши ўигит юрагига қувват берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КУВВАТЛАМОҚ Маъқулловчи, ёнини, тарафини олувчи ёки тасдиқловчи фикр билдиримоқ, ёқламоқ, кўлламоқ, ҳимоя қилмоқ. Биронинг сўзини, фикрини қувватламоқ. Ташаббусни қувватламоқ. Қарорни қувватламоқ. — Ана у қизга ҳақ гапни айтдим, — деб Эргашойни қувватлади Шарофат хола. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. Гулистон кексалари, гўё кечаси билан маслаҳатлашиб чиққандек, бир-бирини қувватлаб гапира бошлидилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КУВВАТЛАНМОҚ 1 Қувватламоқ фл. мажҳ. н. Бу фикр кўпчилик томонидан қувватланди.

2 Қувватга кирмоқ, қувват олмоқ. ..майли, бувингизни ман айтаб, олдириб келай бўлмаса, шояд кўриб, бир оз қувватлансангиз. Ҳамза, Танланган асарлар.

КУВВАТЛИ 1 Аниқловчи сўз билан қўлланиб, шу сўз англутган маънодаги (дараражадаги) қувватга эгаликни билдиради. Юқори қувватли электр симларини тортиш каби оғир юмушларни бажаришида қурувчиларнинг бирдан-бир ёрдамчиси ана шу вертолётлардир. «Фан ва турмуш».

2 Қуввати меъёрдагига нисбатан ортиқ; кучли, бақувват. «Эли қувватлининг бели ҳам

бақувват бўлади», деб қўйди кўнглида. Шуҳрат, Жаннат қидирғанлар.

ҚУВВАТСИЗ Кучсиз, куч-қуввати, дармони йўқ; куч-қуввати меъёрдагидан (нисбатан) кам; камқувват.

ҚУВВАТСИЗЛАНМОҚ Кучизланмоқ, дармонсизланмоқ, куч-қувватдан қолмоқ. Касалдан анча қувватсизланиб қолибди.

ҚУВВАТСИЗЛИК Қувватсиз ҳолат; кам куч-қувватга эгалик. Қувватсизликдан шикоят қилмоқ.

ҚУВИЛМОҚ Қувмоқ фл. мажҳ. н. Бўлмагур ҳаёллар миядан қувилди. — Со-зандалар уйдан қувилибди, кетларидан мусиқа асбоблари бирин-кетин улоқтирилибди. Т. Обидов, Юсуфхон қизик.

ҚУВИШМОҚ Қувмоқ фл. бирг. н. Турли миллат ўғлонлари бир тан, бир жон бўлишиб, ёвни юртимиздан қувишиди. — Улар бир-бирларини қувишиб ўйнашар.. яйрашар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУВИШТИРМОҚ 1 Қувишмоқ фл. орт. н.

2 Орқасидан қувмоқ, эргашиб юрмоқ. Бола онасидан бир қарич ҳам жилмай, уни қувишишириб юради.

3 кўчма Суриштиримоқ, пайига тушмоқ.

ҚУВЛАМОҚ Қувмоқ ёки қувлаб етмоқ. Қўрққанни ажал қувлар. Мақол. — [Фотима:] Анави Тўлаганинг эркатойи! Минаман деб, гозларни қувлагани-қувлаган. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Ўйинг куйгур тасқара миришаблар изингга тушиб қувладими? Ойбек, Танланган асарлар. Сиз қувламасангиз, мен Марғилонга бормайман! [деди Кумуш]. А. Қодирий, Ўтган кунлар. — Йўғ-ей! — Бобоқул ўтирган ўрнида қўл силтади. Гўё бу билан бошидаги шубҳаларни қувламоқчи эди. С. Анорбоев, Оқсой. [Умурзоқова] Қўшимча шуҳрат орқасидан қувлайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚУВЛАНМОҚ Қувламоқ фл. мажҳ. н. Уста Олим.. Отабекнинг қутидор томонидан қувланганидан тортиб, шу кунгача Марғилонга етти-саккиз мартаба келиб кетганини.. сўзлаб чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУВЛАШМАЧОҚ бол. 1 Етиб ёки

тутиб олиш учун бир-бирини қувлаш ўйини. Қиша болалар қорбўрон, қувлашмачоқ, хоккей ўйнашади, ернинг нами селгиши билан футбол бошланади. Ф. Мусажонов, Текин томоша.

2 Югуришда ким ўзиш мусобақаси.

ҚУВЛАШМОҚ Қувламоқ фл. бирг. н. *Уни* уйдан қувлашибди. — Болалар қийқириб, уни қувлаша кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Күнлар орқасидан ойлар.. ўйлар қувлашиб ўтди. Ҳ. Зиёхонова, Арзанда. Булутлар ҳам денгиздаги муз сингари бир-бирини қувлашарди. Ҳ. Шамс, Оқпадар.

ҚУВЛИК 1 Қув эканлиқ. *Унинг қувлиги*ни ҳамма билади. — Лекин қувлиги учун айблаб бўлмайди.. шундай катта хўжаликни эплаш учун озгина айёр бўлиши ҳам керак. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Қув одамларга хос иш, хатти-ҳаракат. Жангларда ботирликдан кўра қувлик, мөҳирлик, эпчиллик иш беради. Т. Рустамов, Манту жасорат. Ўзи ўлгудай тўғрисиз, гирромлик, қувликни билмасди. Мирмуҳсин, Умид. Ҳафа бўлмагин-у, укам, мен сендан бунақа қувлик чиқади, деб ҳеч ўлламагандим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

3 Қув шахсга хос ҳис-туйғу, хислат ва унинг ифодаси. *Муса аканинг қувлиги тутди*. «Шарқ юлдузи». Қанча қувлик, шўхлик бор эди Раҳим аканинг кўзларида. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҚУВМОҚ 1 Етиб ёки тутиб олиш учун орқасидан югурмоқ, қувламоқ. *Кийик қувган қўённи пайқамас*. Мақол. Илон қувса, ўйлга қоч, тия қувса, ўрга қоч! Мақол. — *Кувган душманимни қўлга туширдим*. «Маликаи айёр». Олмазорга етганида, кимдир ортидан қувиб етди. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Бирор жой-макондан мажбурлаб кетказмоқ (жўнатмоқ); ҳайдамоқ. *Момо қўлига калтак олиб, болаларни қувибди*. «Эртаклар». [Жуман:] Бечора болаларни иссиқ инларидан қувиб чиқарганларинг ҳам етар, таҳтада нима гуноҳ? Ёқма! М. Исмоилий, Фарона т. о. *Шиддатни штурм натижасида душман мудофаа марраларидан қувиб чиқарилди*. Н. Сафаров, Жангчи шоир.

3 қўчма Мансаб, лавозим ва ш.к. дан четлатмоқ, бўшатмоқ, ҳайдамоқ. Бироқ сал фурсат ўтмай, ҳокум тўра тилмочни ишдан қувди. С. Аҳмад, Ҳукм.

4 қўчма Йўқ қилмоқ; ҳайдамоқ. *Ташвиши қиз боланинг ҳуснини оларкан, шўхлигини ҳам, овозидаги латофатини ҳам қуваркан*. С. Аҳмад, Уфқ. Кўзга ажаб равшаник баҳиш этувчи яшил кўкатлар таровати.. кечадан бери ғамнок дилини эркалаб, кўксидаги

ранжу аламни қувегандек бўларди. С. Сиёев, Аваз.

5 қўчма Ҳаёти, иш-фаолиятида бирор йўл-йўриқ, усул ва ш.к. га қаттиқ амал қилмоқ; бирор иш-амални қаттиқ тутмоқ, унга берилмоқ. *Ҳалилжон ҳам акаларининг ўйлани қувди: мактабда ўқиб туриб.. авиа-клубга қатнади*. С. Акбаров, Отанинг хаёллари. -*У фақат охиратни деб яшаган, умр бўйи савоб қувган*, — деди чол. А. Муқимов, Қопқон. *Жонингда қасдинг борми, мунча ароқни қувмасанг*. «Муштум».

6 қўчма с.т. Юриб-елмоқ (пиёда ёки улов билан). *Телтагини елвиратиб, Ўзбакларни давларатиб, Урганч элга қувиб етдик*. «Юсуф ва Аҳмад». Кўп ерларни мен ахтардим от қувиб, Ҳеч кўрмадим Асад Шодмон қорасин. «Маликаи айёр».

Из қувмоқ Изидан таъқиб қилмоқ. *Қўрбошилар ичидан қочиб, менинг орқамдан из қувиб келгансан..* Файратий, Унутилмас кунлар. *Болта муаллим бошлиқ етти-саккиз чоғли ўигит изларидан қувиб келар..* Н. Норқобилов, Тўқнашув. **Кетидан** (ёки орқасидан) қувмоқ 5. *Мол-дунё орқасидан қувмоқ*. Фойда кетидан қувмоқ. — *Соҳта шуҳрат кетидан қувиб, алдамчилик билан шугуулланган шахслар қилишиларига яраша қаттиқ жазоланиши лозим*. Газетадан.

ҚУВНАМОҚ Хурсанд, шод кайфиятда бўлмоқ. *Кенг ҳовлида қувнар беш ўртоқ*. Ойбек, Қизлар. — *Атайнин ўйнагани, қувнагани келган..* бу куёв-келинга илтифот билдириласлик гуноҳдек туюлди. С. Анорбоев, Оқсой. Ҳуш келибсиз, қадроналар, межмонлар, Қувнаб ўйнанг, кулинг, қизлар, жувонлар. Ҳабибий.

ҚУВНОҚ 1 Доим, табиатан ҳуш кайфиятли; ҳушчақчақ. ..бу оиласагиларнинг ҳаммаси ҳам самимий, қувноқ ва оққунгил эканлигига ишонган сайнин, бу ўнғайисизлик ўртадан кўтарилиб бораради. С. Зуннунова, Олов. *Маҳди табиатан қувноқ, куйди-пишди эди*. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Шод, хурсанд кайфиятли; қувончга тўла. *Ҳаммалари қувноқ, эгинлари башанг*. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *У бугун жуда қувноқ*. Т. Ашуроев, Оқ от. Бари ўтиб кетди бир туш мисоли, Эслайман гоҳ маҳзун, гоҳида қувноқ. А. Орипов, Йиллар армони.

3 Шод-хуррамлик акс эттирувчи, ифодаловчи. *Мен саҳналаштирган қувноқ комедия ҳам шу ҳақда.. Газетадан. Тошкент ўзбекнинг санъати, товуши, Қувноқ музикаси, күйи, обрўси. F. Гулом. Ўша қувноқ кулаги, ҳазил энди қандайдир жиiddият, ўй ва ғазаб билан аралашиб кетган эди. С. Зуннунова, Олов.*

ҚУВНОҚЛИК 1 Қувноқ эканлик. Унинг қувноқлиги ҳаммага ёқади.

2 Қувноқ кайфият, шод-хурсанд ҳолат. Унинг бояги қувноқлиги ўрнини аллақандай босиқлик эгаллаган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Ҳурининг ўзи ҳам кўрининишидан оғир бўлсада, қувноқликни яхши кўрарди. Ф. Мусажонов, Хури.

ҚУВОНМОҚ Хурсанд бўлмоқ; севинмоқ. Дадаси шаънинг айтилган мақтovлардан бола қувониб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Адолат.. тунги сувни шимириб тирилаётган ҳар бир гўзани кўриб қувонарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Салимхон билан Умид отаболадек бирга овқатланиши. Уларни кузатиб ўтирган Сунбулхон ая ич-иҷидан қувонарди. Мирмуҳсин, Умид.

ҚУВОНЧ Қувониш ҳис-туйғуси; хурсандлик. Болтабой отанинг қувонидан Ширмонхон ҳам беҳад шод эди. С. Зуннунова, Олов. Тўй. Бу сўз.. камбағалнинг ўйини шодликка, қувончга тўлдиради. Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ.. адабиётга яшнаб кирган ёшларни кўриб қувониб кетаман ва бу қувончимни ўша ёшининг ўзига миннатдорчилик изҳор қилиб айтаман. К. Қаҳхорова, Чорак аср ҳамнафас.

Қувончи ичига (ёки дилига) сиғмайди Жуда ҳам хурсанд, ғоят шод. *Ичарида хотинлар мажлиси: ..бирор ёр-ёр ўқиб, тагин биттасининг қувончи ичига сиғмай ҳаҳолаб, дунёни бузади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУВОНЧИҚ шв. Кишига қувонч, шодлик бағишлайдиган, кўнглини кўтарадиган, хурсанд қиладиган энг азиз кимса, нарса. *Тоҳиржон менинг овунчигим, отасининг қувончиғи бўлиб қолди, уни ардоқлаб ўстира бошладик. М. Жўра, Изтироб.*

ҚУВОНЧЛИ 1 Қувончни ифодаловчи, шодлик ва хурсандликни акс эттирган; шодлик ва хурсандлик билан тўлган, севинган, шод, қувноқ. Қувончли таббасум. Қувончи юз. ■ Элмурод ва унинг дўстлари.. қувончли, порлоқ кунларининг қандай ўта-

ётганини сезмасдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. *Бахмал қирғоқларни тўлдириб оқди Бахтиёр элимнинг қувончи саси. Файратий.*

2 Кишига қувонч бағишлайдиган, кувонса, хурсанд бўлса, севинса арзийдиган. Қувончили натижса. Қувончили хабар. ■ Шу вақт Юрьев батальонининг жсангчилари учун яна бир қувончили ҳодиса юз берди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ана шундай қувончили кунларнинг бирида тўсатдан бошимга фалокат тушса бўладими! Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ҚУВРАЙ, оққуврай Чўл-даштларда ўсадиган, майда тиканли бир йиллик ёввойи ўт. Бобо йўл четидаги оққуврайнинг гулини узуб, чеккасига қистирди-да, жойига чиқиб ўтиради. А. Мухтор, Чинор.

ҚУВРАМОҚ кам қўлл. Қуримоқ, қурушмоқ, қовжиромоқ. *Ғазалчи ўғилнинг томоги қуврадими, товуши хиршлаб қолди. С. Сиёев, Ёруғлик. Үнда-бунда учрашиб турган бедазорлар сувсиз қолиб қувраган. Ш. Холмирзаев, Сайланма. Тогнинг ўти бари қувраб кетибди. «Гулнорпари». Одамларнинг экинлари кўкармай қувради. Ш. Холмирзаев, Сайланма.*

ҚУВРОҚ кам қўлл. Қувраган, қуриган. Шабада келтирган қувроқ пичан ҳидидан.. боши айланиб, тўлғаниб турнибди. А. Мухтор, Чинор. Тонг шамоли қувроқ ўтни ўиқади.. «Тоҳир ва Зуҳра».

ҚУВУР 1 Катта, йўғон сопол труба. Обраҳага қувур қўймоқ.

2 Сув, буг, газ ва ш.к. нинг оқиши учун темир, бетон ва б. дан ишланган узун, ичи бўш махсус қурилма. *Газ қувури. Нефть қувури. Сув қувури.* ■ Козим темир қувурлардан шарқираб сув отилаётган ҳовузчага дуч келди. Э. Усмонов, Ёлқин. Сунгра ундан боғ томонга қаратиб диаметри 80 миллиметр бўлган полизтилен қувурлар тортилди. «Фан ва турмуш».

3 с. т. Айрим асбоб, қурол каби нарсаларнинг қувурсимон қисми; ствол. *Тепаликларнинг этагида оғир тўплар, узун қувурлари осмонга кўтарилиган зениткалар турради. А. Қаҳхор, Олтин юлдуз. Кейин [самоварга] пистак ўмир солиб, қувурига маҳси кийдириб, дам берди. С. Аҳмад, Уфқ. Иброҳимбек тўлпонча қувуруни ўзига қаратиб, ичига пуфлади. Ш. Холмирзаев, Қил кўпприк.*

ҚУВФУН 1 Ўз жойи, ватанидан ҳайдаш, қувиш, сургун қилиш, қилиниш хатти-

ҳаракати, ҳолати; шундай ҳолатдаги ҳаёт. **Қўйкон атрофларида**, Сўх ва Ҳушёр деган жойларда Бобур икки йил қувғунда юрган. «Ёшлик». Улар зинданларда, турмаларда, қувғунларда эди. Ойбек, Нур қидириб. Аваз, бир тарафдан, қувғунга учраб, мана шу дала-тузга келиб қолганига хурсанд эди. С. Сиёев, Ёргулик.

Кувғун киммоқ Ўз жойи, ватанидан ҳайдамоқ, қувмоқ; қувғун ҳолатга олмоқ, ташламоқ. **Отамнинг бошини еганлар, мени қувғун қилганлар учун қон тўкиб, эсимни еганим** йўқ! Шуҳрат, Жаннат қидирғанлар.

2 Ўз жойи, ватанидан қувилган, шундай ҳолат, шароитда яшовчи шахс. **Кувғунларни юртга қайтариб, гуноҳга ботдими?** Т. Малик, Қалдирғоч.

ҚУВҒУНДИ айн. **кувғун** 2. Кун чиқиб.. қувғундиларнинг елкаларига офтоб тегиб, оломонга сал жон кирди. А. Мухтор, Чинор.

ҚУДА Қиёв ва келиннинг ота-оналари (бир-бирларига нисбатан). **Хотин қуда.** Эркак қуда. — **Кудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар вақт музокара ва муроса йўли билан ҳал қилинади.** Ойбек, Танланган асарлар. **Кудаларингни нима билан кутишини бўлса ўзинг биласан:** туя сўйиб чорлаганингда ҳам кеммайдирган кишилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қарши (ёки қайчи) қуда қ. қарши. **Қуда бува** Эркак қуда ёки куданинг отаси. **Қуда буви** ёки қуда хола Аёл қуда ёки куданинг онаси. **Қуда бўлмоқ** Ўғил уйлантириб ёки қиз чиқариб, ўзаро қудалик муносабатларини ўрнатмоқ. ..вазир бошқа бир вазир билан қуда бўлажагини билган устоз Қавом.. биз ҳам Нажмиддин Бухорийга қуда бўламиз, деди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚУДА-АНДА Қудалардан бирининг барча узоқ-яқин қариндошлари (иккинчи қудаларга нисбатан). **Қуда-андалар билан борди-келди қиммоқ.** — **Қуда-андани ўйлаган ойим, сенга бутунгина маҳси ҳам кийгишиб юбормабди.** Маҳсингни қара, оёққа илиб бўлмайди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУДА-АНДАЛИ Қуда-андаси кўп; бир неча ўғил уйлантириб, қиз чиқариб, кўп оиласалар билан қуда-андалик муносабатлари ўрнаган. **Қуда-андали киши.** Қуда-андали бўлмоқ.

ҚУДА-АНДА(ЧИ)ЛИК Қуда-андаларнинг ўзаро қариндошлик муносабатлари. **Воҳалар тарихан бир-биридан ўироқ, аввалдан борди-келди қиммаган, қуда-андачиликлар** ўйқ. М. М. Дўст, Лолазор.

ҚУДАЛАШМОҚ Ўғил уйлантириб ёки қиз чиқариб, келин ёки куёв томон билан ўзаро қуда бўлмоқ. **Бир неча вақт шу йўсин Ҳушрўйнинг разъигига қараб, эру хотин зерикдилар-да, ўзларича бир жойига қудалашмоқчи бўладилар.** А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУДАЛИК 1 Қуда эканлик. **Шу киши билан қудалигинизни биламан.**

2 Қудага хос муносабат, мавқе. [Қози:] Додхонинг, минг қилса, сизга қудалик ҳурмати бор. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚУДАЧА Ёш хотин қуда. **Қудамиз Мирзакарим қутидорга ва қудачамиз хонимга етиб маълум бўлгайким, бизлар бунда соғсаломатдирмиз.** А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУДАЧИЛИК Йигит ва қизни унаштириш маросимидан кейин ҳар иккала оила аъзоларининг қариндошлик ҳолати, ўзаро қариндошлик муносабати. **Шерикчилик** — бир йиллик, қудачилик — минг йиллик. Мақол. — **Турғун ака Ҳамидани чақалоқлигига бир дўстининг ўғлига «бешиккертти» қилиб қўйған экан.** Ўн саккиз йил қудачилик қилишибди. Ойбек, О.В. шабадалар.

ҚУДА-ҚУДАҒАЙ Эркак ва хотин қуда; эркак ва хотин қудалар; қуда-андалар. **Ойжамол эртасига Барчиннинг қошига борди.** **Қуда-қудағай бўлиб, бир-бирини жуда иззат қилиб қолди.** «Ёдгор».

ҚУДАҒАЙ Хотин қуда. Қиз билан йигитни қўрган қудағайлар гап-сўз чувалмаслиги учун тез орада унашиб қўйишга эрларини қистай бошладилар. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҚУДРАТ [a. درت – куч, қувват; қобилият, лаёқат] 1 Юқори даражадаги куч-қувват; шундай куч-қувватли имконият; қодирлик. **Инсон қудрати ҳамма нарсадан устун чиқди, чўлда сунъий денгиз барпо этди.** «Ўзбекистон қўриклиари». **Шамолнинг қудрати ҳазилакам эмас.** У саҳрони остин-устун қилиб, қумтепаларни учирив олиб юради. «Фан ва турмуш». Суярқул Мамаюсунфинг олдида қўлтириқ қўринса ҳам, ўнта Мамайни пачоқлагудек қудрат сезарди ҳозир ўзида. А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 Умуман, бирор нарсани амалга ошириш имконияти; куч-қувват, қурб. Қани эди, қудрати етса-ю, шу тошқин дарёдан ҳовучлаб сув элтса, машина гиёхлар илдизига нам, чўлларда ҳаёт берса. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Битта чопон тикитишига қудратим етмайди.. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қодирлик, куч манбай. Оламга арзигулик қудрат шу чаноқдадир.. Газетадан. Қандайдир бир қудрат уни силкиб, ўзига келтириди.. Мирмуҳсин, Умид.

4 Аллоҳга хос куч-имконият; илоҳий қодирлик. Фалончининг келини тўрт оёқли туғибди.. ё қудратингдан ўргилай! Ойбек, Танланган асарлар. Ҳар ҳолда, фифон-нола яхши эмас, ҳар банда қудрат қалами билан ёзилганини кўради. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Қудрат (эркаклар исми).

ҚУДРАТБАХШ [а. + ф. قدرتباخش – куч, қувват бағишловчи] Қудрат, куч-қувват бағишловчи, кучга куч кўшадиган. Дўстлик – ана шундай қудратбахш куч. Ҳ. Муродов, Жон қўшиғи.

ҚУДРАТЛИ Катта ишларга қодир; куч-қудратга эга. Қудратли давлат. Қудратли иншоот. .. қудратли насос станциялари Сирдарё сувини ўнгу чапга кўтариб бермоқда. «Ўзбекистон қўриқлари». ..ер текислаётган қудратли техниканинг бир мезёрдаги зуруллаши жимликни бузарди. Газетадан.

ҚУДУҚ 1 Сув олиш мақсадида вертикал тарзда қазилган тор ва теран чуқурлик; гидротехника иншооти. Қудуқдан сув тортмоқ. Сув ичадиган қудугингга тутурма. Мақол. .. Пақирини олиб.. қудуқдан сув келтириб, айвонга, дўйон ичига қалин қилиб сепади. С. Сиёев, Аваз.

2 Ер остидан газ, нефть олиш ёки ертупроқни текшириш учун пармалаш машиналари воситасида қазилган жуда чуқур тор ўра; скважина. Бурғиланган қудуқ. Газ қудуғи. Иссиқ минерал сув қудуғи. Нефть қудуғи. .. Олиб чиқди тонгнинг бошига, Сагнолмадим нефть минорасин. Кўрдим қудуқ пармалаётган Йигитларнинг полвон – сарасин. Ё. Мирзо.

3 маҳс. Ўрача шаклидаги деталь. Карбюраторнинг компенсация қудуғи.

ҚУЁН 1 Товушқонлар оиласига мансуб, қулоқлари ва орқа оёқлари узун сутэмиси-

зувчи ҳайвон. Ёввойи қуён. Хонаки қуён. Қуён териси. .. Тўнгак орқасидан қулоқлари диккайган қуён пайдо бўлди-да, котокдек сакраб, буталар орасига яширинди. Ойбек, Қуёш қораймас. Овчилар.. ҳар қаисиси бир нечадан қуён, ўрдак олиб бормоқда эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Ўзбекистон хўжаликларида қуён, асосан, гўшт ва мўйна учун бокилади. «Фан ва турмуш».

2 кўчма Юраксиз, журъатсиз, қўрқоқ (одам ҳақида). Майна.. Нарзи ота билан гурнгланишини.. истамасди. Бу қари қуён бирор ваҳимани жавраб, гашимни келтиради, деб индамади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚУЁН БЎЛМОҚ с.т. Қочиб қолмоқ, жуфтакни ростламоқ. [Мунаввархон] Ишхонасига бир кўриниш беради-ю, қуён бўлади. М. Иброҳимов, Ўлакдаги муҳаббат.

3 Мучал йил ҳисобида тўртингчи йил номи.

ҚУЁН ЙИЛИ Мучал йил ҳисобида тўртингчи йил (қ. мучал); харгўш йили.

ҚУЁНХОНА Қуён боқиб қўпайтириш учун мосланган маҳсус хона ёки катақ.

ҚУЁНЧИЛИК Чорвачиликнинг хонаки қуён боқиши, урчиши ва улардан маҳсулот етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. Қуёнчилик фермалари.

ҚУЁНЧИҚ 1 Соҳ орқали тиззага қараб йўналган пай, томир (қассоблар термини).

2 Тутқаноқ, эпилепсия. Алпомиши айтди: -Нима қиади, дўстим? -Болалик кунда тутидиган қуёнчиқ касалим бор эди, шу вақт тутиб қолди, – деди Қоражон. «Алпомиши».

ҚУЁШ 1 (астрономияга оид термин сифатида бош ҳарф билан) Қуёш системасига оид марказий жисм – ўзидаги термоядрорий реакциялар ҳисобига ёруғлик ва иссиқлик тарқатувчи (чиқарувчи) улкан газсимон шар шаклидаги ёритқич. Ер Қуёш атрофида айланади. Қуёшнинг тутилиши. .. Ракеталар туфайли биз Қуёш системасини ўзлаштириш имкониятига эга бўлдик. «Фан ва турмуш».

2 Шу жисмдан таралувчи нур, иссиқлик. Қуёш ваннаси. Ёз қуёшида қораймоқ. Қуёшга тутмоқ. .. Мурод қуёш ёйилгандага турди. Т. Ашурев, Оқ от. Ўй, қуёшга тескари солингланлигидан бўлса керак, бир оз қоронироқ эди. С. Зуннунова, Олов. Солдатлар қаҳқаҳлашиб юборишиди. Айниқса, қора қошли, юзлари қуёшда пишган йигит силла-

си қуриб куларди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

3 кўчма Ниманингдир ҳаёт, яшаш манбаи, асоси ҳисобланадиган, шундай деб қараладиган нарса ҳақида. *Баҳту иқболим қуёши чиқди, кўрсатди жамол, Ўзбекистонда қазилди зўр канал, оқди зилол. Ҳабибий.*

Кўёш батареяси Яримўтказгичли фото-элементларга асосланган, қуёш радиацияси энергиясини бевосита электр энергияси га айлантириб берадиган ток манбаи. 2005 йил бизга грант асосида ЮНЕСКО томонидан қуёш батареяси.. берилди. Газетадан.

4 Қуёш (эркаклар исми).

ҚУЁШЛАМА шв. Қуёш, кун томон; қуёш тушиб турган жой. *Тушликда ҳовлига чиқиб, қуёшламага орқа қилиб ўтирип. С. Сиёев, Аваз. Қуёшламада ўтириб ийиб кетган кампир: -Ҳой қиз, кел, сочимни ўриб қўй, — дебди. «Эртаклар». Бува уни *ботни/ бўшатиб, қуёшламага олиб чиқди.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.*

ҚУЁШЛИ Қуёш нур сочиб турадиган; офтобли, серкүёш. *Қишида қуёши, ёзда салқин, дам оладиган ажойиб икки хона. «Гулдаста». Сен қуёши улка боласи, Истиқболинг нурли ва порлоқ. Файратий.*

ҚУЗГУН 1 зоол. Қарғасимонлар оиласига мансуб, ҳар қандай нарсани ҳам еяверадиган, ўлимтиқхўр ўтрок қуш. *Боғда бургут, лочин, қарчигай, қузғундан тортиб то тўтиқушгача томоша қилинди.* Н. Назаров, Замон. *Сон-саноқсиз қузғулар ва сиртлонлар ўлуклар устида базм қурмоқда.* В. Муродов, Шерлар билан юзма-юз.

2 қўчма (*одатда, кўпл. шаклида* — **қузғулар**) Шу күшга нисбат берилиб, ҳар қандай разиллик, ифлосликдан қайтмайдиган ярамас, жирканч шахсларга нисбатан қўлланади. *Мана энди қиз атрофида Олахўжанинг қузғулари айланшиб қолибди..* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУЙИ 1 от Паст томон; бирор нарсадан пастда бўлган жой; пастлик. *Насиба турган жойида пиқ-пиқ йиглар.. боши қуийи солинганича тақдирини қарғар эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Йигит чирик оғочлар тирқишидан пастга қаради. Қуйида сув симобдай мильтрайди.* С. Сиёев, Аваз.

2 сфт. Паст томонида бўлган, жойлашган; пастки. *Баширжон қуийи лабини тиши-*

лаганча, уйнинг шифтига қараб қолди. Н. Аминов, Суварак.

3 Бирор сатҳининг ёки сатҳдаги йўналишнинг пастида бўлган томони; этак. *Сирдарёнинг қуийи оқими.* — Сувлар оқар қуийи томонга. М. Шайхзода. *Бу уй — хизматкорхона, бойнинг ташқари ҳовлисининг қуийи томонида.. шунинг учун кўзга чалин-мас эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 от Уй, хона ва ш.к. нинг тўрига нисбатан паст томони; тўрга қарама-қарши томон. *Үйнинг тўрига чирик қора намат ташланган, қуийи томони ялангоч ер.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тошибонинг таклифидан сўнг дастурхоннинг қуийи томонига солинган кўрпачага чўққалади.* С. Кароматов, Сўнгги барҳан. *Бир оздан кейин тортичоқликни билмайдиган Ҳусайн каттапардек эшикдан салом бериб келиб, қуйироқ-қа тиз чўқди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

5 кам қўлл. Паст; зид. баланд. ..қабр ёнига тизлаган Отабек ва юқори, қуийи дўмбайган қабрлар бу тиловатга сомеъ каби эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 қўчма Мавқе, даражаси ва ш.к. жиҳатдан бошқасига нисбатан кичик, паст бўлган. *Қуийи ташкилотлар. Қуийи лавозим.* — Биринчи дарвазанинг икки биқинида турувчи қоровул йигитлар ўрданинг улуғ даражали бекларини кузатар, мансаби қуйироқ ясовуллар билан мутойиба қилишиб қолар эдилар. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚУЙИДА 1 Қуийи с. ў.-п. к. шакли; пастда, тубандан. *Ялпиз титраб қуийида, Сойдан хушбўй анқийди.* А. Шер.

2 Нарса, иш-ҳаракат ва ш.к. лар қаторида, кетма-кетлигига навбатдагиси, охиргиси, энлигисига ишора қилади. *Қуийида шулар ҳақида фикр юритамиз.* — Айниқса, қуийида зикр қиласидирган ҳолимиз бу икки опа-сингилнинг ҳарактеридаги фарқларини очиб кўрсатиш учун етадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУЙИДАГИ 1 Қуийи, паст томондаги; пастдаги. *Қуийидаги кўлага ҳануз бўғот остида сўррайиб турар эди.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

2 Баён қилинадиган, қайд этиладиган нарса(лар)га ишорани билдиради. *Мажлисда қуийидаги масала кўрилади: Қвартал режасининг бажарлиши ва навбатдаги вазифалар.* — Азизбекнинг бу сўзидан кейин оломон

тагин қизишиб, қуйидаги сўзлари билан кўкни кўтарди: -*Икки қайта алданиши йўқ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУЙИЛИШ 1 Қуйилмоқ фл. ҳар. н. *Мияга қон қуйилиши.* — Азизхон каналга сув қуйилиши кунини сабрсизлик билан кута бошлади.. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Дарёнинг дengиз, кўл ва ш.к. сувли обьектга бориб қуйиладиган жойи. *Дарёнинг кўлга, дengизга ёки бошқа дарёга бориб қуйиладиган жойи дарёнинг қуйилиши жойи деб аталади.* «Табиий география».

ҚУЙИЛМА Қуйиб ясалган нарса, деталь. *Чўян қуйилмалар.* — *Ишдаги жасорати, қуйилмаларни тез ва аъло сифатли тайёрлашдаги жонбозлиги заводдагиларни қойил қолдирди.* Газетадан. *Қуйилма юмшатилиши учун қиздирилади, кейин парчаланади, кесилади ёки эритилади.* Газетадан.

ҚУЙИЛМОҚ 1 Қуймоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Кўк чой жонон пиёлаларга қуйилди.* Бир кунда икки минг дона гишт қуйилди. *Бронзадан ҳайкал қуйилди.* — *Тоғ-тошлардан оқиб тушган сувлар кўпирниб оқиб, Зарафшонга келиб қуйилади.* Ж. Шарипов, Саодат. *Жаҳоннинг қаерида ўт чақнайти, қаерида оғат-ўлат одам боласини қийратяпти, қаерида замбаракларга ўқ қуйиляпти — ҳеч кимнинг хаёлига келмасди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Жуда кўп, кучли тарзда (оқим тарзида) келмоқ; ёғилмоқ. *Кўзларига жиққа ёш қуйилиб келди.* М. М. Дўст, Лолазор. *Бўғзидан қуйилиб чиқаётган хўрсиниқ кампирнинг елкаларига иссиқ тегарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Шамси Тўраевич яқинлашаркан, Баширжоннинг юрагига ҳаяжон қуйилди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *У жуда иштиёқ билан ёзарди, фикрлар ҳам қуйилиб келарди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Куюқ ҳолга келмоқ, қуюқ тортмоқ. *Тикилган қозон қайнамас, Қайнаса ҳам қуйилмас.* Мақол. — *Қуйилиб ётар Қозондаги кичирининг очилмай моси..* F. Гулом.

4 Ақл-хушини йигиб, бўлар-бўлмас, енгилтак хатти-ҳаракатларга барҳам бермоқ. *Бир кун эси кириб, қуйилиб қолар ахир!* С. Аҳмад, Уфқ. Қариб қуйилмаган бир шилқим ёшгина қизга муҳаббат изҳор қилибди.. «Ёшлик».

ҚУЙИШ 1 Қуймоқ фл. ҳар. н. *Пиёлага чой қуйиш.*

2 тех. Қўйма буюм, қуйилма тайёрлашиши; қуймачилик. *Қуйиш цехи.* Чўян қуйиш заводи. *Қуйиш технологияси.*

ҚУЙИМА 1 Қуйиш йўли билан тайёрланган, қуйилган. *Қуйма олтин.* — *Археологлар Қора дengизнинг шимолий қирғогидан балиқ шаклидаги қуйма «чақа»ларни топишган.* «Фан ва турмуш».

2 айн. **қуйилма.** Чўян қуйма. — [Денгизчилар] Кўл ичидаги ёгочга ҳам, металлга ҳам, гилга ҳам ўҳшамайдиган ялтироқ тиниқ рангли қуйма ётганини кўришган. М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиши. *Металл қуйилмалар ва пайванд чокларида учрайдиган нуқсонларни аниқловчи гаммадефектология усули нуқсонларни осонлик билан топишга имкон беради.* «Фан ва турмуш».

3 кўчма кам қўлл. Қуйиб ишлангандек, мушаклари бўртган, миқти (киши гавдаси ҳақида). *Шербек эгилиб қараб, юмалоқ, қуйма қирғиз йигитга кўзи тушди.* С. Анорбоеев, Оқсой.

4 кўчма. Кўп тақрорланадиган, бир қолипдаги (гап, сўз, ибора ҳақида). *Қуйма гаплар.* — *Бундан ҳам натижга чиқмади — ҳамон ўша, сира ўзгармайдиган қуйма жавоб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 кўчма Аниқ-равшан, чертиб-чертлиб айтилган; бурро. *У сўзлар, замонларга бергандай ойдин жавоб, Ҳамма жим, у сўзларди — қуйма эди ва содда..* Миртемир.

ҚУЙМОҚ 1 Суюқликни бир идишдан бошқа идишга туширмоқ, солмоқ. *Графиндан стаканга сув қуймоқ.* Косаларга сут қуймоқ. — [Хотин] *Дастурхонни ёзib, устига нонни қўйди-да, пиёлага иссиқ чой қуйиб, эрига тутди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Қурбон ота иккинчи самоварга хўмдан сув олиб қуймоқда эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Маълум мақсадда (мас., ювиниш ва ш.к. учун) йўналтирмоқ, оқизмоқ (сув ҳақида). *Экинларга сув қуймоқ.* Кўлга сув қуймоқ. — *Гулнор бир обдастага сув тўйлдириб, дадасига тутди.* -*Кўй ўзинг, — деди Ёрмат, ҳам айвоннинг лабига ўтириб, этик ювишга бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Тагига сув қуймоқ Йўқотишга қаратилган иш қилмоқ; йўқотмоқ. *Жўраевнинг бу иши ҳаромхўрларга ёқмаган бўлса керак, унинг тагига сув қуйиш учун тирноги орасидан кир қидира бошладилар.* «Муштум».

3 Қаттиқ, шиддат билан ёғмоқ (ёмғир, сел, жала ҳақида). Эрта куз жаласи тоғлик жойларга хос ҳафсала билан қуяр, ёмғир суви төмір йүлнинг иккі томонидан дарё бўлиб оқар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бу вилоятнинг самоси ғалвирдай сув туттас бўлганидан, ёмғир ёз бўйи роса қуйди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

4 Жуда кўп миқдорда, мўл-кўл оқизмоқ, тўкмоқ. *-Нимага ииғламаӣ, кошки кўзим оқиб тушса, ҳеч нимани кўрмасам..* – кўз ёшларини қўйиб сўзлади Гулсунбibi. Ойбек, Танланган асарлар.

5 кўчма Ёдирмоқ, тўкмоқ, сочмоқ. *Офтоб осмондан олов қўйяпти.* С. Аҳмад, Таъзим. Мусаффо осмонда тўйин ой ялтирас, жамолидан бутун ер юзига зиё қўйгандек. Н. Сафаров, Оловли излар.

6 Тайёр қолипга эриган, суюқ, юмшоқ нарса солиб, буюм тайёрламоқ. *Шам қўймоқ. Қозон қўймоқ. Ғишт қўймоқ.* – Завод қайтадан қурилиб, ускуналаниб, миномётлар учун снарядлар қуя бошладик. Н. Сафаров, Оловли излар.

Қўйиб қўйғандек 1) жуда келишган, хушбичим. *Низомжон Зебихонга тикилиб турив, унинг қон-қора қошларига, қўйиб қўйғандек келишишми қоматига маҳлиё бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) ўзига жуда ярашган, ёпишиб тушган. *Адл қад, хипча белига қўйиб қўйғандек ёпишиб турган гимнастёркаси бирорам ўзига ярашган.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз; 3) нақ ўзи, худди ўзи, сира ажратиб бўлмас даражада ўхшаш. *Ўзиям шундай Рахимагинанинг ўзи-да, қўйиб қўйғандек.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

Қўймоқ II Тухумга ун чалиб, ёфда қошуриб тайёрланган овқат. *Қўймоқ пиширмоқ.* – *Жаннат хола шошиб ун чалиб, қўймоқ солди.* С. Аҳмад, Уфқ. Кичик-кичик товачаларда жизизлаб турган қўймоқ тортилди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

Қўймуч 1 *анат.* айн. думғаза 2. *Бақа гавдасининг умуртқа погонаси қисқа бўлади ва узун қўймуч суюги билан тамомланади.* «Зоология».

2 Гавданинг бел билан думғаза ўртасидаги орқа қисми. *Хуррам хотинининг қўймучига тениб юборганини сезмай қолди.* «Ёшлиқ». У иккі қўлини қўймучига қўйиб, ўйнинг ўртасида андак ўйланиб турди-да, сўнгра диванга ўлтириди. А. Қаҳҳор, Сароб. *Шер-*

бек Нигорага ер остидан қаради. Унинг ўйғон иккі ўрим сочи баланд қўймучида тўлғаниб ётари. С. Анорбоев, Оқсой.

Қўйруқ 1 айн. дум 1. *Қўйруғи узун им.* – *Бедовга ярашган қўйруқ ҳам ёлди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли. *Қушни осмонда тутиб турадиган – қанот билан қўйруғи.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Доим бирорга эргашиб юрадиган, унинг хизматига тайёр турадиган шахс ҳақида; дум. *Соли совуқ ўз қўйруғига буорди:* *-Жуманбой, настдан налос олиб боринг, чопинг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 айн. думба 1. *Боқилган қўйларнинг қўйруғи қучоққа сиғмас эди.* Узоқдаги қўйруқдан яқиндаги ўпка яхши. Мақол. – *Тажрибали чопқинчилар Ҳирот томонига бораётгандан, ҳар иккі-уч соатлик ўйлда маълум бир ерга қўйруқ ёғи бўлакларини кўмиб қўйган эдилар.* С. Айний, Қуллар.

4 Самолёт, кема ва ш.к. нинг орқа қисми. *Самолётнинг қўйруғи. Кеманинг қўйруғи.*

Қўйруқчи эск. Кеманинг кетинги рулини бошқарувчи киши.

Қўйқа 1 Суюқлик ва баъзи зарралардан иғилган чўкинди; лойқа, қўйқум; бўтқасимон қуюқ қоришма. *Бўёқ қўйқаси. Мусаллас қўйқаси. Тиндирилган сув қўйқаси.* – *Гил сувда эримаганилигидан қўйқа ҳолда бўлади.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машгулотлар. *Амударё бир йил ичидага теваракдаги текисликларда 20 сантиметргача қалинликда қўйқа ҳосил қилади.* И. Жабборов, Кўхна харобалар сири.

2 кўчма Салбий шахслар, нарса-ҳодисаларнинг қолдиги. *ана шу [Омон Асиловдай] қўйқаларни, инсоний қиёфасини йўқотган кишиларни фош қилиши ҳаммамизнинг бурчимиздир.* Газетадан.

Қўйқинди айн. қўйқа 1. *Ёнилгининг ҳарорат таъсирида парчаланиб кетиши – қўйқиндилар ҳосил бўлишига ҳамда фильтрларнинг ифлосланниб қолишига олиб келади.* «Фан ва турмуш».

Қўйқум айн. қўйқа 1. *Тиндирилган сув қўйқуми.* Бочкани тагига чўккан қўйқумдан тозаламоқ.

Қул 1 тар. Эксплуататорлик жамиятининг илк даврларида хусусий мулк, мол қатори олиб-сотилган, бутунлай хўжайинга қарам бўлган, ҳеч қандай ҳақ-хуқуқ ва молу мулкка эга бўлмаган хизматкор. *-Ойжамол,*

мана бу ер қул бозори бўлган, — Шерниёз сандиқсозлик дўкони қаршисидаги майдончани кўрсатди. Ж. Шарипов, Хоразм. Ҳафа бўлманг, биз ҳақ олмасдан ҳам ишлаймиз. Ахир биз қулмиз-ку, ҳақ талаб қилишга ҳаддимиз борми?! Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Умуман, синфий жамиятда эксплуатация ҳамда сиёсий-иқтисодий қарамлиқ асоратида ҳар қандай ҳуқуқдан маҳрум бўлган, эзилувчи киши. Қизлар бунда чўри, тул эди. Йигитлар хўр, гадо, қул эди. Э. Раҳим.

3 кўчма салб. Кимсага кўр-кўрона хизмат қилувчи, бўйсунувчи; итоатгўй, малай, хизматкор. -Мали, — деди Фазлиддин, — лекин шундай яхши қулни улар бизга беришмас, дейман. Ойбек, Танланган асарлар. -Бизнинг Қамишканада кўпчиллик аёллар ҳали ҳам «тўрт девор» ичида эрларига қул бўлиб келмоқдалар, — деди Гулсум. П. Турсун, Ўқитувчи.

4 кўчма Бирор кимсага, нарсага қаттиқ берилган, дарди, хаёли ўшанда бўлган киши, унинг фидойиси. Яхши гапнинг қулиман. Ўз қарашларининг қули. — Сен ҳам от қулига ўхшайсан. Ойбек, Танланган асарлар. ..орамизда Мирҳайдар деган кечакундуз фақат овқатни ўйлайдиган, қорнининг қули бўлиб қолган.. бир йигит бор эди. О. Ёкубов, Излайман. Мангуга қолаӣ, дея шуҳрат қули Искандар Юксак тоққа ўзининг суратини солибди. А. Орипов, Юртим шамомли.

5 Банда. Ҳудо ҳабар олсин жами қулидан.. «Ҳасанхон». Ё ҳудо, бу гуноҳкор ўғилга ўзинг тавфиқ бер ва мен қулингни кечир. Ойбек, Нур қидириб.

(Ҳудо) ол қулим деб (ёки деса) Ҳудо қўллаб-қувватласа. Оллонинг даргоҳи кенг. Ол қулим, деб зора ҳазрат олийларининг кўнглига мурувват солса, рухсат бўлгай. С. Сиёев, Ёруғлик. Қулинг ўргилсин Жуда яхши, жуда соз, ажойиб, қойилмақом. Қулинг ўргилсин жой. Қулинг ўргилсин жонон. — Бунақа қулинг ўргилсин шўрвани уйда келинингиз ҳам қилиб берган эмас, холажон! О. Ёкубов, Баҳор кунларидан бирида.

ҚУЛА шв. Сайҳон, кенг, чексиз. Кийикнинг юраги қула чўламиди? «Гўрўғли».

ҚУЛАЙ 1 Бирор ишни бажариш, бирор мақсадни амалга ошириш учун энг мос, энг мувофиқ, қўл келадиган. Қулай фурсат. Қулай шароит. Қўчат ўтқазиш учун қулай

давр. — Мана шу ерда ошиб ўтишга қулай жой бор.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Айниқса, томчилатиб сугориш боғдорчилек учун қулай ҳисобланади. «Фан ва турмуш». Ҷўмилишга қулай бўлгани учун бу ерга қўшини қишилә болалари ҳам ётирилиб келишар эди. «Ёшлиқ».

Қулай йўл 1) ўнг келадиган, қатнов, бориши-келиш учун ўнг йўл; 2) мақсадга тез, осонроқ етиштирадиган йўл, усул.

2 Амалга оширилиши осон, унча кўп куч ва малака талаб қилмайдиган. Кесиб кетмон билан тошларни лойдек, Кўрингай қаттиқ ишлар ҳам қулайдек. Ҳабибий. [Нури] Ўз режасининг бундай қулай амалга ошувидан ҳадсиз севинди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛАЙЛАШМОҚ Қулай ҳолга келмоқ. Йўллар қулайлашмоқда. — Шундай қилиб, чолнинг иши анча қулайлашиди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛАЙЛИК 1 Қулай эканлик. Фурсатнинг қулайлиги. Асбобнинг қулайлиги. Пул жамгариш учун омонат кассанинг қулайлиги.

2 Қулай шароит, имконият, ҳолат. Қулайлик бермоқ. Қулайлик турғиримоқ. ..тураржойларда аҳолига қулайлик яратиш учун мактабгача тарбия муассасаларини кўпайтириши керак. Газетадан.

ҚУЛАЙСИЗ кам қўлл. Нокулай, ўнгайиз.

ҚУЛАЙСИЗЛИК Яшаш, ишлаш ёки бирор ҳаракат қилиш ва ш.к. га халал берадиган ҳолат, шароит; ўнгайисизлик, нокулайлик. Қулайсизликни бартараф этмоқ.

ҚУЛАМОҚ 1 Зарб билан йиқилмоқ; ағдарилмоқ. Зилзилада кўпгина эски ўйлар, деворлар қулади. Чириган дарахт қулав тушди. — Мана шу тоғ чўққисида бир чўпон, оёғи тагидаги тош кўчиб, настга қулав кетади. С. Аҳмад, Жимжитлик. Тогнинг кунботар томонига уруш ўйлари самолёт қулаган. А. Нурмуродов, Уруш бевалари.

2 кўчма Йўқ, маҳв бўлмоқ, йўқ, маҳв этилмоқ, ағдарилмоқ; тушмоқ. Қуламасин Чамбил юрти. «Гулнорпари». Устунлари тезлик билан яксон қилинган бўлса ҳам, эски жамият осонликча қуламади. «ЎТА». Подшоҳ таҳти қулайдиган кунлар келар. «Бойчечак».

3 кўчма с.т. Оламдан ўтмоқ; ўлмоқ. Чол қуламай турибди. Қулаган кун уларнинг ёқасини бўғаман, меросимни даъво қиламан!

Ойбек, Танланган асарлар. *Икки ўғлим: бири ўн саккизда, бошқаси йигирмада – немис ўқидан қулади.* С. Кароматов, Олтин кум.

ҚУЛАТМОҚ Қуламоқ фл. орт. н. *Дарахт қулатмоқ.* Деворни қулатмоқ. Подшоликни қулатмоқ. *Кўпчилик бирикса, тонги қулатар.* Мақол. ■ *Жаҳлдан бир мушт уриб, танча устида турган катта лампани қулатай деди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шахтадарда шахтёр шиддаткор.. Кўминаларни қулатар яхлит.* Ё. Мирзо.

ҚУЛА-ТУЗ Кенг дала, дала-туз, дашт. *Йўл юргандир кўп қула-туз, Ё кечадин майди кундуз.* «Алпомиш».

ҚУЛВАЧЧА 1 Қулдан тарқалган киши, кул авлоди, қулнинг боласи, фарзанди. [Мансур:] *Бало оштаз, бало, Ўлгунча айёр, Ўзи қулвачча-ю, идроки юксак.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Уларнинг ёнига тиқилишиб, юзларча қулваччалар бормоқда.* М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

2 кўчма Паст табақадан, қул қатори бўлган шахс ҳақида, унга нисбатан қўлланади. *Ризаев ундан баттар, бироннинг фотиҳа қилинган қизини ўзига хотинликка олмоқчи, қулвачча..* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУЛДОР тар. Қул эгаси. *Кулларнинг ризки қулдорлар томонидан уларнинг меҳнатларига қараб белгиланадиган «ўлмаслик тадорики» дегандек, ўлчаб бериладиган «ҳақ» бўлар эди, холос. «ЎТА».*

ҚУЛДОРЛИК 1 Қулга эгалик, қул саклаш ва унинг кучидан фойдаланиш. *Богигафзал қишилоқларида, қадимги замонларда, бир неча катта бойлар бўлиб, улар орасида қулдорлик жуда ривож топган экан.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Қуллар кучидан фойдаланишга асосланган. *Қулдорлик жамияти.*

ҚУЛДУРАМОҚ «Кулдур-қулдур» товуш чиқармоқ. *У.. бир нарса дегандай бўлди – гапирдими, ичи қулдурадими – билиб бўлмади.* А. Қаҳҳор, Йиллар. *Қалин лаблари билан чилимни тортди.* Чилимнинг суви қулдуради. К. Яшин, Ҳамза.

Қорни қулдурамоқ Қорни овқат (емиш) талаб бўлмоқ. *Қорни қанчалик қулдураб турганига қарамай, бош эгиб, қўшиқни эшиштаверди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Баширжон қовун расталари оралаб кетаркан, янги чиққан бодрингга кўзи тушиб, қорни қулдуради.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚУЛДУР-ҚУЛДУР тақл. с. Узуқ-узук бўғиқ товушни билдиради. *Ичи қулдур-қулдур қиляти.*

ҚУЛЖАЛЛОБ айн. қулфуруш. *Карвон-бошининг ўзи – қулжаллоб ва молининг бариси қул ва чўрилар бўлгани сабабли, қул бозори бўлган Пойиостона гузаридағи саройлардан бирига тушши лозим эди.* С. Айний, Қуллар.

ҚУЛЛАРЧА рвш. Қулларга хос бўлган, қуллар каби. *Кулларча итоаткорлик.* ■ *Хизматкорлардан қулларча мутеликни, ҳар қандай оғир ҳақоратга «лом-мим» демасликни талаб қилган бойвачча, бунга чидай олмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛЛИК 1 Қулга хос ҳолат, ҳаёт. *Жаҳонгирлар инсониятга жисмоний ва маънавий қуллик келтирса, шеърлар руҳий эркинлик..* баҳш этади. «ЎТА». Уламолар хотин-қизларни қулликда сақлаши учун, уларнинг озодликка чиқиши ҳаракатига қаттиқ қаршилик кўрсатдилар. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қисаси.

Қуллик қилмоқ Қул бўлиб ёки қул каби ишламоқ. *Мен бундан буён сизга қуллик қилмайман..* Лекин ўттиз йил хизмат қилиб, ёшлик кучини барбод бериб, олтмишига кириб, бир ўйдан қувилган чол қаердан хизмат топа олади? С. Айний, Қуллар.

2 Эксплуатациянинг тарихан дастлабки ва энг қўпол шакли, унда қул ишлаб чиқариш куроллари қаторида, ўз хўжайини – қулдорнинг мулки ҳисобланган. *Абдураҳимбойнинг гумаштаси экан. Онамнинг айтишига кўра, қуллик замонида бизнинг ота, оналаримиз унинг қўл остида бойда ишлар эканлар.* С. Айний, Қуллар.

ҚУЛЛОБ I [a. بَلَّ – қайтарма (ёқа); чангак, қисқич; юрак касаллиги] эск. кт. Қармоқ, қисқич, чангак; тузоқ. *Ит ҳамон бўкириб, қотуни ғажир, унинг қуллоби..* чегасидан чиқиб бормоқда эди. Э. Самандар, Тангри куудуғи.

ҚУЛЛОБ II Тананинг касал жойини тортиб боғлаб қўядиган белбоғ ёки халта. *Қуллоб тутмоқ.*

ҚУЛЛУҚ с.т. I Миннатдорлик ифодаловчи сўз; раҳмат, миннатдорман. *Ёрдамингиз учун минг марта қуллук.* ■ *-Кўрқманг, ҳожи..* Қўқонга боргач, биринчи ишм ўғлингизни қутқариш бўлсин. *-Куллук, қушбеги.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қуллуқ қилмоқ Қўлини кўксига қўйиб, миннатдорчилик изҳор қилмоқ, таъзим қилмоқ. Ҳасан овчи дарвозагача қуллуқ қилиб, орқаси билан юриб борди ва посбонлар қаршишида ўзини ростлади. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Деҳқон шодлик.. билан тўла, қуллуқ қила-қила чиқди. Ойбек, Навоий.

2 шв. Муборак, қутлуғ. *Нафиса*, ўғил қуллуқ бўлсин.. жонгинам. А. Мухтор, Туғилиш. Элнинг катта-қичиклари «қуллуқ бўлсин»га кела берди. «Алпомиши». [Ҳожси:] Орзиқул уйида бўлса, қуллуқ бўлсин қилиб чиқай. А. Қаҳҳор, Йиллар.

ҚУЛМОҚ бот. Тутдошлар оиласига мансуб, манзарали ўсимлик сифатида ўстириладиган, чирманиш үсадиган кўп йиллик ва бир йиллик ўсимлик (пивопазлиқда ачитқи, тиббиётда дори воситаси сифатида ишлатилади).

ҚУЛОН Отдан кичикроқ, эшакдан каттароқ, отдан кўра кўпроқ эшакка ўхшаб кетадиган ёввойи ҳайвон. *Тоғига қараб қулони, Сувига қараб илони. Мақол.* — Қулон, карклар сувсиз чўлда ётади. «Ҳасанхон».

ҚУЛОН-ТУЗ Чексиз текислик; шундай ер. *От чопасан баринг қулон-тузларга.. «Гулнорпари». От чопишиб бораётир, Ҳисоби ўйқ қулон-туз. «Гулшанбօғ».*

ҚУЛОЧ 1 Елка баландлигига керилган ҳар икки қўлнинг ўрта бармоқ учлари орасидаги масофа (узунлик ўлчови бирлиги сифатида). Бир қулоч арқон. Уч қулоч ёғоч. — Ҳасан сўғи бу аҳволни кўриб: -Эҳ-ҳа, бу ёқ бир қулоч паст, у ёқ бир ярим қулоч чамаси баланд бўлса, тоза бўлган экан ишларимиз! — деди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Тили бир қулоч Ҳеч ким, ҳеч нарсадан тап тортмай, андиша қилмай, оғзига келганини гапираверадиган; тили узун. -Ҳм, оғзаки ботирлар, сўлласинлар! — хоннинг масхараомуз товуши эшиштилди. — Тилларинг бир қулоч.. С. Сиёев, Ава. **Қулоч ёзмоқ** (ёки ёймоқ) 1) икки ёки бир қўлини елка баландлигига очмоқ. Алавости қиёфасига кирган бир аёл.. қулочларини ёзган ҳолда кўчанинг чап томонига қараб югурга кетди. Ф. Расул, Тўнгич ўғил. Пирнафас ака қулочини ёзиб, кучи борича санчқини отди. Ж. Шарипов, Хоразм. Полвон азамат қулочларини ёйиб, оғир керишиди. Ж. Шарипов, Хоразм; 2) кўчма кенг тарқалмоқ, ёйилмоқ, авж олмоқ, ривожланмоқ. Ўй-жой қурилиши кенг қулоч

ёйди. — ..проза ҳали кенг қулоч ёзмаган даврларда унинг ролини поэзия бажариб келган. «ЎТА». Дарё, анҳор оқсин чўл сари, Қулоч ёзсин дунё боғлари. К. Муҳаммадий. ..халқ депутатларининг ташаббуси ҳам кенг қулоч ёйди. Газетадан; 3) асосан рөвди. шаклида — қулоч ёзиб айн. қучоқ очмоқ қ. қучоқ. Колхоз «областдан келган кекса, тажрибали ўқитувчи»ни қулоч ёзиб қарши олди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Қулоч отмоқ** 1) қўлларини галма-гал сувдан чиқариб ва ботириб, олдинга ҳаракатланмоқ (сузишда). Мансур.. оқимга қарши қулоч отиб сузарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол; 2) кўчма айн. қулоч ёзмоқ 2. Қиз темир қозиқ билан занг урди, овқатга чорловчи садо узоқларга қулоч отди. Т. Расулов, Сарбон. **Қулоч тортмоқ маҳс.** Маҳси, этик кабиларнинг чокини тикишда икки сўзанга тақилган ипни икки томонга қулочлаб тортмоқ. [Унсан] Тагига кичкина курси қўйиб, оёқларига дазгил чалмаштириб, эпчил қулоч тортарди. Ойбек, Танланган асарлар. **Қулоч урмоқ кам қўлл.** айн. қулоч отмоқ 1. Анҳор тўла қон. Аваз лопиллаб оқиб кетяпти. Қулоч уриб, соҳилга интилади. С. Сиёев, Ава.

2 Қулочнинг икки қўл учи бирлашган ҳолати; қучоқ. Ерга қўпни тиқиб қўйсанг, қўқариб, қулочга сигмас дарахт пайдо бўлади. Ойбек, Танланган асарлар. ..уюм-уюм тўплаб, кенг қулочига сиққанча кўтариб.. ташимоқча бошлиди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кам қўлл. Ўлчами кенг, катта. У кенг яғринли, қулоч кўкракли, бутун дов жуссасидан қувват барқ уради. Ойбек, Навоий. Степан булғори этикнинг қулоч қадамларига зўрга етиб юради. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚУЛОЧКАШ 1: қулочкаш қилиб Қулоччини ёзиб, қулочкашлаб. Ҳушмўйлов ўигит қулочкаш қилиб офицернинг калласига солмоқчи эди, Аҳмаджон қўлни тутди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 кўчма Жуда узун, узундан-узун; жуда кенг. Мажлисда нутқ қулочкаш, Сайрар томоқни қоқлаб, Машинадан бўлиб ғаш, Қўлда теришини ёқлаб. С. Абдулла. Ҳар бир қулочкаш шеър аруз бўлавермагандай, ҳар бир шеър ҳам қўшиқ бўлавермайди. Т. Тўла, Қалбдан куйлайман.

З кўчма Кўчоққа сифмайдиган, йўғон; қалин. Ёв қўргонини қамал қилиб, унинг қулочкаш баланд деворлари ёнига чодир ташлаган қўшин каби, одамлар тоғ этағига тўлиб кетдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУЛОЧКАШЛАБ рвш. Кўлларини, қулочини куч, шиддат билан иккисиб, шиддат билан қулоч отиб. Қулочкашлаб урмоқ. Қулочкашлаб сузмоқ. — [Комил Рустамов] Қаршида ўрмалагувчи фашист танкига қулочкашлаб граната иргитди. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиги. ..кейин яна хаёл, яна қулочкашлаб ип тортиши. Баъзан мингирлаб ашула ҳам айтарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚУЛОЧЛАБ рвш. 1 Қулоч билан, қулоч ёзиб, қулоч-қулоч қилиб. Қулочлаб ўлчамоқ. — Канални истаганча пухта ишлаб, Битирдик ҳам қулочлаб, ҳам қаричлаб. Ҳабибий.

2 айн. **қулочкашлаб**. Ҳон кетар ёрини йўқлаб, Урди отини қулочлаб. «Муродхон».

ҚУЛОЧЛАМОҚ 1 Қулоч билан ўлчамоқ. Арқонни қулочласам, йигирма қулоч чиқди.

2 Қулоч ёзиб ушламоқ; қучоқламоқ.

ҚУЛОҚ 1 Одам ҳамда умуртқали ҳайвонларнинг эшитиш ҳамда мувозанат аъзоси ва унинг ташқи қисми. Одамнинг қулоги. Отнинг қулоги. Қулоқ пардаси. Қулоқ супраси. Қулоқ касалликлари. Қулоққа болдоқ тақмоқ. Қулогини (қулогидан) чўзмоқ. — Қиё-чув, ҷағир-чугур қулоқни кар қиласди. Ойбек, Таңланган асарлар. ..қўчқор қўнгироқли қулоқларини эркаланиб силкиди. Газетадан.

ЖОН ҚУЛОГИ билан ёки жон қулогини тутиб Бутун диққат-эътибор билан; эшитишга бутунлай берилиб. Мажлис аҳли унинг нутқини жон қулоги билан тинглади. Н. Сафаров, Оловли излар. Миллатнинг буюк ўғлонлари, оқила ва зарифалари сўзлаганда, уларни жон қулогимиз билан эшиштамиз. F. Саломов, Таржима назариясига кириш. ..унинг гапларига жон қулогини тутиб турган Нуқранинг секин нафас олиши — нафис кўксининг секин бориб келиши ҳам сезилиб турарди. Мирмуҳсин, Нуқра. **Икки қулоги** Ўрин келишигидаги сўз билан кўлланиб, бутун эшитиш, диққат-эътибор шу сўз билдирган шахс ёки нарсага қаратилгандикни билдиради. Тун ярмидан оғиб, ат-

роф жимиши билан икки қулогум деразада бўлади. Дераза тагига нўхатдек нарса тушса сезаман.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

Оғзи қулогида Ниҳоятда курсанд. ..жа хурсанд, оғзи қулогида, йўргалаганча кетяпти.

Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Тўранинг оғзи қулогида, кўнгли нимадандир таскин топган эди. Н. Фозилов, Дийдор. Қулоқ бермоқ айн. қулоқ солмоқ 1. Мұхаррир.. бир ярим соат бекорга ўтган вақтга ачиниб, бизга қулоқ берди. А. Қаҳҳор, Сароб. Қулоқ-мияни емоқ (ёки қоқмоқ) қ. қулоқ-мия. Илгари.. «Эркак деган рўзгорри бут қилиб қўяди-да!» деб шангиллаб, қулоқ-мияни ерди.. «Ёшлиқ». Бувниса хола эрининг қулоқ-миясини қоқиб, шу йил Содиқжон каникулга келганида, албатта ўйлантириб қўяжасини айтди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Қулоқ осмоқ айн. қулоқ солмоқ 1. Агар суриштириб, ҳақиқатни ўрнига қўяман деса, унинг ва у сингариларнинг сўзини ҳамма ерда тинглашади. Р. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас. Қулоқ солмоқ 1) эшитиб эътиборини қаратмоқ; қулоқ тутмоқ. Ҳамма жим туриб қулоқ солди. Ҳеч қандай овоз ийк эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) қулоқ тутиб эшиитмоқ; тингламоқ. Раъно ҳам Анварнинг сўзига дикқат билан қулоқ солар ва кўпинча ҳисобсиз саволлари билан уни кўмид ташларди. А. Қодирий, Мехробдан чайён; 3) дикқат билан тингламоқ ва уни ҳисобга олмоқ, унга амал қилмоқ. Ҳусайн Бойқаро Навоийни қаттиқ ҳурмат қиласди, унинг оқилона гапларига қулоқ солади. «ЎТА». Қулоқ тишилаш этн. Болаликдан унашиб қўйиш (кулоқ тишилатиб). Тўтихон билан Набижоннинг юлдузи бирбирига тўғри келмади. Ёшлидаги қулоқ тишилашлар ҳам чиптакка чиқди. «Муштум». Қулоқ тутмоқ айн. қулоқ солмоқ 1, 2. Эшик ётилгач, бошлиқ зинилаганча юриб, остонага яқинлашид-да, эглиб, қабулхонага қулоқ тутди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Фотима бундоқ қулоқ тутса, маърузачиларнинг гаплари юз фоиз тўғри. Т Ашурор, Оқ от. Қулоқ эшиитмаган Ҳеч ким эшиитмаган, ҳеч кимга маълум бўлмаган. Замин қандайдир кучли қувватдан титраб кетди ва шу лаҳзада қулоқ эшиитмаган портлаш рўй берди. Газетадан. Қулоқ қоқмай Ҳеч қандай эътироҳиз, гап-сўз қилмай. Бунинг файриқонуний эканлигини тушуниб турган йигит «жиндаккина» деб атаган бўй сўмни қулоқ қоқмай эплаштириб олиб

келди. «Муштум». **Кулоққа олмоқ** Эшитиб, унга эътибор қаратмоқ, амал қилмоқ. *[Отабек] Гүё маҗбурият остида ота насиҳатини қулоққа оладигандек бўйин эгib ўти-пар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кулоги битмоқ** Эшитмайдиган бўлиб қолмоқ (асосан вақтингча эшитмай қолмоқ). Муттасил портлашлар зарбидан Аҳмаджоннинг қулоги битган, бирон жойга снаряд ёки бомба тушганини тупроқ кўтарилиб тушганидангина билар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Кулоги динг қ. динг**. **Кулоги динг бўлмоқ** (ёки тиккаймоқ) Бирор нарса тасирида хушёр тортиб, эшитишга шайланмоқ. Ҳасаналининг қулоқлари тиккайиб, ўрнидан турди, кўзи олаланган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кулоги йўқ** Гап уқмайдиган; қулоқсиз. **Кулоги йўқ бола бўялсан**. **Кулоги остида** (ёки тагида) қолмоқ Ўлмоқ. Қушконага кириб, не кўз билан кўрай, миққийнинг қулоги остида қолган, яъни ўлган эди. Ф. Фулом, Шум бола. Шундай қилинмаганда, ҳар икки томондан бир неча кишининг қулоги остида қолиши турган гап эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уренишлари. **Кулогига айтадиган** гап Ҳеч кимга эшиттирмай, фақат ўзига айтадиган гап. ..иккита хат ёзи. Биринчи хат-ку бошдан-оёқ «раҳмат»дан иборат эди, кейингисида «қулогингизга айтадиган гапим бор» деган мазмунда шама қилди. А. Қаҳҳор, Кўк конверт. **Кулогига айтмоқ** Ҳеч кимга эшиттирмай, фақат ўзига айтмоқ. **Кулогига етмоқ** Эшитмоқ (эштилмоқ). Бир кун Сирожиiddиннинг: «Фармоновга ўҳшаган амалдорлар нўноқ дорбозни эслатади», дегани Фармоновнинг қулогига етибди. Мирмуҳсин, Созанда. **Кулогига (гап) кирмайди** 1) эшитмайди, тингламайди. Олимжон, мани кўзим сандан бўлак болаларни кўрмайди. Сандан бошқанинг сўзи қулогимга кирмайди. Ҳамза, Танланган асарлар; 2) гап-сўзга эътибор қаратмайди; гапга парво қилмайди. Бу бошнинг қулогига гап кирмайди. — Унинг гаплари Меъморнинг қулогига кирмади. Мирмуҳсин, Меъмор. **Кулогига кирмоқ** Эшитмоқ, эштилмоқ. Ногоҳ от дукурни кириб қулоққа, Чўчиб уйғонади кекса чол мудроқ. А. Орипов, Юртим шамоли. **Кулогига қиймоқ** Эсдан чиқмайдиган қилиб тушунтиримоқ, уқтироқ. Элчидаги айб йўқ. У ўз ҳукмдорининг қулогига қуйиб қўйған гапларини гапирди.. М. Осим, Тўмарис. **Кулогидан** кун*

кўринади Жуда ориқ. Қаранг, ҳаммасининг юзидан қони қочган. **Кулогидан** кун кўринади. Н. Сафаров, Уйғониш. **Кулогим сенда** Гапиравер, эшитаман (эшитяпман). Ҳўп, қани, қулогим сизда.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Кулогини бурамоқ** 1) жазо, танбех тарзидаги бирор иш қилмоқ. Бу бола қулоқсиз бўлиб кетяпти, бир қулогини бураб қўйиши керак; 2) маълум гап-сўзлар айтиб, хушёр қилиб қўймоқ, қулогини пишитиб қўймоқ. Ҳозир улар комиссияни кутяпти, ўқитувчиларнинг ҳам хўп қулогини бурагандир, бир оз эсларидан чиқсан, кейин борамиз, деганди. С. Зуннунова, Олов. **Кулогини пишитмоқ** (ёки пишиқтироқ) айн. **қулогига қўймоқ**. Жўрахонни ҳам сўроққа чақириб қолишлири мумкинлигини ўйламаган эди. Қизнинг қулогини пишиқтириб қўймаганига мана энди афсус еб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кулогини ушлаб кетмоқ** Йўқ бўлмоқ. Токи Яхшибоев қулогини ушлаб кетмагунича чидашлари керак.. М. М. Дўст, Полазор.

2 Баъзи нарсаларнинг ушлаш, илиб қўйиш ёки маҳкамлаш учун хизмат қиладиган қисми. Челакнинг қулоги. Ёғоч кара-вотнинг қулоги. Чигирақнинг қулоги. Қозончининг эрки бор, қайдан қулоқ чиқарса. Мақол.

3 Бош кийимларнинг қулоқларни ва иякни ёпиб, иссиқ тутиб туриш учун тушириб қўйиладиган узун қисми. Телпакнинг қулоги.

4 Баъзи механизм ва мусиқа асбобларининг бураб ишга тушириш ёки созлаш учун хизмат қиладиган қисми. Дуторнинг қулоги. — **Машшоқлар** ўз асбобларининг қулоқларини бураб, созини тўғрилашиди. А. Қаҳҳор, Сароб. Шу машинанинг қулогини бурасанг, лаганча гир-гир айланиб, ашула, дутор-тамбур вангилашверади. Ойбек, Танланган асарлар. **Ота радионинг қулогини буради**. Н. Мақсудий, Юксалиш. **Манов боғични** — парда, **Манов ипни тор дейди**. **Манов** — қулоқ, бу — харрак, Яъни эшак боладир. Э. Воҳидов, Куй авжида узилмасин тор.

5 с. т. Автомобиль, трактор ва ш. к. машиналарни бошқариш учун хизмат қиладиган қурилмаси; руль. **Хушёрлик** билан машина қулогини бураб кетаётган ёш шоффёр Козим, ўзининг ҳарбий ҳолатда эканини

сезиб, ниҳоятда ғайратланган. М. Мұхамедов, Машқ.

6 с. т. Ўсимликнинг барг ёки ниҳол ёзадиган ери; дастлабки ниҳолча, баргча. Уч юз гектарча ернинг гўзаси учинчи марта экилди. Аммо биз ҳам бўш келмадик: гўза қулоқ кўрсатди дегунча парваришилаб, ягана налийвердик. Й. Шамшаров, Енгиш. Баҳор жалалари полларни сувга тўлдириб, шоли қиёғининг қулоғидан тортиб чиқарди. С. Аҳмад, Уфқ. Ариқ бўйидаги икки қулоқ бўлган ялпизнинг ҳиди бирам димоққа ёқади. Газетадан.

ҚУЛОҚ II 1 Сувнинг анҳор, канал, ўқарик ва ш.к. дан кичик сув йўлига, ариқларга тармокланиб ўтадиган жойи; даҳана. *Отанг мироб бўлса ҳам, қулоқнинг бошида бўл!* Мақол. — *Тилим шўх яллада, доим хаёлимда баланд ҳосил, Фикр текис сугормоқ бўлса, зеҳнум сув қулоғида.* С. Абдулла.

2 Шундай жойдан ўтадиган сув миқдори. [Акбар аканинг кўзига] *Шу қадимий дарёдан экинига бир қулоқ сув чиқариб ололмай армонда ўтган, баҳт излаб элма-эл кезган гурумсаройликлар кўринди.* Й. Шамшаров, Баҳт излаб.

ҚУЛОҚ III [р. кулақ — мушт, муштум] тар. Қароллар, камбагаллар, умуман дехқонларнинг ёлланма меҳнатидан фойдаланувчи катта ер эгаси, қишлоқ бойи; бой ёки ўртаҳол дехқон (мустабид шўро тузуми 1929—33 йилларда бундай кишиларни «кулоқ — муштумзўр» номи остида синф сифатида тутатиш сиёсатини олиб борган). *Иш текширилди, Бозор ота.. аллақаердан қочиб келган қулоқ бўлиб чиқди.* А. Раҳмат, Варракчи чол. *Бултурги йил қулоққа чиқарилиб, Украинаға жўнатилган Абдужалил тегирмончининг кичкина меҳмонхонаси «Четан» колхозининг идораси эканлигини биз юқорида ўқиб билганмиз.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚУЛОҚДОШ Бошқалар билан биргаликда қулоқ солувчи, бирга эши туви. [Султонбек Мадазимга:] *Қулоқдош бўлиб тур. Турғунга айт, тайёр турсин!* К. Яшин, Пъесалар.

ҚУЛОҚЛАШМОҚ I Бир-бирининг қулоғига шивирлашмоқ, бошқаларга эши туриласдан маслаҳатлашмоқ. Ҳорасочдан ҳирслли кўзларини узмаган бек, бой билан қулоқлашиди. К. Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё.

ҚУЛОҚЛАШМОҚ II тар. Қулоқ деб ҳисобланмоқ, қулоқ табақасига ўтмоқ. *Ўрта дехқоннинг қулоқлашуви.*

ҚУЛОҚЛИ 1 Қулоғи бўлган, қулоғи бор. Уч қулоқли қозон. Гўза икки-уч қулоқли бўлгандаёт культивация қилинади. — *Шу вақтда кампир икки қулоқли ёғоч от ясади.* «Эртаклар». Булардан бири — нимча пўстин, қулоқли телпак кийған новча, жуда ҳам ўйгон бир киши олдинда, Сафаров билан ёнмаён келар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Гапга, сўзга кирадиган, қобил. *Қулоқли бола.*

ҚУЛОҚЛИК Бош кийимга қулоқ қилишга ярайдиган, етарли материал: қундуз, қорақўл териси ва ш.к.

ҚУЛОҚМА-ҚУЛОҚ рвш. Қулоқдан қулоққа эшитилиб, бир-биридан эшитиб. *Лектор галстугининг тугунини тез-тез ушлаб қўйишга ўрганиб қолган экан, орқада ўтирган бир қиз шу ҳақда бир нима деб, дугонасини кулдирди, бу гап қулоқма-қулоқ кетди.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

ҚУЛОҚ-МИЯ: қулоқ-мияни емоқ ёки қулоқ-мияни қоқиб қўлига бермоқ Гапиравериб, жавраб, шовқинлаб, жондан безор қилмоқ, мияни ачитмоқ. *Ит ангиллайвериб, қулоқ-мияни еди.* — *Шаҳарга холамизникига мени ҳам олиб боринг,* — деб қулоқ-миясини едим. Ойдин, Фонарь тагида. [Ҳаштжон.] *Бошинг айланаб кириб қолсанг, қулоқ-миянгни қоқиб қўлингга беради.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚУЛОҚСИЗ 1 Қулоғи бўлмаган, қулоғи йўқ. *Қулоқсиз қозон.*

2 Қулоғи кесик; чиноқ. *Қулоқсиз им.*

3 Қулоғи эшитмайдиган; қулоғи оғир, кар. *Бу нарса қулоқсизлар учун ишланган асбоб, буни ҳар қандай қулоқсиз киши таққанда ҳам, энг аста товушларни эшишта олади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

4 кўчма Гапга, сўзга кирмайдиган, қулоққа олмайдиган. *Дала-тузни сув олса, кўнғир ғознинг тўшидан, Қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг ташидан.* Мақол. — *Вои қулоқсизлар-еъ.. Шошмай туринглар, дадаларинг келсин ҳали.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

ҚУЛОҚЧИН Тушириб қўйиладиган қулоқлари бор иссиқ телпак. Әҳсон Эртоев пальтосига ўралиб, қулоқчинини туширган-

ча, қишлоқдан чиқиб кетди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишида гуллади. Эгнида пўстин, бошида қулоқчин, оёғида пўстинли этик, бўйнида санитар сумкаси. Ойдин, Суҳбати жонон.

ҚУЛОҚЧЎЗМА 1 этн. Бола туғилгандан кейин бир ҳафта ўтгач бериладиган зиёфат ва бу зиёфат вақтида кўзи ёриган хотин тишлаб турган иккита нонни олиб қочиши (нонни биринчи бўлиб узиб олган бола қочади, бошқалари уни қувлади, қочган бола ушланса, «кулоқчўзма», деб унинг қулогини чўзадилар).

2 этн. Бекинмачоқча ўхшаш болалар ўйини (бу ўйинда бир бола марра пойлайди, қолганлари унга тутқизмасдан маррага етиб келишга ҳаракат қиласи, пойлоқчи қайси болани қувиб етиб, ушлаб олса, маррагача унинг қулогидан чўзиб келади). **Болалар тўда-тўда бўлиб, ошик.. қулоқчўзма ўйнашади.** Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

3 Уришиб, бир-бири билан сўзлашмай юрган болаларни қулоқларидан чўзиб, бир-бирининг номини айттириб яраштириш.

Қулоқчўзма қилмоқ Қулоғидан чўзмоқ, танбех бермоқ, жазоламоқ ёки яраштироқ. [Алимов:] Ўринбосар бўлгандан кейин баъзан қўни-қўшини, эру хотин ўртасида бўладиган жанжалларга аралашиб, қулоқчўзма қилимасак ҳам, ҳар қалаӣ, икки тарафнинг ўртасига тушган совуқчиликни кўтариб, уларни яраштириб қўямиз. «Муштум».

4 Ёмон иш қилган боланинг қулогини чўзиб танбех бериш. Қайнона қўлидан ёғлиқ чўзма егандан, **Она қўлидан қулоқчўзма еган яхши. Мақол.**

ҚУЛП: қулп урмоқ 1) гуркираб, авж олиб қўкармоқ; яшнамоқ, гулламоқ. Гулзорда ўсма, хина, раҳон ва жамбиллар қулп уриб ётиди. — Эрта қўклам қулп уради тоғ лоласи. «Қўшиқлар». Менинг назаримда, ҳозир қўклам қулп уриб турганга ўхшайди. П. Қодиров, Уч илдиз; 2) кўчма барқ уриб ривожланмоқ, тараққий этмоқ, гуллаб-яшнамоқ. **Қулп урасан савлат тўкиб кенг Осиёга, Машъал бўлиб нур сочасан шарқи ў самога.** Т. Тўла.

ҚУЛТ 1 тақл. с. Суюқликни ютганда ёки оғзи тор идишдан қўйгандан эшитиладиган товушни билдиради (асосан, этмоқ ёрдамчи феъли билан ёки тақрор ҳолда қўлланади). **Қулт этиб пиёладаги сувдан ичди.**

Мирёқубнинг қовоги солинди, у анча вақтгача гапирмай, қулт-қулт чой ичди. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар. Шишини бурнига яқинлаштириб, қизиқсиниб тикиди-ю, даст кўтариб, қулт-қулт ича бошлади. А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 Умуман, томоғидаги бир нарсани ютмоқ; ютинмоқ. **Алишер алланимани қулт этиб ютиб, ақлининг сўзига киришга жазм қилди.** М. Осим, Карвон йўлларида.. юзини четга буриб, чуқур уф тортди, «қулт» этиб ютинди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

3 шв. айн. қултум. —**Мен ўйлайманки, — деди Эргаш, яна бир қулт сув ичгандан кейин.. С. Айний, Куллар.**

ҚУЛТИЛЛАМОҚ «Қулт-қулт» товуш чиқармоқ, қулт-қулт қилмоқ. **Шишидан қултиллаб тушаётган сув.**

ҚУЛТИЛЛАТМОҚ Қултилламоқ фл. орт. н. —**Сал хотинчалиши қўринади, — деди ароқни қултиллатиб ютгандан кейин Асқар полон.** Ойбек, Қуёш қораймас. Қимизфурушилар.. одамларнинг ташалигини қондиришдан хурсанд бўлгандек, тўрсикнинг бўғзидан ушлаб, қултиллатиб қимиз қўйганилари қўйган эди. М. Осим, Элчилар.

ҚУЛТУМ 1 Бир ютишли суюқлик миқдори; бир ютум. **Бир қултум сув.** — [Умарали ота] Пиёладаги сўнгги қултум чойни хўплаб, ўрнидан турди. А. Ҳамдам, Қишлоқ оқшоми. **Пиёлани қўлига олиб, икки-уч қултум ютиб, бирдан ўхшиб юборди.** Мирмуҳсин, Умид.

2 кўчма Озгина, бир қатра (суюқлик ёки суюқ овқат ҳақида). [Жамила:] **Кетамиз!** **Бир парча куюк кулча, бир қултум шулон шўрвани ҳар жойдан ҳам топиб ичамиз!** Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚУЛТ-ҚУЛТ Қулт 1 с. тақр. Чолнинг томогига бир нима тиқилгандек бўлди, қулт-қулт тупук ютинди ва гапира олмай турди. А. Муҳиддин, Ёдгорликнинг тўйи. [Шафтолининг] Секин пўстини арчисанг, оғзингга солиб, тилинг билан танглайнингга боссанг-у, сувини қулт-қулт ютсанг. А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ҚУЛУН 1 Отнинг бир ёшгача бўлган боласи. **Тойчоқлар қулоқларини чимириб, кишинашиб, ўйноклашиб, гала-гала бўлиб, қудуқ-қа ташланishiди.** Биялар қулулари орқасидан навбат кутиб турди. И. Раҳим, Ихлос. **Кунгай тарафларда ердан тафт кела бош-**

лаганда, қулун билан бияни етаклаб олиб чиқаман. С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 (1-ш. әгалик шаклида) Ўғил болаларни эркалатиш ёки эркалатиб мурожаат қилиш шакли. Ҳой, отгинаң нима эди, қулуним, шўрвонг совиб қолди! О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида. Бош устингда турив күйлай ўзим, Кир, қулуним, чойшаб қўйнига. Миртемир.

ҚУЛУНЛАМОҚ Қулун туғмоқ. Қора бия қулунлади, тойча қўйиб қўйғандек чавкарнинг ўзи эди. «Ёшлиқ». Буни қарангки, жонибор бегона уюрда қулунлабди. Газетадан.

ҚУЛУНЛИ Қулуни бор, қулунлаган. Қулунли бия овулга сигмас. Мақол. — Мулла Обид билан Усмон полвон қулунли бияни миниб юришга қарши. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚУЛУНТОЙ Қулунчоқ, тойчоқ. Алла, болам, алла-ё, Алла эркам, қулунтой. «Бойчек».

ҚУЛУНЧОҚ 1 Қулун с. кичр.-эркл. Уҳлар қирда бўталоқ, Олтин ёлли қулунчоқ. F. Фулом.

2 айн. қулун 2. Алла, болам, алла-ё, қўзичогим, алла-ё, Эркин юртда туғилган, қулунчогим, алла-ё. «Қўшиқлар».

ҚУЛУПНАЙ [р. клубника < клубок – кесак, бўлак; юмалоқ нарса; ертут] 1 Раъногулдошлар оиласига мансуб, кўп йиллик ўтсимон ўсимлик, резавор экин. Қулунпай машҳур ва кенг тарқалган ўсимлиkdir. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Унинг пушти-қизил рангли ширин, хушбўй меваси. Қулунпай мураббоси. — Қулунпай еб, кетидан хом сут ичиб касал бўлганларида, кунларига сен ярадингми, мен ярадимми?! С. Аҳмад, Юлдуз.

ҚУЛФ [а. قَلْ – осма қулф; зулфин, тамба] 1 Эшик, сандик, жавон ва ш. к. ни калит билан беркитиш ва очиш учун ишланган махсус буюм ёки мослама. Найча қулф. Осма қулф. Ич қулф. Дарвоза қулфи. Эшикка қулф солмоқ. Қулфни очмоқ. — Кутубхона эшигидаги қулфни кўриб, ҳайрон бўлди. «Ёшлиқ». Санобархон дарвозани устидан кичкина босма қулф билан шарқ этиб беркитди-да, Адолатга эргашди. С. Зуннунова, Гулхан.

2 Турли нарсаларнинг, буюмларнинг беркитиладиган қисми. Соат занжирининг қулфи. — Ҳаммага маълум икки қулф, икки

белбогли сариқ портфелини кўтариб, мактабга жўнади. Мирмуҳсин, Умид.

3 кесим взф. Қулфлаб қўйилган, берк. Дарвоза қулф. Магазин қулф. Бордик – эшик қулф эди. — Ишхонангга бордим, аллақаёққа кетган, дейшиди. Уйларингда ҳеч ким йўқ, қулф. С. Зуннунова, Олов.

Оғзига қулф солмоқ (ёки урмоқ) 1) гапиртиримай қўймоқ, оғзига урмоқ. Унинг жавоби барчанинг оғзига қулф солди. Шуҳрат, Шинелли йиллар; 2) ҳеч нарса дея олмайдиган қилиб қўймоқ. Алдамчи, риёкор, ғаламис сўзин Фош этиб, оғзига қулф урган сенсан. Шуҳрат. **Қулф солмоқ** (ёки урмоқ, осмоқ) Қулф қўйиб беркитмоқ; қулфламоқ. Дарвозага қулф солиб қўйибди. — Ота эшикка қулф уриб, болани опичлаганича, идора тарафга кета бошлади. С. Аҳмад, Уфқ. Қулфи дил Ички сир, юракдаги, айтилмаган, аён бўлмаган мақсад, орзу-истак ва ш. к. Унинг [қизининг] қулфи дигини билмаслик – бу чиндан ҳам кулгили бир нарса эди. О. Ёқубов, Икки муҳаббат. Қулфи дили очилди 1) сирини, юракдаги борини айта бошлади, ёрилиб гапирди. Қизнинг ҳам қулфи дили очилиб кетди. Бошидан ўтганларининг ҳаммасини сўзлаб бергиси келиб қолди. X. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар; 2) кайфи чоғ бўлди, хурсанд бўлди, баҳридили очилди. Кенг пахтазорни қоплаган яшил кўрпанинг сермавж тўлқини далаларга чунонам файз киритдики, кўрган кишининг кўзи қувониб, қулфи дили очилади. X. Назир, Индамас.

ҚУЛФ-КАЛИТ: қулф-калит қилмоқ 1) қулфланадиган, калит билан очиладиган қилмоқ; 2) кўчма рухсатсиз бирор жойга бормайдиган, бирор иш қилмайдиган қилмоқ, қаттиқ таъкиб ёки назорат остига олмоқ. Эртаклардаги ялмогиз сингари, катта бувиси уни қулф-калит қилиб қўйди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚУЛФЛАМОҚ Қулфни калит солиб бураб, очилмайдиган қилмоқ (қ. қулф 1, 2). Пайгомов дарвозани қулфлаб келган шоғернинг қўлидан калитни олди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. ..чотиб бориб, ўз хонасига кирди. Эшикни қарсилатиб ёниб, қулфлаб олди-да, ўзини диванга ташлади. Ў. Ҳошимов, Қалбинингга қулоқ сол. Элмурод. квартирасини қулфлаши олдидан хром эти-

гини, янги бўлишига қарамай, моилади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҚУЛФЛИ Қулфи бор, қулф солинган. Олтин қулфли дарвозадан Ҳаммани ўтказамиз. «Бойчечак».

ҚУЛФЛОҚ Қулфлаб беркитилган, қулф солинган; қулф. Эшик қулфлоқ экан. — Келгунча анча вақт ўтади. Келса — дарвоза қулфлоқ! Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ҚУЛФЛОҚЛИК айн. қулфлоқ. Қулфлоқлик магазиндаги ун, ёғ, чой, ширинлик каби буюмлар димиқиб, расвоси чиқмадимикин? «Муштум».

ҚУЛФСИЗ Қулфи йўқ, қулф солинганмаган. ..ичкаридан ҳеч ким чиқмагач, тоб ташлаб қолган қулфсиз, тамбасиз ёғоч эшикни итарди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ҚУЛФУРУШ тар. Қул олиб-сотиш билан шуғулланувчи одам, қулжаллоб.

ҚУЛФЧИ Қулф ясайдиган ёки қулф тузатидиган уста.

ҚУЛЧА I 1 Қул с. кичр.

2 Қул бола. Ўрмонбек камончага ўқ қўйиб отар, ўқлар кўкка кўтарилиб, турли масофага бориб тушар, қулчалар отилган ўқларни териб келиб, Ўрмонбекка берар эдилар. А. Қодирй, Мехробдан чаён.

ҚУЛЧА II рев. I айн. қулларча. Қулча бош эгib таъзим қилиши.

2 Қулга тенг келадиган даражада, қул даражасида. Кал эшонга отдишар, уч пулча қадрим ўйқими? Бир қулча қадрим ўйқими? «Фольклор».

ҚУЛЧИЛИК I Қулликдаги ҳақ-хуқуқсиз ҳаёт, ҳолат; қуллик. [Йўлчи:] Қулчиликдан чиқмоқчи бўлсак, курашга бел боғлашимиз керак. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. қулдорлик 2. Қулчилик жамияти.

Қулчиликка келмоқ с. т. Совчи бўлиб келмоқ. [Аширмат:] Қофяси келгандан айта қолай, мен останангга қулчиликка келдим. Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚУЛҚУЛ с. т. Курка; курка товуқ.

ҚУЛ-ҚУЛ тақл. с. Оғзи тор идишдан суюқлик тушаётгандаги чиқадиган товушни билдиради. Қул-қул қилмоқ (этмоқ).

ҚУЛҚУЛЛАМОҚ «Қул-қул» товуш чиқармоқ. Графиндаги сув қулқуллаб қўйилар эди. — Дарё-адирлар манзараси, қулқуллаб оқаётган каналдан эсган ёқимли шабада ҳар

қандай одамни ҳам маҳлиё қилар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУЛҚУЛУМ: ҳавзи қулқулум 1) афсонавий тагсиз чукур ҳовуз, қудук; 2) кўчма кўп овқат ейдиган, унча-мунчага тўймайдиган киши ёки ҳайвон; мечкай.

ҚУЛҚ-ҚУЛҚ айн. қул-қул. Сой унча катта бўлмаса ҳам, ниҳоятда тез оқар, «қулқ-қулқ» этган товушлар сув остида катта-катта тошлар юмалаётганини билдириб турар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚУЛҒУНА Мохов касаллигининг оқадиган оғир тури. Эҳтиёт бўлинг, бизнинг орамизда иффатлар ўгриси.. — Омон Асилов қулғунадай писиб юрибди. F. Ғулом, Ҳалқ хукмига ҳавола.

ҚУМ I 1 Бир-бири билан бирлашмайдиган, майда заррачалардан ташкил топган чўкинди тог жинси (асосан қурилишда ва қурилиш материаллари ишлаб чиқаришда хомашё сифатида фойдаланилади). Қумдан қўргон бўлмас. Мақол. — ..дарвоза олдига тўқилган қумда ўйнаб ўтирган болакайларга бирнас завқ билан қараб ўтириди. Н. Аминов, Суварак. Қурилиш материаллари оёқ остида тўқилиб, оҳак қумга, қум тупроққа қоришиб кетади. «Муштум».

Қум соат Муайян миқдордаги қумнинг бир ёпиқ идишдан иккинчисига тор тешик орқали тушишига қараб вақтни ўлчовчи соат. Ўрта асрларда бандли қум соатлар урф эди. «Фан ва турмуш».

2 айн. қумлик. Карвонлар қумда адашиб, саргардон бўлмайдилар. Мирмуҳсин, Мезмор. Бир ўигит чироги учирилган мотоциклини қуюнданай учириб, қум ичкарисига кириб кетди. С. Сиёев, Ёрглик.

3 сфт. Қумга ўхашаш, майда. Қум шакар.

— Жўрапоша бўйнидан қум марварид маржонини чиқарди-да, ипини шарт-шурт узуб, марваридларни кигизга тўқди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚУМ II: ранги қум ўчди (ёки оқарди) шв. айн. ранги қув ўчди қ. қув III. Света конвертни олиб очди, хатга кўз юритди-ю, ранги қум ўчуб кетди. В. Фофуров, Вафодор. Келиннинг ранги қум оқариб кетган, дардад титрар эмиш. С. Аҳмад, Чўл бургуги.

ҚУМАЛАМОҚ с. т. Умбалоқ ошиб йиқилмоқ; юмаламоқ, думаламоқ.

ҚУМАЛОҚ Қўйнинг, түянинг юмалоқ-юмалоқ тезаги. *Кишининг дўйписи тор келганда, қумалоқни «кака» ҳисоблаб қолар эмиш!* А. Қодирий, Обид кетмон. Қўнгизлар эса орқаларига қараб юриб, тезакдан ясаган қумалоқларини аллақаётқа юмалатади. М. Осим, Карвон йўлларида. Қўпгина ҳалқарда фолбинлар суяқ, қўйнинг қумалоги ва бошқа нарсалар билан фол очган. «Фан ва турмуш».

ҚУМАНЖИР Иssiқ мамлакатларда ўсадиган, этдор пояли, тўп-тўп тиканаклардан иборат баргли ўсимлик; кактус.

ҚУМЗОР Қум билан қопланган жой; қумлоқ. *Қумзорларни саксовулзорга айлантироқ.* — Эргаш акам ҳам подасини тўплаб, қумзордан пастроқда ва шамолнинг эсиги ўйлидан панароқда бўлган рӯд [дарё, анҳор] қирғоғига сурин туширди. С. Айний, Эсадаликлар.

ҚУМЛАМОҚ 1 Кир, доғ ёки занги кетказиш учун қум билан ишқаламоқ; қум билан тозаламоқ. *Пиёлани қумлаб ювмоқ.* — *Мулла Обид зўр кетмонни қумлаб, фалтакни сувлаб, бостирмага киргизиб қўйишига мажбур бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Қумга чўймоқ, ботмоқ, қўмилмоқ; қум билан қопланмоқ. Қайиқ қумлаб қолди.

3 Тупроққа қум аралаштироқ.

4 кўчма с. т. Сирка билан қопланмоқ. *Боши қумлаб кетибди.*

ҚУМЛИ 1 Ичиди, таркибиди қуми бор. *Қумли қоп.* Қумли тупроқ.

2 Қум билан қопланган, қумдан ташкил топган. *Қумли саҳро.*

ҚУМЛИК Қум босган, қум билан қопланган кентглик. *Кичкина дарёлар Амуга етмасдан қумликларда ғойиб бўлади.* — Иккни мөҳмон яна отга миниб, қумликка қараб кетишиди. С. Аҳмад, Уфқ. *Ер-суви тортиб олинниб, кимсасиз қумликларга бадарга этишган бечоралар хонликда тўлиб ётар эди.* С. Сиёев, Аваз.

ҚУМЛОҚ 1 Қум босган, қум билан қопланган жой; қумлик. *Қумлоққа ботмоқ.* — *Ҳаводан ёгаётган қум бир нафасда ерни қумлоққа айлантириди.* С. Айний, Эсадаликлар. Ажабо, ҳеч гиё кўрмаган Қумлоқларда гул этишибди. Э. Раҳим.

2 Қум аралашган, қуми бор; қумли. *Қумлоқ тупроқлар қовушмайди, балки намлигига чочилиб туради.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар. Зеро,

у тупроқ танламайди, тошлоп, қумлоқ ерларда ҳам ўсаверади. «Фан ва турмуш».

ҚУМОЙ Йиртқич қушлар туркумининг қарчиғайсимонлар оиласига мансуб, ўлимтиқлар билан овқатланадиган йирик қуш. *Одатда, қумой, тасқара ва жўрчи каби қушларга ўлжа ҳар доим ҳам насиб эта-вермайди.* «Фан ва турмуш».

ҚУМОШ [а. قماش — газлама, мато; бўз; эски латта-путта] эск. Мато, газлама. Ҳеч қандай уста ҳам тўқиу олмайди Оламнинг мунчалик атлас-қумошин. Ф. Фулом. Жандамга кўҳан шоҳи қумошини алишмам.. Муқимий.

ҚУМОҚ Қум аралашиб, донадор бўлиб қолган; қумли. *Унинг ери қумоқ.* Шунинг учун у доимо бир марта ҳайдалади. Ҳ. Олимжон, Танланган асарлар.

ҚУМОҚ-ҚУМОҚ Дурда боғлаб, дурда каби майда, юмалоқ доналарга ажралиб турадиган; донадор. *Қумоқ-қумоқ асал.* *Қумоқ-қумоқ тупроқ.* — *Тўқаён ерларига биринки шоли экамиз, шўрини роса юваб ташлагач, кузда ағдариб ҳайдаттирамиз, кўкламда қарабсизки, тупроғи қумоқ-қумоқ бўлиб қолади.* С. Маҳкамов, Дала тонги.

ҚУМПИЕЗ Лолагуллилар оиласига мансуб, кўп йиллик пиёсли чўл ўсимлиги.

ҚУМРИ [а. قمرى — ғуррак, қумри] 1 Каптарлар туркумига мансуб, қафасда ҳам урчидиган сайроқи қуш. *Тоғлар, бўстонлар тўлди Қумрию булбул билан.* «Кўшиқлар».

2 Қумри (хотин-қизлар исми).

ҚУМСАБЗИ Соябонгуллиларга мансуб, илдизмеваси ейишли, кўп йиллик чўл ўсимлиги.

ҚУМСАҚИЧ, қумсағиз Мураккаб-гуллиларга мансуб, адир ва тоғларда ўсадиган кўп йиллик каучукли ўсимлик.

ҚУМТОШ Қум зарраларининг ўзаро ёпиши, бирикаб қотишидан ҳосил бўлган харсангсизмон тоғ жинси. *Калтаминон усталиари қаттиқ кулранг қумтошлардан ёрғуноқлар.. ясаганлар.* И. Жабборов, Кўхна харобалар сири. *Бу туб қумтош устини шамол олиб келган қум қоплаб ётади.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

ҚУМУРСҚА Майда чумоли; умуман, ҳар қандай чумоли. *Бир қумурсқа бир дона донни тортса, иккинчи қумурсқа орқадан итариб, унга ёрдам беради.* С. Айний, Куллар. *Баҳор ўзи бошқача фасл-да! Ерга офтоб тегиши*

билин қумурсқа инининг ёнида тупроқ уюми пайдо бўлади. А. Ҳамдам, Ҳамал кирди.

ҚУМУРСҚАДАЙ, -дек 1 Майда, чумолидай кичик. Қумурсқадай майда қуртлар кун сайн бўй чўза бошлади. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

2 Жуда кўп, гужон ўйнаган, қайнаган. Қўчаларда одам қумурсқадай.

ҚУМ-ҚУМ Ҳисобига етиб бўлмайдиган; сон-саноқсиз, беҳисоб.

ҚУМГОН Чой қайнатиш учун кўпинча мисдан ясаладиган, ичи қалай билан оқартирилган, кўзача шаклидаги дастали ва қопқоқли идиш; катта чойдиш. *Мис қумгон.* ■ Үчоқнинг оғзида ўтга кўмилган қора қумғон вақиурлаб қайнайди. С. Анорбоев, Хотима. *Бўтабой қумғонга чой дамлаб олиб келди.* С. Аҳмад. Ҳукм.

ҚУНДУЗ 1 Сувсарсимонлар оиласига мансуб, қимматбаҳо мўйнали сутэмизувчилар туркуми. Бу бехатар масканда бухоро бугуси, қундуз, қирғовул каби ҳайвонларни кўпайтириш кўзда тутилган. «Фан ва турмуш». Ҳавода ўйнайди юлдуз, Дарёда ўйнайди қундуз. «Маликаи айёр».

Қундуз қош ёки қоши қундуз Чиройли, ўсиқ қора қош. Шаҳло кўзлар, ўсиқ жингала киприклар, қундуз қош ва қора холлар ва бошқа латофатлар ўзига писанд бўлмадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 с. т. Ёқага ёки телпак жияигига тутилган ўсиқ юнгли ҳар қандай мўйна. Қундузи қалин бўрк. ■ *Лайлак қор уриб турар эди. Мунисхон ёқасининг қундузи билан бўйинни ўраб.. зинанинг охирги пиллапоясида тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Қундуз (хотин-қизлар исми).

ҚУНДУЗИ Қундуз мўйнасидан тикилган. Қундузи телпак.

ҚУНИШМОҚ Совуқдан, касаллик ёки қўрқувдан бўйинни ичига тортмоқ; жунжимоқ, гужанак бўлмоқ. *Оппок қор.. Қош қорайғандо, юпун кийинган одамлар қунишиб, дилдирашиб, Бақақуриллоқ майдонидаги чойхонага томон кела бошлади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. ..шунчалик девқомат бўлишига қарамай.. мулзамликдан, ўзи айтгандек, «кичикна бола»дек бўлиб, қунишиб ўтиради. С. Аҳмад, Жимжитлик. Ҳасан сўфи ана шундай савол берилишини олдиндан билиб, қунишиб ўтиради. М. Исмоилий, Фарона т. о.

ҚУНТ [а. қунт – итоаткорлик; намозда тик туриш; ноумидлик, тушкунлик] Бирор ишни астойдил берилиб, сабр-тоқат билан бажариш иштиёқи; ҳафсала. Қунт билан ўқимоқ. Қунт билан ўрганмоқ. ■ Кўзлари ёниб турган ёшгина дўхтирир Энани эринмай, қунт билан текшириди. «Ёшлиқ». Ёш ишчининг қунт ва ихлос билан изланиши, жўшиқнлик билан олга интилиши ўз самарасини берди. Газетадан.

Қунт қилмоқ Қунт билан муносабатда бўлмоқ. *Назокат, табиатан, бир нарсага киришса, астойдил қунт қиладиган.. ўргатса, зеҳн қўйиб турадиган зийрак қиз эди.* Шуҳрат, Умр погоналари. Қунт қилса, бир амаллаб ўрганиб олади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҚУНТЛИ Қунт билан ишлай оладиган, ҳафсалали, серҳафсалали, тиришқоқ. Қунтли ишқибоз одам. ■ *Балки Машрабдаги ўзига хос хислатлар уни қалавачи бўлишга даъват этгандир?* Ахир у, биринчидан – саботли, иккинчидан – талантли, учинчидан – қунтли. М. Жўра, Күёшдан нур эмгандлар.

ҚУНТСИЗ Қунти, ҳафсаласи йўқ; қунт, астойдиллик билан ишлай олмайдиган; беҳафсала.

ҚУП(ПА)-ҚУРУҚ 1 Мутлақо қуруқ, жуда қуруқ, қоқ қуруқ. *Қуппа-қуруқ ўтин. Куз бўлса ҳам, кўчалар қуппа-қуруқ.* ■ *Ёздагидай қуп-қуруқ кўчаларнинг чанги гирдоб уриб, одамнинг кўзини очирмас.* Ҳ. Назир, Эътиқод.

2 кўчма Ҳеч нарсасиз, ҳеч нарсаси йўқ, яп-яланғоч, шипшийдам. *Қуппа-қуруқ уй. Қуппа-қуруқ дастурхон.* ■ *-Наҳотки қуппа-қуруқ жой бўлса? – деди кимдир ваҳимали ингичка товуш билан.* А. Мухтор, Туғилиш.

3 кўчма Қўлида, ёнида ҳеч нарсаси йўқ. Қўлим қуп-қуруқ. *Чўнтағим қуп-қуруқ* ■ *[Мулларўзи:]* Ундан сўнг айтинг, назрини дурустроққина қилиб берсин. Бу нима? Учсафардан буён қуппа-қуруқ келади. Ҳамза, Майсаранинг иши. *Мен икки қўлимни бурнимга тиқиб, шаҳарга қуп-қуруқ кириб келдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚУР 1 Иш-ҳаракатнинг тақрорланиш сонини билдиради; марта, дафъа, топқир. Сен кетганингдан кейин бир-икки қур хўжайининг ошналари мөхмон бўлиб келишди. Ф. Ғулом, Шум бола. [Ғуломжон] Ҳовлини яна

бир қур кўздан кечириб, пастга тушди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Укам иморат қураётувди.. бир қур хабар ҳам олмадингиз. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 Давра; партия, гал (баъзи ўйинларда). **Майли**, икки қур ўйнайман-да, кетаман. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

3 Гурух, давра. Яғрин ташлаб, елевгай, магур, бепарво, Бир қур ўигитлар келар, енгил худди пар. Ф. Фулом. Самадлар кириб ўтиргандан бўён уч қур янги меҳмонлар келиб кетган. Ф. Фулом, Ёдгор.

ҚУР II Товуқсимонлар туркумига мансуб, ўрмонда яшайдиган, ов қилинадиган күш.

ҚУР III айн. **курай**. Чўпонлар қур-ҳайтлаб қўйни ҳайдаган. «Алпомиш».

ҚУР IV тақл. с. Бақа, турна кабиларнинг сайрашига ўхаш товушни билдиради. ..турналарнинг майин қур-қурлари осмон гумбазида ажаб акс садо беради. «Ёшлик».

ҚУР V Давра; давра ўртасидаги жой, майдон. **Кураш** қилиб енгган, ўикқанлар, Полон бўлиб қурга чиққанлар. Э. Раҳим.

Қур тортмоқ Давра қурмоқ, даврада бирга ўтироқ. **Нарида** қур тортган икки ўигитнинг гапларини чала-ярим эшиди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Чилбир чўлига, Ойна кўлига томошабин тўлиб, растараста, даста-даста қур тортниб ўтириди. «Алпомиш».

ҚУРАЙ унд. с. Қўйларни ҳайдаш ёки чақириш учун ишлатилади.

ҚУРАЙЛАБ «Курай, қурай» деб. Ярим кечада, ой кўтарилигандан кейин, олдинмакетин ҳуштак чалиниб, қурай-қурайлашиб, Кўктеракка қараб кета бошлаоик. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚУРАЛАЙ 1 Кийик ёки охуларнинг ёш боласи.

2 айн. **куралай** кўз. *Mehribon* кўзлари жигарга мойил, қуралай.. «Ёшлик».

Куралай кўз Қуралайнинг кўзига ўхаш кўзли. **Куралай** кўз, бодомқовоқ, сарв қомат.. С. Сиёев, Аваҳ.

ҚУРАМА I 1 Ҳар хил тус, кўринишида бўлган; турли хил, ҳар хил турдаги. [Полон] *Махоркани бежаб ўраб, сал эшишиларли товуш билан қурама ашулаларни ғингиллай бошлиди*. Ойбек, Күёш қораймас. *Шаҳар аҳолиси қурама*. Унда ҳар хил миллатларга мансуб кишилар – каннаралар, ҳиндорлар,

малайялар, тамиллар яшайди. 3. Акрамов, Ҳиндиистон лавҳалари. *Баширжон* газетани очиб, парварда, шоколад, шўрданак ва қорамайиз аралаширилган қурама ширилликлардан битта парварданни олиб, оғизга солди. Н. Аминов, Қаҳқчаҳа.

2 айн. **қуроқ** I 2. Қурама тўшакда чўзилиб ётганича, жажжи қўлчаларини унга чўзарди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. У қурама кийимдаги кишига норози кўзи билан қарапди. В. Фофуров, Бафодор.

ҚУРАМА II Ўзбек халқи таркибига кирган этник гуруҳлардан бири: Ўзбекистоннинг Чирчик ва Оҳангарон водийларида яшовчи ўзбек элати; шу элатга мансуб шахс ёки нарса. *Қурама* аёли. Ўзбек тилининг қурама шеваси.

ҚУРАМОҚ Турли қисм ёки унсурларни бир-бирига уламоқ, биритирмоқ; улаб, кўшиб, бирор нарса ҳосил қилмоқ. *Қўрна қурамоқ*. — *Почамир вафот қилди*. Дўстлари ўиглаб-йиглаб, уни ювдишар. Кафандаги пули ўйқ. Кўкнор эзиладиган халталарни ўигиб-қураб, кафандикдилар. Фитрат, Қиёмат.

ҚУРБ [а. فَرْب – қариндошлиқ; яқинлик; кўшни(чи)лик] Жисмоний, моддий, маънавий имконият; куч, қувват. Эй худо, учеб юрган паррандача қурб, манзилат бермас экансан, нима учун хотин-қизларни яратдинг? Ҳамза, Паранжи сирлари. Фақирда қурб бўлса-ю, қани энди, сендан қочиб қутулса! ў. Ҳотамов, Қон ва сут.

Қурби етади (ёки келади) Куч-қуввати етади; жисмоний, моддий, маънавий имконияти бор (етади). ..ҳамиша писанд қилмай очиб-ёпидиган бу эшик тутқичини ушлашга энди қурби етмаётганини сезди. А. Кўчимов, Ҳалқа. Ёш эдим, дадам раҳматлининг бундан яхшироқ сизир сотиб олишига қурби етмаслигини қаёқдан билай? С. Анорбоев, Ҳамсузхбатлар.

ҚУРБАҚА Сувда ва қуруқликда яшовчи думсиз жониворлар туркумининг бир тури; оёқлари сакраб юриш учун мослашган. *Курбақанинг сайраши*. — *Фарида қурбақа* сузиш қилиб, қирғоққа қараб борар экан, сув пуркаб кулди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Курбақа(нинг) салласи қ. салла.

ҚУРБОН [а. قربان – қурбонлик; қурбон бериши, фидо қилиш] 1 дин. Худо йўлида қурбонликка сўйилган ёки сўйиладиган жонлик. *Қурбон* сўйиши.

Құрбон ойи айн. зулхижжа. Құрбон ҳайити қ. ҳайит 1.

2 құмма Бирор әзгу иш, әзгу мақсад йүлида ёки севиқли кимса, нарса ва ш.к. учун курашда ҳалок бүлған, жон фидо қылған киши. *Озодлик құрбони. Үруш құрбони.* — ..ер куррасининг күп құтъаларидан бомбалар портлар, минглаб құрбонлар күксіда қон оқарди. С. Ахмад, Уфқ. *Уруш құрбонсиз бұлармиди.* С. Зуннунова, Олов.

3 құмма Табиий оғат, фалокат, күнгілсиз ҳодиса, кимсаларнинг құлмиши, манфаати ва ш.к. туфайли ҳалок бүлған ёки катта зарап күрган, қаттық азият чеккан киши. *Ёнғин құрбони. Зилзила құрбонлари. Жаҳолат құрбони. Үрф-одатлар құрбони.* — *Фаридә Зокирни ғунохсиз бир құрбон деб бишиб, қаттық ачинди.* П. Қодиров, Уч илдиз. [Гуломжон.] *Бұлыб үтгап мана шу гапларнинг ўзи тұжматчылар құрбони бұлыб турғанимни исбот қилишга етиб ортади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Құрбон бермоқ Кишиси (кишилари) құрбон бүлмоқ; катта зарап, талафот күрмоқ. *Талаі үрүшлар күрдик, талаі құрбонлар бердік.* Гулох — сочларда оқу манглайды ажинимиз. Ф. Гулом. *Бепарво бүлмангиз, құлдан кетмасин Сонсиз құрбон беріб қозонилған баҳт.* «Шарқ қолдуды». **Құрбон бүлмоқ** 1) бирор сабаб туфайли, унинг йүлида ҳаётдан күз юммоқ, ұлмоқ. *Халқ жиноятычи бұлиши мүмкін эмас, құрбон бұлиши мүмкін.* Газетадан; 2) айн. **құрбони бүлмоқ** 2. *Бир наважуғон эрди ўзи хиромон, Ҳар ким күрса, бүлур ҳүсніга құрбон.* «Гулшанбоғ». **Құрбони бүлмоқ** 1) айн. **құрбон бүлмоқ** 1. *У бошқа катта жиноятларнинг құрбони бұлыб кетяпти-ку!* А. Мухтор, Кумуш тола; 2) жонини фидо қылмоқ, садағаси кетмоқ. *Яхшининг құрбони бұл, Ёмни калтаклаб ур.* Мақол. — *Аравадан нари анжир пишибди, Үн түрт яшар қызға шашым түшибди.* Үн түрт яшар қызининг құрбони бұлсанғ, Үн түрт тишло беріб қүйинчега олсанғ. «Құшиқлар».

5 Құрбон (эркаклар ва хотин-қызлар исми).

ҚҰРБОНЛИК дин. 1 Ҳудога яқинлашиш, унинг раҳм-шафқатига әришиш учун худо йүлиға жонлиқ сүйиш; шу жонлиқнинг ўзи. *Құрбонликка атаб сүйгән ҳайвон терисини сотған кишининг қылған құрбонлиғи қабул бүлмайды.* «Фан ва турмуш».

2 Құрбон ҳайити кунларидан худо йүлиға жонлиқ сүйиб, кишиларга бериладиган зияғат. Эшон қүй сүйиб, құрбонлик қылди, күп одамлар келди. П. Турсун, Үқитувчи.

ҚҰРГУР айн. **құрғур.**

ҚҰРДОШ 1 Ёши тенг бүлған; тенгдош, тенгкүр. *Қурдошларим орасыда, ўз жанғовар оиласыда эканимни гүё ҳозиргина ҳис этиб, ногоҳ күчга тұлғандай бұлдым.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Юртимиз тинч, ободон, тұйинчилек баҳузур, Қурдошлар гүрунгидә биз ҳам соҳибнағасмиз.* Ф. Гулом.

2 Қурдош (эркаклар исми).

ҚҰРДУМ: қурдум дарё фольк. Тубсиз, ютоқи дарё; денгиз. *Хой, қовоқни құртитдингүү, қурдум дарёмисан!* А. Мухтор, Қорақалпоқ қыссаси.

ҚҮРЕЙ айн. **қурай.**

ҚҮРЕЙЛАМОҚ айн. **қурайламоқ.** Осмонни заминда қайчиға үхшаб түрнә карвони, құй ҳайдаған чүпондек, қүрәйлаб үтіпти. С. Ахмад, Уфқ. *Жануб томонға үчіб, тенасидан дод солиб үтәётгән түрнәларнинг қүрәйлаши осмонни тұлдирған.* М. Осим, Карвон йүлларыда.

ҚУРИЛДОҚ Қуриллайдиган, қуриллаб сайрайдиган (бақа ҳақида).

ҚУРИЛИШ 1 Қурилмок фл. ҳар. н. Бу биринчи нағбатда қурилиши керак бүлған ўн иккі ўйни мүлжалдан бурунроқ битказишига имкон берди. А. Қаҳхор, Күшчинор чироқлары.

2 Қуриш, бино этиш ишлари. *Үй-жой қурилиши.* Қурилиш бошлиғи. — Канал қурилиши штаби полвонлардан учта катта бригада тузишиға қарор қылди. С. Ахмад, Уфқ. *Уруш қызыши билан қурилиш бир ой чамаси тұхтаб қолди.* И. Раҳим, Чин мұхаббат.

3 Қуриш ишлари олиб борилаётгән жой, қурилаётгән объект. *Қурилишда ишламоқ.* — У күн саин неча марта қурилиши атрофини айланади, ўз лойиҳасининг бажаралишини текшираётгән архитектор каби синчиклаб қарайди. П. Турсун, Үқитувчи.

ҚУРИЛЛАМОҚ 1 «Күр-күр» товуш чиқармоқ, «кур-кур» товуш чиқарып сайрамоқ. *Ироқ-ироқлардан бақаларнинг қуриллаши, чүпон итларнинг улиши эшишилади.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 «Күлдур-күлдур» овоз чиқармоқ; күлдурламоқ, құлқулламоқ. *Ичкари қоронғи, ғовур.* Одам күп. Қаердадир чақалоқ инга-

ламоқда. Қаердадир чилим қуриллайди. А. Қаҳдор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУРИЛМА Бирор мақсад учун хизмат қиладиган техник мослама ёки иншоот; установка. *Иситиш қурилмаси*. Электрон қурилма.

ҚУРИЛМОҚ Қурмоқ фл. мажҳ. н. Бино ўтган ўили қурилган. Қишлоқда янги ўйл қурилмоқда. Ўйга эшик, деразалар қурилди. — Бу хонадоннинг ошхонаси бўлмагани учун бўлса керак, ҳалиги айвоннинг бир бурчагига ўчоқ қурилган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Янтоқ гарами ёнига қурилган дошқозон олдиди.. бир хотин буларни кўриб, ўрнидан турди. А. Қаҳдор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУРИМОҚ 1 Ҳўл, намлиқдан холи бўлмоқ, қуруқ ҳолга келмоқ (қ. **қуруқ 1**). Ҳўл бўлган кийимлари офтобда тез қуриди. Аралаб, ёриб, таҳлаб қўйилган ўтиналар яхши қуриди. — *Гуломжонлар..* офтобда қуриб, таҳта оралари катта очилиб қолган бир табақали эшикни тақиллатишиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Инга чизилган жамбилилар қуриб, қовжираб қолган эди. С. Зуннунова, Олов. Қўлтиғидан қоғозга ўралган, қуриб толқонланган носини олиб, тил остига отди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Суви тугамоқ (сув обьектлари ҳақида). Орол дengизи қуриб бормоқда. Яхши сўздан мой эрийди, Ёмон сўздан сой қурийди. Мақол.

— *Ёзда чашма қуриб кетди.. «Гулнорпари».*

З айн. **қуруқшамоқ**. Оғзи қуримоқ. — Гапирай деса, оғзи очилмайди, лаблари қуриб, бир-бираға ёнишиб қолгандай. «Шарқ юлдизи». Оғриб қолди унинг нозик беллари, Ҳофизларнинг қуриб қолди тиллари. «Маликай айёр».

4 Ривожланиш, кўкаришдан тўхтамоқ; зид. **кўкармоқ**. Экилган кўчатларнинг баъзилари қурияпти. Қуриган гул. *Майсалар сувсизликдан қуриди. Яшин урган сада қурий бошлади. Чинор чиримас, арча қуримас. Мақол.* — [Йўлчи] Экини қуриб қақраган камбагал дехқонларга дўқ қилиб, ғалва кўтаришдан нафратланар эди. Ойбек, Танланган асарлар. *Мажнунтолнинг қуриб тушган шохлари ҳовуз бўйида ивирсиб ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о..* кўчани кесиб ўтган кичкина ариқ лабидаги ярми қуриган катта тол панасига ўзини олди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

5 Бутунлай тутамоқ, йўқ бўлмоқ; битмоқ. *Мушукка қанот битса, сичқон зоти қурийди. Мақол.* — *Лутфулланинг кулбаси қуриб, қўлга илинадиган ҳеч нарса қолмади. Мирмуҳсин, Фурбатдаги одам. Агар қишлоқда орияти бутун эркакнинг урги қуриб кетган бўлса, мана, ўзим гаплашаман сен билан. Н. Норқобилов, Тўқнашув.*

Ёстиғи қуримоқ Бирор ҳодиса, сабаб туфайли ҳаётдан кўз юммоқ; ўлмоқ (одатда кўпчиликка келган ўлимга нисбатан кўлланади). *Шундоқ ҳам кўп одамларнинг ёстиғи қуриди. «Ёшлиқ». Илиги қуримоқ айн. илиги пучаймоқ қ. илик. Ичи қуримоқ* Бирор нарсанинг бўлишини, унга эришишини, билишини жуда-жуда истамоқ, уни сабрсизлик билан қутмоқ. Лекин ўзининг ичи қуриб, ёш боладай қувонгиси, қувониб, бутун Даъварзинтепага овоза қилгиси келар эди. М. Мансуров, Ёмби. *Ичим қуримаса, айтарман кимлигини. Миркомилга алоқадор гап бу. М. Мансуров, Ёмби. Шўри қуриди қ. шўр. Қуриб қолибдими (ёки қолганими)? Қуриб кетибдими (ёки кетганми)?* Бошқаси ўйқми, топилмайдими, топилмай қолдими? [Хотин:] *Худо кўтарсан сен мегажинни! Иккита болам бор!* Бўйдоқ йигит қуриб кетганмиди? А. Қаҳдор, Майиз емаган хотин. *Отам билан онамнинг ризоликлари учун шундан бошقا сабаб қуриб қолганига нима дейшишини ҳам билмайман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Курсин ёки қуриб кетсин қарғ. Ўлсин, йўқ бўлсин. Менга тенгқур бўлолмайсан, Кўнглигинанг қуриб кетсин. Пўлкан. Қуриб кетгур шу ўтилнинг тутуни бирар ачиқ эканки!* А. Қаҳдор, Асрор бобо.

ҚУРИТГИЧ Қуритадиган, намини қочирадиган қурилма, асбоб, аппарат; сувшилка. *Пахта қуритгичлари. Автоматик қуритгич шкафлар.*

ҚУРИТИЛМОҚ Қуритмоқ фл. мажҳ. н. *Куритилган пахта.* — [Темир:] Уларни [душманларни] биз енгдик, бироқ уларнинг илдизлари ҳали батамом қуритилган эмас! Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ҚУРИТМОҚ Қуримоқ фл. орт. н. *Кирқуритмоқ. Саратон қуёши адирлардаги ўт-ўланларни қуритиди.* — [Бектемир] Гулхани авжлантириб, кийимларини қуритиди. Ойбек, Қуёш қораймас. *Мўғуллар баркашини қуритиб, боғ ичига кириб кетишиди.* М. Осим, Ўтрор. *Андижон зилзиласи.. Катта ариқнинг*

сувини қуритди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. «Наво»нинг сеҳри савти Отабекнинг кўз ёшларини қуритди-да, бир енгиллик бағишилади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Босған (ёки қўнган) ерини қуритмоқ Борған ерида ёч нарса қолдирмай йўқ қилмоқ, еб-ишиб, талаб битирмоқ. Бундан бўён боғимга қадам қўйманг, сиз бойўгидан ҳам баттар нарсасиз! Қўнган ерингизни қуритасиз! Мирмуҳсин, Чиникиш. Қадамини қуритмоқ (ёки қирқмоқ) Қайтиб келмайдиган, қадам босмайдиган қилиб юбормоқ, йўқотмоқ. - Тожибони ишга солдим. У сенинг учингни олишга киришиди – худо хоҳласа, бу ердан муаллимнинг қадамини қуритади, – деди вақти хуши Олаҳўжа маҳсум. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРИШ I Қурмоқ фл. ҳар. н. Уй қуриш. Режса қуриш. Суҳбат қуриш. Мақсадимиз –adolatли жамият қуриши.

ҚУРИШ II Қуримоқ фл. ҳар. н. Эру хотиннинг уриши – дока рўймолнинг қуриши. Мақол.

ҚУРМА тар. Деҳқонлардан олинган ҳар хил файриқонуний олиқ-солиқ, ўлпон. Албатта.. пора, қурма, жузя, мұхрона деган турли-туман жабрли солиқлардан тўплайдилар. Ҳамза, Танланган асарлар.

ҚУРМАГУР қ. қурмагур.

ҚУРМАКОРЛИК кам қўлл. Қуриш ишлари; бино қилиш, бинокорлик. [Raис Ўқтамга:] Ҳосилни даладан йигиб олайлик. Кейин қаттиқ киришамиз. Лекин сен қурмакорликни жуда яхши кўрар экансан. Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚУРМАГУР ўлмагур, тушмагур, бор бўлгур, барака топкур (енгил койиш). Қурмагур, яхши йигит. Ёш тракторчи бўлса ҳам, иши пишиқ, жонкуяр универсалчи. Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. Қўрса, «элчи» қурмагур касалхона дарвозасидан чиқиб кетяпти. М. М. Дўст, Лолазор.

ҚУРМОҚ 1 Қурилма, қурилиш иншоти бунёд этмоқ, ясамоқ. Уй қурмоқ. Қаср қурмоқ. Шийлон қурмоқ. Тўғон қурмоқ. Қанал қурмоқ. Сарой қуриб, шаҳар бузма. Мақол. — Ёру дўстлар билан ҳашарлашиб, бинойидай маскан қуриб олдим. М. М. Дўст, Лолазор.

Ин (ёки уя) қурмоқ 1 ўзига яшаш жойи, макон ясамоқ, тайёрламоқ (ёввойи ҳайвон, парранда, ҳашаротлар ҳақида); 2) макон

тутмоқ, жойлашмоқ, тўпланмоқ (ўгри, босқинчи, ғаламис ва ш.к. ҳақида). Унинг ҳаромнамаклари ҳали кўп маҳкамаларда ин қурганлар. Ойбек, Навоий.

2 Үрнатмоқ. Тандир қурмоқ. Уйга эшик қурмоқ. — Сатторқул ақанг уйини янги турмуш қилди; оқлатди, дарчанинг ўрнига дераза қурди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Бир ердан ўчоқ қилиб, ошталов қилмоқчи бўлиб, қозонни қурди. «Нурали».

3 Ташкил этмоқ, барпо қилмоқ, тузмоқ. Янги давлат қурмоқ. Янги жамият қурмоқ.

4 Ташкиллаштироқ. Ширин сухбат қуриб қаймоқлашайлик.. Ҳабибий. Ҳар қалай, Жўравой билан гурунг қуриб, тонг оттирай деди-ку. С. Аҳмад, Юлдуз. Зериксангиз, шоҳона зиёфатлар қуринг, базмлар ясанг, ихтиёр сизда. Ойбек, Улуғ йўл. Бадиузвазмон бекларини, иш билармон ийигитларини ийигиб, жангга ҳозирланиш тўғрисида кенгаш қурди. Ойбек, Навоий.

Турмуш (ёки оила) қурмоқ Уйланиб, турмушга чиқиб, ўзаро оила тузмоқ. Севишиб, ўлдим-толдим деб турмуш қурганларни кўрятмиз, кунора уйида жанжал.. Т. Ашуроев, Оқ от. Ойим билан дадам синдош бўлганлар. Севишиб оила қурганларини элашади. «Ёшлик».

ҚУРОВ Яйловдаги йилқилар учун қурилган ёзлик отхона.

ҚУРОЛ 1 Ҳарбий яроғ, аслача; жанг, уруш асбоби. Отув қуроллари (милтиқ, тўп, пистолет ва ш.к.). Совуқ қуроллар (қилич, ханжар, пичоқ ва ш.к.). Қуроли ўйқ жанг қилмас. Мақол. — Полковник унинг пулемётини кўздан кечиргач, кулемсираб: -Қуролни яхши асрар экансиз, – деди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Улар капитаннинг командаси билан тенадаги самолётга барча қуроллардан бирданига, баб-баравар ўйқ уздишлар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор ишда фойдаланиладиган, хизмат қиладиган ҳар қандай асбоб, мослама, қурилма, механизм, машина ва ш.к. Ёзув қуроллари. Ўқув қуроллари. Иш қуролинг соз бўлса, машаққатинг оз бўлар. Мақол. — Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишилаб чиқарши қуроллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўчма Бирор мақсадга эришиш, уни амалга ошириш учун хизмат қиладиган ҳар

қандай восита; дастак, омил. *Тил кишиларнинг алоқа қуролидир.* — Зоро, ошкоралик жамиятимиз қонунларини бузайтган ким-саларга қарши құдратты қурол экан, бу ҳақда очиқчасига фикр юритишиңа жазм этдик. Газетадан.

ҚУРОЛБАРДОР 1 Ўрта асрларда лашкарбошининг ёки рицарнинг қуролларини күтариб юрувчи жангчи; умуман, қурол күттарган, қуролланган жангчи.

2 құчма салб. Ўз фикри, ақидаси бўлмаган, ўзгаларнинг фикрини, ақидасини күтариб юрувчи ва уни тарғиб қилувчи маддоҳ. *Империализмнинг қуролбардорлари. Террорчилликнинг гоявий қуролбардорлари.*

ҚУРОЛДОШ Бир жанговар қисмда, бир сафда хизмат қилган ёки хизмат қиладиган кишиларнинг бири (бошқаларига нисбатан). *Куролдош дўстлар. Куролдошлар учрашуви.* — Зебохоннинг қуролдошлари уни мөҳир мерган сифатида ҳам билишарди. Ҳ. Умаров, Ҳуш кўрдик, Зебохон. *Сафарали қуролдош дўсти Расулжон билан жанг майдонида жон аямас дўст тутинган. Н. Фозилов, Дийдор. .. Чунки разведкага чиққанингда, қуролдошингга тўлиқ ишонишине даркор.* Газетадан.

ҚУРОЛЛАНМОҚ 1 Жанг, уруш қуролига эга бўлмоқ; уни тутган, ундан фойдаланадиган ҳолатда бўлмоқ. *Душман ўта айёр ва яхши қуролланган. «Шарқ юлдзузи». Қуролланган етти партизан оғир қадамлар ташлаб, хилват ва сўқмоқ ўйлардан юриб, Мостовойнинг отрядига бормоқда. А. Раҳмат, Соқов бола. Танклар, самолётлар, турли қуроллар билан тиш-тиргонигача қуролланган душман ҳадеб Москвага интилар эди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Иш қуроли, воситалари билан таъминланмоқ. *Матқовул билан яна бир киши нарироқда замбил, кетмон, болға билан қуролланиб, тош-шагал таширди. М. Исломий, Фарғона т. о. Қуролланмаган кўз билан кузатганда, юлдузларнинг бир-бираига нисбатан ўринлари ўзгармай қола беради.* «Астрономия».

З құчма Бирор мақсадга эришиш, уни амалга ошириш учун хизмат қиладиган воситаларни эгалламоқ, билиб олмоқ, ўрганмоқ. *Илгор гоялар билан қуролланмоқ.*

ҚУРОЛЛАНТИРМОҚ Қуролланмоқ фл. орт. н. Армияни қуроллантироқ. Қишлоқ хўжалигини энг янги техника билан қу-

роллантироқ. — Ҳалқ ўртасидан йигитлар тўплаб олсак ва бу кишиларни яроғ билан қуроллантирсак. С. Аҳмад, Оқнадар.

ҚУРОЛЛИ 1 Уруш, жанг қурол-яроғлари билан таъминланган; қурол тутган, таққан, кўтарган; қуролланган. *Қуролли киши. Қуролли отлиқлар.* — Оқ ўтнови қуролли соқчилар қўриқлаб турардилар. М. Осим, Карвон йўлларида.

Қуролли кучлар Ҳарбий ҳаракатлар (хужум ёки мудофаа) олиб бориш ҳамда давлат хавфсизлигини сақлаш мақсадида давлат томонидан таъминланувчи қуролланган кишиларнинг ўюшган бирлашмаси; ҳарбий қисмлар, армия.

2 Қурол кучи билан амалга оширилган ёки ошириладиган. *Қуролли қўзғолон. Қуролли тўқнашувлар.*

ҚУРОЛСИЗ Қуролланмаган, қуроли йўқ. *Хон қуролсиз ҳалқнинг қонини тўқиб, зўрлик билан исённи бостириди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУРОЛСИЗЛАНМОҚ 1 Қуролни ташламоқ.

2 Қуролли кучларнинг қурол-яроғларини чекламоқ, уруш олиб бориш воситаларини қисман ёки батамом йўқотмоқ.

ҚУРОЛСОЗ Қурол-яроғ ясовчи уста, хунарманд. *Темирчию қуролсозларнинг ўғилу набиралари ҳам шу қасбни давом эттирганлар.* М. Сатторов, Ўзбек удумлари.

ҚУРОЛХОНА Ҳарбий қурол-аслаҳа ва шунга алоқадор нарсалар сақланадиган бино, ҳарбий омбор; қўрхона, арсенал.

ҚУРОЛ-ЯРОҒ Қурол ва яроғ; қурол ва аслаҳалар. .. *Бўтабойни қурол-яроғ уйиб ташланган бир ҳужрага олиб киришиди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қурол-яроғ, ўқ-дориларни олганимиздан кейин, командир батальонни сафга тизиб, кўздан кечирди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ҚУРОҚ 1 от Улаб-қураб, бирор нарса ҳосил қилиш учун яроқли мато парчаси. Бир қатор атторлар эски қоп, яғир шолча, ўиртиқ бўз парчаларидан, қизил, оқ, кўк, яшил лаҳтак қуроқлардан турли-туман соябонлар ясаб, молларини бевосита ернинг ўзига уйиб қўйибдилар. Ф. Фулом, Шум бола. *Ўртага новча қизиқчи чиқади. Чопони қизил, кўк, яшил, сарқ қуроқ латталардан ямалган.* Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ.

2 сфт. Шундай қуроқларни бириктириб тикиб ҳосил қилинган. *Қуроқ дастурхон.*

Куроқ ёстиқ. — Раис пешонасидаги оқиб тушаётган терни артиб, қуроқ билан бе-затилган ёстиққа ёнбошлаб, юзини шабада-га бурди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қирларда қорнинг чоки сўқишиган, ҳамма ёқ ола-була қуроқ кўрпага ўхшайди. Ш. Фуломов, Инсон қўли гул. Усти-боши юпунди роса, Бор безаги бир қуроқ чопон. Ҳ. Пўлат.

3 сфт. кўчма Майда бўлаклардан ибо-рат, бўлтак-сўлтак, лахтак-лухтак, парча-пурча. Қуроқ ерлар. — Чўлдан қуроқ ҳам қолдирмабсиз, ота. Ободлик кишининг меҳ-рини тортиб, ўзига сеҳрлаб қўяди. А. Ҳаса-нов, Чироқлар.

ҚУРОҚ II Қиёқнинг қуруқликда ўса-диган бир тури. Чўлдан қуроқ еб тўйған, Ели-ни сутдан қаптайған Анави чексиз сигирлар Овлу ёққа ўйл олган. Ф. Фулом.

ҚУРОҚ III Катта варрак. Қуроқ ясамоқ. Қуроқ учирмоқ.

ҚУРОҚЗОР Нуқул қуроқ ўт билан қоп-ланган ер, жой, майдон. Тонг олдидан пози-цияяга чиқиб, ўйл четидаги қуроқзорга зан-жир-занжир бўлиб таралдик. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚУРРО [а. قَرْ - «қори» с. кўпл.] Қори; қорилар. Илгарилари ундан юз ўғирган қорию қурролар яна уни ўз сафларига оладилар. С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҚУРСОҚ 1 Ошқозон, қорин. Қурсоғи оч. Қурсоғи тўйди. — Уруш ҳамманинг тинка-сини қуритган, қурсоғини бўшатган бўлса, уларнинг [бойларнинг] бошидан зар сочиб, қурсоқларини яна қаптайтирган. Ойбек, Тан-ланган асарлар. -Нағс қурсин.. Сиз ақллилик қилган экансиз, мулла Муҳсин, — дейди қур-соғини ишқалаб, — чоғи, қовуннинг тарраси ушлади мени. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ич, бачадон. Инсон она қурсоғидаёқ авлод-аждодига хос бўлган бағритошлик ва жоҳишликни ҳам олади. Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар. Она қурсоғидаги бола-нинг шаклу шамошили ўзгариб, қирқ қунда инсон қиёғасига кира бошлайди. Газетадан.

ҚУРТ 1 1 Узун танасини эгиг-ёзиг ёки жуда кўп оёқлари воситасида сурдарилиб юра-диган умуртқасиз майда жонивор. Кўк қурт.

2 Баъзий ҳашаротлар, майда организмлар номи таркибиға киради, мас., шиллиқ қурт, эшак қурт.

3 Баъзий ҳашаротларнинг тухумидан юзага келадиган гумбак. Олма қурти. Қўсак қур-

ти. — Майиз билан ўрикни бир оз қурт еган бўлса ҳам, пок-покиза уриб кетишибди, азаматлар. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Асосан тут барги билан боқиладиган, етилиб пилла ўрайдиган шундай гумбак. Қурт боқмоқ. Қурт тутмоқ. — Ўтган ўйл баҳорда қуртга барг кесгани тутга чиқдим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Миасига қурт тушмоқ Миаси айнимоқ. Лекин буларнинг юзтасини қўшиб боғласанг, битта саржин бўлмайди. Шунчаки қўғир-чиқлар, димоги шишиган пистафуруш билан миасига қурт тушган гўзафуруши чол. М. М. Дўст, Лолазор. **Товонига** (ёки оёғига, пай-тавасига) қурт тушмоқ Безовта бўлиб, бирор нарса ҳаракатига тушмоқ. Ўзлари ўйл излаб, товонларига қурт тушшиб қолсин. Улар ҳали Ортиқнинг совунига кир ювишмабди. М. Мансуров, Ёмби.

ҚУРТ II с.т. айн. қурут. Жавҳар ҳам ҳар кирганда қуртми, бир дона шоколадми таш-лаб кетишини унумтасди ҳеч. Ж. Абдулла-хонов, Ҳонадон.

ҚУРТАВА, қуртоба шв. Қурут ёки суз-мани қайнаган сувда эзиб тайёрланган, айрондан қуюқ парҳез овқат. [Моҳира буви:] Ҳой, болам Қўчқоржон, болохонага чиқиб, бир коса қурт олиб туш. Бетобга жиндай сариёғ солиб, қуртава қилиб берай. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ҚУРТДАЙ, -дек 1 Қурт с. нинг ўхшатиш шакли; қурт каби. Миасини эса ҳасад туй-гуси қуртдек кемирмоқда эди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Нақд ҳолда, нақдгина қилиб. «Сиринг-ни очаман» десам, уч тангани қуртдай са-наб беради боёқши. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ҚУРТЛАМОҚ Қурт босмоқ, қурт тушмоқ, танасида ёки ичидаги қурт пайдо бўлмоқ. Олма қуртлаб кетибди. Сув қуртлаб кетибди. Қуртлаган гўшт. — Патнисда ар-на унидан ётилган сополдай нон, бир кафт қуртлаган туршак. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРТЛИ 1 Қурт босган, қуртлаган. Қуртли сув.

2 Ичидаги қурт жойлашган, ичидаги қурт боқилаётган. Қуртли олма. Қуртли қутича. Қуртли сават. Қуртли хона.

ҚУРТЛОҚИ шв. Қурт босган, қурт тушган, қуртлаган. Қуртлоқи гўшт. Қурт-

локи сув. ■ *Ифлос патнисларда «пүф деса, Бухорога учадиган» таҳир чап-чап нон, қурт-локи туршак, жийда.. тортилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРТХОНА Ипак қурти боқиладиган, пилла етиштириладиган хона, уй ёки маҳсус бино. *Қуртларнинг тез ва яхши ўсиши учун.. қуртхона ҳавоси иссиқлигининг доим нормал бўлишини кузатиб туриши зарур.* А. Абдуазимов, Йиллар достони

ҚУРТЧИ с.т. 1 Ипак қурти боқиб, парвариш қилиб, пилла етиштирувчи, курт боқувчи; пиллачи. *Донгдор қуртчи.*

2 айн. *қуртчи.*

ҚУРТЧИЛИК 1 Куртчи иши, касби.

2 Қишлоқ хўжалигининг курт боқиши, пилла етиштириш иши билан шуғулланувчи соҳаси; пиллачилик.

ҚУРТ-ҚУМУРСҚА Турли майдага ҳашаротлар, қурт ва қумурсқалар. *Аҳволимни сўрмадинг, Оқламадинг танамни, Курт-қумурсқа талаиди Эртадан кеч мевамни.* З. Диёр. *Косилка ортидан изма-из чуғурлашиб қалдирғочлар эргашар, улар ини бузилган қурт-қумурсқа ва юзага чиқиб қолган чигирткаларни овлашарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРУВЧИ 1 Курмоқ фл. сfdsh. *Қурувчи бригадалар.*

2 Қурилишда, бинокорликда ишловчи ишчи, мутахассис; бинокор. *У/Элмурод] кун саин неча марта қурилиш атрофини айланади. Қурувчилар билан сўзлашади.* П. Турсун, Үқитувчи.

3 кўчма Ҳаёт, тузум, давлат, жамият ва ш.к. ни барпо этувчи, яратувчи шахс. *Ватан кутар, аъло ўқиши – бизнинг бурчимиз, Улуғ ишида ҳиссамиз бор – ёш қурувчимиз.* И. Муслим.

ҚУРУЛТОЙ тар. 1 Туркий халқлар ва мўғул халқида қадимдан мавжуд бўлган турли ҳарбий кенгашлар ва мажлисларнинг умумий номи.

2 Ўзбекистонда ҳозир: бирор соҳа вакиллари иштирокидаги республика миқёсида ўтказиладиган катта йиғилиш. *Пахтакорлар қурултойи. Ҳотин-қизлар қурултойи.*

3 эск. айн. *съезд.* Биз бугун партиямизнинг [Ўз ХДП нинг] IV қурултойига йиғилдик. Газетадан.

ҚУРУМ I Асосан, углероддан ташкил топган, углеводород (бензол, керосин, наф-

талин ва баъзи табиий газлар) нинг чала ёниши ёки термик парчаланиши натижасида ҳосил бўладиган қора рангли қаттиқ маҳсулот. *Мен, ўзи тор ва шилларини қурум босган кичкина бир меҳмонхонага кўчиб чиқдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚУРУМ II Тоғларнинг ёнбағирлари, ясси тепаликлар ва дарёлар ўзанларидаги яланг тош уюмлари ва сочилмалари.

ҚУРУМЛИ Қурум билан қопланган, тўлган; қурум босган.

ҚУРУМСОҚ Сарф-харажатдан, чиқимдан қочадиган; зиқна, хасис. *Қурумсоқ одам.*

■ *Хасис, қурумсоқ, инсоғисиз бойлар ва уларнинг фикрдошлари бўлган кишилар ҳолимиздан хабар олмас эдишар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. -*Бахтимга қурумсоқ кампир ўйқ экан, – деб қувониб гапира кетди Салтонбу.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚУРУМСОҚЛИК Ўта зиқналий, хасислик. *Одамларнинг айтишларига қараганда, Абдулазиз азбаройи қурумсоқлигидан яхши еб, яхши ичишга, тузукроқ кийинишига пулини кўзи қўймас эмиш.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРУТ Сузмани ёнғоқдек-ёнғоқдек юмалоқлаб, 2-3 кун офтобга қўйиб қуритиб тайёрланадиган маҳсулот. *Сузма қурут.*

■ *Шу кечга унга бошпана бериб, нон, тутмайиз, қурут айрон билан меҳмон қўйдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан.

ҚУРУТЧИ с.т. *Қурут тайёрловчи, қурут сотувчи.*

ҚУРУШИҚ Қурушган, бурушган, бурушиқ. *Ўглиниг.. кичик қурушиқ юзига кун саин қўшилган ажинлар ҳасрат, изтиробларни кўрсатар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚУРУШМОҚ Қуриб бужмаймоқ, қовжирамоқ. *Қурушган олма. Лабим қурушиб кетяпти.* ■ *Жаги қурушган, оғзи бурушган бирор чошиб келиб, Ёдгорни айланада берди.* «Ёлгор».

ҚУРУШОҚ кам қўлл. айн. **қурушиқ.** -*Кесатмай қўя қолинг!* – *Шакар буви аразлагандай, қурушоқ лабларини бурди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туашгандা.

ҚУРУШКОҚ 1 Суви қочиб, қуриб бурушиқ қолган, қовжираган. *Қурушиқ олма.*

■ *Ўз болаларидан.. иккитагина қурушиқ лимонни аядиргган ота қанақа ота ахир!* Файратий, Унтутилмас кунлар.

2 Ориқ, тиржиқ, тиржайган. *-Рост, мен унинг қўлида китоб тугул, газета ҳам кўр-*

майман, — деди Ўқтам ва кулиб қўйди. — Кўпинча бир жуфт қурушқоқ эчкини боқиб юради. Ойбек, О.В. шабадалар.

ҚУРУҚ 1 Суви, нами батамом ёки қисман қочган, сувини, намини батамом ёки қисман йўқотган; суви, нами йўқ ёки оз. Қуруқ ўтин. Қуруқ шамол. Тўқайга ўт тушса, ҳўлу қуруқ баравар ёнар. Мақол. — Нормат ротага келиши ҳамон старшина Вания Великан уни блиндажда ечинтириб, қуруқ кийимларга ўради. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Тўтиқиз томнинг қуруқ кўккатлари устида кўчани томоша қилиб, голос еб ётди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Ёғингарчилик кам бўлган ёки бўладиган; ёғин-чочинсиз. Қуруқ иқлим. Бу йил ёз қуруқ келди.

3 Махсус қуритилган, қуриган. Қуруқ мева. Қуруқ беда. Қуруқ чой. Қуруқ гўшт.

4 Қуруқшаган, қурушиқ. Қуруқ лабларини базўр қўмирлатиб, ҳарсиллаб деди Гулнор: -Уҳ.. баданим ёниб боради. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Суви йўқ; суви қуриган. Қуруқ саҳро. Қуруқ дарё. — Карвонлар.. ўзгартирилар ўйлни, Ташлаб бу қуруқ чўлни.. З. Диёр. -Эзда бу ерга ҳам сув келади, — деди Ҳамиджон менинг қуруқ гишт ариқларга тикилиб бораётганимни кўриб. Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун.

6 кўчма Ичида ҳеч нарсаси йўқ, бўш. Қуруқ ўйга кўчиб кирмоқ. Қуруқ қошиқ оғиз ўиртади. Мақол. Номи улуғ, супраси қуруқ. Матал. — [Бой] Ҳатни курси устидаги қуруқ патнис тагига қистирди. Ойбек, Танланган асарлар. Мудоғеларга инъомлар улашилиб битди-да, ҳудайчи ўзининг қуруқ хуржуни билан Азизбек қошига келиб қуллуқ қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 Бирор нарса тўшалмаган, ялангоч. -Остингга нима тўшайсан? -Қишида похол, ёзда қуруқ ерда ёта бераман. С. Айний, Куллар. Гулнор айвонда қуруқ бўйра устида ўтириб, маҳси кийши билан овора экан, Үнсин кириб келди. Ойбек, Танланган асарлар.

8 кўчма Ҳеч нарсасиз. Тўйга қуруқ бормоқ. Бозордан қуруқ келмоқ. Овдан қуруқ қайтмоқ. — Бўта қуруқ чойни нонсиз иссиқ-иссиқ ҳўплаб.. ўрнидан турди. С. Аҳмад, Ҳуқм. Үсмонжон уни [пулни] ўйлкира қилиб, уйга қуруқ кириб келди. С. Зуннунова, Гулхан.

Қатордан қуруқ қолма Ҳамма қатори сен ҳам ўз улушингни, насибангни ол, маъноларида ишлатиладиган матал. **Қуруқ қолмоқ** Маҳрум бўлмоқ, бебаҳра, бенасиб бўлмоқ. Паловдан қуруқ қолмоқ. Зиёфатдан қуруқ қолмоқ. Томошадан қуруқ қолмоқ. — Ҳали Қумрига ишониб, Санобардан ҳам қуруқ қолмасам яхши эди. Б. Раҳмонов, Юрек сирлари. **Қуруқ қўймок** Маҳрум қилмоқ, бебаҳра, бенасиб қилмоқ, четда қолдирмоқ. **Тер тўкиб сочсанг уруғ, ер сени қўймас қуруқ**. Матал.

9 Факат, биргина. **Мактабда шунақа нарсаларни ўргатмаса, нимани ўргатади?** Қуруқ илм билан бола бола бўлар эканми? А. Қаҳҳор, Айб кимда?

10 кўчма Амалга ошмайдиган, беҳуда, пуч. Қуруқ хаёл. Қуруқ вадда. Қуруқ гап қилмоқ. Қуруқ гап қулоққа ёқмас. Матал. — Ўтган йил ҳам худди шундай бўлганди: Қуруқ сўзга сиёсона тўлганди. А. Пўлат. **Олифта йигит, қуруқ қочиримга бу белбоглар ечилимайди.** Ҳамза, Паранжи сирлари.

11 кўчма Таги пуч, асоссиз, уйдирма. Қуруқ даъво. Қуруқ рақамлар. — Даъвонгизга бирор исботингиз борми ёки қуруқ бир гапми, исбот қила оласизми? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қуруқ овоза — тураржой эмаслигини ўзинг ҳам билсанг керак, директор [деди Сувонқўл]. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Юсуфбек ҳожи юқорида ўтган гапларни қуруқ ва асоссиз айтмаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

12 Астойдил ёки самимий бўлмаган, шунчаки, юзаки. Қуруқ пўнича. Қуруқ мулозамат. Қуруқина кўришмоқ. — Лекин қуруқ дўйқ қуруқлигича қолавериди.. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Гап қуруқ бўлмасин учун, икки эллик ҳат ёзib бер, олиб бораи. А. Қаҳҳор, Сароб.

13 кўчма салб. Бирор фойдали иш-амали йўқ, бирор маънно чиқмайдиган. Қуруқ олим. — Қуролов дангаса эмас. Лекин ўта қуруқ одам, унда иродада деган гап ўйқ. Газетадан. Клубда бу қадар совуқ, қуруқ кўринган бу одам шундай хушчақча, шундай гапга уста эканки, асти қўйинг. А. Қаҳҳор, Куюшқон.

Аравани қуруқ (ёки қуруқ аравани) олиб қочмоқ қ. арава. Үзини қуруққа олмоқ (ёки тортмоқ) Үзини оқлашга уринмоқ, гуноҳсиз қилиб кўрсатмоқ. Салим ҳам бутун

аўбни *Йўлчига ағдариб, ўзини қуруққа тортди*. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРУҚДАН-ҚУРУҚ рвш. 1 Ҳеч нарсадиз. *Тўйга қуруқдан-қуруқ борамизми?* — [Хайринисо Үнсинга:] Вой, бу нимаси, жиндайгина ўтиринг, чой қилиб келай, қуруқдан-қуруқ кетаверасизми? Ойбек, Улуг йўл. Бу хўжайининг жуда худо урган одам экан.. Бу кун кечаси бир амаллаб қочамиз. Қуруқдан-қуруғ-а? F. Фулом, Шум бола.

2 Ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, дабдурустдан. — Қуруқдан-қуруқ «тиллани қайтариб бер» десак, қандай бўлар экан? — деб сўради подио вазирдан. «Латифалар». Абдурасул.. ўзини қуруқдан-қуруқ катта ё билармон қилиб кўрсатишни истамас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРУҚЛИК 1 Қуруқ ҳолат, қуруқ эканлик. *Ўтингнинг қуруқлиги. Бу ерда ҳавонинг қуруқлиги дарров билинади.* — Лекин қуруқ дўйқ қуруқлигича қолаверибди. Эртасига бозорларда, самоварларда одамлар бир-бirlарига кечаги ҳазил ҳақида гапириб кулишибди. Т. Обидов, Юсуфхон қизиқ.

2 Сувсиз, намсиз, қуруқ жой, ер. «Белни узатинг!» Йигит белнинг сопини узатди, уни қуруқликка чиқарди. Ойдин, Гулсанам.

3 геогр. Ер юзасининг денгиз ва океанлардан, сув ҳавзаларидан холи бўлган қисми. Дунёning уч қисми — сув, бир қисми — қуруқлик.

ҚУРУҚЧИЛИК Ёз қурғоқ келган, ёғинсонин кам бўлган палла; қурғоқчилик. Қуруқчилик бўлмайдиган районлар.

ҚУРУҚШАМОҚ Қурушмоқ; қовжира-моқ; қуриб қотмоқ. *Тилм қуруқшаб, томоғимни бадбўй дуд ачитди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Унинг лаблари қуруқшаган, кучли иситмада ёнган кишининг лабидай қорайган. А. Қаҳҳор, Сароб. *Иссиқда қуруқшаб гарчиллаётган этигининг гарчини пасайтириш учун оёқ учида юриб, харсангга яқинлашиди.* С. Анорбоеv, Оқсой. *Обид Содиковиch.. қуруқшаган лабларини тили билан хўллаб олди.* М. Кўшжонов, Диidor.

ҚУРЧ I эск. айн. бронза.

ҚУРЧ II Тигиз, ник; заранг. *Қурч ер. Қурч бадан.*

ҚУРЧОҚ шв. Қўғирчоқ. Қурчоқлар мингбошисининг шопи синиб қолган экан. М. Исмоилий, Фарона т. о.

ҚУРЧОҚБОЗ шв. Қўғирчоқбоз. Ҳайдар қурчоқбозни.. ҳамма танир эди. М. Исмоилий, Фарона т. о.

ҚУРШАЛМОҚ Қуршамоқ фл. мажҳ. н. Қуршалган ёв қўшини таслим бўлди. — Ана, уч тарафи тоғлар билан қуршалиб, жануби пахтазор далаларга улашиб кетган кўм-кўк шаҳарча. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚУРШАМОҚ 1 Атрофлаб ўраб олмоқ, атрофи шахс ёки нарса билан банд этилган ҳолатда бўлмоқ. *Майдонни қуршаган одамлар кураши томоша қилмоқда.* — *Машина тўхтаси билан унинг атрофини болалар қуршади.* С. Зуннунова, Янги директор. Ҳамма Султон амакини қуршаб, «Нима қиламиз», деб маслаҳат сўраяпти. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 Атрофини чиқиб кета олмайдиган қилиб тўсмоқ, тутқун ҳолатга олмоқ. *Душман аскарларини қуршаб олмоқ.* — Эртасига ўрмон ичиди маст-аласт бўлиб юрган.. каллакесарларни қуршаб олади ва қириб ташлайди. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 кўчма Чулғамоқ, қамрамоқ. Ямоқчи чоннинг вужудини қаҳр-ғазаб қуршаб олган, ҳаяжонланганидан қўли қалтиради. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚУРШОВ 1 Атрофлаб ўралган, қуршаб олинган ҳолат (қ. қуршамоқ 1). *Давронов.. болаларининг қуршовида тандирдан эндиғина узилган нон билан нонушта қилиб ўтирган* эди. И. Раҳим, Ихлос. *Темурбек мулодизмлари қуршовида бориб, ҳокимлик таҳтига ўтириди.* М. Маҳмудов, Мангу кўй излаб.

2 Чиқиб кета олмайдиган, атрофи тўсиб, ўраб олинган ҳолат (қ. қуршамоқ 2). *Беш марта қарши атака қилиб, ҳеч иш чиқара олмагандан кейин, энди қуршовда қолиб, жон талвасасига тушган душман ўрмонга кириб кетиши учун қандай уринишини.. тасаввур қилас эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 айн. қамал. *Андижон қуршовда!* Фитначи беклар Андижон таҳтига Жаҳонгир мирзони ўтқизмоқчилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 кўчма Чулғаган, қамраган ҳолат (қ. қуршамоқ 3). *Равшан хола гоҳ кўнглини ёғдай эритиб, гоҳ оғир, дилтиринар ўйлар қуршовига берилиб хаёл суради.* С. Сиёев, Райхон. *Бойдада муаллимнинг гапларини қайтакайта эслар.. дам чигал, дам қандайдир жумбоқлар қуршовига тушиб қолгандай сезарди ўзини.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

5 Теварак, атроф. Чаманзордир бөгнинг күршови, Чаш-чаҳ урар қувноқ булбуллар. М. Шайхзода.

6 Атрофдаги мұхит, одамлар. Ҳарактер жисем билан бирга айни бир вақтда туғылса ҳам, қуршов таасирида вояга етади. И. Раҳим, Ҳилола.

КҮРЬЯА [а. + ф. قریاء - чек; тақдир; сайдов соққаси] 1 Тақсимланадиган нарсанинг кимга тегишини, навбатни ва ш.к. ни ҳал қилиш учун ташланадиган ёки олинадиган шартли белги; шартли белгили нарса; чек. Қуръа ташлаб, навбатни аниқламоқ. — Куръага күра, биринчи партияда оқ доналарни тож талабгори сурди. Газетадан.

2 Фол очиш, фараз билан топишида фойдаланыладиган (ишлатыладиган) нарса(лар). Жархун мастан қуръани құлига олиб, Чамбидаги воқеаларни, қандай қилиб дарвозадан кириш ійліни ахтарди. «Нурали». Ҳалқнинг тақдирини мұнаажжимларнинг қуръаларыға қараб әмас, балқи ақл-идроқнинг талабига күра ҳал эттак зарур. Үйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

Куръа ташламоқ 1) бирон-бир ишамалнинг, ўйиннинг давраси, навбатини, бирор нарсага әгадикни қуръа орқали аниқламоқ. Кече дастурдаги спорт турлари бүйіча ўзаро учрашадиган жамоаларни аниқлаш учун қуръа ташлаш маросими бұлды. Газетадан. Назоратчи қуръа ташлаш ійлі билан абитуриентларни жойлаштиради. Газетадан. 2) фол очмоқ, башорат құлмоқ. Бу даврда юлдузларға қараб қуръа ташлаш – астрология (шілми нұжум) айнұқса кенг ёйілди. Газетадан. Ҳаёл суріб қуръа ташлайман ва бу дүнә сирларидан воқиға бұламан. «Олтін бешік». Бу ҳақда фалакшунос Дион қуръа ташлаб: -Бу гүдак улғайиб, шоҳ бұллади ва ўз отасини ұлдирауди, — деб башорат қиласы. «Тафаккур».

КҮРЬЯАНДОЗ [а. + ф. قریاء انداد - қуръа ташловчи, отувчи] Қуръа ташлаб фол очувчи; фолбин. Шунда бутун қуръаандозлар, мұнаажжимлар әйнекелділар. «Гүрүғли».

КҮРЬОН [а. + ф. قرآن - ўқиши, қироат қилиш] 1 (Қ - катта ҳарф билан) Мусулмонларнинг Аллоҳ томонидан Мұхаммад пайғамбарға ваяй орқали нозил қилинган, мусулмон динининг ақидалари ва қонун-қоидалари түпламидан иборат бўлган мұқаддас китоби. -Әлғиз, әлғиз битта китоб

бор, — дўйқ билан дейди Абдуллабой, — у олғонинг китоби — Қуръон. Ойбек, Танланган асарлар. Қуръон оятлари қабристон ичида оғир оҳанғда оқар әди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шаҳзода.. кичкина нақшинкор токчада ипак болиши устидаги зар мұқовали Қуръонни олди. К. Яшин, Ҳамза. Қуръони каримда Од қавми тұғрисида жуда күп оятлар нозил қилинган. «Гулистан».

2 с.т. айн. тилюват. Кече ойдин, қабристон тип-тинч, узоқроқдан қуръон товуши эшишилар әди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Фотихага келмабидингиз? ..қаны, айвонға! — деди-да, Акромхонни ёніга ўтқазиб, қуръон бошилади. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

Хатми қуръон қ. хатм. Қуръон күттармоқ. Қуръонни гувоҳ қилиб қасам ичмоқ. Ҳатто у учта талабани ҳужрасыга олиб кириб, чет элга кетишиға қасам ичирди — қуръон күттартиради. А. Қаҳхор, Сароб. Қуръон тушириш айн. хатм(и) қуръон қ. хатм.

ҚУР-ҚУР I рвш. Вақти-вақти билан, тоғо-тоғо; ўқтін-ўқтін. Тұтқаноғи қур-қур түтіб туради.

ҚУР-ҚУР II Қур с. такр. Қур-қур қалмоқ. Қур-қур сайрамоқ. — Тұра чилимни қур-қүр тортыб, киссасидан уч-тұрт тангани чиқарыб, унға узатди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУРҚУРАМОҚ «Қур-қур» овоз чиқармоқ; «қур-қур» сайрамоқ. Узоқларда турналарнинг құрқураши эшишиларды, турналар бошида етакчысы учыб бораради. Т. Обидов, Юсуфжон қызик.

ҚУРҒАМОҚ шв. Қуримоқ. Бузилган қўргончалар, құргаган катта-катта чинорлар кўзга жуда хунук кўринади. Үйғун, Турсуной. Тўламат бўлса, лойгарчилукни баҳона қилди. Ҳаво очишиб кетса, бир-икки кунда ер қурғаб қолади, ўшанды пичанни ташиймиз, деб пайт пойлади, тұйларда юрди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРҒОҚ 1 Ёғин-сочин кам бўлган ёки бўладиган; қуруқ. Үрта Осиёнинг қурғоқ иқлими. — ..пахтакорларимиз эрта кўкламнинг қурғоқ келганилигига қарамай.. мурғак ниҳолларни усталик билан парвариши қилятилар. Газетадан.

2 Үсимлик ўсиши, дәхқончилик учун сув, нам етарли бўлмаган; қурғоқчил. Эҳтимол, шоли буғдои сингари қурғоқ ерга экилиб, ёмғир сувигина унға кифоя бўлгандиндир. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

3 шв. Қуриган, қуруқшаган, қуруқ. Шимол.. әкисиз, жонсиз ётган қовжироқ ерлари, япроқлари сарғайған қурғоқ дарахтлари билан одамни ҳайраттга солади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 с.т. Ер шарининг қуруқ қисми, қуруклик.

ҚУРҒОҚЛИК 1 Қурғоқ эканлик, намнинг, ёғин-сочиннинг камлиги. Ҳар икки кунда бир сугориладиган бу боққа баҳорнинг қурғоқлиги унча таъсир қилмаган эди. С. Айний, Куллар.

2 айн. қурғоқ 4.

ҚУРҒОҚЧИЛ Дехқончилик учун сув, нам, ёғин-сочин кам бўладиган; камсув; сувсиз, қурғоқ. Республика мизнинг қурғоқчил иқлим шароитида ер билан сувни бир-бираидан ажратиб бўлмайди. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

ҚУРҒОҚЧИЛИК Ёғин-сочин меъридан жуда кам бўлган, қурғоқ шароит. Қурғоқчиликка чидамли дарахтлардан яна бири – майда барғли қайрагочидир. Ж. Абдуллахонов, Орият. Бир ўзли қаттиқ қурғоқчилек бўлиб, экинлар куйиб кетди. А. Қаҳдор, Кўшчинор чироқлари.

ҚУРҒУР Енгил койишни билдиради; қурмағур, тушмагур. Қурғур, шахматни жуда яхши ўйнайди-да! Зап овози бор-да қурғурнинг! Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. Ҳар ҳолда эсинг бутун-да, қурғур. Х. Назир, Ёнар дарё. Бу гапларни қурғур камнир айтади, Қорахоннинг кўнглини шодмон этади. «Алпомиш».

ҚУСИШ 1 Қусмоқ фл. ҳар. н.

2 тиб. Меъда, диафрагма, қорин девори ва б. мушакларнинг спазматик қисқариши туфайли меъда ичидаги нарсаларнинг файриихтиёрий равишда оғиздан ташқарига чиқарилиши.

ҚУСМОҚ 1 Меъда ичидаги нарсаларни файриихтиёрий равишда оғиздан ташқарига чиқарип ташламоқ; қайт қилмоқ. Кўнглим айниб, бир оз қусдим. Ўзбек ойим жом ушлаган, Кумуш жомга ўқиб қусар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қон қусмоқ 1) оғиздан қон ташламоқ. Кечаси бир зиёфатдан қайтиб, [бой] лахталахта қон қусди, азонга яқин жон берди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) қаттиқ азоб-машаққат чекмоқ, қийналмоқ. [Салтмонбў]

Тўққиз болани катта қилгунча қон ютиб, қон қусган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма с.т. Олганини, ўзлаштирганини қайтармоқ. Қани, пулни қусиб қўйинг. Емоқнинг қусмоғи бўлади, домла. Бу дунёнинг ишларини жуда ҳам жўн билманд. Ҳ. Фулом, Машъал.

ТУПРОҚ (нам) қусибди с.т. Тупроқ нам тортиб, намиқиб, қорамтири тусга кирибди. Ҳар гектар ерда бир кечакундуз сув оқиб, тупроқ юзаси қорайиб, дехқон тили билан айтганда, «тупроқ қусди». М. Назаров, Жилвон жилвалари. Қозон қусибди Қозон деворларининг занглаши натижада овқат қорайиб пишибди.

ҚУСУР [а. قصور – камчилик, нуқсон; номукаммаллик; вояга етмаганлик] Меърийликни бузувчи белги; камчилик, нуқсон. Инсон ўз умрини ўйласа кўп вақт, Қийнайди ўзидан ўтган қусурлар. А. Орипов, Йиллар армони. Убирон қусурни кўрса, очиқ айтади. «Шарқ юлдузи».

Падар(и) қусур қ. падар.

ҚУСУРЛИ Камчилиги, нуқсони бўлган; нуқсонли.

ҚУСУРСИЗ Камчилиги, айби, нуқсонни йўқ; камчиликсиз, бенуқсон. Мен.. оиласизнинг ва унда яшовчиларнинг путурсиз ва қусурсиз, ҳамиша соғ-саломат бўлишларини орзу қиласман. Ф. Фулом, Қуёш оиласига салом. Ношукурчилек қиласма. Қусурсиз оила йўқ.. С. Нуров, Нарвон.

ҚУСУҚ Қайт қилиб ташланган нарса (овқат, сафро ва ш.к.). Бу гал қусуқ бояги қаттиқ аралаш қўкимтиш ва сарғимтиш нарсалар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..Қусуғига ёнбошлигаган бир бадмасст, разил-паст. Ф. Фулом.

ҚУТ 1 Бойлик, баҳт; барака. Чакмоқ чақсан момақалдироқ, Майли кўжни қопласин булат, Шалоладай булатинг оппоқ, Ёғдиради сероблик ва қут. Ю. Шомансур. -Ишишимга қут киряпти.. – деди Ўқтам. Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚУТИ УЧМОҚ Баракаси кетмоқ. Назрниёзларнинг ҳам қути учиб, ҳассасига таянган эшон билан бирга яшашнинг қизиги ҳам қолмади. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Юз (бет)нинг ранги. Энди хотиннинг ранг-қути жойига келган ва башарасидан кўркиши аломати ўйқолган эди. С. Айний, Куллар.

КУТИ ЎЧМОҚ Ранги ўчмоқ; оқариб-бўзармоқ. *Хафалиғим ошиб, уйга қуруқ қайтдим. Майдо-чуйда кутиб ўтирган бола-чаканинг қути ўчди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚУТБ [а. قۇتىب – айланиш ўқи ва унинг икки учи; машхур, таниқли киши] 1 геогр. Ернинг фаразий айланиш ўқи билан ер сирти кесишган икки нуқтадан ҳар бири; ана шу нуқталар атрофидаги ер-жойлар. *Жанубий қутб. Шимолий қутб. Қутб доираси. Жанубий қутбда бир қанча илмий экспедиция текшириш ишлари олиб бормоқда.*

ҚУТБ ЎЛДУЗИ Ернинг Шимолий қутбига энг яқин еттита ёруғ юлдуз, Кичик Етти Оғайни; Кичик айик; Олтинқозиқ, Темирқозиқ.

2 физ. Электр занжирни ёки магнитнинг қарама-қарши икки томонидан бири. *Манфий қутб. Мусбат қутб.*

З кўчма Бир-бирига мутлақо зид, қарама-қарши бўлган икки хил нарса, воқеа, ҳодиса ва ш. к. дан бири; қарама-қарши томон. Бу усул натижасида «давр»нинг ҳар икки қутбга муносабатидаги кашта тафовут янада жиiddийроқ шаклда ифодаланади, контраст кучайтирилади.. «ЎТА».

ҚУТ-БАРАКА Кут ва барака; бойлик, фаровонлик. *Фаргона! Мехмондўст, бағри кенг макон, Қуту баракадир босган изларинг.* Ж. Жабборов.

ҚУТ-БАРАКАЛИ Кут ва баракали, кут ва барака келтирувчи. *Қут-баракали пахта хирмонлари.*

ҚУТБИЙ [а. قۇتىبىي – қутбга оид; қутб томондаги] Қутбга оид (қ. қутб 1). *Қутбий доира. Қутбий иқлим. Қутбий станция. Қутбий экспедиция.*

ҚУТБЛАНИШ физ. Ёруғлик ва электромагнит тўлқинларининг маълум текисликда қутбларга ажралиш, тақсимланиш ҳодисаси. *Майдонга ўрнатилган дизелектрикда зарядларнинг силжиси жараёни қутбланиши деб аталади.* «Физика».

ҚУТБЧИ Қутб экспедициясининг қатнашчиси; қутб станцияларида ишлаб, қутбни тадқиқ қилувчи киши.

ҚУТИ [а. قۇتى, قۇطى – саватча, халтача] 1 Қулф-калитли кичкина сандиқча. *Ёшлидан бошлиб келинойиларининг сандиқларини, қутиларини тинтиб ўрганган Нури..*

калити бурнида унумилган бир қутини очди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ҳат, газета, сайлов бюллетени ва ш.к. ташлаш учун маҳсус ясалган яшикча. *Сайлов қутиси. Ҳат тезда етиб борсин учун, эртасига шаҳарга бориб, уни теззорар поезднинг почта қутисига солиб юборишиди.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.

3 Ичига бир турдаги нарсалар жойланган ёки жойланадиган ҳар қандай идиш, яшик ёки коробка ва б. *Гугурт қути. Папирорс қутиси. Икки қути кўк чой.* — Акрамга икки қути конфет бер, — деб буйруқ берарди Отакон. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Пулемёт бузилмаган, ҳатто янги лента ўтказилган, нарида ўқ солинадиган иккита металл қути ҳам турибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Деворда ёғоч телефон қутиси, бурчакда эса телеграф аппарати олдиди.. бир қиз ўтирарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 Йигирма грамм пилла қурти уруғи солинган маҳсус қозоғ коробка ва шу уруғдан чиққан ипак қурти. *Сатторқул баҳорда қари-қартангларни йигиб: -Бекордан ҳамма безор, ҳеч бўлмаса бир қутигина қурт туттмайсизларми?* — деди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚУТИДОР [а. + ф. قۇتىدار – қути эгаси] 1 эск. Кути-кути пул-дунёси бўлган йирик бой; сармоядор. Яна Ҳиротнинг донгдор қутидор бўёnlаридан бир нечасини.. қутуб туришганини кўрди. Ойбек, Навоий.

2 тар. Қўқон хонлигига: олиқ-солиқлардан тўплланган пулларни қабул қилиб олувчи, сақловчи ва хон хазинасига топширувчи сарой амалдори. *-Ахир қутидор ҳам бообўр одам-да,* — деди биринчи киши. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУТИДОРЛИК Қутидор лавозими. Мен Тошкентда қутидорлик қилган вақтимда сиз беш-олти ёшли бола эдингиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУТИЧА Кути с. кичр. *Гугурт қутича.* — Шу куни кашта холасининг қутичасини титиб, *Пастқўриқдаги шоликорлик ерининг васиқасини топиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Хи-ҳи.

ҚУТЛАМОҚ Табрик, қутлов сўзларини айтмоқ; табрикламоқ, муборакбод этмоқ. *ўалаба билан қутламоқ. Янги йил билан қутламоқ.* — Ашула тугагач, эътиборли бир одам келин билан куёвни қутлаб, баҳт ва

тотувлик тилади. Мирмуҳсин, Умид. Ҳонқалик Нодир паҳлавон гурланлик кучли Құчкор паҳлавонни үйқитди. Ҳамма гуркираб, Нодир паҳлавонни қутлади. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚҰТЛАШМОҚ Қутламоқ фл. бирг. н. Байрам билан бир-бирларини қутлашди. — Саҳархез чумчуклар бир-бирларини қутлашиб, чирқиляшади. К. Мақсумов, Мұхабат қүшиғи.

ҚҰТЛИ 1 Қут-баракали. Оқ олтинни тегран құл Донедор, құтли құл бұлды. Ҳабибий. Нұрга тұла, әрқин, озод Құтли уйинг муборак. Ф. Ғулом.

2 айн. құтлуғ 2. Үнинг әгнида қадимона тиқилған кенг, узун оқ шоқи қүйлак (құтли кунда бурма қүйлак кийишини онаси ман этған), бошида байтлар әзилған кантта санама рұмол, оёқларыда шапакдай майин гүлдор маҳси. Ойбек, Танланған асарлар.

ҚҰТЛОВ 1 Қутламоқ фл. ҳар. н. Бир-бираңы құтлов.

2 Табрик; табрикнома. Самимий құтлов. — Түй деганда күз олдымизга оммави шодлик, құшиқ, музика, үйин билан дүстлар хизмати, ёру қариндошлар құтлови, кексалар олқиши келади. М. Алавия, Түйларимиз ҳақида.. дастурхон атрофидә зиёфат, ғуруң давом этди, янги мәжмоналар шаррафига самимий құтлов сүзләри айттылди.. Р. Файзий, Құлға баҳор келди.

ҚҰТ-ЛОЯМУТ [а. یمومت қوت — ўлмаслик учун, яшаш учун әнг зарур ризқ-рұз], қути лоямут Қундалик тирикчиликка етарли овқат, Үріндан туришга, құт-лоямут қидиришега мажсбур әдик. Ф. Ғулом, Шум бола.

ҚҰТЛУҒ 1 айн. құтли 1. Ағдарма этик-нинг chanғи ҳам құтлуғ — Барака үйләгәи хирмоннинг гарди. Ф. Ғулом.

2 Хосиятли, муборак. Оиланинг янги абызларини янги ерда муборакбод этишиб, пойқадамлары құтлуғ бўлишини тилашди. Р. Файзий, Құлға баҳор келди.

3 айн. мұқаддас. Бу қон әнг құтлуғ.. әнг соғ қон. Ойбек, Танланған асарлар.

4 Табрик, муборакбод сўзларига жавобни билдирувчи сўз. -Мартабалари муборак бўлсин? -Құтлуғ, тақсир, қани, марҳамат қўлсинглар. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚҰТЛУҒЛАМОҚ кам қўл. Муборакбод қиммоқ; табрикламоқ. Даста-даста сўлмас гуллар билан Құтлуғлайман озод элимни.

Миртемир. Дўсту қардошингни құтлуғлаб борсанг, Давлатлардан ошиб байрам кунлар.. А. Мухтор.

ҚҰТСИЗ 1 Номуборак; хосиятсиз. Бундан беш кун бурун.. бобонгиз шаҳримизга құтсиз оёғини теккизди. «Муштум».

2 Ранг-қути ўчган. Шарофат хола шундагина.. үнинг құтсиз юзини күриб қўрқиб кетди. А. Мухтор, Чинор.

ҚҰТУЛМОҚ 1 Күнгилсиз, оғир, хавфли ва ш.к. ҳолдан ҳалос бўлмоқ. Ҳижжатликдан құтулмоқ. Ҳавф-хатардан құтулмоқ. Қасалликдан құтулмоқ. Ташвишдан құтулмоқ. — Сен құтудинг қайғу, ҳасратдан. Файратий. Босиб келаётган ғашликдан құтулиш учун, ғамадонидан икки-учта китобини олди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

2 Сақланмоқ, омон қолмоқ. Бир ўлимдан құтудим. Қордан құтулиб, ёмғирга тутулимоқ. — Сиз ўйлаган қадар осон эмас, афандим, гуноҳдан құтулиб кетишингиз. М. Исмоилий, Фарона т. о. «Комил балони билади, — деб ўйлади ичидә бек, — Менинг қорабайиримдан қочиб құтуди у тулки!» Х. Ғулом, Машъял.

3 Банди, тутқун каби ҳолатдан бўшамоқ, бўшаб чиқмоқ; озод бўлмоқ. [Йўлчи] Қамоқдан құтулиб чиқса, уни бир кўрсам. Ойбек, Танланған асарлар.

4 Ташлаб, тарқ этиб, барҳам бериб ёки воз кечиб ҳалос бўлмоқ. Чекишдан құтуди. Ёмон одатларидан құтуди. — Агар шу ҳолда давом эта берсаларинг, икковларингга ҳам баравар жавоб бериб, құтуламан! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Режадаги иш, вазифа ва ш.к. ни баҳармоқ, тутатмоқ, амалга оширмоқ. Тўйнинг юмушларидан эндигина құтулған Йўлчи тўққиз ёғочи уйда.. ёлғиз ўтирад әди. Ойбек, Танланған асарлар.

6 Зиммадаги бурч, қарз кабилардан ҳисоб-китоб билан узилмоқ. Нега құтулар экансан! Дадамнинг ҳақларини бериб, ундан кейин құтуласан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Шундай қилиб, бой икки юз минг сўм учун берадиган закотдан құтуди.. Ойбек, Танланған асарлар. Қарзимиздан құтулсак, худога шукур, құтулмасак, яна бой елкамизда-да. «Шарқ юлдузи».

7 с.т. Қўзи ёримоқ; бўшанмоқ, түғмоқ (ҳомиладор аёл ҳақида). Эсон-омон құтул-

дингизми, Салимахон, уй билан бўлиб, қутлагани ҳам келолмасам-а. Р. Файзий, Сенетим эмассан.

Кўпдан қуён қочиб қутулмас Кўпчилик бирлашиб, ҳамма аҳиллик билан баравар ҳаракат қилса, ҳар қандай иш ҳам битади, маъносидаги мақол. *Олимлар бирон йўлини топаётгандир-да, топмайдиган бўлса, Аҳмедов акам айтмас эдиар.* Олимлар ҳам бир бўлиб ишласа.. кўпдан қуён қочиб қутулмайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Қочиб қутулмайди** Амалга ошмай, бажарилмай қолмайди. Ёшлардан иш қочиб қутулмайди.

ҚУТУРИШ 1 Кутурмоқ фл. ҳар. н. Рашик асоссиз.. гумонлар жазавасининг қутуришидан бошқа нарса эмас. Газетадан.

2 Ҳайвон ва одамларда вируслар қўзғатадиган, кутурган ҳайвон тишлагандан ёки сўлаги теккандо юқадиган, марказий нерв системаси функциясининг издан чиқиши, томир тортишиши, фалажлик, ҳиқилдоқ ва нафас йўли мускулларининг спазми билан ўтадиган ўтқир юқумли касаллик. У ўзи бунёд қилган лабораториясида.. ўн ийтича иммий тадқиқот ишлари билан шуғулланиб, кўйдирги, бўғма ва қутуриши каби даҳшатли касалликларга дунёда биринчи бўлиб даво тонди. «Фан ва турмуш».

ҚУТУРМОҚ 1 Кутуриш касалига йўлиқмоқ. Кутурган бўри. *Ит қутурса, эгасини қопади.* Мақол. — Э, мусулмон, нега қопмайди, дейсиз, бу ит қутурган-ку, ахир, — деди Тўқсонов ва дарров ёнидан қора тўп-ончасини чиқарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Жон-жаҳди билан, ўзини тутолмаган даражада, ёвувларча ҳаракат қилмоқ. *Белград атрофида бўлаётган жангда немислар қутуриб қаршилик кўрсатар эди.* Н. Сафаров, Дон. *Дадам қутуриб, қўлларига илинган нарсани улоқтирадилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

3 кўчма Босар-тусарни билмай қолмоқ, ҳаддан ошмоқ. *Ихлосманд кўпайса, эшон қутурап.* Мақол. — [Чайковчи] Кутурмай ҳам нима қилсин. Чайковчиликда айбланганларнинг устидан судлар шу қадар юмшоқ ҳукм чиқаради, билмайсан киши: жазо бердими, насиҳат қилдими. А. Қаҳҳор.

4 кўчма Зўр куч, шиддат билан юз бермоқ, содир бўлмоқ; авжига минмоқ. Бўрон қутурмоқда. — Сув қутуриб келяпти,

паромни чирпирак қилиб олиб кетади. С. Аҳмад, Иқбол чироқлари. *Айрим жойларда ёнғин қутуриб, ўз ўлжасини катта иштаҳа билан ютмоқда.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Қутурган шамол томни учирив кетгундек увиллайди.* «Ёшлиқ».

ҚУТУРТИРМОҚ 1 Кутурмоқ фл. орт. н. Бебилиска топилган ҳаром пуллар қутуртирган, ҳар хил номуносиб ўйлар билан мансабга миниб олган айрим шахслар халқни худди Мирҳосилдай менсимай қўйишади. Х. Фулом, Сенга интиламан. *Жангчиларимизнинг эгилмас ботир руҳи душманни бадтарроқ қутуртириди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Бирорвга қарши қўзғамоқ; гижгижламоқ. *Ёмон кўрадиган бўлса, сизлар сабабкор.* Ҳалқни менга қарши қутуртириб юргансизлар. Уйгун, Навбаҳор. — Эй тўрам, ишбузуқи ўша, — деди навкар секингина [Полонни кўрсатиб], — одамларни менга қарши қутуртирияти. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУТҚАЗМОҚ айн. **қутқармоқ.** Отабек жавоб ўрнига Кумушининг юзидан ўтди.. Кумуш ўзини қутқазиб, ўрнидан турди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Дастёр бўлиб қолган қизлари, айниқса, катта қизи Башорат уни [Онахонни] кўпдан бери рўзгор ташвишидан қутқазган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚУТҚАРИШ 1 Кутқармоқ фл. ҳар. н. [Хонзода:] *Мақсадинг эринги қутқаршиши?* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Сақлаш, қутқариб қолиш ишлари. *Қутқарши чамбараги.* Кутқарши бригадаси. Кутқарши қайиги.

ҚУТҚАРМОҚ 1 Кўнгилсиз, оғир, хавфли ва ш.к. ҳолдан чиқармоқ, халос қилмоқ. Азобдан қутқармоқ. *Хижолатдан қутқармоқ.* Ўлимдан қутқармоқ. Шарманда бўлишдан қутқармоқ. *Тилни тийган бошни қутқарар.* Мақол. — *Худо хайрингизни берсин.. мени ташвишидан қутқаринг.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Бўшатмоқ, чиқариб олмоқ, озод қилмоқ. *Қамоқдан қутқармоқ.* — [Отам билан онам:] *Тоза шарманда бўлдик. Беш-олти йилга кестириб юборса, сени қандай қилиб қутқариб оламиз?* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Халос, хориж қилмоқ. *Ичкиликбозликдан қутқармоқ.* Қарздан қутқармоқ.

ҚУТҚАРУВЧИ 1 Кутқармоқ фл. сфдш.

2 Халос қилювчи, озодликка чиқарувчи. Кутқарувчи куч. Кутқарувчи армия.

ҚУТҚУ Ёмон ишга, йўлга ундовчи, оёқ-лантирувчи даъват; тескари ташвиқот; гиж-гижлаш. -Менга қара, ҳой Тўлаган, — деди Бўтабой ака унинг елкасига қўлни ташлаб, — яхши иши қўлмаётисан. *Иғвогарларнинг иғвосига, муштумзўларнинг қутқусига учмагин. Бир вақти келиб пушаймон бўлласан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Адаш половон одамларни ҳеч вақт қутқуга, бошбошдоқликка даъват этган эмас. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚУЧМОҚ 1 Қучогига олмоқ; қучоқламоқ. Ойхон чаққон бориб, унинг белидан қучди.. А. Мухтор, Кумуш тола. *Рўпарасида ўн беш кунлик ойдек бўлиб севгилиси турса-ю, уни қуча олмаса.* Т. Ашурор, Оқ от. Яширай деб кўзда ёшини, Кучиб олди қизининг бошини. Э. Раҳим.

2 кўчма Ўраб, қамраб олмоқ; қопламоқ, чулғамоқ. Уч қадрдон, шўх опа-сингил Зулмат қучган қора ўрмонда.. Х. Даврон, Қақнус. Оҳ, у дамлар!. Эсласам, қалбимни қувонч, руҳимни шодлик қучади. М. Жабборов, Севинч ишлари. Қанот ёзган изгирик Кучар юпун танларни. Файратий.

3 Эришмоқ, қозонмоқ. *Ғалаба қучмоқ.* — *Пахтакор диёримиз катта зафар қучди. Улкан «оқ олтин» карвони маррага етди.* А. Дадабоев, Кутлаймиз. *Йилларки, шон қучган ҳар бир лаҳзаси, Ҳар бири асрдан вазмин, мазмундор.* Э. Раҳим.

Ер(ни) қучмоқ 1) ерга йиқилмоқ, ерга қапишиб қолмоқ. *Ваҳимага тушган генерал ханжарини ишга солмоқчи бўлганида, Мардонбек кекирдагига шундай мушт туширдики, тўтибурун ер қучиб қолди.* С. Азимов, Оппоқ қўшиғи; 2) ерга бағир бериб ётиб олмоқ, *Жангилар бир зумда тарқалиб, ерни қучдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас; 3) қабрга кирмоқ, ўлмоқ. *Ер қучса-да жисмимиз, Ўчмагайдир исмимиз.* Э. Мирзо.

ҚУЧОҚ 1 Икки қўлнинг олд қисмини бирластириб, оралигига бирор шахс ёки нарса олинадиган (олинган) ҳолат. *Шаҳзодаҳон Олчинбекнинг қучогидан зўрга сугурилиб чиқиб олди.* К. Яшин, Ҳамза. *Тўлан силтаниб, Йўлдошнинг қучогидан чиқишига уринди.* Йўлдош Тўланга ёпишиб олиб, ҳамон ялиняпти. С. Сиёев, Аваз. *Тиззасини қучогидан қўйиб юбориб, унга интилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Қучоқ очмоқ (ёки ёзмоқ) 1) бағрига олиш учун қўлларини ёзид қўтармоқ. Зумрад қучогини очиб, ҳовлига отилди: -Келдингми, қўзичогим? — у ўғлини ачом қилди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Қиз қучогини очса, ўигит ўйқ дейдими? И. Раҳим, Чин муҳаббат. Кўришгани қучоқ ёзид келаётган кампирнинг устбошини кўриб, [Шарофатнинг] заҳри бир оз тарқалди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) хурсандлик, шодлик билан (кутиб олмоқ). Зарбдор қурилишлар ёшларни қучоқ очиб қаршилайди. — Сизлар билан қутлаб, қучогим Очай янги, навқирон ўилга. Файратий.

2 кўчма поэт. Оғуш, бағир. *Табиат қучогида яйрамоқ.* Бола ўйқу қучогида. У ширин хаёллар қучогидан чиқолмас эди. — Кошкайди қишилогимизга келсанг, — деди Комил кулиб. — Бизда ҳалқ докторни жуда иззат қиласди. Агар Тошкент қучогидан айрила билсанг. Ойбек, О.в. шабадалар. Мана, сиз, фарзандларим, Ёшлигингиз забардаст. *Мактаб* — илм қучогида Ўсасиз ўқиб, яйраб. К. Муҳаммадий. Сувонжон эшикни куч билан очиб, ўзини бўрнининг қучогига отди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 Қучоққа сифадиган ўлчов-миқдорни билдиради (одатда, сон-миқдор билдирувчи сўзлар билан, шунингдек, тақрор ҳолда — **қучоқ-қучоқ** каби қўлланади). Икки қучоқ ўтни охурларга ташлади. *Қучоқ-қучоқ матолар.* — У бир қучоқ ўтни териб келганида, Султонов.. юзлари оптоқ оқарганича, чўзилиб ёттар эди. М. Мансуров, Ёмби. Бир оздан кейин комиссар уни ҷақириб, бир қучоқ хат топшириди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚУЧОҚЛАМОҚ 1 Қучогига олмоқ; қучомоқ. *Қучоқласанг, қучогингда тўлиб турсин.* С. Сиёев, Ёруғлик. Мен ҳозиргина териғланголаларни қучоқлаб, ўрнимдан турдим. «Гулдаста». У ҳўнг-ҳўнг ўйғлар, отасининг оёқларини қучоқлаб ялинарди. К. Яшин, Ҳамза. Сўзамол ўигит Отамуроднинг елкасига қоқиб, яна белидан қучоқлаб, даст кўтариб, ерга қўйди. М. Мансуров, Ёмби. Тўлқин ўанинг елкасига ёпишиб, бўйнидан маҳкам қучоқлаб олди. Х. Фулом, Машъал.

2 Умуман, икки қўл орасига олиб бағир бериб, маҳкам ушламоқ, ёпишмоқ. *Дараҳтни қучоқлаб олмоқ.* — *Турсунбой қамиси кана олдида тиззасини қучоқлаб, дарвеш қиёфасида ўтиради.* С. Аҳмад, Уфқ.

Бечора она чидолмади, қабрни қучоқлаб, увос тортди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУЧОҚЛАШМОҚ Қучоқламоқ фл. бирг. н. Дўстлар қучоқлашиб хайрлаши. Ҳ. Фулом, Машъал. Йўлчани қучоқлашиб, базўр четга суринади. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзбек ойим Офтоб ойим билан саломлашиб, қучоқлаша кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУШ Умуртқалиларнинг танаси пар ва патлар билан қопланган, учишга лаёқатли бир синфи; парранда. Сув қушлари. Чўл қушлари. Ўрмон қушлари. Ўй қушлари. Сайроқи қушлар. Ов қуши. Куш уясида кўрганини қиласди. Мақол. Куш тилини қуш билади. Мақол. — Кушга кетган киши қушни олиб келди. Овчилар отланишиди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҚУШБЕГИ тар. Амир ва хонлар саройида бош вазир ёки ҳуқуқи вазирга тенг бўлган йирик амалдор; ҳоким. Қушбеги [бош вазир] ўрнидан туриб, супачадан тушиб келиб, арк дарвозасининг останаси устиди тик турди. С. Айний, Эсадаликлар. Азизбек Тошкентдан жўннатилди. Унинг ўрнига Қўқондан Нормуҳаммад қушбеги белгиланиб келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУШБОЗ Ов қушлари ёки сайроқи қуш боқиши, парвариш қилиш билан шуғулланувчи киши, қуш ишқибози. Шу тўрик отга Муродхонни миндириб, қанча сипоҳи беклар ҳамроҳ бўлиб, қушбозлар оғир қушларни қўлларига қўндириб.. [йўлга тушиб]. «Муродхон».

ҚУШБУРУН Ўрта қисми сал кўтарилиган ёки учи ички томонга сал қайрилган бурун; шундай бурунли киши. Доро I баланд бўйли, қушбурун, чироили одам эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҚУШДАЙ, -дек 1 Қушга ўхшаш, қушга ўхшаб, қуш сингари. У [Гусум] шаҳарда камбағал аёллар ўқийдиган мактаб борлиги, у ерда ўқиган аёллардан ажойиб одамлар етишаётганини эшиштар, ўша ерга қушдай учиб кетгиси келар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Самолёт, ўқ еган йирик қушдай, бир қанотини осилтириб, зўргатдан учиб борарди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 кўчма Жуда енгил. Қушдай чемодан. — Сидикжон эртасига қушдай бўлиб турди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУШНОЧ 1 этн. Саннаш, кўчирмачилик билан касал боқувчи табиб. Бахши, қушноч қилдирди, чиллаёсин ўқитди.. Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар.

2 Каромат қилувчи, фол боқувчи, фолбин. -Аёл мардуми қушночу мулла, эшонга кўп ихлосманд бўлур, — деди момо Аваҳза. «Зулфизар билан Аваҳзон».

ҚУШТИЛИ Юпқа хамирдан учбурчак, тўртбурчак ёки ромб шаклида кесиб, ёдда пиширилган овқат. Ўғилжон хола ошхонада зўр бериб қуштили пиширади. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ҚУШТОМОҚ анат. Кекирдакнинг киши ютинганда ҳаракат қилиб кўриниб турадиган бўртиги; кекирдак олмаси.

ҚУШХОНА I Уй қушлари боқиладиган хона, жой. Орадан иккى-уч соат ўтказиб, яна қайтиб қушхонага кирдим, сипоҳи қушлар ҳали ҳам ўтирган қўндоғидан тушмай, овқатга турса қараб ўтиради эди. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚУШХОНА II с.т. Кушхона. Кушхонада қон ялаб, Сизни кутар қассоблар. Ҳамза.

ҚУШЧИЛИК Куш, парранда боқиш ва етиштириш; паррандачилик.

ҚУШҚАРОҚ Чигириқнинг ҳаракат узатувчи тишли қисми.

ҚУШҚЎНМАС Мураккабгулдошларга мансуб, майда тиканли бир ёки кўп йиллик бегона ўт.

ҚУЮВЧИ 1 Қуймоқ фл. сфдш.

2 Эритилган металлни қолипларга қўйиб, деталь ёки буюм тайёрловчи ишчи, мутахассис. Пўлат қуювчининг ўтхонасида жазирама қўмда душманга қарши ҳужум бошлиши нақадар оғир. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУЮЛМОҚ 1 Суви, суюқлик қисми камайиб, куюқ ҳолга келмоқ, қуюқлашмоқ. Мастава қайнайвериб, қуолиб қолибди. Мурраббо анча қуолиб қолибди.

2 Бир ерга кўп миқдорда йиғилмоқ, тўпланиб қалинлашмоқ. Туман тобора қуюлмоқда. — Бу булатлар.. тобора қуюлиб, қорайиб бормоқда. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 қўчма Ўзини тутиб, кўлга олиб, оғир, вазмин бўлиб қолмоқ, енгилтаклиқдан қутлумоқ. Қарид қуюлмаган, ачиб суюлмаган. Мақол. — Техникумда ўқиб юрганимда, [Алижон] кунига йўлимни тўсарди, ўлдим-куйдим, деб нақ ҳол-жонимга қўймасди.

Күнглимда, бола-чақалик бўлиб қуюлар, деган эдим. Ҳ. Назир, Ўтлар тулашганда. - Қанақа қилиқ бу? Қартаиссангиз ҳам қуюлмайсиз, — деб жеркиб берди бувим. Ҳ. Назир, Яхши исм.

ҚУЮЛТИРМОҚ Қуюлмоқ 1, 2 фл. орт. н. Мурраббони қайнатиб қуюлтиримоқ. — Чирилдоқларнинг майин мусиқаси ҳамма ёқни тўлдирган, гёй кечанинг ўзи қуйлайди. Лекин бу мусиқа жимжитлики бузмас, балки уни қуюлтириарди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЮН 1 Қаттиқ уюрмали шамол; уюрма. Осмон билан тулашиб кетган қуюн ер бағрини қиртишлаб, хас-хашак борми, чангтўзон борми — ҳаммасини учирив, айланана-айланана, тобора кўкка интиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳозир тунми ёки кўкни тупроқ қуюнлари қоплаганидан шундай қоронгими — билиб бўлмайди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Шиддатли ёғин; тўфон. Баҳорнинг ноҳосдан қутурган қуюни чирпирак уриб келди. «Гулдаста». Тўсатдан дераза қоронғилишиб, чақмоқ чақди, момақалдириқ даҳшатли гулдуради. Қуюн қуя бошлади. И. Раҳим, Ихлос.

ҚУЮШҚОН 1 Эгарнинг олдинга силжимаслиги учун от ёки эшакнинг думи остидан айлантириб, эгарга бириткириладиган, кўпинча турли безаклар қадаладиган қайиш. Отнинг эгар қоши тилладан, ёпиға кумуш тангалар, қуюшқонига эса садафлар тақилган. Ж. Шарипов, Хоразм. От думига сола берди сайслар Ўн икки қуббали тила қуюшқонни. «Ойсулув».

2 кўчма Бирор иш, хатти-ҳаракат, муомала ва ш.к. даги меъёри. Қуюшқондан ташқари иш. — Локигин [лекин] қишилоқни юз пойиз шаҳарга тенг қилиш, қиёфасини наққос ўзгартиришга интилиш қуюшқонга тўғри келадиган нарса эмас. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Энди ўйлаб-ўйлаб, ўзининг қуюшқондан ташқари ҳаракат қилганини сеза бошлади. Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқладар..

Қуюшқондан чиқмоқ Чегарадан, меъёрдан чиқмоқ; ҳаддан ошмоқ. Ёш раҳбарсизда, хомроқсиз.. қуюшқондан чиққан бошлиқ одамларга ёқавермайди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Қулдираман, деб қуюшқондан чиқиб, меъёрдан ошиб кетаётган актёрларнинг ижросидан ранжимай иложингиз ўйк. Газетадан.

ҚУЮҚ 1 Суюқ қисми, суви нисбатан оз бўлган ҳолатли. Қуюқ қоришма.

Қуюқ қиём. — Қилич чопган чеккадан Қуюқ қон сиртга отар. Ф. Фулом.

2 Таркибидаги асосий модда нисбатан кўп. Қуюқ чой. Қуюқ сут. Қуюқ қаймоқ.

3 Тўқ; тўққа мойил (ранг-тус ҳақида). Бегимхон гўзадан бошини кўтариб, қуюқ ўсмали қошларини чимириб, бобиллаб берди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Элмуроднинг юзига қуюқ қизиллик югурди. П. Турсун, Ўқитувчи. Чайланинг тепасида Темирқозиқ юлдузи қуюқ кўкка бўялган чироили капалакдай қанот қоқарди. С. Анорбоев, Оқсой.

4 Бир-бирига яқин жойлашган; қалин, зич. Қуюқ қамишзор. Қуюқ соя. Барглари қуюқ қайрагоч. Қуюқ қора қош. — Майнанинг.. қуюқ киприклари остидаги ўтқир қора қўзлари навкарни элитиб қўйган эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Юз қадамча нарига.. сарғайган қуюқ ўт устига ётқизди. Ойбек, Қўёш қораймас.

5 қўчма Тўкин-сочин, мўл, сероб. Қуюқ дастурхон. Қуюқ зиёфат. Қуюқ меҳмон қилмоқ. — [Афанди] Совгани хонга манзур қилиб, қуюқ инъом олиб, ўрдадан чиқиб кетди. «Латифалар». Кампир куёвини ҳамиша шундок қуюқ кутар эканми, кетидан димланган жўёжа, ош келди. С. Нуров, Нарвон.

6 Кўп миқдорда бир ерга тўпланиб, зичлашиб, қалин қатлам ҳосил қилган, зич, қалин ҳолатли. Қуюқ туман. Қуюқ тутун. — Ўй ичини қуюқ қоронғилик босди. Ташқарида шамол гувуллайди. Ойбек, Танланган асарлар. Улар кечки қуёшининг қуюқ ёғудуси остида жисмилаган қишилоққа кириб келишар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Мазмун, моҳият жиҳатидан тўла даражали (ўзаро муомала, муносабатдаги хатти-ҳаракат, ҳолат ҳақида). Қуюқ сухбат. Қуюқ салом-алик. — Дадамат ака Аҳмадни эшиккача кузатиб чиқди. Қуюқ хайрлашиди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ўйдан келган хатда ҳам қуюқ дуои салом. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ваъданни қуюқ қилиб, баъзи қассоблардан бир неча динор қарзга ҳам илинди. Ойбек, Навоий.

8 кўчма Мазмун, дикқат-эътибор ва ш.к. жиҳатдан аҳамиятли бўлган. У [Ҳошимжон] «кейинги сўзга чиққанлар, албатта, менинг тарафимни олади», деб ўйлаган эди. Йўқ, гапнинг қуюғи кейин чиқди. С. Аҳмад, Қадрдан далалар. А. Қаҳҳор ортиқча сўз ва ибо-

ралар шилатмасликка, асар тилини қуюқ, маъноли қилишга интилган. «ЎТА».

ҚУЮҚЛАШМОҚ 1 Қуюқ тортмоқ, қуюқ ёки қуюқроқ бўлмоқ, қуюлмоқ (қ. қуюқ 1). *Мастава қуюқлашиб кетибди. Мураббо қуюқлашиб қолибди.*

2 Таркибидаги асосий модда нисбатан кўпаймоқ (қ. қуюқ 2). Яхши емланган сигирларнинг сути қуюқлашади.

3 Тўққа мойиллашмоқ, тўқ ёки тўқроқ тус олмоқ (қ. қуюқ 3). *Баргларнинг ранги анча қуюқлашди.* — *Коронглил қуюқлашиб.. онда-сонда ўтиб турган кишилар қораси тун пардасига чаплашиб кўрина бошлаганда, Йигитали ўрнидан турди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

4 Қалин тортмоқ, қалин ёки қалинроқ бўлмоқ, қалинлашмоқ, зичлашмоқ (қ. қуюқ 4). *Кунлар исиган сари кўкатлар ҳам қуюқлашар, ўсиб улғайиб, чиройига чирой қўшарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Поезд юришини тезлатган сайнин, оқ бадан қайинлар, азим қарагайлар қуюқлашиб, ям-яшил қалин ўрмонлар бошланди.* Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

5 Кўп миқдорда бир ерга тўпланиб, зичлашиб қолмоқ, қалинлашмоқ. *Туман қуюқлашди.* Тутун тобора қуюқлашиб кўтарилимоқда. — *Эрталабдан бери кезган булутлар кечга томон қуюқлашиб, осмонни текис қоплади.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

6 кўчма Тўкин-сочин, мўл ёки сероб бўлмоқ (қ. қуюқ 5). *Зиёфат қуюқлашади.*

7 Мазмун, моҳият жиҳатдан тўла даражали бўлмоқ (қ. қуюқ 7). *Дўстлик, ижодий ҳамкорлик, тажриба алмасиш, адабиёт воситаси билан қардошлик муносабатлари қуюқлаша борди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

8 кўчма Мазмун, эътибор, аҳамияти ортмоқ, орта бормоқ (қ. қуюқ 8). *Ҳам ҳам.. эскирган сари маъноси қуюқлашади.* Ойбек, Қўёш қораймас.

ҚУЮҚЛАШТИРМОҚ Қуюқлашмоқ фл. орт. н. *Ун чалинса, овқатни қуюқлаштиради.* Совуқ асални қуюқлаштиради. Салом-аликни қуюқлаштирмоқ. *Фикрни қуюқлаштирмоқ.*

ҚУЮҚ-СУЮҚ 1 Қуюқ ва суюқ овқатлар. *Мехмонлар учун мева-чева, қуюқ-суюқ тортиди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма с.т. Бир хил бўлмаган, ҳар хил, турлича. *У.. ўтирганлар билан, уларнинг*

амал ва даражаларига қараб, қуюқ-суюқ кўришиб чиқди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҚУ-ҚУ 1 тақл.с. Товуқ, мусича ва ш.к. қушларнинг узуқ-узуқ товушларини билдиради. *Қайлардадир гуррак овози, мусичанинг «қу-қу»си эшишилади.* Ҳ. Шамс, Оқпадар.

2 бол. Куш; товуқ. «Қу-қу» ушлаб бераман деб, болани юпатмоқ.

ҚУҚУЛАМОҚ «Қу-қу» деган овоз чиқармоқ (товуқ, мусича ва ш.к. қушлар ҳакида).

ҚУҚ-ҚУҚ айн. қу-қу.

ҚЎБИЗ Қисқа дастали, пардасиз, торли мусиқа асбоби (дўмбирага яқин). *Қўбиз чалмоқ.* — *Мана, тоғ ёнбагирларида чалинганинг қўбизнинг нозик, ёқимли куйлари эшишилмоқда.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Водийларда чаларди қўбизин чўпон.* М. Шайхзода, Чорак аср девони.

ҚЎБИЗЧИ Қўбиз чалувчи созанди.

ҚЎЗИ 1 Қўйнинг ёшига етмаган, тўртбеш ойлик боласи; умуман, қўйнинг боласи. *Ўнгроқда, яшил тена устида кўйлар, қўзилар, эчкилар ўтлаб юрибди.* Ҳ. Ғулом, Машъал. *Чироғим, сендан олдинги зоотехник ҳам худди шундай деб, қўзиларни совликлардан ажраттирмаган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 (1-ш. эгалик шаклида) Болаларни эркалатиб мурожаат этиш шакли; қўзичогим. — *Кел, қўзим! — ҳар вақтдагича мулойим қарши олди чол.* Ойбек, Танланган асарлар. *[Насиба:] Алла, қўзим, алла.* А. Қаҳдор, Оғриқ тишлар.

3 Қўзи, Қўзивой (эркаклар исми).

ҚЎЗИВОЙ Тарвузнинг кечпишар, йирик, ширин нави. *Меҳринисо пайкал оралаб, битта қўзивой тарвуз кўтариб чиқди.* С. Абдулла, Иқбол.

ҚЎЗИДУМБА Қалпоги оқ қўнгир тусли, еса бўладиган қўзиқорин.

ҚЎЗИЛАМОҚ 1 Туғмоқ, тўлламоқ (қ. тўл) (қўй ҳақида). *Қўзилаган қўйларни парваришлаш.* Қўйлар қўзилайдиган пайт.

ҚЎЗИЛАМОҚ 2 Донадор ҳолга келмоқ; дона-дона, қумоқ-қумоқ бўлиб турмоқ. *Қўзилаб турган тупроқ.* — *[Аширмат] Камта тарелкада қўзилаб турган олтиндай саримойни ўз олдига тортди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *[Қовун] Қарс ёрилиб кетди — эти оптоқ, қўзилаб турпти, уруги бўлса санариқ.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

ҚЎЗИЛАТИШ Кўзи олиш, қўйларни туғдириш, тўл олиш. *Мусобақадош иккала отарда ҳам қўзилатиш қизғин борарди.* О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи.

ҚЎЗИЛАТМОҚ Қўзиламоқ I фл. орт. н. *Қўйларни қўзилатиш. Қўзилатиш кампанияси.*

ҚЎЗИМОҚ Яна қайта юз бермоқ, содир бўлмоқ, қўзгамоқ, қайтalamоқ, тутмоқ. *Дарди қўзиди. Ғайрати қўзиди.* — Тўқсановнинг мерганлик ҳаваси қўзиб, дарров *Дадабойнинг елкасидан сочма мигтиқни олди-да, тиширчиладиган итни бир отишда тамом қилиди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мастикданми ё ҳақиқатан ҳам асаби қўзиб кетдими, ҳар ҳолда, унинг қовоқлари пиртираб учиб, кўзлари ола-кула бўлиб кетди.* Н. Фозилов, Оқим. [Ҳамида] Қўл чўзса етгундай жойда бекиниб ётган акаси билан *Мунавварни кўрмади. Мунавварнинг шайтони қўзиб: -Этагидан торт, -деди Йўлдошга.* С. Анорбоев, Мехр.

ҚЎЗИЧОҚ 1 Қўзи с. кичр.

2 Қўйнинг эмадиган боласи. [Тошқин] Янги тугилган қўзичоқдай зўрга оёқ узра турган колхоз учун катта хавф тугдирар эди. А. Қаҳдор, Қўшчинор чироқлари. *Оташ кўзли, қўнгир юнгли қўзичоқ, Майса узра иргишлайсан, ўйнайсан.* З. Диёр.

3 (3-ш. эгалик шаклида) Болаларга эркалатиб мурожаат этиш шакли. Сен хафа бўлсанг, мен ҳам хафа бўламан-да, қўзичоғим. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚЎЗИҚОРИН Споралардан кўпаядиган, хлорофиллсиз замбуруг ва унинг қўнгир тусли, еса бўладиган бир тури. Биринчисига қўзиқорин солинган картошка шўрва.. учинчига бир кружкадан сут тарқатди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қўзиқориннинг ноёб масаллиқ экани маълум. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ҚЎЗИҚУЛОҚ айн. шовул 1. Юк машинасидан кўтарилган чанг ўйл ёқасидаги қувраб қолган қўзиқулоқлар устига қўнтар эди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Анави қизғиши гуллilar — қўзиқулоқ.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ҚЎЗОҚ Дуккакли ўсимликларнинг дони турадиган пўсти; қовзоқ. *Ловия қўзоги.* — Карам уруги аста-секин, дастлаб пастки шохлардан бошлиб пишади. *Пишган қўзоклар*

ёрилиб, улардан уруғлар ерга тўкилади. «Фан ва турмуш».

ҚЎЗҒАЛИШ физиол. Тирик ҳужайранинг бирор таъсирга реакцияси; тирик системанинг физиологик нисбий тинч ҳолатдан фаол ҳолатга ўтиши.

ҚЎЗҒАЛИШМОҚ Қўзғалмоқ фл. бирг. н. *Мехмонлар қўзғалишиди.* — Келинлар ўрин солиш учун қўзғалишиди. Ойбек, Танланган асарлар. *Сафар бўзчининг ҳурмати учун лоакал қимир этмаган беклар ҳам мулла Абдураҳмоннинг истиқболига қўзғалишидилар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚЎЗҒАЛМОҚ 1 Қўзғамоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. (қ. қўзғамоқ 1, 2, 4). Унинг эски дарди яна қўзғалди. Бу ҳақда яна гап қўзғалди. *Масала қўзғалди.* — Адолат булағнинг ҳаммасини бир-бир ўйларкан, қалбида Усмонжонга нисбатан илиқ бир ҳиснинг қўзғалганини сезиб, ўз ҳаёлидан ўзи уялиб кетди. С. Зуннунова, Гулхан. *Мен ҳам шуларга сукланаб қарадим. Орзу, ҳисларим баттар қўзғалиб кетди.* Ойдин, Фонарь тагида. *Қўндан унтутилган хотиралар яна қўзғалди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Үрнидан турмоқ ёки силжимоқ. *Сайдий кетишига қўзғалганда, Салимхондан бошқа ҳеч ким парво қўлмади.* А. Қаҳдор, Сароб. *Мулла Алимқул эшикдан кириб келган меҳмон билан кўришиши ва ўз тагидаги кўрпачадан жой бериш тарафдудида аста ўрнидан қўзғалди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Жўнамоқ, бирор ёққа бормоқ, кетмоқ. *Бу ердан қўзғалма!* — Унинг бу галги Марғилон ўйлига қўзғалиши ортиқча бир оғирлик билан, иккиланиш билан ўралган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Аҳмад Ҳусайн яна бир неча кун ўйдан қўзғалмади. Унинг эрмаги ёлғиз китоблар бўлди. Ойбек, Нур қидириб.

4 Турган жойидан жилмоқ, силжимоқ, суримоқ. *Стол ўрнидан қўзғалганга ўхшайди.* Жавон жуда оғир экан, жойидан сира қўзғалмади. *Поезд қўзғалди.* — *Машина қўзғалди, қўзғалди-ю, ўн-ун беш қадам юрмасдан, бирдан эшиги очилди.* А. Қаҳдор, Тўйда аза.

5 Турган жойида тебранмоқ, силкинмоқ, қимирламоқ. *Қўроши тиззаси устига қўндаланг қўйилган қиличининг икки тарафидан босиб, бир қўзғалиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Машҳадий кичкина гавдаси билан енгилгина қўзғалиб.. бошини чайқади.* Ойбек, Навоий.

6 Бошланмоқ, кўтарилимоқ; ҳаракатга келмоқ. Пўртана қўзгалди. — Шамол қўзгалган, томлардаги, йўлкалардаги қорларни тўзитиб, деворларга, деразаларга урар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

7 Бирор кимса, тузум ва ш.к. га қарши ҳаракатга келмоқ, исён, фалаён қилмоқ. Гоҳ у қишилоқда, гоҳ бу қишилоқда камбағаллар қўзғалиб, бойларнинг гарамларига.. ўт қўйишар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Яхши, биз айтган тартибда ишини бошланглар, ҳалқ қўзғалса, хон мажбур! У. Исмоилов, Сайланма.

8 маҳс. Бирор ҳаракат ёки таъсирга жавобан ҳаракатга келмоқ, ўз фаолиятини кўрсатмоқ. Одатда мускул нерв воситасида қўзғалади.

ҚЎЗҒАЛУВЧАН 1 Тез, осон қўзғаладиган, қўзғатиб бўладиган.

2 Бирор таъсирга жавобан тез ҳаракатга келадиган. *Қўзғалувчан мушаклар*.

ҚЎЗҒАМОҚ 1 Яна қайта юз бермоқ, содир бўлмоқ, қўзимоқ, қайталамоқ, тутмоқ. Унинг касали қўзғади. Эски дарди қўзғаб қолди. Юрагида газаб қўзғади. Гайрати қўзғади. Асаби қўзғади. — Гуломжон ҳокимни кутгани бормади. Унинг келишини эшитгандан бери нафрати қўзғаб, ўзини қўйгани жой тополмай қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Юзага келтироқмоқ, пайдо қилмоқ, уйғотмоқ, туғдирмоқ; ҳаракатга, жўшга келтироқмоқ; қўзғатмоқ. Бироннинг юрагида адоват қўзғамоқ. — Оқар сувлар кўнгилда Беҳад севинч қўзғайди. Т. Тўла. Мусулмонқул ўз гарази ўйлида орада ўйқ низоларни қўзғаб, куёви Шералихонни ўлдирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу манзара ўқдай санчилиб, Ёв дилида қўзғади ғамни. Э. Раҳим.

3 кўйма Янгиламоқ, тикламоқ, эсга солмоқ (унутилган дард, алам, яра ва ш.к. ҳақида). Менинг дардим қўзғай берма, Оққизжон, Ошиқда бўлмайди манзил ҳам мақон. «Равшан».

4 кўйма Ўртага қўймоқ, ташламоқ, бошламоқ; ковлаштироқмоқ. Масала қўзғамоқ. Гапни қўзғасанг, гап чиқар. Мақол. — Жаноб уламолар! — деди Фозилҳақ Азизулҳақ тоқат-сизланиб, — бехуда гапларни қўзғамоқнинг асло ҳожати ўйқ. Ойбек, Нур қидириб.

ҚЎЗҒАТМОҚ 1 Қўзғамоқ, 2 фл. орт. н. У асабини қўзғатган кишини ўиқитмагунча

тинчимайди. И. Раҳим, Тақдир. ..бу ўз навбатида айримларнинг тинчини бузиб, норозилклар қўзғататгаётган эди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Ўрнидан силжитмоқ, узмоқ. Тоғни тенса қўзғатадир бизда ҳар йигит. Файратий. У жуда оғирлашган. Беш-олтита бўлишиб, аранг қўзғатадилар. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бир иш учун отлантироқмоқ, ҳаракатга келтироқмоқ; оёқлантироқмоқ. Ҳўжа Яхёнинг тарафдорлари қотиллардан қасд олиш учун косиб ва дехқонларни қўзғатадилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Каримжонни ўқишига қўзғатган — муҳаббати.. Т. Тўла.

ҚЎЗҒОВЧИ 1 Қўзғамоқ фл. сфш.

2 Бирор ҳодисани юзага келтирувчи сабаб, омил. *Касалик қўзғовчи микроб*.

ҚЎЗҒОЛОН Бирор ижтимоий тузум, хукмрон синф ва ш. к. га қарши кўтарилиган оммавий ҳаракат; исён, фалаён. *Миллий озодлик қўзғолони. Қуролли қўзғолон. Қўзғолон кўтарилимоқ. Қўзғолон қилмоқ. Қўзғолонни бостирмоқ*. — [Йўлчи] Оломон билан янги шаҳарга чиқиб, бош ҳоким маҳкамаси олдида қўзғолонни авжлантиришни ўйлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚЎЗҒОЛОНЧИ Қўзғолон қатнашчиси, иштирокчиси; исёнчи. Йўлчи Ҳадра томонга оқаётган қўзғолончилар олдига тушиб.. чопа кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚЎЙ 1 Гўшт, жун, сут ва тери олиш учун боқиладиган жуфт түёқли, кавш қайтарувчи сутэмизувчи ўй ҳайвони. Думбали қўй. Думли қўй. Майин жунли қўй. Коракўл қўйи. Ҳисор қўйи. От боққан улоққа, қўй боққан қўноққа. Мақол. Семиз қўйнинг умри калта. Мақол.

2 Мучал йил ҳисобида саккизинчи йил номи; гўспанд. Унинг ўили — қўй.

ҚЎЙ ЙИЛИ Мучал йил ҳисобида саккизинчи йил (қ. мучал). *Мен қўй йилида туғилганман*.

ҚЎЙ КЎЗ, ҚЎЙКЎЗ 1) жигарранг кўз. Эшоннинг беззрайган қўй кўзлари муздек совуқ сочаётганга ўхшайди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) шундай кўзли киши. **ҚЎЙ МИЗОЖ** (ёки мижоз), **қўймижоз** с.т. Ювош, мулойим, мўмин-қобил. Кутидордек қўймижоз бир одамнинг бундай зўр ишга аралашганлигига ақл бовар қилмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **ҚЎЙ ОҒЗИДАН ЧЎП ОЛМАГАН** Ҳеч кимга озор бермайдиган, жуда ҳам беозор. Била-

ман, мингбоши менга ҳозирча эҳтиёт бўлиб, ўзини қўй оғзидан чўп олмаган, жуда ювош ва содда қилиб кўрсатиб сўзлаяпти. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ҚЎЙБОШ Кечпишар қовун навларидан бирининг номи. Бизда, экиладиган қовуннинг энг яхши, ширин «оқ новвот», «шакарпалак», «қўйбош».. каби жайдари навлари.. етиширилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ҚЎЙДИРМОҚ Қўймоқ фл. орт. н. Қўшимча стул қўйдирмоқ. Тиши қўйдирмоқ. Үртага киши қўйдирмоқ. Кўл қўйдирмоқ. — Дўстси афандининг олдига овқат қўйдирди. «Латифалар». Аммо [у] кундошини қўйдирив юборишга мудаффақ бўлган эмас. Ойбек, Танланган асарлар. Асқар понсад.. эгаси қизил соқчилар билан кетган ҳамма уйларга ўт қўйдирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлар.

ҚЎЙДИ-ЧИҚДИ Хотин қўйиш ва эрдан чиқиш, никоҳни бузиб, бир-биридан ажralиш. Эр-хотин қўйди-чиқди бўлишибди. — Оиласиий муносабатларни ҳал этишини ҳар бир кишининг ўзига ҳавола қилинса, менимча, қўйди-чиқди ҳам, оиласаги ноўрин аччиқ-аразлар ҳам ўқолган бўлур эди. С. Кароматов, Тоғ гўзали.

ҚЎЙИЛМОҚ Қўймоқ фл. мажҳ. н. Бурчакка стол қўйилди. Деворга шоти қўйилди. Ўчоққа ўт қўйилди. Аризага кўл қўйилди. Тартибсизликка ўйл қўйилмайди. Сурат деворга осиб қўйилди. — Курси устига дастурхон ёзилиб, мева-чева тўла патнис қўйилди. Ойбек, Танланган асарлар. Бумасала жуда тўғри ва ўз вақтида қўйилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚЎЙИН (3-ш. бирл. — қўйни) 1 Кўкрак ва уни ёпиб турган кийим орасидаги жой. Дафтарларини қўйнига солди. Қўйнига тиқди. Қўйнида нони борнинг қорни тўй. Мақол. — Бўтабой қўйнидаги газеталарни олиб, отбоқарга берди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Уста Олим] Қўйнидан мактубларни чиқариб, биттасини қўтидорга узатди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қўйин дафтари Чўнтақда олиб юриш учун мўлжалланган кичкина ёзув дафтари; чўнтақ дафтар, ён дафтар. Шоир шошиб, ёндан қўйин дафтари билан қалам чиқарди. А. Қаҳҳор, Картина. Қўйин чўнтақ Кийимнинг кўкрак устидаги ички томонига тикилган чўнтақ, кўкрак чўнтақ. Райхонбаби

никоҳ қоғозини олиб, қўйин чўнтағига сукди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 қўчма Қучоқ, оғуш. Табиат қўйнида яйрамоқ. Она қўйнига кирмоқ. — Анзират холанинг қўйнида ётган бола тўсатдан қичқириб юборди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ботирали деразадан сакраб чиқиб, боғ қўйнига отиоди. Ҳ. Фулом, Машъал. Нормат блиндаж тенасига чиқиб, зулмат қўйнига қаради, дикқат билан қулоқ солди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎЙНИНИ ПУЧ ёНГОҚҚА ТЎЛДИРМОҚ қ. ёНГОҚ.

ҚЎЙИНГКИ кри с. Қўйингчи, борингки.

ҚЎЙИНГЧИ кри с. Қисқа қилиб айтганда, қисқаси, хуллас; борингки. У сиёҳ қалам билан жилвирлаш, ҳаллаш, қўйингчи, наққошликнинг энг майдада элементларигача яхши ўрганиб олди. Газетадан.

ҚЎЙЛИ Қўйи бўлган, қўйи бор. Бобоқул минг қўйли сурувни айланиб чиқиб, чайлага қайтганда, Махсум оёқларини ўигиб, бир қўлини болиш қилиб ётган экан. С. Анорбовев, Оқсой.

ҚЎЙМОҚ 1 Қўлдаги ёки умуман кўтариб олинган нарсани бирор жойга ўрнаштироқ, жойлаштироқ. Китобингни партага қўй. Елкандаги қопни ерга қўй. — Челакни шу ерга қўйинг, Гулнор, сувни мен ўзим элтаман. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳасанали илжайган кўйи қўлтиғидаги заррин чопонни олиб, сандал устига қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Белгили ҳолатда, тартибда жойламоқ, жойлаштироқ. Дастурхонга нон қўймоқ.

3 Бирор жой ёки нарсага тираб, тақаб, қўндириб ўрнаштироқ, ўрнатмоқ. Бошга сават қўйиб юрмоқ. — Қарол араванинг орқасига кичкина шоти қўйиб, ўзи отни ушлаб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мастон, юки оғир араванин тортиб бораётган отдай, оёқларини тираб, юқорига интилар, Турғуной эса энгашиб, икки кафтини тиззасига қўйиб, зўрга-зўрга қадам ташлар эди. А. Қаҳҳор, Мастон. Йўлчи найни лабига қўйиб, бутун завқи билан чала кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Фойдаланиш учун бирор нарса бермоқ. Мехмонга стул қўймоқ. Кампир болалар олдига иссиқ нон ва қаймоқ қўйди.

5 Курмоқ, солмоқ. Қалдирғоч айвонга ин қўйибди.

6 Қуриладиган, ўрнатиладиган нарса ўрнини белгиламоқ, унга ўрин қолдирмоқ. Ўйнинг эшигини шу томондан қўясимиз. Мўрини қаердан қўясиз?

7 Белгили жойга, ўринга ўрнатмоқ, маҳкамламоқ; солмоқ. Деразага ойна қўймоқ. Ўзукка кўз қўймоқ.

8 Бирга, ёнида олиб кетмай, бирор жойда қолдирмоқ, ташлаб кетмоқ. У боласини боғчага қўйиб, ишга боради. — [Ёрмат] Йўлчининг ҳозиргина қишилоқдан қайтиб, синглисини хўжайинникуга қўйиб, бу ерга ҳангомалашиш учун келганини билгач, ишгитнинг кўнглени паришон қилишга ботинмай, анча вақтгача қийналди. Ойбек, Танланган асарлар.

9 Сақлаш учун бермоқ, топширмоқ. Пулни омонат кассага қўймоқ.

10 Қўлидан, қучофидан, ихтиёри, тасаруфи ва ш.к. дан чиқармоқ, бўшатмоқ. Кўр тутганини қўймас, кар — эшиштганини. Мақол. — Тўтиқиз шохни қўйиб юбориб, бўғотдан кўчага қаради. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отабек Кумушни қўйиб, ердаги атамалини олди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

11 Назардан, эътибордан, навбат ва ш.к. дан четда қолдирмоқ. [Кудрат:] Амалдорнинг ўзи ким? У бойни қўйиб, камбағални ёқлариди? Н. Сафаров, Ўйғониш.

12 Никоҳни бекор қилиб, хотиндан ажралмоқ, хотинини талоқ қилмоқ. Шундек хотинни қўйиб юборгансиз-а, афандихон. Сиз ҳам бир кунмас-бир кун шу хотиннинг уволига қоласиз. С. Аҳмад, Ҳукм. Ўғлини олдингга олсанг-да, ундан сўрасанг: «Қайси хотиннинг билан бўлишини хоҳлайсан? Хоҳламаганингни қўй!» — деб. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

13 Бирор иш-ҳаракатни бажариш учун имкон, йўл, эрк бермоқ, рухсат қилмоқ. — Ўз қилмишингиздан гапиринг! -Axir, шошманг, айтгунча қўясизми, ийқми? А. Қаҳҳор, Муноғиқ. Дўсти.. афандини овқат егани қўймасдан, устма-уст савол бера бошлади. «Латифалар». -Зайнабниса, — деди [Кумуш], Зайнаб қаради, — бу кишини ташқарига чиқиб ётишига қўйманг, тузукми? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ким қўйибди Жўналиш келишигидаги қишилик олмошлари ёки шахс ифодаловчи сўзлар билан қўлланганда, шу сўз билдирган шахснинг тушум келишидаги сўз

билирган нарсага ҳаққи йўқлиги, унга муносиб эмаслиги ифодаланади. [Нури:] Мен унинг кўзини ўйиб олай, ошиқ-маъшуқликни унга ким қўйибди. Ойбек, Танланган асарлар. **Оғиз очгани қўймайди** Гапиришга имкон бермайди, гапиртирмайди. Ўз ихтиёрига (ёки эркига, майлига) қўймоқ Ихтиёрини ўзига бермоқ, ўзига ташламоқ. Ўз эркига қўйинг, ортиқ зўрламанг, Эрка кўнгли эрк bogida яйрасин. Файратий. [Отабек] Отнинг бошини ўз ихтиёрига қўйган, илгаригидек юрак ошиқшлари ичиди отни тез юришга қистамай.. кета берадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўзига қўйиб бермоқ** Ҳеч аралашмай, бутунлай ўзига ташлаб қўймоқ. **Қўймай ёки қўярда-қўймай** Тинчлик бермасдан, қистаб, мажбур қилиб. Қўймай кинога олиб бормоқ. — **Бир неча ой мобайнида қиз ўзи хоҳлабми ё Сидиқжон «асти қўймагани» учунми, боққа яна бир неча марта тушиб чиқди.** А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

14 Ўстирмоқ (соч, соқол, тирноқ ва ш.к. ҳақида). Соч қўймоқ. Соқол қўймоқ. Тирноқ қўймоқ. — Эшикнинг бир табақаси тийқиллаб очилди. Кўнғизнусха мўйлов қўйган қорақош бир кишининг боши кўринди. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳар йили байрамда ясан-тусан қилиб, гажак қўйиб.. Бешарикқа тушадиган Шоварди қизлари байрам кунларини ҳам эркаклар билан баб-баравар кетмон уриб, далада ўтказишиди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

15 Ўйлани очиб, бирор томонга, нарсага йўналтирмоқ, юбормоқ (сув, газ, буғ ва ш.к. ҳақида). Экинларга сув қўймоқ.

16 (факат буйр.м. да) Тарк этмоқ, ташламоқ, тўхтатмоқ, барҳам бермоқ, ийғиштирмоқ. Қўйинг шундай гапларни! Тўйга борсанг, тўйиб бор, ёмонлигинги қўйиб бор! Мақол. Ёз ётингигинги қўйма, қиши — ўзинг биласан. Мақол. — Жиннилигинги қўй, Мутал ака! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

17 Белгиламоқ, аниқламоқ (баҳо, нарх ва ш.к. ҳақида). Баҳо қўймоқ. Диагноз қўймоқ. Арzon нарх қўймоқ. — Адло ўқисам ҳам, ўқитувчимиз «яҳши» қўйди. А. Қаҳҳор, Айб кимда?

18 Ном, лақаб қўймоқ, номламоқ. От қўймоқ. Сарлавҳа қўймоқ. — Нега бунга Читтак, деб лақаб қўйдиларинг? А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

19 ...деб билмоқ, ҳисобламоқ, фаҳмламоқ. Ўзини юқори қўймоқ. — Отабек Уста

Олимни жуда юқори даражага қўйғандек, унинг мажлиси билан ҳам анча енгиллашар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гаффоржоннинг феъли маълум бўлгани учун кўнкиши айбни Умрига қўйиб юрар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

20 Бирор иш, вазифага тайинламоқ, белгиламоқ. *Навбатчи қўймоқ. Ёмондан қоровул қўйсанг, ёв етти бўлар. Мақол.*

■ *Шу йигит мени олиб келиб, МТСга қарашли чойхонага қўйди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

21 Воситачи, вакил сифатида йўлламоқ, фойдаланмоқ. *Қизга совчи қўймоқ. — Бир кун ҳалиги судхўр мени бир савдогар ўргогига сўратиб одам қўйибди. Ф. Расул, Адолат. [Подио:]-Қизимни ўшанағ бераман, ҳалоиққа жарни қўйинглар, — деди. «Эртаклар». Шу қишидан қолдирма, ўртага, албатта, бой тогонгни қўй. Ойбек, Танланган асарлар.*

22 Бирор нарсани ишга солмоқ, ҳаракатга келтирмоқ. *Патефон қўймоқ. Радио қўймоқ. Телевизор қўймоқ. — [Йўлчи] Катта ҳовлига терс бўлган камгак-панароқ жойда самовар қўйиши, ўтин ёриш билан машғул бўлди. Ойбек, Танланган асарлар. У ашулани «Кўча боғи»дан бошлади, овозини барадла қўйиб.. зўр илҳом билан айтди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Али бор товушини қўйиб ашула қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

23 Намойиш қилмоқ, кўрсатмоқ. *Кино қўймоқ. Концерт қўймоқ. Томоша қўймоқ. — Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиган автомобиль шу ерда [мактаб саҳнида] картина қўйиб берар эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.*

24 Қолдирмоқ; кейинга сурмоқ. *У сутнинг ярмини укасига қўйди. Сигир емдан нишхўрт ҳам қўймабди. — Ўзимизнинг Маллавой ака бир ўтирганда битта қўйни калла-почаси билан еб, терисини нонуштага қўяди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Сидиқжон] Тўғон бошига боришини эртага қўйиб, кунни шу ерда ўтказди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

25 Муҳокама, мунозара ва ш.к. учун тақдим, таклиф қилмоқ. *Шиор қўймоқ. Масалани кун тартибига қўймоқ. — У яна Ойқиз олдига қатор-қатор сўроқлар қўйиб, қишишга боришини қувватлагани учун чин*

дилдан ташаккур баён қиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

26 Суртмоқ, суркамоқ. *Қошга ўсма қўймоқ. Ярага дори қўймоқ. Йод қўймоқ. Хина қўймоқ. — Сурма қўймай мунча ҳам, жонон, қародир кўзларинг. Муқимий. Пешонангга баҳт битган экан, болам. Бўйи бўйингга тенг, қоши-кўзи сурма қўйғандек қопкора. П. Турсун, Ўқитувчи.*

27 Бирор усулда, бирор восита билан урмоқ, туширмоқ, солмоқ. *Шапалоқ (тарасаки) билан қўйиб юбормоқ. Мушт қўймоқ.*

28 Бирор белги, ишора туширмоқ. *Сўроқ аломати қўймоқ. Икки нуқта қўймоқ. Қўл қўймоқ.*

29 Бирор ҳолатда тутмоқ, қолдирмоқ. *Бирорни ёлғиз қўймоқ. Тинч қўймоқ. Бўш қўймоқ. Эркин қўймоқ. Ҳоли қўймоқ. — Мана Йўлчибий. Тогни урса, толқон қиласидиган йигит. Қизимизни оч-яланғоч қўймасди. Ойбек, Танланган асарлар.*

30 (ж.к. билан) Дучор қилмоқ, йўлиқтирмоқ; қолдирмоқ. *Ташвишга қўймоқ. Уятга қўймоқ. Ҳижолатга қўймоқ. — Ўзим бир балодан зўрга қутулдим-у, домла мени яна балога қўймоқчи. А. Қаҳҳор, Сароб.*

31 (ч.к. билан) Бирор мақсад, иш-ҳаракат ва ш.к. дан қолдирмоқ. *Йўлдан қўймоқ. Машқдан қўймоқ. Чўмилшидан қўймоқ. Ўйиндан қўймоқ. — Шоқосимни ишдан қўймаслик учун, у икки-уч минутда воқеани сўзлаб берди. Ойбек, Танланган асарлар. Ёш қизин олганинг бир сари, энди буни ўқишидан қўйиб, курортга олиб кетаётганинг нимаси? А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.*

32 Баъзи отларга бириниб, қўшма феъл ҳосил қиласди, мас., бино қўймоқ, ихлос қўймоқ, ўйл қўймоқ, кўнгил қўймоқ, меҳр қўймоқ, танды қўймоқ, шарт қўймоқ, ўт қўймоқ, қадам қўймоқ.

33 кўм. фл. взф. Етакчи феъл билдиригани ҳаракатнинг бажарилиши билан боғлиқ турли грамматик маъноларни ифодалайди. *Айтаб қўй. Билдириб қўй. Йўқотиб қўйма. Қараб қўйди. Кулиб қўйди. Айт-қўй. Келмайман-қўйман ва ш.к. — Уста Баҳром томогини қириб, секин ўйтабиб қўйди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Йўлакда турган Ўзбек ойим дарвозадан мўралаб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эргаш ишни чатоқ қилиб қўйди-да. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

34 Бўлишсиз феълдан кейин бўлишсиз шаклда келиб, биринчи феълдан англашилган ҳаракатнинг бажарилмай қолмаслиги ни билдиради. *Мажлисларда, хусусий сұхбатларда қоридан сўз очган ҳар бир киши «Канизак билан Сидиқжон можароси»ни айтмасдан қўймас эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Бу чечак қирлари ўз бағрида сузиб борган бизнинг Отабекни ҳам ўзига қаратмай қўймайдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бир ёстиққа бош қўймоқ қ. ёстиқ. *Бўйнига қўймоқ қ. бўйин I.* Гапни (ёки маслаҳатни) бир жойга қўймоқ қ. гап I. Отимни бошқа қўяман қ. от II. Тишини тишига қўймоқ қ. тиш I. Юзига оёқ қўймоқ қ. оёқ I. Ўзини қаерга қўйишни билмай Нима қиларини билмай қаттиқ изтироб чекиб, тоқатсизланиб. *Қўйинг, ийғламанг, амакингизнинг феъли ўзингизга маълум.* Сизни эслаганда, ўзини қаёққа қўйишни билмай, хуноб бўлиб юргувчи эди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўзини қўйгани жой тополмай айн. ўзини қаерга қўйишни билмай.* Гуломжон ҳокимни кутгани бормади. Унинг келишини эшигландан бери нафрати қўзғаб, ўзини қўйгани жой тополмай қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ўзини қўймоқ* Эркинлик ҳис этиб, яйраб-ёзилган ҳолатда бўлмоқ, шундай ҳолатда ривожланмоқ, униб ўсмоқ. Ҳали совуқдан қисилиб-бужмайған гавдалар энди ўзини қўйди, яйради. Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳол-жоннига қўймай* (ёки қўймасдан) қ. ҳол-жон.

ҚЎЙПЕЧАК Печакгуллиларга мансуб, сугориладиган ерларда, адирларда ўсадиган, қўй-мол ейдиган бир йиллик ёввойи чирмовуқ ўт.

ҚЎЙТИКАН Мураккабгулдошларга мансуб, мевасининг усти майда тиканчалар билан қопланган бир йиллик ўсимлик. Ўзбекистондан ғўза қўйтиканни ва оддий қўйтикан турлари учрайди. «ЎзМЭ».

ҚЎЙФУРУШ Қўй олиб-сотовучи савдогар, қўйжаллоб. Бозор касод.. қўйфуруш, аспжаллоб, молфурушлар бўлса чўнтағига қўйурмайди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

ҚЎЙХОНА Қўй боқиш учун белгиланган бино, жой, кўра.

ҚЎЙЧИ 1 Қўй асраб кўпайтириш ва қўй савдоси билан шуғулланувчи. Қарқарага қатновчи бир қўйчи бой [Ўрзни] ишига саккиз

сўмдан ёллаб, Тошкентга келтирган. Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. Қўй боқувчи чўпон; қўйчивон.

ҚЎЙЧИВОН 1 айн. қўйчи 2. Қўйчивон кўп бўлса, қўй ҳаром ўлар. Мақол.

2 Қўйчилик соҳасида ишловчи, қўй боқиш ва кўпайтириш билан шуғулланувчи чорвалор.

ҚЎЙЧИЛИК Чорвачиликнинг қўйларни урчитиш, кўпайтириш билан шуғулланувчи тармоғи. Қўйчиликни ривожлантириш. Қўйчилик фермаси. Қўйчилик мутахассиси.

ҚЎЛ 1 Одамнинг бармоқ учларидан елкасигача бўлган қисми, аъзоси. *Бақувват қўллар.* Қўлни олдинга чўзмоқ. Икки қўлни юқори кўтармоқ. Қўл кучи. *Бош қашигани ҳам қўлим тегмайди.* — Йўлчи.. иккинчи қўли билан Қора Аҳмаднинг бир қўлини орқага қайирди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Шу аъзонинг билакдан бармоқлар учигача бўлган қисми; панжа. Қўл билан силамоқ. Қўл билан ушламоқ. — Йўлдош орқадан аста келиб, Элмуроднинг кўзини икки қўли билан бекитди. Шуҳрат, Шинеллий йиллар. Қози домла қўлларини юваб турриб, дастурхонга кўз юргуртириди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Иш-меҳнат бажарувчи аъзо (восита) сифатида. Қўлим банд. — Мен бу мол-дунёни, ер-сувни қўлим билан топган эмасман, ақлим билан топганман. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Отабек билан бирга Тошкент тушиб, ўз қўллари билан тўйимизни ўтказишингизга ишониб Юсуфбек ҳожи.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қўли тегмайди Бирор ишни бажаришга вақти йўқ; қўли банд, иш билан банд.

4 с.т. Ҳайвонларнинг олдинги оёқлари. Қўнинг қўли ва сони. Қўл гўёти.

5 с.т. Бармоқ. *Ўрта қўл. Беш қўл бара-вар эмас.* Мақол.

Икки қўлини бурнига сукаб (ёки тиқиб) қ. бурун I.

6 Ҳар кимнинг ўзига хос ёзув усули, услуби, ёзуви, хати ва унинг ифодаси. *Қутидор қизининг мақсадига тушуниб, икки турли қўлни дарров пайқаб олди: -Вижедонсиз, иблис, - деб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Низомиддинов:] *Хат билмайдиган оғзаки гувоҳлар ҳам бор, ёзиб берай десам, ҳамма аризалар бир одамнинг қўли билан ёзилган, деган шубҳа бўлмасин..* С. Аҳмад, Ҳукм.

7 Имзо. Далолатномага қўл қўймоқ. Шартномага қўл қўймоқ. — Хўжабеков — раис, Саидози.. бир кичкина одам.. Барча ҳужжатларда Хўжабековнинг қўли. С. Анорбовев, Оқсой. Омборчи: -Бўта қўл қўймаган қоғозни қоғоз демайман, — деб катта кетворди. С. Аҳмад, Ҳукм.

8 Ҳар кимнинг ўзига хос иш усули, услуби, иши, хатти-ҳаракати; шуни акс этирувчи ифода. Ҳовлини ўраб турган деворлар ҳам янгидан урилган, ичкарисидан ҳаммаси ганч билан сувалган. Ҳамма ёқда акасининг қўли кўринади. Ҳ. Аҳмад, Ким ҳақ?

9 Имкон, имконият.

Қаёққа қўл узатса етади Имкониятга эга, имконияти катта. Қўли баланд айн. қўли узун. Қўли калта (ёки қисқа) Имконияти кам, чекланган, қурби етмайдиган. [Дадажон ака:] Ўйлаб қарасам, дўпти тор экан. Каттароқ иш қилишга қўлимиз калта экан. И. Раҳим, Ихлос. Қўли узун Ҳар қандай нарсага етишиш, эришиш имкони бор, шундай курдатга эга. Унинг қўли узун эди, давлатнинг бир қисмини дадасидан, укасидан яширип ишлатиб, холис ўзига қарашли катта бир бойлик орттирган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Қўлидан келади Бирор ишни амалга ошириш учун имконияти, ҳуқуқи бор, куч-куввати етади, бирор ишни қила, бажара олади. У [Нури] жуда дадил ва айёр қиз. Унинг қўлидан ҳар қандай иш келади. Ойбек, Танланган асарлар.

10 (3-ш. эгалик ҳамда ж.к. ва ў.-п. к. шаклида кўм. ваз.: қўлига, қўлида) Ихтиёритга, измига; ихтиёрида, измидга. Киши ҳурмати ўз қўлида. Мақол. — [Кумуш] Бу ўйдан чиқиб кетишни, бир-икки ойлаб Отабекни Зайнаб қўлига топшириб қўйишни яна мувофиқ кўрмас. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Агарда хон қўтиариш менинг қўлимда бўлса эди, хон қилиб Отабекни кўтарар эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Беш қўлини оғзига урмоқ (ёки тиқмоқ) қ. беш 1. Гаҳ деса (ёки деганда) қўлига қўнадиган қилиб олмоқ қ. гаҳ. Ёлғиз (ёки якка) қўл қ. ёлғизқўл. Кўнглига (ёки юрагига, кўксига, қўлтиғига, қўйнига) қўл солиб кўрмоқ Бироннинг фикри ёки ички сирини билиш мақсадида турли гаплар айтмоқ, шу мақсадда гапга солмоқ. Ўқтам тўй-ҳашам тўғрисида сўз очиб, қизнинг кўнглига қўл солмоқчи бўлди. Ойбек, О.в. шабадалар. Оёғи

олти(та), қўли етти(та) қ. оёқ 1. Оёгини қўлга олиб қ. оёқ 1. Чап (ёки сўл) қўл Чап томон; чап, сўл. Чап қўлга юрмоқ. Чап қўлдаги кўча. Ўнг қўл 1) ўнг томон; ўнг. Ўнг қўлга бурилмоқ. Ўнг қўлдаги уй. Ўнг қўлдан машина келиб қолди. — Қаёққа юрамиз, — деди Сидиқжон қайрилиб, унинг кўзига қараб. -Ўнг қўлга, — деди хотин. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) энг яқин, ишончли ёрдамчи. Бу киши Азизбекнинг амири лашкари ва ўнг қўли бўлган Райимбек доддоҳ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўл бермоқ Бирорга ихлос қўймоқ, уни пир деб танимоқ. Бир кун Марғилондан бир эшон келди. Бойимиз ўша кишига қўл берган экан, яъни ўша кишининг муриди экан. И. Раҳим, Ихлос. Қўл келмоқ Қулай, мос, кўнгилдагидек бўлиб тушмоқ. Ерни бегона ўтлардан тозалашда қўл келадиган асбоб. — Далабон қаттиқ тринкадан беш-олти метр оламан. Уларга жудаям қўл келади. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. Қўл кўтармоқ 1) розилик, хоҳиш ёки овоз бериш ишораси сифатида қўлини юқорига кўтармоқ. «Кимда-ким Нузмон ҳожи Қаландаров.. бу ердан бадарга қилинсин деса, қўлини кўтарсан. Ҳамма баравар қўл кўтарди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) таслим бўлмоқ. Қуршовга олинган душман қисмлари қаршиликни тўхтатиб, қўл кўтардилар; 3) кўчма бирорни уриш, зарба бериш учун хезланмоқ. Нега соҳибкорга қўл кўтардинг? Кучинги қаерга қўйшини билмаясанми? Ж. Шарипов, Хоразм. Қўл силтамоқ қ. силтамоқ. Қўл тегизмок (ёки урмоқ) 1) фақат бўлишсиз шаклда: қўл тегизмаслик Ҳатто истеъмол учун олмаслик. Овқатга ҳеч ким қўл урмади; 2) бирор ишга киришмоқ, тутинмоқ, уринмоқ. У [Муҳаммад] қайси ишга қўл урса, уни удалай олар.. эди. М. Осим, Сеҳрли сўз. Қўл учида ёки қўл учи билан 1) астойдил эмас, истаристамас; шунчаки, юзаки. Доктор уни қўл учидағина кўрди, дори бермади, тайинли бир гап ҳам айтмади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. У [Холмат] Тўрахоновдан ҳақиқий ёрдам кутган.. Фақат баландпарвоз сўзлар эшилди ва [тўғонни] пала-партиши, қўл учида қуришга даъват қилинди. Ш. Рашидов, Қурдатли тўлқин; 2) қийинчилик билан, зўрға, аранг. Бу қандай гап ахир, ўзим қўл учида тирикчилик қиласман-у, сенинг учун шу кунимдан ҳам айрилайми? Ҳ. Шамс,

Оқпадар. **Құл ювмоқ айн.** құлни ювиб, құлтиққа тиқмоқ (ёки урмоқ). **Құлга олмоқ 1)** пора бериш, алдаш ва ш.к. йұллар билан үзига мойил құлмоқ. *Хұмпарнинг оғзи-бүрнини мойлаб, құлга олиб бұлмасмикн?* П. Тұрсын, Үқитувчи; 2) ушлаб, тутиб олмоқ, асир олмоқ, банди құлмоқ, қамамоқ. *Мұхтархонни Ағғонистон чегарасида құлга олибдилар.* А. Қаҳхор, Сароб. **Құлга тушмоқ 1)** айби, жиной иши ошкор бўлиб тутилмоқ. *Гап тарқади:* бирор тилемоч Ҳоким тұранынг хотини билан құлга тушиб қопти, деса, яна бирор тилемоч Ҳоким тұранынг қоровули билан құлга тушиб қопти, деяр эди. С. Аҳмад, Ҳукм; 2) фириб емоқ. *Құлга тушибсан, сени роса лақылатишибди.* **Құли бормайди** Истаги, хоҳиши йўқ; ҳафсаласи йўқ. Тутни кесишга қўлум бормаянти. ■ **Мол кетди – жон кетди,** ишга ҳам қўлум бормайди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. **Қўли очиқ ёки очиқ қўл** Ҳеч нарсани аямайдиган, сахий. **Қўли очиқнинг йўли очиқ.** Мақол. **Қўли эгри Ўғри.** **Қўли юпқа** Камбагал, қашшоқ. *Ўша кунлари Малоҳат ая яшаётган қишилоқдан етмиши чақирим нарида қўли юпқароқ бир кишининг хонадонига олов туташиб ёниб кетибди.* Газетадан. **Қўли қичиди қ. қичимоқ.** **Қўли қўлига тегмаслик** Нихоятда тез, чаққон ҳаракат құлмоқ, тез ишламоқ. **Қўлини совуқ сувга урмайди** Ҳеч иш құлмайди. *Нұсратилла рўзгорда қўлини совуқ сувга урмайди.* А. Мұхтор, Опа-сингиллар. **Қўлини бигиз құлмоқ айн.** бармоқни бигиз құлмоқ қ. бармоқ 1. **Қўлни ювиб, қўлтиққа тиқмоқ** (ёки урмоқ) Бирор нарсадан ҳафсаласи пир бўлиб, ихлоси қайтиб, уни тарқ этмоқ, ундан юз ўтироқ, воз кечмоқ, қайтмоқ. *Баъзилари ғайратлари бекорга кетаётганини қўриб, қўлларини ювиб, қўлтиққа урдилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. **Қўлни қўлга бермоқ** Бирор соҳада баҳамжихат бўлмоқ, ўзаро бирлашмоқ. **Қўлни қўлга бериб ишламоқ.** ■ **Қадрдан далалар, меҳнат тонгидада Қўлни қўлга берар икки баҳтли ёш.** Ғайратий. **Ҳаром қўл** Бирорнинг ҳақидан ҳазар құлмайдиган, нопок (одам ҳақида). **Қаердаки ҳаром қўл бор,** у ерда баракат ўйқ. Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚўЛАНСА 1 Ёқимсиз ҳид тарқатадиган; сассиқ, бадбўй. **Қўланса ҳид.** ■ **Мингбоши яктақ барларини очиб ташлаб, елнина**

бошлади. Семиз баданидан қўланса тер ҳиди анқири эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 **Бадбўй ҳид.** Йўлчи қуруқ наматга ётиб, устига кўрпача ёпди. Кўрпачадан зах ҳиди билан от шиптирининг қўланаси димоққа урди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 **Бадбўй ҳидли.** Бу хона ҳам нимқоронги ва қўланса эди. «Ёшлик».

4 **кўчма Қўпол;** ёқимсиз (гап, муомала ҳақида). Мунча ҳам қўланса одам экансиз. Дўқини қаранг-а! Б. Раҳмонов, Юрек сирлари. *Юрса ҳам, турса ҳам, хаёлида унинг [Қодирқўлнинг] қўланса гапи..* А. Мұхиддин, Инсон қалби оташ.

ҚўЛАНСИМОҚ кам қўлл. Қўланса ҳид тарқатмоқ, сасимоқ. *Ҳар хил миллат матроллари.. ишратхоналар сассиги билан қўлансиб ётган Истамбулда кун сайн разолат тубига чўкиб борарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚўЛАНТАЁҚ рвш. Оёққа пайтава ўрамасдан ёки пайпок киймасдан. У шошилиб этигини қўлантаёқ кийиб чиққан экан, уйнинг орқасига ўтмаёқ оёғи совуқ еди. «Гулдаста».

ҚўЛБОЛА 1 Қўлда қилинган, тайёрланган. *Махсум тегирмон паррагига қўлбала динамосини қўндириб, ундан чойхона сўрисига.. чинор шохига сим тортиб, лампочка илди.* С. Аҳмад, Ҳукм. Олма тагидаги қўлбола курсига бориб ўтиридилар. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 **Ҳафсала билан** (ўз қўли билан) тайёрланган, пиширилган. *Бугун стипендия олишгани учун икки ўртоқ қўлбола ош қилишимоқчи бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол.

ҚўЛБОФ Болани (чақалоқни) бешикка белашда икки қўлини ёнига қилиб, билаклари ва қорин устидан тортиб боғланадиган энли богич. *Қўлбогларим тортасан зич, Қон юришмас жисиммада ҳеч, Қолдим қуриб худди хивич.. «Муштум».* Бизнинг қўлбоғ, гаврапўш, сумак, тувак ҳам қовуслик бешик.. Чустий.

ҚўЛДОШ 1 Ҳар ишда бирга бўлувчи, ёрдам қўлини чўзувчи; кўмакдош. *Яхши билан бўлсанг ўйлдош, оғир ишингга у қўлдош* Мақол. ■ **Бу ерда унинг қўлдошлари –** Онахон, Ҳожияхон, Рузвон хола сингари кўмакчилари бор.

А. Мұхтор, Опа-сингиллар.

2 **Қўлдош** (эрқаклар исми).

ҚҮЛЁЗМА 1 Илмий, бадиий, тарихий ва ш.к. асарнинг қўлда ёзилган ёки ёзув машинкасида ёзилган, компьютерда кўчирилган матни, нусхаси. *Нижоят*, *Иигитали* июннинг бошларида тугатган қўлёзмасини раҳбари олдига олиб бориб, ўқиб бериб, домлани хурсанд қилди. Д. Нурий, Осмон устуни. *Машҳур ҳаттотлар катта пуллар* эвазига кўчирган.. бу қўлёзма китобларнинг ҳар бири неча динор туришини.. Қосимбек ҳам билар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Қўлда ёзилиб, китоб шаклига келтирилган асар; ёзма ёдгорлик (19-аср ўрталариғача, яъни матбаачилик пайдо бўлгунча).

З Ношириликда: муаллиф томонидан нашриётга тақдим этилган матн. *Санобар машинкасида Алихоннинг қўлёзмасини кўчириб ўтирган* эди, эшик тақиляб қолди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҚЎЛЛАБ 1 Қўлламоқ фл. рвдш. *Фаолияти давомида шу усулни қўллаб, яхши натижаларга эришди*.

2 рвш. (бир ёки икки сўзи билан: бир қўллаб, икки қўллаб) Қўлини ишга солиб, қўли билан. *Мақсуда лампани кўтариб, ўйга кирди-да, қозиқда илиғлиқ турган камзуланинг чўнтағидан буқлоғлик ҳатни олиб, бир қўллаб силтади*. С. Зуннунова, Олов. *Домла Ниёз ёрлигини тугатиб, қоғозни манглайига кўтарди ва икки қўллаб Ҳудоёрга узатди*. А. Қодирий, Мехробдан чаян.

Икки (ёки қўш) қўллаб Мамнуният билан, жон деб. *Турдивой ҳалфа.. шу жойни «икки қўллаб инвол қилгани» тўғрисида мавлумот берди*. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАМОҚ 1 Маданият ва санъат мутасадидлари, бу ишга мавсул этиб тайинланганлар ва ҳомийлар бадиий ҳаваскорлик ҳаракатини қўллаб-қувватлаётган жойларда иш кўнгилдагидай бормоқда. Газетадан.

ҚЎЛЛАБ-ҚЎЛТИКЛАМОҚ 1 Қўллаб-қувватламоқ.

ҚЎЛЛАМОҚ 1 Ёқламоқ, қувватламоқ, ёрдам, кўмак, мадад бермоқ. Ҳақ ишни ҳалқ қўллар. *Мақол*. — Аёллар ўтмишидан ҳаммадан кўп зулм кўрган, ҳаммадан кўп жаҳолатда қолган. Уларни хурмат қилишимиз, қўллашимиз, суюшимиз керак. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Татбиқ этмоқ, ишлатмоқ. *Ишда янги методларни қўлламоқ*. *Сугоришнинг янги системасини қўлламоқ*. — [Салимбойвачча] Атторлик расасида.. заҳар сотиб оларкан, буни қачон ва қандай қўллашни асло ўйлагани ўйқ эди. Ойбек, Танланган асарлар. *Жавод Кўчиев унумсиз ерларда «Малик»даги тажрибаларини қўллади*. «Ўзбекистон қўриқлари».

ҚЎЛЛАНМА Бирор иш, ўқиш, ўқишида фойдаланиладиган, йўл-йўриқ кўрсатадиган ёзма манба. *Ўртоқ Мўминовнинг диалектик материализм бўйича қилган ишлари ва бу соҳада биринчи бўлиб ўзбек тилида ёрдамчи қўлланма ёзганлиги ҳам маълум*. «ЎТА». То шу кунгача олий ўқув юртларининг филология факультетлари учун «Хозирги замон ўзбек тили» курсидан мақбул бир қўлланма ўйқ эди. «ЎТА».

ҚЎЛЛАШМОҚ 1 Қўлламоқ фл. бирг. н. Хўжса уруғлари «ўз авлодимиз» дейишиб, Тожибони қўллашади. П. Турсун, Ўқитувчи. Улар бир-бирларини қўллашади: ясовубошини – қозикалон, қозикалонни – хон. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бир-бирининг қўлини ушлаб, қоп ва ш.к. нинг белидан олиб, иккинчи бўш қўли билан остидан ушлаб кўтармоқ. Қопларни қўллашиб, машинага ортмоқ. — Эркабой ва мўйловдор ўигит қўллашиб, *Саиднинг елкасига харсангтош қўйшиди*. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҚЎЛЛИ Қўли бўлган, қўли бор. *Бир қўли одам*.

ЁЛГИЗ ҚЎЛЛИ Ёрдамчиси, дастёри йўқ. Қаттиқ қўлли Қарамоғидаги одамларни қаттиқ ушлайдиган, талабчан. Қаттиқ қўлли раҳбар. — [Ўқтам] Қўринишда ювош, юмшоқ, лекин чоғи келгандга ғоят.. қаттиқ қўлли, иродали экани сезилган секретарга, жуда яқин одамдек, сирдошдек, узоқ тикилди. Ойбек, О.в. шабадалар. **ҚЎЛЛИ** бўлмоқ. Эгали бўлмоқ, қўлма-қўл бўлиб кетмоқ. Китоб қўлли бўлиб кетганга ўхшайди.

ҚЎЛЛИ-ОЁҚЛИ айн. қўл-оёқли. Кексалар тили билан айтганда, Қизлархон қўлли-оёқли қиз бўлиб, ўй ишни ҳам, ўқишини ҳам баравар уddyлайди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ҚЎЛМА-ҚЎЛ рвш. 1 Бир одам қўлидан бошқаси қўлига. *Юзлаб кишилар қўлма-қўл* чепак узатиб, майдон ўртасидаги ҳовуздан

олинган сув билан китоб хонасига тушган ўтни ўчиришга уринар эдилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

2 Бир кишидан бошқа кишига, бир кишининг ихтиёридан бошқа киши ихтиёрига. Китоб қўлма-қўл бўлиб кетди. ■ «Иштирокиён»нинг шу бир нусхаси.. катта-кичик тоб қишлоқлари бўйлаб қўлма-қўл юрди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Қўлма-қўл юрувчи бу ўйинчоқ қизингиз ким-у, сиздек бир меҳрибон онани қон ўйнелатган ким? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎЛ-ОЁҚ 1 Қўл ва оёқ(лар). Қўл-оёғим бутун.

2 қўчма кам қўлл. Дастёр. Семиз одам мўйсағиднинг гапини маъқуллади: -Зарари тегса, бир бурда нон билан ярим коса ошга тегади. Бундай болалар бир хонадонга қўл-оёқ. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎЛ-ОЁҚЛИ Ҳар қандай ишни тез ва чаққон бажарадиган, оёқ-қўли чаққон; эпчил. Мана, мен ҳам қўл-оёқли келинимдан ажраб ўтирибман-ку. Ажалга даво йўқ, бону. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

ҚЎЛСИЗ 1 Қўли йўқ. -Оёқсиз, қўлсиз қолса ҳам майли эди, — деди Ҳошимжон ўйнелаб ва укасининг қони суртилган миттиққа тикиларкан. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Қўли ишламайдиган, шол. У қўлсиз бўлиб ётибди.

3 қўчма кам қўлл. Ёрдамчисиз, дастёр-сиз.

ҚЎЛТИҚ I 1 Қўлнинг елка билан туашган ерида ҳосил бўлган бурчак, қўл ости. Қўлтиғи терлайдиган одам. Бир қўлтиққа икки тарвуз сигмас. Мақол. ■ Қиз сумкасини қўлтиғига сукіб, ичкаридан чиқди. С. Аҳмад, Мўтти. У далани айланганда, қўлтиғидан эски сариқ чарм папкасини қўймасди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Кейин ўглиниң қўлтиғидан олиб, бир четга тортди: -Булар билан тенг бўлманг, ўғлим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мен дарров қўлтиғидан кўтариб, устидаги чанг-тўзонларни қоққан бўлдим. Ойдин, Болалик уйда фийбат йўқ.

2 Кийимнинг шу жойга тўғри келадиган, шу жойни беркитиб турадиган қисми. Қўйлакнинг қўлтиғи. Палътонинг қўлтиғи. Тўннинг қўлтиғи сўқилибди.

Қўлтиғига кирмоқ 1) қўллаб-кувватламоқ, ёрдам бермоқ. Қасал бўлиб қолсам, ни-

ма бўлади?.. Қўлтиғимга ким киради? Акам бўлмаса, укам бўлмаса. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) бирорнинг ишончини қозониб, унинг пинжига кирмоқ. [Олахўжа:] Энди, бу билан ҳазил қўлма, каттарогини «ака» де, қўлтиғига кир, кичикрогини «ука» де, деб ўргатадиган бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қўлтиғига сув пуркамоқ Бирорга қарши оёқлантирмоқ, гижгижламоқ. Эшоннинг хотинини кимдир тезлаяти, кимлардир қўлтиғига сув пуркаяти. С. Аҳмад, Ҳукм. Қўлтиғидан кўтармоқ (ёки суямоқ) Қўллаб-кувватламоқ, ёрдам бермоқ. Тагин мен, Бобоқулнинг ўғли, қўлтиғидан суяйдиган азамат бўлиб қолибди, деб қувониб юрибман-а! С. Анорбоев, Оқсой. Тарвузи қўлтиғидан тушмоқ қ. тарвуз.

ҚЎЛТИҚ II геогр. Океан, денгиз ва қўлларнинг қуруқлик ичкарисига кириб турган ва асосий ҳавза билан сув алмашиб турадиган қисми; кўрфаз.

ҚЎЛТИҚБАРДОР 1 кам қўлл. Ногирон, бетоб ёки шикаст топган кишини қўлтиқлаб, суяб олган киши.

2 қўчма Ёрдамчи, қўллаб-кувватловчи одам. Бу кишининг қўлтиқбардорлари бир қишлоқи муллавачча эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚЎЛТИҚЛАМОҚ 1 Қўлтиғига қисиб тутмоқ, қўлтиғига жойлаб кўтармоқ, қўлтиққа урмоқ. Роҳила плакатларни қўлтиқлаб, секин нари кетди. С. Зуннунова, Гулхан. Бозоров тугунчасини қўлтиқлаб, тебраниб, машинага интилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирга юриш ёки суяб ёрдам бериш мақсадида бирорнинг қўлтиғидан, юқори билагидан тутмоқ. Фотима билан Сора рус тилидан таълим берган Антонина Анастольевнани икки томондан қўлтиқлаб, энг олдинда, жадал борадилар. П. Турсун, Ўқитувчи. [Йўлчи] Чиройли саман отнинг жиловини тутиб, эгасини қўлтиқлаб, ерга туширди. Ойбек, Танланган асарлар. Отабола уни қўлтиқлаб кўтарилилар. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 қўчма Моддий ёки маънавий ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ, қўллаб-кувватламоқ.

Ўқасини қўлтиқламоқ қ. ўпка I.

ҚЎЛТИҚЛАТМОҚ Қўлтиқламоқ 1, 2 фл. орт. н. Ҳудайчи бир ўйгитга тўн қўлтиқлаби.. мудофелар ёнига чиқди. А. Қодирий,

Ўтган кунлар. Менга چутни қўлтиқлатиб олдилар, орқаларидан эргашиб юрдим. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚЎЛТИҚЛАШМОҚ Қўлтиқламоқ фл. бирг. н. *Беморни қўлтиқлашиб турғизишди. Қўлтиқлашиб юрмоқ.*

ҚЎЛТИҚТАЁҚ 1 Оёғи хаста ёки ногирон кишилар қўлтиғига тираб, таяниб юрадиган, юқори қисми қўлтиққа қўйиш учун мосланган махсус ҳасса. *Қўлтиқтаёқ билан юрмоқ. — Икромжон.. судралиб бориб, қўлтиқтаёғини олди-да, чайқала-чайқала олдинга кетаверди.* С. Аҳмад, УФК.

2 қўчма Суянчиқ, таянчиқ; ҳимоячи. Бирорга қўлтиқтаёқ бўлмоқ.

ҚЎЛТИҚТУМОР Заргарлик буюми; аёлларнинг елқадан ошириб, қўлтиқ остидан ўтказиб тақиладиган тақинчоги.

ҚЎЛҚАНОТ фольк. Айрилмас дўст, биродар. *Алломиши айтди: -Дўстим Шомурот. Икковимиз фарзанд кўрсак, ўғил бўлса, қўлқанот бўлсин, бирори ўғил, бирори қиз бўлса, қуда бўламиш.* «Ёдгор».

ҚЎЛҚОП 1 Кўлни совуқдан, кир бўлишдан, заарланишдан сақлаш учун қўлга кийиладиган буюм. Чарм қўлқоп. *Қўлқоп тўқимоқ. — Онахон эри.. Собиржоннинг қорамойга ботиб, ярқираб кетган қўлқопи билан шимини еёроҳат қилиб ювар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 спрт. Бокс тушганда, қўлга кийиб олинидиган махсус буюм. *Тренер менга қўлқоп беради: -Юрагингни сақла! — деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎМ Туяга, от-уловга юқ ортиш учун кигизни ўраб ва икки буқлаб боғлаб, эгар ўрнига уриладиган мослама.

ҚЎМИТА [«комитет» с. га қаранг] 1 Махсус тадбирларни ўтказиш ёки бирон-бир соҳага раҳбарликни амалга ошириш учун тузиладиган давлат органи (қ. **комитет 1**). *Ўзбекистон Республикаси Хотин-қизлар қўмитаси. — Ўнда [мажлисда] лойиҳа иштироқчилари, тегишили вазирлик, идора, қўмита ва нодавлат ташкилотларнинг масдуз ходимлари қатнашиди.* Газетадан. *Кенгаш аззолари.. Олий Мажлис Қонунчилик палатаси қўмиталарининг таркиби тўғрисидаги тақлифларни тингладилар..* Газетадан.

2 Сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари ва б. да сайлаб қўйиладиган коллегиал раҳбар орган (қ. **комитет 2**). *Партия*

марказий қўмитаси. *Касаба уюшмаси қўмитаси.*

ҚЎМИҚЛАР Дофистон Республикасида яшовчи, туркӣ тиллардан бирида сўзлашувчи халқ, қўмиқ халқи.

ҚЎМЛАМОҚ Туяга қўм, эгар урмоқ, туяни эгарламоқ.

От отлаб, туя қўмлаб Катта қийинчиликлар билан, зўрга, аранг. *Марғилон деган юртдан от отлаб, туя қўмлаб кел эмишда, бир ойга турмай кет эмиш!* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҚЎМОНДОН [«комендант» с. га қаранг]

1 Йирик ҳарбий қисм ёки қўшин бошлиғи, командири. *Бош қўмондон.* — *Чернецов армия қўмондони генерал-лейтенант Погодиннинг штаб-квартирасига Юрьевдан кейин кирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Подшо Кимсанни ўз аскарларига қўмондон қилиб тайинлаб, унга ўнг ёнидан жой ҳадя қилди.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан.

2 эск. Умуман, ҳар қандай командир.

ҚЎМОНДОНЛИК 1 Қўмондон иши, вазифаси. *Қўмондонлик қилмоқ.*

2 Қўшинга раҳбарлик қилувчи орган ва ундаги кишилар мажмуи. *Немис қўмондонлиги артиллерия ва авиация ҳужумидан кейин танкларни ишга солди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [Краснов] *Бундан кейинги ҳаракат ҳақида қўмондонлик ўйл кўрсатгунча кутишига.. қарор қилди.* Ойбек, Күёш қораймас.

ҚЎМСАМОҚ Бирор кимса ёки нарсани эслаб, соғиниб, уни кўришга, унга етишга орзуманд бўлмоқ. *Онани қўмсамоқ.* Ватанини қўмсамоқ. — *Эри билан қўлтиқлашиб ўтса барнолар, Раҳматлик чолгинамни қўмсаб ўтилайман.* Ф. Фулом. *Киши қаригандан кейин киндик қони тўқилган жойини қўмсаб қоларкан.* Б. Раҳмонов, Олтин одамлар.

ҚЎМСАШ 1 Қўмсамоқ фл. ҳар. н. *Юртни қўмсаш.*

2 Ўз ватани, туғилган юрти, яқин кишиси ва ш.к. дан умрбод ёки вақтинча ажралган, узоқликда бўлган кишиларда юз берадиган руҳий ҳолат.

ҚЎНАЛҒА Тураржой, бошпана бўлиб хизмат қилган (қилидиган) жой; макон, манзил (яна қ. **қўним 1, қўнолға 2**). *Даштларда, ўйл бўйларида бундай қўналғаларнинг қолдиқлари сақланаб қолганлигига кўзингиз тушгандир.* М. Сатторов, *Ўзбек удумлари.*

ҚҮНАРЛИ Құнса, тұхтаб дам олса бүлдігін. *Наби полюон ва бошқа ўзига тинч-роқ қишиларнинг ҳөвлилари мәхмөн құнтарлы бид ҳолға келтирілгән*, С. Айний. Құллар.

КҮНДИРИЛМОҚ Күндиримоқ фл. мақх.
н. Самолёт ерга күндирилди. — Кор куралди, ерга таҳта ётқизилди, устига өдір капалар, қора үйлар күндирилди. Ойдин, Мардлик — мангалик. Нихоят, шам келиб токчага күндирилғач, уста Олим суқунатдан бөш күтариб, құтидорға қаради. А. Қодирий, Үтган күнлар.

ҚҮНДИРМОҚ 1 Қүнмоқ фл. орт. н. Қушни құлға құндырмоқ. Самолётни ерга құндырмоқ. У кийимига гард құндырмайды. —
Вақт-бевақт бирорыннан бир мәхмөн келса, отини ушлаб, жоғы бор бұлса, құнглани хушлаб жүннатса, бул одам сахиі, агарда жоғын бор туриб, «жоғы үйк», деб құндырмайды жүннатса, бул одам баҳил. «Алпомиш».

2 күчма Киймок (асосан бош кийими ҳақида). Бошига дакана құндырмоқ. — Қызыл силлиқ, текис үрілгап узун, күркам, ишакдай майин құш кокилини бир-бир құлға олиб күрди.. кейин янги чуст дүппини бошига құндыриб, ҳовлиға чиқди. Ойбек, О.в. шабадалар.

3 Курмоқ, тикмоқ, тикламоқ. Полизга кана құндырмоқ. — Тахт ясаб, құндырди пұллатдан құрғон. «Ширин билан Шакар».

Гап құндирмок Билимдонлик, маҳмадо-
налиқ қилиб, керак бўлса-бўлмаса, бирор
гап айтмоқ. *Оғзингдан бир гап чиқса, у ўнни
қўндиради.*

КҮНДОҚ 1 Милтиқ, автомат, құл пулеметі ва ш.к. куролларнинг барча қисмларини тутиб турадиган ва отганда елкага тираб турладиган қисми. *Милтиқнинг күндоғи.* ■ Қорабоев автомат күндоғи билан офицернинг бошига шундай урдикі, автомат күндоғи ҳам синиб учид кетди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

2 Күшлар тунаши учун ўрнатылған дор, күнок; умуман, қүшлар күниб дам олади-
ган, тунаидиган жой; күнолға. *Бола, тонг
отмай, товуқлар құндоқларидан тушмай,*
яна ишга тушар эди. М. Исимолий, Фарғо-
на т. о. *Хар иккү қүш ҳам овқатға құндоқ-
дан туриб сипохгарчилик билан бир күзлаб
қаради-да, юзини чирттә үгериб олди.* Ф.
Еулом, Шум бола.

3 Күмиш учун дасталаб боғланган ток.
Токларни құндоқ қымық.

4 этн. Чақалоқнинг бешикка беланиш-
гача бўлган, чарвисимон мойдан ҳали тоза-
бўлмаган даври ва шу даврда чақалоқ ўра-
далигиган маҳсус йўргак

Күндөкда теккан касал (ёки дард, феъл)
Ёшликдан қолған одат, эски одат, азалий,
эски камчилик, иллат, нүқсон. [Тоҳир:] Бу
сизга қүндөкда теккан дард! М. Бобоев,
Гүзаллик истаб.

ҚҮНДОҚЛАМОҚ 1 Токларни күмиш учун дасталаб боғламоқ.

2 кам құлл. айн. йүргакламоқ

ҚҮНЖ Этик, маҳси ва ш.к. оёқ кийим-ларининг болдирини, иликни ўраб турадиган юқори қисми. Қўнжи узун этик. Қўнжси баланд ботинка. — Турсунбой қизил этигининг қўнжсини болдирга бурма қилиб тушириб.. олган эди. С. Аҳмад, Уфқ. Қори этигининг қўнжсидан дандон сопли пичогини олиб, Ўрмонжонга берди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚҮНЖЛИ Қүнжи бор; қүнжи узун, қүнжи баланд. *Кирза қүнжли этик. Қүнжли калиш.* — Эски бекасам түн, қызыл қүнжли этик кийган бир йигит катта хокандозда ўчоққа үйретириб солди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚҮНИМ 1 Қүниш ёки туриш жойи, манзил. *Ёғиң тиниб, мұйтапнлар овуы билан құрдаги қиёлтлар құнімі орасында сұқмоқ үйлілар түшіди.* А. Мұхтор, Қарақалпоқ қис-саси.

Қўним топмоқ Муқим ўрнашиб, туриб
қолмоқ. Қосим бир идорада икки-уч ой иши-
лаб, иккинчи идорага кирап, у ерда ҳам қў-
ним топмай, чиқиб кетар эди. X. Нуъмон,
Фасллар.

2 Хатти-харакатсиз, тинч ҳолат; тиним, тинчлик. *Кохоз расисида құнның ішін, машина олинг, Комиңжон. Ойбек, О. в. шабадалар. Құнның ішін қапалак гүлдан гүлға құнади. Т. Йұлдош.*

ҚҮНИМЛИК кам құлл. Қүниб, дам олиб
үтишга түғри келадиган масофа бирлиги.
Оломон отда иккى құннимлик масофаны бо-
сив, кечга яқын хүшқаво бир манзига туш-
ди. Ойбек, Навоий.

ҚҮНИМСИЗ Бир ерда узоқ, муқим тұхтамайдиган; бекарор, бардошсиз. *Құнимсиз одам.* — Ҳеч күм қүшларнинг ичидә энг құнимсизи, бекарори читтакнинг бу қылғи

түбрисида аниқ бир нарса дейлмайды. А. Қаҳ-хор, Қанотсиз читтак.

ҚҰНИМСИЗЛИК Ишдан ишга, жойдан жойга қүчиб юриш; шундай хатти-харакат, одат. *Қадрларнинг құнимсизлігі* бархам бермоқ.

ҚҰНИШ 1 Құнмоқ фл. ҳар. н. *Бүгдой қип-қизарып пишган, пояларигача қовдек қовурилған* эди.. құшларнинг құниши ёки құқиши билан чарсилаб синиб тушар әди. С. Айний, Қуллар. *Үй бекаси* бу ерда құнишлари мұмкінлігini самимий билдиргач, улар қандайдыр иккіләниш билан бир-бірларига қарашади. Ойбек, Қүёш қораймас.

Құниш топмоқ айн. **құним топмоқ** қ. **құним 1.**

2 айн. **құним 1.** «Әлга әл құшилса – давлат, әлдан әл кетса – меңнат», деган ғап бор. Бир бораілік, танишиб, құниш құтлы бұлсın құлайлік. «Едгор».

3 махс. Чорва молларни бокұвдан кейин дам олдирадиган, тунатиладиган жой. Сувонжон кечки пайт сурувни құнишга ҳайдақ келди. С. Анорбоев, Оқсой.

Ой қаерда(н) құниш берар экан Иш, ҳодиса ва ш.к. нима билан тугар экан; оқибати нима бұлар экан. Қани, [суғ] ёқалаб тұрайлік-чи, ой қаердан құниш берар экан. *Ойнинг қаерда құниш берішини билмай қолдим*. Ш. Рашидов, Бүрондан кучли.

ҚҰНИШМОҚ 1 Құнмоқ фл. бирг. н. *Меңмөнлар қаерга құнишиді?*

2 Жұнжикмоқ. *Ғулом ақа құнишиб ұтырганыча үхләттеган* экан. Ж. Абдуллахонов, Тұфын. *Булар құнишиб әттеган аскарлар олдига киришади*. Ойбек, Қүёш қораймас.

ҚҰНИ-ҚҰШНИ Яқын атрофда яшовчи кишилар, құшнилар (бір-бірігі нисбатан). *Хүшрүйга болалық өнгідаёт* үй ичи ва құни-құшни «шабдод» деб исем берғанлар, چунки у, кимдән бұлса бұлсın, айтганини құлдирмай құймас әди. А. Қодирий, Үтгән құнлар. *Құни-құшни, қатта-кичик оғамларға салом айтинг*. Ҳамза. *Олапарнинг ҳайбатидан.. Миржалол құруқыннинг құргонига, ҳатто құни-құшниларниңкінша ҳам гадой келмас әди*. Ф. Ғулом, Тирилган мурда.

ҚҰНИ-ҚҰШНИЧИЛИК Құни-құшниларнинг ўзаро борди-келди мұносабатлары; құшничилик. *Аммо ҳозыр қишлоқ жойларда ҳам құни-құшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар*. Газетадан.

ҚҰНМОҚ 1 Учишдан тұхтаб, ерга ёки бирор нарсага үтирмоқ, тушмоқ. *Күш дарахтга құнди*. *Вертолёт* далага құнди. *Космик кема* Ойга құнди. *Параюнты* белгіланған жойға аниқ құнди. *Күш қаноти* билан учиб, құйруғи билан құнап. *Мақол*. — Ана, қоқди қанотин булбул, *Келиб* құнди чиройлы гүлга. И. Мұслим. *Ҳаво жанғыда қаттық шикаст еған немис самолёті*, нима бұлды-ю, шу ғарамдан ылғырмада-ұттыз метр нарига келиб құнди. А. Қаҳхор, Олтін юлдуз.

2 күчма Бирор нарсанынг устига келиб тушмоқ, үрнашмоқ; инмоқ (юқоридан тушадиган ёки ҳавода ҳаракат қыладын нарсалар қақыда). [Самолёт] Үтиши биланоқ, қаноти остидан шовуллаб құйған «әмғир» ғұзалар барғига шүдірінгдай құна бошлади. Ҳ. Назир, Сұнмас чақмоқлар. У [Раждаб] Ҳасан овчыни күрши билан шошиб, оқек-құлларини қоқди, киприкларига құнған гардларни енглари билан артди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Сафарда дам олиш, тунаш ёки вақтінча истиқомат қилиш учун бирор жойда тұхтамоқ, бирор жойға тушмоқ, үрнашмоқ. *Меңмөнлар қаерга құндишар?* — Бұғун бизге [бизникіга] құнишиб борадылар-да. Қовун пишиб қолди, қовун сағылғы қыламиз. Н. Сафаров, Жангчи шоир. *Бу саройға турли мамлакатлардан келған сағдогарлар құнап*, чит, чой ва ипак моллар ҳаммаси шу ерга келиб тушарди. Ж. Шарипов, Хоразм. *Ҳусайн Бойқаро Баіхда амир Аргұн деганнинг «Чаҳор боғи»га құнди*. Ойбек, Навойй.

4 Тунни бирор жойда ұтқазмоқ, тунамоқ. *Йұлда тұрт құнишиб келдік*. — Бек шу кече бу ерда құнишибділар, ұттеган кече Қорахонницида әділар. С. Айний, Қуллар.

Оқшом құнди Кеч кирди, қоронғи тушди.

ҚҰНОЛҒА 1 Құшлар құнишиб дам оладыған, тунайдыған жой; құндоқ. *Уча-уча ҳолдан тойған лочин қанотларини ығиши-тириди-ю*, құнолғага келиб құнди. Ж. Абдуллахонов, Тұфын.

2 Сафардагилар тұхтаб (құнишиб) дам оладыған жой. *Ҳаддан ташқары ҳорған ахта ҳам иссік құнолғага яқынлашғанини сезди*. Ҳ. Ғулом, Машъал. *Битта құнолғага үтирдік ҳорғын*, *Юраклар мұзлаған құллардай түрғун*. М. Шайхзода.

3 Умуман, бошпана, пана жой. *Олапар бошқа өвөйи ҳайвонлардан фарқли, құнол-*

ғасиға емиси күтариб келишини билмас эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ үйча.

ҚҮНОҚ I Қўнғирбошлар оиласига мансуб, дони тариқдан кўра майдароқ, бошоқли бир йиллик ўсимлик; галла ва ем-хашак экини.

ҚҮНОҚ II Бирор жойга, бирор кимсанинг уйига қўнған, тушган йўловчи, сайд ёх; меҳмон. Инсон қўноқ бўлар Ойга, Зўхрага, Х. Расул. Она, сиз паловга уннанг. Тоза, сен Эъзозхонни болалари билан олиб кел, қўноқ бўлиб кетсин. Х. Фулом, Машъял.

2 Қушлар қўнадиган дор; қўндоқ. Кун ботгач, товуқлар қўноқча чиқди.

ҚЎНОҚЛАМОҚ 1 Тунаш ёки дам олиш учун қўноқча чиқмоқ, қўнмоқ. Қораған том бўғотларида қўноқлаётган чумчуқлар қулоқни тешгудай товуш билан чирқиллашади. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Сафарда бирор жойда тўхтамоқ, бирор жойда тунамоқ; бирор жойга тушмоқ. .. ўтмишида ажоддодларимиз дуч келган жойда қўноқлашиб, яшаб кетаверганлар. Ш. Бўгатев, Қўрғонланган ой.

ҚЎНОҚЛИК I Қўноқча яарли, қўноқбоп (қ. қўноқ II 2). Бу ёғоч қўноқликка ярамайди.

ҚЎНОҚЛИК II Қўноқдаги, қўноқ бўлиб турган жойдаги вазият, ҳолат, ҳаёт (қ. қўноқ II 1). Нима қилий, ота-онадан ортиқ бир меҳрибоннинг ўйида бўлғаним учун, қўноқлик андишаси ўйлимни тұсади. Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚЎНОҚХОНА эск. айн. меҳмонхона.

ҚЎНОҚЧИ эск. Үз уйига қўноқ, меҳмон қўювчи одам.

ҚЎНҚАЙМОҚ с.т. Дўмпайиб, хунук кўриниб турмоқ; беўхшов ўтиromoқ ёки жойлашмоқ, қўққаймоқ. *Бобомурод[нинг].. меҳмонхонаси тўрида қишилоқ имоми қўнқайиб ўтирган эди.* С. Айний, Куллар. /Шавкатнинг/ Қўнғир сочи ўсиб кетганидан, бошидаги эски чуст дўпписи тенасида қўнқайиб, уни янада кулагилроқ қилиб кўрсатади. С. Анонбоев, Гўзаллик истаб.

ҚЎНҚАЙТИРМОҚ Қўнқаймоқ фл. орт. н. У нонуштадан сўнг чуст дўпписини қўнқайтириб, чойхонага чиқди. Мирмуҳсин, Чиникиш.

ҚЎНҒИЗ Қаттиқ ҳимоя қобиги билан қопланган ҳашаротларнинг умумий номи. Қора қўнғиз. Тилла қўнғиз. — Қоронғилик

иҷидан кеча қўнғизи ғўнғиллаб учиб, ўзини чироққа урди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚЎНҒИР I 1 Қора-сариқ рангли, тўқ малла. Қўнғир соч. Қўнғир сигир. Қўнғир кўмир. Дала-тузни сув олса, қўнғир гознинг тўшидан. Мақол. — Мирсаид қўнғир коверкот пиджагини ечиб, столнинг суюнчиғига ташлади. П. Қодиров, Уч илдиз. -Буниям ариз бор экан, — Нуриодин ака ёнида шиманибигина ўтирган қўнғир мўйловли ўигитга шора қиёди. С. Анонбоев, Оқсои.

2 Тўқ кулранг, қорамтир. Тракторлар бир ҳафта кеча-кундуз тўхтосиз ишлаб турди, пахта далаларининг ҳаммаси қўнғир тусга кирди. С. Маҳкамов, Катта рулда.

ҚЎНҒИР II Қўнғирсимонлар оиласига мансуб қуш: тумшуғи ўтқир, оёқлари қалта, бошида иккита кокил ўсиб чиқсан, пати жигарранг ўрдак. Қўнғирлар май ойларида тухум очиб, жўжаларини июндаёт учирма қилишади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚЎНҒИРБОШ Бошоқдошлар оиласига мансуб, қурғоқчиликка чидамли, серуур, сердон бир ва кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

ҚЎНҒИРОТ Ўзбек ҳалқи таркибида кирган қабилалардан бири, шу қабилага мансуб кишилар. Қўнғирот эли. — Булар бари қўнғирот, томуғ бўлиб, бовурим, деб сени қўйнига олмаса, дарёнинг нарёғидаги оғат тезроқ келади. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚЎНҒИРОҚ I Силкитилганда, тили деворларга урилиб садо чиқарадиган, тўнтарилган конус шаклидаги металл асбоб. Мис қўнғироқ. Бутхона қўнғироги. Қўнғироқ ҷалмоқ. Туясидан қўнғироги қиммат. Мақол. — Бўйинларига осилган қўнғироқларни оғир жаранглатиб, туялар ўтади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Овоз чиқариб сигнал берадиган ҳар қандай мослама. Соат қўнғироги. — Холмат электр қўнғироқ кнонкасини босиши билан, хона ичкарисидан ёқимли овоз эшиштиди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Каравот ёнидаги стол устида турган телефон қўнғироги жиринглади. М. Жўрабоев, М.Б. мартааси.

3 с.т. Телефон. Тўхта, сен домла поччангни бу ерга киргизиб юбориб, ўзинг қўнғироқнинг олдида ўтири. Бирнасдан кейин мен қўнғироқ бераман. Ҳамза, Туҳматчилар жазоси.

Құнғироқ құлмоқ Телефон құлмоқ, телефон орқали ғаплашмоқ. Әрталабдан кечгача, ғоҳида түнлари ҳам телефон трубысига ёпишиб олиб, тұрт тарафға құнғироқ құлади. Т. Алимов, Хушбичим йигит.

4 сұф. күмба Жаранглама, ёқимли (овоз ҳақыда). -Мен сизни танимадым, -деди қыз құнғироқ төвуш билан қаттый. Шұхрат, Шинелли йиллар. Үнинг құнғироқ овозини әшиған ҳар бир киши, узоқлардан бұлса ҳам етиб келарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

5 сұф. күмба Буралиб-буралиб туралыған, жингалак (соч, жүн ва ш.к. ҳақыда). Сочи құнғироқ қызча. — Ҳалил жағжесигена, истараси иссиқ, сочлари құнғироқ, бұйын үзига қарийб тенг келдиган дылқаш бир қыз билан танишиди. Түйғун, Дүстлик севинчлари.

ҚҰНҒИРОҚГУЛ Кенг пояли, барғлары тухумсимон, гулларининг шакли құнғироқсимон, бир ва күп йиллик үтсімон үсімлік.

ҚҰНҒИРОҚЛИ Құнғироғи бұлған, құнғироқ үрнатылған; құнғироқ тақылған. Құнғироқлы соат. Құнғироқлы әшик. — Қишлоқ марказидаги Ёвариқ күпргігідан ҳар куни құнғироқлы түя карвонлари, турли-турли машиналар үтиб туради. И. Раҳим, Ихлос.

ҚҰПМОҚ 1 Үтирган ёки ётған жоныдан турмоқ, тикка турмоқ; күтарилемоқ. Гүрүглиниң үзига от тикка құпіб дағқұлади. Қунда бир саңынды ұлдыради. «Хушкелди». Оломон ҳайқириб чуввос соларкан, ярадор амалдор ықида-құпа дарахтлар орасыдағы ғойиб бұлды. Ойбек, Навоий. *Ғала-ғовур, бақыр-чақыр төрек бұйын құпған әсада..* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ үйча.

2 әск. 1 Үзага келмоқ, содир бұлмоқ, рүй бермоқ; күзгалмоқ. *Арқда тұс-тұполон құпиди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ахир ногох құпған вахшій шамоллар Үтгандың-ку вөханы құмларға қориб.* Ш. Раҳмон, Гуллаётгандың тош. Гүёки осмон чатнаб, қиёмат құпғандек бұлды. А. Қодирий, Обид кетмөн.

Тұңғиз құпгур (ёки ғүрингінде тұңғиз құпгур) Норозилік билан қаттиқ қарғашни ифодаловчи ибора. *Даданғы шу тұңғиз құпгурнинг заводида қанча ыншыл тер тұқыди.* Н. Сафаров, Танланған асарлар. *Гүрингінде тұңғиз құпгур золим мингбөши иккита қилиндей боламни мардикорға жұнатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚҰПОЛ 1 Бичими келишмаган; беүхшов, бесүнақай; дағал. Құпол әтик. Құпол кийим. — Үнинг тарвақайлаған құпол, ялан-ғоч шохлари ҳовлининг у бурчагидан бу бурчагига етади. Ойбек, Танланған асарлар. *Тахтадан құполғина қилиб ясалған узун столға қызил мато әзілған.* Х. Фулом, Машъал.

2 Кишига қаттиқ тегадиган, кишини ранжитадиган; дағал, құрс, тунд, ёқимсиз. Құпол мұомала. Құпол сүз. Құпол қилиқ. Құпол ҳаракат. Құпол ҳазыл. Құпол ғапирмоқ.

— Раиснинг құпол әтироғозини әшиғиб турған Бекбұта, қони қайнаб кетди шекилли, үзини тутолмай, кескін ғапирди. Ш. Рашидов, Бүрөндән кучли. *Маориғ мудири Хизирев үнинг [Әлмуроддинг] талабига қарши, томдан тараша түшгандай, құпол жағоб құлди.* П. Турсун, Үқитувчи. Мен ҳам сенға әски бир мақолни айтишим мүмкін әди. Лекин жуда құпол бұлғаныдан, айтишга тилем бормайди. П. Турсун, Үқитувчи.

3 Шундай белги-хусусияттаға эта бұлған шахс ҳақыда. Юзбоши Абдуллабек үлгүдай құпол одам.. бу одамни қаранглар, қандай хүшфөл.. Мирмуҳсин, Меймөр. Мени дағал десанғ, тан бераман. Құпол десанғ, бұйнімга оламан.. Үйғун, Қалтис ҳазил.

4 Оқлад, кечириб ёки тузатиб бўлмайдиган. Құпол хато. *Бошқаларнинг ички ишларига құпол равишда аралашыши.* — [Үнине] *Бу құпол гүнохини тасодиған чиққан хайрли нағијасыга бағишилаш, бундан кейин шундай хато құлса, қаттиқ жазо қўришини унга тушунтириши керак.* С. Айний, Қуллар.

ҚҰПОЛЛАШМОҚ 1 Құпол, бесүнақай ҳолға келмоқ. Қалып кийиниб құполлашмоқ.

2 Құпол, совуқ мұомала құладиган бўлиб қолмоқ, тұнглышмоқ, дағаллашмоқ. *Битта мен эмас, ҳатто сенинг үзинг ҳам құполлашиб қолдинг, ортиқча ғап күтаролмайсан.* Ж. Абдуллахонов, Тұғон. *Уаввалиги Малахов эмас әди, құполлашған, мұомаласи тұнг, ҳаракатида тұнглік бор.* Шұхрат, Шинелли йиллар.

ҚҰПОЛЛИК 1 Құпол, бесүнақай қўринишга эгалик. *Кийимнинг құполлиги.* — Үзи хирдейдай бақувват. Бир куни, «бу гавда, бу құполлик билан айни фронтбонсиз-да!» деб қолмасманми. Қолдым балога. Шұхрат, Шинелли йиллар.

2 Құпол ғап, мұомала, бесүнақай ҳатти-ҳаракат ва ш.к. *У дарров узр сұради: -Құ-*

полигим қурсин, эшикни қўққисдан очиб, чироқни ўчириб қўйдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ўқитувчи тажсанглик, қўполлик, шошқалоқлик, бесабрлик каби номатлуб сифатлардан бутунлай мусаффо бўлиши шарт. Р. Усмонов, Одбонома.

ҚЎПОРИЛМОҚ Қўпормоқ фл. мажҳ. н. Канал тагидан қўпорилган, кўчган сан-сариқ тупроқ полвон машина панжасида ундеқ эланарди. Ш. Фуломов, Азим дарёман, дебон.

ҚЎПОРМОҚ 1 Таг-туги, томири билан суурмоқ, ағдармоқ. Йўлчи ернинг тош бағрини ёриб, тўнка қўпоради. Ойбек, Танланган асарлар. Тракторлар гуруллаб-вариллаб, ёввойи жийда, чангл, туронги, тол, дўлана сингари бута ва майдадарахтларни тагтомири билан қўпориб ташлар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Ағдармоқ, ковламоқ; шундай ҳаракат билан бузмоқ. Муҳиддин, Абдуваҳоблар кетмонларини сопладилар-да.. қамишзорларни қўпоришига киришилар. «Ўзбекистон қўриқлари».

3 Таг-туги билан йўқ қўлмоқ, тугатмоқ. Душманларни таг-томири билан қўпориб ташлаша қарор қўлиниди. Х. Фулом, Машъял.

4 қўчма кам қўлл. айн. ўмармоқ. Лутфинисо эрининг давлатидан мумкин қадар қўпроқ қўпориб, шу кенжаса арзандасига сарф қилиш учун уринар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚЎПОРУВЧИ 1 Қўпормоқ фл. сфдш. Тоғ қўпорувчилар.

2 Қўпорувчилик билан шуғулланувчи шахс (қ. қўпорувчилик 2); диверсиячи, диверсант. Шубҳасиз, бу – қўпорувчи гуруҳнинг яхши ниқобланган яширин қароргоҳи. «Саодат».

ҚЎПОРУВЧИЛИК Бирор мамлакатнинг ҳарбий ва давлат аҳамиятига эга бўлган обьектларини бузиш, вайрон қилиш мақсадида амалга оширилган (ошириладиган) ишлар; қўпориш ишлари; диверсия.

2 Диверсия акти, диверсия.

ҚЎР 1 1 Майда чўғ аралаш иссиқ кул; майда чўғ. Қўрга қўмиб пиширилган жўхори.

— Ҳовли ўртасидаги бир бузоқ билан икки қўй гўшти солинган дошқозон тагида ҳамон ўт ёнар, ўчоқ олдига тортилган қўрда эса, хизматкорлар исиниб ўтиришарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Човгумлардаги чой ичидан бў-

лингган, гулханинг қўри сўна бошлаган. Х. Нуғмон, Қаҳрамоннинг туғилиши.

2 қўчма Қалб ҳарорати, ўт, ўғит. Жамила холанинг табиати шунаقا. Юрагидаги ёшлик қўри уни доим ишга, одамлар орасига ундаиди. Э. Носиров, Ташаккур сизга, холажон! Қани, марҳамат, барно ўигит, ўйимзининг тўри, қалбимизнинг қўри сизники. Ўтирин! С. Қароматов, Ҳижрон.

ҚЎР II 1 Йиғиб, тўплаб, ғамлаб қўйилган керакли нарса; захира, бойлик. Қўр қилмоқ. — Домланинг айтишича, қўр битган, бисотда ортиқча пул қолмаган. А. Қаҳҳор, Сароб. Убир подшо бўлса, унда қўру қўрхона, тўпнун тўпхона, ҳарна асбоб, лашкар, оломон кўп бўлса. «Равшан».

2 Қут, барака. Охир пулларимиз ҳам совурлиб, қўри ўча бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қўр тўқмоқ (ёки ташламоқ) 1) қўшин тўпламоқ; лашкар тўқмоқ. Отам сен билан урушаман деб, яна қўр тўқиб ётибди, ботирлигингни қўрсат! «Муродхон». Душманлар келибди Яман қасдиға, Қўр ташлаб ётганниш тоғнинг остига. «Фольклор»; 2) рөдш. шаклида – қўр тўқиб Савлат тўқиб. Гўри Амир қўр тўқиб магрур, Паҳлавондай менга тикилар. М. Али. Бошлиқ креслода ҳамон қўр тўқиб ўтиради. Н. Аминов, Суварақ.

ҚЎРА 1 Ёғоч, шоҳ-шабба, панжара ва ш.к. дан қилинган тўсиқ, гов, девор ва шундай девор билан ўралган жой. Овулнинг қамиши қўралари совурилиб кетди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Қўра орқасида арава гидирларининг гижир-гижири эшилди. Х. Фулом, Машъял.

2 Шундай жойда яшайдиган кишилар бирлиги. Турсунбой олдинда, ҳамқишилолклари бир қўра бўлиб келишиди. «Ўзбекистон қўриқлари».

3 Асосан, қўйлар сақланадиган жой. Демак, қўзиси бор қўйларни ажратиб, қўра атрофида боқиши лозим. «Ёшлиқ». Ҳадемаи, куз тугаб, қиши киради. Қўйлар қўраларга, қорамоллар оғилларга киритилади. Газетадан.

4 эск. Атрофи девор билан ўралган ҳовли-жой, тураржой. Раҳим домла илгарилари Арслонбекнинг улфати бўлиб, бу «хасис бой» қўрасига кам келарди. Х. Фулом, Машъял. Катта бойларнинг Тошкент янги шаҳарида бир нечадан қўраси бўлиб, уларни.. ижара

кўйиб, дунё тўплар здилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишилари.

ҚЎРАМТА тар. Камон ўқлари солиб, осиб юриладиган махсус халта, сумка; ўқдон. Қўрамтага қўл солиб, бир тутам ўқ олди. — Қон торттиб, одамнинг ажали етди. Ул Паризод қўрамтага қўл солди. «Муродхон».

ҚЎРБОШИ тар. 1 Ўрта асрларда Ўрга Осиё ҳонликлари ва айрим Шарқ давлатларида: дастлаб шаҳарни тунда қўриқловчи мишлош; сўнгра қурол-яроғ омбори (қўр) мутасаддиси ҳамда қурол-аслаҳа, турли яроғлар ва тўп ясаш корхоналари (қўрхона) бошлиғи.

2 Туркистон ўлкасида Октябрь тўнта-ришигача бўлган даврда маҳаллий полиция бошлиғи; мишибларнинг бошлиғи. Миршаблар томонидан қўрбоши маҳкамасига сўроққа олиб кетилган қутидор қайтиб, ўйлакка кириши билан, минг хил ташвишда ўтирувчи Офтоб ойим ила Кумушга қайтиб жон кирган каби бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Туркистонда совет режимига қарши қуролли ҳаракат ҳарбий раҳбарларининг унвони. Қўрбоши ҳалқнинг турли табақалари орасидан чиққан обрўли шахс ҳисобланган. Улар орасида ҳатто аёллар ҳам бўлган. «ЎзМЭ».

ҚЎРИМОҚ 1 (б.к. ва т.к. билан) Ҳимоя қилмоқ, сақламоқ, қўриқламоқ. *Боғни* қўримоқ. *Юрт* қўрисанг, ўзарсан, қўримасанг, тўзарсан. Мақол. — Полизнинг қоровули ҳам ҳосилини ўтган-кетгандан қўрийди. Н. Қобил, Унугилган соҳиллар. Молларни қўриб ётган итлар югуриб келиб, Ойқизжонни таниб, ўйнашиб сакрай берди. «Фольклор».

2 (т.к. билан) Ўзини ёки бирор кимсани, нарсани қуш, пашша ва ш.к. дан ҳимоя қилиш учун уни қувмоқ, ҳайдамоқ. Сояга боғлаб қўйилган отлар эринибгина пашшаларини қўрийдилар. Ж. Шарипов, Саодат. [Розия хола:] -Ҳозироқ бир болани чумчук қўрийдиган қилиб қўй! — деб Зуҳрани койиб берди. Н. Назаров, Замон. Мула Саид Жалолхон.. бурнига қўнган пашшани қўлидаги рўмолча билан қўриш малол келди шекилли, остики лабини чўзиб, «пуф» деди. А. Қаҳҳор, Башорат.

Пашша қўримоқ ёки пашша қўриб ўтиримоқ Ҳеч нарса билан шуғулланмай, бекор ҳолда бўлмоқ. Айтганингиздай, бир соатдан бери пашша қўриб ўтирибман. И. Раҳим, Ихлос. Ана ундан кеинин шаҳарда бемалол пашшаларингни қўриб ўтираверасизлар. Шуҳрат, Жаннат қидирғанлар.

ҚЎРИҚ 1 кам қўлл. Ҳимоя, мудофаа, сақлаш. *Башарти*, қотил мен бўлиб қўринганимда ҳам, молим ва жоним қўриғида ўғриларни ўлдирғанлигим учун яна гуноҳқор бўлмас эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Соқчилар турадиган ва улар ҳимоясида қўриқлаб, сақлаб туриладиган жой. Қўкча қўргонлари қўриғида анови қўргонлар-никидек мудофелар кўп бўлмаса ҳам, ўйқ эмас эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Экин ёки дараҳт экилган, шунинг учун ҳам қўриқлаб туриладиган ер майдони; экинзор, боғ ва ш.к. Сув талашган бўлсан, сиз ҳам, мен ҳам ўз қўриғимиз учун эмас, колхоз, ҳалқ манфаати учун талашдик. Ойбек, О.в. шабадалар.

4 Илгари ёки қачонлардир экин экилган, кейинча экилмай ташлаб қўйилган ер. Қорабулоқда бекор ётган эгасиз, қақраб ётган қўриқлар кўп. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Не-не умидлар билан олинган ер, болалар ёш ва Анзират ҳоланинг ўзи дардчил бўлгани учун, экувсиз қолиб, қўриққа қўшилиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ёшлигимни қўймаб, китоб очгандай, Минг ишлек қўриқнинг бағрин очаман. С. Акбарий.

5 Ҳали ишланмаган, деҳқончилик қилинмаган, аммо экишга яроқли жойлар; бўз ер. Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш.

— Қўкламда она-бала тог этагидаги қўриққа чиқиб, белкурак билан ер ағдариб, лалми буғдой экишиди. П. Қодиров, Уч илдиз.

Қўриқ очмоқ Илгари экин экилмаган ёки ташлаб қўйилган ерларни ўзлаштириб, ишга солмоқ, у ерларда экин экиб, деҳқончилик қилмоқ. Канал бўйлари, янги очилган қўриқ, у ердаги дашт бригадаси хаёлидан ўтди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 ш.в. Ҳалқа қилинган арқон. Шериги қўлига қўриқ олади, Қўриқлигин Ойчинор не билади. «Ойсулув».

ҚЎРИҚЛАМОҚ Ҳимоя, мудофаа қилмоқ, сақламоқ. Ботир бўлсанг, қўриқлагин шаҳрингни. «Эрали ва Шерали». Шоир, тевараги Ширим қоровул бошлиқ посбонлар

кўриқлаган ҳашаматли ипак чодирга кирди. Ойбек, Навоий. Табиатни кўриқлаш масаласи ҳозир кўпчиликнинг диққат марказида. «Фан ва турмуш».

ҚЎРИҚХОНА Белгиланган қонунларга мувофиқ давлат томонидан ажратилган, алоҳида илмий ёки маданий аҳамиятта эга бўлган (ноёб ландшафт, ўсимликлар, ҳайвонот дунёси, фойдали қазималар ва б.), табиий обьект жойлашган ҳудуд. *Асроймиз ўсимлик хилларин тайин, Асроймиз ҳайвонлар камёб зотини. Ҳатто атрофларин ўраб атайнин, Кўриқхона, деймиз сўнгра отини.* А. Орипов, Йиллар армони. Ана шу кўлнинг поёнсиз чор атрофи давлат муҳофазасига олинниб, кўриқхонага айлантирилган. О. Абдураҳмон, Милтиқ отилмади.

ҚЎРИҚЧИ I 1 Ҳимоя қилувчи, ҳимоячи, соқчи, посбон. Чегара қўриқчилари. — Дарвозахона устидаги қўриқчилар Бобурнинг одамларини масхара қилиб кулишарди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Кушларни чўччиши, улардан боф, полиз ва ш.к. ни кўриқлаш учун ўрнатилган қўғирчоқ одам; қаратқи. Мени нима деб ўйлайсан-а. Сен учун пайкалдаги қўриқчимани? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Шунинг учун эски чопондан полизимизга қўриқчи қилдим. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚЎРИҚЧИ II Қўриқ ер очувчи, қўриқ ерда ишловчи шахс. — Агар орзу қилмасак, ҳосилларимиз қамровини чеклаб қўйсак, унда эртанги кунимиз нима бўлади? — дейди қўриқчилар. «Ўзбекистон қўриқлари». Олтойнинг бепоён қўрларини ўзлаштириш учун жўнаб кетаётган қўриқчилар бу ерга келар эдилар. Газетадан.

ҚЎРИҚЧИЛИК I Қўриқчи иши. Қўриқчиллик жонга тегди.

2 Ҳимоя, пана, паноҳ. Крейсер қиравчи самолёт қўриқчилигида дengизга бораёттир. «Гулхан». Қўриқчилар Бобурнинг кўзига ташланмасликка тиришиб, ҳужранинг орқа томонида қўриқчилик қила бошладилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚЎРС Кишига қаттиқ тегадиган; кўпол, дагал, тўнг. Қўрс одам. Қўрс сўз. Қўрс муомала. — Унга юзма-юз келиб, бундай қўрс, бундай терс гапларни ҳеч вақт айтган эмас эдим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қўрс жавоб орага яна жимлик туширди. С. Зуннунова,

Гўдак ҳиди. Аваз ўз феълини билади: у инжик, юраги тор, қўрс. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚЎРСЛИК I Қўрс эканлиқ. Гапининг қўрслиги, муомаласининг совуқлиги учун қишлоқлар уни «Соли совуқ» деб атардилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қоровулнинг қўрслигидан энсаси қотиб, қабулхона томон ўйлоларкан, яна гижиниб қўйди. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 Қўрс, совуқ муомала, қўпоплик, тўнглик. Дадажон.. Расул акага қўрслик қилиб қўйгани учун зўр бериб ўзини койир, ишнинг нима билан тугасига ақли етмас эди. А. Муҳиддин, Миришкор.

3 шв. Димоғдорлик, кеккайиш. Бу гап Асқар отага умрида бир марта от миниб, ўзини зўр чавандоз ҳисоблаган ёш боланинг қўрслигидай туюлди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҚЎРХОНА эск. 1 Қурол-аслаҳа сақланадиган омбор, қуролхона, арсенал. Англия қурол-ярогини олиб келган кейинги карvon амир ҳазрати олийларининг қўрхоналарига сизмай қолди. Қўрхона ёнидаги «Дорушифо» мадрасасига ҳам ҳарбий анжом сандиқларини киритиб, териб қўйишга тўғри келди. А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Қимматбаҳо нарсалар, бойликлар сақланадиган омбор; ҳазина. Ҳукуматимнинг қўлига Тушди-да қўрхонаси.. «Фольклор».

ҚЎРЧИ тар. 1 Ўрта асрларда Туркистон ва айрим Шарқ давлатларида: туркий қабилаларнинг эътиборли ва ишончли кишиларидан саройда тузилган маҳсус ҳарбий қисм жангчиси (ҳуқмдорни ва нуфузли атёнларни қўриқлаган).

2 Темурийлар даврида: экинзорларни қўриқловчи ҳарбий қисм жангчиси.

ҚЎРҚА-ПИСА рев. Дадил ботинмай, қўрқимсираб, бир оз хавотирланиб. Лаъли электр чироқ ёниб турган оқ уйга қўрқаписа кирди. Ҳ. Ғулом, Машъал. Санобар ўзининг тақдирни Алихоннинг шу суратга муносабатидан ҳал бўладигандек, қўрқа-писа унга қаради, нафас олмай кузатди. «Ёшлик». Мен яна қўрқа-писа сўрадим: -Узум берсам, ейсанми? Ҳ. Ахмар, Ким ҳақ?

ҚЎРҚАРЛИ Киши қўрқадиган, қўрқувли. Хавотир бўлманг, бунинг ҳеч қўрқарли ери ўйк.

ҚЎРҚИМСИРАМОҚ Бир оз қўрқмоқ, хавфсирамоқ. Қўрқимсираб гапирмоқ. ■

[Тўлахон:] Ҳудойим билади [қўрқимсираб ялиниб], жон хола. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚЎРҚИНЧ 1 Қўрқув ҳолати, ҳисси; қўрқув, даҳшат, ваҳима. Үнинг вужудини қўрқинч қамраб олди. Қўрқинчга тушмоқ. — Нигоранинг ҳамон қўрқинч, даҳшат тўла кўзларида миннатдорчилик учқуни ўйлтиради. С. Анорбоев, Оқсои.

2 Ҳавотирлик, безовталиқ ҳолати, ҳисси; ҳавфсираш, ҳадиксираш; ҳадик. Николининг қалбини янги бир қўрқинч таталарди. Ўқ-дори, озиқ-овқат унда чегарали эди. Ойбек, Қуёш қораймас. Энди бу иккинчи соҳта ҳатни ёздиришида, гарчи ҳозир Отабекнинг қўлёзмаси ўз қўлида бўлса ҳам, яна қўрқинч ийӯқ эмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 айн. қўрқинчли. Отабек сапчиб кетди, туси қўрқинч ҳолга кирган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тошни тошларга уриб, Тарқатиб қўрқинч оҳанг. Файратий. Кумушабиби ортиқ чидолмадими, қўрқинч бир товуш билан ҳайқарди: -Оҳ, ўламан, кўп сўзлама! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎРҚИНЧЛИ 1 Кишини қўрқувга, вахимага, даҳшатга соладиган, даҳшатли, вахимали. Қўрқинчли туш. Қўрқинчли манзара.

— Үнинг ранги оқариб, важоҳати қўрқинчли тус олган эди. М. Ҳазраткулов, Журъат. Одамларнинг унингсиз ҳам хароб эгни-бошлари тўқилди, афсоналардаги яъжуж-мажжуж каби қўрқинчли тус олди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Кишини ҳавотирлилкка соладиган, безовта, ҳавотир қиласидиган; ҳавфли, хатарли. Қўрқинчли касаллик. — Узун ва иссиқ ёз кунида подиоҳни саҳарликсиз қолдириш бегимлар учун ўзлари оч-наҳор қолишиларидан қўрқинчлироқ эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚЎРҚИНЧСИЗ 1 Қўрқарли ери йўқ, қўрқинчли эмас.

2 Ҳавотир оладиган, ҳавфсирайдиган ери йўқ, ҳавфли, хатарли эмас; бехавотир, ҳавфсиз.

ҚЎРҚИНҚИРАМОҚ айн. қўрқимсирамоқ. Рост, амаки, лекин хўп олишдим, жағига ўҳшатиб солардим-ку, қўрқинқирадим, ёшман-да. Ойбек, Болалик. Миннатдорлик билдиргим ҳам келарди, алланечук қўрқинқирадим ҳам ундан. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚЎРҚИТИШ ҳўқ. Бирон-бир шахсга ёки ижтимоий манфаатларга оғзаки, ёзма шаклда ёки бошқа усувлар билан жисмоний, моддий ёки бошқа турдаги зиён етказиш ниятини ифода этиш; инсонга руҳий азоб бериш усувларидан бири.

ҚЎРҚИТМОҚ 1 Қўрқмоқ фл. орт. н. Бутун юзи қулоқларигача кўкариб, қўллари ёнига шалвираб тушган Писмиқ ўлим тусига кириб борди. Бу ҳол Соли совуқни жуда ёмон қўрқитиб юборди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Ёлғон дўқ-пўписа ва ш.к. билан юрагига фулгула солмоқ. Ёш кетаман деб қўрқитади, қару ўламан деб қўрқитади. Мақол. — Берархмлар, наҳотки болани шунчалик қўрқитсаларинг! Сен ҳам шунинг товушига ўйғондингми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Баъзи бир чумчук юраклиларни қўрқитиш учун қилинган иш бу! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎРҚИШ 1 Қўрқмоқ фл. ҳар. н. Йигит қўрқиши, ранги ўчиши ўрнига ҳадеб кулар эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 айн. қўрқув. Душманлар кўп питирашди, Қўрқишилари ҳаддан ошиди. «Гулихиромон».

ҚЎРҚМАС 1 Қўрқмоқ фл. бўлишсиз сифдш. Уҳеч нарсадан қўрқмас эди.

2 Қўрқиши билмайдиган; довюрак. Бу қўрқмас, қотмадан келган.. командир урушининг бошидан охиригача ҳарбий хизматда бўлди. Газетадан.

ҚЎРҚМОҚ 1 Қўрқув ҳис этмоқ, қўрқув ҳиссига берилмоқ. Уҳеч нарсадан қўрқмайди. Қўрқсанга қўша кўринар. Мақол. — Тешабойнинг жаҳли чиқди: -Тешганда кўзингизни тешмайди-ку! Мунча қўрқмасангиз? М. Исмоилий, Фаргона т. о. Келин қўрққанидан ҳуши кетиб қолди. Ҳамза, Бурунги қозилар.

2 Қўрқоқлик, юраксизлик қиласмоқ, юраги бетламай, дов бермай қочмоқ. Қўрқкан олдин мушт кўтарар. Мақол.

3 Ҳадик олмоқ: ботина олмаслик, юраги дов бермаслик; чўчимоқ. Ҳаёт.. худди ийикилиб кетишидан қўрққандек, бир қўли билан танчани ушлаб, юзини ўигитдан хиёл қочириб ўтиради. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Дардини айтибди-ю, фамилиясини айтгани қўрқибди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ҚҮРҚОҚ Ҳар нарсадан қўрқаверадиган, юраги йўқ, юраксиз. Зилзила уни янада қўрқоқ, бўлар-бўлмасга чўчийдиган қилиб қўйган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Қўрқоқ ўлмасдан бурун ўлади, ўликдан нима кутуб бўлади. Уйғун, Ҳаёт қўшиғи. Қўрқоққа кўланка азроил, дейдилар. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

ҚЎРҚОҚЛИК Қўрқоққа хос ҳис-туйғу, хатти-ҳаракат. [Шербек] Қурашда қўрқоқлик.. нималигини билмайди. С. Анорбоев, Оқсой. Қўрқоқлик доғини ўлим юволмайди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Агар яна шунақа қўрқоқлик қиласар экансан, каллангни оламан. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎРҚУВ Қўрқиши ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйгули ҳолат, руҳий ҳолат. Қўрқувга тушмоқ. Юрагига қўрқув солмоқ. Уни қўрқув босди. — Жангга кирдингми, қўрқувни унут, Ўлишини эмас, ўлдиришини ўйла. Уйғун, Ҳаёт қўшиғи. Одамлар қўрқувдан қалт-қалт титрабдилар. «Олтин бешик».

ҚЎРҚУВЛИ Қўрқув уйғотадиган, қўрқув ҳолатли, қўрқув ифодали. Атрофга қўрқувли назар ташламоқ. — Нури ёлғиз қоларкан.. кузнинг ойдин кечасидаги қўрқувли, лекин унинг учун энг томли дамлар ёдидан ўтди. Ойбек, Танланган асарлар. Қўрқувли қўзлар билан теварақни кузатди. А. Қаҳҳор, Иллар.

ҚЎРҚУВСИЗ Қўрқинчдан, қўрқинч ҳиссидан холи, тинч. Онахоннинг кўз қараши қўрқувсиз, нафратли ва мағрур қараш эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚЎР-ҚУТ Йигиб, тўплаб, ғамлаб қўйилган нарса, бойлик, захира, қут-барака. Шунисига суюнаманки, ўша вақтларда яхшиги на рўзгор тузиб, қўр-қут орттириган эканмиз, бари ҳалқнинг корига яради. Ойбек, О. в. шабадалар. Эшон аянинг бирдан-бир нияти қўлда қолган қўр-қутларни сақлаб қолиши, пишиб ҳилвираб турган эшонни ўз масканига қўйиб, бойликларига эга бўлиш. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳозир эски қўр-қутдан бор, лекин ётиб еганаға тое чидамайди. Ойбек, Улуг йўл.

ҚЎРҚУЛИК Қўрқиши керак, қўрқиши керак бўлади. Бу одамдан қўрқулик: Одамини ҳажв қилиб юборади. Ш. Ҳолмирзаев, Қил кўприк. Пулки кишини ҳазондай учирив юрдими, ундан пулдан қўрқулик. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚЎРҒАЛАМОҚ кам қўлл. Қўргамоқ. Атрофда эса уни шериклари ўраб-қўргалаб, ҳисмоя қилиб боришарди. «Гулистон».

ҚЎРҒАМОҚ шв. Қўриқламоқ, сақламоқ. Ватанини қўргамоқ. — Агар у жанг вақтида жонини қўргаб, ўртқоларига хиёнат қилиб, тўнгакнинг орқасида бошини кафтига қўйиб ётмаса, тенасига бостириб келётган [душманни] кўрарди, отиб ўлдиради, ўзи саломат қоларди. Уйғун, Ҳаёт қўшиғи. Жанг айламоқда ёри, қўргаб саодатини: Гулишанда баҳт майидан мастона ёра айтинг. Уйғун.

ҚЎРҒОН 1 Ўрта асрларда қалин ва баланд мудофаа девори билан ўраб қурилган, асосан, бир дарвозали шаҳар-қалъя. Ёв қўргонини қамал қилиб, унинг қулочкаши баланд деворлари ёнига ҷодир ташлаган қўшин каби одамлар тое этагига тўлиб кетдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ғиждувон қўргонининг шарқи-шимол ва гарб томонларидан чиқаётган.. ғулгулали товуш ҳавони титратмоқда эди. С. Айний, Қуллар.

2 Қалъя, шаҳар, қўргон ва ш.к. ни мудофаа қилиш учун қурилган мустаҳкам девор. У баланд қўргон билан ўралган бўлиб, ичкарига тўртта темир дарвозадан кирилар эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Азизбек ташаккурни битиргач, ҳудайчи қўргон устидаги мудофеларга бор тоувушни қўйиб қичқириди: -Бек жаноблари бу кунги рустамона ғайратларингизга дуо қиладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўчоқ бошида қўргон, Атрофим баланд қўргон. Кўнгил берган ёримни Қўролмасдан бағрим қон. С. Абдулла.

3 Дала жойда ва умуман шаҳардан ташқарида атрофи девор билан ўралган ҳовлижой ва унинг ичидаги бинолар (атрофи, одатда, боф, экинзорлардан иборат бўлган). Арслонбекнинг қўргонини.. бу ўйла тушшиб олган кўр ҳам топади. Ҳ. Фулом, Машъал. Шербек қишлоқнинг энг четидаги қўргонни ҳам босиб ўтди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚЎРҒОНБЕГИ тар Қалъани, қўргонни ҳимоя қилувчи соқчиларнинг бошлиғи, қалъя коменданти. Азизбек, қаршисида қўл боғлаб турган қўргонбегидан сўради: -Йигитларингизнинг барчаси ҳам қуруқ қолмадими? -Давлатингиз соясида, тақсир! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎРҒОНЧА 1 Қўргон 3 с. кичр. Йигитлар Максимнинг қўл-ёғини боғлаб, икки яшик асбоб-ускуна билан олиб қочишиди. Икки кун арчазордаги қўргончада қамалиб ётди. С. Аҳмад, Ҳукм. Қишлоқдаги пахса деворли қўргончалар бой, бадавлат одамларни бў-

либ, гуваладан қурилган настак уйлар кам-
багал-қашлоқларнинг бошпаналари эди. П.
Турсун, Ўқитувчи.

2 Кичик қишлоқ, қишлоқча. Булок-
бошидаги қўргончамиз ҳаммаси бўлиб эллик
беш ҳўжалик. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎРҒОШИН Менделеев даврий сис-
темасининг IV гуруҳига мансуб кимёвий
элемент; оғир, юмшок, тез эрийдиган, кў-
киш-кулранг металл. Соғ қўргошин. Қўр-
гошин рудаси. Қўргошин қотишмалари. ■

-Мана, — тугунчани Сувонжонга берди, —
ярим кило дори, ярим кило қўргошин. Ичидা
тўнғиз ўқ ҳам аралаш. С. Анорбоев, Оқсой.
Тогда нодир металларнинг белгиларини кў-
риб, вольфрам, молибден, қўргошин қиди-
ришган. С. Анорбоев, Ишчилар.

ҚЎРҒОШИНЛИ 1 Ичидা ёки таркибида
қўргошини бўлган. Қўргошинли баббит.

2 Қўргошин қўйилган; қўргошин ёки
унинг бирикмасидан ясалган. Қўргошинли
аккумулятор.

ҚЎСҚИ 1 Кийилавериб эскириб кетган,
жулдури чиққан, жулдур кийим. Бошида кир,
тўзғиган салла, чопони ҳам қўсқи. Ойбек,
Улуг йўл. Шу қўсқиси тўрт йилдирки, янги
бўлмас. F. Фулом.

2 Шундай уст-бошли киши ҳақида. Мен..
отдан тушсам ҳам, эгардан тушимас эдим.
Мен кимман ахир, Омон қўсқига бўйсунид
кетаверамани! F. Фулом, Шум бола.

З кўчма Дағал, кўрс. Одамлари бир-бири-
ни сизлаб гаплашади, биздагига ўхшаб қў-
пол, қўсқи эмас. И. Шомуродов, Мағлубият.

ҚЎТИР 1 Баданда пуфакчалар ҳосил
қилиб, қаттиқ қичишитиралдиган юқумли
тери касаллиги. Тиқилинч ва ифлос жойилар-
да, ётөқларда яшовчи кишилар турли тер-
лама, қўтири.. ва бошқа шунга ўхшаш юқум-
ли касалликларга дучор бўладилар. Н. Исмои-
лов, Касалларни парвариш қилиш.

2 Шундай касалликка йўлиққан. Қўтири
бала. Қўтири эчки. ■ Писмиқ, эгасидан ҳўп
калтак еб, яна билтанглаб қолган қўтири
итдек, эгилиб-букилиб, ерга сирпангандек
бўлиб инқиллади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚЎТОН I 1 Бирга боқилаётган катта
қўй тўдаси; қўй подаси; сурув. Шу кечак
тушимда чўпон бўлибман. Қўтонимни қир-
нинг тўрида кўрибман. Ислом шоир. Май-
донга бир қўтон қўйни ҳайдаб келишиди. F.
Расул, Тўнгич ўғил.

2 Қўй ёки мол қамаладиган катта қўра
ёки маҳсус бино; қўйхона, молхона. Умар-
қўул эрталаб, ердан қирор кўтарилаёт деган-
да, қўйларни қўтмондан ҳайдаб чиқарди. О.
Хусанов, Ҳаёт ишқи. — Оворагарчиликни
айтмайсизми, — деди пақир ушлаб турган
новча киши, — қишида қишлоққа, ёзда яйловга
мол ҳайдаймиз. Шу ерга қўтон қурилса бўл-
майдими? И. Раҳим, Ихлос.

ҚЎТОН II: кўк қўтон қ. кўккўтон. Оқ
қўтон қ. оққўтон.

ҚЎТОНЛАБ Бир неча қўтон, қўтон-
қўтон. Салимбой ўлгандан кейин, унинг ўр-
нига Мадамин оқсоқол бўлиб қолди. Юзлаб
қўш-хўқиз, ўилқи, қўтонлаб қўй-эчки бунга
қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎТОНЛАМОҚ 1 Атрофни ўраб, қў-
тонга айлантироқ, қўтон қурмоқ.

2 Қўтонларга айрмоқ, бўлмоқ.

3 Қўтон бўлиб турмоқ, жойлашмоқ.
Тепанинг усти тен-текис, бемалол бир су-
рув қўтонласа бўларди. Н. Қобил, Унугтил-
ган соҳиллар.

ҚЎТОС I Марказий Осиёнинг баланд
тоғли ҳудудларида яшайдиган, ҳўқизлар
кенжা оиласига мансуб кавш қайтарувчи
ҳайвон. Қорамоннинг тоғ шароитига мос-
ланган энг кучлиси ва маҳсулори саналган
қўтосни армани қишлоқларида кўп учрат-
дик. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбай-
жон.

ҚЎТОС II шв. Бўйинга тақиладиган бе-
зак буюми. Қўтос тақди бўйни узун бедаво-
га, Қирқ қуббали юған урди бошига. «Хуш-
келди». Ана шунда тилла қўтос тақинган
йўн тўрт маҳрам Бойбўридан Бойсарини сў-
раб бориб қолди. «Алпомиш».

ҚЎЧҚОР 1 Совлиқларни уруғланти-
ришда фойдаланиладиган, бичилмаган эр-
как қўй. Зотли қўчқор. ■ ..ўтган ўили эса
майин жунли зотли қўчқорлар келтирилиб,
ўзимизнинг жайдари қўйларга.. чатиштириш
бошланган эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма с.т. Кишига нисбат берилади;
зўр, ботир, паҳлавон. Чамбилинг қўчқори
ўзим бўламан, Чамбил элтиб, сени лойга
соламан. «Малиқаи айёр». Бу юришиндан
сенга ўлмоқлик даркор, Бу сўзларни айтуб
шундайин қўчқор. «Муродхон».

Икки қўчқорнинг боши бир қозонда
қайнамас Иккита бир хил манман, зўр
ва ш.к. одам бир жойда муроса қилиб

яшолмайди, чиқишишолмайди, маъносидағи матал.

З Құчқор (эркаклар исми).

ҚҰЧҚОРБОЗ Құчқор боқиши ва уриштиришни яхши күрадиган одам. *Машхұр Алимжонбайнинг ўғли Тұрахон бойбашчача құчқорбоз, хұроздоз..* эди. М. Мұхаммаджонов, Тұрмұш уринишиллари.

ҚҰШ I 1 Иккита, бир жуфт; құшалоқ. Құш белбөг. Құш ёстик. Құлларидә құш узук. Құш гүлдиракли арава. Құш отли извоши. Құш табақали дарваза. Құш карнай. — Юқоридаги бир-бирига миңгашыб түрган құш харсанғ тағидан виқири-виқири қайнағаб сүв чиқмоқда. С. Анорбоев, Оқсой.

Құш құллаб қ. құллаб 2.

2 Бир вақтда, биргаликда содир бўл(ади)ган, юз бер(ади)ган (яна қ. құшалоқ 2). Құш байрам. Құш тўй.

3 Омочга қўшилган бир жуфт (ёки битта) ҳўқиз ёки от. Далага құш чиқди. — Загчалар қағқағлашиб, құш кетидан учиб-қўнишиади. Н. Фозилов, Оқим. Құш ҳўқизда ер ҳайдаб, бир отли сеялкада қўриқча чигит экилди. «Ўзбекистон қўриқлари».

Құш пайти (ёки вақти, маҳали) Ҳайдаш учун ер етилган, далага құш чиқадиган пайт. **Құш ҳайдамоқ** Құш билан ер ҳайдамоқ. Ўзоқдан құш ҳайдаб юрган ўйигитнинг ашулласи эшишиладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚҰШ II 1 Сафар, саёҳат ва ш.к. да вақтинча қўниш жойи; вақтинчалик қароргоҳ. Ҳамма лашкар жам бўлиб, булар ҳам Асқар тоғдан ошиб, құш ташлади. «Гўрўели». Қўқон сипоҳлари эндиғи ҳужумгача.. яраларини боғлаши, дамларини олиш учун қўргон ёнидан қаёқладир қўшларига кетганлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гурух, тўда, тўп. *Полвоннинг қўшига сурланлиқ* Ёқуббай, ҳазорасплик Қилибойлар ҳам келиб қўшилдишар. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚҰША I Иккита, бир жуфт; жуфт. Қўрқанга қўша кўринар. Мақол. — Ярашиқли келган қўша кокилинг. «Ҳасанхон». Қўша кунгурали бинолар, Куббаларда ўйнайди қуёш. Э. Раҳим.

Қўша қаримоқ Умрнинг охиригача бир-биридан ажралмасдан, бирга яшаб ўтмоқ. *Фотиманинг ҳам унга майли бор.* Агар юлдузлари тўғри келган бўлса, қўша қарисин. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎША II айн. қўш II 2. Ташқаридә бир қўша созандалар.. шаҳарнинг машхур ҳофизлари ашула айтадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚҰШАЛОҚ 1 Иккита бир-бирига ёпишган, бир-бирига ёпишиб ўтсан, ёпишиб туғилган ва ш. к. Құшалоқ олма. Құшалоқ сомса. Құшалоқ бошли бузоқ. *Марғилоннинг құшалоқ кулчаси.* — Сизларга атаб олиб келдим, қизларим, — деди кампир ва бир жуфт құшалоқ анорни рўмолидан олиб, Адолатга узатди, — буниси сенга, қизим. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Самоварчи құшалоқ бармоқли панжасини қўзиб, бир кўчани кўрсатди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир вақтда содир бўлган, юз берган, бирга келган, құш. Құшалоқ байрам. — Болла-чақа, набиралар, дўсту биродорлар билан құшалоқ тўй кунини ўтказиш вақтини келишиб олдиқ. Т. Унабоев, Кумуш тўй.

ҚҰШАЛОҚЛАМОҚ кам қўлл. Иккита-иккита, жуфт-жуфт қилиб бирлаштироқ, құшалоқ қилмоқ. *Пайтдан фойдаланиб, мен ҳам [гранатани] құшалоқлаб отдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚЎША-ҚЎША Жуфт-жуфт, бир неча жуфт; жуда кўп. Қўкрагида қўша-қўша орден ва медаллар. — Қўша-қўша палак, қўша-қўша паранжи, уч-тўрт уйни ясатишга етадиган дорпечлар, гулкўрпалар, чойшаблар.. Лутфинисо ва унинг қизини ҳали қаноатлантирган эмасди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚЎШБЕГИ тар. Қўш, яъни ҳарбий қароргоҳ ва лагернинг бошлиғи.

ҚЎШБОШ Икки бошли. Қўшибош ёвуз бургут темир тирногин Одамзод бўғзига санчиб турса-ю, Дилга сиғармиди фарзанд орзуси. Миртемир.

ҚЎШИБ-ЧАТИБ Ёлғон, бехуда, бўлмагур гаплар аралаштириб, алдаб. Баъзида битта ё бўлган, ё бўлмаган воқеани бир эмас, бир неча газета ўзидан қўшиб-чатиб ёзади, ўқувчини ишонтироқчи бўлади. Газетадан.

ҚЎШИЛИШМОҚ Қўшилмоқ фл. бирг. н. Гапга қўшилишмоқ. Суҳбатга қўшилишмоқ. — Дугонаси чиқиб, ундоқ деди, холанг чиқиб, бундоқ деди, ҳаммаси қўшилишиб, сени олиб, менга урди, мени олиб, сенга урди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлилар. Башарти, мен бу ваҳшатга иштирок қилган бўлсан, қайси

ақл ва қандай манфаатни кузатиб қўшилишган бўламан? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎШИЛМА 1 Турли элемент, қисм ва ш.к. нинг ўзаро қўшилишидан таркиб топган нарса, бирикма. Универсал асбоб.. иккى айланувчи доиранинг қўшилмасидан иборат. «Астрономия».

2 Йирик ҳарбий қисм (бригада, дивизия, корпус ва ш.к.). Иккинчи Болтиқбўйи фронтининг қўшилмалари умумий ҳужумга ўтиши тарафдудида эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚЎШИЛМОҚ 1 Қўшмоқ I фл. ўзл. ва мажҳ. н. Бешга уч қўшилса, саккиз бўлади. Сут қўшилган чой. Икки от қўшилган извоши. Гайратига гайрат қўшилди. Шаҳримиз ҳуснига ҳусн қўшилмоқда. Илгорлар ҳаракатига қўшилмоқ. Элга эл қўшилса – давлат. Мажол. ■ Болтабойнинг чехраси очилиб кетди. Отим чиқсан, дессангиз мусобақага қўшилинг бўлмаса. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кампир.. болаларга қўшилиб ҳингиллашган Нурига пичине қилди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирлашиб, аралашиб кетмоқ, бирлик, яхлитлик касб этмоқ. Робиянинг майин сочтолалари ўигитнинг юзига тегди, бир лаҳза икковининг нафаси нафасига қўшилиб кетди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. ..тўнка ёнида соchlари ўсиб, соқолига қўшилиб кетган девона.. гулханни ёндиришга тиришар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Сафига кирмоқ. Бир вақтлар саёқ ўигитларга қўшилиб қолгандим-да. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Тўғри деб билмоқ, қўллаб-қувватламоқ, ёқламоқ. Бирорнинг фикрига қўшилмоқ. ■ Мен Зокир отанинг таклифига қўшиламан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -Муса аканинг гапларига қўшиламан, – деди Бектемиров. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚЎШИЛУВЧИ 1 Қўшилмоқ фл. сифди. Даврамизга қўшилувчи одамлар борми?

2 мат. Бирор сон ёки миқдорга қўшиладиган иккинчи сон ёки миқдор. Қўшилувчилар ўрни ўзгаргани билан натижаси (ийинди) ўзгармайди.

ҚЎШИМЧА 1 сфт. Бор, мавжуд, режадаги нарса, ҳодиса ва ш.к. нинг устига қўшилувчи ёки уларни тўлдирувчи. Қўшимча маҳсулот. Қўшимча дарс. ■ Турғун сизга қўшимча ҳужжат бермоқчи. Н. Сафаров,

Хаёт мактаби. У.. домланинг ножёя ҳаракатлари тўғрисида қўшимчага маълумотлар берди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 от Муҳокамага қўйилган қарор, революция ва ш.к. га киритиш учун таклиф этилган янги фикр, мулоҳаза ва ш.к. Қарор қўшимчалари билан бир оғиздан қабул қилинди.

ҚЎШИМЧА ҚИЛМОҚ Қўшимча гап, фикр, таклиф ва ш.к. билдиримоқ. Ҳусайн Оға ўғли қўшимча қилди: -Бахтимизга сизларни учратиб қолдик. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қурбоналининг гапига у билан келган шерикларидан бири қўшимча қилди.. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

3 от, тлш. Сўзга қўшилиб, янги сўз ёки сўз шаклини ясаш учун хизмат қиласидаги морфема (қ. аффикс).

4 от Асосий нарсага қўшилган, аралашган ҳар қандай бошқа нарса, аралашма. Ҳеч қандай қўшимчаси ўйқ, тоза асал.

5 от, с.т. Илова.

ҚЎШИН Қуролли кучлар мажмуи ёки унинг бир қисми; аскар, армия. Қўшинларимиз қарши ҳужумга ўтдишлар А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. Кун чиқаётгандан, шаҳар ташқарисида бир қисм қўшини билан Шайбонийхон пайдо бўлди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚЎШИШ 1 Қўшмоқ I фл. ҳар. н. Ҳосилга ҳосил қўшиш. ■ Бу, ўртоқлар, фан билан тажрибани бирга қўшиши орқасида эришган ютуғимиздир. С. Анорбоев, Оқсой. Тешабой соябон аравани қўшишига буюрди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 мат. Икки ёки ундан ортиқ соннинг ўйинидини топиш амали; қўшув. Қасрларни қўшиши ва айриши.

ҚЎШИҚ 1 Кенг маънода шеърий-мусликий жанр; ашула. Лирик қўшиқ. Ҳажвий қўшиқ. Ҳалқ қўшиқлари. Қўшиқ айтмоқ. Қўшиқ басталамоқ. ■ Унда алла, қўшиқ бор. Иссик бағир ва ишқ бор. Г. Жўраева, Иқбол. Яхши куй ва қўшиқ инсонга хуш кайфият бағишлайди. Газетадан.

2 Лапар, терма.

ҚЎШИҚЧИ Қўшиқ ёки лапар айтuvчи киши, хонанда. Чолгучилар бошладилар соз, Қўшиқчилар солдилар овоз. Ф. Ғулом. Шу чоқчача мўлттайиб, хаёл ичиди шўнгигб ўтирган Кумушбibi билан сесканди-да, қўшиқчи қизларга қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚҰШИҚЧИЛИК 1 кам құлл. Құшиқ айтиш қасби, иши. Құшиқчилекни үйгіштір.

2 Құшиқлар яратиш, құшиқ басталаш. *Маңруғ Назаров кинематография, драматургия ва құшиқчылек соңасыда ҳам дадыл қалам төбратяпты. Х. Ѓегоров, Ҳаёт тұлқынлари.*

ҚҰШМА 1 Бирлаштирилган, бирлашған қолда амалға ошириладиган, үтказыладиган, биргалиқдаги. Құшма ахборот. Құшма мажлис. Құшма корхона.

2 тлш. Икки ва ундан ортиқ тил бирлігінинг құшилувидан ташкил топған. Құшма ғап. Құшма аффикс. Құшма сүз.

ҚҰШМАЧИ Бегона аәл билан бегона киши (әрқак)нинг учрашувига, құшилуvigа воситачилик қылиб күн күрадиган одам; далла. Мен ҳали келиб-келиб одамгарчилекни, діёнатни, номусни түпроқ билан тенг құлған сиздай разил, хотинғуруш құшмачилар олдіда шундай наст тушдимми! Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚҰШМАЧИЛИК Құшмачи иши, қасби. -Яхши бұлды, кета қолинглар, - деди хо-тинглардан бири унинг кетидан бурнини жијириб, - худодан құрқармашылар була? Биттаси құшмачилек қылиб күн күради. С. Зуннунова, Гулхан.

ҚҰШМЕТАЛЛ Икки хил металлдан ясалған, биметалл. Құшметалл пластина.

ҚҰШМИСРА Икки мисра, ғазал, қасида ёки достондаги айрим бир байт. *Мазкур құшмисра «Садди Искандарий» достони-нинг 88-бобида келген. «Тафаккур».*

ҚҰШМОЗОР Ёнма-ән иккита мозор.

Құшмозор бұлмоқ Бирга, бир вақтда үлмоқ; қирилмоқ. -Худо хоҳласа, ҳаммаси құшмозор бұлади! - деди Роҳатбibi. - Ҳақ жојида қарор топади. Ҳ. Ғулом, Машъал. **Құшмозор құлмоқ** Иккласини ёки бирій-ла ҳаммасини үлдирмоқ, құрмоқ. Қишлоқ-ларимизга разм солинг.. тунов куни *Ғиждуевон томондаги қишлоқлардан бирида дөхқонни таламоқ ниятида борган амир ам-локдорларини сарбоз-парбозлари билан құшмозор қишишибди.* С. Кароматов, Бир томчиқон.

ҚҰШМОҚ I 1 мат. Құшув амалини бажармоқ, жам құлмоқ. *Бешни бешга құшмоқ.*

2 Бирор нарсага бошқа нарсаны араплаштироқ ёки солмоқ. Сүтга сув құшмоқ.

Чойга шакар құшмоқ. Лойга сомон құшмоқ. — Гулнор үқиб-үқиб сүзлади: -Заҳар.. Салим құшған. Ойбек, Танланған асарлар. Ҳар бир ақли бор одам қовунға пиёз құшиб ейши нотұғри эканини билса керак. А. Қаҳ-хор, Муноғиқ. *Дараҳтларнинг гулларидан сочылаётган ҳидни ҳаво билан құшиб, ҳар қанча шимирсанғ ҳам түймайсан, киши.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

3 Бұлак-бұлак, алоҳида, мустақил нарсалардан бир бутунлик ҳосил құлмоқ, бирлаштироқ. Икки институтни құшмоқ. Молу мұлкни құшмоқ. Сүзларни бир-бірге құшиб, ғап тұзмоқ. — Бешинчи ва еттінчи синфларни құшиб ўқытапты дадам. С. Сиёев, Ѓеруғлик.

4 Бирини бошқасининг ёнига, устига қўймоқ, тиркамоқ, ташламоқ; бир құлмоқ, бир қилиб қўймоқ. Хирмонга этак-этак пахта қўшмоқ. — Шинель ва гимнастёркаларини ечди-да, тугун қилиб, бошқаларнига қўшиди. Ойбек, Күёш қораймас.

5 Қўшимча тарзда бермоқ, киритмоқ. [Мирзакаримбой] Бир нафас ўйлаб, яна уч сўмлик қофоз ва бир сўлқавой қўшиб, Йўлчи-га ташлади. Ойбек, Танланған асарлар.

6 Ғап, фикр ва ш.к. қўшимча құлмоқ; ғап қистирмоқ. У Ҳадиҷаҳоннинг сўзига нимадир қўшмоқчи бўлди-да, ҳозир айтib қолмаса, худди кечикиб қоладигандек шошибди. Н. Сафаров, Ҳадиҷа Аҳророва. Үша қувноқ вазиятини ўзгартирмай, қўшиб қўйди: -Оғингиз оғримаяптими? С. Кароматов, Олтиҳ кум.

7 Борига яна нимадир киритмоқ, бирор нарсани яна нима биландир тұлдирмок. Умрга умр қўшмоқ. Ҳуснига ҳусн қўшмоқ. — Ҳазин мисрлар унинг дардига дард құшар эди. Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти. ..бу саиғи навбахорга файз қўшарди. Мирмуҳсин, Меъмор.

8 Қаторига киритмоқ, бирга құлмоқ. [Ўзбек ойим:] Отабекнинг ёнига Ҳасаналини қўшиб, Марғилонга юбораман. А. Қодирий, Ўтган күнлар. Бу үйгитни.. аскарий машқ ўтказаётган навкарларга қўшинг! П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ишонмасак, сени тұдамизга құшмасдик. С. Сиёев, Ѓеруғлик.

9 Бирга құлмоқ; бириктироқ. Бири Робияни оёқларидан ушлаб олған, иккінчиси унинг құлларини белига құшиб, маҳкам қишиб турған.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

10 этн. Сарпо қилмоқ, сарпо, сеп тарисида бермоқ. *Битта хитой жужун мурсакни кам күриб, ёнига ўзининг қимматбаҳо заррин мурсагини.. қўшган* эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

11 Арава, извош, омоч ва ш.к. ни тортиш учун тегишли абзал ёрдамида биритирмоқ (от-улов ҳақида). *Ҳозир нариги тўриқ қашқани қўшаман жувозга*. Н. Фозилов, Оқим. [Ёрмат] Отни қўшгандан кейин аравага қалин намат солди. Ойбек, Танланган асарлар. *Офицер ҳозир:* «*Қўшига қўшисанг ҳам, майли, шиқилиб ўлдирма*», деб кетаётиди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

12 От-улов тиркаб тайёр қилмоқ (арава, извош, омоч ва ш.к. ҳақида). *Фазлиддин.. аччиқ чойни ичиб қониқчац, извошни қўшиди*. Ойбек, Танланган асарлар. *У/Сидиқжон/ бир куни, тушки дам олиш вақтида, Зиёдахоннинг сўровига кўра, эшак-аравани қўшиб, дарёдан сув келтиргани борди*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

13 Эркак киши билан аёлни уйламоқ, бир ёстиққа бош қўйдирмоқ, қовуштирмоқ. *Қирқ кун тўй қилиб, қирқ биринчи кечаси ўигитларни қизларга қўшидилар.* «Эртаклар». [Ҳасанали:] *Бекни уйлантирдим, севганига қўшиб қувонтиридим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бошини қўшмоқ *Ўйлантирмоқ ёки эрга бермоқ. Бир амаллаб қишидан чиқсан, Полоннинг ҳам бошини қўшиб қўярмиз*. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚЎШМОҚ II *Кўшилиб турган, кўшилган; қўшалоқ нарса, қўшимча. Кўрқсанга қўши кўринар, қўшмоғи билан беш кўринар. Мақол.*

ҚЎШНАЙ *Ўзбек, тожик ва б. шарқ халқарига тарқалган, биритирилган иккни найли, пулфлама тилчали мусиқа асбоби (бир-бирига ўзаро боғланган иккита бир хил гаров қамишдан ишланади). Бу майин оҳане дам яқин, дам узоқдан эшишилар.. дам чироили қўшиқча, дам қўшнай садосига ўхшаб кетарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚЎШНАЙЧИ *Қўшнай чалувчи созанди.*

ҚЎШНИ 1 от Уйлари, ҳовли-жойлари ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар, ойлалар, хонадонлар (бир-бирига нисбатан). *Яқин қўшни. Ён қўшни. Ҳовли олма, қўшни ол. Мақол. Гилам сотсанг, қўшнингга сот, бир чеккасида ўзинг ўтирасан!* Мақол. — [Қо-

симжоннинг] *Ойиси қўшни билан гаплашиб турарди. Ў. Умарбеков, Она. Бир қаричликдан дуторни севаман, бир қўшни келинчакдан ўрганган эдим. Ойбек, Танланган асарлар. [Отабек] Гузарга чиққанда, Ҳасаналининг қўшиси бўлган Али эринибгина дўкон таҳтасини туширмоқда эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Иш жойи, жойлашиш ўрни ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан). *Қиз сўраган курсант, ҳақиқатда, Элмуродга қўшни, иккинчи взводда ўқир эди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ҳайрон бўлиб, сувдонга тикилди. У ковак эди — ўқ тешиш ўтибди, уни улоқтириди-да, қўшинисидан, серсоқол русдан сув тилади.* Ойбек, Күёш қораймас.

3 сфт. *Ёнма-ён турган, жойлашган, бир-бирига яқин, чегарадош. Қўшни бригада. Қўшни маҳалла. Қўшни қишлоқ. Қўшни мамлакатлар. — Иигит яйт этиб қўшни далага қаради. У ерда хотин-халажлар, бола-чақалар чувуллашиб, пахта теришаётган эди.* М. Исмоилий, Фарфона т. о.

Қўшни бурчаклар мат. *Бир томони умумий бўлиб, қолган иккни томонини бир тўғри чизиқ ташкил этган иккита бурчак.*

ҚЎШНИЧИЛИК *Қўни-қўшнилар ўтрасидаги борди-келди муносабатлари, қўни-қўшничилик. Қўшничилик қилмоқ.*

ҚЎШВОЗ *мус.* *Икки овоз билан ижро этиш учун ёзилган мусиқа асари ҳамда шундай асарни ижро этиш; дуэт.*

ҚЎШОЁҚ *Орқа оёқлари ва думи узун, сакраб юришга мосланган тунги кемириувчи сутэмизувчи ҳайвон. Илик тун.. Қўшоёқларнинг чийиллаши, аҳён-аҳёнда дардчил бузоқнинг азоб чекиб инграши сингари совуқ нидолар ҳам эшишилади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Зум ўтмай қўшоёқ билан бўз қаламуш ҳам у ёқ-бу ёққа пилдираб, емиш ахтаришига тушдилар.* А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

ҚЎШОТАР *Қўшогиз милтиқ. Элгелди ёйлиб кетган сурувга кўз ҳам ташламай, қўшотарини қучоқлаб, яна ўтиради.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. [Мадамин] *Қишлоқдан чиққанидан кейин қўшотар ов милтиқни осмонга қаратиб, устма-уст икки марта ўқ узди.* П. Турсун, Үқитувчи.

ҚЎШОҚ 1 сфт. *Бир-бирига қўшилган; қўшалоқ. Қўшоқ сомса. — Бир кўзи филай-*

роқ.. Тиканак сингари Қошлари қўшоқ. Туй-ғун. Анави малла йигит.. чилдирмани қўшоқ қилиб чаладиган, ҳунари ўтқир чилдирмачи. С. Анорбоев, Оқсой.

2 с.т. кам қўлл. от Умр йўлдоши, эр ёки хотин (бир-бирига нисбатан). **Бошқа гапларни кўнглингга келтирма, қизим!** Марғилонлик келин билан сенинг бизга ҳеч бир фарқларинг йўқ, икколоваринг ҳам боламизнинг қўшоги – боламизсиз! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 от, маҳс. Бир арқон билан боғланган икки ёки бир неча қўй; ўзаро боғланган қўйлар тўдаси. **Чўпонлар ҳам сотилмай қолган қўйларни қўшоқлардан чиқариб, ўтлоқларга ҳайдадилар.** С. Айний, Дохунда. **Тўламат Сувонжон билан бирга жуни ўсиқ қўзиларни тутиб, қўшоққа тиркашмоқда.** С. Анорбоев, Оқсой.

Қўшоқ арқон Бир неча қўйни ўзаро боғлаш учун мўлжалланган узун арқон. Омон белидан қўшоқ арқонни ечди. F. Гулом, Шум бола. **Қўшоқ қилмоқ** Қўшоқлаб боғламоқ, бир нечасини бир арқонга боғламоқ.

4 с.т. Умуман, тўда, тўп; гуруҳ. **Олдинги тиялардан бир нечаси қўшогидан ажралиб келди-да, кийикни ўзига қўшиб олди.** Й. Шамшаров, Каҳрамонлик йўли. **Коҳзозчи болалар ва қизлардан икки қўшоқ қўриқчилар тўдаси ташкил қилиб, болаларнинг ўзига ҳар бир қўшоққа бир бошлиқ сайлатди.** А. Қодирий, Обид кетмон.

5 Қўшоқ (эрқаклар исми; одатда олти бармоқли одамларга қўйилади).

Қўшоқ бармоқли одам Олти бармоқли одам. **Қўшоқнинг орқасида (ёки ичидা) бўшоқ** Бир неча айбдор, гуноҳкор, жиноятича ва ш.к. ичидаги бегуноҳ жазоланган кишига нисбатан айтиладиган ибора.

Қўшоқламоқ Бир-бирига биринкириб, бир арқон билан боғламоқ, қўшоқ қилмоқ (қўй, эчки ва ш.к. ҳайвонлар ҳақида). Омон белидан қўшоқ арқонни ечди. **Қолган қўйларни қўшоқладик.** F. Гулом, Шум бола.

Қўшофиз Стволи иккита бўлган, кетма-кет икки ўқ отиш мумкин бўлган, икки стволли (милтиқ ҳақида). **Шербек тўриққа устма-уст қамчи босди.** Йўл-йўлакай қўшофиз милтиқни бир қўлида ушлаганича елкасига қўйиб, отишга чоғлаб борди. С. Анорбоев, Оқсой.

Қўштабақа(ли), қўштавақа(ли) Табақаси иккита бўлган, икки табақали. **Қўштабақа эшик.** — **Бу қўргоннинг.. катта қўштавақа дарвозасида посбон бўлиб «Олапар» деган катта кўптак им яшар экан.** С. Абдулла, Ўртоқ Холназаров.

Қўштироқ Қўшмоқ I фл. орт. н. **Тонг отмай қўширироқ.** — **Қоражонни қишилодан чиқариб, элга қўштиримай, Олатоғдан жой бериб қўйди.** «Алпомиш». **Оқсоқол тонг қоронгисида извош қўштириб, куёвнинг олдига борди.** С. Аҳмад, Ҳукм.

Қўштироқ Қўчирма гап, иқтибос, сарлавҳа, шунингдек, кўчма маънода ишлатилган сўз ёки гапни ёзувда ажратиб кўрсатиш учун ишлатиладиган чегараловчи тиниш белгиси (« » ёки “ ” белгиси). **Қўштироқ очмоқ.** **Қўштироқ ётмоқ.** Сўз ёки гапни қўштироқ ичига олмоқ. — **Қўчирма гап ёки цитатани, муаллиф гапидан ажратиш учун, қўштироқ қўйилади.** «Ўзбек тили» дарслиги.

Қўштиғ 1 Икки тиғли, дудама. **Қўштиғ пичоқ.**

2 шв. Қўшофиз, қўшотар. **Қани энди, қўштиғ милтиғинг бўлса-ю, сочма ўқ билан бир отишда ҳаммасини уриб олсане!** П. Турсун, Ўқитувчи.

Қўштор мус. Икки торли.

Қўштуёқлилар Қорамоллар, қўйлар каби түёқлари бир жуфт бўлган сутэмизувчиликнинг бир туркуми.

Қўшув 1 Қўшмоқ фл. ҳар. н. **Ҳайдар ота.. бирининг қайғуси иккинчисининг қайғусига қайғу қўшувига кўзи етиб қолди.** А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 мат. Қўшиш амали. **Тузук, алифбени билб олибсиз.** Ҳисобдан ҳам қўшув, оловларни ўрганибсиз. **Тузук!** X. Гулом, Машъал.

Қўшхона 1 Қароллар, хизматкорлар, қўшчилар учун белгиланган тураржой. **Бойнинг ерининг юқорисида, баландгина бир парча саҳн хизматкор ва мардикорларнинг қўшхонаси эди.** Ойбек, Танланган асарлар.

2 Сафарда қўниш, истиқомат қилиш учун белгиланган жой, сарой. **Мен оғир-сингансимон ўйланиб олдим ва: -Ҳўп, қўшхонам узоқ бўлса ҳам, бир хабар олиб ўтарман, – дедим.** А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўшхоналарга бор-да, меҳмонларга хабар бер.** Олиш бошланди, де. Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

ҚҮШЧАНОҚ Бир-бирига қүшилган, ёпишган иккита чаноқ. Чиноқчи агар терим пайтида барака рамзи бўлган «қўшчаноқ» топиб олса, хўжайин уни совға билан сийлаган. «Фан ва турмуш».

ҚЎШЧИ 1 Кўш ҳайдовчи киши. Ер ҳайдашга чиқкан қўшчиларнинг кўйлаган овозлари эшишилиб, мени ўз томонига тортди. С. Айний, Эсдаликлар.

2 тар. Феодал-бўйларга ёлланиб ишловчи камбағал дехқон; қарол, чоракор, батрак. Минг қўшчига бир бошли. Мақол. — Ўзининг ер ҳайдаш анжомларига, ҳўқиз каби иш ҳайвонларига эга бўлиб, ҳақини келишган ҳолда, заминдорларнинг ерини ҳайдайдиганлар қўшчилар деб номланган. «Фан ва турмуш».

3 тар. Батрак, қарол, чоракор ва камбағал дехқонлар манфаатини ҳимоя қилиш учун тузилган, 1919-1930 йилларда фаолият кўрсатган касаба ташкилоти. Стол ёнида комиссия аъзолари, «қўшчи» фаоллари ўтиридилар. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚЎШЧИ-ҚЎЛОНЧИ айн. қўшчи 2. Мулла Омонбой, шаҳардаги қўшчи-қўлончи, сайис, мироҳур, бою боёнлар, ошина-оғайниларнингизга хат-натингиз йўқми? Ф. Фулом, Шум бола. Ана шу давлатларнинг ҳаммасини қўшчи-қўлончилар Миржалол қуруқнинг.. катта қўрасига ташиб келтирап эканлар. Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ҚЎШҚАВАТ(ЛИ) Устма-уст икки қават қилиб қурилган, икки қаватли. Қўшқават кўркам бинолар тагидаги асфальт йўлакларда йўловчилар, кўчада машиналар турнақатор. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ҚЎШҚАНОТ(ЛИ) 1 Иккита қаноти бўлган, икки қанотли. Қўшқанотли самолёт. — Бу хат менга ҳаёт берди, Багишлади қўшқанот. Чапак ҷалиб табриклади Гёй мени коинот. Шуҳрат.

2 Икки тавақали, қўштавақали. Ўз умрида биринчи марта Очилди қўшқанот дарвоза. Э. Раҳим. Енгил машина сифадиган қўшқанотли эшикдан почтальон кириб келди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ҚЎШҚУЛОҚ 1 Иккита томонида қулоғи бўлган кувачасимон сопол идиш, хурмача. Саид Жалолхон раиснинг олдидағи қатиқни қўшқулоғи билан олиб чиқиб, ариққа ташлади. А. Қаҳҳор, Башорат. Бир қўшқулоқ қатиқ фалон нул. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Эндиғина униб чиққан, икки ургубаргдангина иборат бўлган ниҳол. Чигит экиб, гўзаларимиз қўшқулоқ бўлгунча не-не машақ-қатларни бошимиздан кечирмадик! С. Абдуқаҳҳор, Қувондиқ. Қиши ўтди, баҳорда қарасам мундок, Остидан ниши уриб чиқибди гиёҳ, Гиёҳки, ингичка, нимжон, қўшқулоқ, -Ажабо! - дедим-у, термулдим узоқ. Шуҳрат.

ҚЎШ-ҚЎШ айн. қўша-қўша. /Ойшабону/ Ёқут кўзли қўш-қўш узуклар порлаётган семиз бармоқлари билан гўлага ўҳашаш тиззалиарни силар экан, қўшиб қўйди. Ҳ. Фулом, Машъъал. Сен тенги келинчакларнинг ўйига кирсанг, оғзинг очилиб қолади: қўш-қўш тилла соатлар, тилла билагузуклар. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚЎЯРДА-ҚЎЙМАЙ рвш. Истагига, хоҳишига қарамасдан, мажбур қилиб, зўрлаб, қистаб, қўймай. Кечга томон [Отамирза] рафиқасини қўярда-қўймай кийинтирди. Ҳ. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. Ойим қўярда-қўймай қўлимга тутқазган тугунчани ўйнаб, секин хиргойи қилиб бораман. Ш. Отамуродов, Кўнгил.

ҚЎҚОНАРАВА Иккита катта фидиракли арава.

ҚЎҚОНГУЛ Мураккабгулдошлар оиласига мансуб, икки туркум ўсимликларнинг умумий номи. Уларнинг ўйидаги гулларнинг-ку сон-саноги йўқ: гулбөр, гулраъно, гулсан-санар, гулҳамишабаҳор, қўқонгул, қалампир-гул. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚЎҚОНЖЎХОРИ Жўхорининг попук-симон бошоқли нави, оқ жўхори. Қўқонжўхори эмоқ. Қўқонжўхори гўжаси. — Атрофифа ҳеч ким йўқ; қўқонжўхори баргларининг шамолда шилдирашидан бошқа ҳеч қандай сас йўқ эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚЎҚҚАЙМОҚ 1 с.т. Тиккайиб, дўмпайиб хунук қўриниб турмоқ; беўхшов ўтироқ ёки жойлашмоқ, қўнқаймоқ. Жўраларнинг ўйи тепаликда, якка ўзи қўққайиб турорди. Ф. Мусажонов, Дарадаги қишлоқда. Үнда-мунда қўққайган эски.. тўнкалар ҳам.. ёқимли, жозибадор түйшларди. Ойбек, Күёш қораймас.

2 Тик ғўдайиб, қаққайиб турмоқ, қаққаймоқ. Тўқсанов ўз орқасида қўққайиб, ўзини кўрсатиш учун аллақачондан бери бўйруқ кутиб турган Дадабойга қичқирди: -Олинг! Нимага қараб турибсиз! П. Турсун, Ўқитувчи.

3 айн. қўнқаймоқ.

ҚЎҚАЙТИРМОҚ Қўқаймоқ фл. орт. н. Зулуҳоннинг шаҳарда қўйқайтирган иморати Мирҳосилнинг ножёя ҳаракатларига жонли дилидай, мана мен, деб турибди. Ҳ. Ғулом, Сенга интиламан.

ҚЎҚИСДАН рвш. Ҳеч кутилмаганда; бехосдан, тўсатдан. Қўқисдан ҳужум қилмоқ. — Эшикнинг қўқисдан очилиши.. Вали акани чўчитиб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қўқисдан берилган бу савол олдида Қодирбек нима деярини билмай, тикилганча қолди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ҚЎҒА Қўғадошларга мансуб кўп ийллик илдизпояли ўсимлик (пояси тик ўсади, цилиндрисимон йўғон, бўйи 2-3 метр); қовга. Ҳужрага кириб, гўшт, ёғ, қўғага болгандан тўртта умрбоқи қовун.. ҳужрада қалашиб ётганини кўрди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҚЎҒАЗОР Нукул қўга ўсиб ётган, қўга босган жой. Қўлар қўғазорда, қўй ейдиган янтоқ Бақақуруллоқда — бечоралар баъзан оч қолар экан. А. Каҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚЎҒАЙ айн. қўға. Сават тўқимоққа ярагай қўғай. Ф. Ғулом. Мўйтманқўлда говлаб ўсган.. қўғай худди ёв босиб келаётганидай шовуллайди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Қумтепанинг адогида мўъжаз кўл бўлиб, усти кўм-кўк қўғай ва қамишлар билан қопланган. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ҚЎҒИРМОЧ Қозонда қовурилган буфдой. Наврўз киарда.. кўп жойда ўрик қайнатилади. Қўғирмоч қовурилади. М. Алавия, Наврўз — баҳор байрами. Тоҳир ойисининг қўғирмоч ушлаган ҳовучини қисиб: -Менга унаштирилган ким? Ростини айтиб бер, — дебди. «Эртаклар».

ҚЎҒИРМОҚ шв. Қовурмоқ.

ҚЎҒИРЧОҚ 1 Одамга ёки бошқа бирор нарсага ўхшатиб ясалган болалар ўйинчоги. Резинка қўғирчоқ. Қўғирчоқ театри. Қўғирчоқ ўйнамоқ. — Ўн-ўн бир ёшларга кирган иккинчи қиз қизил қаламини оғизда ҳўллаб, қўлидаги қўғирчоққа қош-кўз ясар ва.. ашула айтарди. С. Зуннунова, Гулхан.

2 кўчма Бошқаларнинг амри, истаги билан иш тутувчи, мустақил иш юргизолмайдиган киши, ҳоким; ҳукумат ва ш.к. Бироннинг қўлида қўғирчоқ бўлмоқ. Қўғирчоқ ҳукумат. — Ҳа, сизлар учун раис нима, қўғирчоқми? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚЎҒИРЧОҚБОЗ Қўғирчоқларни ўйнатиб, томоша кўрсатувчи артист; қўғирчоқ театрининг артисти. Созандалар дастаси катта бўлмай, бир чирмандачи, бир ногорачи, бир сурнайчи, бир раққос ва битта қўғирчоқбоздан иборат эди. С. Айний, Эсадаликлар.

ҚЎҒИРЧОҚБОЗЛИК 1 Қўғирчоқбоз иши, касби.

2 Қўғирчоқларни ўйнатиб, томоша кўрсатиш; қўғирчоқ театри. Илгари ҳайит кунлари Қўмисаройда қўғирчоқбозлик, «чодирхा�ёл» бўлар эди. Энди номини бошқа қилишибди-да, мазмуну! Ойбек, Танланган асарлар.

ҚЎҒИРЧОҚДАЙ, -дек Жуда бежирим, келишган, чиройли, гўзал. Менга қара, ўғлим, сенга айтсан, аянг ўша пайтда қўғирчоқдек жувон эди. А. Муҳиддин, Ҳадя. Махалламизда уч-тўртта участка бор. Қўрган одамнинг кўзи ўйнайди. Оқлаб, кўклаб, қўғирчоқдек қилиб қўйилган. Т. Алимов, Одамсиз уйлар.